Károli Könyvek

Tanulmánykötet

FIATAL KUTATÓINK II.

Az Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program a Károlin, 2024/2025

Balogh Péter
Bandor Zoltán
Bödő Krisztián
Csík Ádám Lajos
Dauner Bernát
Dorang Zsanett
Ipolyi Dóra
Kalauz Boróka Petra
Kovács Noémi
Mátyás Anna Réka
Mérész Anna
Páll László
Péntek Dániel Gábor
Prontvai Vera
Szabó Karina Brenda
Szabó Panni Luca
Szabó Szilárd Ferdinánd
Székely Botond Márk
Széll Veronika
Sziládi Levente Szabolcs
Tikász Ábel
Timári Krisztián Attila
Török Csanád
Veres Ábel Áron
Zatykó Zsófia

Szerkesztette: Furkó Péter, Pénzes Martin

KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM

L'Harmattan

Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! - Ne add el! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően felhasználható.
https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/

Fiatal kutatónk II. Az Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program a Károlin, 2024/2025

Our Young Researchers II. The University Research Scholarship Program at Károli, 2024/2025

Szerkesztette Furkó Péter és Pénzes Martin

https://orcid.org/0000-0002-9650-4785
https://orcid.org/0009-0005-5741-7290

Jogtudomány / Law (12870), Teológia / Theology (13036), Történettudomány / History (12970)

történettudomány, irodalom- és kultúratudomány, jogtudomány, teológia, társadalomtudomány

history, literary and cultural studies, law, theology, social sciences

ISBN 978-963-646-399-1 (pdf)

DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-399-1

https://openaccess.hu/

FIATAL KUTATÓINK II.

Az Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program
a Károlin, 2024/2025

Károli Könyvek

tanulmánykötet

Sorozatszerkesztő: Sepsi Enikő

A szerkesztőbizottság tagjai:
Boros Gábor, Csanády Márton, Csoma Mózes, Fabiny Tibor,
Furkó Péter, Homicskó Árpád, Jakab Éva, Kendeffy Gábor, Literáty Zoltán,
Mészáros József, Pap Ferenc, Tóth J. Zoltán

FIATAL KUTATÓINK II.

Az Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program a Károlin, 2024/2025

Szerkesztették:
Furkó Péter
Pénzes Martin

Károli Gáspár Református Egyetem • L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2025

A kutatás és a kötet a Kulturális és Innovációs Minisztérium, Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, az Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program keretében valósult meg. Témaszám: 60731R700.

EKÖP
Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program
Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal
AZ NKFI ALAPBÓL MEGVALÓSULÓ PROGRAM

Felelős kiadó:
Gyenes Ádám, a L'Harmattan Kiadó igazgatója és Trócsányi László, a KRE rektora
Károli Gáspár Református Egyetem
1091 Budapest, Kálvin tér 9.
Telefon: 455-9060
Fax: 455-9062

© Károli Gáspár Református Egyetem, 2025
© L'Harmattan Kiadó, 2025
© Szerzők, szerkesztők, 2025

Szerkesztették:
Furkó Péter
Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, Magyarország
ORCID: 0000-0002-9650-4785

Pénzes Martin
Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, Magyarország
ORCID: 0009-0005-5741-7290

Szaklektorok:
Ambrózy Gábor, Aszalós Gergely Tamás (ME), Bertha Zoltán (MMA), Boka László (HUN-REN), Bonhardt Attila (HMHIM), Demeter Gábor (HUN-REN), Germuska Pál (NEB), Harangozó Attila (Kúria), Hegyesiné Orsós Éva, Homoki Gyula (SRHE), Hős Csaba, Kiss Dávid (Veritas), Kocsev Miklós, Koltai Kornélia (ELTE), Korompay Klára (ELTE), Kökényesi Zsolt (ELTE), Kustár Zoltán (DRHE), Leonas Alex, Mészáros Zoltán (Szabadkai Történelmi Levéltár), Ocskó Eszter (TF), Präger-Sükösd Anikó, Rab Virág (PTE), Rákóczy Anita, Sáfár Brigitta (ÓE), Sipka Péter (DE), Stipta István, Takó Ferenc (ELTE), Zsengellér József (OR-ZSE)

A borítón szereplő kép Copilot segítségével készült absztrakt alkotás.

ISBN 978-963-646-399-1 (pdf)
ISBN 978-963-646-229-1
ISSN 2062-9850
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-399-1

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó (Pénzes Martin) 7

Bandor Zoltán: Cigány fiatalok felsőoktatási életútja 9

Ipolyi Dóra: Egyensúlykeresés és érzelmi támogatás. Párkapcsolati preferenciák segítő hivatású hallgatók körében 31

Tikász Ábel: A prédikáció nyelvezetének teológiai szempontjai a posztkeresztyén korban 45

Balogh Péter: A magyarázó igehirdetés helye a prédikációs műfajok között 57

Veres Ábel: Kinyilatkoztatás mint ismeretelmélet. Wolfhart Pannenberg posztfundácionalizmusának kritikája Karl Barth aktualista ontológiája alapján 71

Péntek Dániel Gábor: A panasz megfogalmazásának változatai a héber zsoltárköltészetben 93

Páll László: Kiegészítő megállapítások az I. szintű tibériási prózai elválasztó akcentusok alkalmazásának kérdéseihez 109

Török Csanád: *„Úr tüle születék, Pokol összetöreték”.* A szenvedő jelentéstartalom három kifejezőeszköze archaikus népi imádságokban 123

Széll Veronika: Babits Mihály németországi népszerűsítése 143

Zatykó Zsófia: Babits Mihály *A gólyakalifa* című regényének világirodalmi előzménye. Poe- és Stevenson-hatás Babits első regényében 157

Prontvai Vera: A sebzettség esztétikája Visky András művészetében 171

Kalauz Boróka Petra: A közjegyzők és bírósági végrehajtók fegyelmi felelőssége a Budapesti (Királyi) Törvényszék gyakorlata alapján (1930–1950) 183

Sziládi Levente: A különleges jogrend régen – és egy messzi-messzi galaxisban 197

Szabó Panni Luca: Az élethosszig tartó tanuláshoz való jog munkajogi vonatkozásai 213

Székely Botond: A hivatásos sportolók játékjogának dogmatikai jellegű vizsgálata a jogátruházó megállapodások tükrében 225

Dorang Zsanett: Az összbüntetési eljárás, különös tekintettel az indítványra 237

Mérész Anna: Az 1713 és 1728 között keletkezett országos és megyei összeírások Szolnokon 251

Bödő Krisztián: Werl főterétől Bécs főteréig: adalékok Michael Florenz von Lilien karrierstratégiájához 269

Timári Krisztián Attila: Peter Philipp Herbert von Rathkeal kalandos utazása Konstantinápolytól Bécsig 283

Mátyás Anna Réka: Ágner Lajos (1878–1949) élete és orientalisztikai munkássága 293

Kovács Noémi: Budapest bűnözéssel és nyomorral kapcsolatos két világháború közötti mentális térképe (1921–1941) 307

Dauner Bernát: Adalékok a Magyar Királyi Honvédség műszaki fegyvernemének szervezetéhez 1937–1939 319

Szabó Ferdinánd: Magyar–jugoszláv közeledés az 1960-as évek első felében 331

Szabó Karina Brenda: A Kádár-korszak „építőtábor mozgalmának" kezdete és az első hansági építőtábor tapasztalatai 343

Csík Ádám Lajos: A Munkásőrség Országos Parancsnoksága Propaganda és Sajtó Osztályának szerepe 357

A kötet szerzői 369

ELŐSZÓ

Mint az tudott, az Új Nemzeti Kiválóság Program (ÚNKP) helyébe a 2024/2025-ös tanévtől az Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program (EKÖP) lépett, ugyanakkor ez az ösztöndíjprogram sok hasonlóságot mutat elődjéhez.

A programot a 2024/2025-ös évben is nagy érdeklődés övezte, továbbra is jelentős volt a túljelentkezés, és továbbra is a tehetséges fiatal kutatók támogatása áll a középpontban, akik a kutatási eredményeiket többek között jelen tanulmánykötetben mutatják be.

Az ÚNKP/EKÖP-tanulmánykötet megjelentetésében immár harmadik alkalommal vállalhatok szerepet, amely a tanév végi zárókonferencia lebonyolítása mellett kétségkívül az ösztöndíjprogram egyik legnagyobb, és egyben leghálásabb feladata is.

Az előző évekhez hasonlóan ebben a kiadványban is a publikálók a kutatói életpálya különböző szakaszaiból érkeznek, a legkülönbözőbb témájú kutatásokkal, amelyek lefedik a Károli Gáspár Református Egyetemen kutatható tudományterületek jelentős részét.

Az egyetemi tanulmányai elején járó alapképzéses hallgató ugyanúgy képviselteti magát a kiadványban, mint a fiatal, már fokozatot szerzett oktató. A teljesség igénye nélkül a kötet tanulmányai között találhatók a szociológiai felmérésektől kezdve a történettudományi levéltári kutatásokon és a gyakorlati teológián át a büntetőjogi témájú irományokig írások.

Felvázolva a kötet sokszínűségét, bízom abban, hogy minden olvasó megtalálja benne a számára legérdekesebb tanulmányt, és így a kötet forgatása mindenki számára a hasznos és tartalmas időtöltés jegyében telik majd.

Budapest, 2025 júliusán

Pénzes Martin

CIGÁNY FIATALOK FELSŐOKTATÁSI ÉLETÚTJA

Bandor Zoltán
Károli Gáspár Református Egyetem, Gazdaságtudományi,
Egészségtudományi és Szociális Kar, Budapest, Magyarország
ORCID: 0009-0008-7774-0150

Absztrakt: A tanulmány a cigány fiatalok felsőoktatási életútját elemzi. Rávilágít a főbb akadályokra és támogató tényezőkre a szakirodalom áttekintésével, az adatok másodelemzésével, illetve empirikus eszközökkel. A kutatás egy tehetséggondozó programot és az abban részt vevők tapasztalatait is bemutatja.

Kulcsszavak: cigány nemzetiség, inklúzió, szocializáció, felsőoktatás, lemorzsolódás, tehetséggondozás, kétnyelvűség, társadalmi mobilitás, életút.

THE HIGHER EDUCATION PATHWAYS OF ROMA YOUTH

Abstract: The study analyzes the higher education pathways of Roma youth. It highlights key barriers and supportive factors through a review of the literature, secondary data analysis, and empirical methods. The research presents a talent development program and the experiences of its participants.

Keywords: Roma ethnicity, inclusion, socialization, higher education, dropout, talent management, bilingualism, social mobility, life path.

Fiatal kutatóink II., 9–30.
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-399-1-01

Bevezetés

Dolgozatom elején érdemesnek tartom tisztázni a cigány közösségek definiálásával kapcsolatos fogalmakat, valamint a téma időszerűségét. Bár a köznyelvben elterjedtebb a „roma" kifejezés, tudományos szempontból indokoltabb a „cigány" terminus használata, mivel ez átfogóan utal a Magyarországon élő, kulturálisan és nyelvileg is heterogén cigány közösségekre. A „roma" szó eredetileg – tágabb értelemben – az oláhcigányok megnevezésére szolgál, így nem reprezentálja teljeskörűen a hazai cigány populációt. Ennek megfelelően a dolgozatban következetesen a „cigány" népnevet alkalmazom.

A téma aktualitását a cigány közösségek társadalmi helyzete és megítélése indokolja. Különösen fontosnak tartom a fiatalok oktatási esélyeinek vizsgálatát, mivel a felsőoktatásban való részvételük alacsony, és számos strukturális akadály nehezíti előrejutásukat. Az oktatás, mint az emberi tőkébe történő befektetés, kulcsszerepet játszik a vertikálisan felfelé történő és intergenerációs társadalmi mobilitás előmozdításában egy Magyarországhoz hasonló, egészen zárt társadalomban. A szociálpedagógia céljai közé tartozik a társadalmi igazságosság és befogadás elősegítése, így a kutatás hozzájárulhat olyan beavatkozási stratégiák kidolgozásához, amelyek javítják az oktatási esélyegyenlőséget és erősítik a társadalmi kohéziót.

A cigányság generikus helyzete Magyarországon

Kit tekinthetünk cigánynak?

„Azt, aki annak vallja magát" – ez tekinthető a hivatalos álláspontnak, a jogi szabályozás tükrében is.[1] Egy másik megközelítés szerint cigány az, akit a környezete annak ítél.[2]

Figyelemre méltó az a tény, hogy jelentős eltérés mutatkozik az önbevallás és a külső megítélés adta szám és arány között.[3] A 2022. évi népszámlálás alapján például csupán 209 909 fő vallotta magát a cigány nemzetiséghez tartozónak.[4]

[1] 1993. évi LXXVII. törvény A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól: „1. § (1) bekezdés – E törvény hatálya kiterjed a Magyar Köztársaság területén élő mindazon magyar állampolgárságú személyekre, *akik magukat valamely nemzeti vagy etnikai kisebbséghez tartozónak tekintik*, valamint e személyek közösségeire." (Kiemelés tőlem.) (Letöltés: 2024. november 27.)

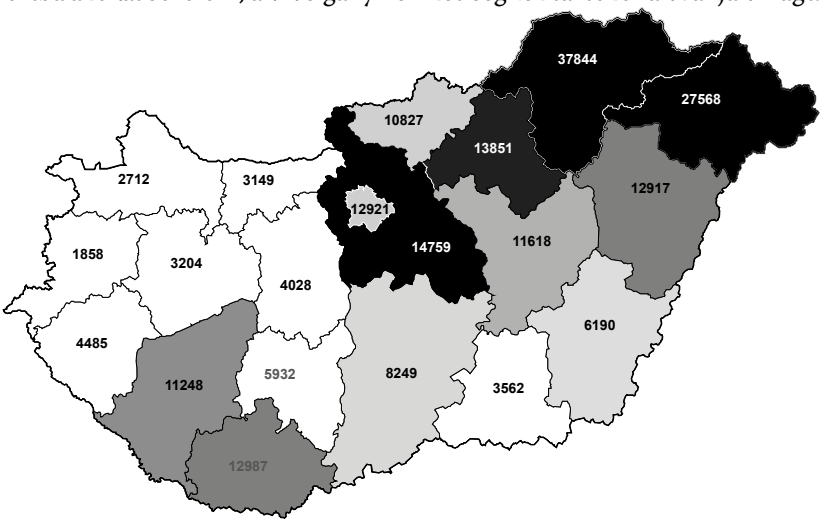
[2] Babusik Ferenc: Magyarországi cigányság – strukturális csapda és kirekesztés, *Esély,* 18. évf., 2007/1, 4.

[3] Bali János: *A halmozottan hátrányos társadalmi helyzet leküzdésének problematikája és jó gyakorlatai a magyarországi cigányság példáin keresztül,* Budapest, ELTE BTK Néprajzi Intézet, 2018, 8.

[4] https://nepszamlalas2022.ksh.hu/ (Letöltés: 2024. november 27.)

Ez a szám csak törtrésze lehet a szociológiai kutatások által becsült valódi, Magyarországon élő cigány népesség nagyságának: 570 000 – 1 millió főre becsülik tényleges számukat.[5]

Mivel a meghatározási módszerek közül egyik sem végérvényes, és a legtöbb módszer mérhetősége problematikus vagy nem lehetséges, kutatásom során az önbevallás módszerére támaszkodom, a dolgozat címében foglaltak szerinti célcsoportba azokat sorolom, akik cigány nemzetiséghez tartozónak vallják magukat.

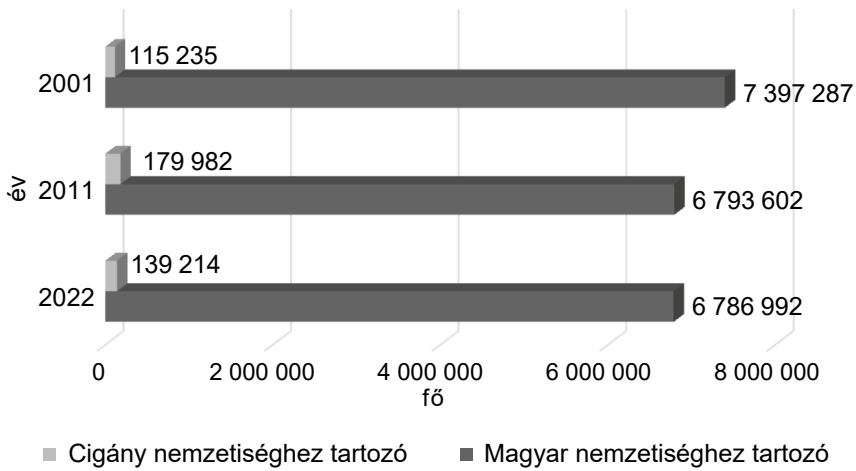
1. ábra. Cigány nemzetiséghez tartozók száma (fő) megyénként (2022). Forrás: saját szerkesztés a https://www.ksh.hu/stadat_files/ alapján.

Helyzetkép

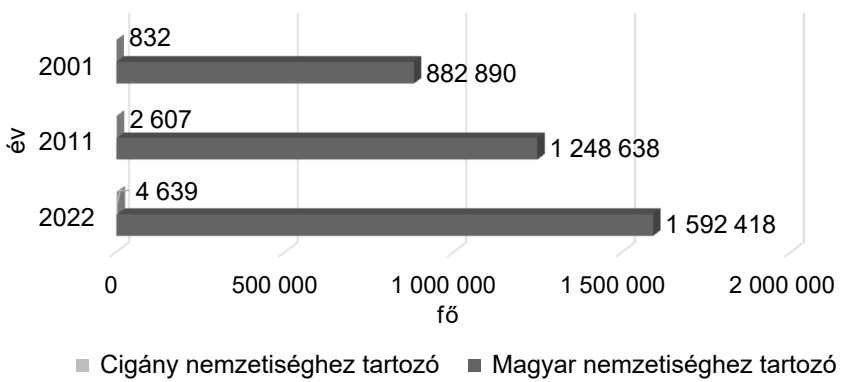
A magyarországi cigány közösségek helyzete ma is komplex, és számos kihívást rejt. Gyakran a leginkább hátrányos helyzetű csoportként tekintenek rájuk, akiknek a beilleszkedéshez szükséges kulturális, gazdasági és társadalmi tőkéje hiányzik.[6] A többségi narratíva sokszor civilizálatlan, elmaradott, marginalizált csoportként ábrázolja őket, akiket a „fejlett" társadalomba kell integrálni.[7] Az ilyen asszimilációs szemléletek azonban évszázadok óta nem vezettek eredményre, a cigányság helyzetét a 15. századi megjelenésük óta alapvetően nem rendezték.

[5] Bali: *A halmozottan hátrányos társadalmi helyzet,* 8.
[6] Forray R. Katalin: A cigányság középosztályosodása, *Educatio,* 26. évf., 2017/4, 581.
[7] Iulius Rostas – Márton Rövid – Marek Szilvási: On Roma Civil Society, Roma Inclusion, and Roma Participation, *Roma Rights,* 2015/2, 7–10.

A cigányság körében megfigyelhető egy középosztályosodási folyamat, különösen a foglalkoztatás terén mutatkozó kedvező tendenciák révén. Bár az iskolázottság szintje emelkedik, az oktatásban továbbra is jelentős a lemaradás. Az alacsonyabb végzettségi szinteken magas a részvétel, ugyanakkor a felsőfokú képzésben a reprezentáció továbbra is alacsony, noha jelentős javulás tapasztalható a korábbi évek arányaihoz képest.[8]

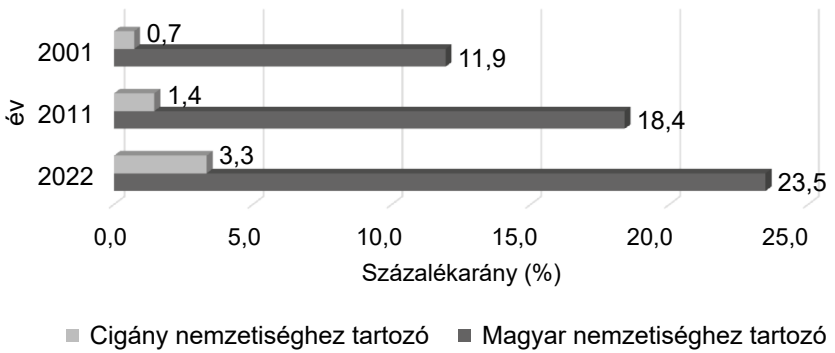
2. ábra. Nemzetiségi adatok. Forrás: saját szerkesztés a nepszamlalas2022.ksh.hu alapján.

3. ábra. Legmagasabb befejezett iskolai végzettség (egyetem, főiskola stb. oklevéllel). Forrás: saját szerkesztés a nepszamlalas2022.ksh.hu alapján.

[8] Holle Alexandra: Európai romapolitika: a romák oktatási helyzete, *Infojegyzet*, 2023/1, 2.

A felsőfokú végzettségek arányának vizsgálata szempontjából a húsz év feletti korosztályt tartom relevánsnak. A magyar nemzetiségűek körében a diplomások aránya ebben a korosztályban 2001 és 2022 között 11,9%-ról 23,5%-ra nőtt, míg a cigány nemzetiségűek esetében ugyanezen időszakban 0,7%-ról 3,3%-ra emelkedett. Ez a többségi társadalom esetében 180,4%-os, a cigányok nemzetiséghez tartozóknál pedig 557,6%-os növekedést jelent. Bár a cigány népesség körében a növekedés üteme jelentősebb, a felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányában továbbra is jelentős a különbség a két csoport között.[9]

4. ábra. Egyetemi végzettséggel rendelkezők százalékaránya a 20 évesnél idősebb korosztályban. Forrás: saját szerkesztés a nepszamlalas2022.ksh.hu alapján.

A cigány fiatalok felsőoktatási életútjának áttekintése

Család – az első és legfőbb szocializációs színtér

Az egyén szocializációjának alapját a család jelenti, amely meghatározó szerepet játszik az önértékelés és a társadalmi beilleszkedés kialakulásában. Az alacsony státuszú, halmozottan hátrányos helyzetű cigány családok esetében a társadalmi depriváció gyakran újratermelődik, amit a generációkon átívelő tapasztalatok, a többségi társadalom előítéletei és a transzgenerációs traumák is erősítenek. Ezzel párhuzamosan a többségi társadalom gyakran asszimilációs elvárásokat támaszt, amelyek szemben állnak a cigány közösségek kulturális önazonosságával és hagyományőrző szemléletével.[10] Ennek következményeképpen – éppen az

[9] https://nepszamlalas2022.ksh.hu/adatbazis/ (Letöltés: 2024. november 27.)

[10] Babusik Ferenc (szerk.): *A romák esélyei Magyarországon. Aluliskolázottság és munkaerőpiac – a cigány népesség esélyei Magyarországon,* Budapest, Kávé – Delphoi Consulting, 2002, 27.

asszimilációt elvárva – a többségi társadalom sok esetben csupán szociális problémaként tekint a cigányság társadalmi helyzetére. „Nem alaptalan az aggodalom: ha a figyelmet csupán a hátrányokra és hiányokra fordítjuk, akkor elvész egy nép karaktere, lényegében megszűnik egy nép."[11] A cigány közösségek társadalmi helyzetének megértéséhez elengedhetetlen a családi szocializáció során elsajátított kulturális értékek figyelembevétele. A társadalmi párbeszédben és beavatkozások során inkluzív szemléletre, a kulturális különbségek áthidalására, nem pedig azok kiemelésére és elítélésére kell törekedni. A kontaktushipotézis elveire építve olyan kölcsönös alkalmazkodáson alapuló megközelítés szükséges, amely figyelembe veszi mindkét fél igényeit.

Óvoda – a korai formális szocializációs színtér

Az óvodai nevelés célja a gyermekek kognitív, szociális és iskolai életre való felkészítése, amely különösen fontos a hátrányos helyzetű családban felnövő cigány gyermekek számára. Bár 2015 óta hazánkban kötelező hároméves kortól az óvodai nevelésben való részvétel, az EU Alapjogi Ügynökségének 2021-es adatai szerint a 3–5 éves cigány nemzetiségű gyermekek 41%-a mégsem jár óvodába. Ennek okai között szerepel a férőhelyhiány, a szülői bizalmatlanság, a bántalmazástól való félelem, valamint az intézmények részéről tapasztalható elutasító attitűd. A probléma főként a kisebb, hátrányos helyzetű településeken jellemző, ahol az óvodai szolgáltatások színvonala is alacsonyabb.[12]

Az oktatási rendszerben hiányoznak a multikulturális nevelésre felkészült pedagógusok, és a továbbképzési lehetőségek is korlátozottak. A cigány gyermekek gyakran nagycsaládban élnek, szoros közösségi kapcsolatokkal, ami szociális fejlettségüket erősíti, ugyanakkor bizalmatlanok lehetnek az idegenekkel szemben. Az óvodai beilleszkedést segítheti a család közelsége, de nehezítheti az eltérő értékrend, életvitel és nevelési elvek. A sikeres óvodai részvétel érdekében elengedhetetlen a családokkal való együttműködés, a kulturális érzékenység, a pedagógusok képzése és támogatása, valamint az óvodai férőhelyek bővítése.[13]

[11] Diósi Ágnes: *Cigányút,* Budapest, Szépirodalmi, 1988, 11.
[12] Babusik (szerk.): *A romák esélyei Magyarországon,* 33–34; Holle: *Európai romapolitika,* 2–3.
[13] Babusik Ferenc: A roma gyerekek óvodáztatása, *Új Pedagógiai Szemle,* 53. évf., 2003/6, 22–39; Szemán Józsefné: A cigány gyermekek óvodai nevelése, *Iskolakultúra,* V. évf., 1995/24, 2–6; Pik Katalin: A cigány gyerekek és az óvoda esete I., *Esély,* 11. évf., 2000/6, 24–41.

Iskola – a legfőbb formális szocializációs színtér

A cigány gyermekek iskolai teljesítményének vizsgálatakor az esélyegyenlőség tényleges megléte a releváns kérdés, nem csupán a jogi értelemben vett, deklarált egyenlősége. A hátrányos helyzetű családok gazdasági nehézségei gyakran ellehetetlenítik a támogató háttér biztosítását, ami korai iskolaelhagyáshoz és alacsony iskolai végzettséghez vezethet. Ez a társadalmi struktúra újratermelődésének ördögi körét erősíti. Az oktatási esélyegyenlőség csak akkor valósulhat meg, ha az oktatáshoz való jog mellé a szükséges anyagi és strukturális feltételek is társulnak. Ez csökkentheti a marginalizáció érzését, elősegítheti a közösségi befogadásukat és az iskolai sikerességet.[14] A befogadó tanulási környezet kialakításához elengedhetetlen a cigány közösségekről szóló pozitív narratívák integrálása az oktatásba. A tananyagban ritkán jelennek meg cigány hősök, alkotók vagy kulturális értékek, ami hozzájárul a negatív társadalmi percepciók fennmaradásához. A cigány gyermekek gyakran már az iskolakezdéskor szembesülnek azzal, hogy a többségi társadalom nem tekinti őket egyenrangúnak, ami önbizalomhiányhoz, motivációvesztéshez és alacsony iskolai teljesítményhez vezethet. A rasszista megnyilvánulások gyakran következmények nélkül maradnak, a zaklatásra adott reakciókat pedig sokszor félreértelmezik. A diszkrimináció és a kirekesztés tapasztalata jelentősen rontja a tanulási esélyeket és a közösségi integráció lehetőségét.[15] A cigány fiatalokat érintő szegregált oktatás mértéke egyre növekszik, a gettósodó intézmények száma, ahol a cigány tanulók száma 30–50% közötti, csökken, de a gettóiskolák, vagyis az olyan oktatási-nevelési intézmények száma, ahol a cigány tanulók mértéke 50% feletti, emelkedik. Az Európai Unió Alapjogi Ügynökségének felmérése tükrében 2021-ben a cigány tanulók 44%-a tanult szegregált oktatási körülmények között.

Érdemes megemlíteni a cigányokat érintő települési szegregációt és a „white flight" jelenséget is, amikor az iskolai mechanizmusokról gondolkodunk. Bár a cigánytelepek jelentős részét korábban felszámolták, és a cigány családok beköltöztek különböző falvakba, városokba, a többségi társadalom tagjai ezzel párhuzamosan elvándoroltak ezekről a területekről. Ennek következtében újabb, többségében cigányok által lakott városrészek, utcák, szegregátumok alakultak ki. Mivel a családok általában a lakóhelyükhöz legközelebbi iskolába íratják

[14] Ioana Roman: Gypsies integration – Education for all, *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 2013/76, 718–719.

[15] Abbie Kirkby – Emma Whitcombe – Emma Nuttall: Education inequalities facing Gypsies, Roma and Travellers in England, November 2023, *Friends, Families & Travellers*, 5–7; Gwynedd Lloyd – Gillean McCluskey: Education and Gypsies/Travellers: 'contradictions and significant silences', *International Journal of Inclusive Education,* 2008/4, 335–337.

gyermekeiket, a szegregált lakókörnyezet iskolai szegregációhoz vezet. Az intézményekben ez sok esetben nem szándékos, hanem spontán kialakult helyzet, amely mögött azonban a többségi társadalom előítéletessége húzódik meg.

A „white flight" jelenség lényege, hogy a magasabb státuszú, nem cigány szülők nem szeretnék, ha gyermekeik magas cigány arányú iskolába járnának, ezért másik intézményt keresnek, vagy akár el is költöznek olyan településre, ahol elképzeléseiknek megfelelőbb iskolát találnak. Ez a folyamat különösen ott jellemző, ahol csak egy iskola működik, így a választási lehetőségek korlátozottak. A lakóhelyi szegregáció tehát közvetlenül hat az iskolai szegregációra, és hosszú távon konzerválja a társadalmi elkülönülést.[16] Ezt a jelenséget alátámasztják a területi adatok is. A kistelepüléseken, ahol a cigány közösségek száma magasabb, nagyobb valószínűséggel szegregálódik egy-egy település vagy annak egy része, s főként annak következtében egy-egy intézmény is.

Összességében a cigány fiatalok iskolai sikertelenségének okait nem kizárólag a cigányság kultúrájában, hagyományaiban vagy eltérő értékrendjében kell keresni. A helyzet komplexitását el kell ismernünk, és tudatosítanunk kell, hogy a „cigány-ügy" nemcsak a cigány közösségek, hanem az egész társadalom ügye. A probléma kezelése inkluzív szemléletet, egymás megismerését, valamint a pedagógusok interkulturális kommunikációra, a cigány kultúrára és történelemre irányuló képzését igényli. Ezek az ismeretek beépíthetők az oktatási programokba, elősegítve a cigány közösségek jobb megértését és a befogadó tanulási környezet kialakítását. A pozitív példaképek biztosítása érdekében kulcsfontosságú, hogy minél több cigány származású szakember dolgozzon a nevelési-oktatási területen, hozzájárulva az iskolák és a cigány családok közötti bizalom és együttműködés erősítéséhez.[17]

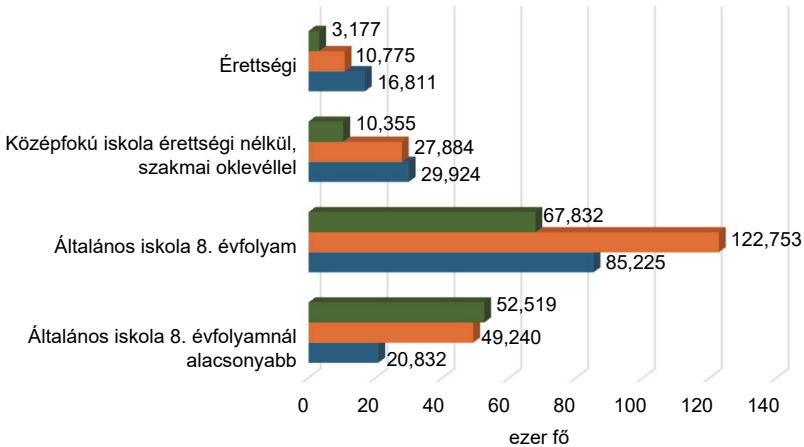
Az iskolai sikertelenségek következményei

Az 1990-es évek második felétől statisztikai adatokkal igazolhatóan nőtt a cigány gyermekek részvétele a középfokú oktatásban. A korábbi időszakhoz képest többen fejezik be az általános iskolát: az 1971-es cigánykutatás és az 1990-es évek közepe között több mint 300%-kal nőtt a 20–29 évesek körében az általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya. A középfokú oktatásban is jelentős előrelépés történt: 2001 és 2022 között 289%-kal nőtt a szakképzettséget és 529%-kal az érettségit szerzők száma. Ugyanakkor a legfrissebb szociológiai

[16] Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona: *Cigány gyerekek az általános iskolákban,* Budapest, Oktatáskutató Intézet, 2001, 14–17.

[17] Kirkby–Whitcombe–Nuttall: *Education inequalities facing Gypsies,* 5–6.

kutatások szerint a cigány diákok körében továbbra is magas az iskolai sikertelenség és a korai iskolaelhagyás aránya. Mivel ezek a különbségek nem vezethetők vissza képességbeli eltérésekre, a kutatók a jelenséget elsősorban a nemzetiségi alapú diszkrimináció, szelekció és szegregáció következményének tekintik.[18]

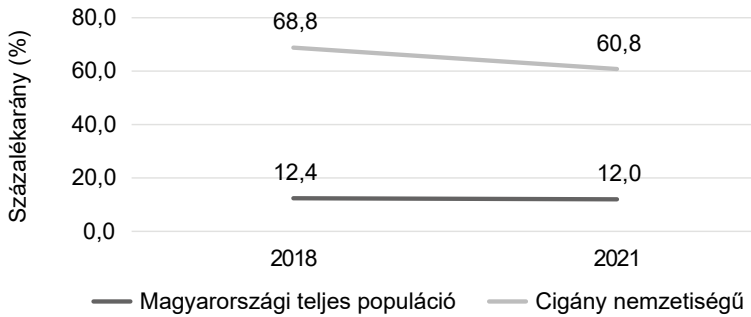

5. ábra. Legmagasabb befejezett iskolai végzettség a cigányok körében, kivéve egyetem. Forrás: saját szerkesztés a nepszamlalas2022.ksh.hu alapján.

A korai, végzettség nélküli iskolaelhagyás

A cigány tanulók lemorzsolódása komoly társadalmi probléma, amely fejlettebb országokban is jelen van. Az EU meghatározása szerint ez leginkább a középfokú oktatásból való korai kilépést jelenti végzettség nélkül, ami rontja a munkaerőpiaci esélyeket és a társadalmi integrációt. A cigány tanulók lemorzsolódási aránya jóval magasabb: míg országosan ez kb. 12%, 2018-ban a cigány fiatalok 68,8%-át, 2021-ben pedig 60,8%-át érintette.

[18] Trendl Fanni: *Szakkollégium mint lehetőség. Cigány/roma szakkollégiumok és szakkollégisták vizsgálata a 2001 és 2018 közötti időszakban,* PhD-értekezés, Pécs, 2023, 22–33.

6. ábra. A korai iskolaelhagyók aránya. Forrás: saját szerkesztés a nepszamlalas2022.ksh.hu alapján.

Ez a jelenség több tényezőre vezethető vissza:
- gyenge tanulmányi eredmények,
- szociális háttér,
- az oktatási rendszerhez való alkalmazkodás nehézségei.

Ez utóbbi részletezve:
- A közoktatás korábbi időszakaiban akkumulált hátrányok, az elemi oktatás során meg nem szerzett alapkészségek, -képességek;
- a gettóiskolai környezet okán szocializációs elmaradások;
- a cigány diákok iskolai izoláltsága, az ösztönző, támogató kortárskapcsolatok hiánya;
- a külső segítség hiánya (támogató családi háttér, mentor);
- a nagyszámú pedagógus-, szakemberhiány a hátrányos helyzetű területeken;
- a diszkrimináció;
- a pedagógusok hozzáállása – jellemzően nem ismerik fel a saját vagy az intézményük felelősségét a cigány fiatalok lemorzsolódásában.[19]

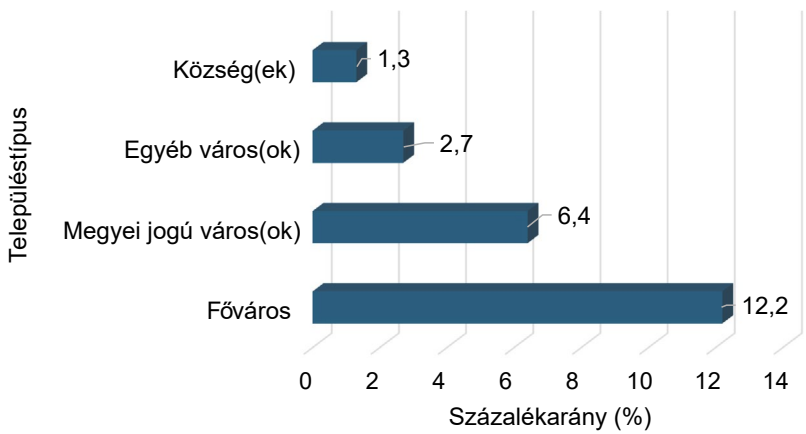
Kutatások kimutatták, hogy a szakiskolákba járó cigány diákok különösen veszélyeztetettek, és a családi háttér, kifejezetten a szülők iskolázottsága meghatározó tényező. A családi problémák, a szegénység és a kulturális különbségek növelik a korai iskolaelhagyás kockázatát, de az etnikai összetétel is befolyásolja a lemorzsolódást: ott, ahol a cigány tanulók aránya kisebb, általában magasabb a lemorzsolódók száma, ahol magasabb a cigány tanulók aránya, az intézmények hajlamosak elnézőbbé válni a diákokkal szemben, ami a tanulók számára kedvezőbb környezetet teremthet.[20]

[19] Holle: *Európai romapolitika,* 4.

[20] Csepcsényi Lajosné – Sütő Éva: A cigány tanulók beiskolázásának és lemorzsolódásának arányai, in Cserti Csapó Tibor – Rosenberg Mátyás (szerk.): *Horizontok és dialógusok 2017. VI. Romológus*

Alulreprezentáltság a felsőoktatásban

A cigány fiatalok felsőoktatásban való részvétele az elmúlt évtizedekben növekedett, de továbbra is jelentősen elmarad a nem cigányokétól. Míg 2001-ben a 20 év feletti cigány népesség 0,7%-a rendelkezett felsőfokú végzettséggel, ez az arány 2022-re 3,3%-ra nőtt, szemben a magyar nemzetiségűek 23,5%-os arányával. Bár az általános és középfokú végzettségek terén javulás tapasztalható, a felsőoktatásban való részvétel továbbra is alacsony. A kutatások szerint a cigány szülők gyakran alacsonyabb elvárásokat támasztanak, sokan megelégednek szakképesítéssel. Az oktatáspolitikai programok, mint a kisebbségi gimnáziumok és ösztöndíjak, segítik a továbbtanulást, de szükség van a szülők bevonására és a családi háttér erősítésére is a további előrelépés érdekében.[21]

7. ábra. Felsőfokú végzettséggel rendelkező cigány nemzetiségűek aránya a 20 éven felüli korcsoportban, településtípus szerint. Forrás: saját szerkesztés a nepszamlalas2022.ksh.hu alapján.

Az elmúlt években egyre nagyobb figyelem irányult a felsőoktatásban tanuló cigány hallgatók helyzetére. A kutatások főként a felsőoktatáshoz való hozzáférést akadályozó tényezőkre fókuszálnak. Bár különböző intézmények és programok igyekeznek növelni a hátrányos helyzetű és cigány fiatalok részvételét, a

konferencia, Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs, 2017, 115–126.

[21] Szabó Éva: Cigányok/romák a felsőoktatásban, in Cserti Csapó Tibor – Rosenberg Mátyás (szerk.): *Horizontok és dialógusok 2017. VI. Romológus konferencia,* Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs, 2017, 130–138.

cigány hallgatókra továbbra is atipikus résztvevőkként tekintenek, akik kivételesen képesek eligazodni a felsőoktatás világában. Fontos tényező a lakóhely is: a cigány népesség több mint fele kistelepüléseken él, ahol korlátozottabb az oktatáshoz való hozzáférés. A 2022-es népszámlálás szerint a fővárosban élő cigányok több mint 12%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel, míg a községekben élők csupán 1,3%-a. Bár a cigány népesség csupán 7%-a él Budapesten, a diplomás cigányok 29%-a itt koncentrálódik. Azok a cigány fiatalok, akik bejutnak a felsőoktatásba, gyakran rendkívül nehéz körülmények között teszik ezt, és feltételezhető, hogy a korábbi oktatási akadályok egy része a felsőoktatásban is jelen van. Tapasztalataik mélyebb megértése segíthet a szükséges támogatások meghatározásában, és hozzájárulhat a támogató programok és az oktatók munkájának hatékonyabbá tételéhez.[22]

Az értelmiségi pályát választó cigány fiatalok gyakran szembesülnek az „ide még nem, oda már nem" tartozás érzésével: az új közegben még nem érzik otthon magukat, míg a korábbi társadalmi környezetükhöz sem tartoznak már teljesen. Ezt az átmeneti helyzetet tovább nehezítik azok az előítéletek, melyek szerint a cigány hallgatókkal szemben alacsonyabb elvárásokat támasztanak, és pozitív diszkrimináció révén jutnak előre. Mindez identitásbeli zavarokat, lelki megterheltséget, mentális problémákat, párválasztási nehézségeket és szociális izolációt is okozhat. Az értelmiségi pálya tehát sok esetben komoly áldozatokkal jár.[23]

A cigány nemzetiséghez tartozók a felsőoktatásban gyakran láthatatlanok maradnak – nemcsak fizikailag, hanem a diszkurzív gyakorlatokban és egyetemi kezdeményezésekben is. Ez a láthatatlanság nem pusztán a jelenlét hiánya, hanem morálisan igazságtalan társadalmi jelentéktelenség. A cigány értelmiség fogalma idegen a köztudat számára. Ugyanakkor a láthatatlanság lehet tudatos ellenállás is: sokan nem fedik fel etnikai hovatartozásukat, vagy minimalizálják kulturális jegyeiket – ezt a stratégiát „playing white"-ként is említik. A cigány hallgatók láthatatlansága különösen fontos kérdés a diverzitási és egyenlőségi törekvések szempontjából, mivel ezek mögött gyakran strukturális egyenlőtlenségek húzódnak meg.[24]

[22] Chelsea McDonagh – Joana Fonseca: The minority within the minority: The survival strategies of Gypsy and Traveller students in Higher Education, *International Journal of Roma Studies,* vol. 4, 2022/2, 154–155.

[23] Gulyás Klára: *Magyarországi roma értelmiségiek szerepei a romák oktatási integrációjában és társadalmi felzárkózásában,* PhD-értekezés, Eger, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Neveléstudományi Doktori Iskola, 2021, 17.

[24] Julia Morgan – Hazel Marsh – Colin Clark: The (In)visibilisation of Gypsies, Roma, and Travellers in higher education equality, diversity, and inclusion (EDI) initiatives in England and Wales, *Higher Education,* 2024, 2–5.

A HBLF-Romaster Alapítvány

A HBLF-Romaster Alapítvány 2010-ben jött létre a Hungarian Business Leaders Forum kezdeményezésére, a 2007-ben indított Romaster tehetséggondozó program folytatásaként. Kezdetben hátrányos helyzetű, cigány származású középiskolásokat támogatott, 2017-től pedig felsőoktatásban tanulókat is. Célja, hogy elősegítse a cigány értelmiségi réteg kialakulását, és versenyképes tudással ruházza fel a fiatalokat, hogy egyenlő esélyekkel léphessenek be a munkaerőpiacra.

Az alapítvány hosszú távú céljai közé tartozik a felelős üzleti megoldások támogatása, a szektorok közötti együttműködés ösztönzése, valamint egy befogadó környezet kialakítása, amely elismeri a cigány kultúrát. Kiemelt figyelmet fordítanak a cigány értelmiség támogatására, a párbeszéd és a sokszínűség előmozdítására.

Tevékenységeik közé tartozik szakmai programok, fórumok, táborok, céglátogatások, szemináriumok szervezése, valamint kutatások támogatása. Kiemelt szerepet kap a mentorprogram, amelyben vállalati mentorok segítik a diákokat tanulmányi és karrierútjuk során, személyes és szakmai fejlődésükben.

A program célja, hogy a cigány fiatalok sikeresen beilleszkedjenek a munka világába, és aktív társadalmi szereplőkké váljanak. A támogatottak szakmai és személyes fejlődését konferenciák, műhelyek, képességfejlesztő szemináriumok segítik. Az ösztöndíjprogram anyagi támogatást nyújt a tanulmányok folytatásához, a vállalati partnerek pedig nemcsak finanszírozást, hanem kapcsolati hálót is biztosítanak. A cél, hogy a cigány fiatalok felsőfokú végzettséggel és versenyképes tudással egyenlő esélyekkel indulhassanak a munkaerőpiacon.[25]

A kutatás bemutatása

A kutatás célkitűzései

Az empirikus kutatás célja, hogy rávilágítson, milyen tényezők segítik vagy akadályozzák a cigány fiatalokat abban, hogy eljussanak a felsőoktatásba, és ott sikeresen helytálljanak, ezért elemzi a szociális, nyelvi, kulturális és oktatási hátrányokat, amelyek a cigány fiatalokat érik, különösen a szocializációs színtereken keresztül. Emellett a célkitűzések közé tartozik azon rendszerszintű problémák bemutatása is, amelyek hozzájárulnak a cigány fiatalok alulreprezentáltságához

[25] https://sokszinusegikarta.hu/hu/alapitok (Letöltés: 2025. május 14.); https://romaster.hu/wp-content/uploads/2025/06/2024.nov_.alapito.okirat.pdf (Letöltés: 2025. június 25.)

a felsőoktatásban. Továbbá az oktatás mint társadalmi mobilitási eszköz szerepét kívánja hangsúlyozni, és javaslatokat tesz arra, hogyan lehetne csökkenteni az oktatási esélyegyenlőtlenségeket, valamint igyekszik hozzájárulni olyan stratégiák kidolgozásához, amelyek elősegítik a cigány fiatalok inklúzióját és sikeres oktatási pályafutását.

Kutatási kérdések és hipotézisek

Kutatásom fő kérdése, hogy „Milyen, a társadalmi mobilitást segítő és/vagy hátráltató tényezők vannak, voltak jelen a felsőfokú tanulmányokat folytató vagy már felsőfokú végzettséggel rendelkező hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetű családból származó, magukat cigány nemzetisghez tartozónak valló fiatalok körében?"

E felvetésnek a továbbgondolását követően a következő előzetes felvetéseket határoztam meg:

1. A cigányság helyzete komplex, a legkirekesztettebb társadalmi réteg Magyarországon.

2. Egy támogató és a tanulást hitelesen értéknek, elvárásnak tekintő családi háttér kulcsa lehet egy felsőfokú végzettség megszerzésének.

3. A cigány fiatalok felsőoktatási alulreprezentáltságát vizsgálva az egyenlő esélyek meglétéről és/vagy hiányáról érdemes beszélni – képességbeli különbségekről nincs szó.

4. A nagymértékű lemorzsolódás mögött az anyagi problémák és az előítéletes iskolai környezet állnak.

5. A HBLF-Romaster Alapítványhoz hasonló kezdeményezések az anyagi terhek viselésében jelentenek legnagyobb segítséget.

A kutatás módszertana

A mintavétel során kvalitatív kutatási módszert alkalmaztam: narratív életút-interjúk kerültek felvételre a HBLF-Romaster Alapítvány öt diákjával. A rendelkezésre álló mintavételi keretet 85 fő alkotta, közülük azok a diákok alkotják a végleges mintát, akik a leghosszabb ideje a Romaster program támogatott diákjai, a legtöbb képzési szinten tagjai voltak a projektnek. Ez alapján négy olyan diákot választottam ki, akik a középiskolai tanulmányaik óta, egészen a mesterdiploma megszerzéséig részt vettek a programban, valamint egy olyan diákot, aki az alapképzéstől a PhD fokozatszerzésig az Alapítvány támogatottja volt.

Az interjúalanyokat arra kértem meg, hogy meséljék el élettörténetüket, majd az elmondottak kiegészítésére, a kutatási kérdések tükrében a személyes hátteret, a családot és a gyermekkort, az oktatást, a HBLF-Romaster Alapítványt és a mentorálást, valamint a véleményeket és a jövőbeli terveket érintő kérdéssort dolgoztam ki.

A kutatás eredményei

A kutatás eredményeként elmondhatjuk, hogy az interjúalanyok mindegyike mögött egy nagyon pozitív és támogató családi háttér áll: „A családom teljes mértékben támogatta az oktatásomat, fejlődésemet. A képességeimmel már kiskoromban tisztában voltak…"

A cigány identitás különböző mértékben játszik szerepet a mintát adók körében. Az interjúban részt vevők közül hárman pozitívan, míg ketten semlegesen vagy inkább negatívan vélekednek cigányságukról. Ezen szemléletükben a családi környezetben tapasztalt minták játsszák a legmeghatározóbb szerepet: „Cigánynak lenni egy KÜLÖNLEGES dolog…" „Gyerekkoromban a roma identitás otthon el volt nyomva – kimondani sem lehetett, hogy cigányok vagyunk, a »roma« szó is tabu volt. Ez identitásválságot okozott: sokáig még virágos ruhát sem viselhettem, mert az »túl cigányosnak« számított."

Az interjúalanyok többsége már óvodás korában megtanult írni és olvasni. Ennek ellenére sokan közülük nem szívesen jártak óvodába, mivel gyakran hiányoztak a baráti kapcsolatok. Iskolai éveik során mindannyian kiváló tanulmányi eredményekkel rendelkeztek, és számos tanulmányi versenyen értek el sikereket. Ugyanakkor a „jó tanuló" szerep gyakran negatív élményeket is hozott számukra: kortársaik részéről megkülönböztetés, kirekesztés vagy akár csúfolódás is érte őket. Intézményi szergregációról az interjúban részt vevők közül ketten számoltak be: „Már akkor is 100%-ban cigány származású diákok jártak az iskolába."

A mintát adó diákok sok esetben találkoztak a lemorzsolódás jelenségével a tanulmányaik során – mind a középiskolában, mind a felsőfokú oktatásuk során. A tudatosságuknak, kitartásuknak és a rezilienciájuknak köszönhetően ők maguk azonban kitartottak, és sikeresen teljesítették a tanulmányi kötelezettségeiket: „A folyamatos tanulásomnak köszönhetően semmiből nem maradtam le, minden tárgyam időben zártam, ráadásul nagyon jó jegyekkel."

Az interjúalanyok mindegyike számos nehézséggel szembesült a felsőoktatás során. Tanulmányaik mellett dolgozniuk kellett, és aktívan keresték azokat a támogató szervezeteket és ösztöndíj-lehetőségeket, amelyek segítségével pótolni tudták a családi háttérből hiányzó anyagi támogatást, illetve fedezni tudták a felsőoktatással járó költségeket.

Elmondásuk szerint a tanulás és az önfejlesztés kulcsszerepet játszott abban, hogy javítani tudtak egzisztenciális helyzetükön, és előre tudtak lépni a boldogulás útján: „A tanulás mindenre gyógyír. Folyamatosan képeznünk kell magunkat, hogy lépést tartsunk."

A Romaster program interjúalanyok életében betöltött szerepét illetően elmondható, hogy a kutatásban részt vevők különböző módokon kerültek kapcsolatba a Romaster programmal: ketten tanáraik révén, ketten édesanyjuk segítségével, míg egyikük saját maga talált rá a szervezetre.

Valamennyien kiemelték, hogy az anyagi támogatás jelentős segítséget nyújtott számukra a tanulmányaik során. Ugyanakkor hosszú távú fejlődésük szempontjából még fontosabbnak tartották a mentorálást, valamint a program által biztosított lehetőséget a szakmai kapcsolati háló kiépítésére, amelyek hozzájárultak személyes és szakmai előrehaladásukhoz: „A legfontosabb, hogy az anyagi támogatás mellett egy olyan mentort kaptam, akivel a mai napig jó kapcsolatban vagyunk, és mai napig, bár már nem mentrom, de még mindig támogat a munkámban az élet minden területén, amiért nagyon hálás vagyok."

Összegzés, következtetések és javaslatok

Az önbevalláson alapuló adatok nem tükrözik pontosan a cigány népesség számát, de fontos tendenciák így is kirajzolódnak. A család kulcsszerepet játszik a szocializációban, de a korai életszakaszban a biztonságos, minőségi intézményi környezet is elengedhetetlen. A cigányság helyzetét elsősorban a lakóhely, iskolai végzettség és egzisztenciális viszonyok határozzák meg. A hátrányos helyzetű térségekben élők gyakran szegregált iskolákba járnak, ahol korlátozott a továbbtanulási lehetőség. Bár nőtt a közép- és felsőfokú tanulmányokat folytatók száma, a korai iskolaelhagyás továbbra is jelentős. Ezt ösztöndíjak és mentori támogatás enyhítheti, melyek az identitás megerősítését és a társadalmi beilleszkedést is elősegítik.

A cigány fiatalok iskolai sikertelenségének felszámolása komplex beavatkozásokat igényel: a családi és intézményi kapcsolatok erősítését, a szociális és nyelvi hátrányok csökkentését, az iskolák minőségének javítását, valamint az előítéletek megszüntetését.[26] A megoldás kulcsa lehet az inkluzív szemlélet és a tehetséggondozás módszereinek alkalmazása.

[26] Babusik (szerk.): *A romák esélyei Magyarországon,* 50–60.

Inkluzív szemléletmód

Ha inklúzióról beszélünk, akkor a kulturális sokszínűséget olyan értéknek tekintjük, melyre befogadó társadalmat építhetünk.[27] „Az inklúzió egy szemlélet: annak megértése, hogy nincsenek »többiek«, hogy minden gyerek más, és mindenkinek egyéni szükségletei, egyéni képességei vannak."[28] A modell azt vizsgálja, mennyire támogatják a társadalmi folyamatok a kölcsönös befogadást. Az inklúzió folyamatos beavatkozás, amely az esélyegyenlőség és méltányosság biztosítására törekszik. Figyelembe veszi a társadalmi egyenlőtlenségeket, és kompenzáló intézkedésekkel segíti a hátrányos helyzetű csoportokat az egyenlő hozzáférés érdekében.[29]

A cigányok inklúziója a kortárs elképzelésekben gyakran paternalista, mivel a cigányságot fejletlen, marginalizált csoportként kezelik, akiket be kell illeszteni a civilizált társadalomba. Ezzel szemben a társadalmi inklúzió olyan együttélési modell, amely a kölcsönös megismerésen és elfogadáson alapul. Meghaladja az asszimilációt és az integrációt is, mivel nem egy domináns struktúrához való alkalmazkodást vár el, hanem a különbözőségek egyenrangú együttélését támogatja.[30]

A paternalizmus korlátozza a cigány közösségek részvételét az őket érintő döntésekben, így jogaik gyakran alárendelődnek a képviseletüket ellátó szereplők érdekeinek. A szolgáltatók több előnyhöz jutnak, mint maguk a közösségek, ami gazdasági és társadalmi kiszolgáltatottsághoz vezet. A részvétel gyakran csak látszólagos, mivel a cigány szereplők kiválasztása sokszor külső jegyek és sztereotípiák alapján történik. Aki nem illeszkedik a „díszcigány" képbe, hátrányba kerülhet. Még a demokratikusnak tűnő cigány vezetésű szervezetek is gyakran csupán jelképes szerepet töltenek be.[31]

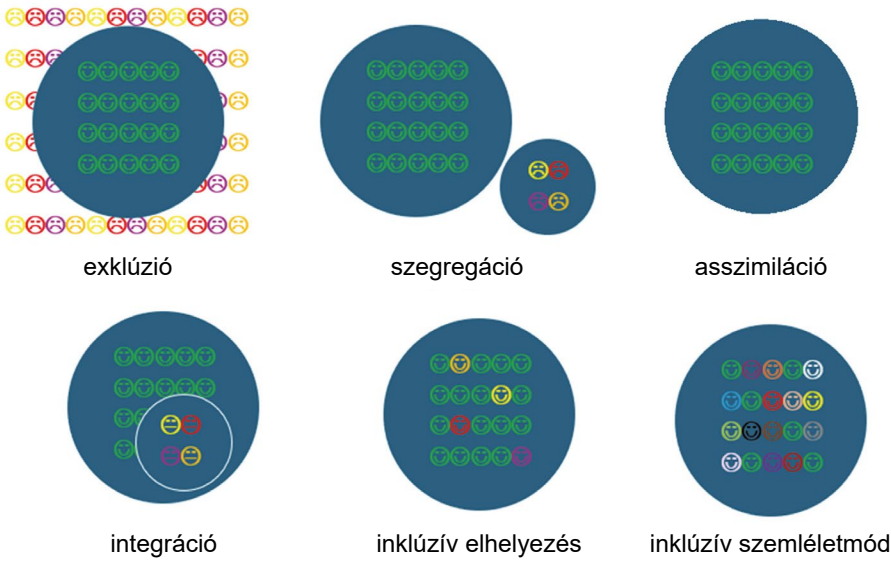
[27] Varga Aranka: Multikulturalizmus – inkluzív oktatási rendszer, in Forray R. Katalin (szerk.): *Ismeretek a romológia alapképzési szakhoz,* Pécs, Bölcsész Konzorcium – Pécsi Tudományegyetem, 2006, 149.

[28] https://downbaba.hu/egyeb/bowling-szines-pottyok-testepito-verseny-harom-ut-az-inkluziv-oktatas-megertesehez/ (Letöltés: 2024. november 27.)

[29] Varga Aranka: *Az inklúzió szemlélete és gyakorlata,* Pécs, Pécsi Tudományegyetem. 2015, 65–67.

[30] Vajda Adrienn: Európai romapolitika: egyenlőség, inklúzió és részvétel, *Infojegyzet*, 2022/20, 2.

[31] Rostas–Rövid–Szilvási: *On Roma Civil Society.*

8. ábra. Inkluzív szemléletmód.
Forrás: saját szerkesztés a https://downbaba.hu/egyeb/bowling-szines-pottyok-testepito-verseny-harom-ut-az-inkluziv-oktatas-megertesehez/ alapján.

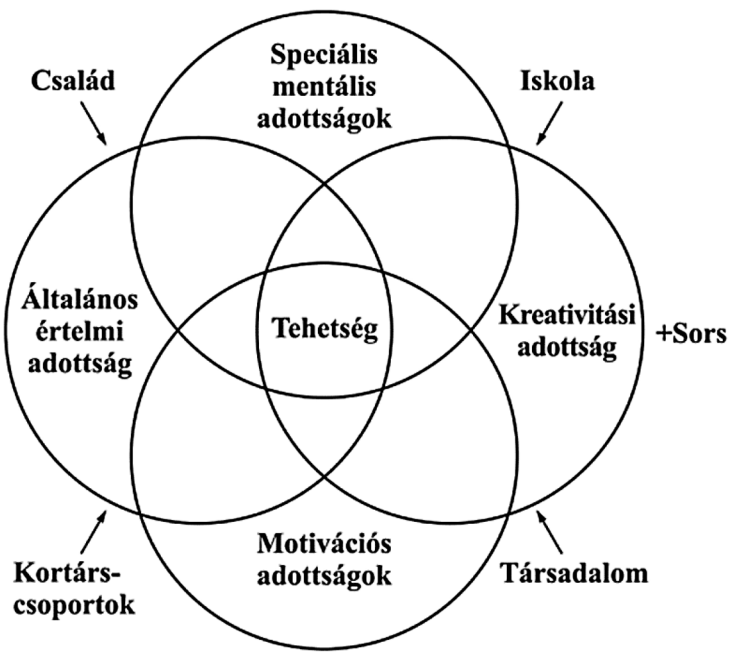
A cigány gyerekek szisztematikus kizárása a mainstream oktatásból generációk óta tart, amit gyakran azzal indokolnak, hogy a cigány közösségek nem értékelik a formális oktatást. Ezt a jelenséget „Culture Talk"-nak nevezik, amely megerősíti az „ők" és „mi" közötti határokat, és homogén csoportokként ábrázolja a cigányokat és nem cigányokat. A kulturális beszéd megfosztja a cigányokat az önrendelkezés lehetőségétől, depolitizálja a problémákat, és félreazonosítja az okokat – például a kulturális háttér helyett a szegénység és az anyagi forráshiány a valódi akadály. A cigány gyerekek társadalmi és oktatási kirekesztése továbbra is fennáll, és a korábbi politikai intézkedések nem hoztak érdemi változást.[32]

[32] Svjetlana Curcic – Maja Miskovic – Shayna Plaut – Ciprian Ceobanu: Inclusion, Integration or Perpetual Exclusion? A Critical Examination of the Decade of Roma Inclusion, 2005–2015, *European Educational Research Journal,* vol. 13, 2014/3, 262–263.

Tehetséggondozás

A tehetség fogalma nem egyértelműen meghatározható, ezért több elmélet is létezik. A társadalomtudományokban kiemelten fontos, és napjainkban egyre népszerűbb téma, amit számos pályázat és tehetségkutató verseny is jelez. Már a 20. század eleji kutatások is rámutattak, hogy a tehetség nem csupán az IQ-val mérhető, hanem figyelembe kell venni a környezeti tényezőket is, mint a családi háttér, társadalmi-gazdasági helyzet, motiváció, szorgalom, céltudatosság és kreativitás.[33]

A hazai kutatók közül Dr. Czeizel Endre 2×4+1 faktoros tehetségmodellje az egyik legismertebb.

9. ábra. Czeizel Endre tehetségmodellje. Forrás: Százdi Antal (szerk.): Tehetség-írások, Debrecen, Magyar Tehetséggondozó Társaság, 2015.

A tehetség négy alappillére: az általános intellektuális adottságok, a speciális mentális képességek, a kreativitás és a motiváció. Ezek kibontakozását a

[33] Révész György: Tehetség, tehetséggondozás: koncepciók – evolúció – neurobiológia – kutatás – gyakorlat, *Magyar Pszichológiai Szemle,* 76. évf., 2021/2, 255.

társadalmi környezet – család, iskola, kortársak, társadalom – erősen befolyásolja. A +1 tényező, a „sors-faktor" az emberi törekvésekkel nem befolyásolható körülményeket jelenti, ami a cigány fiatalok esetében különösen fontos. A köznevelési törvény[34] a tehetséget magas képességek, kreativitás és motiváció alapján határozza meg, de nem veszi figyelembe a társadalmi környezet szerepét. A nyelvi és kulturális különbségek, a szegregáció és a diszkrimináció akadályozhatják a tehetség felismerését. A cigány gyermekek más szocializációjuk miatt nem kevesebbet, hanem mást tudnak a világról, ezért a tehetségazonosítás során ezt is figyelembe kell venni.[35]

A tehetséggondozás célja, hogy mindenki képességeinek megfelelő támogatást és elismerést kapjon. Magyarországon jól működő tehetségsegítő hálózat létezik, amelyben a cigány fiatalok támogatása kiemelt figyelmet élvez. A rendszerváltás idején jöttek létre azok a szervezetek, amelyek cigány egyetemistákat segítenek, és ma is fontos szerepet töltenek be. Számos ösztöndíjprogram indult, és megalakultak az első középiskolák, valamint szakkollégiumok, amelyek célrendszere és programjai egyre sokszínűbbé váltak, különös figyelmet fordítva a hátrányos helyzetű csoportok társadalmi mobilitására. Ezek a szervezetek nemcsak a tehetségek fejlesztésére, hanem a társadalmi hátrányok csökkentésére is fókuszálnak: ösztöndíjat, mentorálást, tanulmányi segítséget és speciális kurzusokat kínálnak. Kutatások szerint jelentősen hozzájárulnak a diákok felsőoktatási és munkaerőpiaci sikeréhez, identitásuk és megküzdési képességeik fejlődéséhez, valamint stabil szocializációs közeget biztosítanak. Fontos, hogy a tehetséggondozás folyamatos legyen – a gyermekkor kezdetétől a felnőttkorig –, és minden fiatal számára elérhetővé váljanak a személyre szabott információk és lehetőségek, hogy tehetségük kibontakozhasson.[36]

[34] 2011. évi CXC. törvény A nemzeti köznevelésről. 4. § (14) bekezdés „kiemelten tehetséges gyermek, tanuló: az a különleges bánásmódot igénylő gyermek, tanuló, aki átlag feletti általános vagy speciális képességek birtokában magas fokú kreativitással rendelkezik, és felkelthető benne a feladat iránti erős motiváció, elkötelezettség".

[35] Mező Katalin: A kiemelkedés útja: a cigány/roma tehetségek támogatása, in Pálfi Sándor (szerk.): *Roma gyermekek nevelése és segítése,* Debrecen, Didakt Kft., 2015, 142–143.

[36] Uo., 157–158; Trendl Fanni – Varga Aranka: Tehetséggondozás a roma szakkollégiumban, *Romológia,* 6. évf., 2018/2, 12–14; Lukács J. Ágnes – Szabó Tünde – Huszti Éva – Ember Zsolt – Pethesné Dávid Beáta: A roma szakkollégiumok szerepe a hallgatók mindennapjaiban, *Rendvédelem,* XI. évf., 2022/1, 31.

Irodalomjegyzék

Babusik Ferenc (szerk.): *A romák esélyei Magyarországon. Aluliskolázottság és munkaerőpiac – a cigány népesség esélyei Magyarországon,* Budapest, Kávé – Delphoi Consulting, 2002.

Babusik Ferenc: A roma gyerekek óvodáztatása, *Új Pedagógiai Szemle,* 53. évf., 2003/6, 22–39.

Babusik Ferenc: Magyarországi cigányság – strukturális csapda és kirekesztés, *Esély,* 18. évf., 2007/1, 3–23.

Bali János: *A halmozottan hátrányos társadalmi helyzet leküzdésének problematikája és jó gyakorlatai a magyarországi cigányság példáin keresztül,* Budapest, ELTE BTK Néprajzi Intézet, 2018.

Curcic, Svjetlana – Miskovic, Maja – Plaut, Shayna – Ceobanu, Ciprian: Inclusion, Integration or Perpetual Exclusion? A Critical Examination of the Decade of Roma Inclusion, 2005–2015, *European Educational Research Journal,* vol. 13, 2014/3, 257–267.

Csepcsényi Lajosné – Sütő Éva: A cigány tanulók beiskolázásának és lemorzsolódásának arányai, in Cserti Csapó Tibor – Rosenberg Mátyás (szerk.): *Horizontok és dialógusok 2017. VI. Romológus konferencia,* Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia és Neveléstszociológia Tanszék, Pécs, 2017, 115–126.

Diósi Ágnes: *Cigányút,* Budapest, Szépirodalmi, 1988.

Forray R. Katalin: A cigányság középosztályosodása, *Educatio,* 26. évf., 2017/4, 581–590.

Gulyás Klára: *Magyarországi roma értelmiségiek szerepei a romák oktatási integrációjában és társadalmi felzárkózásában,* PhD-értekezés, Eger, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Neveléstudományi Doktori Iskola, 2021.

Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona: *Cigány gyerekek az általános iskolákban,* Budapest, Oktatáskutató Intézet, 2001.

Holle Alexandra: Európai romapolitika: a romák oktatási helyzete, *Infojegyzet,* 2023/1.

Kirkby, Abbie – Whitcombe, Emma – Nuttall, Emma: Education inequalities facing Gypsies, Roma and Travellers in England, November 2023, *Friends, Families & Travellers.*

Lloyd, Gwynedd – McCluskey, Gillean: Education and Gypsies/Travellers: 'contradictions and significant silences', *International Journal of Inclusive Education,* 2008/4.

Lukács J. Ágnes – Szabó Tünde – Huszti Éva – Ember Zsolt – Pethesné Dávid Beáta: A roma szakkollégiumok szerepe a hallgatók mindennapjaiban, *Rendvédelem,* XI. évf., 2022/1, 30–38.

McDonagh, Chelsea – Fonseca, Joana: The minority within the minority: The survival strategies of Gypsy and Traveller students in Higher Education, *International Journal of Roma Studies,* vol. 4, 2022/2, 150–171.

Mező Katalin: A kiemelkedés útja: a cigány/roma tehetségek támogatása, in Pálfi Sándor (szerk.): *Roma gyermekek nevelése és segítése,* Debrecen, Didakt Kft., 2015, 139–160.

Morgan, Julia – Marsh, Hazel – Clark, Colin: The (In)visibilisation of Gypsies, Roma, and Travellers in higher education equality, diversity, and inclusion (EDI) initiatives in England and Wales, *Higher Education,* 2024. https://doi.org/10.1007/s10734-024-01289-9

Pik Katalin: A cigány gyerekek és az óvoda esete I., *Esély,* 11. évf., 2000/6, 24–41.
Révész György: Tehetség, tehetséggondozás: koncepciók – evolúció – neurobiológia – kutatás – gyakorlat, *Magyar Pszichológiai Szemle,* 76. évf., 2021/2, 255–258.
Roman, Ioana: Gypsies integration – Education for all, *Procedia – Social and Behavioral Sciences,* 2013/76, 717–722.
Rostas, Iulius – Rövid, Márton – Szilvási, Marek: On Roma Civil Society, Roma Inclusion, and Roma Participation, *Roma Rights,* 2015/2, 7–10.
Szabó Éva: Cigányok/romák a felsőoktatásban, in Cserti Csapó Tibor – Rosenberg Mátyás (szerk.): *Horizontok és dialógusok 2017. VI. Romológus konferencia,* Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs, 2017, 130–138.
Százdi Antal (szerk.): *Tehetség-írások,* Debrecen, Magyar Tehetséggondozó Társaság, 2015.
Szemán Józsefné: A cigány gyermekek óvodai nevelése, *Iskolakultúra,* V. évf., 1995/24, 2–6.
Trendl Fanni – Varga Aranka: Tehetséggondozás a roma szakkollégiumban, *Romológia,* 6. évf., 2018/2, 8–33.
Trendl Fanni: *Szakkollégium mint lehetőség. Cigány/roma szakkollégiumok és szakkollégisták vizsgálata a 2001 és 2018 közötti időszakban,* PhD-értekezés, Pécs, 2023.
Vajda Adrienn: Európai romapolitika: egyenlőség, inklúzió és részvétel, *Infojegyzet,* 2022/20.
Varga Aranka: Multikulturalizmus – inkluzív oktatási rendszer, in Forray R. Katalin (szerk.): *Ismeretek a romológia alapképzési szakhoz,* Pécs, Bölcsész Konzorcium – Pécsi Tudományegyetem, 2006, 145–160.
Varga Aranka: *Az inklúzió szemlélete és gyakorlata,* Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2015.

Jogszabályok

1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól
2011. évi CXC. törvény a nemzeti köznevelésről

Weboldalak

https://nepszamlalas2022.ksh.hu/
https://nepszamlalas2022.ksh.hu/adatbazis/
https://sokszinusegikarta.hu/hu/alapitok
https://romaster.hu/
https://downbaba.hu/egyeb/bowling-szines-pottyok-testepito-verseny-harom-ut-az-inkluziv-oktatas-megertesehez/
https://romaster.hu/wp-content/uploads/2025/06/2024.nov_.alapito.okirat.pdf

EGYENSÚLYKERESÉS ÉS ÉRZELMI TÁMOGATÁS

Párkapcsolati preferenciák segítő hivatású hallgatók körében

Ipolyi Dóra
Károli Gáspár Református Egyetem, Gazdaságtudományi, Egészségtudományi és Szociális Kar, Budapest, Magyarország
ORCID: 0009-0006-6698-8471

Absztrakt: A segítő szakmákban a kiegyensúlyozott párkapcsolat kulcsfontosságú a mentális egészség megőrzésében. A kutatás KRE GESZK-es hallgatók párkapcsolati preferenciáit és szakmai identitásuk hatását vizsgálja. A kérdőíves felmérés feltárja a támogatási igényeket, a jövőképüket, valamint a kommunikáció és az érzelmi intelligencia fejlesztésének szükségességét.

Kulcsszavak: társas támogatás, mentális egészség, párkapcsolat.

SEEKING BALANCE AND EMOTIONAL SUPPORT

Relationship preferences among Students in helping professions

Abstract: In helping professions, a balanced romantic relationship is crucial for maintaining mental health. This research examines the relationship preferences of students at KRE GESZK and the impact of their professional identity. The questionnaire-based survey explores their support needs, future relationship expectations, and the necessity for developing communication and emotional intelligence skills.

Keywords: social support, mental health, romantic relationships.

Fiatal kutatóink II., 31–44.
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-399-1-02

Bevezetés

A segítő hivatások – mint a szociális munka, a szociálpedagógia vagy az ápolói pálya – jelentős érzelmi és pszichoszociális megterheléssel járnak. Az ezekben a szakmákban dolgozók fokozottan ki vannak téve a kiégés szindróma *(burnout)* veszélyének, amely egyéni szinten komoly problémát jelent, és társadalmi hatásai is jelentősek, különösen a szektorban tapasztalható munkaerőhiány fényében.[1] A kiégés megelőzésében kulcsszerepet játszik a kiegyensúlyozott magánélet és a stabil, érzelmileg támogató párkapcsolat, amely erősítheti az egyén mentális ellenálló képességét is.[2]

A párkapcsolatok minőségének megértéséhez több pszichológiai elmélet is hozzájárul,[3] melyek közül kiemelendő Daniel Goleman elmélete az érzelmi intelligencia (EI).[4] Hangsúlyozza az önismeret, az önszabályozás, a társas tudatosság és a kapcsolati készségek fontosságát. Ezek a kompetenciák elengedhetetlenek a hatékony kommunikációhoz és a konfliktuskezeléshez, különösen a segítő hivatásban dolgozók számára.[5]

A segítő szakmákban tanuló hallgatók identitása még formálódik a hallgatói évek alatt, így különösen érdekes kérdés, hogy miként jelenik meg náluk a párkapcsolat iránti elvárás, valamint hogyan illeszthető be a segítő hivatás intenzív, gyakran érzelmileg kimerítő jellege mellé egy támogató kapcsolat.[6] A magánélet és a szakmai szerep összehangolása komplex pszichoszociális kihívás, amelyhez elengedhetetlen a tudatos önreflexió, a kapcsolati készségek fejlesztése és a szakmai-képzési támogatás.[7] Kutatásunk célja, hogy e tényezők összefüggéseit feltárva hozzájáruljon a hallgatók személyes jóllétéhez és hosszú távú szakmai működésük fenntartásához.

[1] Mák és mtsai: A kiégés előfordulása szociális munkások körében, *Orvosi Hetilap,* 161. évf. 2020/44, 1884–1890.

[2] R. Fallahchai: Occupational stress, dyadic adjustment and quality of work-life in married nurses: Moderating effects of dyadic coping, *International Journal of Nursing Practice,* vol. 28, 2022/1, e13032.

[3] K. S. Birditt – T. C. Antonucci: Relationship quality profiles and well-being among married adults, *Journal of Family Psychology,* vol. 21, 2007/4, 595; B. Birkás et al.: Providing sexual companionship for resources: Development, validation, and personality correlates of the Acceptance of Sugar Relationships in Young Women and Men Scale (ASR-YWMS), *Frontiers in Psychology,* vol. 11, 2020, 1135.

[4] D. Goleman: *Érzelmi intelligencia,* ford. N. Kiss Zsuzsanna, Budapest, Háttér, 2016.

[5] M. K. Falconier et al.: Stress from daily hassles in couples: Its effects on intradyadic stress, relationship satisfaction, and physical and psychological well-being, *Journal of Marital and Family Therapy,* vol. 41, 2015/2, 221–235.

[6] D. Cramer: Emotional support, conflict, depression, and relationship satisfaction in a romantic partner, *The Journal of Psychology,* vol. 138, 2004/6, 532–542.

[7] R. Bland et al.: *Social work practice in mental health: An introduction,* Routledge, n. a., 2021.

Elméleti háttér

A segítő hivatások sajátosságainak megértése érdekében elengedhetetlen az interperszonális kapcsolatok pszichológiai alapjainak vizsgálata. A szociális munka, szociálpedagógia és ápolás területén dolgozók napi szinten érzelmileg megterhelő helyzetekkel szembesülnek, amely a személyes jóllétükre és párkapcsolati működésükre is jelentős hatással lehet. E hivatások gyakorlása fokozott érzelmi önszabályozást, empátiát és rezilienciát igényel, melyek fejlett érzelmi intelligenciát (EI) feltételeznek.

Daniel Goleman elmélete alapján az érzelmi intelligencia négy fő komponensből áll: az önismeretből, az önszabályozásból, a társas tudatosságból és a kapcsolati készségekből.[8] Ezek a tényezők növelik a szakmai hatékonyságot, és kulcsfontosságúak a párkapcsolati elégedettség szempontjából is. Az érzelmi intelligencia lehetővé teszi a felek számára, hogy empatikusan viszonyuljanak egymáshoz, hatékonyan kommunikáljanak, konstruktívan kezeljék a konfliktusokat, és képesek legyenek hosszú távon érzelmileg stabil kapcsolatokat fenntartani. A párkapcsolatokban megjelenő támogatási formák – például érzelmi, instrumentális vagy fejlődési támogatás – szoros kapcsolatban állnak a társas támogatás elméletével, amely szerint a társas támogatás stresszvédő funkcióval bír, és elősegíti a mentális egészség megőrzését.[9] A segítő szakmában dolgozók esetében ez a támogató funkció kiemelten fontos, mivel a magas szintű érzelmi terhelés miatt fokozottabb szükségük van a párkapcsolaton keresztüli kompenzációra, érzelmi visszatükrözésre és regenerációra a hétköznapokban.[10]

Emellett a szerepelméletek – különösen a szerepkonfliktus és szereptúlterhelés koncepciói – is relevánsak, hiszen a segítő szakmában dolgozók gyakran „szakmai" szerepeiket áthelyezik a magánéletbe is, ami az ún. „segítő szerep túlvállalásához" vezethet a párkapcsolatokban is.[11] Ez hosszabb távon aszimmetrikus kapcsolatokat, kiégést és az intimitás csökkenését eredményezheti. A szakmai és magánéleti szerepek integrációja vagy szegmentálása további elméleti keretet biztosít a vizsgálathoz.[12] Clark munkamagánélet-határelmélete szerint

[8] Goleman: *Érzelmi intelligencia.*

[9] S. Cohen – T. A. Wills: Stress, social support and the buffering hypothesis, *Psychological Bulletin,* vol. 98, 1985/2, 310.

[10] P. Khoshkar et al.: Assessing the Impact of Burnout Syndrome on Romantic Relationship Satisfaction: The Dark Side of Workplace Bullying, *South East European Journal of Economics and Business,* vol.15, 2020/1, 44–55; G. Alarcon et al.: Relationships between personality variables and burnout: A meta-analysis, *Work and Stress,* vol. 23, 2009/3, 244–263.

[11] W. J. Goode: A theory of role strain, *American Sociological Review,* 1960, 483–496.

[12] A. Stauder és mtsai.: A Williams ÉletKészségek® stresszkezelő és pszichoszociális készségfejlesztő program magyar adaptációja és 10 éves tapasztalatai, *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika,* 17. évf., 2016/2, 81–95.

a szerepek közötti határok kezelése döntő szerepet játszik a kiegyensúlyozott életvitel kialakításában. A segítő hallgatók – akik gyakran már a képzés alatt is dolgoznak a szakmában – esetében ezek a határok gyakran elmosódnak, ami növeli a szerepkonfliktus esélyét.[13]

Összességében elmondható, hogy a párkapcsolati működés, az érzelmi intelligencia fejlettsége és a szerephatár-kezelés minősége közötti összefüggések kiemelt jelentőségűek a segítő hivatású hallgatók jóllétének szempontjából, és megalapozzák a vizsgálat elméleti keretrendszerét.[14]

Vizsgálat

Kutatási kérdések és célkitűzések

A vizsgálat célja a segítő hivatású hallgatók párkapcsolati preferenciáinak feltárása, valamint annak elemzése, hogy szakmai identitásuk, jövőképük és a segítő hivatásból fakadó pszichoszociális terhelés milyen hatással van párkapcsolati elképzeléseikre és kapcsolati igényeikre. A kutatás fókuszában emellett az érzelmi intelligencia és a társas támogatás fontosságának megítélése, valamint az ezek fejlesztésére irányuló igények feltérképezése áll.

A vizsgálat alapvető kutatási kérdései a következők voltak:

- Milyen értékeket tartanak elsődlegesnek egy párkapcsolatban, és ezek milyen sorrendben jelennek meg?
- Milyen típusú támogatást tartanak legfontosabbnak a segítő hivatású hallgatók egy párkapcsolatban?
- Hogyan jelenik meg a munka és a magánélet egyensúlya a válaszadók személyes tapasztalataiban?
- Milyen jövőképpel rendelkeznek a hallgatók párkapcsolati szempontból a segítő hivatás gyakorlása mellett?
- Mennyire tartják fontosnak a hallgatók, hogy oktatási vagy tréningprogramok segítsék a párkapcsolati kommunikációt és érzelmi intelligenciát? Mely témakörök iránt mutatnak érdeklődést az ilyen fejlesztő programok esetén?

[13] S. C. Clark: Work/Family Boundary Theory: A New Theory of Work/Family Balance, *Human Relations,* vol. 53, 2000/6, 747–770.

[14] G. Adams – S. Jex: Relationships Between Time Management, Control, Work-Family Conflict, and Strain, *Journal of Occupational Health Psychology,* vol. 4, 1999/1. 72–77.

Módszerek

A kutatás során kvantitatív és kvalitatív módszert egyaránt alkalmaztunk az eredmények feldolgozása során, egy strukturált, zárt és nyitott kérdéseket tartalmazó kérdőív segítségével. Az adatgyűjtés anonim módon, online felületen történt, a Károli Gáspár Református Egyetem Neptun rendszerén keresztül, hallgatói elérés segítségével. A vizsgálatba önkéntesen vonódtak be a hallgatók 2025. január és március között.

A saját szerkesztésű kérdőívben önálló kérdésblokkok vizsgálták a hallgatók párkapcsolati értékeit, támogatási preferenciáit, a munka és magánélet egyensúlyáról alkotott nézeteiket, valamint a jövőbeli kapcsolati elképzeléseiket. Továbbá feltérképeztük az érzelmi intelligenciát és kommunikációs készségeket fejlesztő tréningek iránti nyitottságot, valamint az ezekhez kapcsolódó tematika preferenciáit.

A kvalitatív elemek tartalomelemzéssel kerültek feldolgozásra, míg a kvantitatív adatok leíró statisztikai módszerekkel összesítettem.

1. táblázat. A módszertani megközelítés összefoglalása kérdésblokkok szerint.

Kérdésblokk	Vizsgált dimenzió / cél	Elemzés típusa
Párkapcsolati értékek	A legfontosabb párkapcsolati elvárások rangsorolása	Leíró statisztika
Támogatási formák	A párkapcsolatban preferált támogatás típusainak meghatározása	Gyakorisági megoszlás
Munka és magánélet egyensúlya	A szakmai és magánéleti szerepek összehangolásáról alkotott vélemények	Nyílt és zárt kérdések elemzése
Párkapcsolati jövőkép	A jövőbeli kapcsolati elképzelések és szakmai hatások feltérképezése	Kvalitatív tartalomelemzés
Érzelmi intelligencia és tréningigények	Képzési igények, fejlesztési területek az érzelmi és kommunikációs készségek terén	Leíró statisztika, többválaszos elemzés
Szöveges reflexiók	Egyéni nézőpontok a szakma és a párkapcsolat viszonyáról	Tematikus kvalitatív elemzés

A minta bemutatása

A kutatás célcsoportját a Károli Gáspár Református Egyetem Gazdaságtudományi, Egészségtudományi és Szociális Karán tanuló szociális munka, szociálpedagógia,

diakónia és ápolás szakos hallgatók alkották. A minta nem reprezentatív, de célzott, az adott képzési területek hallgatóira fókuszált. Az adatfelvételben részt vevők önkéntesen döntöttek a kitöltés mellett, ami biztosította az etikai elvárásoknak megfelelő, anonimitáson alapuló részvételt.

A vizsgálatban összesen 138 hallgató vett részt, akik közül 122 nő és 16 férfi. A mintában szereplő hallgatók képzési formáját tekintve 31 fő nappali tagozatos, míg 107 fő levelező tagozatos hallgató volt.

A résztvevők szak szerinti megoszlása a következőképpen alakult: 44 fő szociális munkás, 47 fő szociálpedagógus, 43 fő ápoló, valamint 4 fő diakónus szakos hallgató. Az évfolyam szerinti eloszlás alapján 80 hallgató elsőéves, 53 másodéves, míg 5 fő harmadéves hallgató volt. Tekintettel arra, hogy a képzések időtartama három és fél év, aktív, végzős hallgató nem szerepelt a mintában.

A hallgatók életkora széles skálán mozgott: a legfiatalabb résztvevő 19, a legidősebb pedig 63 éves volt. Az életkor szerinti átlagszámítás alapján a vizsgálati minta átlagéletkora 50 év. Emellett elmondható, hogy a mintában szereplők közül 58 főnek nincsen még gyermeke.

Párkapcsolati értékek

A vizsgálat egyik lényeges kérdésköre arra irányult, hogy feltérképezze a segítő szakmákra készülő hallgatók által preferált párkapcsolati értékeket. Ennek érdekében a résztvevőknek tíz, a párkapcsolatok szempontjából releváns értéket kellett rangsorolniuk fontosság szerint. Az eredmények alapján jól körvonalazhatóvá vált, hogy a válaszadók számára mely értékek bírnak kiemelt jelentőséggel a romantikus kapcsolatokban.

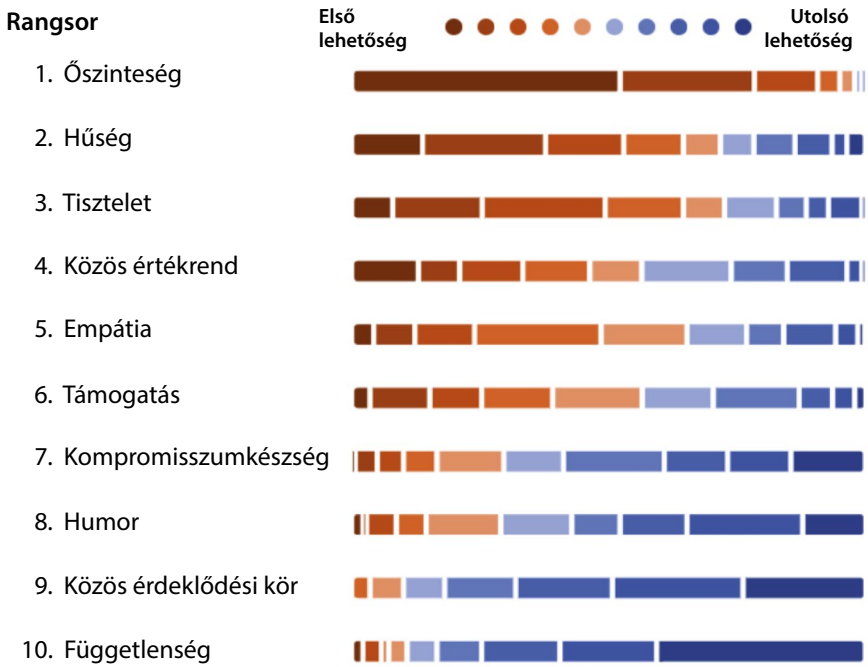
A hallgatók válaszai egyértelműen az őszinteséget helyezték a középpontba: az összes válaszadó több mint fele (52,2%) az első helyre rangsorolta ezt az értéket, míg további 26,1% a második, és 12,3% a harmadik legfontosabb párkapcsolati tényezőként jelölte meg. Így összesen a válaszadók 90,6%-a a három legmeghatározóbb érték egyikeként tekint az őszinteségre. Ez az arány különösen figyelemre méltó, hiszen azt mutatja, hogy a párkapcsolatokban a bizalom, a nyíltság és a transzparens kommunikáció kulcsszerepet játszanak a fiatal felnőttek érzelmi elvárásrendszerében.

Az őszinteséget a hűség és a tisztelet követték a rangsorban. Ezek az értékek a stabilitás, az elköteleződés, valamint az egymás iránti erkölcsi és érzelmi felelősségvállalás fontosságát hangsúlyozzák. A hűség mint párkapcsolati alapelv a lojalitásra és a kizárólagosságra vonatkozó elvárásokat tükrözi, míg a tisztelet a kölcsönös megbecsülés, határismeret és partnerség szempontjából releváns. A

segítő hivatások iránt érdeklődő hallgatók esetében ezen értékek előtérbe helyezése összhangban áll a szakmai szocializáció során elsajátított, empátiára és tiszteletre épülő szemléletmóddal.

A középmezőny élén a közös értékrend és az empátia helyezkedtek el. A közös értékrend preferálása arra utal, hogy a hallgatók számára jelentőséggel bír az életszemléleti és erkölcsi harmónia, amely elősegíti a hosszú távú párkapcsolati kohéziót. Az empátia magas pozíciója pedig azt jelzi, hogy a válaszadók nagyra értékelik az érzelmi ráhangolódás, az elfogadás és az együttérzés képességét – olyan készségeket, amelyek a segítő szakmákban is alapvetőek. A lista alsó harmadában olyan értékek szerepeltek, mint a humor, a közös érdeklődési körök, valamint a függetlenség. Bár ezek az elemek a válaszadók szerint szintén pozitív hatással lehetnek egy párkapcsolatra, arányaik alapján kevésbé tekintik őket meghatározó alapfeltételeknek. A humor például elősegítheti a konfliktusok oldását és az intimitás erősítését, ugyanakkor a válaszok alapján nem tartozik a legfontosabb strukturális tényezők közé. A függetlenség hátrébb sorolása pedig arra utalhat, hogy a válaszadók kevésbé hangsúlyozzák az autonómia megőrzését, és inkább a kapcsolati egységet és összehangolódást részesítik előnyben.

Összességében az eredmények azt sugallják, hogy a megkérdezett hallgatók a párkapcsolatokat elsősorban érzelmi biztonságra, őszinte kommunikációra és kölcsönös megbecsülésre épülő rendszerként értelmezik. Az értékalapú és érzelmi tényezők egyértelműen prioritást élveznek a közös hobbikkal, szórakozási szokásokkal vagy személyes autonómiával szemben. Ez a preferenciarendszer jól illeszkedik ahhoz a szemlélethez, amely a segítő szakmákat jellemzi: a kapcsolatokban való mély érzelmi elköteleződés és az értékek mentén történő egymásra hangolódás elsődleges fontosságot élvez. Az adatok egyúttal megerősítik, hogy a hallgatók a szakmai és a személyes kapcsolataikban egyaránt a stabilitást, őszinteséget és kölcsönösséget tartják az egészséges párkapcsolati működés sarokköveinek (1. ábra).

1. ábra. Párkapcsolati értékek rangsorolása (N = 138).

A támogatás formái a párkapcsolatban

A kutatás során arra is kíváncsiak voltunk, hogy a hallgatók milyen típusú támogatást tartanak fontosnak egy párkapcsolatban. A kérdés több válasz megjelölését is lehetővé tette, így a résztvevők egyidejűleg több támogatási formát is értékelhettek. Az eredmények az alábbi megoszlást mutatták:

2. táblázat. A támogatási formák preferenciájának megoszlása (N = 138).

Támogatási forma	**fő**	**%**
Érzelmi támogatás	129	93,5
Motiváció és fejlődési támogatás	102	73,9
Gyakorlati segítség	98	71
Egészségügyi támogatás	91	65,9
Szociális támogatás	62	44,9
Anyagi támogatás	56	40,6
Egyéb	3	2,2

Az adatok alapján az érzelmi támogatás toronymagasan a legfontosabb tényezőnek bizonyult, a válaszadók közel 94%-a jelölte meg ezt a választ. Ez azt mutatja, hogy a hallgatók a párkapcsolatot elsősorban olyan érzelmi biztonságot nyújtó színtérként képzelik el, ahol a meghallgatás, empátia és vigasztalás alapvető szükségletek.

A motiváció és fejlődési támogatás szintén jelentős arányban (73,9%) kapott helyet, ami arra utal, hogy a résztvevők értékelik, ha a partnerük aktívan bátorítja őket céljaik elérésében, fejlődésükben. Ez a párkapcsolat dinamikus, támogató funkciójára mutat rá, ahol a felek nem csupán „társként", hanem egymás mentoraiként is jelen vannak.

A gyakorlati segítség (71%) és egészségügyi támogatás (65,9%) szintén magas prioritást élveznek, melyből az következik, hogy a válaszadók fontosnak tartják a hétköznapi életvezetési terhek megosztását, illetve a partner gondoskodását egészségügyi nehézségek idején.

A szociális támogatás (44,9%) és az anyagi támogatás (40,6%) kevésbé hangsúlyos, de még így is a minta közel felétől kapott jelölést. Ez azt sugallja, hogy bár ezek a tényezők nem tekinthetők elsődlegesnek, sokak számára kiegészítő szerepet játszanak a párkapcsolat stabilitásában és elégedettségében.

Következtetésként elmondható, hogy a párkapcsolati támogatás legfontosabb dimenziói az érzelmi jelenlét, a személyes fejlődés támogatása, valamint a hétköznapi kihívásokban való gyakorlati részvétel. Az eredmények alapján a résztvevők olyan kapcsolati modellt preferálnak, amely a kölcsönös gondoskodásra, fejlődésre és partneri együttműködésre épül.

A kérdőív ezen részének eredményei tovább árnyalják a segítő szakmában dolgozók párkapcsolati helyzetét, elvárásait és a munkájuk hatását az érzelmi életükre. A válaszok megoszlása és a kiegészítő szöveges válaszok alapján jól kirajzolódik, hogy bár vannak közös mintázatok, a szakma hatása az egyéni párkapcsolati igényekre és elvárásokra korántsem egységesen értelmezett.

A válaszadók közel fele (35,5%) úgy nyilatkozott, hogy a segítő szakmájuk csak a legkisebb mértékben befolyásolja párkapcsolati elvárásaikat, míg további 31,2% ezt közepesen alacsonynak értékelte. Csupán 11,6% érzi úgy, hogy ez erőteljes befolyással bír. Ez arra utal, hogy sok segítő szakmában dolgozó próbálja tudatosan különválasztani a munkát és a magánéletet – ezt a törekvést több nyílt szöveges válasz is megerősíti („A munkát és a magánéletet külön kell tekinteni"; „Nem érzem úgy, hogy befolyásolná").

Ugyanakkor az, hogy a válaszadók 52,9%-a kiemelten fontosnak tartja, hogy a párjuk megértse szakmai kihívásaikat és érzelmi terheiket, jelzi, hogy bár a szakma nem feltétlenül változtatja meg az elvárásokat, az érzelmi támogatás mégis kulcstényező. Az érzelmi igénybevétel jelentőségét visszatérően hangsúlyozták a

válaszadók („Túl sok tragédiával találkozunk, ezért jobban igényeljük az érzelmi támogatást"; „Nagyobb a stressz napi szinten, ezt egy kívülálló el sem tudja képzelni"). A „túlzottan támogató szerep" vállalásának hajlamára adott válaszok is figyelemre méltóak: a válaszadók 81%-a egyetértett azzal, hogy a segítő szakmában dolgozók hajlamosak erre. Ez a tendencia – miszerint gyakran a kapcsolatban is a segítő szerepet veszik fel – hozzájárulhat a szerepkonfliktushoz, és hosszabb távon akár kiégéshez is vezethet. Több válaszadó megemlítette ennek kockázatát („Könnyen kiéghetnek"; „Mások terheit is magunkra vesszük").

Arra a kérdésre, hogy a segítő hivatású emberek másfajta támogatást igényelnek-e párkapcsolatban, megosztott vélemények születtek: 43% válaszolt igennel, míg 57% nemmel. A vélemények különösen érdekes képet mutatnak, hiszen a válaszadók közül sokan hangsúlyozták az egyéni különbségeket és a személyiség, valamint a párkapcsolati dinamika szerepét. Többen azt írták, hogy az igények nem szakma-, hanem személyiségfüggők („A támogatás igénylése inkább egyénfüggő"; „A segítő szakmában dolgozók nem feltétlen másabb emberek"; „Ez nem a szakmától függ, hanem attól, hogy ki milyen ember"). Ezzel szemben azok, akik szerint a segítő szakmák érzelmi terhelése különleges párkapcsolati támogatást kíván, gyakran az empátiát, megértést és fokozott lelki támogatást említék ki („Mentális állapotuk jobban leterhelt"; „Jobban igénybe vannak véve érzelmileg"; „Nagyobb odafigyelést igényelnek, ezt általában csak az tudja megadni, aki szintén szakmabeli").

Összességében elmondható, hogy bár a segítő hivatás érzelmileg megterhelő, és gyakran magánéletre is hatással van, a párkapcsolati elvárások, támogatási igények nem kizárólag ebből fakadnak. Az érintettek jelentős része úgy véli, hogy a párkapcsolati szükségletek alapvetően az egyéni személyiségjegyek, megküzdési stratégiák és kapcsolati mintázatok mentén alakulnak. A szakma ugyan fontos tényező, de nem determináló – és sokan épp azt tartják fontosnak, hogy a munkájukat ne emeljék be a privát szférába. Az eredmények alapján kijelenthető, hogy a segítő szakmák párkapcsolati aspektusai komplexek, sokszor ellentmondásosak, és elsősorban az egyéni élethelyzetek és személyes határkezelési készségek fényében értelmezhetők.

A párkapcsolati kommunikáció és érzelmi intelligencia fejlesztésének jelentősége a segítő hivatású hallgatók körében

A kutatás során megkérdezett hallgatók véleménye alapján egyértelműen kirajzolódik az igény a párkapcsolati kommunikációval és az érzelmi intelligenciával kapcsolatos oktatási és tréninglehetőségek iránt. A válaszadók túlnyomó

többsége – 42%-uk szerint „nagyon fontos", míg 41,3%-uk „inkább fontos" – tartja lényegesnek, hogy ezek a képzések elérhetőek legyenek számukra. Ez azt jelenti, hogy összesen 98 hallgató, azaz 83,3% pozitívan viszonyul az ilyen jellegű fejlesztésekhez. Ezzel szemben csupán 15 fő (10,9%) gondolja úgy, hogy „inkább nem fontos", míg mindössze 8 fő (5,8%) vélekedik úgy, hogy „egyáltalán nem fontos" az ilyen képzések biztosítása.

A hallgatók nyitottságát jól tükrözi az is, hogy amikor különböző tréningtémák iránti érdeklődésüket mértük fel (több válasz megjelölésének lehetőségével), csupán 12 fő (8,7%) jelezte, hogy nem venne részt semmilyen tréningen. A legnépszerűbb témák közé a stresszkezelési technikák tartoztak, amelyet a válaszadók 69,6%-a (96 fő) választott. Szorosan követi ezt a kommunikáció és konfliktuskezelés, amelyre 95 fő (68,8%) tart igényt. A munka és magánélet egyensúlyának kialakítása szintén jelentős érdeklődést váltott ki: a résztvevők közül 69 fő (50%) választotta ezt az opciót. Az érzelmi intelligencia fejlesztése is kiemelkedő érdeklődésre tart számot, 72 fő (52,2%) részéről.

Ezek az adatok világosan mutatják, hogy a segítő hivatású hallgatók többsége fontosnak tartja a párkapcsolati és érzelmi készségek fejlesztését és aktív érdeklődést is mutat különféle ehhez kapcsolódó tréningek iránt. Ezzel összhangban elmondható, hogy a képzések tervezésekor érdemes lenne nagy hangsúlyt fektetni a gyakorlati készségeket fejlesztő, személyes kompetenciákat erősítő modulokra, különösen a stresszkezelés, konfliktuskezelés és az érzelmi intelligencia témaköreiben.

Összegzés

A kutatás célja a segítő szakmák hallgatóinak párkapcsolati elvárásainak és támogatási preferenciáinak feltérképezése volt, különös tekintettel a szakmai terhelés és a formálódó identitás hatására. Az eredmények alapján a vizsgálat több fontos összefüggésre világított rá.

A hallgatók válaszaiban kiemelt szerepet kapott az őszinteség, hűség és tisztelet mint alapvető párkapcsolati értékek. Ezek a preferenciák szorosan kapcsolódnak a segítő hivatásokban megkövetelt személyközpontú és etikus működéshez, amelyet a hallgatók szakmai és személyes kapcsolataikban is fontosnak tartanak. Az érzelmi támogatás kiemelt jelentősége megerősíti azt a feltételezést, hogy a segítő szakmák gyakorlói olyan párkapcsolatra vágynak, amelyben biztonságos érzelmi tér áll rendelkezésre a stressz és megterhelés feldolgozására.

Ugyanakkor a válaszadók jelentős része úgy véli, hogy szakmájuk csak mérsékelten befolyásolja párkapcsolati elvárásaikat, ami arra utal, hogy törekednek

a szakmai és magánéleti szerepek tudatos elkülönítésére. Mindez azonban nem csökkenti annak a fontosságát, hogy a partner megértse és elfogadja a hivatásból fakadó kihívásokat. A „segítő szerep túlvállalásának" problémája szintén gyakran megjelent a válaszokban, jelezve, hogy az önreflexió és a határok kijelölése kulcsszerepet játszhat a hosszú távon is fenntartható kapcsolatok kialakításában.

A kutatás alátámasztotta, hogy a hallgatók nyitottak lennének olyan fejlesztő programokra, amelyek az érzelmi intelligenciát, párkapcsolati kommunikációt és konfliktuskezelést célozzák. Ez pedagógiai és képzésszervezési szempontból is releváns, mivel a hallgatók személyes jóllétének támogatása hozzájárulhat a későbbi szakmai kiégés megelőzéséhez.

Összességében a vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a segítő hivatások képviselői olyan párkapcsolatot tartanak ideálisnak, amely biztonságos érzelmi hátteret nyújt, támogatja a személyes fejlődést, és értékalapon működik. A szakmai és személyes élet egyensúlyának tudatos kezelése, valamint az ehhez szükséges érzelmi és kapcsolati kompetenciák fejlesztése kiemelt jelentőséggel bír mind a képzés, mind pedig a mentálhigiénés támogatás szempontjából.

A kutatás eredményei alapján jól látható továbbá, hogy a segítő szakmák hallgatói körében kiemelt igény mutatkozik az önismereti, kapcsolati és érzelmi kompetenciák célzott fejlesztésére. Ennek megfelelően javasolt a felsőoktatási képzések tantervi struktúrájának olyan irányú átalakítása, amely nagyobb teret biztosít a személyes fejlődést elősegítő kurzusoknak. Ezek közé tartozhatnak az érzelmi intelligenciát, hatékony kommunikációt, stresszkezelést, határok kijelölését, valamint a konfliktusmegoldást középpontba helyező tantárgyak és tréningek. Emellett célszerű lenne nagyobb hangsúlyt fektetni az önreflexiót és személyes hatékonyságot fejlesztő módszertanok beépítésére is, mint például a szupervízió, csoportos önismereti munka vagy mentálhigiénés támogatás.

A válaszadók tapasztalatai rámutattak arra is, hogy a segítő szerep túlazonosítása, a saját szükségletek háttérbe szorítása, valamint a személyes és szakmai határok elmosódása komoly kihívást jelenthet. Ennek kezelése érdekében szükség lenne olyan preventív oktatási elemekre, amelyek a kiégés megelőzésére, az egészséges segítő kapcsolat kialakítására, valamint az érzelmi munka tudatosítására fókuszálnak. A jövőre nézve fontos lenne olyan képzési kultúrát kialakítani, amely nem csupán szakmai tudás átadására, hanem a hallgatók komplex személyiségfejlesztésére is törekszik.

A kutatás további irányaként kiemelten fontos lenne a hallgatók mentális egészségének és a kiégés jelenségének részletesebb feltérképezésére, mivel a szakmai gyakorlatok során őket is érheti olyan érzelmi megterhelés, amely a burnout korai jeleinek megjelenése felé vezethet. Emellett célzott kvalitatív

kutatások is indokoltak lehetnek, amelyek részletesen vizsgálják a segítői identitás formálódását, a segítő szereppel való túlazonosulás pszichológiai mechanizmusait, valamint az önreflexió és érzelmi tudatosság taníthatóságának lehetőségeit. Az ilyen irányú elemzések hozzájárulhatnak egy olyan felsőoktatási képzési modell kialakításához, amely a hallgatók valós szükségleteire épül, és elősegíti a szakmai és személyes jóllét egyensúlyát a segítő hivatásokban.

Irodalomjegyzék

Adams, G. – Jex, S.: Relationships Between Time Management, Control, Work-Family Conflict, and Strain, and Strain, *Journal of Occupational Health Psychology,* vol. 4, 1999/1. 72–77.

Alarcon, G. – Eschleman, K. J. – Bowling, N. A.: Relationships between personality variables and burnout: A meta-analysis, *Work and Stress,* vol. 23, 2009/3, 244–263.

Birditt, K. S. – Antonucci, T. C.: Relationship quality profiles and well-being among married adults, *Journal of Family Psychology*, vol. 21, 2007/4, 595.

Birkás, B. – Meskó, N. – Zsidó, A. N. – Ipolyi, D. – Láng, A.: Providing sexual companionship for resources: Development, validation, and personality correlates of the Acceptance of Sugar Relationships in Young Women and Men Scale (ASR-YWMS), *Frontiers in Psychology,* vol. 11, 2020, 1135.

Bland, R. – Drake, G. – Drayton, J.: *Social work practice in mental health: An introduction,* Routledge, n. a., 2021.

Clark, S. C.: Work/Family Boundary Theory: A New Theory of Work/Family Balance, *Human Relations,* vol. 53, 2000/6, 747–770.

Cohen, S. – Wills, T. A.: Stress, social support and the buffering hypothesis, *Psychological Bulletin,* vol. 98, 1985/2, 310.

Cramer, D: Emotional support, conflict, depression, and relationship satisfaction in a romantic partner, *The Journal of Psychology,* vol. 138, 2004/6, 532–542.

Falconier, M. K. – Nussbeck, F. – Bodenmann, G. – Schneider, H. – Bradbury, T.: Stress from daily hassles in couples: Its effects on intradyadic stress, relationship satisfaction, and physical and psychological well-being, *Journal of Marital and Family Therapy,* vol. 41, 2015/2, 221–235.

Fallahchai, R.: Occupational stress, dyadic adjustment and quality of work-life in married nurses: Moderating effects of dyadic coping, *International Journal of Nursing Practice,* vol. 28, 2022/1, e13032.

Goleman, D.: *Érzelmi intelligencia,* ford. N. Kiss Zsuzsanna, Budapest, Háttér, 2016.

Goode, W. J.: A theory of role strain, *American Sociological Review,* 1960, 483–496.

Khoshkar, P. – Farmanesh, P. – Nweke, G.: Assessing the Impact of Burnout Syndrome on Romantic Relationship Satisfaction: The Dark Side of Workplace Bullying, *South East European Journal of Economics and Business,* vol.15, 2020/1, 44–55.

Mák K. – Fejes É. – Pohl M. – Kolonics G. – Tóth G. – Zádori I. – Tibold A.: A kiégés előfordulása szociális munkások körében, *Orvosi Hetilap,* 161. évf. 2020/44, 1884–1890.

Stauder A. – Balog P. – Kovács M. – Susánszky É.: A Williams ÉletKészségek® stresszkezelő és pszichoszociális készségfejlesztő program magyar adaptációja és 10 éves tapasztalatai, *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika,* 17. évf., 2016/2, 81–95.

A PRÉDIKÁCIÓ NYELVEZETÉNEK TEOLÓGIAI SZEMPONTJAI A POSZTKERESZTYÉN KORBAN

Tikász Ábel
Károli Gáspár Református Egyetem, Hittudományi Kar, Budapest, Magyarország
ORCID: 0009-0009-7219-8582

Absztrakt: Jelen tanulmány a posztkeresztyén korszak jelenségeit vizsgálja, feltárva a Christendom és a poszt-Christendom korszak közti különbséget, majd az egyházi nyelvhasználat teológiai és nyelvészeti alapvetését járja körül. Karl Barth és Ravasz László munkássága nyomán a prédikáció nyelvezetének kettős természetét mutatja be, amely a prédikációkban kritikát gyakorol az archaikus szavak, a kölcsönszók és a rituális szavak felett.

Kulcsszavak: Poszt-Christendom, nyelvhasználat, homiletika, Karl Barth, Ravasz László.

THEOLOGICAL ASPECTS OF THE LANGUAGE OF SERMONS IN THE POST-CHRISTIANDOM ERA

Abstract: This study examines the phenomena of the post-Christian era, exploring the difference between Christendom and the post-Christendom era, and then describes the theological and linguistic foundations of church language use. Following the work of Karl Barth and László Ravasz, it presents the dual nature of the language of sermons, which criticizes archaic words, loanwords, and ritual words in sermons.

Keywords: Poszt-Christendom, language, homiletics, Karl Barth, László Ravasz.

Fiatal kutatóink II., 45–55.
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-399-1-03

2025 pünkösd előestéjén a Magyar Állami Operaházban tartották a XXII. Református Énekek koncertistentiszteletet. A bejáratnál kiosztott énekfüzet énekszövegein végigtekintve 34 olyan szó található bennük, amelyek a mai köznyelvben már nem használatosak.[1] Sajnos ez a jelenség nemcsak a református énekeket, hanem a református prédikációs gyakorlatot is érinti: a köznyelvi megfogalmazástól távol eső, archaikus, érthetetlen kifejezések szerepelnek tudatosan – vállalva egy történelmi sorsközösséget – vagy tudattalanul a prédikációkban. Jelen tanulmány egyrészt bemutatja azt a nyelvi közeget a posztkeresztyén paradigmán keresztül, amelyben él a Magyarországi Református Egyház, másrészt bemutatja az egyházi nyelvhasználat teológiai alapvetését, harmadrészt pedig homiletikai következtetéseket fogalmaz meg a prédikációs gyakorlat vitalitásának előmozdítása érdekében.

A posztkeresztyén kor jellemzői

Hiába Magyarország Alaptörvényének kereszténységre való hivatkozása vagy a keresztény egyházak közéletben és az egyetemi oktatásban való markáns jelenléte, a 2022-es népszámlálási adatok is arra engednek következtetni, hogy egy posztkeresztyén korszakban él a magyar református közösség.[2] A magyar nyelvben félrevezető a posztkeresztyén kifejezés. Hiszen nem arról van szó, hogy vallástörténetileg a keresztyénség után vagyunk, csupán az angol szakirodalomban bevett *Post-Christendom* kifejezésre nem született átütő magyar fordítás. A *Christendom* kifejezést először a 9. században használták Angliában, Alfréd wessexi király uralkodása idején (871–899). Ő volt az első angolszász keresztény uralkodó, akinek tudományos munkássága is jelentősnek mondható – Augustinust, Boethiust és Nagy Gergelyt fordította angolra.[3] Már ekkor sem létezett sem a latinban, sem a görögben párhuzamos kifejezés a Christendomra.[4]

[1] Ezek: ímé, atyafiak, nékik, ád, légyen, nékünk, atyafiúsággal, gyűlölség, buzgósággal, hallelujah, hamarsággal, ajándékúnak, mondatol, kútfőnek, ígéretinek, gyűlölséget, vezérelj, mindkettőtül, végy, szenvede, felfeszíttetvén, feltámada, felméne, eljő, ajándékidban, lakozzál, szentid, kútfeje, bételjesítetted, őtet, leverő, sorsosit, ínségeket, hányja.

[2] Csikós Nándor – Máté-Tóth András: Vallási prognózis: a 2022-es népszámlálás eredményeinek előrejelzése és értelmezése, *Magyar Tudomány*, 185. évf., 2024/3, 405–412.

[3] Judith Herrin: *The Formation of Christendom*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1987, 8.

[4] Lehetséges, hogy előrevivőbb lenne, ha a jövőben a magyarban is a *post-christendom* kifejezést használnánk, mintegy terminus technikusként, hiszen itt egy konkrét jelenségről van szó, amelynek minél szélesebb megértése segíti a párbeszédet a posztkeresztyén társadalommal.

A Christendom egy sokrétű kifejezés, ami alatt érthetünk egyrészt egy geográfiai térséget, ahol mindenkitől legalább névleg elvárt volt, hogy keresztény legyen. Ez a terület kezdetben a Római Birodalom területe volt, majd kiterjedt egész Európára, később Észak-, majd Dél-Amerikára, végül a 19. századi gyarmatbirodalmakra. Másrészt a Christendom jelent egy történelmi korszakot, mely a 4. századtól a 20. századig tartott. Harmadrészt jelent egy civilizációt, amelyet a keresztyénség szimbólumai, nyelvezete, történetei, irányzatai, vitái formáltak. Negyedrészt egy politikateológiai szemléletet, amely az állam és egyház kölcsönös támogatásán és legitimációján alapult. Ebben a reformáció már kritikával illette a Christendomot, de az anabaptista mozgalmakat leszámítva nem történt jelentős elmozdulás a kérdésben. S ötödrészt egy sajátos gondolkodást, történelemteológiát jelent a Christendom, hogy miképpen van jelen és miképpen cselekszik Isten a világban.[5]

Stuart Murray szerint a poszt-Christendom korában „az egyház központ szerepét a marginalitás váltja fel, a többségi létet a kisebbségi lét, az otthon érzetét a világban az útonlét, a keresztyén privilégiumokat a pluralitás piaca váltja fel, a fenntartás helyett a hangsúly a misszión, a kontrollgyakorlás helyett a tanúságtételen van a hangsúly, az intézményi működést a mozgalom váltja fel." A posztkeresztyén kor tehát egy radikális kihívás az egyház számára, hiszen tizenhat évszázadon keresztül a Christendom korszakban szocializálódott, tehát egyházszervezete és nyelvezete is olyan korban alakult ki, amikor a kereszténység volt uralkodó. A legjelentősebb keresztyén teológusok a Christendom korszakban alkottak, ezzel szemben csak alig 300 évnyi keresztyén tapasztalat van a kisebbségi létről, a pre-Christendom korszakról. Miközben szem előtt tartjuk, hogy a poszt-Chrisdendom nem feleltethető meg teljesen a pre-Christendom korszakkal, de erőforrás lehet, hogy Jézus tanításai, az Apostolok Cselekedeteiről írott könyv vagy az apostoli levelek mind egy pre-Christendom korszakban, tehát szórványhelyzetben lévő gyülekezeteknek íródtak. A most vizsgált paradigmaváltást az egyházi élet minden aspektusára nézve teológiai reflexió szükséges. A következőkben egyetlen aspektust, az egyházi nyelvhasználatot teszem vizsgálatom tárgyává.

Egyházi nyelvhasználat

A teológia már elnevezésében – Istenről való beszéd/Istennel való beszéd – hordozza a nyelv problémáját. A teológia az istenség megszólalását kutatja, elemzi annak formáját, hatását, jelentőségét, és Istenről akar beszélni, de mindig

[5] Stuart Murray: *Post-Christendom: Church and Mission in a Strange World,* Paternoster, 2004.

szembesül ennek képtelenségével. A teológia önmagában egy nyelvi lehetetlenség, hiszen azt keresi, hogy miképpen lehet az isteni megszólalás eszközévé. A vallás Rudolf Otto (1869–1937) szerint csak dadog az isteni dolgokról,[6] hiszen a szentet próbálja leírni. Az elrettentés és elbűvölés kontrasztja, s egyszersmind harmonikus viszonya adja a numinózum kettős jellegét.[7] Mivel azonban a nyelvből hiányoznak a numinózus benyomások rögzítésére alkalmas kifejezések, még a költői forma sem nyújthat adekvát megfogalmazást, így a benne rögzített benyomás jószerével lefordíthatatlan számunkra.[8] „Mily kurta a szó ily elképzelésre!" – vall Dante a Paradicsomról.[9] A Szentet kifejezni önmagában nyelvi képtelenség.

Ezt a nyelvi lehetetlenséget nemcsak a vallásfilozófia, hanem a keresztyén teológia is felismerte. Az *egészen mást* kellene a nyelven keresztül leírni, de ez önmagában képtelenség. Karl Barth (1886–1968) úgy fogalmaz az *Egyházi dogmatiká*ban, hogy „nem tudjuk elképzelni Istent, mert még csak szemlélni sem tudjuk. Nem lehet tárgya azoknak az érzékeléseknek, amelyekhez fogalmaink, gondolatformáink és végül szavaink és mondataink kapcsolódnak."[10] Itt Barth látszólag ugyanazt mondja, amit Immanuel Kant (1724–1804) *A tiszta ész kritikájá*ban (1781), vagy amit Ludwig Feuerbach mondott a 19. század elején,[11] vagy amit a logikai pozitivisták mondanak ma: Isten nem tárgy a szó szokásos értelmében.[12] Nem ragadható meg érzékszervekkel, ezért nem írható le képeinkkel és fogalmainkkal, az emberi gondolkodás teljesen képtelen Isten megismerésére és felfogására.

„Istent soha senki nem látta" – vallja János evangéliuma, de „az Egyszülött Fiú kijelentette őt" – határozza meg a nyelvi és teológiai ellenpontot az evangélista (Jn 1,18). Tehát míg képtelenség Istenről beszélni, ez a képtelenség a kijelentés keretein belül konkretizálódik, s az ember annyit mondhat, s úgy beszélhet a Szentről, amennyit a kinyilatkoztatásban megismert. Jézus Krisztus, a kijelentés alanya és tárgya egyszemélyben, teljesen Isten, és teljesen ember. Barth úgy látja, hogy Krisztus kettős természetéből fakad az egyházi nyelvhasználat

[6] Rudolf Otto: *A szent*, ford. Bendl Júlia, Budapest, Osiris, 1997, 50.

[7] Pethő Sándor: Rudolf Otto – avagy az elrettentő titok filozófiája, in Otto: *A szent*, 243.

[8] Uo.

[9] Dante: *A Paradicsom*, 33. ének, 121. sor, Babits Mihály fordítása. „Mily erőtlen ahhoz képest a szó, amit elmondhatnék–holott az is a látottakhoz képest szinte semmi." Nádasdy Ádám fordítása.

[10] Karl Barth: *Church Dogmatics, Vol. IV, The Doctrine of Reconciliation, 72. § The Holy Spirit And The Sending Of The Christian Community,* London, T&T Clark, 2009, 51.

[11] Joseph C. Weber: Feuerbach, Barth and Theological Methodology, *The Journal of Religion,* vol. 46, 1966/1, 27.

[12] R. F. Aldwinckle: Karl Barth and Religious Language, *Canadian Journal of Theology*, vol. XI, 1965/3, 169.

természete. „Isten népe noha teljes mértékben függ a környezetétől, a szabadság teljességében él."[13] Van egy sajátos üzenete, amiről tanúságot kell tennie, de nem tud erről úgy beszélni, mintha Isten tenné, hiszen nincs saját nyelvezete, ezért teljesen függ a környezetétől. Isten népe nem rendelkezik olyan saját nyelvi rendszerrel – sem szókészlettel, sem nyelvtannal, sem stílussal – amely alkalmas lenne Isten Igéjének adekvát kifejezésére. Bármit is mondjon a keresztény közösség, azt csak világi módon mondhatja, mivel minden kifejezés gyökerében világi, és minden kifejezés eredeti jelentésében világi.[14] Barth szerint tehát nincsen szent nyelv, csak profán nyelven szólalhat meg a kijelentés.

A nyelv szentsége

Felmerül mindezek fényében, hogy ha teológiailag nem indokolható a szent nyelv jelensége, akkor miért alakul ki mégis a vallásos csoportok belső nyelvhasználata, s hogy jönnek létre kimondottan elkülönülő nyelvi rétegek. Christine Mohrmann (1903–1988) *szakrális stilizálásként* határozza meg azt a jelenséget, amikor a vallási nyelvhasználat a köznyelvtől eltérő formát ölt. Ennek része egyrészt egyes kifejezések öntudatlan konzerválása és továbbörökítése, másrészt szent szövegekben megismert kölcsönszók továbbvitele, harmadrészt a mondattani és hangtani stilizálás.[15] „Hogyan lehetséges, hogy a hallelujah, a kürieleiszon és a szela éppen nem csökkenti, hanem kifejezetten fokozza az áhítatot?" – kérdezi Rudolf Otto.[16] A szakrális stilizáltság elsőre bizonyos fokú idegenségérzetet kelthet, ugyanakkor magában hordozza a radikálisan más tapasztalatának érzetét is. Már önmagában a nyelvhasználat is jelzi, hogy itt nem hétköznapi jelenségekről van szó.

Az idegenség mellett egyfajta otthonosság érzetről is beszélhetünk: a felhasznált nyelvi és stíluselemek kontinuitása révén egy bizonyos otthonosság és állandóság is[17] kifejezésre jut. Egy szóháló, egy közösség, identitást képző elem is lesz, nem véletlenül írja Hanula Gergely, hogy „minél kevésbé tér el a vallásos nyelv a köznyelvhez képest, annál kevésbé határozott a csoport és az egyén vallásos identitása".[18] Azonban ennek a fordítottja is igaz, hogy minél jobban eltér

[13] Barth: *Church Dogmatics,* 52.
[14] Uo., 54.
[15] Christine Mohrmann: Szakrális nyelv és köznyelv, *Magyar Egyházzene III,*1995/1996, 265–266.
[16] Otto: *A szent*, 87.
[17] Mohrmann: *Szakrális nyelv és köznyelv,* 266.
[18] Hanula Gergely: *Anyaszentnyelvünk. A „szent nyelvek" és a fordítás,* Budapest, Argumentum – ELTE BTK Vallástudományi Központ Liturgiatörténeti Kutatócsoport – Pápai Református Teológiai Akadémia, 2016, 102.

a vallásos nyelv a köznyelvhez képest, annál kevésbé képes nyelvi szinten az adott közösség a párbeszédre, annál kevésbé érti azt a nyelvi közeget, amely körülveszi.

Az „idegenség és az örökkévalósághoz igazodó állandóság"[19] a szent nyelvek kialakulásának oka, amely stiláris szinten az archaizmusban jelentkezik. Azonban fontos látnunk, hogy amikor a később szent nyelvvé váló nyelvi megfogalmazások létrejönnek, ezek mindig személyes tapasztalatokban, istenélményekben gyökereznek. Az elsődleges megfogalmazás sohasem az idegenséget hordozza. Hanem sokkal inkább az adott kor nyelvén és gondolkodásán keresztül szólal meg az isteni megtapasztalása. A következő generációk számára – különösen ha egy szöveg kanonikussá lesz – fontosabb az áthagyományozott szöveg, megfogalmazás, hiszen hiányzik, vagy kevésbé jelentős a megtapasztalás. Így az egészen másnak az érzete, amit az első generáció megélt, a következő generációk már a szent szövegek nyomán tapasztalnak meg. Miközben nyelvészetileg ez egy természetes folyamat, az egyháznak voltaképpen az lenne az érdeke, hogy folyamatosan küzdjön e folyamat ellen, ne hagyja a mondanivalóját, az istenélményeit elhalványulni, s ne hagyja, hogy az egészen más érzetét az egyház tagjai csak archaikus szövegek recitálása nyomán élhesse meg.

A nyelv: átlényegülés vagy eszköz?

Az előbbiekből következik, hogy a posztkeresztyén kor szükségessé teszi a nyelvhasználat reflexióját. Kijelenthetjük, hogy nyelvészetileg megfigyelhető, de teológiailag nem indokolt a szent nyelv léte. A következőkben arra keresem a választ, milyen teológiai alapokon válhat a nyelv a teológia számára tehertétel helyett erőforrássá.

Barth amellett érvel, hogy az egyházi nyelvhasználat során a szavak nem esnek át átlényegülésen.[20] Mindössze olyan képességre tesznek szert, amellyel a mindennapi emberi beszéd szintjén nem rendelkeznek; amikor azonban „Isten Igéje birtokba veszi őket, e képesség révén képesek az isteni valóság kifejezésére."

A keresztény közösség szólásszabadsága Isten kegyelmének szabad és mindenható Igéjében gyökerezik, amelynek tanúsítására hivatott. Nincs hatalma a szó felett, mert az Igének van legfőbb hatalma felette, és e hatalom gyakorlása során ez az Ige szabad szóvá teszi a szavát.

[19] Hanula: *Anyaszentnyelvünk,* 149.

[20] Graham Ward: *Barth, Derrida and the Language of Theology*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995, 25.

Önmagában a kenyér és a bor nem jelent többet mint ételt és italt, nem hordoznak szent erőt vagy isteni jelenlétet, azonban az úrvacsorában, miközben megmaradnak kenyérnek és bornak, elnyerik és birtokolják azt a funkciót és képességet, hogy jelezzék és megerősítsék a Jézussal való közösséget, az Ő testében és vérében való részvételt, valamint az Ő személyéhez való ragaszkodást. Ez a kálvini úrvacsoratan, amely nem a jegyekben, hanem a Lélek által jelenlévő Jézus Krisztusban látja az úrvacsora lényegét, óvja a mindenkori úrvacsorázót, hogy a kegyelmet instrumentalizálja, s csupán a kenyérben és a borban lássa manifesztálódni.

Az egyházi nyelvhasználatban, amikor bizonyos szavak, megfogalmazások, nyelvi rétegek kizárólagosan hordoznak szent tartalmakat, akkor tudattalanul a szavak átlényegülésében hiszünk. Hogy a kifejezések önmagukban, Jézus Krisztus Lelkének jelenléte nélkül hathatósak, hiszen ezek a szavak a múltban már megszólaltak, „működtek", miért ne élnénk velük újra? Azonban ezen a ponton a Szentet bezárjuk, hozzákötjük bizonyos szavakhoz, megfogalmazásokhoz. Ez így egy otthonos, biztonságos nyelvi közeget teremt, azonban éppen a Lélek dinamizmusával, újszerűségével és erejével nem számolunk.

Ezzel szemben, ha a szavakra, az úrvacsorához hasonlóan, csak jegyként, látható Igeként tekintenénk, akkor újabb és újabb szavakon szüremkedhetne át a *teljesen másnak* a tapasztalata. Ez persze magával hordozza az egyház mondanivalója félreértésének a veszélyét.[21] Hiszen így a prédikációban használt szavak nem szűnnek meg az általános emberi beszéd elemei lenni, amelyeket mindenki használ jó és gonosz célokra. Megnyílik azonban a lehetőség Isten népének szabadsága felé, amelyben szabadon, a saját istentapasztalatából inspirálódva beszélheti el a Szentet, s nem egy szubkulturális nyelvi réteget képvisel, hanem valóban szó és világosság lehet.

Homiletikai alkalmazás

Az igény, hogy a prédikáció nyelve és a köznyelv ne váljon markánsan el egymástól, nem új sem a hazai, sem a nemzetközi homiletikatörténetben. Friedrich Nibergall (1866–1932) már a 20. század elején arról értekezik *Hogyan prédikáljuk a modern embernek* (1902–1921) című háromkötetes homiletikájában, hogy a nagy teológiai fogalmakat konkrét élettapasztalatokba kell fordítani, mert el akarja kerülni a bibliai zsargont.[22] Ravasz László 1915-ben megjelent

[21] Geréb Pál: *Barth Károly Dogmatikája*, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2006, 651.
[22] Isolde Karle: *Praktische Theologie*, Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt, 2020, 186–187.

*Homiletikájá*ban pedig arról ír, hogy akkor lesz az igehirdetés hathatós, ha egyéni tapasztalatból származik, és személyes élményekről számol be.[23] Ravasz szerint a hitvallás és a teológia nem egyéb, mint vallásos élmények idői leképzései, amelyekben a kor a maga vallásos tapasztalatát kifejezte és elraktározta. „Ma már anachronismus [sic!] a 16. század nyelve, ruhája, gondolkodása, de nem értéktelen, sőt értékében meggyarapodott történelmi becse révén. […] A dogmák és a hitvallások nem a mi mai hitünknek adaequat [sic!] kifejezései."[24] Ravasz azt javasolja, hogy „ahol akadály a dogma, félre kell állítani, hogy a vallásos élményhez érjünk, ahol szükséges a dogma, ragadjuk meg, hogy a vallásos élmény nárdusolaját felfogjuk és megőrizzük."[25] Így lesz a ravaszi igehirdetés a barthi meghatározáshoz hasonlóan kettős természetű: szabad, független és radikális, amíg a vallásos élményt fel akarja ébreszteni, de mégis kötött, konzervatív, ha az élmények megőrzésére kerül sor.

Ravasz és Barth közel ugyanazt állítja az egyházi beszéd kettős természete vonatkozásában, csak más kiindulópontból teszi. Barth a kijelentés felől hangsúlyozza az egyházi beszéd kettős természetét, tehát a mindenkori igehirdetés a kijelentésből indul, és a kijelentés is gyakorol felette kritikát, így az igehirdetőnek ugyanazt kell mondania, mint a prófétáknak és az apostoloknak, csak radikálisan a saját nyelvén. Ezzel szemben Ravasz, liberális teológus révén, a tapasztalat felől közelít, s nála az igehirdető tapasztalata ütközik a korábbi megfogalmazásokkal, s az igehirdető tapasztalata gyakorol kritikát a korábbi megfogalmazásokkal szemben, s így lesz a prédikáció nyelvezete aktuális, hiszen nem engedi mások korábbi tapasztalatait ragozni, hanem az istenélmény aktualitását keresi.

A liberális teológia és igeteológia nyelvteológiai megközelítését figyelembe véve kijelenthetjük, hogy a posztkeresztyén korban szolgáló igehirdetőnek a nyelvhasználatát egyszerre kell ütköztetnie a kijelentéssel és a tapasztalattal. Ez a kettős konfrontáció kettős függést ajándékoz, egyrészt függést a kijelentő Istentől, amely folyamatos kritikát tud gyakorolni az igehirdetés és a teljes egyházi élet felett, hogy tartalmilag azt hirdethesse, amit a próféták és az apostolok. De másrészt totális szabadságot is jelent, ami különösen a posztkeresztyén korszak sajátja, hiszen az egyháznak nem a nyelvi otthonosságát kell megteremtenie, hanem felvállalni a jövevénységet (1Péter 1,1) és az otthontalanságot (Zsid 13,14), felismerni, hogy mennyire hajlamos instrumentalizálni a Szentet, s micsoda szabadságot és közvetlenséget ajándékozhat, ha az igehirdető a saját vallásos tapasztalatával ütközteti a használt szavakat, kifejezéseket.

[23] Ravasz László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete,* Pápa, Magyar Református Egyház, 1915, 266.
[24] Uo., 274.
[25] Uo., 275.

Gyakorlati nyelvhasználat

Felmerül a kérdés, hogy meddig gyakorolhat kritikát a kijelentés és a tapasztalat a nyelvhasználat felett, meddig terjedhet a kritika, mikortól történik teljes identitásvesztés. Az alábbiakban Christine Mohrmann és John du Bois[26] kategóriáit felhasználva egy négyes rendszert határoztam meg, amely segíthet az egyes kifejezések és szavak között az eligazodásban.

Az első kategóriába az *archaikus kifejezések* tartoznak. Jellegzetesek a Károli Biblia nyelvhasználatából fakadó igeidők (vala), ragozások (mondatol), szavak (polyva, kútfő). Ezek a szavak szakrális környezetben sokszor természetesnek tűnnek, így érdemes akár a közösségbe nemrégen csatlakozókat megkérdezni vagy egyszerűen egy kereső ember szemével reflektálni és elhagyni ezeket a szavakat, s megtalálni, hogy milyen mai szóval lehet kifejezni az adott tartalmat. A bevett szavak elhagyására csak a missziói lelkület inspirálhatja a mindenkori beszélőt.

A második kategóriába a *kölcsönszók* tartoznak, tehát olyan kifejezések, amelyek más nyelvekből, vallási tartalmat hordozva közvetlenül kerültek át a nyelvhasználatba: hozsanna, ámen, maranatha. Ezek közvetlenül nem hagyhatóak el, hiszen nem lefordíthatóak. Ezekre folyamatosan edukálni kell a közösséget, és mindig jó tudatosítani, hogy túl sok kölcsönszó használata gátolja a megértést.

A harmadik kategóriába a *rituális lexika* tartozik – egy példamondat illusztrálására: *A fohász után két presbiter megköszönte a gyülekezeti gyerekmunkát.* A rituális szavak alapvetően az egyházi élet és liturgikus gyakorlat szavai. Pótolhatatlannak tűnnek, hiszen vannak jelentésbeli árnyalatok, de nem azok. Miért ne mondhatnánk, hogy *Az imádság után két gyülekezeti vezető megköszönte a gyerekek között végzett munkát.* A rituális lexika csökkenti a megértést, növeli az idegenség érzetét, így tanácsos minél kevesebbet használni.

A negyedik a *szakrális szavak* kategóriája. Az elnevezés megtévesztő, hiszen ahogy teológiailag nincs szent nyelv, úgy szent szavak sincsenek. Éppen ezért tartoznak ide a legfontosabb teológiai kifejezések: Isten, evangélium, üdvösség. Ezek a posztkeresztyén korban már nem közismert fogalmak vagy a köznapi nyelvhasználatban egészen mást értünk alatta, ezért ez egy folyamatos teológiai munkát igényel, hogy újra és újra megteljenek tartalommal, ne üresedjenek ki, és találkozzanak a az igehirdető és az igehallgató tapasztalatával. Nem véletlenül nem mondta meg Isten a nevét Mózesnek az égő csipkebokornál (2Móz 3,7–14), és nem véletlenül tiltotta meg Isten, hogy a nevét a népe hiába ne vegye

[26] John W. du Bois: „Self-Evidence and Ritual Speech", in Wallace L. Chafe – Johanna Nichols (eds): *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*, Norwood, Ablex, 1986, 65.

fel (2Móz 20). Az ember nem rendelkezhet az istenivel, folyamatos reflexióra van szükség, hogy a szakrálisnak tűnő szavak a tapasztalaton átszüremkedve újra és újra részesüljenek a szentségben.

Folyamatos kísérletezést kíván a négy kategória felismerése és a keresztyén hagyomány értékelése. Fennáll a veszély az identitásvesztésre, de a posztkeresztyén korszak már önmagában azt jelenti, hogy a keresztyén közösség már identitásvesztésben van, s ha nem vállalja fel a nyelvi forradalom szükségességét, akkor teljes azonosságvesztésbe jut.

Összefoglalás

A posztkeresztyén kor az egyházi nyelvhasználat s így a prédikáció nyelvhasználatának radikális újragondolását kívánja meg. A magyar református prédikáció magán viseli a tizenhat évszázad Christendom korszakot. Habár a szent nyelvek használata az idegenség és az otthonosság érzetét kínálják az archaikus megfogalmazásokban, teológiailag nem megalapozott a szent nyelv léte. A posztkeresztyén igehirdetőnek mind a kijelentéssel, mind pedig saját tapasztalatával folyamatosan ütköztetnie kell a nyelvhasználatát. Kettős függésben beszél, ugyanazt kell mondania, mint a próféták és az apostolok, de a mai köznyelven fejezheti ki a tapasztalatba ágyazottan. Így lesz a prédikáció nyelvezete vitális, a kultúrát formáló valódi erő: mondd azt, amit Augustinus, de mondd úgy, ahogy Azariah.

Irodalomjegyzék

Aldwinckle, R. F.: Karl Barth and Religious Language, *Canadian Journal of Theology*, vol. XI, 1965/3, 169.

Barth, Karl: *Church Dogmatics, Vol. IV, The Doctrine of Reconciliation, 72. §, The Holy Spirit And The Sending Of The Christian Community,* London, T&T Clark, 2009.

Csikós Nándor – Máté-Tóth András: Vallási prognózis: a 2022-es népszámlálás eredményeinek előrejelzése és értelmezése, *Magyar Tudomány*, 185. év., 2024/3, 405–412.

du Bois, John W.: „Self-Evidence and Ritual Speech", in Wallace L. Chafe – Johanna Nichols (eds.): *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*, Norwood, Ablex, 1986, 65.

Geréb Pál: *Barth Károly Dogmatikája,* Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2006.

Hanula Gergely: *Anyaszentnyelvünk. A „szent nyelvek" és a fordítás,* Budapest, Argumentum – ELTE BTK Vallástudományi Központ Liturgiatörténeti Kutatócsoport – Pápai Református Teológiai Akadémia, 2016.

Herrin, Judith: *The Formation of Christendom*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1987.

Karle, Isolde: *Praktische Theologie*, Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt, 2020.

Mohrmann, Christine: Szakrális nyelv és köznyelv, *Magyar Egyházzene III,*1995/1996, 261–269.

Murray Stuart: Post-Christendom: Church and Mission in a Strange World, Paternoster, 2004.

Otto, Rudolf: *A szent*, ford. Bendl Júlia, Budapest, Osiris, 1997.

Pethő Sándor: Rudolf Otto – avagy az elrettentő titok filozófiája, in Rudolf Otto: *A szent*, ford. Bendl Júlia, Budapest, Osiris, 1997, 221–259.

Ravasz László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete,* Pápa, Magyar Református Egyház, 1915.

Ward, Graham: *Barth, Derrida and the Language of Theology*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995.

Weber, Joseph C.: Feuerbach, Barth, and Theological Methodology, *The Journal of Religion,* vol. 46, 1966/1, 24–36.

A MAGYARÁZÓ IGEHIRDETÉS HELYE A PRÉDIKÁCIÓS MŰFAJOK KÖZÖTT

Balogh Péter
Károli Gáspár Református Egyetem, Hittudományi Kar, Budapest, Magyarország
ORCID: 0009-0005-4814-8631

Absztrakt: Milyen forma szolgálja leginkább a biblikus tartalom hűséges átadását? Ennek vizsgálata, amely visszanyúlik a homiletikatörténet kezdetéig, most új megvilágításba kerül. A tanulmány arra keresi a választ, hogy a magyarázó igehirdetést mennyiben jellemzik a kialakult prédikációs műfajok sajátosságai.

Kulcsszavak: homiletika, magyarázó igehirdetés, prédikációs műfajok, igehirdetési műfajok, igehirdetési módszerek.

THE PLACE OF EXPOSITORY PREACHING AMONG PREACHING GENRES

Abstract: What form best serves the faithful transmission of biblical content? This question, which has been present since the beginning of homiletics, is now being observed in a new light. The study seeks to answer the question of to what extent expository preaching is characterized by the attributes of existing preaching genres.

Keywords*:* homiletics, expository preaching, preaching genres, preaching methods, sermon styles.

Fiatal kutatóink II., 57–70.
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-399-1-04

Miért magyarázó?

A „magyarázó igehirdetés”[1] kifejezés az *expository preaching* megfelelője, amely elterjedt homiletikai szakkifejezés az angol nyelvterületen. Sokan követik és ajánlják mint legjobb prédikációs módszert, bőséges a szakirodalma.[2] Az *expository* szó ma már archaikus csengésű, és kiszorult a közbeszédből, de éppen ezért kiválóan megtapadt homiletikai *terminus technicus*ként. Gyakran a biblikus prédikálás szinonimájaként használatos, és azt a textusszerű prédikáló gyakorlatot jelenti, ahol az adott szentírási szakasz nemcsak alapja az igehirdetésnek, hanem vezeti annak teljes vonulatát, kibontakozását, sokszor még stílusát is.[3] Emiatt „textusvezetett prédikáció” *(text-driven)* néven is ismert.[4]

Magyar nyelven nehezíti a kifejezés homiletikai beágyazódását az a tény, hogy a „magyarázó” szavunk mindennapos használatú, így első hallásra nem hordoz sajátos jelentést az, hogy egy igehirdető „magyarázó”. Sőt, ellenérzést is kelthet valakiben, aki inkább elkerülné a „megmondó” vagy „magyarázkodó” szónokot. Ezek természetesen csak a magyar szóhasználathoz tapadó képzetek, és nincs közük a módszerhez.

Haddon Robinson mára klasszikusnak számító *Biblical Preaching* című művében a következő meghatározással él:

> A magyarázó igehirdetés egy biblikus gondolat átadása, amely egy szövegösszefüggésében vizsgált igeszakaszból tárul fel annak történelmi, nyelvtani és irodalmi tanulmányozása révén, és amelyet a Szentlélek először az igehirdető személyére és megtapasztalására vonatkoztat, majd az igehirdetőn keresztül a hallgatókra.[5]

John Stott, a szemlélet neves népszerűsítője fontosnak tartja megjegyezni: „A magyarázó igehirdetésben a bibliai textus ne csak az igehirdetés puszta bevezetése

[1] Ritkább előfordulásban „értelmező” vagy „kifejtő” prédikálás.

[2] Magyar fordításban is megjelent művek az utóbbi évekből: Haddon W. Robinson: *Igehirdetés igei módon. Az értelmező igehirdetés kidolgozása és előadása,* ford. Hargitai Róbert, Budapest, KIA, 2013; Stephen McQuoid: *Kézikönyv a magyarázó igehirdetéshez,* Budapest, Evangéliumi Kiadó és Iratmisszió, 2018; David Jackman: *Magyarázó igehirdetés – de miért?,* ford. Kriszt Éva, Budapest, BKKI, 2021; David Helm: *Magyarázó igehirdetés. Hogyan tolmácsoljuk Isten igéjét korunkban?,* ford. Győri Péter Benjámin, Diósd, Paulus Alapítvány, 2023.

[3] Balogh Péter: Textusvezetett igehirdetés. Recenzió: Text-Driven Preaching. God’s Word at the Heart of Every Sermon, *Szolgatárs,* 32. évf., 2023/1, 52.

[4] David L. Allen: Introduction, in Daniel L. Akin – David L. Allen – Ned L. Mathews (eds.): *Text-Driven Preaching. God’s Word at the Heart of Every Sermon,* Nashville, Tennessee, B&H Publishing Group, 2010, 2–3. Allen azért használja a *text-driven* kifejezést, hogy még inkább kifejezze vele az *expository preaching* lényegét.

[5] Haddon W. Robinson: *Biblical Preaching. The Development and Delivery of Expository Messages,* Grand Rapids, Baker Academic, 2001, 21.

legyen, de ne is ruhafogas, amelyre egyenként ráaggathatjuk különféle gondolatainkat, hanem vezérfonal, amely meghatározza és egyben ellenőrzi is mondanivalónkat!"[6]

A fenti meghatározások és az utóbbi évtizedek szakirodalma alapján négy pontban összegezhetjük a magyarázó igehirdetés legfőbb jellemzőit:

1. A Szentírás tekintélye, a textus alapvető fontossága, amely az – evangéliumi központú – igei üzenethez hozzáférést biztosít.
2. Az exegézis szüksége, amely segít feltárni az adott szakasz korabeli jelentését, megóv a csapongó asszociációktól, és ezáltal kijelöli a teológiai üzenet és alkalmazás körvonalait.
3. Kontextualizáció, amely az igei megértésnél figyelembe veszi az igehirdető személyét éppúgy, mint a hallgatóság környezeti meghatározottságát.
4. A Szentlélek közreműködése, aki az igehirdetés teljes folyamatára – felkészülés, átadás, befogadás – hatással van. Ma is élő, alkalmazható üzenetté teszi az egykor leírt isteni szót.

Mindezekből számos további alapelv kibontható, amelyek segítik a prédikátort célja elérésében: hogy Isten igéjét meghirdesse, amely által a Szentlélek végezheti munkáját az emberek szívében. A lényeget David Jackman így emeli ki: „Az igehirdető feladata tehát az, hogy alávesse magát az Ige tekintélyének, alázattal törekedjen megérteni a textust az adott szövegkörnyezetben, majd az Ige mögé álljon, miközben fellapozza a Szentírást, és annak értelmét, üzenetét felkínálja a gyülekezetnek."[7]

Nem új módszerről van szó, a magyarázó vagy biblikus igehirdetés története együtt halad az igehirdetés történetével. A vonatkozó tanulmányok[8] ide sorolják a meghatározó prédikátorokat a kezdetektől, amennyiben a fenti elvek mentén hirdették Isten igéjét. A múltbéli óriások – Órigenész, Khrüszosztomosz, Luther, Kálvin, a puritánok és sokan mások – igazolják Stott állítását: „minden igazi keresztyén igehirdetés magyarázó természetű".[9] És ezen határozottan azt érti, hogy nem belemagyarázunk saját gondolatokat a textusba, hanem „felszínre hozzuk és láthatóvá tesszük azt, ami a szövegben van".[10]

[6] John R. W. Stott: *Hiszek az igehirdetésben,* ford. Széll Bulcsú, Budapest, Harmat, 2006, 116.
[7] Jackman: *Magyarázó igehirdetés,* 24–25.
[8] Lásd pl. James F. Stitzinger: The History of Expository Preaching, *TMSJ*, vol. 3, 1992/1, 5–32; Jim Shaddix: A History of Text-Driven Preaching, in Daniel L. Akin – David L. Allen – Ned L. Mathews (eds.): *Text-Driven Preaching. God's Word at the Heart of Every Sermon,* Nashville, Tennessee, B&H Publishing Group, 2010, 37–54; Stott: *Hiszek az igehirdetésben*, 13–44; McQuoid: *Kézikönyv a magyarázó igehirdetéshez*, 9–18.
[9] Stott: *Hiszek az igehirdetésben,* 116.
[10] Uo., 116.

Mindez összecseng a „textusszerűség" fogalmával, amelyet a homiletikai szakirodalom többsége a prédikáció szükséges karaktereként említ. Kozma Tibor négy pontban foglalja össze a textusszerűség követelményét: *a)* megérteni az egyes szavak és fogalmak eredeti jelentését, *b)* megérteni a mondatok által közölt gondolatmenetet, *c)* mindezek visszavezetése krisztológiai alapra, *d)* megérteni és átadni Istennek azt a konkrét üzenetét, amelyet az adott helyen mondani akar.[11]

A német nyelvű igeteológusok – Barth, Bonhoeffer, Thurneysen és mások – hasonló alapelvekre helyezték az igehirdetést a 20. század első felében, mint ahogyan később az angol nyelvű homiléták. Barth mintha csak a magyarázó igehirdetésről mondaná: „formáját és tartalmát tekintve írásmagyarázatnak kell lennie".[12] A magyarázó *(expository)* jelleg és a textusszerűség *(textgemäßheit)* kritériumai egymással megfeleltethetően fedésben állnak. Hasonlóan viszonyulnak a prédikációs műfajokhoz is. A továbbiakban ennek a kérdéseit vizsgáljuk.

Az igehirdetési műfajok áttekintése

A prédikációs műfajoknak három formáját különbözteti meg a homiletika: két klasszikus és egy újabb kori műformát. Találkozhatunk más jellegű osztályozással is, de azok elemei ebbe a három alapformába besorolhatók. Mindháromnak vannak előnyei és hátrányai az igehirdető és a hallgatók szempontjából egyaránt. Ez kitűnik a következő jellemzésükből, amit nagy valószínűséggel saját tapasztalataink is alátámasztanak majd igehirdetői vagy igehallgatói emlékeink felidézésével.

Homília

A homília prédikációs forma a bibliai időkből eredeztethető. Maga a *homilia* szó is megtalálható a Bibliában,[13] de prédikációra vonatkoztatott értelme csak a 2. századtól alakult ki, műfaji megjelölésként pedig ennél is később kezdték használni. Az a prédikációs forma azonban, amit ma értünk alatta, valóban ősi eredetű. A zsinagógai hagyományban ezt a gyakorlatot követték a rabbik, amikor

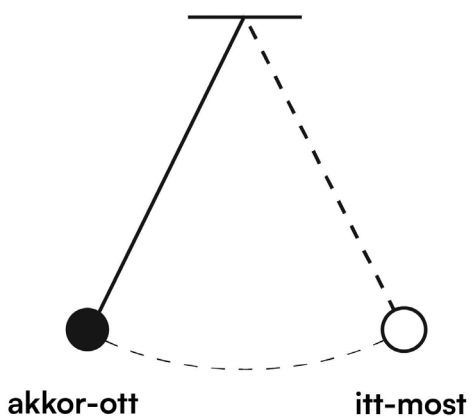
[11] Kozma Tibor: *Téma és textus a prédikációban,* Kolozsvár, Nagy-Nyomda, 1940, 49–54.

[12] Karl Barth: *Homiletika. A prédikáció lényege és előkészítése,* ford. Horváth Gabriella, Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület, 2021, 61. Lásd továbbá Dietrich Bonhoeffer: *Homiletika. Finkenwaldi Homiletika 1935–1939,* Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület, 2016, 36–38; Eduard Thurneysen: *Az Ige szolgálata,* Sopron, Az Evangélikus Hittudományi Kar Hallgatói Ifjúsági Köre, 1942, 74–80.

[13] A ὁμιλέω ige és ὁμιλία főnév az ÚSZ-ben még nem prédikálást, ill. prédikációt jelent, hanem bizalmas beszélgetést, ill. társaságot.

egy szentírási szakasz felolvasása után értelmezték a szöveget a közösség számára. A korai egyház hasonló formában, de már krisztocentrikusan értelmezte az Írást, amelynek ószövetségi része kiegészült az újszövetségi iratokkal. Órigenésztől egységes formába rendezett homíliák maradtak fent a 3. századból, amelyeket Ravasz László „az Íráshoz fűzött épületes reflexióknak"[14] nevez, és az így kialakult műfajt „textuális beszédnek".[15]

A homília vagy textusprédikáció tehát folyamatos írásmagyarázat, amely versről verse halad, vagy szoros gondolati egységenként szakaszról szakaszra. Dinamikája az ingamozgáshoz hasonló, ütemesen váltakozva az explikálás és applikálás között, vagyis az „akkor-ott" jelentés feltárása és az „itt-most" üzenet alkalmazása között.[16] Nem az a célja csupán, hogy kommentáradatok által értelmezze a szöveget, hanem közvetíteni kívánja annak feltáruló konkrét, aktuális üzenetét, vagyis hirdetni Istennek élő szavát.[17] „Retorikusan fogalmazva – mondja Literáty –, a homília nem az igéről, hanem az igéből beszél."[18]

1. ábra. A homília dinamikája.

Az élet kenyerével táplálásnak ezt a módját Rolf Zerfass szemléletesen ahhoz hasonlítja, „ahogy egy anya szeletenként vágja a kenyeret, megvajazza, és

[14] Ravasz László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete. Homiletika,* Pápa, Magyar Református Egyház, 1915, 411. (Mai helyesírás szerint idézve.) Boross Géza megjegyzi, hogy az Órigenésztől ránk maradt kb. 200 prédikáció olyan, „mint a családtagok bizalomteljes beszélgetései az igéről". (Boross Géza: *Homiletika,* Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület, 2015, 211.)

[15] Ravasz: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete,* 411.

[16] Telegdi József: *Homiletika. Az igehirdetés szolgálatában,* Budapest, Pünkösdi Teológiai Főiskola, 2009, 209–210.

[17] Literáty Zoltán: A prédikáció formája, in Fekete Károly – Literáty Zoltán – Steinbach József (szerk.): *Igehirdetők kézikönyve,* Budapest, Kálvin, 2021, 126.

[18] Uo.

odaadja a gyerekének, mielőtt a másik szeletet levágja".[19] Ezzel meg is fogalmazza a legnagyobb pozitívumát ennek a módszernek: „Semmi más eljárás nem enged minket ennyire a szöveg közelében maradni"[20] – hiszen még ha bátor asszociációkra is vállalkozik, természeténél fogva mindig visszatalál a beszéd az eredeti mederbe. Az igei hűség őrzőjének bizonyult ez a műfaj a prédikációtörténet korszakaiban. Amikor „az esztétikai vagy retorikai elem elfajulásának az igehirdetés méltóságát lealacsonyító eredményeitől megdöbbentek, a homíliához tértek vissza ősi erőért, tisztaságért, egyszerűségért és bibliai mélységekért" – írja Ravasz László.[21]

A műfaj erénye az igei hűség mellett az igei bőség is, mivel a folyamatosan haladó igemagyarázat a *lectio continua*[22] által mindig friss és dús legelőkre képes elvezetni Isten nyáját.

A homília csak akkor él a diszpozíció eszközével – vagyis tételezéssel és ágaztatással –, ha az a szöveg belső logikájából következik.[23] Ez egyfelől erőssége a műfajnak, mert a textus gondolatmenete érvényesülhet az emberi kreativitás helyett,[24] de hátránya is ebből adódik – illetve a szerkezeti feltárás elmulasztásából –, amennyiben koncepciótlan, parttalan beszéddé lesz. Ilyenkor mozaikszerű üzenetek egymásutánjává válhat,[25] részletező, ingerszegény és ezért nehezen megjegyezhető tartalommal. Így fordulhat elő, hogy egy bibliai könyv alapján tartott prédikációsorozat végén a gyülekezet nem tudja megmondani, miről is szólt valójában az adott könyv.

A homília veszélyeként említhető, hogy különösen hajlamos az allegorikus magyarázatra, ami abból fakad, hogy minden szónak jelentést tulajdonít, olykor feledve a szakasz fő mondanivalóját.

Ezek a gyengeségek azonban – noha gyakori megtapasztalások – nem szükségszerű velejárói a homília műfajának. Leginkább annak következményei, hogy a prédikációt nem előzte meg a szükséges exegetikai felkészülés. A homília időigényes műfaj, felkészülésben és előadásban egyaránt.

[19] Rolf Zerfass: *Nevedet hirdetem. A homiletika alapelemei,* szerk. és ford. Várnai Jakab, Budapest, Szent István Társulat, 1995, 255.

[20] Uo., 256.

[21] Ravasz: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete*, 411. (Mai helyesírás szerint idézve.)

[22] A bibliai könyvek folytatólagos olvasása, amely által a textusválasztás adott.

[23] Vö. Literáty: *A prédikáció formája,* 126–127; Ravasz: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete,* 411–412.

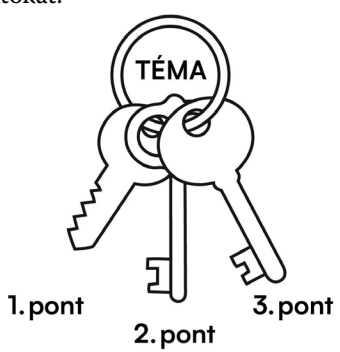
[24] Steinbach József: Homiletikai műfajok, in Fekete Károly – Literáty Zoltán – Steinbach József (szerk.): *Igehirdetők kézikönyve,* Budapest, Kálvin, 2021, 79.

[25] Felépítésére jellemző bevezető: „Ennek a történetnek négy nagy tanítása van számunkra…" – amely után minden versben egy önálló tételt fogalmaz meg és fejt ki az igehirdető.

Sermo

A *sermo*[26] műfaja a görög műveltségű Augustinus nevéhez köthető, aki a retorika elemeit, felismeréseit alkalmazni kezdte az egyházi beszédekre.[27] Tudatosan felépített, tételes prédikációival a 4. század végétől létjogosultságot szerzett az addig csak pogány tudományként nyilvántartott retorikus sermónak is a homília mellett.[28] A célja nem az volt, hogy új műfajt teremtsen, hanem hogy a prédikáció hatásos beszéd legyen, színvonalas, eredményes kommunikáció, felhasználva a tudatos szerkesztés és az ékesszólás vívmányait. Az elismert rétorokkal együtt vallotta, hogy a jó szónok feladata az, hogy „tanítson, gyönyörködtessen és megindítson".[29] Ezek segítik az igehirdetőt, hogy a tanítás ne csak elhangozzék, de célba is érjen az üzenet: bevonja a hallgatót, figyelmét és értelmét megragadja, majd cselekvésre késztesse.

A sermo lényege, hogy az adott igeszakasz exegézise által biztosított anyagból egyetlen üzenetet ragad ki az igehirdető, amelyet egy tételmondatban megfogalmaz, majd altételekkel, gondolati elágazásokkal bizonyít.[30] A sermót hívják ezért tételes beszédnek vagy témaprédikációnak is, amelynek szerkezete egy kulcscsomóhoz hasonlítható, ahol a központi témára mint kulcskarikára felfűzzük az egyes kulcsokat, vagyis az alpontokat.[31]

2. ábra. A sermo struktúrája.

[26] A latin *sermo* szó jelentése beszéd, prédikáció – tehát az alapszó nem jelent mást vagy többet, mint ahová a görög *homilia* szó fejlődött. Mára azonban eltérő műfaji megjelölést hordoz mindkét kifejezés a homiletikában.

[27] Steinbach: *Homiletikai műfajok*, 78.

[28] Literáty Zoltán: *Ki ez? 91 prédikáció Jézus Krisztusról, az Isten Fiáról Márk evangéliuma alapján. Példatár a sermo műfajához*, Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület, 2020, 18; Boross: *Homiletika*, 212.

[29] Szent Ágoston: *A keresztény tanításról*, ford. Városi István, Böröczki Tamás, Budapest, Paulus Hungarus – Kairosz, 2001, 241.

[30] Literáty: *Ki ez?*, 18.

[31] Telegdi: *Homiletika*, 226–227.

A sermo tehát lényegénél fogva él a diszpozíció eszközével, mégsem ebben rejlik a fő különbsége a homíliához képest, hanem a textushoz való viszonyukban. Ravasz szavaival: „Ha prédikációnk tétele és elágazása magának a textusnak tételén és elágazásán sugárzik át, homíliával van dolgunk, ha pedig a beszédnek csak a tétele áll kapcsolatban a textussal, de az elágazásra már a textus nem lehet befolyással, akkor sermo vagy tételes beszéd áll előttünk."[32]

E műfaj nagy előnye, hogy egy témát vagy teológiai igazságot a teljességre törekedve foghat át. Jó eszköz egy ünnep vagy társadalmi jelenség, aktualitás tárgyalására. A logikus felépítés, tagolás nemcsak a hallgatót segíti a megértésben, de a prédikátor is könnyebben memorizálhatja jegyzetét. A felkészülést is gyorsítja, amennyiben a felépítő modulok egyes részei már rendelkezésre állnak. Ez utóbbi azonban hátránnyá is válhat, mert a felkészülésre, elcsendesedésre szánt idő tükröződik a beszéden.

A sermo gyengeségei leginkább az emberi tényezőben csoportosulnak, amely itt igen nagy szerepet kap. Ezért a témaválasztás és a struktúra önkényessé válhat, és olykor egyhangúvá is a kedvenc témák, ismétlődő gondolatok miatt. Az ige háttérbe szorulhat, amikor a textus gazdag tartalmát leszűkítjük egy kiválasztott elemére, amire mottóként hivatkozunk. A Biblia így példatárrá, bölcs mondások tárházává változik. A gyülekezet sokkal inkább témákat ismer meg, és nem a Szentírás önmagát kijelentő igazságát. Ramesh Richard az igéhez kötöttség műfaji vetületét úgy ragadja meg, hogy míg a textusprédikációnál az igehirdető áll a textus irgalma alatt, addig a témaprédikációnál a textus függ az igehirdető irgalmától.[33]

Az igeteológusok általában[34] elhatárolódnak a műfajra jellemző szabad témaválasztástól, ahogyan Kozma Tibor is fogalmaz: „Az igazi igehirdetésnél […] nekem nincs külön témám, melyet összeegyeztetek a textus alapgondolatával, hanem egyetlen téma van: a textus témája."[35] A textusszerűség feladásának szélsőértékeként a retorikus prédikációszemlélet eljuthat egészen a textus

[32] Ravasz: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete,* 412.

[33] Ramesh Richard: *Scripture Sculpture. A Do-It-Yourself Manual for Biblical Preaching,* Grand Rapids, Baker Books, 1997, 19.

[34] Nem egységes az elhatárolódás. Thurneysen pl. teljesen elveti a témaprédikációt (Thurneysen: *Az Ige szolgálata*, 76.), míg Bonhoeffer, a homíliát preferálva ugyan, de megengedőbb: „Végül is mindegy, hogy homília vagy témaprédikáció, a lényeg a következő: ne a prédikáció tárgya uralkodjon, hanem a prédikáció alanya", aki a minket megszólító Isten. (Bonhoeffer: *Homiletika*, 37.)

[35] Kozma: *Téma és textus a prédikációban*, 9. Lásd továbbá a keresztyén beszéd kötött voltáról Thurneysen: *Az Ige szolgálata,* 32–40.

relativizálásáig, amikor már Biblián kívüli gondolat vagy élmény is válhat központi témává.[36]

A kisiklások azonban ennél a műfajnál sem szükségszerűek. A magas színvonalon előkészített homília éppoly célravezető eszköz, mint a magas színvonalon előkészített sermo, ahogyan a műfajok jellemzőinél láttuk. Az igehirdető feladata mindkét esetben teljesíthető: Isten igéjét célba juttatni – amennyiben megőrzi egyaránt a textusszerűséget és a hatékony kommunikációt.

Narratív igehirdetés

A harmadik műforma a narratív igehirdetés vagy más néven történetprédikáció, amely a 20. században jelent meg elsőként Amerikában.[37] Megjelenésében nagy szerepe van a modern képi világnak, a tévének, mozinak – amelyek eszközeivel kreatívan él. Felismeri a történetek erejét, amely tulajdonképpen újrafelfedezés, hiszen maga a Biblia is számos történettel adja át a tanítását. Ilyen értelemben ősi módszer ez is, amelyet tetten érhetünk az ÓSZ történeteiben éppúgy, mint Jézus példázataiban.

Egy történet bevonz, amely által átéljük a hallottakat, ezért volt fontos az illusztráció eszköze minden prédikációs műfajban – itt azonban ez veszi át a főszerepet. A történet az igehirdetés tartalma, illusztrációja és applikációja is egyben. Itt válik leginkább fontossá az előadói készség, mert az igehirdető a dramaturgia széles eszköztárával él: a jellemábrázolás, feszültségek, meglepetések erejével, az irónia, humor vagy éppen lélegzetvisszatartó komolyság hatásával.

Fred Craddock, a műfaj úttörője szakított az addig meghatározó deduktív érvelési módszerrel, amely az általános igazságoktól vezet az egyéni alkalmazásig. Craddock induktív módon, az egyéni tapasztalatból kiindulva kívánt eljutni az általános érvényű bibliai igazságokhoz.[38] Mivel ezt tartja a megismerés természetes irányának, azt javasolja, hogy a prédikáció ne azzal kezdődjön, ahová elérkezett a prédikátor a felkészülése eredményeként, hanem segítse a

[36] Boross: *Homiletika*, 68.

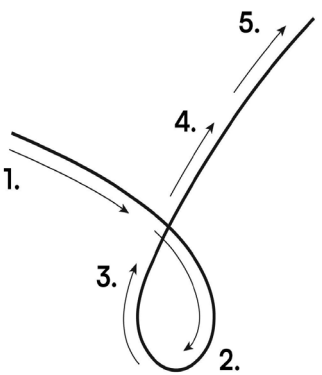
[37] Ez az irányzat *új homiletika* néven vált ismertté, amely ráépült az új hermeneutika felismerésére: „az egyén és a szöveg együtt kel életre". Itt a magyarázó nem csupán kifejti a szöveget, hanem új módon, a szituációhoz alkalmazkodva mondja el. Literáty Zoltán: Amerikai narratív homiletika, in Fekete Károly – Literáty Zoltán – Steinbach József (szerk.): *Igehirdetők kézikönyve,* Budapest, Kálvin, 2021, 37–38.

[38] Koppándi Botond Péter: *Az új homiletika és az amerikai protestáns prédikálás megújítása,* Budapest, Kálvin, 2019, 39.

gyülekezetet átélni azt a rávezető élményt, ahogyan ő maga is eljutott egy textus üzenetének megértéséhez.[39]

A műfaj kifejtése Eugene Lowry nevéhez fűződik. Úgy foglalta össze röviden a módszert, hogy a prédikáció mindig a „viszketéstől" a „vakarásig" vezet.[40] Eseményvonalát egy hurok lefelé majd fölfelé ívelésével öt lépésben vázolta:

1. az egyensúly felborítása („upsz"),
2. a probléma elemzése („uff"),
3. a megoldás felvillantása („aha"),
4. az evangélium megtapasztalása („váó"),
5. a konzekvenciák levonása („jee").[41]

3. ábra. A narratív prédikáció eseményvonala.

A vasárnapi gyülekezet tudja, hogy Krisztus a Megváltó, mégis érdeklődve figyelik, hogy a konkrét helyzetben az evangélium megoldása miként érvényesül.[42]

A narratív igehirdetésnek két jellemző megvalósulási formája van. Az első maga a bibliai textus – leginkább történet, példázat vagy párbeszéd – újraélése, megelevenítése. Ez nem pusztán újra elmesélés, hanem belehelyezkedés, amely által a textus irányai érvényesülnek a gondos exegézis eredményeként. A cél, hogy a hallgató átélje a hitbeli élményt.

[39] Fred B. Craddock: *As One Without Authority,* Nashville, Abingdon, 1979, 123–125.
[40] Eugene L. Lowry: *A homiletikai cselekmény. Az igehirdetés mint narratív műforma,* ford. Csabai Tamás, Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület, 2018, 30–31.
[41] Uo., 35.
[42] Literáty: *A prédikáció formája,* 128–129.

A második lehetőség, amikor egy alternatív történet – saját emlék vagy tanmese – hordozza az üzenetet, és vezet ugyanarra a felismerésre, amit a nehezebben hozzáférhető bibliai textus rejt. A cél itt is az, hogy a textus üzenete táruljon fel az illusztráció által. Ennek sajátos formája, amikor az igehirdető több életszerű történet közös halmaza által jut el az igei üzenethez. Úgy tűnhet, mintha anekdotákat mesélne, de közben tervezetten halad a textus megértése felé.

A narratív műfaj kétségtelen előnye az élményszerűség, amely a felismerés átélésével személyessé és ezért maradandóbbá teszi az igei tanítást. A már ismert igeszakaszok új élettel telnek meg, a megújulás frissítő forrásaivá válhatnak.

Hátrányként jelentkezhet, ha sok időt igényel egy színes kerettörténet felvezetése, ezzel arányt téveszthet a prédikáció, és a történet rátelepszik a textus üzenetére. Az egyéni megtapasztalás olykor háttérbe szorítja az abszolútumot, és reális a veszélye, hogy a szórakoztatás irányába fordulva célt téveszt. Eredményes használata nagyban függ a prédikátor képességétől, gyakorlottságától, a hallgatóktól pedig nyitott érdeklődést és hivatkozható bibliaismeretet igényel.

A magyarázó igehirdetés helye a műfajok között

A magyarázó igehirdetést többen megpróbálják elhelyezni a műfaji palettán a meglévő formák valamilyen speciális megjelenéseként. Így Steinbach József a homília egyik változataként mutatja be „gyakorlati bibliamagyarázat" néven. Ennek ismertetőjegye az, hogy nem versenként, hanem gondolati egységenként halad a magyarázat. Ezek az igehirdetés vázát képező egységek adódhatnak egymást követő igeversblokkokból, de egyetlen vers gondolati tagolásából is – pl. Én vagyok *a)* az út, *b)* az igazság és *c)* az élet –, amit Steinbach „textusszerű építkezésnek" hív.[43]

Telegdi József azonban a magyarázó igehirdetést a sermo egyik típusának tekinti. Hordozza ugyanis a műfajra jellemző strukturális és kommunikációs jellemzőket azzal a kitétellel, hogy központi gondolata és elágaztatási pontjai egyaránt a textusból adódnak.[44]

David L. Allen sokak álláspontját összegezve nem húz műfaji választhatárt: „A magyarázó igehirdetés egy tág fogalom, amely a stílusok és struktúrák széles variációjának ad lehetőséget a szöveg jelentésének közvetítésére."[45] Stott is hangsúlyozza, hogy itt a „magyarázat" sokkal inkább „az igehirdetés tartalmára

[43] Steinbach: *Homiletikai műfajok*, 79–80. (Jn 14,6)
[44] Telegdi: *Homiletika*, 214–215.
[45] Allen: *Introduction*, 7.

(bibliai igazság), mint stílusára (folyamatos kommentár) vonatkozik".[46] Így az alapformának számító textusprédikáció mellett megtalálja helyét a témaprédikáció[47] és a történetprédikáció[48] keretei között is.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a magyarázó igehirdetés nem önálló műfaj, nem akar az lenni, mert az elve megvalósulhat minden szakszerűen alkalmazott prédikációs formában. Ez egy attitűd, egy elköteleződés az Igéhez való viszonyulásban, amely nem korlátozza az előadásmód, illusztrálás vagy applikálás eszköztárát.[49]

Azok a jó formák – írja Literáty –, amik nem hívják fel magukra a figyelmet, hanem észrevétlenül töltik be céljukat.[50] Igazodnak a szöveg természetéhez, ahogyan a magvető példázata inkább a tematikus tagolást, Pál hajótörésének leírása pedig a történetprédikáció eszközeit kínálja. Robinson összegzése itt is irányadó lehet:

> Végső soron nem léteznek „prédikációs formák". Isten igazságának többet használna, ha egyáltalán nem gondolnánk egy prédikáció elmondására. Ha megállapítottuk egy igeszakasz meggyőződésünk szerinti jelentését, és átgondoltuk a hallgatóink szükségleteit és kérdéseit, akkor az a kérdés, mi az alapgondolat kifejtésének legjobb módja. A cipő nem szabhatja meg a láb növekedését; ugyanígy hagynunk kell, hogy a gondolatok és célok felölthessék a maguk formáját az elménkben.[51]

A gyakorlatban sok olyan biblikus prédikációt hallunk és adunk, ami nem valamilyen letisztult választása a fenti formáknak, hanem hibrid, bizonyos részeiben esetleges, valós helyzetekre reagáló, érthető és releváns üzenetet közvetítő beszéd: Isten élő igéje.

[46] Stott: *Hiszek az igehirdetésben,* 116.

[47] Lásd Timothy S. Warren: Can Topical Preaching Also Be Expository?, in Haddon Robinson – Craig Brian Larson (eds.): *The Art and Craft of Biblical Preaching. A Comprehensive Resource for Today's Communicators,* Grand Rapids, Zondervan, 2005, 418–421.

[48] Lásd Haddon Robinson: Dramatic Expository Preaching, in Haddon Robinson – Craig Brian Larson (eds.): *The Art and Craft of Biblical Preaching. A Comprehensive Resource for Today's Communicators,* Grand Rapids, Zondervan, 2005, 405–407.

[49] Lásd pl. Patterson írását a klasszikus retorika eszköztárának használatáról: Paige Patterson: Ancient Rhetoric: A Model for Text-Driven Preachers, in Daniel L. Akin – David L. Allen – Ned L. Mathews (eds.): *Text-Driven Preaching. God's Word at the Heart of Every Sermon,* Nashville, Tennessee, B&H Publishing Group, 2010, 11–35.

[50] Literáty: *A prédikáció formája,* 126.

[51] Robinson: *Igehirdetés igei módon,* 152.

Irodalomjegyzék

Szent Ágoston: *A keresztény tanításról,* ford. Városi István, Böröczki Tamás, Budapest, Paulus Hungarus – Kairosz, 2001.

Akin, Daniel L. – Allen, David L. – Mathews, Ned L. (eds.): *Text-Driven Preaching. God's Word at the Heart of Every Sermon,* Nashville, Tennessee, B&H Publishing Group, 2010.

Allen, David L.: Introduction, in Daniel L. Akin – David L. Allen – Ned L. Mathews (eds.): *Text-Driven Preaching. God's Word at the Heart of Every Sermon,* Nashville, Tennessee, B&H Publishing Group, 2010, 1–8.

Balogh Péter: Textusvezetett igehirdetés. Recenzió: Text-Driven Preaching. God's Word at the Heart of Every Sermon, *Szolgatárs,* 32. évf., 2023/1, 52.

Barth, Karl: *Homiletika. A prédikáció lényege és előkészítése,* ford. Horváth Gabriella, Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület, 2021.

Bonhoeffer, Dietrich: *Homiletika. Finkenwaldi Homiletika 1935–1939,* Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület, 2016.

Boross Géza: *Homiletika,* Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület, 2015.

Craddock, Fred B.: *As One Without Authority*, Nashville, Abingdon, 1979.

Fekete Károly – Literáty Zoltán – Steinbach József (szerk.): *Igehirdetők kézikönyve,* Budapest, Kálvin, 2021.

Helm, David: *Magyarázó igehirdetés. Hogyan tolmácsoljuk Isten igéjét korunkban?,* ford. Győri Péter Benjámin, Diósd, Paulus Alapítvány, 2023.

Jackman, David: *Magyarázó igehirdetés – de miért?,* ford. Kriszt Éva, Budapest, BKKI, 2021.

Koppándi Botond Péter: *Az új homiletika és az amerikai protestáns prédikálás megújítása,* Budapest, Kálvin, 2019.

Kozma Tibor: *Téma és textus a prédikációban,* Kolozsvár, Nagy-Nyomda, 1940.

Literáty Zoltán: A prédikáció formája, in Fekete Károly – Literáty Zoltán – Steinbach József (szerk.): *Igehirdetők kézikönyve,* Budapest, Kálvin, 2021, 124–130.

Literáty Zoltán: Amerikai narratív homiletika, in Fekete Károly – Literáty Zoltán – Steinbach József (szerk.): *Igehirdetők kézikönyve,* Budapest, Kálvin, 2021, 29–49.

Literáty Zoltán: *Ki ez? 91 prédikáció Jézus Krisztusról, az Isten Fiáról Márk evangéliuma alapján. Példatár a sermo műfajához,* Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület, 2020.

Lowry, Eugene L.: *A homiletikai cselekmény. Az igehirdetés mint narratív műforma,* ford. Csabai Tamás, Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület, 2018.

McQuoid, Stephen: *Kézikönyv a magyarázó igehirdetéshez,* Budapest, Evangéliumi Kiadó és Iratmisszió, 2018.

Patterson, Paige: Ancient Rhetoric: A Model for Text-Driven Preachers, in Daniel L. Akin – David L. Allen – Ned L. Mathews (eds.): *Text-Driven Preaching. God's Word at the Heart of Every Sermon,* Nashville, Tennessee, B&H Publishing Group, 2010, 11–35.

Ravasz László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete. Homiletika,* Pápa, Magyar Református Egyház, 1915.

Richard, Ramesh: *Scripture Sculpture. A Do-It-Yourself Manual for Biblical Preaching,* Grand Rapids, Baker Books, 1997.

Robinson, Haddon – Larson, Craig Brian (eds.): *The Art and Craft of Biblical Preaching. A Comprehensive Resource for Today's Communicators,* Grand Rapids, Zondervan, 2005.

Robinson, Haddon: Dramatic Expository Preaching, in Haddon Robinson – Craig Brian Larson (eds.): *The Art and Craft of Biblical Preaching. A Comprehensive Resource for Today's Communicators,* Grand Rapids, Michigan, Zondervan, 2005, 405–407.

Robinson, Haddon W.: *Biblical Preaching. The Development and Delivery of Expository Messages,* Grand Rapids, Baker Academic, 2001.

Robinson, Haddon W.: *Igehirdetés igei módon. Az értelmező igehirdetés kidolgozása és előadása,* ford. Hargitai Róbert, Budapest, KIA, 2013.

Shaddix, Jim: A History of Text-Driven Preaching, in Daniel L. Akin – David L. Allen – Ned L. Mathews (eds.): *Text-Driven Preaching. God's Word at the Heart of Every Sermon,* Nashville, Tennessee, B&H Publishing Group, 2010, 37–54.

Steinbach József: Homiletikai műfajok, in Fekete Károly – Literáty Zoltán – Steinbach József (szerk.): *Igehirdetők kézikönyve,* Budapest, Kálvin, 2021, 77–86.

Stitzinger, James F.: The History of Expository Preaching, *TMSJ*, vol. 3, 1992/1, 5–32.

Stott, John R. W.: *Hiszek az igehirdetésben,* ford. Széll Bulcsú, Budapest, Harmat, 2006.

Telegdi József: *Homiletika. Az igehirdetés szolgálatában,* Budapest, Pünkösdi Teológiai Főiskola, 2009.

Thurneysen, Eduard: *Az Ige szolgálata,* Sopron, Az Evangélikus Hittudományi Kar Hallgatói Ifjúsági Köre, 1942.

Warren, Timothy S.: Can Topical Preaching Also Be Expository?, in Haddon Robinson – Craig Brian Larson (eds.): *The Art and Craft of Biblical Preaching. A Comprehensive Resource for Today's Communicators,* Grand Rapids, Zondervan, 2005, 418–421.

Zerfass, Rolf: *Nevedet hirdetem. A homiletika alapelemei,* szerk. és ford. Várnai Jakab, Budapest, Szent István Társulat, 1995.

KINYILATKOZTATÁS MINT ISMERETELMÉLET

Wolfhart Pannenberg posztfundácionalizmusának kritikája Karl Barth aktualista ontológiája alapján

Veres Ábel
Károli Gáspár Református Egyetem, Hittudományi Kar, Budapest, Magyarország
ORCID: 0000-0002-7267-7593

Absztrakt: A tanulmány Wolfhart Pannenberg „kinyilatkoztatás mint történelem" elméletét vizsgálja Karl Barth aktualista ontológiájának szempontjai alapján. Bemutatja Pannenberg rendszeres teológiai megközelítését, és felvázolja a tudományos prolepszizmus fogalmát.

Kulcsszavak: Barth, Pannenberg, kinyilatkoztatás, teológia, krisztológia, ismeretelmélet.

REVELATION AS EPISTEMOLOGY

A Critique of Wolfhart Pannenberg's Postfoundationalism in the light of Karl Barth's Actualist Ontology

Abstract: The paper examines Wolfhart Pannenberg's theory of „revelation as history" from the perspective of Karl Barth's actualist ontology. It presents Pannenberg's systematic theological approach and outlines the concept of scientific proplepsism.

Keywords: Barth, Pannenberg, revelation, theology, christology, epistemology.

Fiatal kutatóink II., 71–92.
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-399-1-05

A kinyilatkoztatás új megközelítése

A jelen és a múlt között húzódó szakadék folyamatos kérdéseket vet fel Jézus Krisztus személyével és a bibliai tanúságtételekkel kapcsolatban. Vajon hogyan olvassuk ezeket a tanúságtételeket; mi volt a szerzők eredeti szándéka, és mi volt a gyülekezetek kontextusa? A történeti-kritikai módszer a bibliatudományok területén éppen ezekre a kérdésekre próbál válaszokat adni. Ezek a történeti-kritikai eredmények azonban gyakran közelebb állnak a régészethez vagy a történelemtudományhoz, mint a teológiához, ebből kifolyólag ritkábban jelentek meg a rendszeres teológiai kutatások területén. A 20. század második felében Wolfhart Pannenberg, Rolf Rendtorff, Ulrich Wilckens és Trutz Rendtorff közösen próbálták meg az exegetikai és dogmatikai tudományokat összekapcsolni,[1] így adták közre 1961-ben az *Offenbarung als Geschichte* című tanulmánygyűjteményüket, melyben a heidelbergi formakritikusok, az ószövetséges Gerhard von Rad és az újszövetséges Günther Bornkamm kutatásait kívánták összefüggésbe hozni Edmund Schlink és Peter Brunner rendszeres teológiai megközelítésével, hogy a tanszékek között egyre mélyedő szakadékot áthidalhassák.[2]

Carl E. Braaten 1965-ben az „új utat kereső" Pannenbergről azt írta: „meggyőződése egy új szintézis szükségessége a teológiában. Emellett pedig számos jel is arra utal, hogy jó úton halad egy új teológiai program tervezetének elkészítésében."[3] Pannenberg ebben az új szintézisben a történelem és a kinyilatkoztatás elválaszthatatlanságát hangsúlyozta. Sokrétű teológiai munkái széles körben elismert teológussá tették,[4] ezt bizonyítja teológiájáról szóló bőséges szekunderirodalom is; a szintézis által pedig több teológiai irányzatot is képes volt megszólítani:

> A neo-fundamentalisták élveznék a feltámadásnak mint a múltbeli történelem datálható eseményének történelmi igazolhatóságával kapcsolatos álláspontját. Az ortodoxoknak tetszene a *notitia*, az *assensus* és a *fiducia* hangja, de nem tudnának mit kezdeni az anti-szupranaturalizmussal. A *Heilsgeschichte* teológusai egyetértenének a történelem hangsúlyozásával, de általában nem értenének egyet azzal, hogy a prófétai igét kiiktassák a kinyilatkoztatás definíciójából. A történészek üdvözölnék a tények

[1] Wolfhart Pannenberg: An intellectual pilgrimage, *Kerygma und Dogma*, vol. 54, 2008/3, 153.
[2] Carl E. Braaten: The Current Controversy on Revelation: Pannenberg and His Critics, *The Journal of Religion*, vol. 45, 1965/3, 225.
[3] Uo.
[4] Stanley J. Grenz: *Reason for Hope: The Systematic Theology of Wolfhart Pannenberg*, New York – Oxford, Oxford University Press, 1990, 4.

iránti elkötelezettségét, de csak keveseknek sikerülne a kinyilatkoztatást egyenesen a történelem tényeiből kiolvasni.[5]

Ezt egészíti ki, hogy a történelemről és kinyilatkoztatásról alkotott munkássága az isteni cselekvés és az időbeli folyamatok megértésével közvetve hozzájárult a John B. Cobb Jr. nevével fémjelzett folyamatteológiához is. E színes recepcióból jól kitűnik, hogy Pannenberg szintézisére jellemző a flexibilitás és adaptabilitás,[6] érthető tehát, hogy több teológiai szakterületen és több teológiai iskolában is hatást gyakorolt, viszont épp emiatt nehéz egyetlen iskolához kötni vagy rövid összegzésbe foglalni teológiáját, mely a történelem mellett krisztológiával, tudományelmélettel, hermeneutikával, antropológiával és természettudományokkal is egyaránt foglalkozik.[7] A széles interdiszciplináris vállalkozás alapjait a neo-ortodox teológiával való szembefordulása adja,[8] ugyanis „az ókor- és bibliatudományok, a történelemkutatás vagy a lélektan és a humán tudományok felől érkező impulzusok, kutatási eredmények és teológiai útkeresések számára is adott esetben kézenfekvő volt a Karl Barthtól való elhatárolódás, valami újnak és relevánsnak a felmutatása érdekében".[9] Ez az új és releváns megközelítés Pannenberg esetében egy posztfundácionalista ismeretelmélet kidolgozásában áll. Ebben az elméletben a már említett interdiszciplináris kutatások szintézisén keresztül mutatja be a keresztyénség bibliai hitét a történeti-kritikai módszer fényében. A posztfundácionalista megközelítés lényege éppen abban rejlik, hogy a tévedhetőnek tekintett emberi tudást *(fallibilizmus)* összekapcsolja a kritikai realizmussal, ezzel próbálja feloldani a dogmatizmus és a relativizmus közötti feszültséget, amelyek különben akadályoznák az egyes tudományágak közötti átjárhatóságot.[10]

A tanulmány éppen erre a problémára kíván rávilágítani, ugyanis a magyar protestáns teológiában is megfigyelhető egyfajta szembefordulás a neo-ortodox teológiával, különösen pedig a barthi örökséggel. Ennek megfelelően először

[5] Braaten: *The Current Controversy on Revelation,* 234.

[6] Carl E. Braaten: *History and Hermeneutics*, Philadelphia, Westminster Press, 1966, 51.

[7] Jól szemlélteti ezt a Carl E. Braaten és Philip Clayton szerkesztette *The Theology of Wolfhart Pannenberg* című tanulmánygyűjtemény szerzői névsora is.

[8] Anthony C. Thiselton: *Understanding Pannenberg: Landmark Theologian of the Twentieth Century,* Eugene, OR, Cascade Books, 2018, 1–2.

[9] Fazakas Sándor: Isten szuverenitása és az ember szabadsága, Karl Barth teológiájának innovatív ereje a mai magyar református egyház és teológia számára, in *Collegium Doctorum,* 2018/2, 112–113.

[10] F. LeRon Shults: *The Postfoundationalist Task of Theology: Wolfhart Pannenberg and the New Theological Rationality,* Grand Rapids, Eerdmans, 1999, 50.

Pannenberg „antibarthiánus”[11] tudományos prolepszisét mutatom be, majd Barth aktualista ontológiája alapján értékelem Pannenberg „kinyilatkoztatás mint történelem” elméletét. A két teológus sok szempontból közel áll egymáshoz, ugyanakkor Pannenberg – mint Barth tanítványa – ismeretelméleti és módszertani vitát folytat mesterével szemben. Ennek a vitának a középpontjában pedig a kinyilatkoztatás teológiája áll.

A két teológus közös pontja, hogy mind a ketten az ateizmus által felvetett kérdéseket komolyan véve keresik a teológiai ismeretelmélet útját. Barth a Feuerbach által megfogalmazott antropológiai teológiát egyszerre tartotta nagy veszélynek és a kor prófétai hangjának. Feuerbach a teológusok számára arra mutatott rá, hogy „a teológia titka az antropológia”,[12] hiszen amikor Istenről analogikusan emberi kategóriák alapján beszélünk, akkor tulajdonképpen az Istent az emberben alapozzuk meg. Feuerbach ezt az antropológiai felismerést tartotta az igazi teológiának, mert – mondja Feuerbach – „[a]zzal, hogy a teológiát antropológiává alacsonyítom, inkább az antropológiát emelem fel teológiává, mint ahogyan a kereszténység azzal, hogy istent emberré alacsonyította le, az embert istenné tette (természetesen megint az embertől eltávolodott, transzcendens, fantasztikus istenné)”.[13] Barth a kortárs teológiában[14] és a saját gyülekezetében lelkipásztorként is észlelte az „istenkérdés” súlyát,[15] ezért az ismeretelméleti alapját a kinyilatkoztatás partikularitásában alapozta meg az általános emberi antropológiával szemben. Tehát a barthi teológiai ismeretelmélet, amelylyel Barth megpróbálta kivezetni a feuerbachi felismerésből a teológiát, nem az emberben kerül megalapozásra, hanem „fentről lefelé halad” *(von oben nach unten)*.[16]

Pannenberg úgy vélte, hogy az Ige-teológia[17] nem ad kielégítő választ a keresztyén teológia védelmében a 20. század második felében, mivel az Ige-teológia

[11] Philip Clayton: Anticipation and Theological Method, in Carl E. Braaten – Philip Clayton (eds.): *The Theology of Wolfhart Pannenberg: Twelve American Critiques, with an Autobiographical Essay and Response*, Minneapolis, Augsburg Publishing House, 1988, 124.

[12] Ludwig Feuerbach: *A kereszténység lényege*, ford. Tímár Ilona, Budapest, Akadémiai, 1983, 14.

[13] Uo., 26.

[14] Eberhard Busch: *Karl Barth*, ford. Juhász Tamás, Kolozsvár, EXIT, 2024, 90.

[15] Uo., 100.

[16] Karl Barth: *Kirchliche Dogmatik*, I/1. Band, Zürich, EVZ Verlag, 1955, 135. (Továbbiakban: *KD*)

[17] Pannenberg szerint Barth és követői hibát követnek el azzal, hogy a kinyilatkoztatást kizárólag teológiai alapokra helyezik, és elutasítják annak teológián kívüli megalapozását. A biblikus kutatások fényében a barthi kinyilatkoztatásteológiát a bibliai tanúságtétellel összeegyeztethetetlen elméletnek tartja. Ezt részletesen kifejti, amikor Eberhard Jüngel Barth-értelmezését elemzi. Lásd: Wolfhart Pannenberg: *Rendszeres teológia*, 1. köt., ford. Görföl Tibor, Budapest, Osiris, 2005, 185.

teológiai ismeretelmélete a kortárs társadalom-, szellem- és természettudományoktól eltérő síkon mozog. Viszont a teológiának „ma a megváltás eseményének történeti jellegét a létezés és a megváltástörténet teológiáival, valamint a történeti-kritikai vizsgálódás módszertani elveivel való vitában kell érvényesíteni".[18] Éppen erre törekszik Pannenberg, amikor a történeti-kritikai bibliakutatást komolyan véve megpróbálja meghaladni a barthi teológia ismeretelméletét, amely „a történeti-kritikai áradat elől egy biztonságosnak vélt kikötőbe menekült."[19]

Kinyilatkoztatás mint történelem a Szentírásban

Isten kinyilatkoztatása a Szentírás alapján nem *közvetlenül*, nem a történelmen *túl*, de nem is egyszerűn a történelem*ben*, hanem – *közvetetten* – „*mint* történelem" megy végbe.[20] A „mint történelem" fontos hermeneutikai kifejezés, mellyel a kinyilatkoztatás nem a történelem egy eseményét jelenti, hanem a történelem univerzális folyamatát. Ez a folyamat pedig a történeti-kritikai exegézisre építve domborodik ki Pannenberg teológiájában, melyben egyértelművé válik, hogy a zsidó hagyományokban a Jahvét megismerő ember Jahve történeti tetteiből nyerte az istenség megismerését.[21] Éppen ezért Pannenberg az *Offenberung als Geschichte* dogmatikai téziseiben következetesen nem is definálja a történelem fogalmát, hanem amellett érvel, hogy a „történelmi cselekvés", a „történelmi tettek", és a „történelmi események" az Ó- és Újszövetség különböző rétegeinek kinyilatkoztatásról szóló tanúságtételei alapján valósulnak meg „mint történelem".[22] Tehát „Pannenberg a történelemnek mint eseményösszefüggésnek a maga teljességében való megértését nem a történelem fogalmának történetfilozófiai reflexiójából, hanem az Ó- és Újszövetség kinyilatkoztatástörténeti *(offenbarungsgeschichtlichen)* hagyományának rekonstrukciójából nyeri."[23]

Pannenberg kiindulópontja a kinyilatkoztatás és a történelem teológiájának Gerhard von Rad által kidolgozott ószövetségi értelmezése, és annak dogmatikai

[18] Wolfhart Pannenberg: *Basic Questions in Theology*, Vol. I., Philadelphia, Fortress Press, 2007, 16. (Továbbiakban: *BQT*)

[19] Uo.

[20] Friederike Nüssel: Was heißt „als Geschichte"? Zur christologischen Fundierung des offenbarungstheologischen Programms, in Gunther Wenz (Hg.): *Offenbarung als Geschichte, Pannenberg-Studien 4. Band*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2018, 72.

[21] Wolfhart Pannenberg: Dogmatische Thesen zur Lehre von der Offenbarung, in uő. (Hg.): *Offenbarung als Geschichte*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1982, 91.

[22] Vö. uo. 1. tézis: A bibliai tanúságtételek szerint Isten önkinyilatkoztatása nem direkt módon, például teofánia formájában történt, hanem indirekt módon, Isten történelmi tettein keresztül.

[23] Nüssel: *Was heißt „als Geschichte"?*, 75.

felépítése.[24] Ezt az ószövetségi hagyományanyagok változásainak vizsgálatával kezdi, amiben a kinyilatkoztatás szempontjából konstitutív szerepet tulajdonít a történelem folyamatának. A legősibb hagyományt, melyben a kultuszhoz és a kultikus helyhez tartozott Jahve megjelenése, felváltotta és kiszorította az a gondolat, hogy Jahve az ő történelemben végbement tetteiben válik megismerhetővé.[25] A történelemben végbement tettek iránti érdeklődés vehető ki az ószövetségi hagyományok rétegeiből is. A jahvista a 2Móz 14,31-ben az Úr erős kezének *bizonyítással* felérő tettét mutatja be, melynek következtében „félni kezdte a nép az Urat. Hitt az Úrnak és szolgájának, Mózesnek." Izráel *bizalma* Jahve történelemben megjelenő istensége folytán alakul ki, és ezzel válik istensége kijelentett ténnyé a zsidóság számára.[26] A jahvista ezek alapján a Jahvéban való *bizalom* kialakítását egy eseményhez köti, melyben az izraeliták számára *nyilvánvaló lett* Jahve hatalma az egyiptomiaktól való szabadulásban. A deuteronomista hagyomány Jahve kinyilatkoztatását a jahvistától eltérő perspektívából értelmezi, ugyanis a Deuteronomium már nemcsak egy eseményt, hanem az események sorozatát mutatja be a kivonulás–honfoglalás eseményének összefüggésében (5Móz 4,37–50; 7,7–11) Jahve ön*bizonyításaként (Selbsterweis)*.[27] A deuteronomiumi hagyomány számára az események sorozatán túl már – a majd apokaliptikus szemléletnél kiteljesedő – ígéretek beteljesedése válik Jahve önbizonyításának eszközévé.[28] A prófétai hagyomány a fogság idején az addigra elveszített területek honfoglalásának történeti eseményeit már nem tudta önmagára értelmezni mint Jahve istenségének bizonyítékát, és ennek következtében Ezékiel (Ez 39,21–22) és *par excellence* Deutero-Ézsaiás (Ézs 49,23) hirdetni kezdték a megváltás valódi teleológiáját, Jahve istenségének bizonyítását.[29] A honfoglalásban visszafelé tekintve beteljesedett Jahve ígérete, de a fogságban ezt a visszafelé tekintést Júda fogságba vitele átírta, és így a próféták Jahve eszkatologikus végső kinyilatkoztatására – az eszkatologikus honfoglalásra – mutattak rá.[30] Ezt az ószövetségi irányt folytatja az apokaliptika, amely szellemiségében az Újszövetség gondolatvilágában is megjelenik, ugyanis az apokaliptikus szemlélet Isten istenségének és dicsőségének univerzális bizonyítását várja „a végső események összefüggésében".[31]

[24] Uo., 72.
[25] Pannenberg: *Dogmatische Thesen zur Lehre von der Offenbarung*, 91.
[26] Uo.
[27] Uo., 91–92.
[28] Uo., 96.
[29] Uo., 92.
[30] Uo., 96.
[31] Uo.

A jahvista szemléletből végül apokaliptikus szemléletté alakulás még erőteljesebbé teszi a kinyilatkoztatás értelmezésének eltéréseit, hiszen az apokaliptikus kinyilatkoztatásértelmezés már nemcsak az események sorozatát kíséri figyelemmel, mint a deuteronomista, hanem a végső eseményekkel való összefüggésben egy történelmi horizont tárul elénk. Továbbá az Újszövetségben János evangéliuma és A zsidókhoz írt levél is eszkatológiailag orientált, Jézus múltbeli eseményéhez ragaszkodva nem vesznek el a jelenben, hanem az üdvösség jövőbeli hangsúlyának ívét is megtartják.[32] Ennek oka a második generációs keresztyének Krisztushoz való kapcsolódásának kérdése, ami a múlt és jelen közötti feszültség miatt bizonytalanságban tartja a gyülekezeteket. Lukács Jézus útjának befejezett múltját, pneumatologikus szemléletével az üdvösség jelenbeli ajándékát emeli ki.[33] Érezhető a történeti gondolkodás változása a második generáció különböző megközelítéseiben, mert ezek ugyan kapcsolódnak a korábbi szemléletekhez, mégis a történetteológia konstitutív szerephez jut a történelmi meghatározottságukból fakadóan. Így nem meglepő, hogy Pannenberg számára a második generáció történelmi viszonyulása vált mérvadóvá, melyek a hagyománytörténet további folyamatát is irányítják.[34] A dogmatikának pedig „elsősorban a hagyományláncolathoz kell igazodnia, amely az Ószövetségtől az apokaliptikán keresztül Jézus, az első egyház és Pál igehirdetéséig tart."[35]

Pannenberg számára az apokaliptika eszkatológai fókusza a végső eseményekre, Jahve önbizonyításának feltárulása és Jézus igehirdetése ugyanazon várakozás hermeneutikai horizontjához tartozik.[36] Azaz az apokaliptikus várakozás – áthidalva az obszkuritást – készíti elő azt az értelmezési közeget, amelyben Jézus igehirdetése érthetővé válik hallgatói számára. Ezen túl pedig az apokaliptikus szemlélet Jézus sorsával – inkarnációjával, életével, szenvedésével és feltámadásával – túl is mutat az apokaliptikus szemlélet keretein, ugyanis Jézus sorsában az apokaliptikus várakozás már elővételezve be is következett. Jézus Krisztus sorsában tehát lehullott a lepel (ἀποκάλυψις) a végidők titkairól, mivel proleptikusan a történelem végét mutatta meg a feltámadásával, ami bizonyításra kerülhet „minden egyes ember együttes" feltámadásával a végidőben.[37]

[32] Uo., 95.
[33] Uo.
[34] Nüssel: *Was heißt „als Geschichte"?,* 74.
[35] Pannenberg: *Dogmatische Thesen zur Lehre von der Offenbarung,* 95.
[36] Nüssel: *Was heißt „als Geschichte"?,* 73.
[37] Pannenberg: *Dogmatische Thesen zur Lehre von der Offenbarung,* 109.

Szemben Barthtal: közvetett kinyilatkoztatás

Pannenbergnek Barthot célzó kritikája von Rad, Rendtorff és Wilckens exegetikai munkájára alapozva Isten bibliai közvetett önbizonyítására épül, de a barthi önkinyilatkoztatás fogalmát erről az alapról éri a dogmatikai kritika is. Barth Luther kereszteológiájával egyetértésben hangsúlyozza, hogy Isten feltárulkozása az Ige általi önkinyilatkoztatáson keresztül egyúttal Isten rejtettségét is magában foglalja. Ez a rejtettséget magába foglaló önkinyilatkoztatás Pannenberg meglátása szerint önellentmondás, mivel Isten lényegének elfedése alapvetően ellentétes a közvetlen és teljes önkinyilatkoztatás fogalmával. Az önkinyilatkoztatások sokfélesége lehetetlenné válik, hiszen az önmagát kinyilatkoztató Isten különböző kinyilatkoztatásai diszkreditálnák egymást. Pannenberg közvetlen önkinyilatkoztatásnak, azaz „kinyilatkoztatás mint önkinyilatkoztatásnak" *(Offenbarung als Selbstoffenbarung)* nevezi azt a kinyilatkoztatást, amelynek tartalma maga a kinyilatkoztató teljessége. Ezt a megközelítést Pannenberg Barth téves kinyilatkoztatás-értelmezéseként mutatja be:

> [A] kinyilatkoztatás egyedülálló volta már a szigorú önkinyilatkoztatás-fogalomban megdőlt, ugyanis ha Isten éppen a krisztusi esemény sajátos konkrétumában nyilatkozik ki teljesen, akkor nem nyilatkoztathat ki más eseményekben, helyzetekben és személyekben „is". Tehát amint többféle kinyilatkoztatásról beszélünk, már nem a szigorú értelemben vett kinyilatkoztatásra gondolunk, mert a kinyilatkoztatások sokaságának állítása minden egyes kinyilatkoztatás diszkreditálását jelenti.[38]

Ezért nem lehet Pannenberg rendszerében az isteni név Jahve közvetlen önkinyilatkoztatása, mert akkor a törvényt és Isten igéjét is diszkreditálná a kinyilatkoztatott név, ugyanis az önkinyilatkoztatásban feltáruló isteni lényeg abszolút volta kiszorítana minden más kinyilatkoztatást. Ezért Isten kinyilatkoztatásának többféle megjelenése nem lehet egy közvetlen, minden más megjelenést diszkreditáló kinyilatkoztatás, hanem Isten részben megismerhető volta egyfajta közvetett kinyilatkoztatást feltételez. Így jutunk el Isten közvetett kinyilatkoztatásához, amely szabadon[39] mindenkinek alapul szolgálhat Isten megismeréséhez.

[38] „[D]ie Einzigkeit der Offenbarung in ihrem strengen Begriff als Selbstoffenbarung bereits beschlossen ist: Wenn Gott gerade in der besonderen Bestimmtheit des Christusgeschehens ganz offenbar ist, dann kann er nicht in davon verschiedenen Ereignissen, Situationen, Personen „auch" offenbar sein." Wolfhart Pannenberg: Einführung, in uő (Hg.): *Offenbarung als Geschichte*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1982, 10.

[39] Szemben a barthi – Pannenberg szerint – „tekintélyalapú" kinyilatkoztatással.

Közvetett kinyilatkoztatásról viszont akkor beszélhetünk, ha egy olyan szó vagy cselekedet, amelynek tartalma ugyan nem maga Isten, mégis kifejez valamit róla mint annak létrehozójáról. A közvetett kinyilatkoztatás annyiban tér el a közvetlen kinyilatkoztatástól, hogy alapvetően más tartalmat közvetít, mint amit közölni akar, szemben a direkt kommunikációval, melynek közvetlen tartalma éppen az, amit közölni kíván. A közvetett kommunikációban a tartalom közvetítése nem jut el egyenesen a közlésig, hanem a kommunikációs csatorna megszakadásával „a közölt tartalom csak akkor tárja fel valódi értelmét, ha más perspektívából tekintünk rá".[40] Mindezek alapján a kinyilatkoztatás esetében „a közvetett közlés magasabb hatványú közlés: az alapja mindig a közvetlen kommunikáció, de ezt egy új perspektívába helyezi".[41] A perspektívaváltás tehát a kommunikáció tartalmát megismerve a megtört kommunikációs csatorna formájával is közlést ad át. Pannenberg közvetett kinyilatkoztatásról alkotott elmélete leginkább a példázatok, tanmesék közvetett kommunikációjára hasonlít. Ezek a történetek, mint például a *Piroska és a farkas*, nem egy elméletet adnak a gyerekeknek arról, hogy *a)* „Ne állj szóba idegenekkel!"; *b)* „Hallgass a szüleidre"; *c)* „Ne térj le a kijelölt útról!"; *d)* „A látszat néha csal."; *e)* „A naivitás és a túlzott bizalom veszélyes lehet.", hanem egy történetben képesek közvetve átadni mind az öt tanulságot.

A kinyilatkoztatás fogalmának exegetikai megalapozása után Pannenberg megállapítja, hogy „[a]z istenség különleges megnyilvánulásaival ellentétben a történelem kinyilatkoztatása mindenki számára nyitott, akinek van szeme a látásra. A történelmi kinyilatkoztatásnak univerzális jellege van."[42] A mindenki számára nyitott és látható kinyilatkoztatás nem természetfeletti tudásból származik, így Isten ismerete valóban mindenki számára hozzáférhető lehet, viszont ezt nem is az emberi ész, hanem Isten közvetett kinyilatkoztatása eredményezi.[43] Még pedig azért, mert „az Istent feltáró események és az ezekről az eseményekről szóló üzenet révén az ember olyan ismeretre jut, amellyel magától nem rendelkezik".[44] És mivel ezek az Istent feltáró események és az eseményekről szóló híradások a „a tények nyelvén beszélnek",[45] a közvetett kinyilatkoztatás minden ember számára univerzálisan elérhető. De Pannenberg tisztában van azzal is, hogy ezek a „tények" a legtöbb ember előtt mégis rejtve maradnak, viszont használhatják az értelmüket ahhoz, hogy Isten közvetett igazságát a tradicionális és történelmi

[40] Uo., 16.
[41] Uo.
[42] Pannenberg: *Dogmatische Thesen zur Lehre von der Offenbarung*, 98.
[43] Uo., 100.
[44] Uo.
[45] Uo.

kontextusukban megértsék,[46] így a kinyilatkoztatás teljes terhét valójában az események hordozzák.[47] Ha pedig a kinyilatkoztatás kérdéséről „másképp akarnánk gondolkodni, akkor a keresztyén igazságot egy szekta igazságává tennénk".[48] A szektás gondolkodás alatt Pannenberg a barthi Ige-teológiára utal. Szerinte Isten igéjének a központisága a perszonalista teológiára épül, a „legközelebbi párhuzamát pedig nem a kifejezetten bibliai tényekben, hanem a szavak gnosztikus értelmezésében" találhatjuk.[49] Ezzel szemben a pannenbergi krisztológia lényege, hogy Jézus élettörténete nyitott, és a történelmi folyamatok ugyanúgy hatnak rá, ahogyan az emberekre. Jézus története csak azáltal nyer értelmet, hogy Jézus feltámad a halálból Isten Lelke által, ezzel egyrészt bizonyítva „Jézus hatalmi igényének isteni hitelesítését", másrészt bemutatva, hogy „Jézus sorsában már felvirradt a vég".[50] Jézus Krisztus feltámadása tehát egyedi és esetleges történelmi esemény, mely esemény az egész történelem hermeneutikai keretévé lesz azáltal, hogy Jézus Krisztus halottak közül való feltámadása mint eszkatológiai esemény minden keresztyén reménységét foganatosítja, így pedig egy ténylegesen megtörtént eseményre hivatkozva jutunk el a történelem végének anticipációjához.[51]

Tudományos prolepszizmus

Pannenberg „kinyilatkoztatás mint történelem" teológiai elméletének háttere összefüggésben áll Barthtal szembeni kritikájával és „az Ige-teológiától való elfordulásával."[52] Ennek a kiábrándultságnak az oka, hogy Pannenberg szerint nem köszöntött be a felvilágosodásban gyökerező új korszak, amiről Bonhoeffer írt, hanem a vallás és a teológia hiteltelenségét éppen a kinyilatkoztatásra vonatkozó tekintélyelvű állítások okozzák, amelyek „kizárják magukat a kritikai racionalitás kérdései alól".[53] Az „új út" célja ezzel szemben a kritikai racionalitásnak való megfelelés. Egy történelmileg igazolható kinyilatkoztatás megalapozása, melyben nagyobb teret kap az értelem és így a teológia interdiszciplináris párbeszédbe lépve visszanyerheti a hitelességét. Pannenberg a logikai

[46] Uo.
[47] Avery Dulles: Pannenberg on Revelation and Faith, in Carl E. Braaten – Philip Clayton (eds.): *The Theology of Wolfhart Pannenberg: Twelve American Critiques, with an Autobiographical Essay and Response*, Minneapolis, Augsburg Publishing House, 1988, 172.
[48] Pannenberg: *Dogmatische Thesen zur Lehre von der Offenbarung*, 100.
[49] Pannenberg: *Einführung*, 14.
[50] Uo., 107.
[51] Uo., 86.
[52] Uo., 227.
[53] Uo.

pozitivizmus korlátait átlépve, a teológia tudományos módszerének megalapozásához egy új alternatívát keres, melyet Karl Popper *A tudományos kutatás logikája (Logik der Forschung)* című művében kidolgozott „kritikai realizmusában" talál meg.[54] Az angolszász analitikus filozófia hagyományában gyökerező kritikai realizmus kiemelkedő érdeme, hogy Popper rámutatott a logikai pozitivizmus induktív módszerének alapvető pszichológiai és logikai korlátjaira. Popper szerint, mivel a tudományos elméletek konkrét megfigyelésekből levont általánosítások, egyetlen pozitív kísérlet sem képes végérvényesen igazolni egy egyetemes elméletet. Ennek az oka, hogy a tudományos kutatások előzetesen már elméleti feltevésekkel bírnak, amelyekre épülve végzik el a kutatók kísérleteiket. Egy ilyen elmélet megdöntéséhez már egyetlen ellentmondó (negatív) eredmény is elegendő. Például állíthatjuk, hogy minden holló fekete, de ha találunk egyetlen fehér hollót, akkor a „minden holló fekete" állításnak az igazsága falszifikálódik. A tudomány feladata popperi értelemben, hogy hipotéziseket állítson fel, amelyeket később az új kutatások eredményei – és így a falszifikáció – fényében felülvizsgálhatnak.

Popper tudományelmélete meghatározó Pannenberg tudományfilozófiája szempontjából, sőt egyenesen a tudományos prolepszizmusának a gerincét alkotja: „Az igazság eszméjének Popper által regulatív elvként megfogalmazott leírása az állítások igazságát egy végtelen folyamat elképzelt végpontjára helyezi, miközben minden állítás valójában itt és most támaszt igazságigényt. Ezt a közvetlen igazságigényt, amely mindazonáltal még mindig vitatható, így legfeljebb »megközelíteni« lehet, ezt anticipációnak nevezhetjük."[55] Bár „Pannenberg látja a kritikai racionalizmus hibáit, időnként úgy tűnik, mégis akarata ellenére tartja magát annak semlegességi kritériumához".[56] Emiatt Pannenberg ismeretelmélete csak feltételesen tekinthető posztfundácionalistának,[57] mivel a posztfundácionalista megközelítés szerint a semlegesség puszta illúzió, mert minden propozíció valamilyen előfeltevésen, hatalmi viszonyon vagy történeti-kulturális kontextuson alapul. Viszont a semlegességi kritériumnak megfelel Izráel történelemértelmezésének fejlődési csúcsa, az apokaliptika, ahol az ígéret–beteljesedés séma, a modern tudomány hipotézis–bizonyítás sémájával áll párhuzamban. Ezek alapján

[54] Winfried Löfler: Ein wissenschaftstheoretischer Blick auf Pannenbergs *Wissenschaftstheorie und Theologie* nach einem halben Jahrhundert, in Gunther Wenz (Hg.): *Wissenschaftstheorie und Theologie, Studien zu Pannenbergs Monografie von 1973*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2023, 17.

[55] Wolfhart Pannenberg: *Wissenschaftstheorie und Theologie*, Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1973, 43.

[56] Shults: *The Postfoundationalist Task of Theology*, 47.

[57] Uo.

Pannenberg teológiai ismeretelméletét a posztfundácionalista irányhoz kapcsolódó, de mégis önálló tudomány prolepszizmussal érdemes megneveznünk.

Pannenberg az első monográfiájában *(Grundzüge der Christologie)* egy alulról építkező krisztológiát kialakítva mutat rá arra, hogy Jézus az a történelmi és partikuláris, akiben a valóság egésze proleptikusan megjelenik.[58] Ez azt jelenti, hogy maga Krisztus a vég proleptikus betörése az emberi történelem folyamatába. Jézus Krisztus *„vere deus, vere homo"*,[59] de ennek megvallásához „alulról kell indulnunk, és Jézus emberi tevékenységét, és annak történelmi sajátosságát kell alapul vennünk".[60] Pannenberg tehát egy „alulról felfelé haladó krisztológiát" épít fel szemben a barthi teológiával, melynek alapja a „fentről lefelé" megismerhető „hit Krisztusa".[61] Barth „fentről lefelé haladó" krisztológiája értelmében a „történeti Jézus" kutatása és a történeti-kritika által bemutatott Jézus-képek az antropomorfizmus eredményei. Ezzel szemben a pannenbergi krisztológia lehetővé teszi Krisztus teljes sorsának „alulról" való megközelítését, így a feltámadás tulajdonképpen „tiszta fizika. Az elméletben nincs semmi természetfeletti, és ezért sehol sincs a hitre való hivatkozás."[62] Ezért a teológia kulcsfogalmai ma már természettudományos fogalmak,[63] Tipler megállapítása Pannenberg teológiájának episztemológia externalizmusára világít rá. A teológiai externalizmus lényege, hogy egy teológiai propozíció csak akkor lehet igaz, ha nem pusztán egy belső rendszer fogalmi mátrixából nyeri az igazolását, hanem külső tényezők által igazolható vagy falszifikálható. Pannenberg externalizmusa szintén az Igeteológia ellen vívott küzdelmének a lenyomata, ugyanis Barth a hitet és a teológiát Isten Igében való önkinyilatkoztatása alapozza meg, Kevin Diller megnevezése szerint „teo-fundácionálisan".[64]

Tehát az anticipáció elméletét a falszifikációval fogalmával összekapcsolva Pannenberg egy krisztológiai ismeretelméletet épít fel, amit tudományos prolepszizmusnak nevezhetünk. Pannenberg tudományos prolepszizmusa két alappillérre épül. *Először* az indirekt kinyilatkoztatás és a történelem végének

[58] Wolfhart Pannenberg: *Grundzüge der Christologie*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1964, 52–53.

[59] Uo., 292.

[60] Bálint Anna: *A hüposztatikus egység, különös tekintettel Nesztóriusz, Kürillosz és Pannenberg krisztológiájára*, szakdolgozat, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar, 2020, 28–29.

[61] Uo., 24.

[62] Frank J. Tipler: The Omega Point as Eschaton: Answers to Pannenberg's Questions for Scientists, *Zygon*, vol. 24, 1989/2, 222.

[63] Uo.

[64] Kevin Diller: *Theology's Epistemological Dilemma: How Karl Barth and Alvin Plantinga Provide a Unified Response,* Downers Grove, InterVarsity Press, 2014, 47.

kapcsolata meghatározó Pannenberg történelemértelmezésében, melyhez szorosan kapcsolódik az apokaliptikus ígéret–beteljesedés séma. Isten isteni volta csak akkor válik megismerhetővé, ha a megígért események igazolva lesznek, azaz beteljesülnek, ezért a történelmi cselekvés végidőbeli igazolhatóságának az alapja a kinyilatkoztatás indirekt volta.[65] Az indirekt kinyilatkoztatás beteljesedést és megértést kíván, és Isten igazolásaként válik teljessé. Mindezt Isten a történelem végén teljesíti be, ugyanakkor Jézus Krisztus feltámadásával ez a bizonyítás már proleptikusan jelenvalóvá vált. *Másodszor* az apokaliptikus ígéretek egy valóságos ember történetében váltak bizonyíthatóvá, ez pedig megfelel az Izráel Istenének egyetemességét elbeszélő ószövetségi állításoknak (Ézs 40,5), és így Jézus történetisége miatt észérvekkel bizonyítható. A kinyilatkoztatás immanenciája és nyilvánvalósága lehetségessé teszi, hogy az üdvösség a pogányokhoz is elérkezzen, Izráel Istene viszont csak a történelem végén bizonyítja önmagát minden népnek, ahogyan ez megtörtént Jézus Krisztus sorsában, melyben az egész történelem vége már előre megtörtént.[66] Ebben a Krisztus-eseményben a teljes történelem összesűrűsödik, és Jézus, mint egy portál,[67] ablakot nyit, amelyen keresztül bepillanthatunk a történelem végébe. Krisztus feltámadása ehhez hasonlóan nem egy átjárható kapu, hanem egy adott történelmi ponton – Kr. u. 30–35 között – megnyílt portál a világ számára, ahol az eszkaton valóságába pillanthatunk. Látható a másik oldal, de nem lehet átlépni rajta; kapcsolatba lehet kerülni a portál túloldalával, de a portálba tekintő még nem haladhat át a portálon. Krisztus feltámadásának megismerése ennek a portálnak a felismerése és elfogadása, az eszkatonba való teleportáció nélkül. Az emberiség tovább halad a maga időbeli pályáján a végső beteljesedés felé, de rátekinthet erre a portálra, amit az időbeli pálya összegyűrődése nyitott ki. Ez a portálra tekintés az, ami Pannenberg szerint az Egyház igehirdetésének és az etikájának az alapja, mert képessé válhat a jövő felől értelmezni a jelent.

[65] Pannenberg: *Dogmatische Thesen zur Lehre von der Offenbarung,* 95. (2. tézis: A kinyilatkoztatás nem a kijelentett történelem elején, hanem a végén történik meg.)

[66] Uo., 98.

[67] Jó példa erre a 2024. május 8-án felállított *New York–Dublin portál*, ami Benediktas Gylys litván művész interaktív installációja volt. A portál lehetővé tette a New York-i és a dublini emberek számára, hogy élő videoképernyő segítségével kapcsolatba lépjenek egymással.

Barth és Pannenberg polémiája

Pannenberg kinyilatkoztatásteológiája és a történelem folyamata, mint láthattuk, mélyen összekapcsolódik. A mindenki számára nyitott és látható kinyilatkoztatásnak nem kell tehát egyfajta történelemfeletti szupranaturális tudásból származnia, hanem Isten ismeretének az univerzális történelem által mindenki számára hozzáférhetőnek kell lennie. Ebben a szupranaturalista teológiát leváltani kívánó történelemorientált útkeresésben egyértelműen kitűnik a barthi teológia történelemfeletti kinyilatkoztatásértelmezése elleni fellépés, mely fellépés hangsúlya, hogy a bibliai szövegek tanúsága alapján nem Isten Igéje az, ami Istent kinyilatkoztatja a maga teljességében, hanem Isten cselekedetei a történelemben. Ebből Pannenberg azt a következtetést vonja le, hogy a történész kritikus értelmének kedvezve meg kell akadályozni a transzcendens valóság térnyerését, mert csak így válik képessé a történelmi kutatás a teológia belső világából való kilépésre.[68] Láthattuk, hogy a közvetett kinyilatkoztatás perspektívájával Pannenberg szükségesnek tartja a kinyilatkoztatás és így Krisztus feltámadásának transzformatív erejét, azonban a Krisztus-eseményt a vizsgálható történelmi események közül tartja egynek. Pannenberg szerint tehát mostantól „minden teológiai állítást észérvekkel kell bizonyítani, mert a hit meg nem kérdőjelezett alapvetéseire többé nem támaszkodhatunk".[69]

Pannenberg motivációjának megvilágításához érdemes a figyelmünket röviden Barth kinyilatkoztatásértelmezésére fordítanunk. A barthi megközelítés sarokpontját a *Römerbrief*ben olvashatjuk, melyben Barth megkülönbözteti Isten történelmének és cselekvésének síkját a teremtés és az emberiség síkjától, hiszen Jézus Krisztus nevében

> találkozik és válik el két világ, itt metszi egymást az ismerős és az ismeretlen két síkja. Az ismert nem más, mint az Isten által teremtett, de a vele való eredeti egységből kihullott és ezért megváltásra szoruló „test szerinti" világ, az ember világa, az idő és a mi világunk dolgai. Ezen ismert síkot metszi a másik, ismeretlen, az Atya világa, az őseredeti teremtés és a végső megváltás világa.[70]

A két sík metszete Jézus Krisztus feltámadása, amely egyszerre bír történeti és transzcendens jelleggel, éppen ezért „Jézus mint Krisztus azon, számunkra ismeretlen sík, mely a lét általunk ismert síkját fölülről, függőlegesen metszi".[71] Ez

[68] *BQT* I, 76.
[69] *BQT* II., 54.
[70] Karl Barth: *A rómaikhoz írt levél*, ford. Ferencz Árpád, Kolozsvár, EXIT, 2025, 35.
[71] Uo.

áthasítás által válik központivá a Kr. u. 1–30 között eltelt idő, a kinyilatkoztatás ideje *(Offenbarungszeit).* A történelem síkján belül azonban a transzcendens sík nem tud történetileg kutatható módon megjelenni, mert „amennyiben pedig az a másik világ Jézusban érinti a miénket, megszűnik történeti, idői, tárgyi és közvetlenül szemlélhetővé lenni".[72] Így Barth számára Jézus Krisztus feltámadása „egyedülálló esemény", amely „e világban történt, de nem e világ része volt".[73] George Hunsinger ezt nevezi Barth hermeneutikai realizmusának, amely „az Írás szemantikai erejét sem nem egyértelműnek, sem nem bizonytalannak, hanem analogikusnak tételezi."[74] Barthnál az Írás analogikus olvasatának logikai ereje részvételre késztet, szemben Pannenberg kognitív megközelítésével, ezzel együtt az Írás analogikus olvasata állító erejében ideiglenesen elégséges szemben Pannenberg abszolút szemléletével.

Ezek alapján érthető, hogy Barth, miután figyelemmel követte Pannenberg munkásságát, és elolvasta Pannenberg *Grundzüge der Christologie* című művét, így írt levelében: „úgy vélem, hogy minden eredetiség ellenére, amelyet Ön vállalt és végrehajtott, komoly visszalépéssel állunk szemben egy olyan gondolkodásmód felé, amelyet nem tartok megfelelőnek, és ezért képtelen vagyok azt magamévá tenni".[75] A késői[76] Barth kritikája még inkább rámutat a két teológus kinyilatkoztatástan-értelmezésében jelenlévő feszültségére, amely vita nemcsak a német akadémiai teológia berkein belül jelent meg, hanem a magyar protestáns teológia útkeresésére is nagy hatást gyakorol mind a mai napig. Barth kinyilatkoztatástan-értelmezése és annak kierkegaardi háttere erősen történelemellenesnek mutatkozik, így a tudományos prolepszizmus értelmében nem falszifikálható. A következő részben azt a barthi alapot próbáljuk megközelíteni, amiben feltárul, hogy miként lehetne a svájci teológus meglátásai szerint „visszalépés" helyett előrelépni.

[72] Uo.

[73] George Hunsinger: *Új teremtés hajnala, Barth hermeneutikai realizmusa és feltámadása*, ford. Tóth Sára, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 2005, 56.

[74] Uo., 35.

[75] Karl Barth: 174. An Prof. Dr. W. Pannenberg, in *Briefe 1961–1968*, Zürich, TVZ, 1975, 208.

[76] Ez azért különleges, mert Barth 1945-öt követően egyre nagyobb figyelmet fordított az antropológiára, és árnyaltabban, részben pedig pozitívabban értékelte Schleiermachert, mint korábban. És mindezek ellenére is visszalépésnek tartotta a pannenbergi „utat".

Az *Offenbarung als Geschichte* aktualista kritikája

Paul Nimmo Barth aktualista ontológiáját tárgyalva az első mondatban megjegyzi, hogy maga „Barth egyszer sem használja ezt a kifejezést."[77] Ennek alapja, hogy Barth alapvetően elutasított minden olyan teológiai megközelítést, amely előzetes módszertani struktúrák mentén próbálta meghatározni Isten és ember viszonyát,[78] ez az egyik alapvető fenntartása volt Barthnak Pannenberg teológiai megközelítésével szemben, ugyanis a tudományos prolepszizmust meghatározza a 20. század második felének tudományelmélete, még ha Pannenberg Istenre nyitott módon is alakította át Popper szemléletét.[79] Viszont Nimmo Eberhard Jüngelt követve felismerte, hogy Barth dogmatikája nem klasszikus értelemben vett ontológia, ugyanakkor tesz ontológiai kijelentéseket, ezekből pedig kitűnik, „hogy Barthnak sajátos formális felfogása van azokról az összefüggésekről, kapcsolatokról és cselekvésekről, amelyeken belül az etikai ágens él és mozog, és amelyben létezik".[80]

Ez az aktualista megközelítés Isten önkinyilatkoztatásából ered, amit Pannenberg jogosan talált önellentmondásosnak a szó idealista értelmében, azonban Barth az önkinyilatkoztatást „nem spekulatívan, egy *a priori* konstrukcióval kezdi, hanem inkább egy *a posteriori* reflexióval arról, hogy Isten milyennek mutatta magát Jézus Krisztusban".[81] Barth számára Isten megismerése tehát nem emberi gondolati rendszerekből vagy elvont filozófiai spekulációkból indul ki, hanem abból a konkrét történelmi eseményből, hogy Isten Jézus Krisztus személyében kinyilatkoztatta magát. Ez azt jelenti, hogy a teológiai gondolkodás nem valamilyen előzetes elméletből indul (fundácionalizmus), hanem visszatekintő, értelmező munka: az a feladat, hogy megértsük, mit jelent Isten önkinyilatkoztatása Krisztusban. Bár Diller nem épít Nimmo aktualista Barth-értelmezésére, mégis Barth teo-fundácionalistának nevezett ismeretelméletét az értelmező ismeretben látja megalapozni: „A teológiai megismerés alapelveit az Isten megismerésének ajándékáról való reflexióban ismerjük meg."[82] Barth szerint tehát az isteni kinyilatkoztatás nem valami, amit az emberi ész talál ki vagy logikailag épít fel, hanem olyasmi, ami megtörtént a Krisztus-eseményben.

[77] Paul Nimmo: *Being in Action: The Theological Shape of Barth's Ethical Vision,* London, T&T Clark, 2007, 5.

[78] Uo., idézi Alan J. Torrance: *Persons in Communion: An Essay on Trinitarian Description and Human Participation,* Edinburgh, T&T Clark, 1996, 248.

[79] Nüssel: *Was heißt „als Geschichte"?,* 81–82.

[80] Nimmo: *Being in Action,* 5.

[81] Bruce L. McCormack: *Karl Barth's Critically Realistic Dialectical Theology: Its Genesis and Development 1909–1936,* NewYork, Oxford University Press, 1997, 359.

[82] Diller: *Theology's Epistemological Dilemma,* 47.

Ez az esemény pedig a létező Istent fedi fel, aki van és cselekszik, aki Jézus Krisztusban megismertette magát az emberekkel, ebben a világban és az emberi időben cselekedve. Barth aktualista ontológiájának lényege, hogy nem pusztán Isten dinamikus voltát fejezi ki, hanem azt, hogy Isten lényege nem választható el attól, ahogyan cselekszik.[83] Ezzel Barth tudatosan elutasítja azt a spekulatív előfeltevést – szemben Pannenberggel –, miszerint Isten lényének előzetesen, időtől függetlenül adott fogalma alapján kellene megítélni a történelmi megjelenését. Barth éppen fordítva közelít Isten kinyilatkoztatásához: az isteni cselekvésben – mindenekelőtt Jézus Krisztusban – mutatkozik meg, hogy ki Isten. Ez azt jelenti, hogy a „fentről lefelé haladásban" gyökerezik az emberi megismerés lehetősége, mert Jézus Krisztus előtt nem ismerhetjük meg Istent, sőt akik az ószövetségi törvényt vagy az előtt Isten hangját hallották, akkor azt a törvényt hallották, ami „benne van az evangéliumban",[84] azaz a nyilvánvalóvá váló „kegyelem történését", magát Krisztus hangját hallották.

Fontos kiemelnünk, hogy Barth ragaszkodik ahhoz, hogy Jézus Krisztus élete és munkája az emberi történelem síkján valósult meg, így pedig Isten cselekvése nem pusztán a történelemben a meglévő struktúrákon keresztül megy végbe, hanem velünk sorsközösséget vállalva. Így Jézus sorsa nem az isteni kinyilatkoztatás történelemben lezajlott összesűrűsödött változata, hanem az a kinyilatkoztatás, amely mindennek alapot ad. Ezzel pedig kopernikuszi fordulatként Barth a teológia alapjait az emberi ész, érzések és percepciók helyett az Istennel való találkozásba helyezi.[85] Fazakas Sándor megállapítja, hogy ez valóban egy fontos megfordítása a sorrendnek, amit Barth teremtéstanában érthetünk meg igazán.[86] Barth számára nem a világ természettudományos megismerése és nem is egy ősmítosz vagy világnézet felvázolása az elsődleges a teremtés kapcsán, hanem Isten jelenlétének hitbeli felismerése, amely az Isten és ember közötti kapcsolatban válik megtapasztalhatóvá,[87] azaz Isten cselekvésében. Az isteni kinyilatkoztatás esemény- vagy folyamatszerűségét Pannenberg közvetett kinyilatkoztatáskoncepciójában is meghatározza, de Barth aktualista megközelítése a kinyilatkoztatás esemény jellegében az isteni cselekvés örökkévalóságbeli pillanatának és az isteni cselekvés történelemben megvalósuló pillanatának dialektikus egységét alkotja meg. Tehát Isten üdvígérete örökké igaz, és ezt az igazságot az időbeliségből is nyeri, ahogyan

[83] Nimmo: *Being in Action*, 7.
[84] Karl Barth: *Evangélium és törvény*, ford. Szabó Csaba, Budapest, Kálvin, 1996, 22.
[85] Christian Link: Die theologischen Entscheidungen der Schöpfungslehre Karl Barths, in Michael Beintker – Christian Link – Michael Trowitzsch (Hg.): *Karl Barth im europäischen Zeitgeschehen (1935-1950), Widerstand – Bewährung – Orientierung*. Zürich, TVZ-Verlag, 2010, 137.
[86] Fazakas: *Isten szuverenitása és az ember szabadsága*, 123.
[87] *KD* III/1, 67–68.

a szövetségkötés megvalósul, és az áldozat a feláldozás során oltalmat nyújt (pl. az Ószövetségben vagy Jézus Krisztus legteljesebb áldozatában); ezek a történelemben megvalósuló események pedig ugyanígy szükségesek Isten örök dekrétumának megvalósulásához. Hangsúlyos, hogy az ember számára idegen örökkévaló síkot csak Jézus időhöz való viszonyában érthetjük meg igazán.

> Az Isten által számunkra rendelt idő azáltal jön létre, hogy Jézus Krisztusban jelenvalóvá válik számunkra, azaz *Deus praesens*. Ha azt mondjuk, hogy Jézus Krisztus, akkor emberi és ezért időbeli jelenlétet is állítunk. Jézus Krisztus eseményének minden pillanata egyben időbeli pillanat is, azaz olyan jelen, amely mögött múlt és előtte jövő áll, mint azok az időbeli pillanatok, amelyeknek a sorozatában mi magunk is létezünk. „Az Ige testté lett" azt is jelenti, hogy „az Ige idővé lett". […] [A kinyilatkoztatás] időbeli valóság. Tehát nem egyfajta ideális, de önmagában időtlen minden vagy valamely időre vonatkozó tartalom. Nem marad transzcendens az idő felett, nem csupán egy ponton találkozik vele, hanem belép az időbe, sőt, feltételezi az időt, sőt, időt teremt magának.[88]

Ahogyan láthattuk Fazakas megközelítésében is, Barth főkérdése nem az, hogy történelmi eseményről beszélünk-e, és nem is az, hogy hogyan és milyen módszerekkel építhetjük fel a történeti kontextusát a Krisztus-eseménynek, hanem a főkérdés, hogy felismerjük-e az igazságot, amely a Krisztus-eseményben valósult meg. Barth ezzel kivonja Jézus Krisztus életét és különösképpen a feltámadást a történeti-kritikai vizsgálat hatálya alól. Ezen a ponton éri Pannenberg szupranaturalizmus vádja, illetve az angolszász – és a magyar nyelvterületen is erősödő – fideizmus vád Barth teológiáját. Láthattuk, hogy már a *Römerbrief*ben is komolyan szétválasztotta a transzcendens és történeti síkot, ezért most forduljunk az aktualista ontológiájához.

Barth számára a Krisztus-esemény transzformatív jellegének alapja, hogy az ontológiailag más Isten mond „Igent" az emberre, ennek következtében nem beszélhetünk a Teremtő és a teremtmény közötti egyenlőségről, sem Jézus Krisztus és az emberi személyek egyenlőségéről.[89] És éppen ez az a terület, ahol a két teológus leginkább szemben áll egymással, ugyanis Pannenberg – mint már bemutattuk – szükségesnek tartja az alulról építkező krisztológiát, így pedig Jézus emberi tevékenységét és sajátos történelmi kontextusának megértését tartja elsődlegesnek.[90] Az alulról építkező krisztológia egy egyszerű emberrel

[88] *KD* I/2, 55.
[89] *KD* IV/3, 618.
[90] Bálint: *A hüposztatikus egység,* 29.

kezdi el az építkezést, aki teljes mértékben egyenlő az emberekkel. Így például Pannenberg Jézus szűztől fogantatásáról is lemond,[91] hogy ne a kivételességét hangsúlyozza, hanem az emberekkel való egyenlőségét. Barth viszont Krisztusban látja kibontakozni a történelmet, azaz számára a „kinyilatkoztatás nem a történelem predikátuma, hanem a történelem a kinyilatkoztatás predikátuma".[92] Emellett látnunk kell, „hogy Barth az alulról felfelé irányuló mozgást legitimnek és fontosnak tartja, de csak másodlagos mozgásként az első, visszafordíthatatlanul fentről lefelé irányuló mozgásból".[93]

A barthi teológiában megjelenő aktualizmus az igazságot mindig eseményként fogja fel, amely nem adat, nem egy kognitív logikai erő, és nem is pusztán a tények elbeszélése, hanem Isten saját élő valósága, olyan igazság, amely önmagával való állandóságában folyamatosan meglepő formákat ölt.[94] Viszont az aktualista ontológia nem metafizikai előfeltevésként van jelen Barth teológiájában, ugyanis Barth „elutasítja az ontológiát a szó szorosabb értelmében, mint a metafizika olyan ágát, amely előzetes keretet kínálhatna a keresztyén teológia kibontásához".[95] Ez a megközelítés feltételezi a *fides quaerens intellectum* teológiai alaphelyzetet és az abból származó óvatosságot az isteni misztérium iránt. Szemben Pannenberg racionális megközelítésével, amely szerint „a titok iránti tisztelet – többek között – éppúgy kifejeződhet abban is, hogy megpróbáljuk azokat teljesen megérteni".[96] Az igazságot mint eseményt felismerni kívánó participációt feltételező aktualizmus a semlegességet feltételező racionalizmussal szemben arra mutat rá, hogy csak a kegyelem folyamatos adománya által válik Isten megismerhetővé. Ez pedig azt jelenti, hogy „Isten nem ismerhető meg mint adott és passzív entitás, amely racionálisan felfogható és ezáltal irányítható. Hanem éppen ellenkezőleg, az Isten igazsága olyan igazság, amely sosincs mögöttünk. Olyan élő igazság, amelynek mindig újból és újból igazsággá kell válnia."[97] A kritika nemcsak Pannenbergnek, hanem az Egyháznak is szól: nem a történeti bizonyosság és nem az emberi igények kiszolgálása által lesz az Egyház Egyházzá. Egyszerűen az Egyház

[91] Pannenberg: *Grundzüge der Christologie,* 140–141.

[92] *KD* I/2, 64.

[93] Diller: *Theology's Epistemological Dilemma*, 69. Ezt a sorrendet követve dolgozza ki T. F. Torrance a természet teológiájának megközelítését – a Barth és Torrance által is elutasított – természeti teológiával szemben. Vö. Thomas F. Torrance: *Theological Science*, London, T&T Clark, 2000.

[94] George Hunsinger: *How to Read Karl Barth: The Shape of His Theology*, New York – Oxford, Oxford University Press, 1991, 67.

[95] Shao Kai Tseng: Barth on Actualistic Ontology, in George Hunsinger – Keith L. Johnson (eds.): *The Wiley Blackwell Companion to Karl Barth: Barth in Dialogue*, Vol. II., Hoboken, Wiley-Blackwell, 2020, 739–740.

[96] Pannenberg: *Grundzüge der Christologie,* 313.

[97] Hunsinger: *How to Read Karl Barth,* 67.

lényege és sajátossága – ahogyan arra Fazakas is rámutat –, hogy az Egyház az a hely, ahol „hirdetik és hallgatják az Evangéliumot”.[98] Ez a hirdetés és hallgatás pedig a találkozásból nyeri az igazságot, amelyet nem a történeti-kritikai módszer támaszt alá, hanem a Szentlélek megelevenítő és megvilágosító hatalma, amely megtanít bennünket figyelni Isten Igéjére vasárnapról vasárnapra, illetve napról napra. A találkozást követően pedig az Igét hallgató is *felelős*sé válik, hiszen a találkozásból nyert igazság arra sarkallja, hogy korának minden lehetőséget kihasználva gyakorolja felelősségét. Barth teológiája tehát arra mutat rá, hogy az Egyház nem léphet ki az Igét hirdető és hallgató feladatból a tudományokat rangsoroló és megalapozó feladatkörbe, hiszen ez egy „visszalépést” jelentene a középkor skolasztikus filozófiájához.

Bár Barth szerint a filozófia és a teológia alapvetően nem ellenség, mivel mind a két tudomány „közös nehéz feladatokkal” állnak szemben.[99] Viszont a két tudomány ismeretelmélete teljesen különböző. A barthi teológia alapja, hogy Isten megismerése személyes találkozást feltételez, ellenben Pannenberg tudományos prolepszizmusa a filozófia mesterséges független álláspontjára kíván helyezkedni, amivel könnyen elzárhatja a teológiai ismeretelmélet alapját: „a teljes egészében a felülről lefelé irányuló ősi mozgást”.[100] A teológiai megismerés így egy kapcsolatból bontakozik ki, amely nemcsak kognitívan, hanem személyesen is átalakító lehet.[101] Ez az átalakító erő és a teológiai ismeretelmélet pedig Barth szerint az Isten és az emberi történeti találkozásában itt és most a Szentírás*ban* való élettel kezdődik.

Irodalomjegyzék

Bálint Anna: *A hüposztatikus egység, különös tekintettel Nesztóriusz, Kürillosz és Pannenberg krisztológiájára,* szakdolgozat, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar, 2020.

Barth, Karl: *Kirchliche Dogmatik* I/1–IV/4, Zollikon–Zürich, Evangelischer Verlag, 1932–1970.

Barth, Karl: 174. An Prof. Dr. W. Pannenberg, in *Briefe 1961–1968*, Zürich, TVZ, 1975, 280–282.

Barth, Karl: Philosophy and Theology, in H. Martin Rumscheidt (ed.): *The Way of Theology in Karl Barth: Essays and Comments*, Allison Park, Pickwick, 1986, 79–95.

Barth, Karl: *Evangélium és törvény*, ford. Szabó Csaba, Budapest, Kálvin, 1996.

[98] Karl Barth: Für die Freiheit des Evangeliums (1933), in uő.: *Vorträge und kleinere Arbeiten 1930–1933* (GA III.49), Zürich, Theologischer Verlag, 2013, 399.

[99] Karl Barth: Philosophy and Theology, in *The Way of Theology in Karl Barth: Essays and Comments*, Allison Park, Pickwick, 1986, 80.

[100] Uo., 84.

[101] Diller: *Theology's Epistemological Dilemma,* 60.

Barth, Karl: Für die Freiheit des Evangeliums (1933), in uő: *Vorträge und kleinere Arbeiten 1930–1933* (GA III.49), Zürich, Theologischer Verlag, 2013, 390–412.

Barth, Karl: *A rómaikhoz írt levél*, ford. Ferencz Árpád, Kolozsvár, EXIT, 2025.

Braaten, Carl E.: *History and Hermeneutics*, Philadelphia, Westminster Press, 1966.

Braaten, Carl E.: The Current Controversy on Revelation: Pannenberg and His Critics, *The Journal of Religion*, vol. 45, 1965/3, 225–237.

Busch, Eberhard: *Karl Barth*, ford. Juhász Tamás, Kolozsvár, EXIT, 2024.

Clayton, Philip: Anticipation and Theological Method, in Carl E. Braaten – Philip Clayton (eds.): *The Theology of Wolfhart Pannenberg: Twelve American Critiques, with an Autobiographical Essay and Response*, Minneapolis, Augsburg Publishing House, 1988, 122–150.

Diller, Kevin: *Theology's Epistemological Dilemma: How Karl Barth and Alvin Plantinga Provide a Unified Response,* Downers Grove, InterVarsity Press, 2014.

Dulles, Avery: Pannenberg on Revelation and Faith, in Carl E. Braaten – Philip Clayton (eds.): *The Theology of Wolfhart Pannenberg: Twelve American Critiques, with an Autobiographical Essay and Response*, Minneapolis, Augsburg Publishing House, 1988, 169–187.

Fazakas Sándor: Isten szuverenitása és az ember szabadsága, Karl Barth teológiájának innovatív ereje a mai magyar református egyház és teológia számára, in *Collegium Doctorum* 2018/2, 111–129.

Feuerbach, Ludwig: *A kereszténység lényege*, ford. Tímár Ilona, Budapest, Akadémiai, 1983.

Grenz, Stanley J.: *Reason for Hope: The Systematic Theology of Wolfhart Pannenberg*, New York – Oxford, Oxford University Press, 1990.

Hunsinger, George: *How to Read Karl Barth: The Shape of His Theology*, New York – Oxford, Oxford University Press, 1991.

Hunsinger, George: *Új teremtés hajnala, Barth hermeneutikai realizmusa és feltámadása*, ford. Tóth Sára, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 2005.

Link, Christian.: Die theologischen Entscheidungen der Schöpfungslehre Karl Barths, in Michael Beintker – Christian Link – Michael Trowitzsch (Hg.): *Karl Barth im europäischen Zeitgeschehen (1935–1950), Widerstand – Bewährung – Orientierung*. Zürich, TVZ-Verlag, 2010, 135–159.

Löfler, Winfried: Ein wissenschaftstheoretischer Blick auf Pannenbergs *Wissenschaftstheorie und Theologie* nach einem halben Jahrhundert, in Gunther Wenz (Hg.): *Wissenschaftstheorie und Theologie, Studien zu Pannenbergs Monografie von 1973*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2023, 15–33.

McCormack, Bruce L.: Karl Barth's Critically Realistic Dialectical Theology: Its Genesis and Development 1909–1936, NewYork, Oxford University Press, 1997.

Nimmo, Paul: *Being in Action: The Theological Shape of Barth's Ethical Vision,* London, T&T Clark, 2007.

Nüssel, Friederike: Was heißt „als Geschichte"? Zur christologischen Fundierung des offenbarungstheologischen Programms, in Gunther Wenz (Hg.): *Offenbarung als Geschichte,*

Implikationen und Konsequenzen eines theologischen Programms. Pannenberg-Studien 4. Band, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2018, 71–89.

Pannenberg, Wolfhart: An intellectual pilgrimage, *Kerygma und Dogma*, vol. 54, 2008/3, 149–158.

Pannenberg, Wolfhart: *Basic Questions in Theology*, I–II., Minneapolis, Fortress Press, 2007–2008.

Pannenberg, Wolfhart: Dogmatische Thesen zur Lehre von der Offenbarung, in Wolfhart Pannenberg (ed.): *Offenbarung als Geschichte*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1982, 91–114.

Pannenberg, Wolfhart: *Grundzüge der Christologie*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1964.

Pannenberg, Wolfhart: Response to the Discussion, in James M. Robinson – John B. Cobb, Jr. (eds.): *Theology as History*, *Vol. 3, New Frontiers in Theology: Discussions among Continental and American Theologians*, New York, Evanston – London, Harper & Row, 1967, 221–276.

Pannenberg, Wolfhart: *Wissenschaftstheorie und Theologie*, Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1973.

Shults, F. LeRon: *The Postfoundationalist Task of Theology: Wolfhart Pannenberg and the New Theological Rationality,* Grand Rapids, Eerdmans, 1999.

Thiselton, Anthony C.: *Understanding Pannenberg: Landmark Theologian of the Twentieth Century,* Eugene, OR, Cascade Books, 2018.

Tipler, Frank J.: The Omega Point as Eschaton: Answers to Pannenberg's Questions for Scientists, *Zygon*, vol. 24, 1989/2, 217–253.

Torrance, Alan J.: *Persons in Communion: An Essay on Trinitarian Description and Human Participation,* Edinburgh, T&T Clark, 1996.

Torrance, Thomas F.: *Theological Science*, London, T&T Clark, 2000.

Tseng, Shao Kai: Barth on Actualistic Ontology, in George Hunsinger – Keith L. Johnson (eds.): *The Wiley Blackwell Companion to Karl Barth: Barth in Dialogue*, Vol. II., Hoboken, Wiley-Blackwell, 2020.

A PANASZ MEGFOGALMAZÁSÁNAK VÁLTOZATAI A HÉBER ZSOLTÁRKÖLTÉSZETBEN

Péntek Dániel Gábor

Károli Gáspár Református Egyetem, Hittudományi Kar, Budapest, Magyarország
ORCID: 0009-0006-0410-2890

Absztrakt: A tanulmány motívumkritikai szempontból vizsgálja a zsoltárköltészet panaszszövegeit, kísérletet téve tartalmuk tematikus rendszerezésére, a kapcsolódó motívumok bemutatására, illetve figyelemmel arra, hogy a különböző hagyományokhoz tartozó szövegek milyen hangsúlyokkal használják a motívumegyüttest.

Kulcsszavak: zsoltárköltészet, motívum, panasz, Zsoltárok könyve, *Hódajót*.

VARIATIONS IN THE FORMULATIONS OF COMPLAINT IN THE HEBREW PSALMODY

Abstract: The paper examines texts containing lament in Hebrew psalmody from a motif-critical perspective, attempting to systematise their content thematically and to present the motifs associated with it, taking into account the emphasis placed on the motifs in the different textual traditions.

Keywords: psalmody, motif, lament, Psalter, Hodayot.

Fiatal kutatóink II. 93–107.
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-399-1-06

Bevezetés

A Zsoltárok könyvében – amelynek héber szövegét teljes formájában a középkori masszoréta hagyományozásból ismerjük – az egyik legjellemzőbb cselekvés a panasz kimondása. A panaszban az imádkozó a megszólított istenségnek, JHWH-nak beszéli el – panaszolja el – szenvedéseit, nyomorúságát. A Héber Bibliában, és így különösen a Zsoltárok könyvében a panasz funkciója az, hogy rámutasson az örökölt hit és Isten ígéretei, valamint a megtapasztalt élethelyzet közötti feszültségre, és annak jóságára, szövetségi hűségére hivatkozva kérje, illetve várja JHWH közbeavatkozását.

A 2024/25-ben az Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program keretében elvégzett kutatásom során rendszereztem a héber nyelvű zsoltárköltészetben megjelenő panasszal kapcsolatos motívumokat, illetve vizsgáltam az egyes motívumok különböző megjelenései közötti különbségeket. A teljes kutatás bemutatására jelen keretek között nincs lehetőségem, így tanulmányomban annak rövid összefoglalására teszek kísérletet. Első lépésben a kutatás módszertani kereteit vázolom, majd a vizsgált szövegkorpuszt írom körül, ezután közlöm az általam azonosított motívumok listáját, végül pedig e lista rövid értelmezését végzem el azáltal, hogy kiemelem a panaszt tartalmazó szövegek általam legfontosabbnak ítélt tartalmi és formai hangsúlyait.

Fogalmi tisztázás és szövegkorpusz

Tágabb kutatásaim – amelybe a jelen projekt, illetve e tanulmány is beleilleszkedik – célja az egyes irodalmi motívumok különböző nyelvi manifesztációi közötti eltérések feltérképezése és vizsgálata a héber nyelvű zsoltárköltészetben. E szövegkorpuszban gyakori jelenség az, hogy egy adott motívum különböző, egymástól akár nagymértékben is eltérő nyelvi változatokban jelenik meg, annak ellenére is, hogy ezek a megjelenések egy és ugyanazon tradícióból erednek.

Az irodalmi motívum absztrakt fogalma alatt egy irodalmi szövegekben konkretizálódó jellegzetes tartalmi elemet értek, amely két vagy több toposz jelentést hordozó összekapcsolódásából áll össze (pl. „JHWH Izraelt kivezette Egyiptomból”, „a halottak nem dicsőítik JHWH-t”[1]) és amely kizárólag a szövegekben megjelenő nyelvi manifesztációin keresztül idézhető fel.[2] A motívum fogalmának ez a

[1] Ehhez lásd Péntek Dániel Gábor: *Kiáltás a mélységből. Alvilágkép a zsoltárköltészetben*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan, 2024, 145–165.

[2] A módszertani kérdésekhez jó alapot jelent: Natascha Würzbach: Theorie und Praxis des Motiv-Begriffs. Überlegungen bei der Erstellung eines Motiv-Index zum Child-Korpus, *Jahrbuch für Volkliedforschung*, 38. Jahrg., 1993, 64–89.

definíciója eltér attól, mint ami a *Wörterbuch alttestamentlicher Motive* című 2013-as kiadványban jelenik meg,[3] amely egyes irodalmi toposzokra, illetve témákra fókuszál. A motívumok egyes megjelenései a zsoltárköltészetben gyakran viszonylag szilárd nyelvi formát ölthetnek, amit a költők és írnokok az irodalmi tradícióból vehettek át, azaz formulákról beszélhetünk.[4] Ezeknek az átvételeknek a mértéke jelentős is lehet, és noha ennek a jelenségnek a kutatása általában nagyobb narratív szövegegységekre koncentrál,[5] a zsoltárirodalom esetében is gyümölcsözőnek látszik ennek vizsgálata. Hangsúlyozandó azonban az is, hogy más esetekben a motívumok nem ennyire szilárd nyelvi formában jelennek meg a vizsgált szövegekben.

A héber nyelvű zsoltárköltészetként megnevezett szövegkorpuszba az alábbi – hagyományozódás szempontjából eltérő kontextusból származó szövegeket – sorolom:

a) A maszoréta Zsoltárok könyve.

b) Zsoltárok a maszoréta héber szövegben a Zsoltárok könyvén kívül (pl. Ex 15,1–21, 1Sám 2,1–10, Jón 2,3–10 stb.).

c) További, a maszoréta szövegen kívül, héber nyelven hagyományozott zsoltárok egyrészt a holt tengeri tekercsek között (pl. 11Q5, *Berakhót*, *Hódajót* [elsősorban 1QH^{a}], *Sirot Olat ha-Sabbat* [4Q400–407, 11Q17, Mas1k]); másrészt pedig Ben Szira könyvének ún. B kéziratán [Ben Szira 51,1–12, 51,12a–o].

d) Olyan fordításban *(Septuaginta, Pesitta)* hagyományozott zsoltárok, amelyek valószínűleg héber alapszövegre vezethetőek vissza.

A kizárólag ókori fordításból ismert zsoltárok esetében a kutatás fókuszában azok rekonstruált, illetve rekonstruálandó héber szövege áll.

A panasz – ahogyan fentebb megállapítottuk – a Zsoltárok könyve egyik központi motívumegyüttese. Ez a megállapítás a zsoltárköltészet egészére azonban már nem terjeszthető ki: a Héber Biblia narratív és prófétai könyveiben elsősorban hálaadó és dicsőítő hangvételű zsoltárimádságokat olvashatunk, Qumránból pedig ugyan ismerünk olyan zsoltártekercseket, amelyeken panaszt

[3] Michael Fieger – Jutta Krispenz – Jörg Lanckau (Hgg.): *Wörterbuch alttestamentlicher Motive*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2013.

[4] A Zsoltárok könyvében megtalálható formulák jól használható listáját adja Robert C. Culley: *Oral Formulaic Language in the Biblical Psalms* (Near and Middle East Series 4), Toronto, University of Toronto Press, 1967.

[5] Ehhez: David M. Carr: *Writing on the Tablet of the Heart. Origins of Scripture and Literature*, Oxford, Oxford University Press, 2005., vö. Michaela Bauks: Intertextuality in Ancient Literature in Light of Textlinguistics and Cultural Studies", in Michaela Bauks – Wayne Horowitz – Armin Lange (eds.): *Between Text and Text: The Hermeneutics of Intertextuality in Ancient Cultures and Their Afterlife in Medieval and Modern Times* (JAJS 6), Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2013, 27–46.

is tartalmazó zsoltárokat találunk, azonban a tekercsek saját – azaz más hagyományozási kontextusból nem ismert – anyaga meglepően kevés panaszelemet tartalmaz. Ide sorolható a 4Q501,4–5, amely az ellenségek támadása miatt fogalmaz meg panaszt; a 4Q507 frg. 1,2–3, ahol az imádkozó bűne miatt panaszkodik, továbbá a 4Q179 frg. 1. Col. 1–2, frg. 2., ahol az imádkozó Jeruzsálem elpusztításának eseményével kapcsolatban – a Siralmak könyvéhez hasonlóan – Isten haragja és büntetése miatt viszi panaszát az Örökkévaló elé; továbbá a *Hódajót*-tekercsek néhány szakasza (pl. 1QH[a] Col. 10,23–24, 12,7–9, 13,19, 13,33–38) – itt az imádkozó panaszának jellemző témája az emberi mulandóság; megemlíthető még a 4Q504 tekercs, amelyben több, az üdvtörténettel kapcsolatos panaszelem is megjelenik, azonban már az istendicséret kontextusában.

Panasz a zsoltárköltészetben

Ha a panasz zsoltárköltészetben való megjelenését kívánjuk vizsgálni, még mindig kiváló kiindulópontot jelent Hermann Gunkel leírása a panaszének *Gattung*járól,[6] azzal a megjegyzéssel, hogy jelen keretek között a panaszt nem mint irodalmi műfajt, hanem mint irodalmi motívumegyüttest, illetve mint egy adott műfajkomplexumban jellemzően megjelenő beszédmódot kívánom vizsgálni. Ez a megkülönböztetés abból a módszertani megállapításból következik, hogy kutatásaimban a szövegek tartalmi-tematikus vizsgálatát végzem el. A panasz nyelvi megjelenése szétfeszíti a műfaji korlátokat; egyrészt a Gunkel által meghatározott panaszének-*Gattung*nak is vannak más tartalmi elemei (Isten megszólítása, könyörgés, hálaadásra tett fogadalom, stb.), másrészt pedig más műfajok is tartalmazhatják a motívumegyüttest (pl. a hálaadó énekek idézik az imádkozó korábbi panaszát).

A zsoltárköltészetben megjelenő panasz okait általában a következőképpen szokták kategorizálni a szakirodalomban:

1. az ellenségek tettei és szavai;
2. JHWH/Isten „rejtőzése" vagy támadása;
3. az imádkozó szenvedése (betegség, bűn, halálfélelem, stb.).[7]

[6] Hermann Gunkel – Joachim Begrich: *Einleitung in die Psalmen. Die Gattungen der religiösen Lyrik Israels*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1933, 117–139, 172–265. Magyar nyelven újabban Kovács Enikő Hajnalka disszertációja íródott formakritikai nézőpontból: Kovács Enikő Hajnalka: *Egyéni panaszénekek a Zsoltárok könyvében*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, Budapest, 2024.

[7] Pl. Bernd Janowski: *Anthropologie des Alten Testaments. Grundfragen – Kontexte – Themenfelder*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2019, 483. A német szakirodalomban: *Gott-Klage*, *Feind-Klage*, *Ich-Klage*. Tanulmányomban ezzel a kategorizálással élek, ugyanakkor úgy látom, hogy a konkrét szövegek tartalma ezt időnként szétfeszíti, és egy precízebb rendszerezés kívánatos lenne.

Ez a kategorizálás jó alapot jelent a szöveganyag rendszerezéséhez, azzal a megjegyzéssel, hogy a harmadik kategóriába *(Ich-Klage)* sorolható szövegek általában kapcsolatot látnak az imádkozó szenvedése és JHWH, illetve az ellenségek tettei között, tehát magának a szenvedésnek és a különböző „tüneteknek" JHWH vagy az ellenségek cselekedetei, illetve szavai adják a hátterét.

A következőkben közlöm a zsoltárok panaszt tartalmazó részleteinek tematikus rendszerezését, amely a teljes héber nyelvű zsoltárköltészethez készülő motívumindex vonatkozó részeinek elkészítéséhez is jó alapot nyújt.

Ellenségek miatt mondott panasz

1. *Panasz amiatt, hogy az ellenségek sokan vannak:* Zsoltárok 3,2, 25,19, 38,20–21, 56,3, 69,5, 118,10–13

2. *Az ellenségek gonosz/gyalázkodó szavakat mondanak:* Zsoltárok 4,3, 5,10, 10,3–11, 12,2–3, 31,12, 35,11–16, 35,20–21, 36,2–5, 41,7, 44,14–17, 52,3–6, 58,2–6, 64,4–7, 83,3, 89,52, 102,9, 109,2–5, 119,23, 123,3–4, 140,2–4, továbbá talán 140,6 (vö. SalZsolt 12,2–3, Jób 17,2–8, 30,1–15)

3. *Az ellenségek szavainak idézése:* Zsoltárok 3,3, 10,4, 10,11, 11,1, 13,5, 14,1, 22,8–9, 31,14, 41,6, 41,8–9, 42,4, 42,11, 53,2, 71,10–11, 74,8, 115,2, továbbá talán 109,6–19

4. *Az ellenségek támadása az imádkozóra:* Zsoltárok 3,2, 7,13–17, 10,2, 11,2–3, 13,3, 17,10–12, 22,13–19, 27,12, 35,20–21, 38,13–15, 42,10, 43,2, 54,5 (vö. 86,14), 55,4, 55,7–9, 55,10–12, 56,2–3, 56,6–7, 57,5, 59,4–5, 59,7–8, 59,15–16, 62,4–5, 69,21–22, 74,4–7, 79,4, 83,3–9, 86,14, 94,3–7, 119,21, 119,23, 119,51, 119,53, 119,61, 119,69–70, 119,84–87, 119,95, 119,110, 119,115, 119,118–119, 119,121–122, 119,136, 119,139, 119,150, 119,157–158, 119,161, 129,1–3, 137,1–7, 143,3, Jeremiás siralmai 3,46–54, 5,2–18, 4Q501,4–5, 1QHódajót[a] Col. 10,23–24, 12,7–19, 13,19, 17,21–22 (vö. 1Makk 2,7–13, 3,50–53, SalZsolt 2,1–11, Jób 16,10)

Egyébiránt magának a „panasz" fogalmának alkalmazhatóságát is vitathatónak látom. Korábban magam is más meghatározással éltem, amikor a hasonló tartalmi elemeket a „szorongattatás" megnevezéssel illettem: Péntek: *Kiáltás a mélységből*, 53–54. A társtudományokhoz való kapcsolódás miatt átgondolandó lehet a trauma fogalmának használhatósága is. Ehhez magyarul: Németh Áron: Trauma-hermeneutika és ószövetségtudomány. Kutatástörténeti pillanatkörkép, in Benyik, György (szerk.): *Bibliai hermeneutika, avagy a bibliai szövegértelmezés változatai. 33. Szegedi Nemzetközi Biblikus Konferencia, Szeged, 2022. augusztus 23-25.*, Szeged, Szegedi Nemzetközi Biblikus Konferencia Alapítvány, 2024, 799–817. Jelen tanulmányomban a protestáns bibliatudomány hagyományaihoz kötődve megmaradok a hagyományos fogalom használatánál, azonban a készülő motívumindex esetében átgondolandónak tartom annak lecserélését vagy szűkebb használatát.

5. *Barátai elhagyják az imádkozót:* Zsoltárok 31,12–14, 38,12, 41,10, 55,13–15, 55,21–22, 69,8–13, 69,21–22, 88,9, 88,19, 109,25, 142,5 (vö. Jób 16,20–21, 19,13–20)

6. *Panasz a bűnösök jó sorsa miatt:* Zsoltárok 73,3–12 (vö. Jer 12,2–4)

7. *Az ellenség állatokhoz való hasonlítása:* Zsoltárok 7,3, 10,9-10, 17,12, 22,13–14.17.21–22, 40,4, 57,5, 58,7, 59,7.15-16, 1QHódajót[a] Col. 13,10-14

8. *Az ellenségek „kitátják szájukat" az imádkozó ellen:* 22,14, 35,21, Jeremiás siralmai 2,16, 3,46 (vö.: Jób 16,10)

9. *Az ellenségek azt mondják az imádkozónak, hogy* הֶאָח הֶאָח:[8] Zsoltárok 35,21, 35,25 (vö. 40,16, 70,4) Helyesen:

Az imádkozó Isten elleni panasza

10. *Kérdés JHWH/Isten rejtőzéséről:* Zsoltárok 10,1, 13,2, 22,2–3, 42,10, 43,2, 44,25 (vö. 69,8–10), 74,1, 74,9–11, 77,8–10, 79,5, 80,5, 80,13–14, 88,15, 89,47, 119,82, Habakuk 1,2–4, Jeremiás siralmai 5,20.22 (vö. Ézs 40,27, 63,17, Jer 14,19)

11. *Kijelentés JHWH/Isten rejtőzéséről:* Zsolt 44,10–17, 44,23, 60,3–5, 77,4–7, 89,39–50, Jeremiás siralmai 3,43–45, Ézsaiás 49,14

12. *Könny mint étel vagy ital:* Zsoltárok 42,4, 80,6, 102,10–12, 1QHódajót[a] Col. 13,33–38

13. *Isten elszakít a baráttól:* Zsoltárok 88,19, Jób 19,7–20 (vö. Jób 23,16–17)

14. *Isten ellenséget hoz az imádkozóra:* Zsoltárok 44,10–17, 60,3–5, 66,10–12, 80,7, 80,14, 89,39–50 (vö. Judit 9,3–5, Jób 16,6–17)

15. *Panasz JHWH/Isten haragja miatt:* Zsoltárok 38,3–4, 88,7–9, 88,16–18, 90,3–11, JSir 1, 2, 4Q179 frg. Col. 1–2, frg. 2., (vö. JSir 1–5, kül. 4,11, továbbá Gen 4,13, Ex 32,11, Jób 6,2, Jer 3,5, valamint 4Q504, ahol több panaszmotívum jelenik meg az üdvtörténettel kapcsolatban, de az istendicséret kontextusában)

16. *JHWH/Isten hullámai elérik az imádkozót:* Zsoltárok 42,8, Jónás 2,4

17. *Isten támadása az imádkozó ellen:* Ézsaiás 38,11–14, Jónás 2,4–7, Jeremiás siralmai 3,1–17, (vö. Jób 30,16–23)

Az imádkozó önmaga miatti panasza

18. *Panasz az imádkozó „szegénysége" miatt:* Zsoltárok 25,16, 40,18, 70,6, 86,1, 88,16, 109,22 (vö. 109,16, 116,10)

[8] Nem teszek kísérletet a héber kifejezés meghatározására, minden bizonnyal egy indulatszó lehet. Egeresi László Sándor szerint „öröm kifejezésére szolgáló hangutánzó szó". Egeresi László Sándor: *Bibliai héber–magyar szótár*, Budapest, 2022, 146. Ha elfogadjuk ezt a meghatározást, akkor azt mondhatjuk, hogy e kontextusban a gúny kifejezésére szolgálhat.

19. *Panasz az imádkozó betegsége, bánata, elerőtlenedése miatt:* Zsoltárok 6,3–4, 6,7–8, 13,3, 31,11, 38,6–9, 38,11, 42,7, 61,3, 69,4, 77,4, 102,4–9, 102,24, 109,22–25, 119,20, 119,28, 119,123, 119,131, 143,4, 1QHódajót[a] Col. 13,33–38, 16,15–16, 16,27–38, 17,2–6, 18,35–38 (vö. Jób 30,17)

20. *Panasz az imádkozó közeli halála miatt:* Zsoltárok 6,6, 18,5–6, 44,26, 69,2–4, 88,4–6, 116,3, 119,25, Ézsaiás 38,11–14 (vö. Jer 10,19–22), Jónás 2,4–7, 1QHódajót[a] Col. 14,25–27, 15,4–9, Sirák/Ben Szira 51,6–7 (vö. halálvágy: 1Királyok 19,4, Jeremiás 20,14–18, Jób 3,3–26, Tóbit 3,6)

21. *Panasz az ember halandó volta miatt:* Zsoltárok 39,6–7.12b.13b, 89,48–49, 103,15–16, 119,19, 1QHódajót[a] Col. 5,30–33, 7,34, 11,24–37, 18,7, 18,14, 19,21–25, 20,27–31, 1Krónikák 29,14–15 (vö. Jób 9,25–10,22, 13,23–28, 7,1–21, 14,1–22, 16,22)

22. *Panasz az ember kicsinysége miatt:* Zsoltárok 22,7, 119,141

23. *Panasz szorongatottság, félelem miatt:* Zsoltárok 55,7–9, 119,143

24. *Panasz az imádkozó bűne miatt (bűnvallás):* Zsoltárok 38,5, 39,12a, 40,13, 51,5–7, 119,176, 130,3, 4Q507 frg 1,2–3, 4Q381 frg. 33, 9–10,[9] 1QHódajót[a] Col. 12,30–36, (vö. Ezsd 9,6–15, Neh 1,5–11, 9,6–37, Dán 9,5, Ézs 59,10–15, 64,5–6, Manassé imája 9–10.12[10], Tób 3,3–4, Báruk 1,15–2,12.24 – 35)

Tartalmi és formai hangsúlyok a zsoltáros panaszában

A Zsoltárok könyvében az imádkozó a Zsoltárok 3,2-ben szólítja meg először JHWH-t, és ezt egy jellemző panasztartalommal (és -formával) kezdi, azt megfogalmazva, hogy szorongatói, ellenségei, az ellene támadók sokan vannak: „JHWH, milyen sokan vannak ellenségeim, sokan állnak fel ellenem."[11] Az ellenségek és az imádkozó gyűlölői miatt mondott panasz számos további szakaszban jelenik meg, utalva az ellenségek hazug, igaztalan voltára (Zsolt 38,20–21, 69,5), illetve kegyetlenségére (25,19).

Az ellenségek támadásának egyik formája a Zsoltárok könyvében az, hogy gonosz, gyalázkodó szavakat mondanak az imádkozónak: a Zsoltárok 4,3 (szónoki?) kérdéseket fogalmaz meg az ellenségek gyalázkodása miatt, az 5,10 szerint pedig a gyalázkodóknak „nyitott sír a torka", illetve „nyelvük sima dolgokat[12]

[9] Ehhez lásd Zsengellér József: *Manassé imája – Egy bibliai apokrif karrierje* (Lectio Divina 25), Bakonybél–Budapest, Szent Maurícius Monostor – L'Harmattan, 2021, 38–49.

[10] Ehhez lásd Zsengellér: *Manassé imája*, 68–80, különösen 75–79.

[11] Tanulmányomban az idézett forrásszövegeket minden esetben saját fordításomban közlöm.

[12] Az ezt kifejező חלק gyök a qumráni szövegekben (CD Col. 1,18, 1QH[a] Col. 10,15.32, 12,7.10.14–16, 4Q184 17, 4Q185 Col. 2,14, 4Q163 frg. 23 Col. 2,10, 4Q177 Col. 2,4, 4Q169 frg. 3–4. Col. 1,2.7,

beszél". A „feltátották rám szájukat" formula több alkalommal is megjelenik a szövegekben, azonban nem egységes jelentéssel: amíg a Zsoltárok 22,14-ben egy állatmetaforában fordul elő, és az ordító oroszlán támadására utal, a Zsoltárok 35,21-ben a gúnyolódó, ellenséges szavak bevezetőjévé válik e formula: „Kiszélesítették ellenem szájukat, azt mondták: „*hea-hea*, látták szemeink."

Számos zsoltár idézi az ellenségek szavait, akik elsősorban azzal kapcsolatban tesznek gúnyos megállapításokat, hogy Isten nem jön segítségére az imádkozónak, elhagyta őt (pl. Zsolt 3,3, 13,5, 22,8–9, 42,4.11). Ezen túllép a Zsoltárok 10,4, 14,1 és 53,2, amelyekben a gonoszok (illetve az utóbbi két helyen a 'bolond' – נָבָל) az isteni igazságszolgáltatást, sőt Isten létezését is kétségbe vonják.

Gyalázkodó szavaknál is gyakrabban olvashatunk az ellenségek erőszakos támadásáról. E támadás leírásához gyakran állatmetaforák is kapcsolódnak: Zsoltárok 7,3, 10,9–10, 17,12, 22,14.22, 57,5, 58,7 szövegében az ellenség oroszlánként, a 22,13.22-ben bikaként, 22,17.21, 59,7.15–16-ban kutyaként jelenik meg, a 140,4 pedig az ellenség szavaival kapcsolatban használja a kígyómetaforát: „Éles a nyelvük, mint a kígyóé, ajkuk alatt viperaméreg van." Ellenségekkel kapcsolatos állatmetafora az 1QHódajót[a] Col. 13,10–14 szövegében is megjelenik, ahol a beszélő ellenségeit zsákmányra leső oroszlánokhoz hasonlítja. Az ellenségek tettleges támadásának motívuma mind az egyéni (pl. Zsolt 10,2, 11,2–3, 13,3), mind pedig a közösségi (74,4–7, 79,4, 83,3–9) könyörgő imádságokban gyakori. Érdekes hangsúllyal jelenik meg a motívum a Zsoltárok 7,13–17 és 94,3–7 szöveghelyeken, amely zsoltárokban az imádkozó igaz bíróként szólítja meg JHWH-t, és azért könyörög nála, hogy ítélkezzen támadói fölött.

Az ellenség miatt mondott panasz egy tartalmi szempontból egyedülálló változata jelenik meg a Zsoltárok 73,4–12-ben, ahol az imádkozó a bűnösök jó sorsa miatt fogalmaz meg panaszt. E panasz szerint a bűnösök kimaradnak minden szenvedésből, nincs büntetése gyalázkodó szavaiknak és gyalázatos tetteiknek. E zsoltár második fele (17kk) megválaszolja ezt a panaszt: a bűnösök végül elnyerik méltó büntetésüket, az igaz imádkozó viszont azt is megérti a szentélyben, hogy ő örökké közösségben lehet Istennel (23–26).

Az ellenségek miatt mondott panasz egy másik jellemző motívuma az, hogy a barát ellenséggé válik: a barátok elhúzódnak az imádkozótól az őt ért csapások miatt (Zsolt 38,12, 69,9, vö. 109,25, 142,5), gyalázzák őt (55,13–15.22), vagy akár rá is támadnak (41,10, 55,21), más szakaszok szerint pedig JHWH távolítja el az ismerőseit a panaszt megfogalmazótól (88,9.19).

2,2.4, 3,3.6) új kontextusban jelenik meg: „a sima dolgok keresői" a szövegekben megszólaló közösséggel szemben álló, ellenséges vallási csoport. Ehhez lásd Shani L. Berrin: *Pesher Nahum Scroll from Qumran – An Exegetical Study of 4Q169* (STDJ 53), Leiden–Boston, Brill, 2004, 91–99.

Ez utóbbi téma már tovább is vezethet minket a JHWH miatt megfogalmazott panaszhoz. Már az ellenség elleni panasz esetében is láthattuk, hogy a panasz gyakran kérdés formájában fogalmazódik meg. Ezzel a formával találkozhatunk a JHWH/Isten miatt mondott panasz esetében is. Több zsoltár is kérdéssel fordul JHWH-hoz/Istenhez; azt kérdezve, hogy miért, illetve meddig marad távol (רחק – Zsolt 10,1), rejti el arcát (סתר פָּנִים – Zsolt 13,1, 44,25, 88,15) az imádkozó elől, rejtőzik el előle (סתר nifal – Zsolt 89,47), feledkezik el róla (שׁכח – Zsolt 13,2, 42,10, 44,25, 77,10), veti meg őt (זנח – Zsolt 43,2, 74,1, 77,8, 88,15), illetve nem válaszolja (ענה – Zsolt 22,3) meg imádságát.

JHWH távollétével vagy az imádkozó ellen tett cselekedeteivel kapcsolatban az imádkozó gyakran fogalmaz meg állításokat is a közösség szenvedéseit felsorolva (Zsolt 44,10–17.23, 60,3–5, 77,4–7, 89,39–50, JSir 3,43–45). Egyéni imádságokban a kijelentő forma nem jelenik meg. E szakaszokban Isten rejtőzése gyakran összekapcsolódik azzal a motívummal is, miszerint Isten ellenségeket – más népeket – hoz népére (Zsolt 44,10–17, 60,3–5, 66,10–12, 80,7, 80,14, 89,39–50). Ennek a témának egy egyedülálló megjelenésével találkozhatunk a 44. zsoltárban, ahol az imádkozó vádat is megfogalmaz Istennel szemben, az imádkozó közösség magát viszont hűségesnek látja Istenhez és a szövetséghez: „Mindez ránk jött, de nem feledkeztünk meg rólad, nem tértünk el szövetségedtől. Nem szakadt el tőled szívünk, lépteink nem tértek le utadról." (Zsolt 44,18–19)

Három zsoltár a „könny mint étel vagy ital" metaforával írja le a panasz intenzitását. A Zsoltárok 42,4 egy kérést fogalmaz meg: „Könnyem volt a kenyerem éjjel és nappal, amikor mondták nekem egész nap: hol van a te Istened?" A metafora a Zsoltárok 80,6-ban eltérő hangsúllyal jelenik meg, e szakasz szerint Isten maga itatja könnyekkel az imádkozót: „Könny-kenyérrel etetted őket, harmadnyi könnyel (mértékegység?) itattad őket!" A könnymetafora itt egyrészt Isten rejtőzésére, másrészt pedig az Isten által a nép ellen felhozott ellenségekre utal. A Zsoltárok 102,10 így szól: „Mert hamut ettem, mintha kenyér lenne, italomat könnyel kevertem." Ez a megfogalmazás könnyebben érthető, hiszen itt a könny italként jelenik meg, ételként pedig egy másik gyásszal kapcsolatos metafora, a hamu képe jelenik meg. A könnyek sokasága itt Isten haragjának a következménye. A metafora megjelenik az 1QHódajót[a] 13,35–36 szövegében is, e szöveghely – meglátásom szerint – mind a Zsoltárok 80,6, mind a 102,10 szövegére épít.[13] A *Hódajót* e részletére még visszatérek jelen áttekintés végén.

[13] Az utóbbi kapcsolat részletes tárgyalása: John Elwolde: The Hodayot's Use of the Psalter: Text-Critical Contributions (Book 4: Pss 90–106), in George J. Brooke – Daniel K. Falk – Eibert J.C. Tigchelaar (eds.): *The Scrolls and Biblical Traditions. Proceedings of the Seventh Meeting of the IOQS in Helsinki* (STDJ 103), Leiden–Boston, Brill, 2012, 65–87, ebben 76–77.

Isten haragja miatt más zsoltárok is megfogalmaznak panaszt (Zsolt 38,3–4, 88,8.17). Ennek a témának a leggazdagabb kidolgozása a Zsoltárok 90,3–11-ben olvasható. Megjegyzendő, hogy több, nem zsoltárirodalomhoz tartozó szövegben is megjelenik Isten haragja miatt mondott panasz a héber Bibliában (Gen 4,13 – Káin történetében, Ex 32,11 – az aranyborjú-történetben, Jób 6,2, Jer 3,5).

Kevés olyan szakasz van, amely Isten közvetlen, tevőleges támadásáról beszél panasz formájában, tehát ahol nem arról van szó, hogy Isten támadása az imádkozó ellenségeinek felvonultatásán keresztül jelenik meg. A Zsoltárok könyvében a 42,8 tartozik ebbe a sorba, amely arról beszél, hogy „Isten minden habja és hulláma" szorongatja az imádkozót. Ennek a szakasznak a közvetlen szöveges párhuzama olvasható Jónás imájában (Jón 2,4). JHWH támadása részletesebb leírásaival találkozhatunk Jónás és Ezékiás imájában (Jón 2,4–7, Ézs 38,11–14) Jónás hal általi elnyeletése, illetve Ezékiás betegségének kontextusában.

Az imádkozó saját személyes állapotára reflektáló panaszának a legegyszerűbb formája egy nominális mondat: „Nyomorult vagyok" (עָנִי אָנִי – Zsolt 25,16, 88,16), amelynek kéttagúvá bővített formája még gyakrabban fordul elő a szövegekben: „Nyomorult és szegény vagyok" (אֲנִי עָנִי וְאֶבְיוֹן – Zsolt 40,18, 70,6, 86,1, 109,22).[14] E tartalomnak egy nyelvi variációját láthatjuk a Zsoltárok 116,10 szövegében, ahol az imádkozó nyomorúságát az עָנִיתִי ragozott igealak fejezi ki: „nagyon nyomorult vagyok".

Az én-panasz témája leggyakrabban az imádkozó betegsége, bánata és elerőtlenedése. A szövegek jelentős részében e három téma nehezen választható el egymástól, erre példa a 6. zsoltár 3–4.7–8 verseinek a panasza is, ahol egyaránt megjelennek a betegség és erőtlenség, valamint a bánat képei:

> Könyörülj, JHWH, *(könyörgés)*
> mert elsorvadok, *(panasz)*!
> Gyógyíts meg, JHWH, *(könyörgés)*
> mert megrettentek csontjaim. *(panasz)*
> És lelkem nagyon retteg, és Te, JHWH meddig [nem jössz segítségemre]? *(panasz)*
> […]
> Kimerültem sóhajtozásomban, sírással áztatom egész éjjel ágyamat, könnyekben mosom fekvőhelyem.
> Elhomályosodott szemem a bosszúságtól, megtört minden ellenségem miatt. *(panasz)*

E zsoltárban az isteni harag következményeként jelennek meg ezek a tünetek, azonban a Zsoltárok 31,11-ben az imádkozó már bűneire is utal. A Zsoltárok

[14] Klaus Seybold: *Poetik der Psalmen*, Stuttgart, Kohlhammer, 2003, 274–276.

69,4 pedig testi tünetek sokaságát sorolja fel: „Elfáradtam kiáltozásomtól, kiszáradt torkom, megvakultam, Istenre várva."

A Zsoltárok 102,4–9 gazdag állatmetaforákban, e zsoltár azonban az imádkozó saját gyengeségének, betegségének leírásakor hasonlítja magát különböző pusztában élő, a papi és deuteronomiumi törvény által tisztátalannak tekintett madarakhoz (102,7, vö. Lev 11,17–18, Deut 14,16– 17). Itt talán az imádkozó madarakhoz való hasonlósága abban gyökerezik, hogy bár azokhoz hasonlóan hangosan kiált, nem reméli, hogy bárki meghallja jajgatását, ahogyan azok sem számíthatnak meghallgatásra a pusztában.[15] Ezt az elkeseredett állapotot természetesen egészen új fénybe állítja majd a zsoltár második fele (Zsolt 102,12–23.26–29).

A Zsoltárok 102,4–9 panaszának kezdőpontja az imádkozó mulandósága: „Füstben múlnak el napjaim". Az ember halandó volta miatti panasz más helyeken is megjelenik a Zsoltárok könyvében (Zsolt 89,48–49, 103,15–16, 119,19), igazán központi helyét viszont a qumráni *Hódajót* kompozíciójában találja meg (1QH^{a} Col. 5,30–33, 7,34, 11,24–37, 18,7, 18,14, 19,21–25, 20,27–31), amelynek a halandó, „sárból gyúrt" ember és az örökkévaló Isten közötti kontraszt az egyik vezérmotívuma. A zsoltárirodalmon kívül pedig Jób könyvében gyakori (pl. Jób 7,1–21, 14,1–22, 16,22) a mulandóság témája.

A Zsoltárok könyvében az emberi halandóság miatti panasznál gyakrabban olvashatunk olyan szakaszokat, ahol az imádkozó közeli halálával kapcsolatban fogalmaz meg panaszt. A Zsoltárok 6,6 az imádkozó fentebb bemutatott halálos betegségével kapcsolatban teszi meg ezt, a Zsoltárok 44,26 pedig a közösségi panasz megfogalmazásakor nyilvánvalóan metaforikus értelemben beszél.

A Zsoltárok 22,7 az imádkozó kicsinységével, ön-alacsonyító tartalommal használ egy állatmetaforát (ami a halál kérdésével is kapcsolatban áll), magát féregnek (תּוֹלַעַת) nevezve. Ez a kifejezés a Qumránban, pl. a *Hódajót*ban (1QH^{a} Col. 14,37 19,15), illetve a Zsoltárok 102,18 11Q5 tekercsen szereplő verziójában – meglátásom szerint – a holttestre vonatkozik. Hasonló tartalom jelenik meg a Zsolt 119,141-ben is: „Kicsiny vagyok és megvetett…" Néhány szakasz az imádkozó szorongatottságáról és félelméről beszél: a Zsoltárok 55,7–9 a galamb

[15] Az értelmezők többsége ezzel szemben az említett madarak tisztátalansága felől szokta értelmezni e szöveghelyet: pl. Nancy L. deClaissé-Walford – Rolf Jacobson – Beth LaNeel Tanner: *The Book of Psalms* (NICOT), Grand Rapids – Cambridge, Eerdmans, 2014, 752; Bernd Janowski: Das erschöpfte Selbst. Zur Semantik der Depression in den Psalmen und im Ijobbuch, in Johannes Schnocks (Hg.): *„Wer lässt uns Gutes sehen?" (Ps 4,7). Internationale Studien zu Klagen in den Psalmen. Zum Gedenken an F.-L. Hossfeld* (HBS 85), Freiburg, Herder, 2016, 95–143, ebben 131–132.

képét használja az ellenségeitől rettegő imádkozóra, a Zsoltárok 119,143 pedig az imádkozó szorongattatott helyzetére utal a צַר és מָצוֹק kifejezések használatával.

A zsoltárköltészetben az én-panasz időnként az imádkozó bűne miatt szólal meg (Zsolt 38,5, 39,12, 40,13, 51,5–7, 119,176, 130,3). Ahogyan Claus Westermann megállapította, a zsoltároknál későbbi imádságokban a panaszt teljesen fel is váltotta a bűnvallás.[16] Jelen tanulmányban ezt az észrevételt inkább úgy fogalmaznám meg, hogy a panasz a Zsoltárok könyvének mint kompozíciónak sajátossága a zsoltárirodalmon belül, és ez a motívumegyüttes más forrásokban nem, vagy kisebb hangsúllyal jelenik meg; ugyanakkor, viszont amikor a zsoltárköltészet formanyelvét elsősorban üdvtörténeti tematikájú imádságok használják, ez egyértelműen a panasz hangjának elhalkulásához és a (közösségi) bűnvallás felerősödéséhez vezet.

E gondolatmenetet követve a következőkben néhány példát szeretnék felsorolni olyan szövegekre, amelyek a panasz nyelvi formáját alkalmazzák, de egy teljesen új kontextusba illesztik azt. Ilyen szakaszokat – ahogyan ezt látni is fogjuk – magában a Zsoltárok könyvében is találhatunk, a 22×8 vers hosszúságú Tóra-zsoltár, a 119. zsoltár például következetesen az alábbiakban vázolt szerkesztési elvet alkalmazza.

Számos zsoltár puszta panasz helyett új – pozitív – teológiai tartalmat kíván kifejezni – még a panasz nyelvének használatán keresztül is. Erre példa a Zsoltárok 118,10–13, amelynek első három sora ugyanazt a refrént ismétli meg, ezzel mintegy megválaszolva az előző félsorban olvasható panaszt:

> Minden népek körülvettek – JHWH nevében levágom őket!
> Körbevettek, körül is vettek – JHWH nevében levágom őket!
> Körbevettek, mint a méhek, kialszanak, mint az égő tüskebokrok – JHWH nevében levágom őket!
> Kegyetlenkedtek, hogy elessem – de JHWH megsegített engem!

Itt a panasz nyelvi formájára mondatonként válaszol a JHWH-ba vetett bizalom megvallása.

A 119. zsoltár számos versében hasonló formával találkozhatunk, erre példa e zsoltár 51. verse: „Kevélyek gúnyolnak engem erősen – a Te Tórádtól nem hajolok el.”, ahol a zsoltáros azt fejezi ki a panaszformulák idézésén keresztül, hogy minden körülmény között hűséges marad a JHWH-tól kapott Tórához.

[16] Claus Westermann: Struktur und Geschichte der Klage im Alten Testament, *ZAW* Band 66, 1954/1, 44–80, ebben 74–75. Ettől eltérő perspektívát képvisel, és a bűnvallást is a panasz jelenségén belül értelmezi: Michael Ehrmann: *Klagephänomene in zwischentestamentlicher Literatur* (BEAT 41), Frankfurt am Main – Berlin – Bern, Peter Lang, 1997, 226.

Ehhez hasonló a qumráni *Hódajót*-tekercsek számos szöveghelye, ahol az imádkozó Isten dicsőítésébe ágyazva írja le (korábbi) panaszát, ezáltal kontrasztot képezve Isten jósága és az ellenségek istentelensége és gonoszsága között; a szövegből azonban az is világossá válik, hogy a beszélő már a megszabadított perspektívájából beszél, őt Isten már kiemelte a „gonoszok közösségéből".[17] Erre példa a 1QHódajót[a] 13,34–41 szövege:

> De Te, Istenem, tágas teret nyitottál szívemben – ők viszont szűkké akarják tenni, és sötétséggel vettek körül engem. Sóhajtásom kenyerét ettem, és italom vég nélküli könny volt [vö. Zsolt 80,6, 102,10], mert szemem elhomályosodott a bánattól [vö. Zsolt 6,8] és lelkem a nap keserűségétől. Sóhajtás és fájdalom vett körül engem, arcom szégyen borította, perré változott kenyerem és vádlóvá italom, csontjaimba hatolt, hogy a szellem elbotoljon, az erő megszűnjön. A bűn titkai szerint megváltoztatják Isten tetteit az ő bűnük által. Kötelekkel lettem megkötözve, amelyeket nem lehet eltépni, és láncokkal, amelyeket nem lehet eltörni, erős fal volt körülöttem, vaszárak és rézkapuk, amiket nem lehet kinyitni. Börtönöm olyan mélynek gondoltam, hogy nem […] és Beliál kötelei körbevették a lelkemet, hogy ne tudjak meg[menek]ülni.

Ebben a szövegben a panasz terjengős idézésének a célja már nem az, hogy JHWH-t/Istent cselekvésre bírja, hanem az, hogy bemutassa, milyen helyzetből emelte ki Isten a hálaadását megfogalmazót. A hosszas panaszt az idézett szemelvény első mondata ellenpontozza és helyezi kontextusba: „De Te, Istenem, tágas teret nyitottál szívemben."

Összegzés

A fenti összefoglalóból láthattuk, hogy a Zsoltárok könyvében a panasz az egyik központi beszédmód és az egyik leggyakrabban előforduló motívumegyüttes. A panasz különböző tartalmi hangsúlyokkal jelenik meg e könyvben: a zsoltáros különféle megtapasztalt nyomorúságait viszi ebben a formában JHWH elé. Megállapíthatjuk, hogy az, hogy a Zsoltárok könyve ilyen hangsúlyosan tartalmaz panaszt egyedülálló a héber nyelvű zsoltárköltészet szövegkorpuszában is. Láthatjuk azt is, hogy amíg a masszoréta Zsoltárok könyvében – különösen is annak első három könyvében – a panasz a jelenhez tartozik, és azt jellemző módon csak a zsoltáros által röviden megszólaltatott szabadításba vetett bizalom ellensú-

[17] Ehhez John J. Collins: Amazing Grace. The Transformation of the Thanksgiving Hymn at Qumran, in Harold Attridge – Margot E. Fassler (eds.): *Psalms in Community. Jewish and Christian Textual, Liturgical, and Artistic Tradition* (SBLSymS 25), Atlanta, Society of Biblical Literature, 75–85.

lyozza (pl. Zsolt 13,6), addig a *Hódajót* hálaadó énekeiben az nem önmagában, hanem az istendicséretbe ágyazva, Isten jóságának és hatalmának kontrasztjaként, de nem az imádkozó szorongattatott állapotának *jelen idejében* jelenik meg.

Bízom abban, hogy a fenti rövid áttekintéssel sikerült árnyalt és új szempontokat is felvillantó képet nyújtanom a zsoltáros panaszának formai és tartalmi sajátosságaival kapcsolatban.

Irodalomjegyzék

Bauks, Michaela: Intertextuality in Ancient Literature in Light of Textlinguistics and Cultural Studies, in Michaela Bauks – Wayne Horowitz – Armin Lange (eds.): *Between Text and Text: The Hermeneutics of Intertextuality in Ancient Cultures and Their Afterlife in Medieval and Modern Times* (JAJS 6), Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2013, 27–46. https://doi.org/10.13109/9783666550256.27

Berrin, Shani L.: *Pesher Nahum Scroll from Qumran – An Exegetical Study of 4Q169* (STDJ 53), Leiden–Boston, Brill, 2004. https://doi.org/10.1163/9789047404248

Carr, David M.: *Writing on the Tablet of the Heart. Origins of Scripture and Literature*, Oxford, Oxford University Press, 2005. https://doi.org/10.1093/oso/9780195172973.001.0001

Collins, John J.: Amazing Grace. The Transformation of the Thanksgiving Hymn at Qumran, in Harold Attridge – Margot E. Fassler (eds.): *Psalms in Community. Jewish and Christian Textual, Liturgical, and Artistic Traditions* (SBLSymS 25), Atlanta, Society of Biblical Literature, 75–85.

Culley, Robert C.: *Oral Formulaic Language in the Biblical Psalms* (Near and Middle East Series 4), Toronto, University of Toronto Press, 1967. https://doi.org/10.3138/9781442653382

DeClaissé-Walford, Nancy L. – Jacobson, Rolf – Tanner, Beth LaNeel: *The Book of Psalms* (NICOT), Grand Rapids – Cambridge, Eerdmans, 2014.

Egeresi László Sándor: *Bibliai héber–magyar szótár*, Budapest, 2022.

Ehrmann, Michael: *Klagephänomene in zwischentestamentlicher Literatur* (BEAT 41), Frankfurt am Main – Berlin – Bern, Peter Lang, 1997.

Elwolde, John: The Hodayot's Use of the Psalter: Text-Critical Contributions (Book 4: Pss 90–106), in George J. Brooke – Daniel K. Falk – Eibert J.C. Tigchelaar (eds.): *The Scrolls and Biblical Traditions. Proceedings of the Seventh Meeting of the IOQS in Helsinki* (STDJ 103), Leiden–Boston, Brill, 2012, 65–87. https://doi.org/10.1163/9789004231665_005

Fieger, Michael Fieger – Krispenz, Jutta – Lanckau, Jörg (Hgg.): *Wörterbuch alttestamentlicher Motive*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2013.

Gunkel, Hermann – Begrich, Joachim: *Einleitung in die Psalmen. Die Gattungen der religiösen Lyrik Israels*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1933.

Janowski, Bernd: *Anthropologie des Alten Testaments. Grundfragen – Kontexte – Themenfelder*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2019. https://doi.org/10.1628/978-3-16-156935-7

Janowski, Bernd: Das erschöpfte Selbst. Zur Semantik der Depression in den Psalmen und im Ijobbuch, in Johannes Schnocks (Hg.): *„Wer lässt uns Gutes sehen?" (Ps 4,7). Internationale Studien zu Klagen in den Psalmen. Zum Gedenken an F.-L. Hossfeld* (HBS 85), Freiburg, Herder, 2016, 95–143.

Kovács Enikő Hajnalka: *Egyéni panaszénekek a Zsoltárok könyvében*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, Budapest, 2024. https://doi.org/10.56037/978-963-646-004-4

Németh Áron: Trauma-hermeneutika és ószövetségtudomány. Kutatástörténeti pillanatkörkép, in Benyik György (szerk.): *Bibliai hermeneutika, avagy a bibliai szövegértelmezés változatai. 33. Szegedi Nemzetközi Biblikus Konferencia, Szeged, 2022. augusztus 23-25.*, Szeged, Szegedi Nemzetközi Biblikus Konferencia Alapítvány, 2024, 799–817.

Péntek Dániel Gábor: *Kiáltás a mélységből. Alvilágkép a zsoltárköltészetben*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, 2024. https://doi.org/10.56037/978-963-646-114-0

Seybold, Klaus: *Poetik der Psalmen*, Stuttgart, Kohlhammer, 2003.

Westermann, Claus: Struktur und Geschichte der Klage im Alten Testament, *ZAW* Band 66, 1954/1, 44–80. doi.org/10.1515/zatw.1954.66.1.44

Würzbach, Natascha: Theorie und Praxis des Motiv-Begriffs. Überlegungen bei der Erstellung eines Motiv-Index zum Child-Korpus, *Jahrbuch für Volkliedforschung*, 38. Jahrg., 1993, 64–89. https://doi.org/10.2307/848948

Zsengellér József: *Manassé imája – Egy bibliai apokrif karrierje* (Lectio Divina 25), Bakonybél–Budapest, Szent Maurícius Monostor – L'Harmattan, 2021.

KIEGÉSZÍTŐ MEGÁLLAPÍTÁSOK AZ I. SZINTŰ TIBÉRIÁSI PRÓZAI ELVÁLASZTÓ AKCENTUSOK ALKALMAZÁSÁNAK KÉRDÉSEIHEZ

Páll László
Károli Gáspár Református Egyetem, Hittudományi Kar, Budapest, Magyarország
ORCID: 0009-0005-3344-5967

Absztrakt: A tanulmány a *szillúq* és az *'atnáḥ* akcentusok használatának következetlenségein keresztül világít rá a *Leningrádi kódex* és az azon alapuló kritikai kiadások (*BHK*, *BHS*) közötti eltérésekre. A magyar nyelvű szakirodalomban eddig nem tárgyalt példák alapján arra következtethetünk, hogy a *Unicode/XML Leningrad Codex* digitális változata több kritikai kiadásnál hűebben tükrözi az eredeti kéziratot. Ugyanakkor a masszoréták által punktált szöveg bizonyos hiányosságai is sikeresen korrigálhatók rugalmas és kontextusérzékeny megközelítéssel.

Kulcsszavak: akcentustagolás, Biblia Hebraica Stuttgartensia (BHS), kantillációs jelek, Leningrádi kódex, tibériási masszóra.

FURTHER REMARKS ON THE USE OF FIRST-LEVEL PROSE DISJUNCTIVE ACCENTS IN THE TIBERIAN TRADITION

Abstract: This study examines inconsistencies in the use of the *silluq* and *'atnāḥ* disjunctive accents to highlight textual divergences between the Leningrad Codex and the critical editions derived from it (*BHK*, *BHS*). Based on examples that have not yet been discussed in Hungarian scholarship, it can be concluded that the *Unicode/XML Leningrad Codex* provides a more faithful transcription of the original manuscript than several printed editions. At the same time, certain deficiencies in the punctuation can be successfully corrected through a flexible and context-sensitive approach.

Keywords: accentual segmentation, Biblia Hebraica Stuttgartensia (BHS), cantillation marks, Leningrad Codex, Tiberian masora.

Fiatal kutatóink II., 109–121.
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-399-1-07

Páll László

Bevezetés

A zsidó Biblia akcentusai olyan kantillációs jelek, amelyekkel középkori írástudók, a masszoréták a szent szövegek helyes felolvasásának szabályozásán túlmenően azok értelmi tagolását is írásban rögzítették. Ehhez társul másodlagosan az akcentusok harmadik, hangsúlyjelölő (illetve fonémikus) funkciója. Ezek együttesen a szakemberek segítségére lehetnek az exegézis[1] vagy éppen a bibliafordítás[2] és -revízió[3] munkálatai során.

Kustár Zoltán magyar nyelven hiánypótló *A héber Ószövetség szövege* című monográfiája külön fejezetet szán a masszoréták és iskoláik tevékenységének tárgyalására,[4] majd pedig a tibériási prózai és költői akcentusrendszer kialakulásának és hierarchikus szerkezetének bemutatására.[5] Érdemes megemlíteni de Hoop és Sanders néhány éve megjelent ígéretes bevezető tanulmányát, amely részletekbe menően ismerteti a különféle kéziratos bizonyítékokat és – ezeken keresztül – az akcentusrendszerek kialakulásának folyamatát, állást foglalva az akcentusrendszer elsődleges prozódiai funkciója – és ezáltal a másik kettő járulékos szerepe – mellett.[6]

Jól látva az akcentusrendszer belső fejlődését, a punktálás befejezetlenségét, a szabályok következetlenségét és a kéziratokban rejlő hibákat – és ezáltal a vállalkozás lehetetlenségét –, Kustár Zoltán nem is próbálkozik meg azzal, hogy kidolgozza és kimerítően bemutassa az akcentusok alkalmazásának egyetemes szabályrendszerét.[7]

[1] Rengeteg tanulmány született már az akcentusok exegézist meggazdagító szerepéről: Sung Jin Park: *The Fundamentals of Hebrew Accents: Divisions and Exegetical Roles Beyond Syntax*, Cambridge, Cambridge University Press, 2020, 116–131; lásd még Marcus A. Leman: Reading with the Masoretes: The Exegetical Value of the Masoretic Accents, *JBTS* 2, 2017/1, 42–51; Raymond de Hoop – Marjo C. A. Korpel – Stanley E. Porter (eds.): *The Impact of Unit Delimitation on Exegesis*, Pericope 7, Leiden–Boston, Brill, 2009.

[2] Kustár Zoltán: Magyar protestáns bibliafordításaink szövegtagolása és az ószövetségi akcentusok, *Könyv és Könyvtár*, XXX. köt., 2008, Debrecen, DEENK, 2010, 95–104. Lásd még uő: Az akcentusok és az exegézis, *Theologiai Szemle,* 50. évf., 2007/1, 4–14.; uő: *A héber Ószövetség* szövege, Budapest, Kálvin, 2010, 192–212.

[3] A RÚF előkészítő munkálataiban az akcentusok szerepéhez lásd Kustár Zoltán: *A protestáns Revideált újfordítású Biblia (RÚF 2014) ószövetségi részében végzett módosítások. Elvek, eredmények, tartalmi indoklások,* DÓTTF 7, Debrecen, DRHE, 2017.

[4] Kustár: *A héber Ószövetség*, 83–101.

[5] Uo., 102–186.

[6] Raymond de Hoop – Paul Sanders: The system of Masoretic accentuation: Some introductory issues, *The Journal of Hebrew Scriptures,* vol. 22, 2022, 1–65.

[7] Kustár: *A héber Ószövetség,* 139.

Célkitűzések

Jelen tanulmány célja, hogy néhány pontosító jellegű, további kivételeket felmutató kiegészítő megállapításokat tegyen az egyes prózai elválasztó akcentusok alkalmazási szabályairól – kiemelt figyelmet fordítva a nagyobb pauzával járó, a legerősebb tagolást végző akcentusokra, illetve az azok által határolt egységekre (az akcentushierarchia szerinti I. szint: *szillúq, ʾatnáḥ*).

Mindeközben a szerző célja, hogy felhívja az olvasó figyelmét néhány olyan különleges esetre, amelyek magyar nyelven eddig még nem kerültek tárgyalásra vagy említésre. Ezek az esetek rávilágítanak az akcentustagolás gazdagságára, különösen a *Leningrádi kódex* masszoréta hagyományában, valamint arra a sokszínűségre, amely a további források – kéziratok, szövegkiadások, konkordanciák és digitalizált szövegek – összevetésében mutatkozik meg.

A digitális bölcsészet nyújtotta lehetőségeket szem előtt tartva a tanulmány egyúttal arra is rá kíván mutatni, hogy a hasonló módszertannal végzett kutatások milyen új távlatokat nyithatnak a kéziratos szövegek és kapcsolódó források elemzésében.[8]

A szerző a feltárt mintázatokat a lehető legrugalmasabban, tehát nem hibákként vagy kijavítandó elírásokként kezeli – erre biztatva másokat is.[9] Jelen keretek között nem – és talán egyébként sem – vállalkozhatunk egy olyan szabályrendszer megalkotására, amellyel minden (vagy legalábbis a legtöbb) bibliai vers leírható lenne.[10]

[8] Drew Longacre szövegkritikával foglalkozó blogoldala valódi kincsesbánya lehet a kéziratok világa iránt érdeklődőknek és szakembereknek egyaránt, hiszen egy bejegyzésében közzétette a legfontosabb szabadon hozzáférhető digitalizált kéziratok listáját. Uő: *Online Digital Manuscripts and Editions*. oldtestamenttextualcriticism.blogspot.com/p/online-digital-images.html (Letöltés: 2025. június 3.)

[9] A tanulmány szerzője korábban (James Price-hoz hasonló módon) megpróbálkozott egy redundanciaalapon egyszerűsítő és tömörítő akcentus-szabályrendszer kidolgozásával a generatív nyelvtan segítségével. Páll László: *Régi és új irányok a tibériási prózai elválasztó akcentusok kutatásában*, publikálatlan TDK-dolgozat, 2024.

[10] James D. Price egészen más úton jár, amikor kidolgozza az akcentusok formalizált rendszerét: James D. Price: *The Syntax of the Massoretic Accents in the Hebrew Bible*, in Studies in the Bible and Early Christianity (27), Lewiston, NY, Edwin Mellen Press, 1990. Később ezt „sikerül" leegyszerűsítenie frázisstruktúra-nyelvtan segítségével 19 szabályra, amelyek mentén az összes bibliai vers (és még végtelen másik „mondat") legenerálható – 28 kivétellel: uő: *Concordance of the Hebrew Accents in the Hebrew Bible*, vol. 1–4., Studies in the Bible and Early Christianity (34A–D), Lewiston, Edwin Mellen Press, 1996, 11–16. Az akcentusok abszolút hierarchiájáról vallott megközelítését többek között Sung-Jin Park vitte tovább.

Módszertan

A kutatás során a Biblia Hebraica Stuttgartensia (BHS) kritikai szövegkiadás alapját is képező, tibériási masszoréták által punktált *Leningrádi kódex* prózai akcentusszerkezetét szinkron vizsgálat keretén belül adottnak vettük, nem foglalkozva a szöveg előtörténetével. Az adatgyűjtés ún. reguláris kifejezések használatával történt, melyek lehetővé tették a különféle akcentusok listázását és bizonyos szempontok szerinti kigyűjtését a *Leningrádi kódex* digitalizált – és a szerző által normálalakra hozott – szövegéből.[11] Ezt ezután sikerült összevetni az eredeti kéziratokkal (*Leningrádi* és *Aleppói kódex*),[12] nyomtatott bibliakiadásokkal (BHK, BHS),[13] akcentus-konkordanciával[14] és a BHS digitalizált szövegével is.[15]

Ehhez a digitalizált szövegben meg kellett különböztetni az azonos karakterkódolású, de eltérő akcentusokat (*legarméh – múnaḥ cum pászéq*;[16] penultimán is kitett elválasztó *pasṭá'* – összekötő *'azlá'*),[17] és szét kellett választani a Tízparancsolat és további versek (1Móz 35,22) kettős akcentustagolását is.[18] Visszacsatolásos folyamattal az alapszöveg következetlenségeit sikerült javítani a megtalált kivételek és „szabálytalanságok" mentén. A tanulmány szempontjából irányadóak a Kustár Zoltán által leírt, a tibériási prózai elválasztó akcentusokra vonatkozó szabályosságok.[19] Ezek ismeretét jelen munka adottnak veszi, a következőkben így csak a megkezdett tudományos párbeszédet továbbvivő mintázatok és kivételek – valamint ezek kontextusba helyezéséhez szükséges alapvető szabályosságok – kerülnek kifejtésre.

[11] A digitalizált szöveg forrása: https://tanach.us/Tanach.xml (Letöltés: 2025. június 3.); http://github.com/openscriptures/morphhb (Letöltés: 2025. június 3.)

[12] A *Leningrádi kódex*hez lásd: commons.wikimedia.org/w/index.php?title=Category:Codex_Leningradensis (Letöltés: 2025. június 3.) Az Aleppói kódexhez lásd: barhama.com/aleppocodex (Letöltés: 2025. június 3.)

[13] Karl Elliger – Wilhelm Rudolph (eds.): *Biblia Hebraica Stuttgartensia*[5] (=*BHS*), Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 1997. Valamint: Rudolf Kittel (ed.): *Biblia Hebraica* (=*BHK*), Stuttgart, Privilegierte Württembergische Bibelanstalt, 1925.

[14] Price: *Concordance* I–IV.

[15] Ez utóbbihoz lásd: https://www.die-bibel.de/en/bible/BHS/ (Letöltés: 2025. június 3.)

[16] A szerző által írt program minden *revia* előtti *pászéq*kel álló *múnaḥ*ot *legarméh*ként azonosít, az e szabályon felül ismert kivételekkel együtt. James Price konkordancia formájában is kiadta a többi között e *legarméh*-listákat: Price: *Concordance I–IV*: 245–247, 499–502, 793–797, 1061–1066. Ez érthető okokból sokkal pontosabb a masszoréták középkori listáinál.

[17] unicode.org/charts/PDF/U0590.pdf (Letöltés: 2025. június 3.)

[18] Kustár: *A héber Ószövetség*, 49–52. Ez utóbbi ismertetését lásd a továbbiakban.

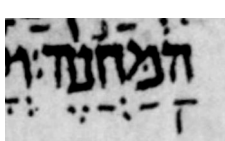
[19] Uo., 139–164.

Kiegészítő megállapítások

Az egyes akcentusok tárgyalásának következőkben alkalmazott sorrendjét azok hierarchiában betöltött szerepe határozza meg. A könnyebb átláthatóság kedvéért az egyes akcentusokat a BHS Tabula Accentuuma sorszámozásának megfelelő számértékkel is jelöljük,[20] a szemléltetésként mellékelt kéziratos szövegekben pedig az éppen vizsgált akcentusokat is kiemeljük.[21] Bármelyik bibliai vers kapcsán felmerülő kérdés (például a kettős akcentustagolás) esetén további eligazítást adhat az Open Scriptures Hebrew Bible projekt – az OSHB Verse nevű oldal a bibliai versek akcentusszerkezetébe vizuálisan nyújt betekintést.[22]

Szillúq

A versvégi lezáró *szillúq* hiánya – mint azt Kustár Zoltán néhány igevers kapcsán feltételezi – nem tudható be minden esetben a BHS sajtóhibájának.[23] A 4Mózes 27,9 (לְאֶחָיו), 5Mózes 12,2 (רַעֲנָן) és 5Mózes 23,12 (הָמִּחָנָה) verseiben a BHK akkor is kiteszi a *szillúq*ot, amikor az a *Leningrádi kódex*ben és a BHS-ben nem szerepel. A képen lásd 5Mózes 23,12-t (folio 112b).[24]

1. kép. Folio 112b.

[20] Az alkalmazott jelölésmódban Kustár Zoltánhoz hasonlóan a *ṭifḥá'*-t (7) a *revíʿa*-hoz (8) képest eggyel előrébb vettük. Uő: *A héber Ószövetség*, 133. Az összetéveszthetőség elkerülése érdekében 9 felett a számokat betűkkel helyettesítettük. Elválasztó akcentusok: *szillúq* (1), *'atnáḥ* (2), *szególtá'* (3), *salselet* (4), *záqéf parvum* (5), *záqéf magnum* (6), *ṭifḥá'* (7), *revíʿa* (8), *zarqá'* (9), *pasṭá'* (A), *jetív* (B), *tevír* (C), *pázér* (D), *pázér magnum* (E), *telísá' magnum* (F), *geres* (G), *gerásajim* (H), *legarméh* (I). Összekötő akcentusok: *múnaḥ* (J), *mahpák* (K), *méreká'* (L), *méreká' kefúláh* (M), *dargá'* (N), *'azlá'* (O), *telísá' parvum* (P), *galgal* (Q). Mellékhangsúly: *meteg* (0). Zenei díszítések: *maqqél* (O5), *má'jelá'* (7). Egyéb jelek: *pászéq* (|), *maqqéf* (-).

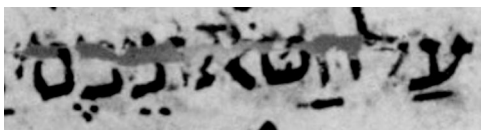
[21] Az éppen tárgyalt kódexszövegek kikeresésének fáradságos munkáját egy versindex jelentős mértékben felgyorsítja. Ben Denckla: *Indexes of Codices of the Hebrew Bible*. github.com/bdenckla/codex-index (Letöltés: 2025. június 3.)

[22] hb.openscriptures.org/structure/OshbVerse (Letöltés: 2025. június 3.)

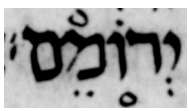
[23] Vö. Kustár: *A héber Ószövetség*, 145, 459. j.

[24] A szó első betűje alatt lévő akcentus a *meteg*, egy mellékhangsúlyjel, nem pedig a *szillúq*.

Néhány további helyen szintén nem találunk versvégi *szillúq*ot a *Leningrádi kódex*ben: 3Móz 26,28 ([עַל־חַטֹּאתֵיכֶם] –folio 72b); Ézs 13,7 (יִמָּס); Hós 11,7 ([יְרוֹמֵם] – folio 306b).

2. kép. Folio 72b.

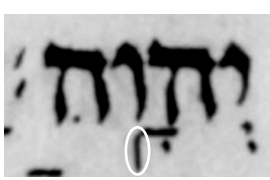
3. kép. Folio 306b.

A különféle szövegkiadások bizonytalansága alapján nem egyértelmű, hogy az 5Mózes 23,18 végén áll-e *szillúq*. Mindenesetre a BHS nem hozza (folio 113a).[25]

4. kép. Folio 113a.

Tényleges sajtóhibát találunk a BHS-ben a Bírák 2,12-nél, ahol a nyomtatott kiadásban *ṭifḥá'* áll a vers végén (folio 137a).

5. kép. Folio 137a.

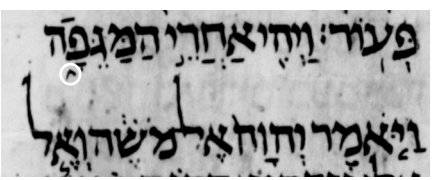
Az 1Mózes 35,22 kétféleképpen is olvasható – két verssé bontva vagy éppen egyben, így az *'atnáḥ* egy *szillúq*kal azonos szó(tag)ra esik (יִשְׂרָאֵֽל). A kettős akcentustagolást a következőképpen választhatjuk szét:[26]

[25] A hiba oka az lehet, hogy az akcentus éppen egybecsúszik a következő vers szupralineáris *geres* akcentusával.

[26] Lásd még: hb.openscriptures.org/structure/OshbVerse/index.html?b=Gen&c=35&v=22 (Letöltés: 2025. június 3.)

וַיְהִי בְּשָׁכְנָ֣ן יִשְׂרָאֵל֮ בָּאָ֣רֶץ הַהִוא		8 K A J 5
וַיֵּלֶךְ רְאוּבֵ֒ן		J 5
וַיִּשְׁכַּ֣ב אֶת־בִּלְהָ֣ה פִילֶ֣גֶשׁ אָבִ֑יו	6 -7 J 2	A -A J 5
וַיִּשְׁמַ֥ע יִשְׂרָאֵ֖ל	7 1	7 2…
וַיִּהְי֥וּ בְנֵי־יַעֲקֹ֖ב שְׁנֵ֥ים עָשָֽׂר׃	0L 0-7 L 1	

A 4Mózes 25,19–26,1 esetében egy nyitott bekezdés (*petúḥá'*) áll az egyetlen versként tagolt két félvers között (folio 91a). Nem tekinthető valós kivételnek, hiszen csak a mi versbeosztásunk szerint várnánk *szillúq* akcentust az *'atnáḥ* helyén.

6. kép. Folio 91a.

A *szillúq*ot (1) *ṭifḥá'* (7) előzi meg, ha nem közvetlenül a versfelező *'atnáḥ* (2) után áll.[27] Ez alól egyetlen kivétel ismert, a Mikeás 6,3 (*méreká'*val [L]):

[הֲלְאֹתִיךְ]	[2]	[…mivel bántottalak?] (2)
עֲנֵה בִי׃	L 1	Felelj nekem! (1)

7. kép. Folio 315a

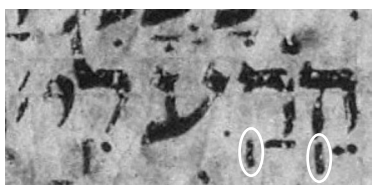
A BHS-ben *méreká'*t találunk még további két helyen – tévesen. A szóban forgó előfordulások: Jeremiás 7,3 ([helyesen: בַּמָּקוֹם] – folio 249a); 42,8 (לְמִקְטָן).

[27] Kustár: *A héber Ószövetség,* 145–146. Ismert 53 olyan alkalom, amikor a *szillúq* uralmi területe e módon üres (a 3Mózes 21,4-ben a vers végén egy zenei díszítést, ún. *má'jelá'*t találunk). Price: *Concordance I,* 36–37.

8. kép. Folio 249a.

A *szillúq* elválasztó akcentus egyetlen, nem ismétlődő összekötője a *méreká'*. Egy esetben a BHS mégis kétszer teszi ki egyazon szón (הֶרַע) – Ruth 1,21 (lásd a *Leningrádi kódex* szövegét – folio 421b).

9. kép. Folio 421b.

Egy alkalommal pedig, az 1Krónikák 1,53-ban (lásd folio 328a), a *Leningrádi kódex*ben *múnaḥ*ot találunk a *szillúq* előtt (אֵלוּף מִבְצָר).[28]

10. kép. Folio 328a.

'atnáḤ

A versen belül a legerősebb tagolást végző *'atnáḥ* csak egyszer tehető ki. A BHS-ben két alkalommal a második versfélben egy-egy *mahpák* helyén is *'atnáḥ*ot találunk: Ezékiel 32,30 (בָּהֹתִיתָם […] וְכָל־צָדוֹנִי ; 1 Krónikák 10,1 (בְּיִשְׂרָאֵל וַיָּנָס). Ez az elírás egy lehetetlen mintázatot eredményez mindkét esetben.

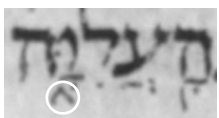
Még csak azt sem vehetjük adottnak, hogy az *'atnáḥ* kizárólag a rövidebb sorokból hiányozhat.[29] Példaként több olyan előfordulást is közlünk, ahol a Héber

[28] A két szó eredetileg külön hasábban szerepelt. A könnyebb átláthatóság kedvéért egymás mellé lettek helyezve.

[29] Vö. Kustár: *A héber Ószövetség*, 146.

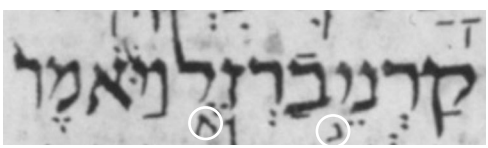
Bibliában e versfelező hiányában is hosszabb sorokat találunk (az alábbiakban itt mintegy kilenc-kilenc elválasztó akcentussal): 2Kir 22,12; Jer 13,13; Préd 5,17; Ezsd 6,9; 1Krón 6,47; 12,38; 2Krón 23,1; 34,20.

A BHS-ben a Bírák 3,25-nél az *'atnáḥ* helyén hibásan egy (harmadik) *ṯifḥá'*t találunk (הָעֲלִיָּה). A *Leningrádi kódex* itt a megfelelő akcentust hozza (הָעֲלִיָּה – folio 137b). Ehhez hasonló a Bírák 16,7 (helyesen: לֹא־חֹרָבוּ) és a 2Krónikák 22,12 (helyesen: שֵׁשׁ שָׁנִים) esete.

11. kép. Folio 137b.

Egyértelműen *'atnáḥ* áll egy *múnaḥ* után a *Leningrádi kódex*ben (folio 353b) azon a helyen, ahol a BHS egy második *múnaḥ*ot tesz ki a 2Krónikák 18,10-ben (קְרֵנֵי בַרְזֶל וַיֹּאמֶר [J J 5] – helyesen: קַרְנֵי בַרְזֶל [J 2]).

12. kép. Folio 353b.

Az *'atnáḥ*ot minden esetben megelőzi egy *ṯifḥá'*, ha nem közvetlenül a vers elején áll.[30] Valódi kivételt e szabály alól nem találtunk.

Egy alkalommal a BHS *mahpák*ot hoz a *ṯifḥá'* helyett (3Móz 25,20 [téves alak: נֹאכַל]). Ez esetben nemcsak, hogy hiányozna az *'atnáḥ* elől az elvárható *ṯifḥá'*, de ráadásul az *'atnáḥ* második összekötője is egy szabálytalan akcentus lenne. Itt két jól elkülöníthető jelölés keresztezi egymást: valójában egy *ṯifḥá'*val (fehér ellipszissel jelölve) és az alatta lévő sor egyik *masora circellus*ával (szürke ellipszissel jelölve) van dolgunk (folio 71b).[31]

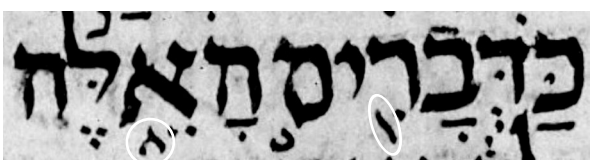
[30] Uo.

[31] Az észrevételért a dicséret Ben Dencklát illeti: https://www.tanach.us/Notes/Leviticus/Leviticus.25.20.4-c.html (Letöltés: 2025. június 3.) Ebben az esetben nem volt megfelelő a szerző által használt alapszöveg sem, amely egy ismeretlen és eleve értelmezhetetlen *ṯifḥá'* + *mahpák* kombinációt hoz (נֹאכַל): https://www.tanach.us/ (Letöltés: 2025. június 3.) Egy eltérő véleményhez lásd Price: *The Syntax*, 50, 8. j. – aki a 3Mózes 25,20 ritka „mintázatát" másolási hibának tartja.

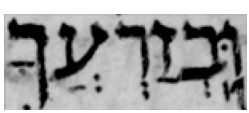
13. kép. Folio 71b.

Egy esetben a BHS digitalizált változatában hibásan áll *'azlá'* a *tifḥá'* helyén (4Móz 21,5).[32] Ehhez hasonló a Nehémiás 6,7 példája (lásd folio 457a), ahol a nyomtatott kiadásban is a kérdéses helyen egy *múnaḥ*ot találunk ([כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה] – [helyesen: כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה]) – szemben a *Leningrádi kódex*szel.[33]

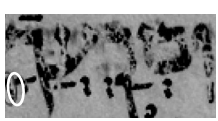

14. kép. Folio 457a.

További három alkalommal *ṭifḥá'*t várnánk az *'atnáḥ* előtt olyan helyen, ahol a szó kitett elsődleges akcentus nélkül maradt: 2Móz 4,10 (דַּבֶּרְךָ); 5Móz 24,10 (בְּרֵעֲךָ); 2Kir 5,27 (וּבְזַרְעֶךָ – folio 206a). E hiányzó *ṭifḥá'*k több kéziratban jelen vannak (Aleppói kódex – a 2Kir 5,27-hez lásd itt: folio 93b), csupán a *Leningrádi kódex*ből maradtak el (lásd folio 206a).

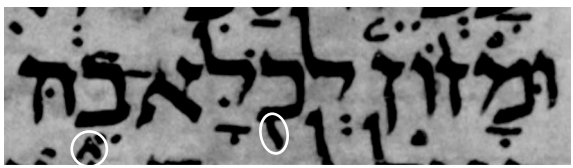
15. kép. Folio 206a.

16. kép. Folio 93b.

[32] https://www.die-bibel.de/en/bible/BHS/NUM.21 (Letöltés: 2025. június 3.)
[33] https://www.die-bibel.de/en/bible/BHS/NEH.6 (Letöltés: 2025. június 3.)

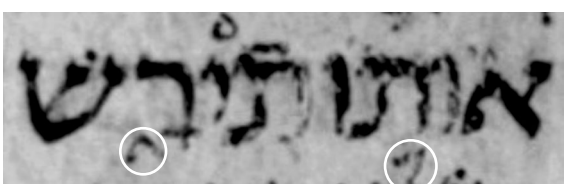
A *ṭifḥá'* néhány esetben – a *meteg* helyén – az *'atnáḥ* mellékhangsúlyaként áll a vele azonos hangsúlyozási egységen. A speciális zenei díszítés neve: *má'jelá'*, ami megkaphatja a *ṭifḥá'* összekötőjét is.[34] Kivételes az egymással majdnem szó szerint egyező Dániel 4,9 és 18 esete (folio 441a), hiszen itt a versfelező előtt második összekötőként *'azlá'* akcentust találunk:

17. kép. Folio 441a.

עָפְיֵהּ שַׂפִּיר וְאִנְבֵּהּ שַׂגִּיא וּמָזוֹן	K A J 5	Szép lombja volt és sok gyümölcse,
לְכֹלָּא־בֵּהּ	O 7-2	táplálékot nyújtott mindenkinek.[35]

Rátérve az *'atnáḥ* összekötőire azt találjuk, hogy előtte a megszokott *múnaḥ* helyett egy alkalommal *méreká'* (Bír 11,24 [אוֹתוֹ תִירֵשׁ] – folio 144a) áll.[36] A BHS hibája, hogy *mahpák* (1Kir 6,2 – [וְעֶשְׂרִים רָחְבּוֹ]) és digitalizált változatában *'azlá'* (4Móz 21,5 – [לָמוּת בַּמִּדְבָּר]) akcentusokkal is előfordul (ez utóbbit már fent említettük).

18. kép. Folio 144a.

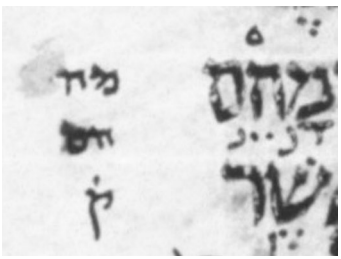
Az *'atnáḥ* akcentust harminc-egynéhány esetben két *múnaḥ* is megelőzheti. Ezek két kivételtől eltekintve egyszótagos szavakon állnak.[37] A kivételek: JSir 1,18 (מָרִיתִי כִּי עִיתּוֹ) és 1Krón 4,12 (אֲבִי עִיר נָחָשׁ). Ezen felül az Ezékiel 8,6-ban a *qeré* javításának elfogadásával kerül egy szóra az *'atnáḥ* két összekötője (מֵהֵם – folio 279b).

[34] Kustár: *A héber Ószövetség*, 165–166, 549. j. Az itt felsoroltak közül a 2Kir 9,2-ben valójában nem köti össze maqqéf-vonal a két utolsó szót, így az a *Leningrádi kódex*ben nem *má'jelá'* (חֲדַר בְּחֶדֶר).

[35] További szövegkiadásokhoz lásd még: Price: *Concordance IV,* 876.

[36] A BHS tévesen hoz az 1Kir 8,11-ben *méreká't múnaḥ* helyett (helyesen: מִפְּנֵי הֶעָנָן).

[37] Kustár: *A héber Ószövetség,* 146.

19. kép. Folio 279b.

Következtetések

A tanulmány során ismertetett példák és az azokkal kapcsolatos megfigyelések arra utalnak, hogy a tibériási prózai elválasztó akcentusok alkalmazása nem minden esetben írható le egységes és teljes szabályrendszer mentén – szükséges tudatosítanunk: mindez történeti fejlődés következménye, így a munka során még szinkron vizsgálat esetén is kontextus- és hagyományérzékeny megközelítésre volt szükség.

A szövegek vizsgálatában alkalmazott digitális bölcsészeti módszertan lehetővé tette az akcentusok gyors és célzott keresését, az így gyűjtött adatok pedig kéziratos és nyomtatott szövegforrásokkal történő összevetés során váltak értelmezhetővé. A példák azt mutatják, hogy bár egyik szövegkiadás vagy digitalizált változat sem teljesen mentes a hibáktól vagy diszkrepanciáktól, egymással összevetve ezek az eltérések jól korrigálhatók, néhol akár még erre sincs szükség, ahol e változatok értelmezhetők a rendszer belső változatosságának keretein belül.

A vizsgálat során külön figyelem irányult a *Leningrádi kódex* digitalizált szövegére, amely több esetben eltérést mutatott a Biblia Hebraica Stuttgartensia kritikai kiadásához képest. A kéziratos hagyomány – a példák tanúsága szerint – nem ritkán az előbbi olvasatát támogatja.

Irodalomjegyzék

Biblia. Revideált új fordítás (=*RÚF*), Budapest, Kálvin, 2014.

Elliger, Karl – Rudolph, Wilhelm (eds.): *Biblia Hebraica Stuttgartensia*5 (=*BHS*), Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 1997.

de Hoop, Raymond — Korpel, Marjo C. A. — Porter, Stanley E. (eds.): *The Impact of Unit Delimitation on Exegesis*, Pericope 7, Leiden—Boston, Brill, 2009.

de Hoop, Raymond — Sanders, Paul: The System of Masoretic Accentuation: Some Introductory Issues, *The Journal of Hebrew Scriptures,* vol. 22, 2022, 1–65. https://doi.org/10.5508/jhs29622.

Kittel, Rudolf (ed.): *Biblia Hebraica* (=*BHK*), Stuttgart, Privilegierte Württembergische Bibelanstalt, 1925.

Kustár Zoltán: *A héber Ószövetség szövege*, Budapest, Kálvin, 2010.

Kustár Zoltán: *A protestáns Revideált újfordítású Biblia (RÚF 2014) ószövetségi részében végzett módosítások. Elvek, eredmények, tartalmi indoklások,* DÓTTF 7, Debrecen, DRHE, 2017.

Kustár Zoltán: Az akcentusok és az exegézis, *Theologiai Szemle,* 50. évf., 2007/1, 4–14.

Kustár Zoltán: Magyar protestáns bibliafordításaink szövegtagolása és az ószövetségi akcentusok, *Könyv és Könyvtár*, XXX. köt., 2008, Debrecen, DEENK, 2010, 95–104.

Leman, Marcus A.: Reading with the Masoretes: The Exegetical Value of the Masoretic Accents, *JBTS,* vol. 2, 2017/1, 42–51.

Park, Sung Jin: *The Fundamentals of Hebrew Accents: Divisions and Exegetical Roles Beyond Syntax*, Cambridge, Cambridge University Press, 2020. https://doi.org/10.1017/9781108801782

Páll László: *Régi és új irányok a tibériási prózai elválasztó akcentusok kutatásában,* publikálatlan TDK-dolgozat, 2024.

Price, James D.: *Concordance of the Hebrew Accents in the Hebrew Bible*, vol. 1–4., Studies in the Bible and Early Christianity (34A–D), Lewiston, Edwin Mellen Press, 1996.

Price, James D.: *The Syntax of the Massoretic Accents in the Hebrew Bible*, in Studies in the Bible and Early Christianity (27), Lewiston, Edwin Mellen Press, 1990.

Hivatkozott blog- és weboldalak mutatója

Denckla, Ben: *Indexes of Codices of the Hebrew Bible.* github.com/bdenckla/codex-index

Longacre, Drew: *Online Digital Manuscripts and Editions. oldtestamenttextual criticism.*
blogspot.com/p/online-digital-images.html
barhama.com/aleppocodex
commons.wikimedia.org/w/index.php?title=Category:Codex_Leningradensis
die-bibel.de/en/bible/BHS
github.com/openscriptures/morphhb
hb.openscriptures.org/structure/OshbVerse
tanach.us
tanach.us/Notes/Leviticus/Leviticus.25.20.4-c.html
unicode.org/charts/PDF/U0590.pdf

„ÚR TÜLE SZÜLETÉK, POKOL ÖSSZETÖRETÉK”

A szenvedő jelentéstartalom három kifejezőeszköze archaikus népi imádságokban

Török Csanád
Károli Gáspár Református Egyetem; Bölcsészettudományi Kar; Budapest, Magyarország
ORCID: 0009-0008-4702-0646

Absztrakt: A jelen nyelvtörténeti kutatás forrása 321 archaikus népi imádság Erdélyi Zsuzsanna *Hegyet hágék, lőtőt lépék* című kötetéből. Az elemzés főként funkcionális szempontból vizsgálja az elit műveltség és a népi kultúra vegyüléséből kialakult imaszövegek három, szenvedő jelentéstartalmú kifejezőeszközét: a passzív igét, a létigés határozói igeneves szerkezetet és a T/3. személyű, implicit alanyú szerkezetet.

Kulcsszavak: archaikus népi imádság; szenvedő jelentéstartalom; szóbeli szöveghagyomány; érvényszerző szándék; mnemotechnika.

„ÚR TÜLE SZÜLETÉK, POKOL ÖSSZETÖRETÉK” (PRAYER 54, LINE 12–13) THREE WAYS OF EXPRESSING THE PASSIVE VOICE IN ARCHAIC FOLK PRAYERS

Abstract: The main sources for the historical linguistic research were 321 archaic folk prayers from the book of Zsuzsanna Erdélyi, entitled „Hegyet hágék, lőtőt lépék” (2013). The analysis examines the text of the prayers mainly from a functional perspective. The prayers combine elements of high literacy and folk culture. The analysis focuses on three ways of expressing the passive voice. These are: the passive voice, structures with a substantive verb and an adverbial participle, and the third person plural, implied subject.

Keywords: archaic folk prayers; passive meaning; literary tradition; intention to prevail; mnemotechnics.

Fiatal kutatóink II., 123–142.
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-399-1-08

Török Csanád

Bevezetés

A *Hegyet hágék, lőtőt lépék* című munkát Erdélyi Zsuzsanna néprajztudós fő műveként tarthatjuk számon.[1] Az archaikus népi imádságműfajnak a nyelvészeti szempontú vizsgálatát azonban napjainkig kevesek vállalták – kivételt jelent pl. Pais Dezső,[2] Bárczi Géza,[3] Pelczer Katalin,[4] Korompay Klára,[5] Gallasy Magdolna[6] és Balázs Géza[7] egy-egy munkája. E jelenségnek nézetem szerint kettős oka van: részint az imák – nyelvi felépítésüket tekintve – nem kapcsolhatók egzakt módon valamely nyelvtörténeti korszakhoz, struktúrájuk igen összetett, így az anyagon nem végezhető sematikus, egyetlen korszak nyelvi lenyomatait vizsgáló nyelvtörténeti elemzés; részint – ez a tapasztalatom – a kutatási módszer, amelyet a tág körű művelődéstörténeti áttekintés jellemez, egyesek nézete szerint kevéssé nyelvészi relevanciájú. Ezzel szemben én úgy vélem, hogy amint a *Halotti beszéd és könyörgés* nyelvtörténeti elemzését sem lehetne elvégezni a kor irodalmi és teológiai háttéranyagának ismertetését nélkülözve, úgy a részben ugyane korokig visszanyúló, archaikus népi imádságok történeti nyelvészeti tanulmányozása sem állhat kellő interdiszciplináris megokolás nélkül. Bárczi Géza pontosan ezt fogalmazta meg szentenciózus kijelentésében, 1975-ben: „Ez az értékes szellemi kincs nemcsak egyetlen tudományág vérkeringését dúsítja, hanem tudományos diszciplínák egész sorát látja el bőséges és becses anyaggal, mely máshonnan nem volna remélhető."[8]

[1] Erdélyi Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtőt lépék,* Pozsony, Kalligram, 2013.

[2] Pais Dezső: Hozzászólás Erdélyi Zsuzsanna előadásához, in Erdélyi Zsuzsanna (szerk.): *Múltunk íratlan lírája. Az archaikus népi imádságműfaj háttérvilága,* Pozsony, Kalligram, 1971/2015, 132–136.

[3] Bárczi Géza: Erdélyi Zsuzsanna „Hegyet hágék, lőtőt lépék…" című műve kapcsán, in Erdélyi Zsuzsanna (szerk.): *Múltunk íratlan lírája. Az archaikus népi imádságműfaj háttérvilága,* Pozsony, Kalligram, 1975/2015, 217–219.

[4] Pelczer Katalin: *Egy archaikus népi imafajta történeti szövegtani vizsgálata.* https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdf-viewer-master/external/pdfjs-2.1.266-dist/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/46185/Kd_10947.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Letöltés: 2025. május 28.)

[5] Korompay Klára: Szókészlettani vizsgálat az archaikus népi imádságok köréből: a Grál-motívum kifejezéskincse, in Benő Attila – Gúti Erika – Juhász Dezső – Szoták Szilvia – Terbe Erika – Trócsányi András (szerk.): *Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók tükrében,* Törökbálint, Termini Egyesület, 2017, 44-51.

[6] Gallasy Magdolna: Szövegtörténet, in Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *A magyar nyelvtörténet kézikönyve,* Budapest, Tinta, 2018, 232–234.

[7] Balázs Géza: *A művészet és a nyelv születése. Szemiotika, művészetelmélet, antropológiai nyelvészet,* Budapest, MNYKNT – IKU, 2021, 267–269.

[8] Bárczi: Erdélyi Zsuzsanna „Hegyet hágék, lőtőt lépék…" című műve kapcsán, 218.

A kutatás létjogosultsága és kérdései

A kutatás létjogosultságát mindenekelőtt abban látom, hogy újszerű megfigyelésekkel járulhat hozzá egy, a napjainkban főként nyelvtipológiai vagy (ellen) nyelvművelői szemszögből elemzett tárgykörről – ti. a passzív jelentéstartalom kifejezőeszközeiről – való ismereteinkhez.[9] Ezen megfigyelések ahhoz a feltáró munkához kívánnak társulni, amely az egykori szóbeli kultúra vonatkozásában teszi meg a maga tudományos sejtéseit és megállapításait.[10] Jelen tanulmányban három kifejezőeszközzel foglalkozom: a szenvedő igével (pl. *megostoroztatik*), a létigés határozói igeneves szerkezettel (pl. *el vót csüggedve; föl van szaggatva*) és a T/3. személyű, implicit alanyú személytelen szerkezettel (pl. *átalverték*). Ennek fő okai a következők:

a) Nyelvtörténeti szempontból mindhárom kifejezőeszköz kevés figyelmet kap. A tárgykörben való szakmunkakeresés idején arra lettem figyelmes, hogy a passzív jelentéstartalom élőnyelvi használatáról a régi magyar nyelv vonatkozásában alig esik szó, még a kérdésfeltevés szintjén sincs érintve. Kivétel persze akad, Bárczi Géza a verbum passivum kapcsán például a 15. századi keletkezésű *Szabács viadala* című vers szövegével érvel a szenvedő alak élőnyelvi használatának valószínűtlen volta mellett.[11] Ám világos, hogy egyetlen forrás adataiból kis eséllyel lehet feltérképezni egy adott korszak beszélt nyelvét. Ezenkívül Bárczi írásának ok-okozati felépítése e ponton nem egészen érthető, a szerző ugyanis megfelelteti a versszöveget a feltételezhető beszélt nyelvi megszólalásokkal, s megállapíthatónak véli ebből, hogy a *-(t)atik* képzős ige kevéssé jutott szerephez az ómagyar kori ember ajkán. Az e körbe vonható források szűk körű volta természetesen komoly akadályt gördít a kérdés kutathatósága elé.

b) A nyelvhasználók – éppen a „helyes” beszédre törekedve – napjainkig némiképp „ideologikusan” ítélik meg a szenvedő igét és a létigés határozói igeneves szerkezetet (lásd „a *-tatik/-tetik* a magyarban nem *használtatik*” szentencia), ezért hasznos volna eddig ismeretlen nyelvi adatokkal frissíteni a forrásállományt, rámutatva arra, mennyire valótlan tartalmú (így kártékony) ez a rigmus.

c) A T/3. személyű, implicit alanyú szerkezet bír a legkevesebb szakirodalommal a három vizsgálandó kifejezőeszköz közül, ugyanakkor módfelett gyakori

[9] vö. Modrián-Horváth Bernadett: Megszidódik és meg van szidva. A passzív funkciók morfoszintaktikai kifejezőeszközeinek korpuszalapú vizsgálata, in Simon Gábor – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan, diskurzus, megismerés,* Budapest, Eötvös, 2020, 201.

[10] vö. Korompay Klára: Szóbeliség és írásbeliség viszonya a korai ómagyar korban, *Magyar Nyelv,* CXIX. évf., 2023/2.

[11] Bárczi Géza: *A magyar nyelv életrajza,* Budapest, Gondolat, 1963, 157.

előfordulású az imaszövegek középső, a golgotai jelenetsorozatot leíró passzusában.

d) Fokozza a nyelvtörténeti elemzés szükségességét, hogy nemcsak az általános (köz)vélekedés sajátja, és több ismeretterjesztő cikk origója, hanem egyes tanulmányok kiindulópontja is az, hogy volt idő, amikor kizárólag az ősi elemekből fölépülő *-(t)atik* képzős igealak szolgált a passzivitás jelölésére.[12] Eközben azonban (mintegy dichotómiaként) mára azt is tudjuk, hogy a *föl van szaggatva*-féle gerundium + kopula ősi, obi-ugor örökség a magyarban.[13] Ezek alapján feltehető a kérdés: több száz éven át a passzív ige volt az egyetlen, amely a szenvedő jelentéstartalmat kifejezte? Mikor *lett használatba vonva* a predikatív határozói igeneves szerkezet, s mikortól *mondták* így: „Názáretbe *csendítének*"?[14]

A kutatás célja tehát az, hogy a keresztény és a pogány, az írott és a szóbeliségben hagyományozódó, az elit és a népi kultúra kontaminációjából létrejövő archaikus népi imádságokhoz funkcionális szemszögből közelítsen, s az egyes szenvedő értelmű kifejezések használatából (különös tekintettel azok szövegbeli elhelyezkedésére, gyakoriságára, tendenciáira, jelentésárnyalataira) igyekezzék megállapítani, vajon mi vezethette az imádkozót arra, hogy szent szövege adott pontján egy bizonyos formájú passzív jelentéstartalmú kifejezést használjon. A kapott eredmények nyomán közeledhetünk annak eldöntéséhez, hogy a passzivitás jelölésének adott kifejezőeszköze a népnyelvhez kapcsolódik-e, vagy inkább az elit íráskultúra sajátja – így pl. a szenvedő ige aktív részét képezte-e a mindennapi nyelvhasználó beszédének, vagy csak megkülönböztetett helyzetekben használta, s utóbbi esetben tisztában volt-e tartalmi jelentésével. Minthogy a műfaj az Erdélyi Zsuzsanna-féle lejegyzésig általánosan szóban élt, s nemcsak tartalmában, hanem nyelvében is bőven őriz középkori vonásokat, a korpusz vizsgálatával – kellő körültekintéssel, a tudományosság határait tisztelve – másodlagos kutatási céllal némi fényt vethetünk a kései ómagyar kori, illetve középmagyar kori nyelvhasználó beszélt nyelvére a passivum vonatkozásában.

[12] lásd pl. H. Varga Márta: A 'passzív' jelentés és nyelvi kifejezőeszközei a magyarban, *Folia Uralica Debreceniensia,* XXII. évf., 2015, 299.; Lanstyák István: *A személytelenség kifejezésének eszközei. Nyelvhelyességi és nyelvi helyénvalósági kérdések,* Pozsony, Szenci Molnár Albert Egyesület, 2023, 5.

[13] Honti László – H. Varga Márta: Meg van írva!, in Fóris Ágota (szerk.): *Magyar Nyelvtörténeti Tanulmányok,* Budapest, L'Harmattan, 2013, 260.

[14] Erdélyi: *Hegyet hágék,* 515.

Az archaikus népi imádságműfaj kutatástörténete

Bár az imádságok meglehetős ismertségre tettek szert a felfedezésük óta eltelt bő ötven évben, történeti nyelvészeti dolgozatom logikus felépítése megköveteli, hogy röviden megadjam a kutatástörténeti hátterét e felfedezése idején terra incognitának[15] számító műfaji területnek.

Erdélyi Zsuzsanna az 1950-es években csatlakozott Lajtha László zeneszerző történeti népzenekutató csoportjához, „Noé bárkájához”.[16] Egy gyűjtési terepmunka alkalmával, 1968 decemberében a Somogy megyei Nagyberény egy szőlőhegyi házában, a századik éve felé közelgő Babos Jánosné – kifogyván énekeiből, s hogy nyújtsa a „jóravaló becses személj”[17] ottlétét – „ismeretlen, hosszi szövegbe fogott”.[18] A hallottak után a gyűjtő egyéves könyvtári kutatásba kezdett, de – mivel itthon, mint idővel kiderült, apró közlések szerzőitől (pl. Kálmány Lajos, Bálint Sándor) eltekintve ő volt az úttörője a téma kutatásának – rá kellett ébrednie, hogy a feltételezhetően a középkori irodalmi hagyományokból nagyban merítő orális anyag szakirodalma egyszerűen nem létezik. A további példáknak és a szakmunkáknak a hiánya ellehetetleníteni látszott a ritka felfedezés tudományos leírását, ezért Erdélyi heves tempójú gyűjtésbe kezdett. A gyűjtő munkáját fáradságossá, egyúttal sürgetővé tette azon nem elhanyagolható tény, hogy egyrészt az 1970-es, 1980-as évek „húzd meg-ereszd meg”, ám alapjaiban marxista szellemisége nem kedvezett a falusi öregek mindennapjaiban még élő archaikus népi imádság családon belüli megőrzésének, másrészt a katolikus egyház szintén elítélte az effajta otthoni imádságok végzését. A megfeszített gyűjtőmunka – Erdélyi „az idővel, a halállal futott versenyt: elkapni sír szélén álló öregek ajkáról, kiásni reszketeg emlékezetükből kincseiket”[19] – megtermette gyümölcsét: 1972-ig hatezer imát gyűjtött össze, a hozzájuk tartozó, adatközlői „tudatanyaggal” együtt.[20]

[15] A kifejezést Pais Dezső alkalmazta az apokrif, archaikus népi imádságműfajra annak „keresztelőjekor”, azaz a Magyar Néprajzi Társaság Folklór Szakosztályának 1970. február 11-i ülésén (Pais: Hozzászólás, 132.; Tari János: *Majd az idő kipörgeti – Portréfilm Erdélyi Zsuzsanna néprajzkutatóról,* 2008. https://www.youtube.com/watch?v=u07M8MkPxQ4&t=801s [Letöltés: 2025. május 28.]).

[16] Tari János: *Majd az idő kipörgeti – Portréfilm Erdélyi Zsuzsanna néprajzkutatóról.*

[17] Erdélyi Zsuzsanna: Népi kéziratosainkról, in Erdélyi Zsuzsanna (szerk.): *Múltunk íratlan lírája. Az archaikus népi imádságműfaj háttérvilága,* Pozsony, Kalligram, 2015a, 777.

[18] Erdélyi Zsuzsanna: Archaikus és középkori elemek népi szövegekben, in Erdélyi Zsuzsanna (szerk.): *Múltunk íratlan lírája. Az archaikus népi imádságműfaj háttérvilága,* Pozsony, Kalligram, 2015b, 109.

[19] Rónay György: Archaikus. Apokrif. Népi. Imádság, in Erdélyi Zsuzsanna (szerk.): *Múltunk íratlan lírája. Az archaikus népi imádságműfaj háttérvilága,* Pozsony, Kalligram, 1975/2015, 229.

[20] Erdélyi: *Hegyet hágék,* 33.

Az archaikus népi imádságműfaj történeti és irodalmi kapcsolatai magyar és európai összefüggésben

A korpusz – eredetét és tartalmát tekintve – a legmeghatározóbban a középkori egyházi költészettel és képzőművészettel, illetve az Imitatio Christi igényével fellépő misztériumjátékokkal rokon, azok töredékeiből építkező, folklorizált örökség.[21] Ezért feltétlenül szükséges, hogy – ha a szűk keretek miatt tömören is, de a nyelvészeti elemzés szakszerűsége érdekében – megvilágítsam az imaanyag művelődéstörténeti hátterét. A történeti alapú nyelvészeti vizsgálódás rendre utalni fog a következőkben olvasható kultúr-és mentalitástörténeti leírásra. E fejezet áttetszősége és a dolgozat szerkezeti arányossága végett vázlatos áttekintést alkalmazok.

a) A szövegkincs dominánsan a katolikumhoz kötődik,[22] amiből annak egyetemes európai kiterjedése következik.[23]

b) „E műfaj funkciójában az ó és az új, a pogány és a keresztény világ lélekben nehezen feloldható ellentmondásainak kiegyenlítését szolgálta”.[24] A tárgyalt szövegek vallásos intuíciója és motiváltsága magától értetődő. E vallásosság azonban nem egy gyökérről sarjad. Míg az objektívnek nevezhető vallásos tematikát, terminológiát, formai jegyeket „a papság reprezentálta egyház ismeret- és szertartásanyaga biztosítja”,[25] addig a gonosztól óvó, bűvös szóban való hit a kereszténység felvétele előtti (vagy éppen alatti) idők pogány képzeteinek mélyrétegeibe enged némi bepillantást.

c) Az archaikus népi imádságok jobbára a szóbeliségben éltek. Jóllehet léteztek imák, amelyek bekerültek az írásbeli nyilvántartásba, ám csupán perifériális helyzetben, a népi imádságos ponyvairodalomban kaphattak helyet.[26] Meghatározóan orális műfajról lévén szó, az imádságokat egyedül úgy tudták életben tartani a 19. század előtt – a nyilvánvalóan általánosan – írástudatlan emberek, ha egyrészt megfelelő mnemotechnikai elemeket építettek a szövegekbe, másrészt „az iskoláskor előtti elsajátítás értelem nélküli verbalizmusa”[27] által automatikussá tették a rögzítést.[28]

[21] vö. Erdélyi: *Hegyet hágék,* 51–62, 790.
[22] Erdélyi: *Hegyet hágék,* 40.
[23] Bárczi: Erdélyi Zsuzsanna „Hegyet hágék, lőtőt lépék…” című műve kapcsán, 219.; Erdélyi: *Hegyet hágék,* 828, 884.
[24] Erdélyi: *Archaikus és középkori elemek,* 114.
[25] Erdélyi: *Hegyet hágék,* 113.
[26] Erdélyi: *Archaikus és középkori elemek,* 111.
[27] Uo., 112.
[28] vö. Erdélyi: *Hegyet hágék,* 782.

d) Az előzőekből következik, hogy az adatközlők igen erősen kötődnek az általuk elmondott szent szöveg(ek)hez. E nexus egyik oka: közvetlen felmenőik egyikétől (szülőtől vagy nagyszülőtől) tanulták meg/el az imát (pl. „Ezt es nagymámámtul, anyókám, anyókámtul”[29]). Az érzelmi túlfűtöttség, a „szipogva, hüppögve, sírva kibuggyanó szófolyamok”[30] által szintén az imádkozók és a szövegük/szövegeik közötti mély kapcsolat mutatkozik meg.

e) Az archaikus népi imádságokra – természetesen némiképp egyszerűsítő módon – tekinthetünk úgy, mintha a Szent Gellért-i idők magyarjai vallanának erősen kevert hitfelfogásukról. E szinkretizmusban a kánonitól való eltérése folytán csak a számára hátrányost érzékelte az egyház. A gyűjtés idejét tekintve, ha tudott ilyesféle, hívei körében végzett gyakorlatról, az imaszövegeket kísérő megnyilatkozások tanúsága szerint általában tiltotta: „[…] kigyónta az esperesnek, az meg letiltotta őket. Azt mondta nekik, dobják a tűzbe, azt nem szabad imádkozni […]”.[31] Az imádságoknak tehát nem volt helyük a liturgiában, sőt a paraliturgiában sem (pl. rózsafüzér, litánia)[32] – kifejezetten „idehaza való imádságról”[33] van szó.

f) A fohászok vezértémája a szent három napnak (a mindennapi ember számára leginkább átélhető) eseménysorozata: Krisztus halála a keresztfán, a Szűzanya keserve, majd a Megváltó feltámadása. Elnagyoltan sincs mód itt levezetni az imádságok és a középkori passiótéma textuális, képzőművészeti, valamint a misztériumdrámákban keresendő eredetpárhuzamainak sokrétű átszármazási útjait; a *Hegyet hágék, lőtőt lépék* kötetében sokhelyütt kibontja a genezist Erdélyi Zsuzsanna. Itt csupán annyi adható meg, hogy – amint arról az *Ómagyar Mária-siralom* is vall[34] – a középkori, valamint kora újkori passió- és a Mária-irodalom egyes műfajai, úgymint himnuszok, vallásos epikumok, legendák, látomások és Mária-siralomrészletek, töredékek stb. szövegformáló erővel bírtak. Ezekben a központi vezértéma: a krisztusi tragikumra és – talán még hangsúlyosabban – a *mater dolorosa* szubjektív lírájú panaszára rezonáló imádságmondói attitűd.[35]

[29] Uo., 644.
[30] Erdélyi Zsuzsanna: A ferences lelkiség jelenléte a népi szent költészetben, in Erdélyi Zsuzsanna (szerk.): *Múltunk íratlan lírája. Az archaikus népi imádságműfaj háttérvilága,* Pozsony, Kalligram, 2015c, 979.
[31] Erdélyi: *Hegyet hágék,* 85.
[32] Uo., 38.
[33] Uo., 372.
[34] vö. Pais: *Hozzászólás,* 133.
[35] Erdélyi: *Archaikus és középkori elemek,* 114–115.

A szenvedő jelentéstartalom három kifejezőeszközének nyelvtörténeti narratívája

Minthogy a szenvedő jelentés – az archaikus népi imádságműfajjal szemben – ismert területe a nyelvtudománynak, a tanulmány szűk keretei miatt annak csupán a történeti nyelvészeti szempontból legjelentékenyebbnek ítélt jellemzőit foglalhatom össze.

A szenvedő jelentéstartalom

Szenvedő a mondat jelentéstartalma, ha benne – az aktív mondattal szemben – nem a cselekvés végrehajtójára (agens) esik a hangsúly, s ez általában nyelvtanilag is *jelölve van.* Ez leggyakrabban perspektívaváltás útján, a cselekvő alany defókuszálásával (az aktív mondat alanya a szenvedőnek legfeljebb eszközlő határozójaként jelenhet meg, tárgya pedig a passzív mondat grammatikai alanyává válik) s az ige alaki megváltoztatásával (pl. az aktív mondat *megír* igealakja helyett: *megíratik*) valósul meg. Mint annyi más nyelvnek, a magyarnak is szüksége van a passzivizációra, tudniillik vannak olyan helyzetek, amelyek valamely okból megkívánják, hogy a cselekvés végrehajtója ne *neveztessék meg.* Ennek több kiváltója is lehetséges, például az, hogy *a)* a cselekvő kiléte nem ismeretes; *b)* a cselekvő kiléte az adott kommunikációs helyzetben részt vevők előtt egyértelmű. A magyar nyelv eszköztára a szenvedő jelentéstartalom kifejezésére igen sokrétű.[36]

A szenvedő ige

A verbum passivum nyelvtörténeti áttekintése a következőkben foglalható össze. A magyarban e morfematikai szempontból sajátságos – külön képzője van – igenem „képzése a műveltetésre vezethető vissza, képzője nem más, mint a műveltető *-at/-et* és *-tat/-tet*, megtoldva a visszahatást kifejező *-ik* személyraggal",[37] azaz: *megkoronáz* > *megkoronáztat* > *megkoronáztatik.*[38] A szenvedő igével alkotott mondatnak két alanya is van: egy cselekvő (ágens) és egy grammatikai. Utóbbi testesen megjelenik a mondatban, előbbi azonban általában nem (hiszen a szenvedő igenem

[36] vö. H. Varga: *A 'passzív' jelentés,* 301.

[37] D. Bartha Katalin: Az igeképzés. A cselekvés viszonya végzőjéhez és tárgyához. Az intranzitív ige képzése, in Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet – Rácz Endre (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. A korai ómagyar kor és előzményei,* 1. köt., Budapest, Akadémiai, 1991, 94.

[38] Magáról az *ikes* ragozásról lásd H. Varga Márta: *Rendhagyó nyelvtörténet. A MID oktatói és diákjai számára,* Budapest, L'Harmattan, 2020, 40–44.

használatának egyik célja éppen a cselekvés végzőjének kilétéről való hallgatás, amelynek több oka is lehetséges), pusztán végrehajtó/eszközlő határozóként (ablativus auctoris vagy ablativus rei efficientis) jelentkezhet. A szenvedőige-képzés minden bizonnyal „már a honfoglalás előtt kialakult, jóllehet első [jelentős számú] példái csak 1300 körülről adatolhatók, az Ómagyar Mária-siralomból”:[39] *kynzathul, werethul, therthetyk*. Ősmagyar kori megléte mellett érvel például a *születik* ige, amely morfematikai passzívsága ellenére a korai ómagyar korra, funkcióváltással, lexikailag állandósult, „intranzitív származékká vált 'világra jön' jelentéssel”.[40] Ismeretterjesztő cikkekben gyakran olvasható, hogy ezen igealakok – belső fejlődésük ellenére – kvázi latinizmusként értelmezhetők, ugyanis a latin nyelvű egyházi irodalom magyarra való átültetési gyakorlata a latinban passzívval megalkotott szerkezeteket a magyarban is ekképpen fejezte ki. Ez a nézet általánosító jellege miatt féligazságot tartalmaz – tudniillik a megállapítás csak a kései ómagyar kortól érvényes –, tehát korrekcióra szorul: „Az ÓMS. kivételével kis szövegemlékeink azt a megállapítást sugallják, hogy ebben a szakaszban [ti. a korai ómagyar korban] a latin hatás a fordítások nyelvén még jelentéktelenebb mértékben érvényesül, a szenvedő igealakok használatának aránya tehát még általában a magyar nyelv belső törvényszerűségeinek megfelelően alakul”.[41] Nem így a kései ómagyarban, amelyben a „szenvedő igealak használatának gyakorisága […] rendkívüli méreteket ölt”,[42] magyarán azokon a helyeken is az *használtatik*, ahová „a magyar nyelv belső törvényszerűségei értelmében”[43] például aktív alak illene.

A létigés határozói igeneves szerkezet

Hosszasan lehetne írni az úgynevezett állapothatározói igeszerkezetről (pl. A munka idejében *el lett végezve*. *Meg vagyok döbbenve* Antal iménti viselkedése miatt. Amit a tanár úr megtanít, az aztán *meg van tanítva!*).[44] A szerkezetről a legtöbbeknek bizonyára annak hírhedt „kárhoztatása” jut eszébe, leginkább Szepesy Gyula *Nyelvi babonák* című könyve alapján.[45] Sokkal kevesebb szó esik

[39] Bárczi: *A magyar nyelv életrajza,* 157.
[40] D. Bartha: *Az igeképzés,* 95.
[41] Uo.
[42] D. Bartha Katalin: Az igeképzés. Passzív intranzitív igék, in Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. A kései ómagyar kor. Morfematika,* 2/1. köt., Budapest, Akadémiai, 1992, 108.
[43] Uo.
[44] A példák tőlem származnak – T. Cs.
[45] Szepesy Gyula: *Nyelvi babonák,* Budapest, Gondolat, 1986. Szétfeszítené e dolgozat kereteit, ha a szerkezet megítélésének sokrétű tudománytörténeti elemzését s Szepesy jó szándékú, ám több

azonban a létigével és határozói igenévvel alkotott szerkezet eredetéről. Honti László kutatásai nyomán lehet tudomásunk arról, hogy a nevezett gerundium + kopula struktúra obi-ugor örökség; a finnugor nyelvcsalád tagjai közül a magyaron kívül a hanti és a manysi használja. Funkcióköre – amelyet 1874-ben már Barkász Károly is jó érzékkel körvonalaz[46] – igen kiterjedt.[47] A. Jászó szerint a *van* + *-va* szerkezet az írott források tanúsága alapján a korai ómagyar korban kevéssé volt használatos – sem a létige nélküli struktúra (pl. *nyitva* az ajtó), sem a létigés (pl. *nyitva van* az ajtó) nem jelentkezik a szövegekben. Míg az előbbi a kései ómagyarban is ritka előfordulású, addig az utóbbi bőven kimutatható. A. Jászó megállapítása szerint a *nyitva az ajtó* típusú szerkezet „a népnyelvben gyakori".[48]

Az implicit alanyú szerkezet[49]

A mai magyar nyelvben, kiváltképp az élőbeszédben, igen gyakorinak tűnik a személytelenség kifejezése az ige T/3. személyű alakjával (pl. Azt *mondják,* arrafelé mindig sokat esik. Mikor *építik meg* végre azt az elkerülő utat?).[50] A *Magyar nyelvtörténet* című kötet szerint e megoldás „csak az ómagyarban vált az alany határozatlanságának jelölőjévé: DöbrK. 379: »es Ime *mutatnak vala* neki: agban feko kozvenest«".[51] Fontos adalék, hogy az ezzel alkotott mondat részint mindenkinek szól, „egyedüli lehetőséget, általános tudnivalót" tartalmaz.[52] A passzivitást

---

helyütt téves irányú magyarázatainak vizsgálatát ideilleszteném. A 36. OTDK keretében e tárgykörben végeztem kutatást, melynek legjelentősebbnek ítélt eredményeiről egy tanulmányban is beszámoltam (lásd Török Csanád: A létigés határozói igeneves szerkezetek nyelvészi-nyelvművelői megítélésének változása az elmúlt másfél században, *Scholia Iuvenum Humaniora,* III. évf., 2023/1.). Arról, hogyan vélekednek e szerkezetről napjaink nyelvhasználói, kérdőíves attitűdvizsgálatot készítettem (lásd Török Csanád: Napjaink nyelvhasználói attitűdjei a létigés határozói igeneves szerkezetekről, kérdőíves felmérés alapján, megjelenik az *Anyanyelvünk évszázadai* 10. című konferencia jelenleg (2025. július 10.) szerkesztés alatt álló tanulmánykötetében).

[46] Török: *A létigés határozói igeneves szerkezetek,* 138.

[47] lásd Honti–H. Varga: *Meg van írva!,* 260, 264.

[48] A. Jászó Anna: Az igenevek. A *-va/-ve, -ván/-vén* képzős igenév, in Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet – Rácz Endre (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. A korai ómagyar kor és előzményei,* 1. köt., Budapest, Akadémiai, 1991, 348.

[49] Köszönöm Korompay Klára tanárnőnek, hogy volt szíves felhívni a figyelmem az *implicit alany* terminus alkalmazásának előnyeire.

[50] A példák tőlem származnak – T. Cs.

[51] Horváth László: Szószerkezet-történet. A hozzárendelő szerkezet., in Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet,* Budapest, Osiris, 2003, 431.

[52] Farkas Vilmos: A hozzárendelő (alany–állítmányi) szerkezet. Az alany fajtái, in Benkő Loránd – Rácz Endre (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. A kései ómagyar kor. Mondattan. Szöveggrammatika,* 2/2. köt., Budapest, Akadémiai, 1995, 221.

T/3. személyű igével – vagyis implicit alannyal – fejezi ki egyes szöveghelyeken néhány kései ómagyar kori nyelvemlékünk, így pl. a Guary- vagy az Érdy-kódex.[53]

A szenvedő jelentéstartalom három kifejezőeszköze az archaikus népi imádságokban

Dolgozatom forrásául a *Hegyet hágék, lőtőt lépék* című, archaikus népi imádsággyűjtemény 321 különálló, sorszámozott, kísérőszövegekkel és jegyzetekkel ellátott imáját választottam. Az eddig megjelent legteljesebb kötet[54] szöveganyagával dolgoztam, hogy a lehető legtöbb imádság nyújthasson számomra adatot a szenvedő jelentéstartalom kifejezési módjaira (kb. 900 adat gyűlt össze). Három szerkezetet vizsgáltam: két, a nyelvészi-nyelvművelői vitáknak több mint száz éve kereszttüzében álló kifejezőeszközt, amelyek ezáltal ma ideologikus megítélés alá esnek, s a nyelvhasználók nyelvi babonáktól sem mentes módon értékelik őket: a szenvedő képzős igét és a létigés határozói igeneves szerkezetet, valamint harmadikként a többes számú, harmadik személyű igealakkal, vagyis az implicit alannyal kifejezett szenvedő szerkezetet.

Írásom a továbbiakban a következő struktúra szerint épül föl: a három kategória kapcsán példákkal hivatkozom az egyes nyelvi jelenségekre (félkövér betűkkel), majd igyekszem magyarázni az imádkozó feltehető indíttatását a nevezett forma alkalmazására, illetve szólok a kifejezésnek a szöveg(ek)beli megjelenési tendenciáiról.

I.
„[…] Jézus ül a Getszemáni kertben
Arany karszékében
Térdig vérben
Könyökig könnyben.
Haja **leeresztve,**
Feje **elcsüggedve,**
[…] ” (140. sz. ima)

„Hullám van a tengernek partján,
arany fának ágán,
üdvözűlt lelkek virágán.

[53] A példákat lásd Uo., 222.
[54] Erdélyi: *Hegyet hágék.*

Szent szive **szomorodván,**
arany haját **lebocsájtván,**
[…]" (277. sz. ima)

Mindkét idézetben megfigyelhető, hogy a kopula (*van* vagy bármely alakja) zéró fokon jelenik meg. A. Jászó erről állapítja meg, hogy „a népnyelvben gyakori".[55] Valóban sok helyütt megfigyelhető a korpuszban, de semmivel sem többször, mint a létigét kitevő szerkezet, így magam nem igazolhatom ezt az állítást. Másrészről látható, hogy a határozói igenév *-ván/-vén* képzős alakban is megjelenik az anyagban, mód-, illetve állapothatározói funkcióban. E nyelvi jelenség a 17. század előtti időkbe, leginkább a *-ván/-vén* képzőben gazdag kései ómagyar korba utalja a szöveg idézett szakaszának keletkezését, amikor a mai használattal szemben a *-ván/-vén* képzős alakok nem feltétlenül csak idő és ok meghatározására voltak alkalmasak.[56]

II.
„[…] Minek sírsz, mi megváltó Jézus Krisztus Urunk?
Hogyne sírnék, Szent Lukács és Szent Évangyélista,
Mikor **ki van írval az Atyámtó(l):**
(*variáció:* **Ki van írval**)
Kálvária hegy tetejére kivisznek,
(variáció: Kivisznek magas Kálvária hegy tetejire)
Magos keresztfára fölfeszítenek,
[…]" (143. sz. ima)

Nyelvtörténeti érdekességet mutatnak az imarészletek vastagon szedett határozói igenevei: képzőjükön megmutatkozik egy *-l*. A *-val/-vel* mint a(z) (állapot) határozói igenév képzője valószínűleg a *-val/-vel* eszközhatározóragos névszónak az analógiás hatására keletkezett, „a *-val/-vel* ragos névszó ugyanis nyelvtani szinonimája lehet a határozói igenévnek; pl. *sírva mond ~ sírással mond*".[57] A nevezett *-val/-vel* toldalékos igenevek miatt a szövegrészek kései ómagyar kori keletkezése sejthető. Nyelvföldrajzi vagy nyelvjárási szempontból nem kutattam

[55] A. Jászó: Az igenevek. A *-va/-ve, -ván/-vén* képzős igenév, 348.

[56] A. Jászó Anna: Az igenevek. A határozói igenevek. A *-va/-ve, -val/-vel, -ván/-vén* képzős igenevek, in Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. A kései ómagyar kor. Morfematika,* 2/1. köt., Budapest, Akadémiai, 1992, 447.

[57] A. Jászó Anna: Az igenevek. A *-val/-vel* képzős igenév, in Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet – Rácz Endre (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. A korai ómagyar kor és előzményei,* 1. köt., Budapest, Akadémiai, 1991, 349.

e formákat, mindazonáltal sokatmondó, hogy a tárgyalt archaizmusok mind moldvai születésű adatközlőktől származnak. A példa emellett azt a ritka jelenséget képviseli, amikor a szövegmondó érdemesnek tartja megnevezni a cselekvő alanyt (ágens) a szenvedő jelentéstartalom – s ekként a cselekvés végrehajtottságának mint ténynek a hangsúlyozása – ellenére. Ezt a végrehajtó határozónak a szerkezetbe illesztése teszi lehetővé. Úgy vélem, az imádkozó részéről a passzív szerkezet használatát az eredmény kétségbevonhatatlan voltának és állandóságának kifejezése igényli, amelyet a cselekvő alany (amely alany megkerülhetetlen fontosságú: maga Isten) megnevezésével nyomatékosít. Az, hogy az *Atyámtól* határozó itt nem egy *kiíratott* verbum passivum mellé, hanem egy létigés határozói igeneves szerkezetbe került, nézetem szerint valószínűsíti a kétféle kifejezőeszköznek a passzivitás jelölésében való funkcionális azonosságát. Ennek bizonyítása azonban további összehasonlító elemzést kíván.

III.
„Aki ezt az imádságot tiszta szívvel elmondja,
Mennyország ajtaja sarkig **ki lesz nyitva,**
A pokol ajtaja **bé lesz pecsételve,** ámen.
Ez úgy legyen.” (269. sz. ima)

A nyelvművelő irodalom egyik sokat tárgyalt (és mint egy korábbi munkámban rámutattam, több helyütt helytelenül értelmezett)[58] témája a *meg van írva* szerkezet „kárhoztatásának” története. A probléma összetett, annyi azonban megemlítendő, hogy a nyelvészek és/vagy a nyelvművelők csak a *meg lett/lesz írva* szerkezet helyességét vonták kétségbe, nem pedig a *meg volt/van írva* konstrukcióét. Előbbieket germanizmusnak tekintették, mondván, német ajkú újságírók fogalmazásmódja révén kerültek a magyar nyelv eszköztárába. Tudomásom szerint máig nem készült korszerű empirikus kutatás arra vonatkozóan, valóban nem mutatható-e ki a *meg lett/lesz írva* szerkezet az 1800-as évek előtti írott magyar forrásokból. Ami az archaikus népi imádságokat illeti, azokban – ugyan nem nagy számban, de – feltűnik a *lett/lesz*-es szerkezet. Ebből a néhány előfordulásból persze nem szabad messzemenő következtetéseket levonnunk, talán csak annyit, hogy – amíg egy friss, hiánypótló kutatás nem hoz új eredményt, s elfogadjuk a nézetet, miszerint csakugyan germanizmus a *lett/lesz*-es szerkezet – minden bizonnyal az imádságok is fel-felvettek egy-egy újabb keletkezésű

[58] lásd Török: *A létigés határozói igeneves szerkezetek.*

kifejezést, ún. neologizmust textusukba.[59] Mi sem igazolja ezt jobban, mint a 99. számú ima *früstök* vagy a 38. számú ima *beton* lexémája.

IV.
„[…] Az alatt van egy aranmelence,
Abba van Szűzanyának három csöpp teje,
Az Úrjézusnak három csöpp vére,
Aki ebbe este, reggel megmosdózik,
Hét halálos bűne **megbocsáttatik**." (52. sz. ima)

Az imazáradékok önfeloldozó, esetenként önüdvözítő volta miatt a „hivatalos" egyház a legjobb esetben eltűrte a „szipogó-síró öregasszony[ok] fohászait"[60] (már ha tudott róluk). Figyelemfelkeltő, hogy éppen ezen imaszakaszokban *használtatik* tendenciózus módon a verbum passivum. Noha megesik, hogy másként fogalmaz a fohász elmondója (lásd pl. 97. sz. ima: „Lelke készül, Boldog mennyország ajtaja *nyitul"*; 131. sz. ima: „Minden bajtól *megszabadul"*), a fenti példában – mintha afféle kanonikus egyházi érvényességet, *nihil obstat* jóváhagyást kívánna biztosítani a szövegnek – mintegy megszentelésül az ódon hangzású szenvedő igét használja. Hipotézisem szerint a *megbocsáttatik* az ima érvényszerző formulájaként értelmezhető, a szenvedő ige ugyanis nem aktív része a nyelvhasználó mindennapi beszédének. Amíg a szövegek záró passzusában számtalan példát lehet találni a *megbocsáttatik* passzív ige használatára, addig az imádság megelőző részeiben számos esetben nem szerepel szenvedő igealak. Továbbá gyakorta előfordulnak „hibák"[61] a passzív ige használata kapcsán a szövegekben (pl. a 153. sz. imában: „Az angyalok *fölszödetik* [Krisztus vérét]" – a helyes forma: *fölszödik* [alább lesz részletezve]), miközben a *megbocsáttatik* forma szinte minden esetben hiba nélkül áll. Azt valószínűsítem, hogy a prédikációk és a Szentírás szövegvilágából megismert, tanult formuláról van szó a példa esetében.

V.
„[…] A Boldogságos Szűzanyám ezt szólla, ezt valla:
Aki ezt az imáccságot napjába e'mongya,
Utolsó óráján pokolnak **ajtaját** erősen **bezáratik,**
A mennyország **ajtaja megnyittatik** néki, amen." (109. sz. ima)

[59] vö. Bárczi: *Erdélyi Zsuzsanna „Hegyet hágék, lőtőt lépék…"* című műve kapcsán, 218.
[60] Erdélyi: Hegyet hágék, 30.
[61] A *hiba* terminust minden esetben leíró grammatikai, alaktani értelemben használom, nem pedig stigmatizáló szándékkal.

Arra lehetünk figyelmesek, hogy e különleges, részben spontán módon is alakuló, folyton újjászülető műfajban az analógia, valamint a gondolati-ritmikai szempontok olykor felülírhatják a nyelvtani szabályokat. A 109. számú ima a nyelvtani „hibát” van hivatva példázni, melynek azonban pragmatikai jelentősége van. Ekképp engedi meg magának az adatközlő, hogy a szenvedő mondat páciense *(ajtaja) -t* tárgyragot kapjon annak dacára, hogy – mint az ismeretes – a passzívképzős igét tartalmazó mondat ezt nem igényli, sőt éppen úgy változtat a nyelvtani viszonyokon, hogy az (eredeti) aktív mondat alanyából a passzív mondatban legvégső esetben, immár logikai alanyként végrehajtó határozó legyen (bár jobbára ez az ágens a defókuszálás révén ki is kerül a mondatból), a tárgyból pedig grammatikai alany. Úgy vélem, az adatközlőnek „volt a tarsolyában” aktív és passzív felépítésű vagy akár implicit alanyos (T/3.) szövegrész is, s a kimondás pillanatában dönthetett egyik vagy másik alkalmazásáról.

VI.
„Erdő ága-bogára hol kakasszó nem **hallatik**,
Vakaru kalács nem **illatik**.” (18. sz. ima)

„[…] Krisztus Urunknak egy csöpp vére
elcsöppent,
Az **angyalok fölszedik**,
Aranytálba **tetetik**,
Krisztus Urunk elejbe **vitetik**.” (154. sz. ima)

„Ó, hajnal, hajnal,
Kibe Máriám nyugszik.
Úr tűle **születik**,
Nap tűle **keletik**,
Pokol tűle távodzik.” (280. sz. ima)

Az analógiás hasonulás számos helyen visszaköszön az imaanyagból. Megfigyelésem szerint javarészt a szorosan egy egységbe tartozó gondolati szakaszok lehetnek jelölve ilyen módon (is). A sorok megközelítőleg rímes összecsengésének különösen fontos mnemotechnikai szerepe van: általuk az aktuális imádkozó – aki csupán Erdélyi Zsuzsanna magnetofonja mellett volt már általában írástudó, a 19. század előtt aligha – sarkalatos pontokat alakít ki fohászában, amelyekbe kapaszkodva gördülékenyebb a könyörgésnek a megfogalmazása. E megfogalmazásnak pedig a lehető legpontosabbnak kell lennie, hiszen amellett, hogy Szűz Máriához

vagy valamely szenthez szól az ima, s ennek jelentékeny voltával természetszerűleg tisztában van az imádkozó, azt is tudja, hogy imádsága szóban él – egyedül akkor marad fenn az adott családhoz köthető becses ima, ha azt az öregek megtanítják az ifjaknak. Ezt vannak hivatva könnyíteni a sorvégen vissza-visszatérő *-(t)atik* képzős igék is (valamint a *távodzik* ige szenvedő értelemben: a hozzá tartozó végrehajtó határozó maga Krisztus), amelyek hozzájárulnak a néhányak által (pl. Szabó Zoltán, Zolnai Béla) gótikusnak minősített, emelkedett stílus[62] megteremtéséhez. Fontos hangsúlyoznunk, hogy csak morfológiailag tekinthetők műveltető képzős igéknek pl. a 154. számú ima kiemelt szavai (mintha az angyalok valaki mással végeztetnék a munkát). Mivel a közlendő első, a szövegszakasz értelmének szempontjából legfontosabb lexémája a *fölszedik* ige, a *teszik* és a *viszik* átvált szenvedő igealakokra – noha világos, hogy az angyalok viszik a felfogott vért (vö. a Szent Grál legendája) –, és mert az ima érvényességén pozitív irányba változtat, az imádkozó – ha csak teheti – törekszik bizonyítani Istene előtt biblikus ismereteit. Összegzésképpen úgy gondolkodhatunk, hogy mivel az imádkozó a különböző (para)liturgikus események magyar nyelvű szakaszaiban a verbum passivumot hallja, az újmagyar kor második felében és a legújabb magyar korban pedig olvassa is a Szentírásban (vagy más egyházi vonatkozású kiadványban) a szenvedő igét használó szerkesztésmódot, akár „hibát" ejtve is, de igyekszik azt beilleszteni imádságos szövegébe, díszítő és emlékeztető szándékkal.

VII.
„[…] Odamegyen Szen' Pál, Szen' Péter, mondvár néki:
Asszonyunk, Mária, mér' sírsz, mér' rísz?
Hogyne sírnék, hogyne rínék,
Elvesztettem szent fiam, szép Jézust,
Vaskesztyűvel **agyoncsapdossák,**
Vasostorval **ostorozzák,**
Vasdárdával **dárdázzák,**
Töviskoronával **koronázzák,**
Méregvel **étetyik,**
Ecetvel **itattyák,**
Mél' gödörbe **belszankattyák,**
(*variáció:* **belszangattyák**)
Szive teteje megszakadván,
Piros vére fojamodván,
[…]" (75. sz. ima)

[62] Balázs: *A művészet és a nyelv születése,* 269.

Igen jellemző igehasználattal van dolgunk a VII. pontban, s ezzel rátérünk az utolsó tárgyalandó kategóriára: az implicit alany kérdéskörére. Az archaikus népi imádságok általános központi témája a passió, vagyis a Megváltó földi szenvedéstörténete a főpapok elé való hurcoltatástól a golgotai keresztre feszítésen át a sziklasírba záratásig. Mindez egyetlen „sűrített drámai aktust”,[63] egyetlen gondolati egységet képez, amelyet a legcélszerűbben – mint a példából kitűnik – csaknem kizárólag ugyanazon forma (ti. a T/3. személyű, implicit alanyú szerkezet) lüktető és domináns használatával fejeznek ki. A forráselemzésből kiolvasható, tetemes mennyiségű példa alapján abban az irányban gondolkodhatunk, hogy a szenvedéstörténet mozzanat- sőt stációszerű, egyszersmind sodró lendületű interpretálása a lehető legkönnyebb jelölhetőséget igényli. Az adatok tanúsága alapján az imádkozók Kárpát-medence-szerte a *megfogták, fölfeszítették, töpdösték* stb. formával vélik a leghívebben bemutatni az isteni Mester megöletését, az ima kvázi leglényegesebb pontját. Egészen ritkán fordul elő, hogy a passzivitás más kifejezőeszközével ábrázolnák azt. Minthogy a fájdalom megrajzolása „a ferences jámborság és a szenvedés-misztika hatására kapott különös hangsúlyt” (MKL: Jézus megostorozása),[64] érdemes volna a kódexpárhuzamokat e tekintetben összehasonlító vizsgálatnak alávetni.

Összegzés

Kutatásomnak – melyben a passzivitás kifejezésmódjainak funkcionális megközelítésű feltárását kíséreltem megkezdeni az Erdélyi Zsuzsanna által összegyűjtött imádságos szövegek alapján – legrelevánsabbnak ítélt eredményei a következők.

A *van + -va/-ve* szerkezet imabéli használata igazolja, hogy a szerkezetnek szenvedő funkciója is van: a folyamat lezárultával létrejövő és megmásíthatatlan *eredmény* közlése. Adott szövegek kései ómagyar kori keletkezésére utalhat úgy a *-val/-vel* formáns, mint a *-ván/-vén* képző jelentkezése a létigés határozói igeneves szerkezetben, utóbbi mód-, illetve állapothatározói funkcióban. A passzív szerkesztésmódnak a magyar nyelvben való helyénvalóságát és közérthetőségét bizonyítja az is, hogy a legritkább esetben van megnevezve a vonatkozó szöveghelyeken a cselekvő alany. A passzivitást igénylő szöveghelyeken olykor (bár nem nagy számban) a *lesz/lett + -va/-ve* szerkezetet is használják az

[63] Murányi Mihály: Egy rendhagyó mű és perspektívái, in Erdélyi Zsuzsanna (szerk.): *Múltunk íratlan lírája. Az archaikus népi imádságműfaj háttérvilága,* Pozsony, Kalligram, 1975/2015, 223.

[64] Jézus megostorozása. https://lexikon.katolikus.hu/J/J%C3%A9zus%20megostoroz%C3%A1sa.html (Letöltés: 2025. május 28.)

imádkozók. Ha elfogadjuk a friss kutatásoknak mindeddig alá nem vetett *lesz/lett + -va/-ve* szerkezetről annak germanizmus voltát, akkor az rajzolódik ki anyagunkból, hogy az neologizmusként férkőzhetett be az imádságok szövegébe valamely más szenvedő jelentésű kifejezésmód helyére. Ezzel szemben úgy tűnik, kifejezetten az archaizálás szándéka és a kánoni imák szóhasználati módjának utánzása vezeti az adatközlőt, amikor a záró passzusban rendre a *megbocsáttatik* igét alkalmazza. Ennélfogva a verbum passivum igen érzékletes módon az imádság égi meghallgattatásának érvényszerző eszközévé válik. A szenvedő igealak használata kapcsán megfigyelhető számos, morfológiailag „hibás" forma arra enged következtetni, hogy a passzív szerkesztésmódnak e formája – noha történeti értelemben belső alakulás eredménye – a nyelvhasználó mindennapi beszédében nem élhetett elevenen (a gyűjtés idején semmiképpen). Sok esetben kimutatható, hogy az alapvetően rímtelen, ezzel szemben éles gondolatmeneti egységeket futtató imák egy-egy kifejezőeszközt választanak egy-egy eseménysor leírására, a krisztusi passiót például csupa (rendszerint 5–10) T/3. személyű, implicit alanyú szerkezet lendületes egymásutánjával rajzolják meg, az imát bevezető természeti képben pedig általában létigés szerkezeteket használnak. Az analógia rendeltetése, úgy vélem, a mnemotechnikai eszközként való hasznosítás.

EKÖP-kutatásom egyrészről újszerű adalékokkal járulhat hozzá a szenvedő jelentéstartalom magyar nyelvi kifejezőeszközeire, azok funkcióira vonatkozó nyelvtörténeti ismereteinkhez, másrészt emléket állít egy olyan forrásbázisnak, amely sok évszázad hitét, egyszersmind történelmi viszontagságait hordozta magán, s napjainkra – kis híján észrevétlen – eltűnt.

Irodalomjegyzék

Balázs Géza: *A művészet és a nyelv születése. Szemiotika, művészetelmélet, antropológiai nyelvészet,* Budapest, MNYKNT – IKU, 2021.

Bárczi Géza: *A magyar nyelv életrajza,* Budapest, Gondolat, 1963.

Bárczi Géza: Erdélyi Zsuzsanna „Hegyet hágék, lőtőt lépék…" című műve kapcsán, in Erdélyi Zsuzsanna (szerk.): *Múltunk íratlan lírája. Az archaikus népi imádságműfaj háttérvilága,* Pozsony, Kalligram, 1975/2015, 217–219.

D. Bartha Katalin: Az igeképzés. A cselekvés viszonya végzőjéhez és tárgyához. Az intranzitív ige képzése, in Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet – Rácz Endre (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. A korai ómagyar kor és előzményei,* 1. köt., Budapest, Akadémiai, 1991, 94–95.

D. Bartha Katalin: Az igeképzés. Passzív intranzitív igék, in Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. A kései ómagyar kor. Morfematika,* 2/1. köt., Budapest, Akadémiai, 1992, 108.

Erdélyi Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtőt lépék,* Pozsony, Kalligram, 2013.

Erdélyi Zsuzsanna: Népi kéziratosainkról, in Erdélyi Zsuzsanna (szerk.): *Múltunk íratlan lírája. Az archaikus népi imádságműfaj háttérvilága,* Pozsony, Kalligram, 2015a, 777.

Erdélyi Zsuzsanna: Archaikus és középkori elemek népi szövegekben, in Erdélyi Zsuzsanna (szerk.): *Múltunk íratlan lírája. Az archaikus népi imádságműfaj háttérvilága,* Pozsony, Kalligram, 2015b, 109, 111–112, 114–115.

Erdélyi Zsuzsanna: A ferences lelkiség jelenléte a népi szent költészetben, in Erdélyi Zsuzsanna (szerk.): *Múltunk íratlan lírája. Az archaikus népi imádságműfaj háttérvilága,* Pozsony, Kalligram, 2015c, 979.

Farkas Vilmos: A hozzárendelő (alany–állítmányi) szerkezet. Az alany fajtái, in Benkő Loránd – Rácz Endre (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. A kései ómagyar kor. Mondattan. Szöveggrammatika,* 2/2. köt., Budapest, Akadémiai, 1995, 221–222.

Gallasy Magdolna: Szövegtörténet, in Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *A magyar nyelvtörténet kézikönyve,* Budapest, Tinta, 2018, 232–234.

Honti László – H. Varga Márta: Meg van írva!, in Fóris Ágota (szerk.): *Magyar Nyelvtörténeti Tanulmányok,* Budapest, L'Harmattan, 2013, 260, 264.

Horváth László: Szószerkezet-történet. A hozzárendelő szerkezet., in Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet,* Budapest, Osiris, 2003, 431.

A. Jászó Anna: Az igenevek. A *-va/-ve, -ván/-vén* képzős igenév, in Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet – Rácz Endre (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. A korai ómagyar kor és előzményei,* 1. köt., Budapest, Akadémiai, 1991, 348.

A. Jászó Anna: Az igenevek. A *-val/-vel* képzős igenév, in Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet – Rácz Endre (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. A korai ómagyar kor és előzményei,* Budapest, Akadémiai, 1991, 349.

A. Jászó Anna: Az igenevek. A határozói igenevek. A *-va/-ve, -val/-vel, -ván/-vén* képzős igenevek, in Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. A kései ómagyar kor. Morfematika,* 2/1. köt., Budapest, Akadémiai, 1992, 447.

Jézus megostorozása. https://lexikon.katolikus.hu/J/J%C3%A9zus%20megostoroz%C3%A1sa.html

Korompay Klára: Szókészlettani vizsgálat az archaikus népi imádságok köréből: a Grál-motívum kifejezéskincse, in Benő Attila – Gúti Erika – Juhász Dezső – Szoták Szilvia – Terbe Erika – Trócsányi András (szerk.): *Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók tükrében,* Törökbálint, Termini Egyesület, 2017, 44-51.

Korompay Klára: Szóbeliség és írásbeliség viszonya a korai ómagyar korban, *Magyar Nyelv,* CXIX. évf., 2023/2, 119.

Lanstyák István: *A személytelenség kifejezésének eszközei. Nyelvhelyességi és nyelvi helyénvalósági kérdések,* Pozsony, Szenci Molnár Albert Egyesület, 2023.

Modrián-Horváth Bernadett: Megszidódik és meg van szidva. A passzív funkciók morfoszintaktikai kifejezőeszközeinek korpuszalapú vizsgálata, in Simon Gábor – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan, diskurzus, megismerés,* Budapest, Eötvös, 2020, 201.

Murányi Mihály: Egy rendhagyó mű és perspektívái, in Erdélyi Zsuzsanna (szerk.): *Múltunk íratlan lírája. Az archaikus népi imádságműfaj háttérvilága,* Pozsony, Kalligram, 1975/2015, 223.

Pais Dezső: Hozzászólás Erdélyi Zsuzsanna előadásához, in Erdélyi Zsuzsanna (szerk.): *Múltunk íratlan lírája. Az archaikus népi imádságműfaj háttérvilága,* Pozsony, Kalligram, 1971/2015, 132–136.

Pelczer Katalin: *Egy archaikus népi imafajta történeti szövegtani vizsgálata.* https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdf-viewer-master/external/pdfjs-2.1.266-dist/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/46185/Kd_10947.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Rónay György: Archaikus. Apokrif. Népi. Imádság, in Erdélyi Zsuzsanna (szerk.): *Múltunk íratlan lírája. Az archaikus népi imádságműfaj háttérvilága,* Pozsony, Kalligram, 1975/2015, 229.

Szepesy Gyula: *Nyelvi babonák,* Budapest, Gondolat, 1986.

Tari János: *Majd az idő kipörgeti – Portréfilm Erdélyi Zsuzsanna néprajzkutatóról,* 2008. https://www.youtube.com/watch?v=u07M8MkPxQ4&t=801s

Török Csanád: A létigés határozói igeneves szerkezetek nyelvészi-nyelvművelői megítélésének változása az elmúlt másfél században, *Scholia Iuvenum Humaniora,* III. évf., 2023/1.

Török Csanád: Napjaink nyelvhasználói attitűdjei a létigés határozói igeneves szerkezetekről, kérdőíves felmérés alapján, megjelenik az *Anyanyelvünk évszázadai* 10. című konferencia jelenleg (2025. július 10.) szerkesztés alatt álló tanulmánykötetében.

H. Varga Márta: A 'passzív' jelentés és nyelvi kifejezőeszközei a magyarban, *Folia Uralica Debreceniensia,* XXII. évf., 2015, 299–301.

H. Varga Márta: *Rendhagyó nyelvtörténet. A MID oktatói és diákjai számára,* Budapest, L'Harmattan, 2020.

BABITS MIHÁLY NÉMETORSZÁGI NÉPSZERŰSÍTÉSE

Széll Veronika
Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar,
Budapest, Magyarország
ORCID: 0009-0007-1027-0038

Absztrakt: Az irodalomtörténeti dolgozat témája Babits Mihály prózai műveinek fordítása és kiadása német nyelvterületen. Babits levelezéséből kiderül, hogy a húszas évek második felében Stefan I. Klein volt az, aki folyamatosan, fáradhatatlanul dolgozik művei németországi népszerűsítésén és Babits *Halálfiai* regényének a fordításán. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában fellelhető Babits–Klein-levelezés egy része azonban még kiadatlan.

A dolgozatban szintén többnyire kiadatlan levelek szerepelnek. Az itt összeállított jegyzetanyag hasznos kiegészítője lehet majd az 1930-as évek és az utáni levelezését feldolgozó köteteknek. Munkámban arra a kérdésre kerestem a választ, hogy milyen körülmények akadályozták Babits *Halálfiai* című regényének német nyelven való kiadását. A kérdésre a kiadatlan Babits–Klein-levelekben kerestem a választ.

Kulcsszavak: Babits Mihály, Stefan I. Klein, *Halálfiai*, műfordítás, magyar–német irodalmi viszonyok.

PROMOTING MIHÁLY BABITS' PROSE IN GERMAN-SPEAKING COUNTRIES

Abstract: The subject of this literary history thesis is the translation and publication of Mihály Babits' prose works in German-speaking countries. Babits' correspondence reveals that in the second half of the 1920s, it was Stefan I. Klein who worked tirelessly to promote Babits' works in Germany and translate his novel, *Halálfiai*. However, some of the Babits-Klein correspondence found in the Manuscript Collection of the National Széchényi Library has not yet been published.

Fiatal kutatóink II., 143–155.
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-399-1-09

The thesis also includes mostly unpublished letters. The notes compiled here will be a useful supplement to the volumes processing his correspondence from the 1930s and beyond.

In my work, I sought to answer the question of what circumstances prevented the publication of Babits' novel Halálfiai in German. In my thesis my aim is to find the answer to this question in the unpublished Babits-Klein letters.

Keywords: Mihály Babits, Stefan I. Klein, Halálfiai, literary translation, Hungarian-German literary relations.

Bevezetés

A német nyelv és kultúra mindig is fontos felvevőpiacot jelentett, mind a művészeti, mind a tudományos életben. A magyar írók számára különösen előnyös volt, ha műveiket német nyelven is kiadatták, hiszen ezáltal beléphettek a nemzetközi irodalom színterére. Babits Mihályról közismert, hogy világirodalmi szinten elsősorban a görög, a latin, az angol, a francia és később pedig az olasz nyelv és irodalom hatott rá és foglalkoztatta leginkább. A dolgozatban mindezek ellenére munkásságának a német nyelvterületen végzett terjesztésével foglalkozom. Ezen belül is a műfordító, Stefan I. Kleinnel való levelezésére fektetem a hangsúlyt. Kleinre a korban a „magyar irodalom apostolaként" is hivatkoztak. Nemcsak fordította magyar írók műveit, de meg is szervezte azok kiadását. Babits prózáját, azon belül is novelláit szinte teljes egészében lefordította, levelezésük azonban még nem került kellő mértékben feldolgozásra.

Salyámosy Miklós 1973-ban ugyan megjelentetett egy tanulmánykötetet a magyar irodalomról Németországban,[1] melyben Babitsot és munkásságát is említi, de nem részletezi azt. A dolgozat elméleti hátterének másik alapköve egy Bécsben megjelent tanulmánykötet, melyben az osztrák származású, emigrált fordítók életét és munkáját gyűjtötték össze.[2] A kötetben Stefan I. Kleinnek szintén szentelnek egy külön fejezetet a szerkesztők.

Kutatásom célja a Babits-novellák megjelentetésének bemutatása és feltárása Babits Stefan I. Kleinnal való levelezésén keresztül. Emellett arra a kérdésre is kerestem a választ, hogy a *Halálfiai* című regényt Klein végül miért nem tudta németül megjelentetni. A szakirodalom mindössze a tág értelemben vett magyar irodalom németországi jelenlétét dolgozta fel, de egyik legnagyobb költőnk német

[1] Salyámosy Miklós: *Magyar irodalom Németországban 1913–1933*, Budapest, Akadémiai, 1973, 70.

[2] Julia Richter – Larissa Schippel (Hgg.): *Österreichische Übersetzer und Übersetzerinnen im Exil*, Wien, New Academic Press, 2020,

nyelvterületen kiadott műveiről összefoglaló jellegű tanulmány nem született. Terjedelmi okokból most csak a legjelentősebb német prózafordítójának munkáját és a német fordításával kapcsolatos levelezésüket kívánom összefoglalni, mindezt a teljesség igénye nélkül.

Stefan I. Klein irodalmi munkássága

A dolgozat középpontjában Babits és Klein munkája áll. Klein minden kétséget kizáróan a 20. századi magyar prózairodalom egyik legjelentősebb fordítója és terjesztője volt a német nyelvterületen. Munkássága töredékesen maradt csak ránk, elsősorban az általa fordított írókkal való levelezésein keresztül. A *Nyugat*ban megjelent kritika Klein 1927-es fordításairól is a fordító kultúraközvetítő képességét és szerepét emelte ki: „Magyar írók németországi ismertetésének szentelte életét. Polgári egzisztenciája is ez: fordító. A magyar irodalom német apostola, fáradhatatlanul dolgozik. Ami pedig legalább ennyire fontos: apostoli tényked̄ését szervező tehetségével támasztja alá. Kéziratokkal árasztja el a német szerkesztőségeket."[3]

Fordításai elsősorban újságokban és periodikákban jelentek meg, de a két világháború között megjelent magyar irodalmi antológiák és regények nagy része is az ő nevéhez fűződik.

Klein célja az volt, hogy teljes körképet adjon a kortárs magyar irodalomról, a legjobb műveket akarta bemutatni, ezért mindenkitől a legjellemzőbbet igyekezett kiválasztani. Így a *Nyugat*-nemzedék nagyjait, a századelő novellistáit és az általa arra érdemesnek tartott emigráns írókat sikerült megismertetnie a német nyelvterületen élőkkel. Eddigi ismereteink szerint a következő szerzőktől fordított prózai műveket: Ambrus Zoltán, Babits Mihály, Barta Lajos, Bíró Lajos, Bródy Sándor, Elek Artúr, Eötvös József, Földes Jolán, Földi Mihály, Füst Milán, Gárdonyi Géza, Gyetvai János, Heltai Jenő, Herczeg Ferenc, Ignotus, Illés Béla, Jób Dániel, Jósika Miklós, Karinthy Ferenc, Karinthy Frigyes, Keleti Márton, Kisbán (Bánffy) Miklós, Kóbor Tamás, Kosztolányi Dezső, Krúdy Gyula, Laczkó Géza, Lakatos László, Lékai János, Lengyel József, Lengyel Menyhért, Lovik Károly, Mácza János, Mariay Ödön, Molnár Ferenc, Moly Tamás, Móricz Zsigmond, Nagy Andor, Nagy Lajos, Nagy Zoltán, Pap Károly, Révész Béla, Schöpflin Aladár, Szabó Dezső, Szép Ernő, Szini Gyula, Tábori Pál, Tersánszky Józsi Jenő és végül Tömörkény István.

[3] Mohácsi Jenő: Stefan J. Klein fordításai, *Nyugat,* XX. évf., 1927/21. https://epa.oszk.hu/00000/00022/00430/13455.htm (Letöltés: 2024. október 30.)

Németországban a legnagyobb sikert kétségkívül Kosztolányi aratta, hangvétele, témái könnyen befogadásra találtak a műértő német közönségnél, a *Néró* népszerűségével pedig még Babits sem vetekedhetett. Klein gyakorlatilag a teljes Kosztolányi-életművet lefordította, utána a legtöbb fordítással Babits következik.

Céltudatos művelődésszervezői munkát végzett: a fokozatosság elvét követve először egy-két biztos kézzel kiválasztott novellát jelentetett meg, később válogatásköteteket, végül regényeket, és amikor már ismert volt az író, meghívta előadásra, felolvasóestre is. Kötetek szerkesztőjeként és fordítójaként bevezetőket és ajánlásokat, áttekintéseket és ismertetéseket írt a magyar irodalom akkori viszonyairól.

Fordításai minőségéről elmondható, hogy túlnyomórészt időtállóak, ezt mutatja például, hogy *A gólyakalifá*t 1984-ben Frankfurtban másodszor adták ki[4] az ő fordításában (azóta se fordította más). Fordítói munkájának minőségéről elsősorban a baloldali írók preferálása válthatott ki ellentétes érzelmeket, mindenesetre a legkülönbözőbb politikai árnyalatú orgánumoknál is el tudott érni sikereket. Felesége, a baloldali munkásmozgalom híve, Hermynia zur Mühlen termékeny regényíró is volt, de Klein kizárólag műfordítással foglalkozott.[5]

Ami a fordítások nyelvezetét illeti, a kortársak általában igen elismerően nyilatkoztak róla. A vélemények megegyeznek abban, hogy a magyar képi kifejezésekre hajlamos, talán kicsit költőibb nyelv, mint a német, tehát nem volt könnyű dolga a fordítónak. Várnai Dániel az alábbiakat írta róla a *Nyugat*ban:

> A fordító, Stefan J. Klein munkájáról kevés volna annyit mondani, hogy egészen közel férkőzött az eredeti szövegek komplikált szépségeihez. Jól tud magyarul és még jobban németül. Nem a fordítón áll, hanem a nyelv sajátságain mégis, hogy azért a német fordítás nem minden. A német nyelvben sokkal, sokkal több a szó, mint a miénkben. Jobban is simulnak és hajlékonyabbak. De a tüzük nem izzik úgy, a lángjuk nem olyan viharos, vad lobogású, mint a magyaré… de a fordításról az a nézetem: jó.[6]

Mohácsi Jenő már említett *Nyugat*beli cikkében így ír fordításairól: „Magvas szókincsű, magyaros mondatkötésben bővelkedő íróinkat németre fordítani szinte lehetetlenség. Móricz Zsigmond vagy Révész Béla átköltésébe sohsem mernék belefogni. Stefan J. Klein megpróbálta a lehetetlent. »Die Tücke des

[4] Michael Babits: *Der Storchkalif. Einzig berechtigte Übertragung von Stefan J. Klein,* Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1984.

[5] Manfred Altner: *Hermynia zür Mühlen: Eine Biographie,* Bern–Wien, Lang, 1997, 66.

[6] Várnai Dániel: Révész Béla könyvei németül, *Nyugat,* XIV. évf., 1921/10. https://epa.oszk.hu/00000/00022/00293/08944.htm (Letöltés: 2024. november 25.)

Objekts« legyőzése nem mindig sikerült. Különböző prózák zenéje Klein fordításában néha hasonló hangszerelésű."[7]

Mohácsi Jenővel a *Nyugat*ban folytatott disputájában fordítástechnikai részletekről vitatkoznak: a magyar személynevek németesítéséről tér el a véleményük. Klein védelmébe veszi azt a gyakorlatot, hogy a magyar írók keresztneveit német formában közöljék (így lesz pl. Kosztolányi Dezsőből Desider), amivel Mohácsi nem ért egyet. Ez az egyetlen írása Kleinnek,[8] amely magyar folyóiratban magyarul jelent meg tőle.

Nagyon tájékozott volt a német szerkesztőségeket illetően, hiszen mindig tudnia kellett, hogy egy-egy művel milyen kiadóhoz fordulhat. Az általa fordított művek magyarországi fogadtatása iránt is gyakran érdeklődött. Több arra utaló adat is van, hogy Klein maga is rendszeresen forgatta a magyar sajtót, leveleiben konkrétan a következő folyóiratokat említi: *Nyugat, Pesti Hírlap, Est-lapok, Munka, Együtt, 100%*.[9]

Anyagiak terén ebben az időben a fordítónak sem volt könnyű dolga, hiszen a háború alatt és a weimari korszakban meglehetősen ziláltak voltak a sajtóviszonyok (munkaerő- és nyersanyaghiány stb.). A Monarchia idejében egyértelmű volt, hogy a német műfordítások jövedelmezőek lesznek, de az 1920-as, 1930-as években minden kiadó elsősorban a hazájában élő szerzőket támogatta. Ezért az is előfordult, hogy Klein egy-egy művet több kiadóhoz, szerkesztőséghez is beküldött az író előzetes engedélye nélkül, azzal a céllal, hogy biztosan megjelenjen valahol; másrészt a publikálást követően az írónak már nem lehet kifogása, főleg, ha az ez után járó honoráriumot is megkapja. A kevés honoráriumot azonban sokszor felemésztették a gépírási költségek, portók, levelezések, reklamációk. Klein egyik levelében ezt olvashatjuk:

> Mivel itt könyvet alig lehet kihozni, az írók majdnem kizárólag lapok részére dolgoznak, – ennek következtében óriási túlprodukció van! […] ezek a lapok egy tárcáért tíz márkát fizetnek, – és ezt a tíz márkát is csupán gyakori reklamáció után lehet megkapni. A végeredmény, hogy portóra többet kiadok, mint amennyit a honorárium kitesz! […] Ilyen körülmények közt igazán csak párhuzamosan lehet az írásokat elhelyezni: az egyszerűbbeket a jobban fizető polgári lapoknál, a radikálisokat a munkáslapoknál.[10]

[7] Mohácsi: *Stefan J. Klein fordításai*.

[8] Stefan J. Klein: Mihály vagy Michael?, *Nyugat*, XX. évf., 1927/22. https://epa.oszk.hu/00000/00022/00431/13485.htm (Letöltés: 2024. november 25.)

[9] Salyámosy: *Magyar irodalom Németországban 1913–1933*, 70.

[10] Stefan I. Klein Nagy Lajosnak, 1925. aug. 25. Idézi Illés Ilona: Magyar írók levelezése Stefan I. Kleinnel, in *Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve*, 1969–70, Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 79–93.

A háború után Klein világnézete közel állt a kommunizmushoz,[11] nem utolsó sorban felesége révén került kapcsolatba baloldali mozgalmakkal. A hazai és emigráns baloldal műveit fordította, sőt kifejezetten arra kérte az írókat, hogy ilyen művet küldjenek neki. Komlós Aladárnak így ír: „Engem a zsidó és baloldali írók érdekelnek."[12] Több radikális baloldali német lappal is kapcsolatban állt, mint pl. *Die Erde, Der Revolutionär, Verlagsanstalt politischer Freidenker, Das Wort, Sichel und Hammer, Der Gegner, Rote Fahne, Arbeiterliteratur.*

Azt is érdemes megemlíteni, hogy Kleinen keresztül Babits mely kiadókkal és folyóiratokkal kerülhetett kapcsolatba. A teljes listából négy kiadót szeretnék kiemelni, viszont a terjedelmi keretekre való tekintettel ezeket nem részletezem. Az első a Kurt Wolf Kiadó, ami *A gólyakalifa* német fordítását adta ki. A Musarion Kiadónál jelent meg 1923-ban többek között a *Tímár Virgil fia*. Ugyanebben az évben jelent meg a Habbel und Naumann kiadó jóvoltából Stefan I. Klein Babits műveiből összeállított novellaskötete *Kentaurenschlacht*[13] címen, mely 1926-ban a Spaeth Verlag közreműködésével ismét kiadásra került.

Ugyanennél a kiadónál, ugyanebben az évben a harmadik önálló Babits-kötetet adták ki, szintén Stefan I. Klein tolmácsolásában, így már *A kártyavár (Das Kartenhaus. Roman einer Stadt)*[14] is olvasható volt németül. Úgy tűnik, hogy a kiadó nemcsak egymás után két Babits-kötetet adott ki, de egyes kiadásokban promotálta is azokat. A *Kentaurenschlacht* második kiadásában, mely a Spaeth Verlagnál jelent meg, az utolsó lapon különböző reflexiók rövid idézetei olvashatóak a Das Kartenhaus kötet fogadtatásáról.

Stefan I. Klein azonban nem csupán kiadókkal, de folyóiratokkal is folyamatos kapcsolatban állt, ezért fordításait olyan folyóiratokban is, mint a *Front, Der Friede, Budapester Presse, Davoser Presse, Europäische Revue, Neue Zürcher Zeitung, Frankfurter Zeitung* meg tudta jelentetni.

Összefoglalóan azt mondhatjuk Klein nyolc kötetnyi novellafordításáról: a kötetekben 33 magyar író 57 novellája szerepel. Az 1915 és 1924 közötti évekből származnak jelentős magyar novellákat tartalmazó kötetei,[15] élete végén

[11] Stefanie Kremmel – Julia Richter – Larisa Schippel: *Österreichische Übersetzerinnen und Übersetzer im Exil,* Bécs, New Academic Press, 2020, 27.

[12] Stefan Klein Komlós Aladárnak, é. n., okt. 13. London. Idézi Fabó Irma: *Stefan I. Klein leveleséből*, in *Magyar Izraeliták Országos Képviselete évkönyve,* Budapest, A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1977–78, 123–126.

[13] Stefan J. Klein (Hg.): *Kentaurenschlacht. Erzählung,* Regensburg–Leipzig, Habbel & Neumann, 1923,

[14] Michael Babits: *Das Kartenhaus. Roman einer Stadt,* ford. Stefan J. Klein, Berlin, Spaeth Verlag, 1926,

[15] *Die Karpathen,* Heilbronn, Eugen Salzer, 1915; *Ungarische Erzählungen,* Reuss-Itta, Konstanz a. Br., 1916–17; *Ungarn. Ein Novellenbuch*, München–Berlin, Georg Müller, 1916–17; *Das junge*

szerkesztett még egyet[16] magyar szerzők alkotásaiból, de ennek jelentősége meg sem közelíti az előbbiekét.

A Halálfiai Klein fordításában

Babits Mihály legmonumentálisabb regénye, a *Halálfiai* itthon 1927-ben jelent meg, ám német nyelven soha nem került nyomtatásba. Hogy mi lehetett ennek az oka, nem tudni biztosan. A kérdéssel mindezidáig csak említés szintjén foglalkozott a szakirodalom. Az egyik feltételezésem az volt, hogy a kiadás nehézsége a regény fogalom- és utalásrendszerében keresendő, azokban a Klein által is említett „magyar politikai és irodalmi vonatkozások[ban], melyekről még a legműveltebb (német) olvasóknak"[17] sem volt fogalma. Babits is tisztában volt azzal, hogy a „legtöbb irodalom nemzeti formái idegen nyelveken teljesen visszaadhatatlanok, s igen sok irodalom e nemzeti formákon kívül egyéb formákat nem is tud asszimilálni".[18]

Ez a *Halálfiai*ra különösen igaz. Babits egy olyan történeti regényt hozott létre, amely személyes élményekből és tapasztalatokból merít, miközben hitelesen ábrázolja a magyar lateiner középosztály tehetetlenségét. Babits tudatosan törekedett a középosztály hanyatlásának megjelenítésére, és ezt a művét ebben az értelemben hiánypótlónak tekintette.[19]

1927 közepétől Babits haláláig a *Halálfiai* rendszeresen visszatérő téma volt Stefan I. Klein és Babits levelezésében. Klein, mint Babits legfőbb népszerűsítője Németországban, elkezdte a *Halálfiai* német fordítását, amelynek részleteiről az 1927. május 2-án kelt levelében számolt be, melyben kiemeli a fordítási nehézségeket is:

> […] Van a fordításnak néhány nehézsége, amiről nem tudom, hogyan lesz a legjobb leküzdeni; t.i. – a magyar politikai és irodalmi vonatkozások, melyekről itt még a legműveltebb (német) olvasóknak sincsen fogalma. – Ezeket a részeket – noha csak mondatokról van szó, elhagyni nem igen lehet –, ha magyarázó mellékmondatokat

Ungarn. Novellen, Potsdam–Berlin, Gustav Kiepenhauer, 1920; *Ungarische Erzähler*, Leipzig–Regensburg, Habbel-Neumann, 1923–24 (Die Weltliteratur).

[16] *Ungarische Meistererzähler.* Zürich, Classen, 1957,

[17] Klein levele Babitsnak, Frankfurt am Main, 1927. május 2., OSZK Fond III /735/141.

[18] Babits Mihály: Magyar irodalom, in Belia György (szerk.): *Babits Mihály esszék, tanulmányok*, Budapest, Szépirodalmi, 1978.

[19] Sebők Melinda, A *Halálfiai* korabeli recepciója: a Babits-levelezés dokumentumai tükrében, *Forrás*, LVII. évf., 2025/5, 56–66.

beletólok, attól kell tartani, hogy a stílus egysége csorbát szenved – széljegyzeteket a német kiadók nem akarnak, mert azt mondják, ezek rontják a könyv szépségét![20]

Stefan I. Klein, kezdetben arról tájékoztatta Babitsot, hogy a Rütlen und Loening Verlag komoly érdeklődést mutat a regény kiadása iránt. Később azonban már arról számolt be, hogy gazdasági nehézségek miatt nem képes a fordítást befejezni és legépeltetni. Egy évvel később, 1929 februárjában, Klein még mindig nem tudta lezárni a fordítást.[21] A fordítást valószínűleg még ebben az évben sikerült befejeznie, mivel 1929. november 26-án[22] arról számol be, hogy a regényt nem sikerült elhelyeznie, és hogy a *Frankfurter Zeitung* sem akarja megjelentetni, mert csak aktuális problémákkal foglalkozó művek érdeklik. 1930. július 7-én írt levelében már arról számol be, hogy a regény a berlini Gustav Kiepenheuer Kiadónál fekszik.[23]

Az 1930 júliusa és decembere közötti levelezés nem maradt fenn, viszont a december 31-i levélből feltételezhető, hogy a fentebb említett berlini kiadó sem vállalta a regényt, általában az anyagiak és nem feltétlenül a magyar vonatkozások miatt. Klein szívügyének tekintette a könyv kiadatását, és végül azt kérdezi Babitstól, hogy vajon a Collegium Hungaricum[24] rendelne-e 400-500 példányt a regényből, mert úgy könnyebb lenne kiadót találni hozzá. Majd így folytatja: „A kiadók, tekintettel a rossz viszonyokra, nem merik azt a 20-25000 márkát, amiben a kiadás kerülne megkockáztatni – másrészt a regény, melynek itt biztosan nagy sikere lenne, a lehető legnagyobb propaganda lenne a magyar irodalom részére!”[25]

Hogy mi lett ennek a felvetésnek a vége, nem ismerjük. A következő fennmaradt levél már 1931 januárjából származik. Kiemelendő azonban, hogy Klein az eddigi levelekben mindig a magyar cím szerint hivatkozott a kötetre, ez az első levél, melyben a *Halálfiai* eddig nem ismert német címe olvasható: „[…] a ’Kinder des Todes’ most a Reimar Hobbing-Verlag-nál […] van. Meg tudná

[20] Klein levele Babitsnak, Frankfurt am Main, 1927. május 2., OSZK Fond III /735/141.

[21] Sebők: *A Halálfiai korabeli recepciója,* 56 – 66.

[22] Klein levele Babitsnak, Frankfurt am Main, 1929. november 26., OSZK Babits-hagyaték, Fond III735/161.

[23] Klein levele Babitsnak, Frankfurt am Main, 1930. július 7., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/164.

[24] Babits Mihály 1929. február 27-én a berlini Collegium Hungaricumban adott elő németül a magyar irodalomról. 1929. március 1-jén Babits és Klein személyesen is találkoztak Berlinben, ahol a *Halálfiai* fordításáról is egyeztettek. Sebők Melinda: *Babits Mihály Berlinben*, in Major Ágnes – Mátyus Norbert – Szénási Zoltán (szerk.): *„Gondos elmerülés a részletekben”. Tanulmányok a Babits kritikai kiadások filológiai és textológiai részleteiről 2.*, Budapest, Reciti, 2023, 205.

[25] Klein levele Babitsnak, Frankfurt am Main, 1930. december 31., OSZK Babits-hagyaték, Fond/ III/735/165.

állapítani, vajjon van-e Farkas tanár úrnak ezzel a kiadóval valami kapcsolata? – Nagyon fontosnak tartom, hogy ez a regény végre megjelenhessen németül; ezzel biztosan kedvezően el lenne dőlve az egész komoly magyar irodalom sorsa Németországban."[26]

A levélrészletből az is látható, hogy Klein annyira nagyra tartotta Babits művét, hogy lényegében az egész magyar–német kulturális irodalmi viszonyra hatással lehet. Azonban a Reimar Hobbing Kiadó sem jelentette meg, valamint az év végén az Universitas Verlag is visszautasította a gazdasági válságra hivatkozva.[27] 1932 decemberében a fordító még azon gondolkodik, hogy esetleg Babitsnak egy új könyvével együtt kellene megjelentetni a *Halálfiai*t, de a levél végén még a következő ötletet is felveti: „Arra is gondolok, hogy a »Gólyakalifa« fordítását átdolgozom és próbálom uj kiadásban elhelyezni."[28]

Az eddigiek mellett már nemcsak a gazdasági, hanem a politikai viszonyok is megnehezítették a magyar író könyvének németországi kiadását. Erre Klein is utal már egy 1933-as márciusi levelében, miszerint „[e]rrefelé a kilátások – az irodalmi viszonyok következtében és mert a magyarok nem »árják« […] nem nagyon kedvezőek".[29] Ezek után Klein továbbra is próbálkozott többek között a Herder és a Hueber Kiadónál is, azonban azok a kötet terjedelme miatt nem merték vállalni az anyagi kockázatot.

Az első reményt a Posser Kiadó ajánlata jelentette. Klein 1935 augusztusában azt írja,[30] hogy a kiadó nem meri a kiadatást vállalni a költségek miatt. Viszont úgy gondolja, ha a könyv magyar kiadója hajlandó lenne együttműködni, akkor a könyvet Budapesten nyomtathatnák ki, így az előállítási költségek is alacsonyabbak lennének. Klein a levélben arra kéri Babitsot, hogy konzultáljon erről a magyar kiadóval. Sajnos a levelek alapján ez a terv is meghiúsult, ugyanis 1936 októberében már ezt olvashatjuk: „Minden kiadó, akinek a 'Halálfiait' benyujtottam, elismerte, hogy egészen kiváló irodalmi alkotásról van szó, – hetekig, sőt hónapokig mérlegelte, vállalja-e a költségeket – és minden esetben az volt a vége, hogy a regényt 'nagy', 'őszinte' sajnálattal visszaadták."[31]

[26] Klein levele Babitsnak, Frankfurt am Main, 1931. május 7., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/169.
[27] Melléklet Klein Babitsnak írott leveléhez, Frankfurt am Main, 1931. november 18. OSZK Babits-hagyaték, Fond III//735/181.
[28] Klein levele Babitsnak, Frankfurt am Main, 1932. december 13., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/188.
[29] Klein levele Babitsnak, Frankfurt am Main, 1933. március 3., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/189.
[30] Klein levele Babitsnak, Bécs, 1935. augusztus 8., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/210.
[31] Klein levele Babitsnak, Bécs, 1936. október 26., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/212.

Később a levélben viszont egy újabb lehetőséget is felvet a fordító. Egy bizonyos „dr. Kollár" nagy érdeklődést mutat a *Halálfiai* és *Az európai irodalom története* kiadását illetően. Klein így számol be ennek kapcsán:

> De tekintettel arra, hogy a 'Halálfiai' német kiadásába meglehetősen nagy összeget kell befektetnie, szeretné az „Irodalomtörténet" német kiadását közösen a magyar kiadóval – megcsinálni. – Ha a könyvet Magyarországon előállítják, akkor valószínűleg 10 osztrák schillingért lehetne kihozni, ami a versenyképességet növelné. – Nagyon kérem, ha lehetséges, beszéljen a könyv magyar kiadójával erről az esetről és irja meg mielőbb, mi a kiadó véleménye.[32]

Decemberben viszont már arról értesíti Babitsot, hogy Kollár urat már csak az *Irodalomtörténet* érdekli.

1937-ben Klein a Reichner Kiadóvállalattal tárgyal a *Halálfiai*t illetően. Sajnos ez a kiadó sem vállalta a regény kiadatását, viszont Klein levelében azt írja Babitsnak, hogy „kizárólag a terjedelem miatt".[33] Ezen év nyarán Klein az Aller de Lange Kiadónál is jár, mely érdeklődik a regények iránt, viszont itt is kiemeli, hogy vannak fenntartások a könyv monumentalitását illetően: „a 'Halálfiai'-t németül fogja elolvasni, – de már előre megütközött a terjedelmen, – ami az Irodalomtörténetnél nem baj".[34] Decemberben a kiadó még azt írja Kleinnek, hogy „Wegen des Romans 'Kinder des Todes' bitte ich Sie noch etwas Geduld zu haben"[35], azaz még egy kis türelmet kérnek a *Halálfiai*t illetően.

Ezt követően több mint egy év levelezése hiányzik. Klein élethelyzetéből adódóan viszonylag sokat költözött, ezért a kéziratok jelenlegi tudásunk szerint nem maradtak meg. 1939 januárjában azt írja Babitsnak, hogy a *Halálfiai* fordításának mindössze egy példánya menekült meg: „Igen tisztelt Uram, hálásan köszönöm levelét, melynek azért is nagyon megörültem, mert attól tartottam, hogy ismét beteg és ezért nem felel arra a két levelemre, amit Pozsonyból írtam. – a „Halálfiai" német fordításának csak egyetlen egy példányt tudtam megmenteni – és ez sem a teljesen átjavított példány – jelenleg a svajci Benziger-Verlagnál fekszik."[36]

Később azt részletezi a fordító, hogy a Benzinger egy katolikus kiadó. Klein idézi levelében a kiadó követelményeit, miszerint nem feltétlenül katolikus szerzőket keresnek, a művek hősei azonban nem mondhatnak ellent a kersztény

[32] Uo.
[33] Klein levele Babitsnak, Bécs, 1937. május 3., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/220.
[34] Klein levele Babitsnak, Bécs, 1937. június 4., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/222.
[35] Melléklet Klein Babitsnak írott leveléhez, Bécs, 1937. december 17., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/223
[36] Klein levele Babitnak, Piešťany, 1939. január 9., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/251

világnézetnek. Majd Klein így folytatja: „Nem ismernek magyar regényt, mely ennek a követelménynek jobban megfelelne. – Sajnos, ez a kiadó is kicsit fázik a terjedelemtől, és azt kérdezte, nem lehetne-e néhány részt, mely a nem-magyar olvasóknak nem lényeges, rövidíteni? – Mi a véleménye?”[37]

Az érdeklődés ellenére márciusban Klein hírül adja Babitsnak, hogy a kiadó végül üzleti okok miatt nem adja ki a regényt.[38] Ez az utolsó levél, ami fennmaradt kettejük levelezéséből.

Összegzés

Babits kapcsolata a német nyelvvel és kultúrával igen sokrétű volt, melynek teljes, átfogó feltárását a dolgozat keretei nem teszik lehetővé.

Nem vitatható, hogy Stefan I. Klein rengeteget tett a magyar írók németországi népszerűsítésének ügyében. Babits Mihály ugyan szellemileg nem állt olyan közel a németekhez, mint például a franciákhoz, mégis elmondható, hogy irodalmi prózai életműve ezen a nyelven is igen gazdag tárházzal büszkélkedhet.

A kutatás főleg Babits prózairodalmára fektette a hangsúlyt, hiszen Kleinnek szinte az egészet sikerült lefordítani németre. Mindezidáig azonban nem került előtérbe a *Halálfiai*-fordítás sorsa, csak feltételezéseink voltak. A kutatás során sikeresen feltártam a nagyközönség előtt még nem ismert levelezést, és ennek köszönhetően nemcsak a mű német címe látott napvilágot, de még azt is megtudhattuk, hogy Klein az egészet le tudta fordítani németre, tehát a német nyelvű szöveg megszületett.

A kiadatlan leveleket is tanulmányozva megállapítható, hogy nem a műben rejlő magyar vonatkozások akadályozták a mű kiadatását, hanem a gazdasági és a politikai helyzet. Előbb az 1929-ben kezdődő nagy gazdasági világválság Németországot sújtó negatív hatásai nehezítették a kultúra terjesztését. Később pedig a gazdasági válság miatt kialakult politikai helyzetben megerősödő nemzetiszocialista párt fajelmélettel kapcsolatos politikája nem tette lehetővé a regény német nyelvű kiadását.

Irodalomjegyzék

Altner, Manfred: *Hermynia zür Mühlen. Eine Biographie,* Bern–Wien, Lang, 1997.

Babits Mihály: *Magyar irodalom,* in Belia György (szerk.): *Babits Mihály esszék, tanulmányok*, Budapest, Szépirodalmi, 1978.

[37] Uo.

[38] Klein levele Babitnak, Piešťany, 1939. március 11., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/249.

Babits, Michael: *Das Kartenhaus. Roman einer Stadt,* übers. v. Stefan J. Klein, Berlin, Spaeth Verlag, 1926.

Babits, Michael: *Der Sohn des Virgilius Tímár*, übers. v. Stefan I. Klein, München, Musarion, 1923.

Babits, Michael: *Der Storchkalif. Einzig berechtigte Übertragung von Stefan J. Klein,* Frankfurt am Main, Suhrkamp 1984.

Fabó Irma: Stefan I. Klein levelezéséből, in *Magyar Izraeliták Országos Képviselete évkönyve,* Budapest, A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1977–78.

Illés Ilona: Magyar írók levelezése Stefan I. Kleinnel, in *Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve, 1969–70,* Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 79–93.

Klein, Stefan J. (Hg.): *Kentaurenschlacht. Erzählung,* Regensburg–Leipzig, Habbel & Neumann, 1923.

Klein, Stefan J.: Mihály vagy Michael?, *Nyugat*, XX. évf., 1927/22. https://epa.oszk.hu/00000/00022/00431/13485.htm

Kremmel, Stefanie – Richter, Julia – Schippel, Larisa: *Österreichische Übersetzerinnen und Übersetzer im Exil,* Bécs, New Academic Press, 2020.

Mohácsi Jenő: Stefan J. Klein fordításai, *Nyugat*, XX. évf., 1927/21. https://epa.oszk.hu/00000/00022/00430/13455.htm

Salyámosy Miklós: *Magyar irodalom Németországban 1913–1933,* Budapest, Akadémiai 1973.

Sebők Melinda: A *Halálfiai* korabeli recepciója: a Babits-levelezés dokumentumai tükrében, *Forrás,* LVII. évf., 2025/5, 56–66.

Sebők Melinda: Babits Mihály Berlinben, in Major Ágnes – Mátyus Norbert – Szénási Zoltán (szerk.): *„Gondos elmerülés a részletekben". Tanulmányok a Babits kritikai kiadások filológiai és textológiai részleteiről 2.*, Budapest, Reciti, 2023.

Várnai Dániel: Révész Béla könyvei németül, *Nyugat*, XIV. évf., 1921/10. https://epa.oszk.hu/00000/00022/00293/08944.htm

Kézirattári anyagok

Klein levele Babitsnak, Frankfurt am Main, 1927. május 2., OSZK Babits-hagyaték, Fond III /735/141.

Klein levele Babitsnak, Frankfurt am Main, 1929. november 26., OSZK Babits-hagyaték, Fond III735/161.

Klein levele Babitsnak, Frankfurt am Main, 1930. július 7., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/164.

Klein levele Babitsnak, Frankfurt am Main, 1930. december 31., OSZK Babits-hagyaték, Fond/ III/735/165.

Klein levele Babitsnak, Frankfurt am Main, 1931. május 7., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/169.

Melléklet Klein Babitsnak írott leveléhez, Frankfurt am Main, 1931. november 18., OSZK Babits-hagyaték, Fond III//735/181.

Klein levele Babitsnak, Frankfurt am Main, 1932. december 13., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/188.

Klein levele Babitsnak, Frankfurt am Main, 1933. március 3., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/189.

Klein levele Babitsnak, Bécs, 1935 augusztus 8., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/210.

Klein levele Babitsnak, Bécs, 1936. október 26., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/212.

Klein levele Babitsnak, Bécs, 1937. május 3., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/220.

Klein levele Babitsnak, Bécs, 1937. június 4., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/222.

Melléklet Klein Babitsnak írott leveléhez, Bécs, 1937. december 17., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/223.

Klein levele Babitnak, Piešťany, 1939. január 9., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/251.

Klein levele Babitnak, Piešťany, 1939. március 11., OSZK. Babits-hagyaték, Fond III/735/249.

BABITS MIHÁLY *A GÓLYAKALIFA* CÍMŰ REGÉNYÉNEK VILÁGIRODALMI ELŐZMÉNYE

Poe- és Stevenson-hatás Babits első regényében

Zatykó Zsófia
Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Budapest, Magyarország
ORCID: 0009-0005-4655-9808

Absztrakt: Jelen tanulmány Babits Mihály első regénye, *A gólyakalifa* és az angol nyelvű doppelgänger-történetek *(William Wilson, Dr. Jekyll és Mr. Hyde különös esete)* közötti konkrét szövegközi párhuzamokat és megegyezéseket hivatott igazolni. Ez a vizsgálat nemcsak a regény interkulturális pozícióját bizonyítja, hanem Babits sokrétű filozófiai és irodalmi gondolkodását is.

Kulcsszavak: doppelgänger-történetek, Poe, Stevenson, komparatív elemzés, Ricœur, identitás dichotómiája, erkölcsi polaritás.

THE WORLD LITERARY ANTECEDENTS OF MIHÁLY BABITS'S NOVEL *THE STORK CALIPH*

Poe and Stevenson's Influence on Babits's first novel

Abstract: This study aims to demonstrate the specific intertextual parallels and correspondences between Mihály Babits's first novel, *The Stork Caliph*, and classic Anglophone doppelgänger narratives, such as *William Wilson* and *The Strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde*. This analysis not only highlights the intercultural positioning of Babits's most modernist novel but also reflects the writer's complex philosophical and literary thought.

Keywords: doppelgänger narratives, Poe, Stevenson, comparative analysis, Ricœur, the dichotomy of identity, moral polarity.

Fiatal kutatóink II., 157–169.
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-399-1-10

Zatykó Zsófia

Bevezető

A gólyakalifa Babits Mihály leghíresebb regénye, amely a kor magyar irodalmában több szempontból is újító erővel hatott. Az elmúlt több mint száz évben számos kutatás célpontjává vált a mű, így úgy tűnhet, hogy *A gólyakalifá*ról nehéz újat mondani. EKÖP-kutatásomban azonban – melynek elsődleges célja a regény interkulturális párhuzamainak vizsgálata volt – újdonságnak számít, hogy *A gólyakalifa* és a vizsgált angol nyelvű doppelgänger-történetek között konkrét szövegközi párhuzamokat és megegyezéseket kerestem, melyeket komparatív elemzéssel bizonyítottam. Az alábbi tanulmány tehát egy nagyobb kutatásból kiragadott részlet, mely *A gólyakalifa*, a *William Wilson* és a *Dr. Jekyll*-történet irodalmi párhuzamait hivatott igazolni.

Poe-hatás *A gólyakalifá*ban

Babits István feljegyzéseiből tudjuk, hogy Babits első fordításait Edgar Allan Poe és Oscar Wilde verseiből készítette.[1] 1904-re már számos Poe-verset lefordított, melyről levélben tájékoztatja Kosztolányit,[2] aki 1907-ben a következőképpen dicséri költőbarátját: „Te vagy a mi Poe Edgárunk, aki az ázsiai magyar szavaknak felfedezi az értékét és valeurét."[3] Dicséret ez, hiszen E. A. Poe a *Nyugat* első nemzedékének közkedvelt, követendő példája volt mind hátborzongató históriái, mind poétikai művészete folytán. Nem mellesleg Babits *A harangok* című Poe-fordításával hívja fel magára a figyelmet, és arat sikert a Négyesy-szemináriumon 1905-ben.[4] Babits számos verset fordított az amerikai szerzőtől. Allan Poe fantasztikuma felfedezhető az 1909-es *Levelek Iris koszorújából* kötet élményvilágán is: „a *Sírvers*, a *Régi szálloda*, a *Városvég*, a *Vérivó leányok*, *A halál automobilon*, *A templom! Röpül!*, *A világosság udvara* néhány motívuma, hangulati hatása E. A. Poe bizarr, félelmetes világát idézik".[5] 1917-ben felkérést kap Poe legszebb prózai alkotásainak kötetbe rendezésére, amiből azonban csak 1925-ben kerül

[1] Gál István: Babits és az angol irodalom, in uő: *Babits Mihály. Tanulmányok, szövegközlések, széljegyzetek*, Budapest, Argumentum–OSZK, 2003, 51.

[2] Babits levele Kosztolányinak, in Belia György (szerk.): *Babits Mihály, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső levelezése*, Budapest, Akadémiai, 1959, 12.

[3] Kosztolányi levele Babitsnak, in uo., 162.

[4] Sebők Melinda: A modernség tetőfoka konzervatív formában, Babits és Amerika, *Hitel,* 2011/8, 112.

[5] Sebők Melinda: Filozófiai kérdések, műfaji-formai sokszínűség Babits Mihály *Levelek Iris koszorújából* című kötetében, *Tiszatáj,* 73. évf., 2019/2, 115.

sajtó alá egy-egy saját fordítása.[6] Babits *Groteszk és arabeszk* című E. A. Poe-novellákat tartalmazó műfordításkötete 1928-ban jelenik meg az Athenaeum Kiadónál.

Poe *William Wilson* című novelláját az évek során többek között Odorics Ferenc,[7] Angyalosi Gergely[8] és Arany Zsuzsanna[9] is megjelölte *A gólyakalifa* tematikus mintájaként. A mű a főszereplő tapasztalatain kívül szerkezetében is mutat átfedést *A gólyakalifá*val, ugyanis itt is – éppen, mint Babits regényében – egy retrospektív önéletírás foglalja keretbe a hátborzongató hasonmás-történetet. A novella a serdülőkortól kezdve William Wilson bűnös életét és az ugyanazt a nevet viselő hasonmásával való találkozásait követi végig, melyek az „igazi" Wilson lelkiismeretének kritikus hangjait hivatottak megjeleníteni a kicsapongó élettel szemben. A novella tehát leegyszerűsítve ugyanúgy a jó és rossz dichotómiájára épül, mint *A gólyakalifa*.

Mindkét mű főszereplőjének életében egy konkrétan behatárolható pillanat váltja ki a hasonmás realizációját: Elemérben a majális éjszakáján formálódik először meg az éberlétben is visszaidézhető asztalosinas alakja, míg Wilsonnál a Mr. Bransby iskolájába való beiratkozás napja, hiszen ezen a napon találkozik először a másik William Wilsonnal. Mindkét momentum kulcsfontosságú a szereplők valódi énjének fejlődéstörténetében.

Wilson karaktere hűen követi a kor népszerű – Dorian Greynél és Tábory Elemérnél is megfigyelhető – figurájának jellemét; a jóvágású, olykor öntelt és nagyravágyó, fiatal fiú sikert sikerre halmoz, és hajszolja az élet örömeit: „Kitűntem iskolatársaim közül, és lassú, de magától értetődő fokozatossággal fölényre tettem szert minden, nálamnál nem sokkal idősebb tanulótársammal szemben […]."[10] A fenti idézet összecseng Elemér szinte objektív, semleges önjellemzésével; „Általában nagy fölényben voltam a társaim fölött. Szerettek, bámultak, mert szép voltam és ügyes fiú, okosabb és erősebb is, mint ők, mert szép ruhában jártam, és mindig volt zsebpénzem, és főleg mert csöppet sem törődtem velük,

[6] Róna Judit: *Nap nap után. Babits Mihály életének kronológiája 1915–1920,* Budapest, Balassi, 2014, 271; Sebők: *A modernség tetőfoka,* 110–119.

[7] Odorics Ferenc: A gólyakalifák történetei, in Sipos Lajos (szerk.): *„…Igévé vált". Tanulmánygyűjtemény az ELTE XX. Századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke által hirdetett Babits Mihály életműve hallgatói pályázatra leadott dolgozatokból,* Budapest, ELTE, 1985, 135.

[8] Angyalosi Gergely: Babits, Freud és a „keresztény lélekelemzés", in Kelevéz Ágnes – Lengyel Imre Zsolt (szerk.): *„Ki mit lát belőle". MIT-konferenciák 4.*, Budapest, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2017, 129.

[9] Arany Zsuzsanna: Stevenson rémálma, *Irodalomismeret,* 2014/3, 53.

[10] Ahol egyértelműen érzékelhető, hogy melyik idézet melyik regényből van, ott a továbbiakban csak az idézet mellett zárójelben tüntetem fel az oldalszámot. Edgar Alan Poe: *William Wilson*, ford. Vétek Gábor, in *E. A. Poe legjobb elbeszélései*, Debrecen, Szukits, 2012, 101.

és egyáltalán nem tulajdonítottam értéket a barátságuknak."[11] Látszik tehát, hogy mind Wilson, mind Elemér rendelkezik egyfajta önreflexióval, amely a másoktól való különbözőség koncepciójára épül. Állandó kitüntetett szerepük miatt egyikük sem képes a szeretet és a törődés értékét felmérni. Ez a tárgyilagosan felsőbbrendű önreflexivitás mutat rá arra, hogy vajon miért pont ők azok, akikben kialakul az élet kettősségére való érzékenység; életükben túlreprezentált a lét szép oldala, a díjnok „arany álma", így belsőjükből előtör az emberi lélek szükségszerű másik pólusa. Elemér szépségének és műveltségének ellenpontja a díjnok züllöttsége és kilátástalan életmódja, Wilson erkölcstelen életének pedig a másik Wilson lelkiismeretes intelmei tartanak tükröt.

A doppelgänger-történetekben magától értetődő módon sokszor jut fontos szerep a tükörnek és így a tükörképnek. A Poe-novella csattanója is ebben a motívumban leli megoldását, ennek köszönhetően hullik le valamelyest a lepel a kettős Wilson rejtélyéről. „A tükör, a korabeli »unheimlich« legfőbb artefaktuma",[12] így nem meglepő, hogy Babits is él eme eszköz kihasználásával, hiszen Tábory Elemér a mű során többször is beszámol a tükörképével kapcsolatos szorongásairól; „Mindig valami kettősséget éreztem magamban, […] és mikor a tükörbe néztem, a fülembe súgta: – Ne higgy ennek a szép fiúnak! Ez nem te vagy, ez eltakar téged. E mögött keressed magadat, keress engem!" (19)[13] A *William Wilson* a kifejezés hagyományosabb értelmében nevezhető hasonmástörténetnek, mivel a két Wilson élete közötti párhuzamokon kívül őket testalkatuk, vonásaik és öltözetük egyezősége is összeköti. Bár Elemér és a díjnok életében is vannak hasonló motívumok, mint Etelka és a prostituált alakja, de a főszereplő és alteregója külsőre szöges ellentétei egymásnak.

A személyiség kettősségének tudatában élő karakter sorsa meg van pecsételve, hiszen nem lehet úgy élni, hogy valaki nemcsak a léttel, hanem a lét tudásával is rendelkezik. Előbb-utóbb a két én elkerülhetetlen egymáshoz közeledése összeütközést eredményez, ami egyenlő a halállal. Ezt az analógiát mind a *William Wilson*, mind *A gólyakalifa* (sőt, a *Dorian Grey arcképe* és a *Dr. Jekyll*) története tökéletesen alátámasztja, mivel ezen művek szereplői mind rendhagyó tapasztalattal rendelkeznek azáltal, hogy felismerik létük kettősségét. A valós én és alteregója egymáshoz való közeledése Poe novellájában abban nyilvánul

[11] Babits Mihály: *A gólyakalifa*, Budapest, Szépirodalmi, 1981, 6.

[12] Kovács Krisztina: Démonok között. A gólyakalifa és a zsánerfilm (rémfilm, kísértetfilm, noir-elemek), *Tiszatáj*, 2021/7–8, 134.

[13] Továbbá: „Szemközt egy tükör volt, az arcomat néztem. Tiszta, telt, ifjú arc, te vagy az én arcom? Jaj, egy másik arcot is ismerek, amely szintén az enyém, magányos, éhes, unt barangolásaim között, kirakatok tükörüvegeiben láttam megvillanni egy kiálló pofacsontú, nagy ádámcsutkájú, vizenyős szemű, pattanásokkal teli, ellenszenves arcot." (116)

meg, hogy a másik Wilson egyre jobban hasonlít Wilsonra: „Játéka abban állt, hogy tökélyre fejlessze utánzásomat."(104) Ezen kívül mindkét mű elején még fennáll a két én egészséges távolságának lehetősége; ekkor Wilson még azt is el tudja képzelni, hogy „érzései barátsággá érlelődjenek"(106) alteregója iránt (vagyis kezdetben nyitott a lelkiismeretes életre), és Elemér is inkább tudományos távolságtartással szemléli álombéli énjét. Az én két felének közeledésével azonban mind Wilsonban, mind Elemérben kialakul a gyűlölet a másik entitás iránt. A teljes megsemmisülésre mindkét főszereplő válasza az önreflexió, az élettapasztalat vallomásszerű megírása. Mindketten a halál árnyékában vállalkoznak életük „aktáinak" összerendezésére és ezáltal az egyetlen lehetőségre, hogy megörökítsék létezésüket. Emellett mindketten két énjük közeledtével azok teljes elválasztására törekszenek – akár (ön)gyilkosság árán is, melynek következtében végérvényesen eggyé olvadnak az alteregók. A két én végső csatája tehát mindkét történetben elkerülhetetlenül bekövetkezik. William Wilson erkölcsös hasonmása a következőképpen fogalmazza ezt meg: „Íme legyőztél, s én meghalok. Ámde ezentúl te is halott leszel – halott a Világ, a Menny és a Remény számára! Énbennem léteztél – s halálommal, amint láthatod ezen képmáson, mely sajátod, mily teljességgel gyilkoltad meg tenmagad!" (117) Poe tehát szöveg szintjén is feloldja a doppelgänger-lét(ek) szétválaszthatatlanságát azáltal, hogy kimondja; az egyik Wilson csak a másik Wilsonnal lehet teljes, egyik létezik a másikban és fordítva. A *William Wilson* elemzői általában egyetértenek abban, hogy a „második" Wilson az „első" lelkiismerete, és végső őrületének oka az ezen lelkiismeret lerázására tett kísérlet.[14] Babits ezzel szemben csak a két én közös halálával utal Elemér és a díjnok tragikus egységére, nem nyújtja át készen a befogadói értelmezést az olvasónak. Noha Babits megtartja Poe megoldását a kettős öngyilkosságra vonatkozóan, a fantasztikus elemeket a fiktív író objektivitásával helyettesíti. Nem az alteregó tolmácsolásában derül fény a szereplők egységére, hanem a regényben megszólaló író nyújtja a befogadónak a hiányzó információt azáltal, hogy utal az újságokban is megjelent rejtélyes (ön)gyilkosságra; a homlokon lőtt Elemér esetére, akinek környezetében nem találtak fegyvert.

A névtelenség motívuma is igen szembetűnő párhuzam a két prózai mű között. A William Wilsonok neve megegyezik, de még így is a névtelenség állapotában maradnak, hiszen a befogadó számára rejtve marad valódi nevük. Tábory képtelen felidézni a díjnok nevét és az általa beszélt nyelvet. Ahogyan Elemér számára az egy nyelvvel rendelkező élet és az egy nyelvvel nem rendelkező álom

[14] Melissa Christina Castro: *The Tragedy of Conscience in Edgar Allan Poe's Tales: A Nietzschean/Freudian Dialectical Approach,* Theses and Dissertations 159, 2021, 2.

tere elkülönül egymástól,[15] úgy William Wilson két entitásának megnyilvánulási formája is ezen szempont szerint működik: az „igazi" Wilson nagyhangú, kacérkodó, harsány személyiség, míg hasonmása – az utolsó jelentőségteljes epizódig – kizárólag suttogva kommunikál. Fizikai jelenlétén kívül tehát a másik Wilson halk megjegyzéseivel gyakorol hatást Wilsonra. Hasonló hatást a díjnok Elemér álmában vált ki alantas tetteivel. A másik Wilson suttogását a novella kutatói gyakran a Jung értelmezése szerinti tudatalattiba nyomott jellemmel azonosítják.[16] Ebben az értelmezésben a tudatalatti árnyékként követi az ember mindennapjait, de ebbe az elnyomott árnyékba nem feltétlenül negatív és bűnös érzések kerülnek, hanem – mint Wilson esetében is – akár olyan pozitív jellemzők, mint a „jó és rossz közötti különbségtétel képessége",[17] attól függően, hogy az adott személy mit talál nem kívánatosnak. Ha az ember elmulasztja felismerni, hogy az árnyék is az ő része, akkor Jung szerint ez neurotikus zavart okozhat,[18] amely Wilsonnál – ebben az értelmezésben – elő is áll.

Jelen komparatív elemzés Poe *William Wilson* novellája és Babits *A gólyakalifa* regénye között rámutat arra, hogy Babits – bár tematikusan jelentősen módosította a koncepciót – minden bizonnyal Poe-tól kölcsönözte művének szerkezetét. Ezt bizonyítja az említett párhuzamokon kívül az is, hogy az ilyen fajta specifikus doppelgänger-történetre korábban nem volt precedens a magyar irodalomban, így magyar példa nem szolgálhatott olyan pontosan megfeleltethető inspirációként „a mi Poe Edgárunk" számára, mint a *William Wilson*-novella.

Stevenson-hatás *A gólyakalifá*ban

Robert Louis Stevenson *Dr. Jekyll és Mr. Hyde különös esete* című regénye részét képezte Babits könyvtárának,[19] emellett a költő *Az európai irodalom történetében* is említést tesz róla: „Stevensont mint ifjúsági írót ismertük, de sejtelmünk sem volt például a Doctor Jekyll-ről, amely gyermekkorunkban jelent meg, s a személyiséghasadás fantasztikus rajzával szinte mutatni látszik már egy azóta

[15] Szűcs Marianna: Önmagukat olvasó szövegek. Babits Mihály *A gólyakalifa;* Robert L. Stevenson *Dr. Jekyll és Mr. Hyde különös esete,* in Horváth Kornélia – Szitár Katalin (szerk.): *Szó, elbeszélés, metafora. Műelemzések a XX. századi magyar próza köréből*, Budapest, Kijárat, 2003, 414.

[16] D. J. Moores: Oh Gigantic Paradox: Poe's 'William Wilson' and the Jungian Self, *The Edgar Allan Poe Review,* 2006/7, 32.

[17] Uo., 33.

[18] Uo., 34.

[19] Gál: *Babits és az angol irodalom,* 97.

föltárult utat."[20] *A gólyakalifá*val kapcsolatban számos kutató vetette fel a Stevenson-hatást, többek között V. D. Barker, aki 1938-ban a *The Hungarian Quarterly*ben egyértelműen állítja, hogy Babits regénye a *Dr. Jekyll* hatása alatt íródott.[21] Tematikus hasonlóságokra hivatkozik Szűcs Marianna[22] és Kardos Pál[23] is, de azokat nem nevezik meg ennél konkrétabban. Hasonlóan gondolja Gál István, aki szerint „*A gólyakalifa* Stevenson *Mr. Jekyll*-jében, nem pedig Wells valamelyik alakjában leli mintaképét."[24] Szintén Gál tanulmányában található egy Babits által tett utalás Stevensonra; az akkor még *Moziparknak* keresztelt verse (ma: *Egy kép, csak egy pillanatra*) keletkezésének magyarázataként utal az *Egy test, két lélek (Der Andere)* című 1913-as német filmre,[25] ami szerinte „[…] tartalmilag hasonlít a *Gólyakalifához*. Ez a mozifilm talán Stevenson regényéből van csinálva és az van benne, hogy valaki, aki nappal előkelő úr, éjjel csavargó lesz, betöréseket követ el, gyilkol."[26] Tehát első regényének kiadásának évében jelenti ki Babits, hogy van tartalmi hasonlóság a *Dr. Jekyll és Mr. Hyde különös esete* és *A gólyakalifa* között. Nem véletlen, hogy Babitsra többek között a *William Wilson, Dorian Grey arcképe* és a *Dr. Jekyll* volt nagy hatással regénye megírásakor; ezek a prózai alkotások egymással is párbeszédben vannak, amire Arany Zsuzsanna is rávilágít elemzésében:

> Magától értetődő, hogy további alkotásokkal is párhuzamba állítható a *Dr. Jekyll és Mr. Hyde különös esete* – mint például Stevenson más műveivel […], Edgar Allan Poe *William Wilson*jával vagy *Oscar Wilde Dorian Gray arcképe (The Picture of Dorian Gray)* című könyvével, sőt általában a doppelgänger-történetekkel […].[27]

A sor tehát könnyűszerrel folytatható *A gólyakalifá*val.
Babits és Stevenson regénye között számos olyan tematikus és szerkesztésbéli hasonlóság fedezhető fel, amelyek a két mű párbeszédére engednek következtetni. Az egyik legszembeötlőbb ilyen megegyezés az, hogy Dr. Jekyllnél és Elemérnél is határozottan válik ketté a szereplők jó és rossz oldala. „Az én egy lelkem két különböző testben él és lakozik felváltva" (114) – mondja Elemér, amivel összhangban van Dr. Jekyll tapasztalata: „két személyiséggel és két alakkal

[20] Babits Mihály: *Az európai irodalom története*, Budapest, Nyugat Kiadó és Irodalmi Rt., 1991, 649.
[21] V. D. Barker: The Watcher in the Tower, *Hungarian Quarterly*, 1938/1, 170.
[22] Szűcs: *Önmagukat olvasó szövegek*, 410.
[23] Kardos Pál: *Babits Mihály*, Budapest, Gondolat, 1972, 131.
[24] Gál István: Babits szerepe a magyarországi angol műveltségben, in uő: *Babits Mihály*, 34.
[25] Kovács: *Démonok között*, 121.
[26] Gál István: Babits egyes verseinek keletkezéséről, in Gál: *Babits Mihály*, 464.
[27] Arany: *Stevenson rémálma*, 53.

rendelkeztem – az egyik teljességgel gonosz, a másik viszont még mindig a régi Henry Jekyll"[28] (76). Mindketten az én bűnös részének feltörésével magyarázzák a különös jelenségeket, nem választják le azt magukról: „Gonoszabb, tízszerte gonoszabb lettem, az eredendő bűnöm rabszolgája"[29] ; „az utálatos díjnok alapjában szintén én vagyok, én vagyok más burkolatban, más körülmények között".[30] Ez a jelenség mindkettejükben felveti az emberiséget évezredek óta foglalkoztató kérdést, miszerint létezik-e minden emberben inherens módon a jó és rossz. Tábory Elemér ugyan csak találgat ezzel kapcsolatban megnyugvást keresve: „Így van-e ez másoknál is? Mindenkinek van-e ilyen sötét énje, talán rejtve, talán a tudat alatt, lelkének bűnös szerencsétlen alja?" (114), míg Dr. Jekyll határozottabb módon állítja, hogy „minden emberi lény, akivel találkozunk, jóból és gonoszból van összegyúrva"[31] (75). Ezáltal mindkét regény felkínál egyfajta – szinte reális – magyarázatot a megmagyarázhatatlannak tűnő történésekre. Hiszen amennyiben a jó és rossz belső küzdelmén az egész emberiség osztozik, akkor nem lehet egyedülálló eset sem Dr. Jekyll, sem Elemér élménye, csupán a jelenség fantasztikus narrációja újdonság.

Elemér önazonosságának fejtegetése során érdemes megfigyelni Paul Ricœur az emberi identitást két részre osztó fogalmait:[32] az „őmagaságot" *(ipséité)* és az „ugyanazonosságot" *(mêmeté),* amelyek az emberi identitás természetes összetevői.[33] Ricœur elmélete szerint az őmagaság *(ipséité)* „a szereplő életének olyan egyszeri időbeli teljességként felfogott egységéből ered, mely őt minden mástól megkülönbözteti".[34] Ezt a „teljességet" megszakíthatja egy váratlan esemény, amely átalakítja az őmagaság jelentését, és a szereplő sorsává válik. Az így létrejött sorsfordító „ütközés" *(concordance)*[35] Jekyllnél Hyde megalkotása (illetve előhívása), Elemérnél pedig sötét álmának felbukkanása. Ricœur bevezeti az „azonosságvesztés fikciója"[36] fogalmat, ami a jelenleg tárgyalt két regény esetében annyit tesz, hogy az adott szereplő létének kettéhasadása révén „az veszett […]

[28] Robert L. Stevenson: Dr. Jekyll és Mr. Hyde különös esete, in uő: *Jekyll és Hyde,* ford. Weisz Böbe, Budapest, Alinea, 2012, 76.
[29] Uo., 73.
[30] Babits: *A gólyakalifa,* 114.
[31] „all human beings, as we meet them, are commingled out of good and evil"
[32] Szitár Katalin: A csönd hangjai (Babits Mihály: A gólyakalifa), in Szitár: *Hiány-jelek. Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és Krúdy Gyula írásművészetéről*, Budapest, Universitas Pannonica, 2014, 25.
[33] Paul Ricœur: Az én és az elbeszélt azonosság, in Szegedy-Maszák Mihály: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, Budapest, Osiris, 1999, 373–412.
[34] Uo., 383.
[35] Uo., 384.
[36] Uo., 385.

el, ami lehetővé tette, hogy a szereplőt önnön jellemével egyenlővé tegyük".[37] Vagyis elveszett az egy adott pillanatban konkrétan meghatározható őmagaság *(ipséité)* és az ezzel összefüggő ugyanazonosság *(mêmeté)* egysége. Ez a regényekben tehát annyit tesz, hogy megszűnt Dr. Jekyll és Elemér magabiztos belső öndefiníciója és meghatározott külső megjelenésének egysége hasonmásuk megjelenésével.

Ricœur különbséget tesz egy elbeszélés „szenvedő" *(patients)* és „cselekvő" *(agents)* alanyai között.[38] Dr. Jekyll és Elemér mindkét alanyt magukban foglalják, azonban a szerepvállalás különböző arányában. Stevensonnál – bár Dr. Jekyll szándékos tettével jön létre – Hyde az, aki a cselekvő szerepébe bújik, és ő győzedelmeskedik a történet végére szinte teljesen szenvedő szerepűvé váló Jekyll felett. Ezzel szemben Babitsnál – bár a díjnok is képes önálló döntéseket hozni és akár gyilkolni is – Elemér követi el a hatalommal rendelkező cselekvő alany erőszakosságát, vagyis a díjnok – és így önmaga – megsemmisítését.

Az emlékezet jelentősége mindkét regényben kiemelendő. Szöveg szintjén ugyan hasonlóságra enged következtetni a két történet, hiszen Dr. Jekyll is megfogalmazza, hogy „[a] két természetemnek közös volt az emlékezete"[39] (81), és Elemér is így tesz: „egyazon lélek ez a kettő, s ha elszakadtak is egy időre, most összeömlöttek, emlékeik azonosak" (114), de közelebbről megvizsgálva a helyzetet, a díjnok és Elemér kettősének esetében ez nem egyértelmű. Nem véletlen a címadás; „a gólyakalifa perceiként" hivatkozik Elemér azokra a pillanatokra és szituációkra, amikor nem képes visszaemlékezni a díjnok nevére (Dr. Jekyllel ellentétben, aki pontosan emlékszik Mr. Hyde nevére és tetteire), arra a nyelvre, amit álmában beszélt – és így egy konkrét mondatra sem, amit mondott, vagy ami környezetében elhangzott.[40] Noha említést tesz arról, hogy fel tudja idézni a díjnok hányattatott gyermekkorát,[41] olyan részletek, hogy hol él pontosan hasonmása, rejtve maradnak előtte. Hasonló a helyzet a díjnokkal, aki szintén a kalifa perceit éli át, hiszen csak megérzései vannak Elemér életéből „arany álma" révén, de valós emlékei nem: „De legnyomasztóbb volt, hogy nem emlékeztem a saját gondolataimra." (98) Ebből a szempontból tehát – bár van átfedés Dr. Jekyll és Elemér tapasztalatában – Mr. Hyde egyértelműbben rendelkezik Dr. Jekyll emlékeivel, és használja fel azokat saját javára, mint a díjnok Elemér emlékeivel – és fordítva.

[37] Uo., 386.
[38] Uo., 380.
[39] „My two natures had memory in common"
[40] Babits: *A gólyakalifa,* 116.
[41] „ellenben az asztalosinas gyermekkorára most is vissza tudtam emlékezni, mintha azt is átéltem volna, éppen úgy, mint a… a… saját gyerekkoromat." (45)

Ezenkívül *A gólyakalifá*hoz hasonlóan Stevenson regényében is összefonódik a jóság a szépséggel, míg a lélek rossz, bűnös oldala a csúfsággal, amit Stevenson úgy fogalmaz meg, hogy „egy ocsmány lélek kisugárzása, ami átszüremlik és átformálja porhüvelyét" (20). Az angol író éppen annyira éles határt húz a főszereplő két karakterének ábrázolásában és jellemében, mint Babits, amit az alábbi idézetek támasztanak alá: „Miközben az egyikből a jóság sugárzott, a másik arcára nagy betűkkel, jól láthatóan fel volt írva a gonosz."[42]; „De a díjnok teste egészen más volt, mint Eleméré. A díjnoké egy rút, sovány és piszkos test volt." (115) Ezáltal mindkét író mélyíti a morális létezés két pólusának metaforikus megnyilvánulása közötti árkot. Azonban Dr. Jekyll esetében ennek egy jóval egyetemesebb kifejeződése jelenik meg. Hiszen az ő esetében szándékosságról beszélhetünk; mivel régóta foglalkoztatta a személyiség kettőssége, azoknak szétválasztására tesz tudományos kísérletet. „Az emberiség átka, hogy ezek az egymáshoz nem illő alakok így össze vannak láncolva, hogy a tudat megkínzott méhében ez a két, egymással ellentétes iker állandóan küzdjön egymással. Hogyan válhatnának külön?" (72) – fogalmazza meg Dr. Jekyll. Tehát kezdetben számára még fennáll a döntés lehetősége alakváltozásával kapcsolatban, míg ugyanez Elemér esetében nem mondható el. Őt nem tudományos és ontológiai kíváncsisága vezeti tragikus kettős életébe, hanem az elkerülhetetlenül bukkan fel álmaiban. Nem akar beavatkozni a létezés természetes folyamatába, az ő tetteiben aligha beszélhetünk – a díjnok meggyilkolására tett kísérletét leszámítva – szándékosságról. Bár Stevenson tolmácsolásában egy varázsszer bevétele okozza kezdetben a két én közötti váltakozást, a történet végén már az alvás jelenti a határvonalat, éppen, mint *A gólyakalifá*ban, hiszen Dr. Jekyll egy idő után elveszti az uralmat metamorfózisa fölött, és Mr. Hyde olyan sebezhető pillanatokban tör utat magának, mint az orvos elbóbiskolása.[43] Ilyenkor „a lélek egy pillanat alatt szökellt egyik testből a másikba",[44] ami Elemér tapasztalatával hozható pontosan fedésbe.

Végezetül érdekes megegyezés a két szöveg között, hogy mind Dr. Jekyll, mind Elemér bizonytalanul váltogatja az egyes szám első és harmadik személyű személyes névmásokat, mikor hasonmására hivatkozik. „Ó, milyen jó így harmadik személyben beszélni arról az undok magamról!" (130) – mondja Elemér Dr. Jekyllhez hasonlóan: „Őt – képtelen lennék azt mondani, hogy engem."[45] (87) Mindkét példa rávilágít, hogy a karakterek valójában tisztában vannak azzal, hogy másik énjük tettei is az ő tetteik, azonban ezt az írás által nehezükre esik

[42] Stevenson: *Dr Jekyll*, 74. „evil was written broadly and plainly on the face of the other"
[43] Uo., 89.
[44] Babits: *A gólyakalifa*, 115.
[45] „He, I say—I cannot say, I."

bevallani. Tehát a harmadik személy használata eltávolító funkcióval bír szöveg szintjén, azonban valós megoldást nem kínál. Elemérnél a történet előrehaladtával fokozatosan és egyre sűrűbben keveredik a díjnok egyes szám első és harmadik személyű megnevezése: „Tábory Elemér pedig attól kezdett félni, hogy a díjnok egyszer valóban öngyilkossá vagy gyilkossá lesz. Miért féltem ettől?" (131) Ezáltal „a valóság és az álom a leírás aktusában interferálni kezd egymással, az elkülönítés lehetősége fokozatosan megszűnik."[46] Dr. Jekyll – bár megfogalmazza többször, hogy az nem lehet ő – szintén hivatkozik Hyde-ra első személyben: „Ördögi dühvel rávicsorogtam, erre le is hervadt az arcáról a mosoly."[47] (87) Így hiába igyekszik a varázsszeren túl grammatikailag is különválasztani magát rosszabbik énjétől, fel kell ismernie létének „felbonthatatlan kettősségét".[48]

A fejezet feltárta a Stevenson-hatás jelentőségét, hiszen amellett, hogy Babits maga is rámutat a két regény tartalmi hasonlóságára, a szövegek összevetése során konkrétabb párhuzamok is fellelhetőek; a kettősség stilisztikai jelölése, az erkölcs polaritásának kérdésköre és az emberi identitás összetevőinek dichotómiája, melyet Paul Ricœur elméletének tükrében vizsgáltam a két műben.

Összegzés

Bár Babits nem teljesen ismeretlen témához nyúlt, műve mégis elkülöníthető magyar és világirodalmi társaitól, saját korában a magyar próza egyik legmodernebb alkotásának tekinthető. Babits első regényének modernsége abban rejlik, hogy nem a magyar epikus hagyományt folytatja, hanem a világirodalmi és intermediális élmények ihletik a regény prózapoétikai megoldásait. A mű számos interkulturális párhuzamot integrál és innovatív megoldásokkal rendelkezik, ezáltal világirodalmi rangúnak tekinthető. A regény befogadói élménye azáltal válik kortól függetlenné, hogy Babits nem konkretizálja az értelmezés keretét; a regény világának bizonytalansága bárhol és bármikor érdekes lehet. Nem véletlen, hogy a regény angol, cseh, eszperantó, észt, finn, francia, lengyel, német, olasz, orosz és svéd fordításban is megjelent.[49]

Dolgozatomat Babits Mihály önéletírásában megfogalmazott gondolatával zárom: „Az utánzás olykor teremteni is tud: olyan valamit hozhat létre, amilyen

[46] Szűcs: *Önmagukat olvasó szövegek,* 414.
[47] „I gnashed my teeth upon him"
[48] Szűcs: *Önmagukat olvasó szövegek,* 424.
[49] Stauder Mária – Varga Katalin (szerk.): *Babits Mihály. Bibliográfia*, Budapest, Argumentum, 1998, 281.

még nem volt a világon, s nélküle nem is lett volna soha."[50] Bár erős túlzás lenne utánzásnak nevezni *A gólyakalifá*t, hiszen eredetisége vitathatatlan, az integrált interkulturális hatások sokasága nélkül a regény mégsem vált volna a századelő legmodernebb és „legmeglepőbb"[51] művévé.

Irodalomjegyzék

Angyalosi Gergely: Babits, Freud és a „keresztény lélekelemzés", in Kelevéz Ágnes – Lengyel Imre Zsolt (szerk.): *„Ki mit lát belőle". MIT-konferenciák 4.*, Budapest, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2017, 123–131.

Arany Zsuzsanna: Stevenson rémálma, *Irodalomismeret,* 2014/3, 49–55.

Babits Mihály: *A gólyakalifa*, Budapest, Szépirodalmi, 1981.

Babits Mihály: *Az európai irodalom története*, Budapest, Nyugat Kiadó és Irodalmi Rt., 1991.

Babits Mihály: *Keresztülkasul az életemen*, Budapest, Nyugat és Irodalmi Rt., 1939, 23.

Barker, V. D.: The Watcher in the Tower, *Hungarian Quarterly,* 1938/1, 165–175.

Belia György (szerk.): *Babits Mihály, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső levelezése,* Budapest, Akadémiai, 1959.

Castro, Melissa Christina: *The Tragedy of Conscience in Edgar Allan Poe's Tales: A Nietzschean/Freudian Dialectical Approach,* Theses and Dissertations 159, 2021.

Gál István (szerk.): *Babits–Szilasi levelezés*, Budapest, PIM, 1980.

Gál István: Babits egyes verseinek keletkezéséről, in Gál István: *Babits Mihály. Tanulmányok, szövegközlések, széljegyzetek,* Budapest, Argumentum–OSZK, 2003, 462–475.

Gál István: Babits és az angol irodalom, in Gál István: *Babits Mihály. Tanulmányok, szövegközlések, széljegyzetek,* Budapest, Argumentum–OSZK, 2003, 41–139.

Gál István: Babits szerepe a magyarországi angol műveltségben, in Gál István: *Babits Mihály. Tanulmányok, szövegközlések, széljegyzetek,* Budapest, Argumentum–OSZK, 2003, 31–40.

Kardos Pál: *Babits Mihály*, Budapest, Gondolat, 1972.

Kovács Krisztina: Démonok között. A gólyakalifa és a zsánerfilm (rémfilm, kísértetfilm, noir-elemek), *Tiszatáj,* 2021/7–8, 119–136.

Moores, D. J.: Oh Gigantic Paradox: Poe's 'William Wilson' and the Jungian Self, *The Edgar Allan Poe Review,* 2006/7, 31–48.

Odorics Ferenc: A gólyakalifák történetei, in Sipos Lajos (szerk.): *„…Igévé vált". Tanulmánygyűjtemény az ELTE XX. Századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke által hirdetett Babits Mihály életműve hallgatói pályázatra leadott dolgozatokból,* Budapest, ELTE, 1985, 135–147.

[50] Babits Mihály: *Keresztülkasul az életemen*, Budapest, Nyugat és Irodalmi Rt., 1939, 23.

[51] Szilasi Vilmos levele Babitsnak 1913 decemberében, in Gál István: *Babits–Szilasi levelezés*, Budapest, PIM, 1980, 37.

Poe, Edgar Alan: *William Wilson*, ford. Vétek Gábor, in *E. A. Poe legjobb elbeszélései*, Debrecen, Szukits, 2012, 96–117.

Ricœur, Paul: Az én és az elbeszélt azonosság, in Szegedy-Maszák Mihály: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, Budapest, Osiris, 1999, 373–412.

Róna Judit: *Nap nap után. Babits Mihály életének kronológiája 1915–1920,* Budapest, Balassi, 2014, 271.

Sebők Melinda: A modernség tetőfoka konzervatív formában, Babits és Amerika, *Hitel,* 2011/8, 110–119.

Sebők Melinda: Filozófiai kérdések, műfaji-formai sokszínűség Babits Mihály *Levelek Iris koszorújából* című kötetében, *Tiszatáj,* 73. évf., 2019/2, 115.

Stauder Mária – Varga Katalin (szerk.): *Babits Mihály. Bibliográfia*, Budapest, Argumentum, 1998, 281.

Stevenson, Robert L.: Dr. Jekyll és Mr. Hyde különös esete, in Robert L. Stevenson: *Jekyll és Hyde*, ford. Weisz Böbe, Budapest, Alinea, 2012, 5–92.

Stevenson, Robert L.: *Strange Case of Dr Jekyll and Mr Hyde*, London, Longman, Greens Co., 1886.

Szitár Katalin: A csönd hangjai (Babits Mihály: A gólyakalifa), in Szitár: *Hiány-jelek. Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és Krúdy Gyula írásművészetéről*, Budapest, Universitas Pannonica, 2014, 23–39.

Szűcs Marianna: Önmagukat olvasó szövegek. Babits Mihály *A gólyakalifa;* Robert L. Stevenson *Dr. Jekyll és Mr. Hyde különös esete,* in Horváth Kornélia – Szitár Katalin (szerk.): *Szó, elbeszélés, metafora. Műelemzések a XX. századi magyar próza köréből*, Budapest, Kijárat, 2003, 410–428.

A SEBZETTSÉG ESZTÉTIKÁJA VISKY ANDRÁS MŰVÉSZETÉBEN

Prontvai Vera
Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Budapest, Magyarország
ORCID: 0000-0002-3648-855X

Absztrakt: A tanulmány Visky András erdélyi magyar író életművén keresztül vizsgálja a *sebzettség esztétikáját*, amely a trauma kifejezhetőségének művészi és teológiai formáit kutatja. Visky fragmentált, ismétlődéses, mozaikos szövegei a létezés törékenységét jelenítik meg, miközben a transzcendenssel való katartikus találkozást is ábrázolják, ezáltal más megvilágításba helyezik a kortárs traumaolvasatokat.

Kulcsszavak: sebzettség, trauma, kortárs magyar dráma, átváltozás, performativitás, vallási motívumok.

THE AESTHETICS OF WOUNDEDNESS IN THE ART OF ANDRÁS VISKY

Abstract: The study examines the aesthetics of woundedness through the oeuvre of András Visky, a Hungarian writer from Transylvania, exploring the artistic and theological forms of expressing trauma. Visky's fragmented, repetitive, mosaic-like texts reflect the fragility of existence, while also depicting a cathartic encounter with the transcendent, thereby offering a new perspective on contemporary interpretations of trauma.

Keywords: woundedness, trauma, contemporary hungarian drama, transformation, performativity, religious motifs.

Fiatal kutatóink II., 171–181.
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-399-1-11

A *sebzettség esztétikája* alatt egyrészt olyan művészeti és teológiai irányultságot értek, amely az átélt traumatikus tapasztalatok kifejezésére (illetve azok kifejezhetetlenségére) koncentrál. Ezek az alkotások többnyire a törékenység, a hiány, illetve a sérülés esztétikai tapasztalata mentén formálódnak, és sajátos poétikai eljárások révén konstruálódnak. Jellemző rájuk például a nyelvi, grammatikai és szintaktikai töredezettség, a mozaikszerűen, emlékképekből felépülő narratíva, a megszakított, félbemaradt gondolatmenetek, valamint az ismétlődő motívumok sokasága. (Mindezek mellett ezek az alkotások számos, a költészetre is jellemző elemet magukban hordoznak.)[1] A *sebzettség esztétikájához* sorolom másrészt a trauma konvencionális értelmezési kereteinek radikális újragondolását, azt a transzformatív, katarzis jellegű élményt, amely az emberfeletti dimenzióval való találkozás során jön létre, és a befogadó testében megjeleníti a transzcendenssel való találkozás nyomát, stigmáit.

Visky regényeinek, drámáinak, lírai és elméleti írásainak olvasása során fokozatosan rajzolódott ki számomra egy általa képviselt, koherens gondolatrendszer, amely nem kizárólag a heideggeri létfilozófia, valamint a teológiai, antropológiai és filozófiai diskurzusok keretében értelmezhető, hanem meghatározza az életmű egészére jellemző bibliai textustérbe való ágyazottság is. Nem véletlen, hogy *Nevezd csak szeretetnek* című verseskötetének hátoldalán a következő mondat olvasható: „Egyetlen könyvet ismerek behatóan, azaz mindennel együtt, ami és aki vagyok: a Bibliát."[2] Ez az intertextuális háló egyrészt konkrét szövegszintű kapcsolatok révén (idézetek, parafrázisok, narratív sémák) érhető tetten, másrészt mélyebb hermeneutikai rétegekben is megnyilvánul. A bibliai textus nem csupán utalásrendszerként működik a kolozsvári alkotó írásaiban, hanem olyan hermeneutikai térként is, amelyben a sebzettség, test és transzcendencia fogalmai egymást feltételező módon rendeződnek el.

A Visky-életmű egésze traumafeldolgozási aktusként is olvasható. Művészetének mélyrétegeiben egy intenzív testi és egzisztenciális tapasztalat húzódik meg: a Duna-delta egyik lágerében töltött gyermekkora, amelyet édesanyjával és testvéreivel együtt fogságban élt át, alig kétéves korától kezdődően. Írásainak központi kérdése a szabadság és az azt lehetővé tevő isteni jelenlét (hiánya), amely paradox módon a teljes kiszolgáltatottság terében rajzolódik ki. A fogság mint fizikai vagy mentális állapot különféle változatokban jelenik meg verseiben, drámáiban, regényében és elméleti írásaiban egyaránt. A *Mire való a színház?* című kötetében Visky sajátos létállapotként írja le a fogság tapasztalatát: „[…] az a létállapot, amelyben a testünk nem ott van, ahol mi magunk vagyunk;

[1] Ld.: Prontvai Vera: *Költészet és ritualitás a kortárs magyar színházban. Vidnyánszky Attila és Visky András színházi világa,* Budapest, KRE-L'Harmattan, 2023.
[2] Visky András: *Nevezd csak szeretetnek*, Pécs, Jelenkor, 2017.

folyamatos, de legalábbis tartós kizökkentségben élünk önmagunkhoz mérten, identitásunk centruma pedig, a szabadság, szélsőségesen fikcionalizálódik, és a szűk térbe szorított test apró rítusaira redukálódik".[3] A Ceaușescu-diktatúra tapasztalataiból kiindulva Visky létrehozza az ún. *barakkdramaturgia* fogalmát és formáját, amelyben az alkotók és nézők tudatosan vállalják a színház terébe történő bezárkózást, elzárkózást, abban a reményben, hogy egy közös szabadulástörténet részeseivé válhatnak. Ezt a szabadulást mindig egy kívülről jövő beavatkozás indukálja, amely hatására a fogvatartott elnyerheti a külső vagy belső szabadságot, vagyis az önazonosságot. Meglátása szerint a fogság arra kényszeríti az embert, hogy alapkérdéseket tegyen fel önmaga számára:

> Tulajdonképpen mit is vettek el tőlem? Meg kell tanulni válaszolni ezt a kérdést. S ha az a végső válaszod, hogy azáltal, hogy mindenedet elkobozták, mindentől megfosztottak, akkor teljes mértékben a hatalmi játszmák tárgyává váltál. De ha arra a válaszra jutsz, hogy van, amit nem tudnak elvenni tőled, és az összehasonlíthatatlanul több annál, mint amit elvettek, akkor visszanyerheted a világban való létezésed örömét.[4]

A válasz minősége (vagyis hogy a megfosztás valóban teljes kiszolgáltatottsághoz vezet-e, vagy éppen ahhoz a felismeréshez, hogy „van, amit nem tudnak elvenni tőled") határozza meg az egyén (belső) szabadságának fokát.

Visky életművében végigvonul egy Kertész Imre művei által formálódott meggyőződés, amely szerint a fogság univerzális emberi alaphelyzet.[5] Ez a létállapot szoros párhuzamba állítható a Samuel Beckett által megírt világvégképpel és várakozással teli állapotokkal. Az ír drámaíró teljes mértékben lecsupaszított irodalmi nyelve Visky értelmezésében (Kertész Imre *Kaddis a meg nem született gyermekért* című művéhez hasonlóan[6]) olyan meddő élethelyzeteket tár elénk, amelyeket csak egy Istentől jövő beavatkozásesemény szakíthat meg. A *Godot-ra várva* című drámában például a szereplők egy végtelenített, mozdulatlan helyzetbe kerülnek, szabadulásuk kizárólag egy kívülről érkező, az emberi határokat meghaladó beavatkozás révén válik csak lehetségessé. Vladimir, Estragon, Lucky és Pozzo meddő, Isten-hiányos helyzetükből önerőből nem, csak Godot érkezésével tudnának kitörni, ahogy Kertész *Kaddis*ában is a haláltábort túlélő férfi is

[3] Visky András: *Mire való a színház? Útban a theatrum theologicum felé,* Budapest, KRE–L'Harmattan, 2020, 66.

[4] *Mint aki látja a hangot. Visky Andrással beszélget Sipos Márti,* Budapest, Harmat, 2009, 117.

[5] Visky András: Átugrani egy szakadékot és a túloldalról beszélni: Samuel Beckett és Kertész Imre misztikus fordulata, *Jelenkor,* 58. évf., 2015/9, 952–963.

[6] Visky András: Ki beszél? A Kaddis a meg nem született gyermekért mint dramatikus forma, in uő: *A különbözőség vidékén*, Budapest, Vigilia, 2007, 66–90.

egy külső beavatkozás (a tanító megosztja vele az ételét) hatására tud eljutni a „nem" kimondásától az „ámen" kimondásáig. Visky megfogalmazásával élve:

> A meddőség világállapotával nem a termékenység (szülés) állítható szembe – hiszen „Auschwitzban is születtek gyerekek" –, hanem az isteni beavatkozásra rákényszerítő meddőség… A meddőség tehát nem akadálya, hanem kifejezetten feltétele az idő újra való beindításának, a „kezdethez" való szabad, „vallási feladatként" felfogott visszahátrálásának, az Auschwitz után beállt Semmi eltörlésének.[7]

Az egyén mentális vagy fizikai fogsága olyan meddő léthelyzet, amely egyetlen megoldása csak a szabadító (Megváltó) érkezése lehet. A kolozsvári író művészetfelfogásában tehát a barakk nem csupán a diktatúra öröksége, hanem a kortárs létezés metaforája is abban az értelemben, hogy a fogsághelyzetekben Isten eltűnése vagy meg nem mutatkozása érzékelhető.

A nyelv azonban nem bizonyul adekvát eszköznek sem a traumatizált élethelyzetek, sem a szabadulásélmény közvetítésére vagy teljességének megragadására. A tapasztalat nyelvi artikulációját lehetővé tevő szókészlet fokozatosan devalválódik; a nyelvi jelek eltávolodnak eredeti jelentésüktől, mivel a poszttraumatikus tudatállapot, illetve az Istennel való találkozás következtében a szavak referencialitása radikálisan módosul. A trauma vagy az epifánia utólagos nyelvi reprezentációja torzításon megy keresztül. Ez a nyelvi ellehetetlenülés Visky irodalmi műveiben a hagyományos narratív struktúrák széttöredezésében, repetitív és fragmentált beszédformákban, valamint a hosszan hömpölygő, visszatérő monológokban ölt formát. Az általa *autista dramaturgiaként* említett drámaszövegek sajátosságai között szerepel „a kultúra sokféle kudarcaiba való bezártság, a gondolkodás és viselkedés szervetlen, egymásból nem következő egybekapcsolódásai, a nyelv mint szövegfragmentumok alkotta textúra vagy mozaikkép, csillapíthatatlan beszédtorlódás".[8] A Visky-szövegek jellemzője továbbá, hogy bibliai textustérbe való ágyazottságuk visszhangokkal, különböző szólamokkal teli szövegtereket hoznak létre, amelyek sokszor a lelkigyakorlat vagy az imádság liturgikus szituációját idézik meg nemcsak az általa írt irodalmi művekben, hanem esszéiben és tanulmányaiban is. (Nem véletlen, hogy Visky írásaiban visszatérő referencia Szent Ágoston *Confessionese*.[9]) Szövegeinek zeneisége, liturgikus előadásmódja, valamint az emocionálisan túltelített beszédalakzatok alkalmazása (hosszas csöndek, ismétlések, variatív újramondások,

[7] Uo., 90.

[8] Visky: *Mire való a színház?,* 80.

[9] Lásd a *Júlia* című dráma mint soliloquium. Visky: *Júlia. Párbeszéd a szerelemről*, Budapest, Fekete Sas – Magyar Rádió Rt., 2003.

elhallgatás, töredékesség, sóhajszerű beszédfordulatok) a szerző életművében következetesen jelen vannak.

Visky művészi és teoretikus gondolkodására hatott Szent Ágoston teológiai-antropológiai szemlélete, Martin Heidegger lételmélete, Samuel Beckett egzisztencializmusa és Martin Buber filozófiája mellett Pilinszky János *evangéliumi esztétikája*. Ez utóbbi programja azon a felismerésen alapul, hogy a művészet nem kerülheti meg a történelemben megtapasztalt szenvedést és bűnt, nem lehet többé úgy beszélni a világról, mintha Auschwitz, a Gulág vagy bármely más kollektív trauma nem történt volna meg. Pilinszky az egyén szenvedését egyetemessé tágítja, és a krisztusi szenvedéstörténettel állítja párhuzamba, abban a reményben, hogy a műalkotás (performativitásán keresztül) képes újraírni Isten és ember kapcsolatát. Hankovszky Tamás ezt a folyamatot a következőképp fogalmazza meg: „Ahogyan a krisztusi megváltás is mindenkire egyformán kiterjed időben előre és visszafelé, ugyanúgy a műalkotástól különböző világ művészet általi inkarnálása sem ismer időbeli és térbeli korlátokat: bármit megajándékozhat eredeti teljességével." [10]

Visky (Pilinszky örököseként) sokszor utal pl. a színház és a szentmise közti párhuzamra. *A különbözőség vidékén* című tanulmánykötetében a színház és a templom közötti látásmódok kölcsönhatását elemzi, azt ti., hogy „hogyan látszik a színház a templomból és a templom a színházból". [11] Szintén Pilinszkyhez hasonlóan úgy tekint az irodalomra, mint Evangéliumra, „amennyiben az igazság-beszéd eseménye történik meg benne. Az, hogy az igazság kimondja magát, jó hír persze, még ha nehezen elviselhető is."[12] Vagyis az igazság kimondása az üdvösségtörténet performatív pillanataként értelmeződik számára. Mártonffy Marcell értelmezésében a Pilinszky által képviselt *evangéliumi esztétikára* jellemző krisztusi események felidézése cselekvéssel és újrateremtéssel, vagyis performativitással jár, amely a műalkotáson keresztül felszámolja az időbeli elválasztottságot a már megtörtént eseménytől.[13] Pilinszky Viskyre gyakorolt hatását a *Végre beszél*[14] című tanulmány is erősíti, amely ugyanazt a címet viseli, amelyet a katolikus költő egyik, születendő kötetének szánt. Szintén Pilinszky-allúzió Visky *Visszaszületés* című drámájában egy kaddis-imát mondó férfialak,

[10] Hankovszky Tamás: A „hit közegében" fogant esztétika, *Tiszatáj,* 65. évf., 2011/12, 93.
[11] Visky: *A különbözőség vidékén,* 21.
[12] Jánossy Lajos – Nagy Gabriella: Visky András: A lélekbe vetett hit tartja bennem a lelket, *Litera*, 2020. december 27. https://litera.hu/magazin/interju/visky-andras-a-lelekbe-vetett-hit-tartja-bennem-a-lelket.html (Letöltés: 2021. november 2.)
[13] Mártonffy Marcell: *Biblikus hagyomány és történelmi tapasztalat Pilinszky esszéiben,* Budapest, Gondolat, 2019, 132.
[14] Visky: *Mire való a színház?,* 45–51.

akinek mindkét lába be van gipszelve.[15] A Sipos Márti által szerkesztett beszélgetéskötet – *Beszélgetések Visky Andrással*[16] – szerkezeti, hangulati, gondolati rokonságot mutat Pilinszky *Beszélgetések Sheryl Suttonnal* című művével,[17] amelyet a Kossuth-díjas író egyébként drámaként értelmez egyik Szent Ágoston traktátusa mintája alapján megírt dialógusában.[18]

Visky színházelméleti írásai alapján egy sajátos rendszer körvonalazódik, amely alapját a *transzformáció köre* képezi.[19] Az elméleti konstrukció alapja egy olyan jelentésképződés, amelyben a forma a jelentés és (a Pilinszky által is hiányolt isteni[20]) jelenlét médiumává válik. Értelmezésemben a forma nem kizárólag a műalkotás szerkezetére vonatkozik, hanem a jelenlévők testére is, amely szintén a jelentésképződés aktív helyszínévé válhat.[21] Ebben a megközelítésben a test nem pusztán passzív befogadó, hanem az a tér, ahol kétféle trauma hatása konvergál. Egyrészt az ember és Isten közötti találkozás tapasztalata, másrészt a befogadó saját traumatizáltsága, amely a műalkotás hatása során ismét artikulálódik. Ez utóbbi sebzettséget azonban felülírja az Istennel való találkozás eksztatikussága: az Isten általi megérintettség a testen is lenyomatot hagy, a test stigmák hordozójává válik, amelyek a szent jelenléttel való konfrontáció nyomait jelzik. Molnár Illés jól felismeri a Pilinszky–Visky életmű párhuzamát, amikor így ír: „a hit tapasztalata maga is egy egzisztenciális sebzettség-tapasztalat, bizonyos szempontból maga is trauma. A hit titkának traumája pedig bír akkora erővel, amely védettséget ad minden más traumával szemben: nem teszi semmissé azokat, de nyelvet, a törést színre vivő »mégis-nyelvet« ad az elmondásukra, ez pedig a gyógyulás és a túlélés előfeltétele."[22] A műalkotás eseménnyé válásának legintenzívebb tere maga az emberi test, amely teret engedhet a transzcendens belépésének, az idő

[15] Utalás Pilinszky *Mire megjössz* című versének „kosáremberére". *Pilinszky János összes versei*, Budapest, Magvető, 2015, 41.

[16] *Mint aki látja a hangot.*

[17] Pilinszky János: *Beszélgetések Sheryl Suttonnal*, Budapest, Magvető, 2020. https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/PILINSZKY/pilinszky01035/pilinszky01041/pilinszky01041.html (Letöltés: 2021. november 12.)

[18] Visky András: „Egyetlen tanulmánykötet", in Sepsi Enikő – Maczák Ibolya (szerk.): *Pilinszky János színházi és filmes víziója ma*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2022, 27–58.

[19] Elhangzott 2016. március 2-án az MTA Székház Kistermében *Mi a dramaturg? A névtelenségben rejlő alkotói szabadság* címmel. A székfoglaló vázlata interneten is megtalálható: https://mta.hu/data/dokumentumok/szima/szekfoglalok/Visky_Andras_Mi_a_dramaturg.pdf (Letöltés: 2021. október 27.)

[20] Pilinszky János: *Publicisztikai írások*, Budapest, Osiris, 1999, 621.

[21] Prontvai: *Költészet és ritualitás a kortárs magyar színházban*, 33-37.

[22] Molnár Illés: Trauma, törvény, titok. Szubverzív hit Richard Wurmbrand és Visky András írásaiban, *Vigilia*, 84. évf., 2019/7, 515. https://epa.oszk.hu/02900/02970/00947/pdf/EPA02970_vigilia_2019_07_498-526.pdf#page=12 (Letöltés: 2025. május 31.)

linearitását megszakító, beáramló jelenlétnek, és a szubjektum lassan áttűnik egy másik, őt meghaladó Szubjektum teljességébe.

A *transzformáció körén* belül a műalkotás formanyelve megidéz egy *alapító eseményt*, amelynek ereje az esemény megismétlésében és az átváltoztatásban rejlik. Ahogy a szentmisében zajló performatív aktus ereje az utolsó vacsora eseményeinek felidézésével kezdődik („Vegyétek, egyétek, ez az én testem… Igyatok ebből mindnyájan, mert ez az én vérem…”[23]), úgy teszi lehetővé a műalkotás is a transzcendens élmények megtapasztalását. A Pilinszky-féle és a Visky által irányadónak tekintett *evangéliumi esztétika* keretein belül a műalkotás által felidézett alapító tett – Krisztus halála és feltámadása – nem egy történelmi múltban lezárt esemény marad, hanem jelenvalóvá válik, újra és újra beíródva a közösségi és egyéni tapasztalatba. A műalkotás ezzel átmenetet biztosít a kierkegaard-i értelemben vett *esztétikai stádium* – ahol a szépség, a forma és a szubjektív élvezet dominál – és az *etikai stádium* között, ahol az egyén felelősséget vállal nemcsak önmagáért, hanem másokért is, majd végül átlép a *vallás stádiumába*.[24] Ez a stádiumváltás azonos lehet azzal a jótékony sikerrel, amelynek Visky a *Mire való a színház?* című kötetben önálló fejezetet szentel.[25] A kötetzáró traktátusban elhangzó példa a római parodista színrelépésről szól, aki az Egyház megszégyenítése céljából egy papot is felhív a színpadra. A kereszténység kigúnyolása azonban kudarcot vall: az előadás végére nemcsak ő maga lesz kereszténnyé, hanem a jelenlevő nézők is kérik a keresztséget. Idézet az értekezésből: „TANÍTVÁNY: Átváltozni önmagunkká önnön lelkünk isteni része szerint, azzá, aki egyedül lehetünk, majd megvallani azt, akivé és ahogyan azzá lettünk, akik vagyunk, nem törődve a következményekkel: vajon ebből állna a jótékony siker egésze?”[26]

Visky elgondolása szerint a műalkotás olyan esztétikai nyomot hagyhat a befogadóban, amelyen keresztül a (látszólag) jelen nem levő (transzcendens) jelölt érzékelhetővé, sőt, bizonyos értelemben előhívhatóvá válik. Mivel Visky szövegvilágát átszövik a bibliai utalások, olyan, tulajdonképpen egyetlen, fragmentáltságban is egységet képező szöveget ír (legyen szó akár líráról, drámáról, regényről vagy tanulmánykötetről), amely egy befejezhetetlen, mindig tovább- és újraíródó textussá áll össze, és amelyben a szerző hangját folyamatosan elfedi a Másikra való utalás. Ebben az evangéliumi értelmezési keretben

[23] Visky: *A különbözőség vidékén*, 7.
[24] Søren Kirkegaard: *Félelem és reszketés*, ford. Rácz Péter, Budapest, Európa, 1986. V.ö.: Prontvai Vera: Átlépés a halálon, *Theatron*, 2022/2, 14-25.
[25] Visky: *Mire való a színház?*, 239–244.
[26] Uo., 242.

nevezi Visky (Radnóti Miklós műveire és a La Carniceria Teatro spanyol társulat előadására utalva) bűnjelnek a műalkotást.

> Az *Accidens (matar para comer)* [*Baleset* (*ölni és enni*)] című, mindössze 25 percet tartó esemény egy az előadás elején még élő homár elkészítését és elfogyasztását viszi a néző elé. A gyönyörűen megterített asztal, a sejtelmesen csillogó, válogatott borok díszletei között az ünnepi vacsorára készülő színész, Juan Loriente apró, érzékeny mikrofont helyez a homár szíve fölé, és így mindannyian kierősítve halljuk az elhaló szívdobogást, bizony „dobban, dermed a szív bent".[27]

Vagyis a műalkotás nem csupán esztétikai tárggyá válik, hanem annak az evidenciának a jeleként értelmeződik, hogy a befogadó nem kívülálló megfigyelője, hanem tevőleges résztvevője, tettestársa az eseménynek. Ahogy Erika Fischer-Lichte is rámutatott a performanszok elemzése során, az esztétikai és etikai határvonalak elmosódnak, a néző nem csupán tanúja, hanem részese is annak az eseménynek, amelyre a mű reflektál: az előadás nem más, mint „a különböző szubjektumok (művészek és hallgatók, illetve nézők) által létrehozott, végrehajtott és befejezett akció".[28] A görög tragédia, különösen annak arisztotelészi megközelítése, ugyanezt a mechanizmust aktiválja – gondoljunk csak a *Médeia* vagy az *Oidipusz király* példáira –, ahol a közönség nem pusztán együttérez a hőssel, hanem saját erkölcsi felelősségét ismerheti fel a színpadon megjelenített tett tükrében. Rádöbbenhet arra, hogy Oidipusz bűne tulajdonképpen az övé is. A befogadó pedig nem maradhat kívülálló, erre utal Visky *Mire való a színház?* című kötetében a Szent Ágoston vallomásaiból vett történet Alypiusról, aki bár elment barátaival az amphiteátrumba, abban bízott, hogy csak a testével lesz jelen a véres látványosságon, végül azonban ő maga is megrészegült a kiontott vér látványától. „MESTER: Gyilkossá vált-e Alypius abban a pillanatban? TANÍTVÁNY: Jogi értelemben semmiképpen sem, de a puszta nézés és a vérszomjas indulat, ami rajta is elhatalmasodott, gyilkossá tették őt is."[29]

Visky értelmezésében a műalkotás képes a befogadót rávezetni saját törékenységének és morális határhelyzeteinek felismerésére. A bűn nem elszigetelt, egyéni tettként jelenik meg, hanem közösségi tapasztalatként, olyan eseményként, amely a kollektív felelősség kérdéskörét is felveti. A tragikus történés arra készteti a nézőt, hogy saját bűnrészességével szembesüljön, feloldozását pedig a közösséghez való tartozásban keresse. Pilinszkynek Dosztojevszkij *Bűn és*

[27] Visky Andárs: *Megváltozhat-e egy ember*, Kolozsvár, Kompress–Korunk, 2009, 259–260.
[28] Erika Fischer-Lichte: *A performativitás esztétikája*, ford. Kiss Gabriella, Budapest, Balassi, 2009, 25.
[29] Visky: *Mire való a színház?,* 225.

*bűnhődés*éről írt sorai is e belső felismerés drámaiságát sűrítik egyetlen mondatba: „Raszkolnyikov te vagy, és én vagyok, annak ellenére, hogy se te, se én nem öltünk embert." Visky megfogalmazásával élve pl. egy színházi esemény olyan közösségi tapasztalatként értelmezhető, „amelyben mindannyian, nézők és színészek, hasonló intenzitással veszünk részt, mint egy húsvéti szertartáson – és ugyanúgy, mint ott, végül szembejön velünk az, akit megöltünk".[30] A bűnrészesség és az egyéni felelősség felismerése elsősorban személyes élményként jelenik meg: feltétele, hogy a befogadó megtalálja saját helyét a műalkotás által felidézett történetben. Visky hangsúlyozza, hogy még a Krisztus-eseményről sem beszélhetünk távolságtartó módon, bár több mint kétezer éve történt: „a feltámadásnak, illetve a feltámadásban való részesülésnek az a feltétele, hogy Jézus keresztre kerülése személyes történetté váljon a számomra".[31] Vagyis a feltámadásban való részesülés előfeltétele épp az, hogy Jézus kereszthalála személyes történetté váljon a befogadó számára. (Ezt a gondolatmenetet fejti ki mélyebben Samuel Beckett és Kertész Imre munkásságának vizsgálatán keresztül, egészen odáig jutva, hogy ha teológiailag értelme van annak a kijelentésnek, miszerint „Krisztus gyilkosa vagyok", ugyanúgy van értelme annak a mondatnak is, hogy „magammal és magamban hordom a holokauszt terhét és bűnét".[32]) A műalkotás tehát a személyes és mélyen közösségi viszony terében hat, ahol az egyéni történet elválaszthatatlan a kollektív emlékezettől és felelősségtől.

Visky több tanulmányában említi János evangéliumának híres jelenetét, amelyben a tanítvány sírhoz érését a futás előzi meg. Ezután nemcsak szemtanúja lesz annak, hogy a sír üres, hanem résztvevője is annak a performatív térnek, amelyben a halál és a feltámadás aktusa megtörtént.[33] *A különbözőség vidékén* című kötetben így erről:

> Az evangéliumi futás: futni az üres sírhoz, eljutni addig, behajolni és meggyőződni (vagy megvilágosodni, ha úgy tetszik). Mi felől, mégis? Hát hogy „nincsen ott", a sír üres, legfeljebb a temetésre emlékeztető (Veronika-) vásznak néznek vissza ránk… Lehet-e erre az „ürességre", erre az „eltűnésre" jó hírt alapozni? A kérdést minden bizonnyal nem megválaszolni kell. Elfutni és behajolni: pusztán ennyi a feladat.[34]

Érdekes, hogy a Visky által (is) képviselt ún. *poétikus színház* tanulmányozása során találtam rá Carrie L. Asman *Theater and Agon / Agon and Theater* című

[30] Pilinszky: *Publicisztikai írások,* 651.
[31] *Mint aki látja a hangot,* 102–104.
[32] Uo., 107.
[33] Visky: *A különbözőség vidékén,* 11.
[34] Uo., 103–104.

tanulmányára, amelyben az *agonális futás* fogalma jelenik meg mint a színházi áldozathozatal szimbolikus reprezentációja. Az *agonális futás* – a szó klasszikus görög értelmében vett versengés, küzdelem – itt nemcsak fizikai, hanem metafizikai mozgás is, amely az áldozat sorsát, megítéltetését, sőt megváltását implikálja. A futás eszerint a színházban is egy olyan ítéleti térbe vezet, ahol a menekülés nem a cselekvés elkerülése, hanem a megváltás aktív lehetősége is egyben.[35] Amennyiben a performativitás lehetőségét elvonatkoztatjuk a színház intézményes kereteitől, és kiterjesztjük a műalkotások egészére, úgy a műalkotások képesek lehetnek felfüggeszteni az egyéni sors alakulásának determinisztikus irányát. A műalkotás kairotikus időt hozhet létre: olyan megszakítottságot, amelyben a menekülésben lévő, agonális mozgásban tartott alany kiléphet meddő, traumatizált helyzetéből.

Az agonális futás (legyen az a szeretett tanítvány vagy Oidipusz vaksághoz elvezető útja) mint performatív tett nem csupán fizikai értelemben vett haladás, hanem mélyen egzisztenciális küzdelem, amely az ítélettel, az önmagunkkal való szembesülés aktusával zárul. A katarzis (legyen az a klasszikus tragédia végén átélhető megtisztulás vagy a feltámadott Krisztussal való találkozás tapasztalata) nem megy végbe a kiontott vér megtapasztalása nélkül. A műalkotás Krisztus sebeit idézi meg, és lehetővé teszi a befogadó számára, hogy– Tamás apostol gesztusát ismételve – belehelyezze magát ezekbe a sebekbe, eldöntheti, milyen mértékben kíván részt venni a krisztusi eseményekben, dialógust kezdeményezhet saját történetével, traumáival és megváltottságának, szabadulásának lehetőségével.

A *sebzettség esztétikájában* tehát nemcsak a nyelv krízise, vagy a traumát, esetleg Isten-tapasztalatot megélő ember teste jelenik meg stigmaként, hanem maga a műalkotás is. A műalkotás így nem csupán a szenvedés lenyomata, hanem annak eleven helye, ahol a seb nem elkerülendő, hanem keresendő tapasztalattá válik. „Nyújtsd ide az ujjadat és nézd kezemet! Nyújtsd ki a kezedet és tedd oldalamba!" (Jn 20,2) Ahogyan Tamás apostol csak akkor jutott bizonyosságra a feltámadás felől, amikor ujját a megsebzett testbe nyújtotta, úgy a befogadó is csak akkor válik részévé a krisztusi eseményeknek, ha nem kívülről szemléli a sebet, hanem belenyúl, önmagát is kitéve annak a lehetőségnek, hogy a hit sokszor a seb érintésén, a fájdalom és a valóság közvetlen megtapasztalásán keresztül válik valóságossá.

[35] V.ö.: Prontvai Vera: Az agón poétikája. Ítélethozatal, szenvedés, versengés és sorskérdések a költői színházban, *Uránia,* 2024/4, 77-90.

Irodalomjegyzék

Fischer-Lichte, Erika: *A performativitás esztétikája*, ford. Kiss Gabriella, Budapest, Balassi, 2009.

Hankovszky Tamás: A „hit közegében" fogant esztétika, *Tiszatáj*, 65. évf., 2011/12, 89–105.

Jánossy Lajos – Nagy Gabriella: Visky András: A lélekbe vetett hit tartja bennem a lelket, *Litera*, 2020. december 27. https://litera.hu/magazin/interju/visky-andras-a-lelekbe-vetett-hit-tartja-bennem-a-lelket.html

Kirkegaard, Søren: *Félelem és reszketés*, ford. Rácz Péter, Budapest, Európa, 1986.

Mártonffy Marcell: *Biblikus hagyomány és történelmi tapasztalat Pilinszky esszéiben*, Budapest, Gondolat, 2019.

Mint aki látja a hangot. Visky Andrással beszélget Sipos Márti, Budapest, Harmat, 2009.

Molnár Illés: Trauma, törvény, titok. Szubverzív hit Richard Wurmbrand és Visky András írásaiban, *Vigilia*, 84. évf., 2019/7, 509–525. https://epa.oszk.hu/02900/02970/00947/pdf/EPA02970_vigilia_2019_07_498-526.pdf#page=12

Pilinszky János összes versei, Budapest, Magvető, 2015.

Pilinszky János: *Beszélgetések Sheryl Suttonnal*, Budapest, Magvető, 2020. https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/PILINSZKY/pilinszky01035/pilinszky01041/pilinszky01041.html

Pilinszky János: *Publicisztikai írások*, Budapest, Osiris, 1999.

Prontvai Vera: Átlépés a halálon, *Theatron*, 2022/2, 14-25.

Prontvai Vera: Az agón poétikája. Ítélethozatal, szenvedés, versengés és sorskérdések a költői színházban, *Uránia*, 2024/4, 77-90.

Prontvai Vera: *Költészet és ritualitás a kortárs magyar színházban. Vidnyánszky Attila és Visky András színházi világa*, Budapest, KRE-L'Harmattan, 2023.

Visky András: *Júlia. Párbeszéd a szerelemről*, Budapest, Fekete Sas – Magyar Rádió Rt., 2003.

Visky András: *A különbözőség vidékén*, Budapest, Vigilia, 2007, 66–90.

Visky András: Ki beszél? A Kaddis a meg nem született gyermekért mint dramatikus forma, in

Visky András: *Megváltozhat-e egy ember*, Kolozsvár, Kompress–Korunk, 2009.

Visky András: Átugrani egy szakadékot és a túloldalról beszélni: Samuel Beckett és Kertész Imre misztikus fordulata, *Jelenkor*, 58. évf., 2015/9, 952–963.

Visky András: *Mi a dramaturg? A névtelenségben rejlő alkotói szabadság*, székfoglaló, Budapest, Széchenyi Irodalmi És Művészeti Akadémia, 2016. március 3. https://mta.hu/data/dokumentumok/szima/szekfoglalok/Visky_Andras_Mi_a_dramaturg.pdf

Visky András: *Nevezd csak szeretetnek*, Pécs, Jelenkor, 2017.

Visky András: *Mire való a színház? Útban a theatrum theologicum felé*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2020.

Visky András: „Egyetlen tanulmánykötet", in Sepsi Enikő – Maczák Ibolya (szerk.): *Pilinszky János színházi és filmes víziója ma*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2022, 27–58.

A KÖZJEGYZŐK ÉS BÍRÓSÁGI VÉGREHAJTÓK FEGYELMI FELELŐSSÉGE A BUDAPESTI (KIRÁLYI) TÖRVÉNYSZÉK GYAKORLATA ALAPJÁN (1930–1950)

Kalauz Boróka Petra
Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, Budapest, Magyarország
ORCID: 0009-0004-0568-0997

Absztrakt: Kutatásom tárgya a közjegyzők és bírósági végrehajtók fegyelmi ügyeinek feltárása a Budapesti (Királyi) Törvényszék gyakorlata alapján 1930 és 1950 között. A forrásfeltárást Budapest Főváros Levéltárában végeztem, ahol eddig a primer levéltári iratok ügytípusok szerinti csoportosítását végeztem el. Ebben a tárgykörben eddig levéltári kutatás nem folyt, mind a közjegyzők, mind a bírósági végrehajtók fegyelmi felelősségének gyakorlata feltáratlan terület.

Az 1930-as nyitódátumot az indokolja, hogy ebben az évben lépett hatályba az 1930. évi IV. tc., amely a közjegyzők fegyelmi felelősségéről is rendelkezett. Az 1950-es záródátumot pedig a Törvényszék levéltári kutathatósága határozta meg.

Kulcsszavak: fegyelmi felelősség, közjegyzők, bírósági végrehajtók, Budapesti (Királyi) Törvényszék.

DISCIPLINARY LIABILITY OF NOTARIES AND BAILIFFS BASED ON THE PRACTICE OF THE BUDAPEST (ROYAL) COURT OF JUSTICE (1930–1950)

Abstract: My research aims to explore the disciplinary cases of notaries and bailiffs based on the practice of the Budapest (Royal) Court between 1930 and 1950. I conducted my research at the Budapest City Archives, where I grouped primary archival sources by case type, given that the disciplinary liability of both notaries and bailiffs is an unexplored area.

The opening date of 1930 is justified by the fact that Act IV of 1930, which also provided for the disciplinary liability of notaries, came into force in this year. The closing date of 1950 was determined by the searchability of the Tribunal's archives.

Keywords: disciplinary liability, notaries, bailiffs, Budapest (Royal) Court of Justice.

Fiatal kutatóink II., 183–196.
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-399-1-12

Bevezetés

Kutatásom a közjegyzők és bírósági végrehajtók fegyelmi ügyeinek feltárására irányul a Budapesti (Királyi) Törvényszék[1] ítélkezési gyakorlata alapján 1930 és 1950 között.

A kutatómunkát 2023 szeptemberében kezdtem meg Budapest Főváros Levéltárában, ahol összesen hét doboznyi levéltári forrást dolgoztam fel. Az Egyetemi Kutatói Ösztöndíj program alatt kutatásom további hat doboz levéltári iratanyaggal bővült. Kutatómunkám 1930-as nyitódátumát az indokolja, hogy ebben az évben lépett hatályba az 1930. évi IV. törvénycikk, amely a közjegyzők fegyelmi felelősségéről is rendelkezett. Az 1950-es záródátumot pedig a Törvényszék fegyelmi ügyeinek levéltári kutathatósága határozta meg. Témaválasztásomat az indokolja, hogy a közjegyzők[2] és bírósági végrehajtók fegyelmi felelősségének gyakorlata feltáratlan terület, amelynek levéltári kutatására elsőként vállalkoztam. A kutatásom jogtörténeti tárgyú, ezért a primer levéltári források feltárása mellett nyomon követtem a témára vonatkozó jogi normák érvényesülését is. A levéltári anyagok feldolgozását követően elvégeztem az iratok tartalmi és kronológiai csoportosítását, valamint az ügyek típusa szerint statisztikai szempontú következtetéseket vontam le.

A kutatásom során a tudományos vizsgálat középpontjában a történeti norma állt, így a levéltári források feltárásával párhuzamosan alkalmaztam a normatív jogtudományi irányzat szabályértelmezési és elemzési módszerét.[3] Ennek keretében a következő jogi normákat elemeztem: 1871. évi VIII. tc., 1874. évi XXXV. tc., 1886. évi VII. tc., 1930. évi IV. tc. és az 1936. évi III. tc.

A jelölt időszakban a korabeli lajstromkönyv alapján a Törvényszéken 226 esetben indult fegyelmi eljárás, amelyből összesen 43 esetben közjegyző, 84 esetben bírósági végrehajtó volt a gyanúsított.

[1] 1946-tól Budapesti Ítélőtábla, 1949-től Budapesti Felsőbíróság. Lásd bővebben Sarusi Kiss Béla (szerk.): *„Tradíció és megújulás": a Budapesti Királyi Ítélőtábla története, 1891–1950,* Budapest, Fővárosi Ítélőtábla, 2020.

[2] A közjegyzők fegyelmi felelősségének feltárása levéltári alapon kevésbé feldolgozott témakör a szakirodalomban. Lásd például Homoki–Nagy Mária: A magyar királyi közjegyzőség a polgári korban, in Rokolya Gábor (szerk.): *700 éves a közjegyzőség Magyarországon: a 2008. november 27–i jubileumi konferencián elhangzott előadások szerkesztett változata,* Budapest, Magyar Országos Közjegyzői Kamara, 2008, 74–86.

[3] Stipta István: A jogtörténet-tudomány kialakulása és helyzete Magyarországon, in Jakab András – Menyhárd Attila (szerk.): *A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal,* Budapest, HVG–ORAC, 2015, 382–383.

A közjegyzők és bírósági végrehajtók fegyelmi felelőssége

A fegyelmi felelősség szabályozása

A közjegyzők fegyelmi felelőssége dogmatikailag igen összetett volt, ugyanis az 1874. évi XXXV. tc. rendelkezett a királyi közjegyzőkről, amelynek módosításaként lépett hatályba az 1886. évi VII. tc., amely a közjegyzők fegyelmi felelősségének anyagi jogi és eljárásjogi szabályait tartalmazta.

Az 1930. évi IV. törvénycikk a királyi közjegyzők és közjegyzőjelöltek nyugdíjintézetéről[4] szólt, amelyben – idegen szabályozási tárgyként – a fegyelmi vétség egy speciális törvényi tényállása is helyet kapott.

A bírósági végrehajtókra vonatkozó fegyelmi szabályozás homogén jellegű volt, hiszen az 1871. évi VIII. tc. rendelkezett a bírák és bírósági hivatalnokok felelősségéről.[5]

1936-ban pedig egy új fegyelmi törvény született, amely nemcsak a bírósági végrehajtók fegyelmi felelősségét szabályozta, hanem a közjegyzők felelősségére vonatkozóan is új eljárási normákat állapított meg.

Dogmatikai elemzés

A következőkben a két jogászi hivatásrend fegyelmi felelősségére vonatkozó jogi normák elemzését végzem el.

A közjegyzők fegyelmi felelősségéről – tekintettel arra, hogy az 1874. évi XXXV. tc. módosításairól rendelkezett – elsősorban az 1886. évi VII. tc. rendelkezett.[6] A törvénycikk 42. §-a szerint fegyelmi vétséget követ el:

[4] A nyugdíjintézetnek minden közjegyző a tagja volt. Rokolya Gábor: Közjegyzőség, in Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, Budapest, PPKE JÁK, 2018, 10.

[5] Lásd bővebben Beliznai Kinga: A bírói felelősség szabályozása Magyarországon 1871-ben, *Jogtörténeti Szemle*, 21. évf., 2019/2, 21–29; Schlachta Boglárka Lilla: A bírák fegyelmi ügyei (1890–1938), in Stipta István (szerk.): *Károlis Kiválóságok. A 35. Országos Tudományos Diákköri Konferencia díjnyertes dolgozatai*, Budapest, KRE, 2022, 273–285; uő: Fejezetek a bírói hivatás történetéből, különös tekintettel a bírák fegyelmi ügyeire (1890–1938), in Molnár Dániel – Molnár Dóra – Nagy Adrián Szilárd (szerk.): *Tavaszi Szél 2022/ Spring Wind 2022 Tanulmánykötet I*, Budapest, DOSZ, 2022, 111–121.

[6] Lásd bővebben Berzsenyi László: *A kir. közjegyzőkről szóló 1874. évi XXXV. és az ennek módosítása és kiegészítése tárgyában hozott 1886. VII. törvénycikkek mai érvényükben,* Keszthely, Mérei Nyomda, 1930.

1. aki az 1874. évi XXXV. tc. és a jelen törvény intézkedéseit avagy a hivatalával járó kötelességeket szándékosan vagy vétkesen, de nem azon bűnös célzatból szegi meg, hogy ez által magának vagy másnak illetéktelen hasznot szerezzen, vagy valakinek jogtalan kárt okozzon;
2. aki eljárásával vagy magaviseletével a közjegyzői állásnak vagy a közjegyzői karnak tekintélyét sérti.[7]

Az első pont szerinti tipikus példák a közjegyzői díj túlzott mértékű felszámítása vagy például az olyan esetek, amely szerint az elkészített hagyatéki tárgyalási jegyzőkönyvek és egyes okiratok belső tartalma alapján a közjegyző a jogszabályokat nem ismerte, és – visszatérő jelenségként – azokat helytelenül alkalmazta.

A második pont szerinti tipikus ügy például a végrendeleti napló helyett össze nem függő, laza, nyomtatványi lapok használata vagy a hagyatéki iratok iskolafüzetből kitépett lapokban összegyűjtött kezelése.

A törvénycikk 45. §-a szabályozta a fegyelmi büntetéseket, amelyek az írásbeli feddés, a pénzbírság, továbbá az elmozdítás voltak.[8]

Az 1930. évi IV. tc. rendelkezett a királyi közjegyzők és közjegyzőjelöltek nyugdíjintézetéről, amelynek 6. §-a szerint fegyelmi vétséget követ el, és az 1886. évi törvénycikk 45. §-a szerint büntetendő:[9]

1. az a kir. közjegyző, aki a nála alkalmazott jelölt javadalmazása tárgyában a közjegyzői kamara felhívására vallomást nem tesz, valótlan vallomást tesz vagy jelöltje nyugdíjjárulékának befizetését egészen vagy részben elmulasztja;
2. az a nyugdíjintézeti tag, aki a járulék fizetésével vétkesen hátralékban marad, és azt a közjegyzői kamara felszólításának vételétől nyolc nap alatt meg nem fizeti.[10]

Kutatásom során összesen három esetben indult fegyelmi eljárás az 1930. évi törvénycikk alapján, amelynek tárgya minden alkalommal a második pont szerinti nyugdíjjárulék fizetéssel való hátralékban maradás volt.

A bírósági végrehajtók vonatkozó 1871. évi VIII. tc. 20. §-a szerint fegyelmi vétséget követ el az a bíró vagy bírósági hivatalnok:

a) ki hivatali kötelességét vétkesen, de nem azon bűnös czélból szegi meg, hogy ez által magának vagy másnak illetéktelen hasznot szerezzen, vagy valakinek jogtalan kárt okozzon;
b) ki botrányos magaviselete miatt tiszteletre s bizalomra méltatlanná válik.[11]

[7] 1886. évi VII. tc. 42. §.
[8] Uo., 45. §.
[9] 1930. évi IV. tc. 6. §.
[10] Uo.
[11] 1871. évi VIII. tc. 20. §.

Az a) pontra vonatkozó tényállások a jelölt időintervallumban a végrehajtási ügyekben lefoglalt értékek késői letétbe helyezése, az árverési jegyzőkönyvek késedelmes beterjesztése vagy éppen kihagyása, a felszámított bélyegek lerovásának elmulasztása vagy az árverések foganatosításánál a díjak és költségek önkényesen nagyobb összegben való felszámítása voltak.

A b) pontra jellemző példa volt egy ügyben a sértett becsületsértő kifejezésekkel illetése. A fegyelmi büntetések a rosszallás, a feddés, a pénzbüntetés, illetve a hivatalvesztés voltak.[12]

Végezetül az 1936. évi III. tc., amely amellett, hogy a bírósági végrehajtókra vonatkozóan anyagi jogi szabályokat állapított meg, eljárásjogi szabályai a közjegyzők fegyelmi felelősségének szabályozására is kiterjedt.[13] A tc. 5. §-a szerint fegyelmi vétséget[14] követ el:

1. aki hivatali kötelességét gondatlanságból súlyosan vagy szándékosan megszegi;
2. aki életmódjával vagy magaviseletével állásának (alkalmazásának) tekintélyét akár szándékosan, akár gondatlanságból súlyosan sérti vagy veszélyezteti.[15]

Hasonlóan az 1871. évi tc.-re vonatkozóan, a végrehajtási eljárások során elkövetett különböző szabálytalanságok és rendetlenségek valósították meg ezen törvényi tényállás elemeit.

Ami a fegyelmi büntetéseket illeti, a Törvényszék feddést, pénzbírságot vagy hivatalvesztést szabhatott ki.[16] Továbbá a 15. § szerint a közszolgálat érdekében áthelyezésre is lehetőség volt.[17]

Az előbbiekben kifejtett fegyelmi törvények alapjául szolgáló fegyelmi vétség kategóriájának célja – egyetértve a vonatkozó szakirodalmi megállapítással – szüntelenül

[12] Uo., 22. §.

[13] Lásd például Boglárka Lilla Schlachta – Boróka Petra Kalauz: Disciplinary Liability Arising from the Breach of Procedural Rules in Litigation and Non–litigation Proceedings in the Light of the Cases of Judges and Bailiff s, Based on the Practice of the Royal Court of Appeal and Royal Tribunal of Budapest (1936–1944), in Nochta Tibor (ed.): *Central European civil law studies 2024,* Oradea, Partium, 2024, 236–241.

[14] Lásd bővebben Beliznai Kinga: A bírák és a bírósági tisztviselők felelősségének szabályozása (1936), *Kúriai Döntések Bírósági Határozatok*, 70. évf. 2022/2, 301–311; Schlachta Boglárka Lilla: Szemelvények a Budapesti Királyi Ítélőtábla fegyelmi ügyeiből (1938–1944), *Jogtörténeti Szemle*, 20. évf., 2022/3, 46–52.

[15] 1936. évi III. tc. 5. §.

[16] Uo., 6. §.

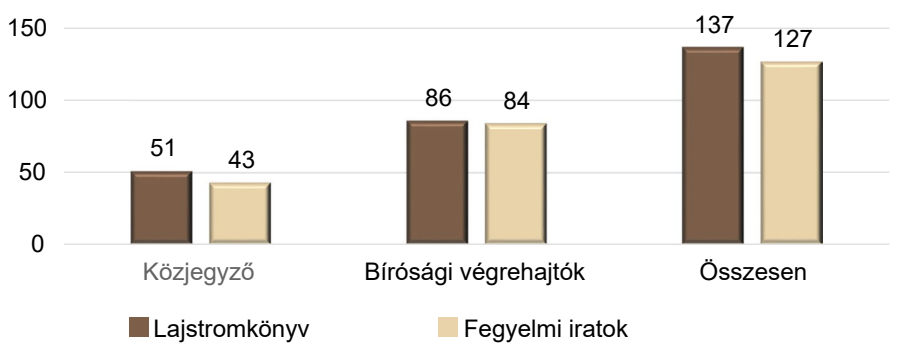
[17] „Voltaképp egy negyedik büntetést is ismer a törvény, bár nem nevezi annak." Zalán Kornél: *A kir. ítélőbíráknak és a kir. ügyészség tagjainak fegyelmi felelősségéről, áthelyezéséről és nyugdíjazásáról szóló 1936: III. törvénycikk magyarázata,* Budapest, Franklin-Társulat, 1936, 42.

az, hogy „a szakmai tevékenységek minőségét és a szakma képviselőjének a magatartását bünteti, azoknak a normálistól, standardoktól való eltérésekor”.[18]

A fegyelmi bíráskodás a következőképpen alakult: elsőfokon a törvényszék mint fegyelmi bíróság járt el, másodfokon azonban a fegyelmi bíráskodást a közjegyzők felett a Magyar (Királyi) Kúria kisebb fegyelmi tanácsa,[19] a bírósági végrehajtók felett pedig az ítélőtábla mint másodfokú fegyelmi bíróság[20] gyakorolta.

Statisztikai szempontú elemzés

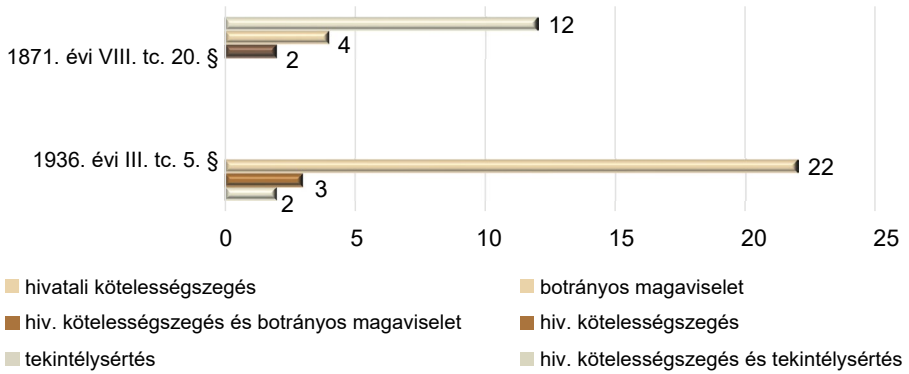
Eddigi kutatásom alatt a korabeli lajstromkönyv feljegyzései alapján[21] összesen 226 esetben indult fegyelmi eljárás a Törvényszéken, amelyből 137 esetben indult közjegyzővel és bírósági végrehajtóval szemben. Azonban a rendelkezésre álló levéltári források szerint 127 fegyelmi eljárás indult, amelyből 43 esetben közjegyzővel, 84 esetben pedig bírósági végrehajtóval szemben indult az eljárás.

1. ábra. A lajstromkönyv és a fegyelmi ügyek szám szerinti adatai (1930–1950).

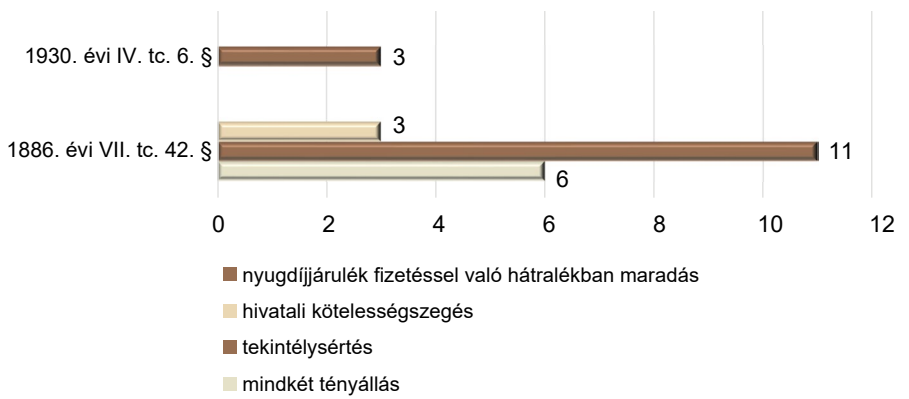
A bírósági végrehajtók ellen hivatali kötelességszegés miatt 34 esetben, botrányos magaviselet miatt négy, tekintélysértés miatt pedig három esetben indult fegyelmi eljárás.

[18] Sallai Balázs: A fegyelmi ügyek forrásértéke egyes hivatástörténeti kutatásokban, különös tekintettel a bürokráciatörténetre, *Jog–Állam–Politika*, 2023/4, 191.
[19] 1874. évi XXXV. tc. 191. §.
[20] 1936. évi III. tc. 22. §.
[21] Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL.) VII. 2.b. 46. kisdoboz lajstromkönyv (1915–1950)

2. ábra. A bírósági végrehajtók fegyelmi vétségei az 1871. évi és 1936. évi tc. alapján.

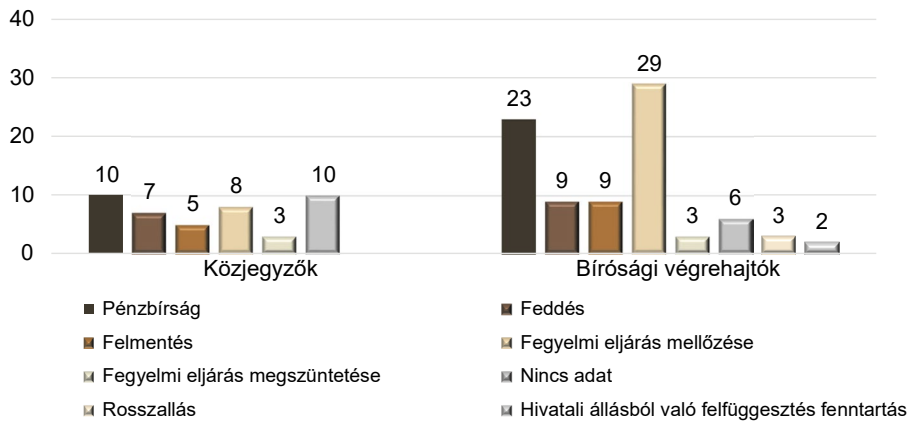
A közjegyzőkkel szemben indult fegyelmi eljárások legnagyobb terjedelmét a közjegyzői tekintélysértések tették ki, összesen tizenegy esetben indult ezen tényállás címén fegyelmi eljárás. Ezzel ellentétben azonban három esetben hivatali kötelességszegés, szintén három alkalommal nyugdíjjárulék fizetéssel való hátralékban maradás volt a fegyelmi eljárások tárgya.

3. ábra. A közjegyzők fegyelmi vétségei az 1930. évi és 1886. évi tc. alapján.

A fegyelmi eljárások eredményét tekintve, vétkességet megállapító ítélet közjegyzőkkel szemben 22, bírósági végrehajtókkal szemben 44 esetben született. A közjegyzőkkel szemben pénzbírságot összesen tíz, feddést hét, míg felmentést pedig öt esetben szabott ki a Törvényszék. A fegyelmi eljárások mellőzésére nyolc alkalommal, míg az eljárás megszüntetésére három esetben került sor. A bírósági végrehajtókkal szemben a fegyelmi bíróság pénzbüntetést 23 esetben,

feddést kilenc, felmentést pedig szintén kilenc ügyben szabott ki. A fegyelmi eljárás mellőzésére összesen 29 esetben, az eljárás megszüntetésére azonban ugyancsak három alkalommal került sor. Az 1871. évi VIII. tc. fegyelmi szankciói közül rosszallást három esetben szabtak ki. A Törvényszék a végrehajtói állásból való felfüggesztés fenntartásáról pedig két esetben határozott a vizsgált időszakban.

4. ábra. A fegyelmi eljárások eredménye (1930–1950).

A következőkben olyan fegyelmi ügyeket ismertetek, amelyek jellegzetességük folytán kiemelkedtek a választott kutatási időszakban.

Jellegzetes fegyelmi ügyek

A közjegyzők fegyelmi ügyei

Lénárd Dezső és Sárközi Sándor budapesti királyi közjegyzők ellen indult fegyelmi eljárás alapjául a következő tényállás szolgált: 1929-ben kérvényt nyújtottak be az Igazságügyminiszterhez, melyben két rendelet módosítását, illetve a budapesti I–III. kerületi és pestvidéki kir. járásbíróságok területén a kir. közjegyzők örökösödési ügyek működési körének időrendbeli megállapítását kérték, amelyekhez kimutatásokat is csatoltak.[22] Az Igazságügyminiszter ezt a kérvényt kiadta a budapesti kir. közjegyzői Kamarának azzal, hogy az ügyben érdekeltek meghallgatása után tegyen hozzá indokolt, véleményes jelentést. Ennek

[22] BFL. VII. 2. b. 34. kisdoboz (1933), 39/1933, Lénárd Dezső és Sárközi Sándor.

következtében a Kamara a kérvényt kiadta a többi budai közjegyzőnek, és felhívta őket, hogy arra észrevételeiket és nyilatkozataikat tegyék meg és adják be.

Rónay Tibor közjegyző a felhívásra adott írásbeli nyilatkozatában azt adta elő, hogy a Kamara annak idején a budapesti III. kerületben történt második közjegyzői állás szervezése ellen felszólalt, és ezt, valamint azt a körülményt, hogy az említett kerület két közjegyzőséget nem bír el, a folyamodó két közjegyző jól tudta, és ennek dacára pályáztak az állásra. Így állítása szerint nem volt joguk ahhoz, hogy kartársaik rovására a hagyatéki ügyek új beosztását követeljék. A közjegyzők kimutatásait pedig tévesnek titulálta, amely szerint az a felettes hatóságok félrevezetésére szolgált. Mindezekre tekintettel az eljárásuk a közjegyzői tisztességgel nem volt összeegyeztethető, ezért kérte velük szemben az iratoknak a fegyelmi bírósághoz való áttételét, azonban ezt a Kamara ellenezte.

Az Igazságügyminiszter felhívta a Kamarát azzal, hogy Rónay Tibor panasza tárgyában a törvényszerű eljárást folytassa le, így az iratokat a fegyelmi bírósághoz tették át. Azonban az ügyészség vádindítványa szerint, ha bizonyítható is lett volna, hogy a panaszlottak által felhasznált statisztikai adatok nem fedik mindenben a valóságot, mivel nem volt arra bizonyíték, hogy a kifogásolandó téves adatokat, kimutatásokat a hatóságok félrevezetése céljából használták a közjegyzők, ezáltal rosszhiszeműség a részükről nem volt megállapítható. Az ügyészség a fegyelmi eljárás mellőzését indítványozta.

A következő tárgyalandó ügyben Morvay Zsigmond újpesti királyi közjegyző ellen 1934-ben a királyi ügyészség háromrendbeli indítványa értelmében három fegyelmi vétség miatt emelt vádat.[23]

Az első fegyelmi vád alapja az volt, hogy L. Julianna debreceni lakos 1932 februárjában megbízta őt, hogy készítsen egy adásvételi szerződést arról, miszerint D. János és nejétől megvesz egy debreceni ingatlan fele részét. Ezt a szerződést Morvay el is készítette, azonban a telekkönyvi hivatalba késedelmesen, csak március végén adta be. Ezen késedelem folytán vált annak az okozójává, hogy közben az ingatlant az eladó régi hitelezője megterheltette. A telekkönyvi hatóság pedig a panaszos tulajdonjog átírási kérvényét elutasította, mert nem tűnt ki a szerződésből világosan, hogy a szóbanforgó ingatlan mely részét vette meg L. Julianna, ezért ezt egy újabb okiratban kellett tisztázni. Mivel a közjegyző a Kamara felhívásának nem tett eleget, igazoló jelentést nem adott, L. Julianna által indított per eredményét meghagyás ellenére sem jelentette be a Kamarának, a kir. ügyészség vádat emelt ezen cselekménye kapcsán.

A második fegyelmi vád azon alapult, hogy 1932-ben W. Károly vevő, rákospalotai lakos megvette K. Jakabné eladótól Újpesten, egy Andrássy úton lévő házat azzal,

[23] BFL. VII. 2. b. 36. kisdoboz (1934), 36/1934, Morvay Zsigmond.

hogy vevőként 1932. július 1-én lép majd birtokba, az erre vonatkozó szerződést a nevezett közjegyző készítette. Az ingatlant a vevő tehermentesen vette meg tízezer pengőért, amelyből kétszáz pengőt felvett, kilencezernyolcszáz pengőt pedig Morvay közjegyzői letétbe vett azzal a megbízással, hogy abból majd ő a be- és be nem kebelezett magán és közterhek rendezésével az ingatlant tehermentesítse, majd ezután saját díjait és költségeit vonja le, a fennmaradó különbözetet pedig számolja el és adja ki K. Jakabnénak. A közjegyző azonban ahelyett, hogy megbízásának eleget tett volna, csak a magánterheket rendezte, ellenben a köztartozásokat nem fizette ki, hanem a megbízó tudta és beleegyezése nélkül részletfizetési kedvezményt kért, ami által a késedelmi kamatokat ok nélkül kezdte el szaporítani, és a zálogjogokat késedelmesen töröltetni. A különbözetről pedig nem számolt el, így K. Jakabnénak perelnie kellett, ami folytán az újpesti kir. járásbíróság 1017 pengő tőke és járulék megfizetésére kötelezte a közjegyzőt, amiből 380 pengőt ugyancsak nem fizetett meg.

A harmadik tényállás szerint 1934 májusában néhai M. Ignácné hagyatékát csupán középiskolai képzettséggel bíró irodai segédjével tárgyaltatta le a közjegyző, holott a segédet közhitelesség nem illette volna meg az 1874. évi XXXV. tc. 17. §-a alapján,[24] ezért őt a jogszabályok szerint közjegyzői segéd nem helyettesítheti.

Tekintettel arra, hogy a vádlott kir. közjegyző panaszolt cselekményei a háromrendbeli vádindítványban foglalt fegyelmi vétség tényállását mindenben kimerítette, ezért a fegyelmi bíróság az összes vádbeli cselekményben vétkesnek mondta ki Morvay Zsigmondot, és őt az 1886. évi VII. tc. 42. §-ának 1. és 2. pontjába ütköző fegyelmi vétség miatt háromszáz pengő pénzbírságra ítélte.

Az utolsó tárgyalandó közjegyzővel szemben indult ügy Teőke Béla hatvani közjegyző ügye.[25] A felügyeleti vizsgálat adataiból a következő tényállás volt megállapítható: több esetben közjegyzői díj helyett természetbeni juttatást kért az ügyfelektől. Például 1946 nyarán Hatvanban a nevezett közjegyző egy földműves szövetkezeti igazgatótól közjegyzői díj címén 10 kg lisztet kért, de miután azt a választ kapta, hogy a földművesnek nincs lisztje, azt válaszolta: „jó lesz kukoricácska vagy krumplicska is".[26]

Egy másik esetben pedig 1947 szeptemberében Kozsa Józsefnél,[27] a kommunista párt hatvani titkáránál panaszkodtak az úgynevezett „Gorabecz testvérek", mert

[24] 1874. évi XXXV. tc. 17. §. szerint a közjegyző saját felügyelete alatt és felelőssége mellett segédeket használhat.

[25] BFL. VII. 2.b. 44. kisdoboz (1948), 10/1948, dr. Teőke Béla.

[26] Uo.

[27] Kozsa Józsefről lásd Nagy Nándor: Hatvan várossá nyilvánítása 1945-ben, in Petercsák Tivadar – Veres Gábor (szerk.): *Agria - Az egri Dobó István Vármúzeum évkönyve 41,* Eger, Heves Megyei Múzeumi Szervezet – Dobó István Vármúzeum, 2005, 263, 266, 269.

az ő hagyatéki ügyükben, ugyan ők készpénzzel akartak fizetni, de a terhelt közjegyző készpénz helyett fejenként 70 kg nullás lisztet követelt tőlük, a pénzt pedig nem fogadta el.

Továbbá 1946 júniusában a közjegyző egy hagyatéki ügyben 40 kg lisztet kért tárgyalási költség és díj címén, azonban mivel az örökösnek nem volt lisztje, a hagyatéki ügy befejezésekor már díjait készpénzben számította fel, illetve 1947 februárjában három volt hatvani lakos hagyatéki tárgyalásakor a közjegyzőt megillető 471 forint tárgyalási díj helyett pedig 671 forintot számított fel.

E magatartásával a közjegyző megvalósította a fegyelmi vétséget azonban az Igazságügyminiszter rendelete alapján olyan közjegyző fegyelmi ügyében, akinek működése megszűnt, mert nem vették át az állami szolgálatba, a fegyelmi eljárást meg kellett szüntetni.[28]

A bírósági végrehajtók fegyelmi ügyei

Bisitz Mihály központi királyi járásbírósági végrehajtó fegyelmi ügyében[29] az ügyészség indítványa szerint 1934-ben egy budapesti lakos azért tett fegyelmi panaszt ellene, mert K. V. László végrehajtást szenvedő ellen megkísérelt foglalási eljárás során őt a végrehajtást szenvedő erőszakos támadó fellépésével szemben nem védte meg, és annak sértő kifejezéseit sem vette jegyzőkönyvbe, a karhatalom kirendelése iránt pedig azonnal nem intézkedett.

Az ügyészség végül a fegyelmi eljárás mellőzését indítványozta, mert a végrehajtó nem volt jogosítva és kötelezve arra, hogy a felek személyes sérelmeit orvosolja, és jogszabály sem írta elő, hogy ezen sérelmeket jegyzőkönyvbe kellene vennie. A karhatalom kirendelése iránti intézkedést pedig tanúvallomás támasztotta alá, miszerint az ez iránti megkeresést nem tagadta meg, csupán tájékoztatta a panaszost, hogy azonnal nem intézkedhet, mert azt írásban kellene kérnie. Tekintettel, hogy fegyelmi eljárás megindítására nem volt alap, az ügyészség az eljárás mellőzését indítványozta.

Még ugyanebben az évben két bírósági végrehajtó ellen is indult fegyelmi eljárás botrányos magaviselet fegyelmi vétségének megalapozására, azonban a Törvényszék határozata alapján Engler Kálmánnal szemben a fegyelmi eljárás megszüntetésére, Makk Ivánnal szemben az időközben állásának elvesztésére ítélése miatt szintén a fegyelmi eljárás megszüntetésére került sor.[30]

[28] Pályájának egy részletéről tesz említést tanulmányában Rokolya Gábor: Leszámolás a polgári közjegyzőkkel (1945–1956), *Forum: Acta Juridica et Politica*, 7. évf., 2017/1, 85–86.

[29] BFL. VII. 2.b. 35. kisdoboz (1934), 1/1934, Bisitz Mihály.

[30] BFL. VII. 2.b. 36. kisdoboz (1934), 55/1934, Engler Kálmán és Makk Iván.

A tényállás szerint Makk Iván panasza folytán indult fegyelmi eljárás Engler Kálmán ellen, mert az ügykörébe tartozó végrehajtási iratokat önkényesen magához vette, és két árverés kitűzéséért megállapított díjait pedig felvette helyette. Engler Kálmán panaszára Makk Iván ellen viszont azért indult el fegyelmi eljárás, mert állítása szerint egy délután ittas állapotban Engler Kálmán lakásába behatolt, ott feleségére minden ok nélkül kezet emelt, majd egy távbeszélőt összetört. Egy másik alkalommal pedig az őt elítélő győri királyi Törvényszék bíráit „hazátlan bitangoknak" nevezte.

A tanúvallomások és írásbeli nyilatkozatok alapján azonban egyik cselekmény sem volt megállapítható, ezért az ügyészség Engler Kálmánnal szemben a fegyelmi eljárás megszüntetését és csekélyebb rendetlenség[31] jelenségének lehetőségével a Törvényszék elnökéhez történő áttételt indítványozta. A fegyelmi bíróság végül csekélyebb rendetlenséget sem látott fennforogni az ügyben, ezért az ügyészség indítványával ellentétben az iratok áttételét is mellőzte.

Az utolsó fegyelmi ügy terheltje Lengyel Aurél központi járásbírósági végrehajtó volt,[32] aki ellen 1938-ban azért indult fegyelmi eljárás, mert felesége javára a budapesti királyi Ítélőtáblának kelt jogerős ítéletével megítélt havi 60 pengős ideiglenes nőtartásdíj megfizetése iránti kötelezettségének nem tett eleget. Tudta, hogy lefoglalható vagyona nincs, és a szegényjogos ügyekben az irodaátalányból részére járó díjaknak felesége által való lefoglalása az ügyek számának ismerete nélkül lehetetlen, bár erre anyagi helyzete módot nyújtott volna, de a jogerős bírósági határozatnak nem tett eleget, és tűrte, hogy ellene végrehajtásokat vezessenek. Feleségét ezzel olyan helyzetbe hozta, hogy a megítélt tartásdíj követeléséhez nem tudott hozzájutni. Ezzel a magatartásával és eljárásával a végrehajtói állásának tekintélyét szándékosan súlyosan megsértette és veszélyeztette, ezért a Törvényszék vétkesnek mondta ki őt az 1936. évi III. tc. 5. §-ának 2. pontja szerint, és huszonöt pengő pénzbírságra ítélte. A királyi Ítélőtábla mint másodfokú fegyelmi bíróság azonban az elsőfokú ítéletet megváltoztatta, és a nevezett végrehajtót felmentette a vád és annak következményei alól.

Összegzés

Összegzésként megállapítható, hogy a korabeli fegyelmi bíráskodás középpontjában a közjegyzők esetében az 1886. évi VII. tc., a bírósági végrehajtók ügyeiben

[31] Csekélyebb fokú rendetlenségek esetén felügyeleti eljárás keretében az általános bírói ügyviteli szabályzat, vagyis a 4291/1891. I.M.E. rendelet 86. § 1–13. pontja alapján lehetett felügyeleti intézkedéseket tenni. Marschalkó János: *A bírósági ügyvitel szabályai. Az új büntető ügyvitel szabályaival kiegészített második kiadás*, Budapest, 1900, 66–69.

[32] BFL. VII. 2.b. 38. kisdoboz (1938), 10/1938, Lengyel Aurél.

azonban amíg az 1936-ot megelőző időszakban az 1871. évi VIII. tc., majd azt követően egészen 1950-ig az 1936. évi III. tc. állt.

A fegyelmi eljárások legnagyobb terjedelmét közjegyzőkkel szemben a tekintélysértések, a bírósági végrehajtókkal szemben a hivatali kötelességszegések tették ki. A közjegyzőkkel szemben kiszabható legsúlyosabb fegyelmi büntetésre, az elmozdításra az adott időszakban nem került sor. Ami a bírósági végrehajtókat illeti, az 1936-ot megelőzően a fegyelmi eljárások eredményére a mellőzés vált leginkább jellemzővé. Azonban a Törvényszék az alkalmazott fegyelmi büntetések közül pénzbírságot szabott ki a legtöbb esetben mind a két jogászi hivatásrendet illetően.

A fegyelmi ügyek feltárása során azonban figyelemre vehetjük a második világháború előtti és utáni időszak társadalmi légkörre való hatását és mind a végrehajtói, mind a közjegyzői eljárások menetének befolyásolását.

A legmarkánsabban érzékelhető átalakulás az adott időszakban a fegyelmi eljárások menetének változása volt, ugyanis az 1950-es évekhez közeledve a fegyelmi iratok sokszor hiányosan és rendszertelenül álltak rendelkezésre, ami a fegyelmi ügyek számában is észrevehető volt a korabeli lajstromkönyv hiteles adatai alapján.

Irodalomjegyzék

Levéltári források

BFL. VII.2.b. 34. kisdoboz
BFL. VII.2.b. 35. kisdoboz
BFL. VII.2.b. 36. kisdoboz
BFL. VII.2.b. 38. kisdoboz
BFL. VII.2.b. 44. kisdoboz
BFL. VII.2.b. 46. kisdoboz

Szakirodalom

Beliznai Kinga: A bírói felelősség szabályozása Magyarországon 1871-ben, *Jogtörténeti Szemle,* 21. évf., 2019/2, 19–29.

Beliznai Kinga: A bírák és a bírósági tisztviselők felelősségének szabályozása (1936), *Kúriai Döntések Bírósági Határozatok,* 70. évf., 2022/2, 301–311.

Berzsenyi László: *A kir. közjegyzőkről szóló 1874. évi XXXV. és az ennek módosítása és kiegészítése tárgyában hozott 1886. VII. törvénycikkek mai érvényükben,* Keszthely, Mérei Nyomda, 1930.

Homoki-Nagy Mária: A magyar királyi közjegyzőség a polgári korban, in Rokolya Gábor (szerk.): *700 éves a közjegyzőség Magyarországon: a 2008. november 27-i jubileumi konferencián elhangzott előadások szerkesztett változata*, Budapest, Magyar Országos Közjegyzői Kamara, 2008, 74–86.

Marschalkó János: *A bírósági ügyvitel szabályai. Az új büntető ügyvitel szabályaival kiegészített második kiadás,* Budapest, 1900.

Nagy Nándor: Hatvan várossá nyilvánítása 1945-ben, in Petercsák Tivadar – Veres Gábor (szerk.): *Agria. Az egri Dobó István Vármúzeum évkönyve 41,* Eger, Heves Megyei Múzeumi Szervezet – Dobó István Vármúzeum, 2005, 251–278.

Rokolya Gábor: Leszámolás a polgári közjegyzőkkel (1945–1956), *Forum: Acta Juridica et Politica,* 7. évf., 2017/1, 83–97.

Rokolya Gábor: Közjegyzőség, in Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia,* Budapest, PPKE JÁK, 2018, 1–21. https://real.mtak.hu/122382/1/kozjegyzoseg.pdf

Sallai Balázs: A fegyelmi ügyek forrásértéke egyes hivatástörténeti kutatásokban, különös tekintettel a bürokráciatörténetre, *Jog–Állam–Politika,* 15. évf., 2023/4, 189–211.

Sarusi Kiss Béla (szerk.): *„Tradíció és megújulás": a Budapesti Királyi Ítélőtábla története 1891–1950,* Budapest, Fővárosi Ítélőtábla, 2020.

Schlachta Boglárka Lilla: A bírák fegyelmi ügyei (1890–1938), in Stipta István (szerk.): *Károlis Kiválóságok. A 35. Országos Tudományos Diákköri Konferencia díjnyertes dolgozatai,* Budapest, KRE, 2022, 273–285.

Schlachta Boglárka Lilla: Fejezetek a bírói hivatás történetéből, különös tekintettel a bírák fegyelmi ügyeire (1890–1938), in Molnár Dániel – Molnár Dóra – Nagy Adrián Szilárd (szerk.): *Tavaszi Szél 2022/ Spring Wind 2022 Tanulmánykötet I,* Budapest, DOSZ, 2022, 111–121.

Schlachta Boglárka Lilla: Szemelvények a Budapesti Királyi Ítélőtábla fegyelmi ügyeiből (1938–1944), *Jogtörténeti Szemle,* 20. évf., 2022/3, 46–52.

Schlachta, Boglárka Lilla – Kalauz, Boróka Petra: Disciplinary Liability Arising from the Breach of Procedural Rules in Litigation and Non–litigation Proceedings in the Light of the Cases of Judges and Bailiff s, Based on the Practice of the Royal Court of Appeal and Royal Tribunal of Budapest (1936–1944), in Nochta, Tibor (ed.): *Central European civil law studies 2024,* Oradea, Partium, 2024, 229–242.

Stipta István: A jogtörténet-tudomány kialakulása és helyzete Magyarországon, in Jakab András – Menyhárd Attila (szerk.): *A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal,* Budapest, HVG–ORAC, 2015, 382–418.

Zalán Kornél: *A kir. ítélőbíráknak és a kir. ügyészség tagjainak fegyelmi felelősségéről, áthelyezéséről és nyugdíjazásáról szóló 1936: III. törvénycikk magyarázata,* Budapest, Franklin Társulat, 1936.

A KÜLÖNLEGES JOGREND RÉGEN – ÉS EGY MESSZI-MESSZI GALAXISBAN

Sziládi Levente
Károli Gáspár Református Egyetem, Állam-és Jogtudományi Kar, Budapest, Magyarország
ORCID: 0009-0007-5967-3532

Absztakt: A tanulmány a különleges jogrend természetével, történeti hátterével, kialakulásával, elméleti kérdéseivel (az alapjogokkal való kapcsolatával, kontrollmechanizmusaival), valamint a jognak az irodalomban (mint irányzat) való megjelenésével foglalkozik. A megközelítés alapjául szolgáló (film)irodalmat a George Lucas által konstruált fiktív világ, a *Csillagok háborúja* képezi. A dolgozat e világ keretén belül alkalmazott különleges jogrendre vonatkozóan tár fel – analóg módon – történeti és hatályos elméleteket.

Kulcsszavak: különleges jogrend, hadi állapot, szükségállapot, demokrácia hibernálása, jog az irodalomban, *Star Wars.*

THE SPECIAL LEGAL ORDER IN A GALAXY FAR, FAR AWAY

Abstract: The article focuses on the legal nature, historical background, developement, theoretical aspects (fundamental rights, control mechanism), and their appearance in law in literature. The foundation of this thesis is the fictional universe created by George Lucas, known as *Star Wars*. Within this narrative framework, the study examines the special legal order presented in the saga through an analogical approach, with reference to both historical and contemporary legal theories.

Keywords: special legal order, state of emergency, state of war, hibernation of democracy, law in literature, *Star Wars.*

Fiatal kutatóink II., 197–211.
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-399-1-13

Sziládi Levente

A különleges jogrend jellemzői

A Köztársaságra leselkedő fenyegetés miatt sürgetően javaslom, hogy a Szenátus ruházza fel a rendkívüli jogokkal a kancellárt
Jar Jar Binks képviselő
(Star Wars, II. rész: A klónok támadása)

A műben megjelentek vizsgálata érdekében fontos meghatározni, hogy mit is jelent a különleges jogrend, továbbá érdemes néhány kérdést feltenni a jogintézménnyel kapcsolatban. Melyek a kivételes hatalomgyakorlás történelmi gyökerei, és miért válhat ilyen hatalomgyakorlás szükségessé az alkotmányos rendszerekben? Mikor jelent meg alkotmányjogi szabályozásuk, és mikor váltak az alkotmányjog részévé? Mi igazolhatja bevezetését, és melyek az alkalmazásának alapvető feltételei? Mi a funkciója, és milyen érdekeket vagy értékeket véd?[1] A hatályos különleges jogrendtípusok az Alaptörvény szerint: a *hadiállapot*, a *szükségállapot* és a *veszélyhelyzet*.[2] A válaszok keresése előtt fontos tisztázni, mit is értünk a különleges jogrend alatt, amely Csink Lóránt megfogalmazásában: „a társadalom működésének egy olyan állapota, amelynél a biztonság különösen is fenyegetett, olyan mértékben, hogy az állam speciális szabályokat alkot a biztonság fenntartására, megmentésére".[3]

A történelem során a biztonság és a szabadság dichotómiája szorosan összefüggött. Az egyre növekedő veszély következtében az állampolgárok készek feláldozni szabadságukból biztonságuk fenntartása miatt, de e jogaikról nem mondhatnak le teljesen; meg kell határozni azt az értéket, amely optimális.

„A kivételes állapot önmagában meghatározza azokat a jogilag szabályozott időszakokat, amelyek megkülönböztetendőek az anarchiától, ugyanis az országok többségében pozitív jogi normákban van meghatározva az alkalmazásuk."[4]

[1] Trócsányi László: A különleges jogrend elméleti kérdései, in Nagy Zoltán – Horváth Attila (szerk.): *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei,* Budapest, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2021, 27.

[2] Magyarország Alaptörvényének 48–56. cikke tartalmazza a magyar szabályozás kardinális pontjait, lásd még a korábbi típusokról (a rendkívüli állapot, a szükségállapot, a megelőző védelmi helyzet, terrorveszélyhelyzet, váratlan külső támadás és a veszélyhelyzet): Jakab András – Till Szabolcs: A különleges jogrend, in Trócsányi László – Schanda Balázs – Csink Lóránt (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba,* nyolcadik, átdolgozott kiadás, HVG–ORAC, Budapest, 2021, 437.

[3] Csink Lóránt: Mikor legyen a jogrend különleges?, *Iustum Aequum Salutare,* XIII. évf., 2017/4, 7–16.

[4] Balássy Ádám Miklós: Kormányrendelet – tanulmány a magyar közigazgatásból 2, *De iurisprudentia et iure publico,* 2023/1, 10.

A különleges jogrend bevezetéséhez fenn kell állnia valamilyen különleges helyzetnek, a válságkezelés indokának. Ezek taxatíve nem sorolhatók fel, de ilyen lehet például: külső vagy belső fegyveres konfliktus, természeti csapás, ipari szerencsétlenség, gazdasági vagy társadalmi válság, kibertámadás. „Alkotmányi szinten egyetlen különleges jogrendi szabály is elegendő, amely viszont általános és így többféle tartalommal kitölthető, a garanciát pedig nem a részletező szabályozás, hanem a kontrollmechanizmus kiépítése jelenti."[5] „A különleges helyzetek így olyan előre nem látható, az állam, a társadalom és a jogrend alapjait fenyegető változások, amelyek bár temporálisak, de a helyzetek végének pontos meghatározása rendkívül nehéz."[6]

Nincs egységes, objektív fogalom azt illetően, hogy mit is jelent a válság vagy a válságkezelés. A válság a döntéshozók döntésén múlik; azon, hogy mit gondolnak, értékelnek annak. „A válságfogalmak közösek abban, hogy valamiféle nem várt változást, működési zavart vagy fenyegető körülmény beálltát feltételezik, amely gyors beavatkozást igényel, s melynek hiányában a kialakult helyzet rosszabbra fordulhat."[7]

„Az állami működés oldaláról [...] a válsághelyzet olyan működési zavar vagy annak közvetlen veszélye, amely még nem igényli különleges jogrend kihirdetését, de az egyes szakmai szervek, igazgatási rendszerek normál működésén túli aktív közbeavatkozása szükséges a nem kívánt következmény elkerüléséhez."[8]

„A válságkezelés [...] lényegében az arra hivatott szerv szabályozott beavatkozása valamely folyamatba annak érdekében, hogy a jelentkező vagy várhatóan bekövetkező kihívás okozta negatív hatások elkerülhetőek, minimalizálhatóak legyenek, visszaállítható legyen a normál működés."[9]

A különleges helyzetek közös jellemzője, hogy gyors állami beavatkozást, intézkedést igényelnek, amely a közigazgatás szinte minden területén érezteti hatását.[10] A különleges jogrendek esetén megfigyelhető az a tendencia, hogy főszabály szerint az egyszemélyi vezetők és a szűkebb körű testületek megerősödnek a szélesebb döntéshozó testületekkel szemben. Ennek keretében a végrehajtó hatalom intézkedési lehetőségei kibővülnek, és végső soron a végrehajtó hatalom az, amely meghozza az olyan intézkedéseket, amelyek békeidőben, az

[5] Csink: *Mikor legyen a jogrend különleges?,* 16.

[6] Mészáros Gábor: Uralhatja-e a jog a kivételes állapotot? A kivételes állapot elmélete két rivális álláspont alapján, *Iustum Aequum Salutare,* XIII. évf., 2017/4, 32.

[7] Kádár Pál – Hoffman István: A különleges jogrend és a válságkezelés közigazgatási jogi kihívásai: a „kvázi különleges jogrendek" helye és szerepe a magyar közigazgatásban, *Közjogi Szemle,* 2021/3, 1.

[8] Uo., 1–2.

[9] Uo., 2.

[10] Vö. uo., 7.

állam normális működése esetén a törvényhozó hatalom hatáskörébe tartoznának.[11] „A különleges helyzetekben a jogszerűség későbbi helyreállítása érdekében kell megsérteni a szabályokat, vagyis törvényessé kell tenni a törvénytelenséget."[12]

Történeti aspektusok

> *A valamilyen külső vagy belső ok miatt felborult állami működés és döntéshozatali rend helyébe lépő kivételes hatalomgyakorlás ideiglenes lehetősége nem új keletű jelenség az államelmélet történetében*[13]

A hatalom működését már az ókori görögök is vizsgálták. *Arisztotelész* szerint veszély idején célravezetőbb, ha a hatalom egy vagy néhány személy kezében összpontosul. Ez visszavezethető arra, hogy Arisztotelész alapvetően nem hitt abban, hogy mindenkinek részt kellene vennie a hatalomgyakorlásban.

Az ókori Rómában az állandó magisztrátus mellett egy rendkívüli magisztrátus, a *dictator* is jelen volt, aki szükséghelyzet esetén tisztségét kinevezéssel nyerte el. A Római Köztársaság végének időszakában bizonyos esetekben a Senatus úgynevezett *senatus consultum ultimum* kiadásával felhatalmazta a *consulokat* arra, hogy a meglévő közjogi korlátok nélkül járhassanak el. Ez nem volt más, mint egy senatusi határozat, a szükségállapot kinyilvánítása.[14] A *senatus consultum ultimum* a hatalom koncentrációjának egy új módszerét jelentette, amely egy új típusú kormányzat lehetőségeit vetítette előre. Az állam létét fenyegető külső vagy belső szükséghelyzetben a legfőbb polgári és katonai hatalmat, a *summum imperium*ot egyetlen magisztrátusra, a dictatorra, más néven *magister populi*ra ruházták. A dictatort a konzulok egyike nevezte ki a Senatus egyetértésével, a népgyűlés megkérdezése nélkül, akár hivataltársa tiltakozása ellenére is. Hivatali ideje hat hónapra szólt, de lejárt a kinevező konzul hivatali idejének leteltével is. Működése alatt a consulok *imperium*a nyugodott, intézkedései ellen *intercessiora* nem volt lehetőség. A dictator hatalma bár rendkívüli, de törvényes hatalom volt.[15]

[11] Vö. uo., 7.
[12] Mészáros: *Uralhatja-e a jog a kivételes állapotot?,* 37.
[13] Trócsányi: *A különleges jogrend elméleti kérdései,* 27.
[14] Balássy Ádám Miklós: Az Országgyűlési határozatokról – és a Házszabályról, *Jogelméleti Szemle,* 2024/3.
[15] Pókecz Kovács Attila: A római köztársaság válsága I. (i. e. 133–44), *JURA,* 2009/2, 139–152. https://szakcikkadatbazis.hu/doc/8382678 (Letöltés: 2025. május 13.) Lásd még Földi András

„A kivételes hatalom és a különleges jogrend szabályozása a hatalommegosztás, a törvényeknek alávetett állami működés elvével, az alapjogok elismerésével és a jogforrási hierarchia érvényesítésével nyert ismételten értelmet."[16] *John Locke* szerint különleges helyzetekben a közösség szabadságának és biztonságának fenntartása és megvédése érdekében a szuverenitásból fakadó főhatalom a jog ellenében is gyakorolható. Ebben az értelmezésben a kivételes hatalomgyakorlás összeforr a közjó érvényesítésével.[17]

A különleges jogrend megítélését illetően a jogelmélet többféle megközelítést alkalmaz. A polgári átalakulást követően két teória alakult ki a kivételes hatalomgyakorlásról. Beszélhetünk-e külön rendes és kivételes jogrendről, vagy a kivételesség áttöri a jogot és jognélküliség alakul ki? E kérdés megválaszolásához *Carl Schmitt* (hasonló álláspontot fogalmazott meg Friedrich Koja is) és *Albert Venn Dicey* (és talán *Hans Kelsen* is ide sorolható) elméletei a mérvadók.[18]

Az egyik csoport képviselői szerint jogon kívüli jelenség, a másik szerint a jog uralma ebben az esetben is érvényesül. Az első csoport képviselője, Carl Schmitt[19] értelmezésében a kivételes állapot sokkal inkább politikai, mint jogi kérdés.[20] A szuverént az alkotmány ruházza fel a politikai döntés meghozatalára, így a döntés elválik a jogi normától. „A szuverén kívül áll az általánosan érvényes jogrenden, ám mégis hozzá tartozik, mert ő illetékes az alkotmány teljeskörű felfüggesztése kérdésében dönteni."[21] Schmitt szerint a különleges jogrendet igénylő helyzetek nem láthatóak előre, ezt a jog nem képes előre meghatározni, ezért nem is kell azt az alapnorma szintjén szabályozni. Az alkotmányoknak csak annyi szerepet tulajdonít, hogy azoknak csupán azt kell előre meghatározniuk, hogy a különleges jogrend idején ki gyakorolhatja a hatalmat. Értelmezésében a szuverenitás letéteményese a jog által nem kötött politikai hatalom. A kivételes hatalom elszakad a jogtól. „Carl Schmitt kivételes állapota egy olyan politikai hatalmat feltételez, amely egyrészről független a jogrendtől, másrészről pedig azon felül is áll, hiszen alkalmas arra, hogy különleges helyzetben ezt a jogrendet felfüggessze."[22]

– Hamza Gábor: *A római jog története és institúciói*, Budapest, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, 2016, 23.

[16] Trócsányi: *A különleges jogrend elméleti kérdései*, 28.

[17] Lásd John Locke: *Második értelmezés a polgári kormányzatról,* ford. Endreffy Zoltán, Polis, Budapest, 1999.

[18] Mészáros: *Uralhatja-e a jog a kivételes állapotot?,* 33; lásd még: Kádár–Hoffman: *A különleges jogrend*, 5–6.

[19] Vö. Carl Schmitt: *Politikai teológia*, ford. Paczolay Péter, Budapest, ELTE ÁJK, 1992, 5.

[20] Balássy Ádám Miklós: A kormányhatározatról – tanulmány a magyar közigazgatásból*, Jogelméleti Szemle,* 2022/3.

[21] Schmitt: *Politikai teológia*, 2.

[22] Mészáros: *Uralhatja-e a jog a kivételes állapotot?,* 35.

A másik csoport képviselői, Albert V. Dicey és Hans Kelsen ellentétes álláspontot fogalmaztak meg. Dicey szerint a kivételes hatalom része a jognak, ezért a főhatalom a jog uralmával együtt alkalmazható.[23] Értelmezésében az alkotmány a jog uralmán alapul, ennek felfüggesztése anarchiát jelentene.[24] A jog primátusát helyezi előtérbe. E felfogásban a kormányzat a hatalmát kizárólag a jog uralmával összhangban gyakorolhatja.[25] A különleges helyzetben is egy rendkívüli jogkörrel rendelkező, de nem korlátlan hatalmat gyakorló kormányzatról beszélhetünk.[26] Kelsen szerint (is) az állam és a jog nem válik el egymástól, az alkotmánytól nyerik el érvényességüket.[27]

E két megoldásban közös, hogy nem beszélhetünk egyik esetében sem két jogrendről. Dicey szerint ez elképzelhetetlen, hiszen a rendes jogrend szerinti uralom kiterjed minden helyzetre, így a kivételes állapotra is. Schmitt értelmezésében a kivételesség a lényeges, vagyis a szuverén dönt arról, hogy a rendes jog felfüggeszthető legyen a rendes állapot helyreállítása érdekében, vagyis ebben az értelmezésben a kivételes állapot tekinthető az egyetlen jogrendnek.[28]

„A polgári átalakulás eredményeként létrejövő alkotmányokban kellett választ adni a védelmi és biztonsági kihívásokat jelentő különleges helyzetek kezelésére."[29] Ez a jogforrási hierarchia a hatalmi ágak tényleges elválasztásának, valamint a közjó és a közérdek védelme *de facto* érvényesülésének kérdésével függött össze.

A 19. század második felében egyre több állam deklarálta az egyének és a közösségek jogait.[30] Az ipari forradalom és a gyarmatosítás következtében a gazdasági kapcsolatok és a nagyhatalmak politikai játszmái globálissá váltak. A megváltozott világban új problémák jelentkeztek: az elnyomott népek önrendelkezési törekvésének[31] következtében megjelent a terrorizmus; az ipari fejlődéssel és a gyárak számának növekedésével kialakult a munkásosztály, majd annak érdekképviseletei. Emellett átalakult a hadviselés: új fegyverek jelentek meg, a mozgósítási idő töredékére csökkent, az információ áramlása felgyorsult.

[23] Albert Venn Dicey.: *Bevezetés az angol alkotmányjogba*, ford. Tarnai János, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1902, 263.

[24] Uo., 191.

[25] Lásd: Balássy Ádám Miklós: A hatalommegosztás és hatalomfelosztás doktrínája, *Jogelméleti Szemle*, 2020/1, 1–17.

[26] Vö. Mészáros: *Uralhatja-e a jog a kivételes állapotot?,* 37–38.

[27] Lásd: Hans Kelsen: *Tiszta jogtan*, fordította: Bibó István, ELTE Bibó István Szakkollégium, 1988.

[28] Vö. Mészáros: *Uralhatja-e a jog a kivételes állapotot?,* 39.

[29] Trócsányi: *A különleges jogrend elméleti kérdései,* 30.

[30] Franciaországban az Emberi és Polgári Jogainak Jogok Deklarációja, az Amerikai Egyesült Államok első tíz alkotmánykiegészítése, Magyarországon az 1848-as áprilisi törvények jogkiterjesztő törvényei.

[31] Vö. Kelemen Roland: A háború esetére szóló kivételes intézkedéseket tartalmazó 1912. évi LXIII. törvény országgyűlési vitája és sajtóvisszhangja, *Parlamenti Szemle,* 2016/1, 71.

Az uralkodók hatalmának korlátozásával, az állampolgárok alapjogainak deklarálásával az állam mozgástere csökkent. Alkotmányos keretek között kellett megoldást találni, és ennek eredménye lett a végrehajtó hatalom számára biztosított rendkívüli felhatalmazás, amely alkotmányos keretek között tette lehetővé az alapjogok korlátozását.

A különleges jogrend fennállása esetén fontos kialakítani egy olyan *régime*-et, amelyen keresztül figyelemmel követhető a jogállami és alkotmányossági garanciák megfelelő érvényesülése, azaz ellenőrizhető, hogy a bevezetésére milyen okból került sor, és hogy az adott válsághelyzet milyen szabályozást igényel (különös tekintettel az alapjogokra).[32]

> A különleges jogrend esetén közhatalom gyakorlására kerül sor. A jogállamiság alapvető követelménye, hogy a közhatalom gyakorlására jogi keretek között kerül sor, sőt a hatalomgyakorlás joghoz kötöttsége deskriptív szöveg helyett mára preskriptívvé vált, azaz alkotmányos [...] kötelezettsége az államnak, hogy a jog szabályai elsőbbséget élvezzenek az állami hatalomgyakorlással szemben.[33]

Ebből következik, hogy egy jogállamban a közhatalom gyakorlásának különleges jogrend esetén is a jogi normák által szabályozottnak kell lennie.[34] A jogi normák legyenek részletesek, hogy ne lehessen kiterjesztően értelmezni azokat. Az általános magatartási szabályokat előzetesen kell megalkotni, mert *az ad hoc* jellegű jogalkotás esetén az állampolgároktól nem várható el a normakövetés.[35]

Alapjogok helyzete a különleges jogrend alatt

A különleges jogrend alapjog-korlátozásokat tartalmazhat, ugyanakkor fontos kiemelni a szabadság és biztonság dichotómiáját. Az állam garantálja a biztonságot speciális szabályok segítségével, de ennek az ára bizonyos mértékű alapjog-korlátozás. A különleges helyzetekben a rendes jogrendhez képest változásokon eshet át az alkotmányos demokrácia, olyannyira, hogy lehetővé teszi a különleges helyzet elhárítását – és ilyenkor a demokrácia hibernálódik.[36] A kormányzatnak nagyobb hatalma lesz, és lehetőséget kap egyes alapjogok korlátozására vagy felfüggesztésére.

[32] Vö. Kádár–Hofmann: *A különleges jogrend,* 10.
[33] Csink: *Mikor legyen a jogrend különleges?,* 12.
[34] Lásd: Balássy Ádám Miklós: Jogállam, joguralom vagy jogállami joguralom? A különálló Közigazgatási Bíróságról szóló T/6295-ös törvényjavaslat problematikái, *KRE–DIT*, 2019/3.
[35] Vö. Csink: *Mikor legyen a jogrend különleges?,* 12–13.
[36] Kukorelli István gondolatmenete egy kari TDK-ülést követően.

Erre csak akkor kell alkotmányi felhatalmazást adni különleges jogrend idején, ha a korlátozásra az állam normális működése esetén nincsen lehetőség. Vannak olyan alapjogok, amelyek korlátozottan érvényesülnek ilyen helyzetekben és szélesebb körben korlátozhatók (pl. gyülekezés szabadsága, véleménynyilvánítás szabadsága, mozgásszabadság), de ezek korlátozása ilyen körülmények között alkotmányosnak tekinthető.[37] Fontos azt kiemelni, hogy „az alkotmány különleges jogrend idejére sem adhat biankó felhatalmazást jogkorlátozásra, hanem az alanyi jogok érvényesíthetősége csak annyiban korlátozható, amennyiben ez a szükségesség és arányosság feltételeinek megfelel".[38]

Fontos kiemelni, hogy vannak olyan alapjogok, amelyek a különleges jogrend ideje alatt sem korlátozhatók: ilyen az élethez való jog; a halálbüntetéssel összefüggő korlátozások; a kínzás tilalma; a kegyetlen és megalázó bánásmód tilalma; a rabszolgaság és rabszolgakereskedelem tilalma; a *nullum crimen sine lege* elv; a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadsága; a jogképesség védelme.[39]

Ha a közhatalom olyan normatív vagy egyedi intézkedést akar tenni, amely a veszély leküzdéséhez szükséges és az elérni kívánt céllal arányos, akkor ez az intézkedés alkotmányosnak tekinthető akkor is, ha ez alapjogok korlátozását eredményezi.[40]

> Ha [...] a közhatalom a különleges jogosítványait azért kapta, hogy a fenyegető jelenséget leküzdje, akkor alkotmányellenesnek kell tekinteni minden olyan intézkedést, amely nem erre irányul, ennek eléréséhez szükségtelen, vagy az élet- és vagyonbiztonság, az állam és az alkotmányos rend védelme szempontjából károsabb, mint a fenyegetés elhárítása.[41]

Ellenben fontos kiemelni azt is, hogy vannak olyan korlátozhatatlan alapjogok, amelyek a különleges jogrend idején ugyanúgy korlátozhatatlanok, mint normális állami működés esetén.[42] „Mindebből pedig az következik, hogy az alapjogok alanyi érvényesíthetősége szempontjából nem igazolható a különleges jogrendi szabályok léte. Ettől függetlenül az alapjogok intézményi garanciái változhatnak, és változnak is különleges jogrend idején."[43]

[37] Vö Csink: *Mikor legyen a jogrend különleges?,* 13.
[38] Uo., 14.
[39] Kádár Pál: A védelmi-biztonsági szabályozási reform rendszer alapelgondolásának elemzése és lehetséges perspektívái, *Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Műhelytanulmányok,* 2022/8, 10.
[40] Vö. Csink: *Mikor legyen a jogrend különleges?,* 13.
[41] Uo., 14.
[42] Vö. uo.
[43] Uo.

A különleges jogrend alapjog-korlátozása során felmerülő megközelítések

Az egyik lehetőség, hogy a különleges jogrend idején bármiféle korlátozás megvalósulhat; a másik megközelítés, hogy a különleges jogrend idején is el kell végezni az általános tesztet;[44] a harmadik megoldás egy új teszt létrehozása.[45]

A különleges jogrendet lehet „immunreakciónak" is nevezni, amennyiben az állam rendhagyó működése nyújt megoldást a válságra, veszélyre, amelyet a hagyományos működés keretein belül nem lehetne kezelni. A világban folyamatosan megjelenő veszélyek elhárítása miatt szükségesnek mutatkozik az alkotmányokban való rögzítésük. Az állami beavatkozás *ultima ratio*ként szolgál a válság idején, és a hatalommegosztás, illetve a jogforrási hierarchia lazítását feltételezi. A hagyományos állami működés a veszély elhárításáig felfüggeszthető. Az alapjogok korlátozása nem lehet pusztán cél, hanem a fenyegetés elhárításának eszköze. „A különleges jogrend közvetlen jogot védő funkciója abban nyilvánul meg, hogy a közösség számára becsesebb vagy korlátozást nem engedő jogok javára és erősebb védelme érdekében más jogok korlátozásának tiszteletben tartását követeli meg."[46]

A különleges jogrend feletti kontrollmechanizmusok

Különleges jogrend fennállása esetén a végrehajtó hatalom megerősödik, és az erős hatáskörök nagy felelősséggel jár(hat)nak. Ez mindaddig demokratikusnak tekinthető, amíg a felhatalmazott valamilyen számadással tartozik. Ehhez meg kell teremteni a feltételeket, amelyekkel felelősségre lehet vonni a felhatalmazottat. Főszabályként a végrehajtó hatalom a népképviseleti szervnek tartozik felelősséggel,[47] és ez a különleges jogrend idején halmozottan igaz. „Mivel viszont épp a hatékony cselekvés, az operatív fellépés a különleges jogrendi szabályozás

[44] Itt meg kell vizsgálni a jogkorlátozás alapjául szolgáló célkitűzést; az eszköz alkalmasságát és szükségességét; a cél és a korlátozás arányosságát. A célkitűzés lehet másik alapvető jog biztosítása; vagy valamilyen közérdekű megfontolás. Az arányossági teszt esetén, az előbb említett kritériumokon akkor lehet „tovább lépni", ha az előző kritérium megfelelő eredménnyel zárult. Bővebben lásd Pozsár-Szentmiklósy Zoltán: Az arányossági teszt a jogalkalmazásban, *ABSz*, 2016/2. https://szakcikkadatbazis.hu/doc/2138946 (Letöltés: 2025. május 13.)

[45] Bővebben lásd Csink Lóránt: Alapjogok a különleges jogrend idején, *Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Műhelytanulmányok*, 2022/8, 6.

[46] Trócsányi: *A különleges jogrend elméleti kérdései*, 34.

[47] Sok esetben, mert a rendkívüli felhatalmazás legtöbbször a népképviseleti szervtől fakad.

célja, épp ezért a folyamatos kontroll nem valósul meg úgy, mint »békeidőben«, rendes keretek között."[48]

A politikai kontroll másik – talán legerősebb – eszköze a nyilvánosság. „[A] különleges helyzet leküzdése érdekében a nyilvánosság is korlátozható, de célszerű lenne például, ha a különleges jogrend megszűnése után a kormányzat egy nyilvános és átfogó jelentésben adna tájékoztatást a döntések okáról, céljáról és eredményéről."[49]

A különleges jogrend megjelenése a messzi-messzi galaxisban

A *Star Wars* univerzumot vizsgálva hatalomtechnikai szempontból fontos kitérni a – *Palpatine főkancellár* által mozgatott – Független Rendszerek Konföderációjára, amely egy szeparatista mozgalom volt a klónok háborújának idején, és e szövetségbe a Köztársaságtól elszakadt bolygók csatlakoztak. A Köztársaságból kivált bolygók konföderációvá alakulása jelentős mozzanatnak tekintendő a történetben, ennek a folyamatnak a megakadályozása miatt került sor ugyanis a Birodalom kikiáltására. Ezt az eseménysorozatot egészíti ki a klónháború *casus belli*je, a szeparatisták – Palpatine által szorgalmazott – fegyverkezése. A szeparatista fenyegetés fontos külső hatás volt, amely a Szenátust abba az irányba terelte, hogy a főkancellár megkapja a szükséges rendkívüli jogköröket.

A *geonosisi* csata előestéjén *Jar Jar Binks* képviselő indítványozta – tartva a Független Rendszerek Konföderációjának fenyegetésétől –, hogy a Szenátus ruházza fel rendkívüli jogokkal a főkancellárt.[50] Ezzel a felhatalmazással tudta a főkancellár elfogadtatni a „klónhadsereg létrehozásáról" szóló törvényt, majd bevetni magát a hadsereget.[51]

A Galaktikus Alkotmány tette lehetővé a főkancellár számára, hogy megbízatásának letelte után is hatalmon maradhasson, a *sunset klauzula*[52] ellenére. A rendkívüli felhatalmazás a klónok háborújának[53] végéig – azaz a felhatalmazás adta rendkívüli körülmény megszűnéséig – tartott volna.

[48] *Alapjogok a különleges jogrend idején,* 12–13.

[49] Uo., 13.

[50] George Lucas (rend.): *Star Wars, II. rész*: *A klónok támadása*, Lucasfilm Ltd., 2002, 1:33:55-nél.

[51] Fandom. https://starwars.fandom.com/wiki/Emergency_Powers_Act?so=search (Letöltés: 2025. május 13.)

[52] A sunset klauzula alapvetően egy biztosítékot jelent, hogy a felhatalmazás egy bizonyos idő után megszűnjön, és a jogalkotó szerv, jelen esetben a Szenátus visszakapja a delegált hatáskört; azaz a felhatalmazás időtartamát határolja be ez a klauzula.

[53] Egy gyűjtőfogalomnak tekintendő. Magába foglalja a Független Rendszerek Konföderációjának fenyegetését, a szenátorok ellen megkísérelt merényleteket és természetesen magát a háborút (eleinte inkább csak a készültséget).

Az alapjogok helyzetét illetően fontos megemlíteni, hogy a főkancellár azokat a jogokat is korlátozta, amelyek korlátozhatatlanok, értve ez alatt az élethez való jogot; a halálbüntetéssel összefüggő korlátozásokat; a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságát. Mindezek a *jedi*k kiirtásakor jelennek meg a történetben.

A klónok háborúja mint hadiállapot

A hadiállapot egy katonai különleges jogrendtípus, és ide tartoznak azok a nem fegyveres támadások is, amelyek súlyosságuk és jellegük miatt egy fegyveres támadással kvázi egyenértékűnek tekinthetők.[54] A hadiállapot elválaszthatatlan a háború[55] fogalmától, és három okból kifolyólag következhet be: hadüzenet miatt; az ország megtámadása vagy szövetséges ország megtámadása miatt; a kollektív önvédelmi jog gyakorlása miatt.[56] „[Háború] Csak akkor hirdethető ki, ha azonosítható a támadó fél és ha az egy másik állam. A két feltétel egyikének hiányában csak váratlan (külső) támadásról lehet szó."[57] A rendkívüli állapot kihirdetésének előfeltétele a hadiállapot bekövetkezte[58] vagy a háborús veszély[59]. Elvben tehát egy tényhelyzet[60] vagy egy minősített veszélyeztetettségi szituáció eredményezheti a rendkívüli állapot feltételeinek beálltát, amikor az állami működés meghatározó elemévé a honvédelmi érdek válik.[61]

A hadiállapot mellett szólna, hogy a Szenátus tartott a szeparatista támadás közvetlen veszélyétől, de konkrét hadüzenet nem történt – ha a Geonosison elfogott jediket nem tekintjük annak. A hadiállapot kihirdetéséhez viszont szükséges, hogy a támadó fél egy másik állam legyen. A Független Rendszerek Konföderációja inkább tekinthető az egész galaxisra kiterjedő – szeparatista – mozgalomnak, mint államnak, és ezért nem a hadiállapotot tartom a legmegfelelőbb különleges jogrendtípusnak, hiába tűnik evidensnek maga a háború elnevezése miatt.

[54] Vö. Ősze Áron: A különleges jogrend alaptörvényi reformja, *Parlamenti Szemle*, 2021/1, 11.
[55] A háború (nemzetközi jogi értelemben) egy speciális jogviszonyt takar, amelyből a hadviselő felekre nézve jogok és kötelezettségek hárulnak. Lásd uo., 11.
[56] Jakab András – Till Szabolcs: *Alkotmányvédelem – Különleges jogrend*. https://jak.ppke.hu/storage/tinymce/uploads/old/uploads/articles/2166539/file/10_Alkotmanyvedelem_kulonleges_jogrend.pdf 1055. (Letöltés: 2025. május 13.)
[57] Uo., 1055.
[58] Itt a nemzetközi jogi értelemben vett háború bekövetkeztét, hadüzenet küldését vagy érkezését kell érteni.
[59] Az idegen hatalom fegyveres támadásának közvetlen veszélye értendő ez alatt.
[60] A háborús szituáció valamilyen formájának kialakulása.
[61] Vö. Jakab – Till: *Alkotmányvédelem*, 1054.

A klónok háborúja mint szükségállapot

A klónok háborúját szükségállapotként érdemes tipizálni; de mi is az a szükségállapot?

> Állami szükségállapoton – első és még ideiglenes fogalmi megközelítésben – olyan kivételes, szükség- vagy válsághelyzetet értünk, amely a normális, azaz az alkotmányban és törvényekben meghatározott jogi eszköztárral nem kezelhető, vagy hatékonyan nem kezelhető. A szükségállapotra vonatkozó jog pedig kivételes cselekvési felhatalmazások olyan összessége, amelyek meghatározott állami szerveket illetnek meg konkrét szükséghelyzetek megoldásához.[62]

Ezekben a helyzetekben célszerű olyan szabályozást kialakítani, amelyek segítenek feloldani „a cselekvés alkotmányos kötöttségeit”,[63] de emellett védelmet is nyújtanak a túlkapásokkal szemben, hiszen a fő cél a normál alkotmányos léthez való visszajutás lenne. Fontos meghatározni, mikor is célszerű a szükségállapot kinyilvánítása. „Egy váratlan háború vagy egy katasztrofális terrortámadás veszélye mindig nagyobb, mint nulla, ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy az államnak permanens szükségállapotban kellene léteznie.”[64]

A szeparatista fenyegetés elhárításához szükséges volt a főkancellár gyors, alkotmányos kötöttségek nélküli intézkedésére, amelyet a Szenátus lassú működése (is) indokolttá tett. E konkrét szükséghelyzet egy klónhadsereg felállítása volt, és az ehhez szükséges hatékony fellépés miatt volt fontos a rendkívüli felhatalmazás.

A szükségállapot kihirdetése főszabályként a népképviselti szervben történik minősített többséggel (a Szenátusban ez meg is történt). További kardinális kérdés, hogy meddig is tartson ez a különleges jogrend, hiszen „a felelős szervek »elfelejthetik« kinyilvánítani a szükségállapot végét, és megtartják rendkívüli hatásköreiket”.[65] A felhatalmazás eredetileg a klónok háborújának végéig tartott volna, amikor a főkancellárnak le kellett volna mondania a rendkívüli jogosítványairól, de ezt nem tette meg.

[62] Friedrich Koja: Állami szükségállapot és a szükségállapotra vonatkozó jog, in Takács Péter (szerk.): *Államtan,* Budapest, Szent István Társulat, 2003, 797.

[63] Jakab András: A szükségállapot alapvető dilemmája és jogi természete a német alkotmányjog és irodalma tükrében, *Jogtudományi Közlöny,* 2007/2, 39. https://szakcikkadatbazis.hu/doc/6110040 (Letöltés: 2025. május 13.)

[64] Uo., 40.

[65] Uo., 41.

Fontos kiemelni, hogy a rendkívüli felhatalmazás esetében nem volt sunset klauzula, amely meghatározta volna, hogy mikor is van vége a felhatalmazásnak. Nem automatikusan bizonyos cselekmény vagy időpont bekövetkezte esetén szűnt meg, hanem – az általunk ismert különleges jogrendektől eltérően – a „felhatalmazott" általi deklarációval, jelen esetben lemondással, amely nem történt meg.

„A szükségállapot jogának egyes szabályait két csoportba sorolhatjuk: a hatékonyság alapelvének kategóriájába vagy a visszaéléstől való félelemébe. Ez a dichotómia magyarázza az egyes szabályozások részletességét is."[66] A felhatalmazást illetően egy olyan megoldást kell(ene) létrehozni, amely képes megteremteni a hatékonyság és a visszaéléstől való félelem közötti kompromisszumos megoldást – ez azonban nem valósult meg, mert a demokrácia „átváltozott" diktatúrává…

Összegzés

E tanulmánnyal az volt a célom, hogy bemutassam, miként is szövi át a jog a fiktív világok működését, azaz hogyan jelenhet meg a különleges jogrend mint jogintézmény egy műalkotásban. Igyekeztem igazolni és nem pusztán levezetni, hogy miért is veszélyes a különleges jogrendek alkalmazása, bemutatva annak *ultima ratio* jellegét. Alkalmazása nem lehet pusztán cél, hanem a fenyegetés elhárításának eszköze. A klónok háborújából fakadó különleges jogokkal felruházott főkancellár maga szabott korlátokat intézkedéseinek. E jelenség odáig fajult, hogy megtörténhetett egy kvázi legitim népirtás és egy diktatúra kialakítása, hiszen *inter arma silent leges.*[67]

Irodalomjegyzék

Balássy Ádám Miklós: Jogállam, joguralom vagy jogállami joguralom? A különálló Közigazgatási Bíróságról szóló T/6295-ös törvényjavaslat problematikái, *KRE–DIT,* 2019/3.

Balássy Ádám Miklós: A hatalommegosztás és hatalomfelosztás doktrínája, *Jogelméleti Szemle,* 2020/1, 1–17.

Balássy Ádám Miklós: A kormányhatározatról – tanulmány a magyar közigazgatásból, *Jogelméleti Szemle,* 2022/3.

[66] Uo., 43.

[67] „A háború alatt hallgatnak a törvények" – idézet Cicero *pro Milone* beszédéből (IV. 10.). https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/h-B866/inter-arma-silent-leges-D61B/ (Letöltve: 2025. május 13.)

Balássy Ádám Miklós: Kormányrendelet – tanulmány a magyar közigazgatásból 2, *De Iurisprudentia et de Iure Publico,* 2023/1, 2–14.

Balássy Ádám Miklós: Az Országgyűlési határozatokról – és a Házszabályról, *Jogelméleti Szemle,* 2024/3.

Csink Lóránt: Mikor legyen a jogrend különleges?, *Iustum Aequum Salutare,* XIII. évf., 2017/4, 7–16.

Csink Lóránt: Alapjogok a különleges jogrend idején, *Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Műhelytanulmányok,* 2022/8, 1–13.

Csink Lóránt: A különleges jogrend bevezetésének alkotmányjogi megközelítése, *Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Műhelytanulmányok,* 2023/3, 1–13.

Dicey, Albert Venn: *Bevezetés az angol alkotmányjogba*, ford. Tarnai János, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1902.

Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és institúciói*, Budapest, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, 2016, 19–23.

Jakab András – Till Szabolcs: *Alkotmányvédelem – Különleges jogrend.* https://jak.ppke.hu/storage/tinymce/uploads/old/uploads/articles/2166539/file/10_Alkotmanyvedelem_kulonleges_jogrend.pdf

Jakab András: A szükségállapot alapvető dilemmája és jogi természete a német alkotmányjog és irodalma tükrében, *Jogtudományi Közlöny,* 2007/2.

Jakab András – Till Szabolcs: A különleges jogrend, in Trócsányi László – Schanda Balázs – Csink Lóránt (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba* (nyolcadik, átdolgozott kiadás), Budapest, HVG–ORAC, 2021, 437–484.

Kádár Pál – Hoffman István: A különleges jogrend és a válságkezelés közigazgatási jogi kihívásai: a „kvázi különleges jogrendek" helye és szerepe a magyar közigazgatásban, *Közjogi Szemle,* 2021/3.

Kádár Pál: A Védelmi-Biztonsági Szabályozási Reform Rendszer Alapelgondolásának Elemzése és Lehetséges Perspektívái, *Védelmi-Biztonsági Szabályozási És Kormányzástani Műhelytanulmányok,* 2022/8, 1–32.

Kelemen Roland: A háború esetére szóló kivételes intézkedéseket tartalmazó 1912. évi LXIII. törvény országgyűlési vitája és sajtóvisszhangja, *Parlamenti Szemle,* 2016/1.

Kelsen, Hans: *Tiszta jogtan*, ford. Bibó István, Budapest, ELTE Bibó István Szakkollégium, 1988.

Koja, Friedrich: Állami szükségállapot és a szükségállapotra vonatkozó jog, in Takács Péter (szerk.): *Államtan,* Budapest, Szent István Társulat, 2003.

Locke, John: *Második értelmezés a polgári kormányzatról*, ford. Endreffy Zoltán, Budapest, 1999.

Mészáros Gábor: Uralhatja-e a jog a kivételes állapotot? A kivételes állapot elmélete két riválisállaspont alapján, *Iustum Aequum Salutare,* XIII. évf., 2017, 31–41.

Ősze Áron: A különleges jogrend alaptörvényi reformja, *Parlamenti Szemle,* 2021/1, 5–21.

Pókecz Kovács Attila: A római köztársaság válsága I. (i. e. 133–44), *JURA,* 2009/2, 139–152.

Pozsár-Szentmiklósy Zoltán: *Az arányossági teszt a jogalkalmazásban*, ABSz, 2016/2.https://szakcikkadatbazis.hu/doc/2138946

Schmitt, Carl: *A politikai teológia,* ford. Paczolay Péter, Budapest, ELTE ÁJK, 1992.

Trócsányi László: A különleges jogrend elméleti kérdései, in Nagy Zoltán – Horváth Attila (szerk.): *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei,* Budapest, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2021.

Egyéb forrás

Lucas, George (rend.): *Star Wars, II. rész*: *A klónok támadása*, Lucasfilm Ltd., 2002.

AZ ÉLETHOSSZIG TARTÓ TANULÁSHOZ VALÓ JOG MUNKAJOGI VONATKOZÁSAI

Szabó Panni Luca
Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, Magyarország
ORCID: 0009-0008-8672-3854

Absztrakt: A tanulmány célja, hogy átfogó képet adjon az egész életen át tartó tanulást támogató innovatív rendszerekről, bemutassa az oktatástámogatási eszközök legfontosabb jellemzőit. Bár a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény csak a tanulmányi szerződés jogintézményét ismeri, a nemzetközi gyakorlatban számos pénzügyi támogatás intézményesült a lifelong learning előmozdítása érdekében.

Kulcsszavak: egész életen át tartó tanulás, tanulmányi szerződés, fizetett képzési szabadság, egyéni tanulási számla, voucher.

LABOUR LAW ASPECTS OF THE RIGHT TO LIFELONG LEARNING

Abstract: The aim of the study is to provide a comprehensive overview of innovative systems supporting lifelong learning and to present the most important characteristics of the educational support instruments. Although the Act I. of 2012 on Labour Code only recognises the legal institution of the learning contract, in international practice a number of financial support schemes have been institutionalised to promote lifelong learning.

Keywords: lifelong learning, learning contract, paid educational leave, individual learning accounts, voucher.

Fiatal kutatóink II., 213–224.
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-399-1-14

Bevezetés

Az elmúlt évtizedekben széles körű társadalmi, gazdasági, technológiai változások zajlottak le, amelyek hatással voltak a munka világára is.[1] Az egész életen át tartó tanulás támogatja a személyes fejlődést és az újonnan felmerülő körülményekhez való alkalmazkodást, így fontos szerepe van a foglalkoztathatóság – a munkahely megszerzésére és megtartására való képesség – előmozdítása terén is. A lifelong learning[2] gyakorlati megvalósulását támogató eszköz a tanulmányi szerződés, a tanulmányi szabadság, illetve az országonként eltérő jellemzőkkel bíró egyéni tanulási számla is. Jelen tanulmány az élethosszig tartó tanulás mellett ezen jogintézmények bemutatására vállalkozik.

Az egész életen át tartó tanulás jelentése

Az egész életen át tartó tanulás egyszerre jelenti a formális,[3] az informális[4] és a nem formális[5] tanulást is, „a bölcsőtől a sírig tartó" folyamatként értelmezhető[6]: magába foglalja az összes tanulási tevékenységet, amelyet az alapvető készségek, a szociális és kognitív kompetenciák elsajátítása, fejlesztése érdekében végzünk, illetve mindazon tudás megszerzését jelenti, amely meghatározott munkák elvégzéséhez, különböző szektorokban folytatott tevékenység végzéséhez szükséges.[7]

Az oktatásnak, a képzésnek és a LLL-nek fontos szerepe van az emberek személyes fejlődésében, valamint a kultúrához, az aktív állampolgársághoz való hozzáférésben. Alapvető fontosságú tényezőknek számítanak a fenntartható gazdasági fejlődés, a munkahelyteremtés, a társadalmi fejlődés tekintetében,

[1] De Vos, Marc: *Work 4.0 and the future of labour law*, Working Paper, 2008, 2.
[2] LLL.
[3] Oktatási, képzési intézményekben folytatott, oklevéllel, képesítést igazoló dokumentummal befejezett tanulás.
[4] A mindennapi életben elsajátított ismeretek megszerzését jelentő tanulás.
[5] Munkahelyen, civil szervezetekben, csoportokban megvalósuló, bizonyítvány megszerzésével nem járó tanulás.
[6] Kun Attila: Az élethosszig tartó tanulást támogató nemzetközi munkajogi szabályozási tapasztalatok. A munkahelyi képzés szerepe az élethosszig tartó tanulásban, in Kun Attila (szerk.): *Az egész életen át tartó tanulás (lifelong learning) jogi keretei a munka világában, különös tekintettel a munkaviszonyra*, Budapest, Patrocinium, 2017, 17.
[7] ILO: *Work for brighter future – Global Commission on the Future of Work*, International Labour Organization, Geneva, 2019, 30. https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@cabinet/documents/publication/wcms_662410.pdf (Letöltés: 2025. május 15.)

gazdasági, szociális, adóügyi és munkaerőpiaci szakpolitikai intézkedések, programok részének tekinthetők.[8]

Az információ és a tudás, a kompetenciák megkönnyítik a munkaerőpiacon való érvényesülést, növelik a foglalkoztathatóságot, hozzájárulnak a fejlett világban felmerülő készséghiány leküzdéséhez,[9] éppen ezért a változó körülményekhez, a társadalmi, technológiai változásokhoz való alkalmazkodás legjobb eszköze a képzés és az egész életen át tartó tanulás.[10]

Hazánkban az elmúlt évtizedekben két átfogónak szánt kormányzati keretstratégia, *A Magyar Köztársaság Kormányának stratégiája az egész életen át tartó tanulásról* című komplex fejlesztési program és *Az egész életen át tartó tanulás szakpolitikájának keretstratégiája a 2014/2020 közötti időszakra* című dokumentum is megszületett az élethosszig tartó tanulás előmozdítása érdekében, azonban – álláspontom szerint – ezekből hiányzik az oktatáspolitika és a foglalkoztatáspolitika kellő koordinálása, illetve teljességgel a munkajogi szempontok felvillantása. A hatályos munka törvénykönyvében pedig, amely megalkotásánál *A munkajog korszerűsítéséről szóló Zöld Könyv* szolgált alapul,[11] éppen a LLL (mint a flexicurity egyik pillére) erősítése nem tükröződik, annak érdemi támogatása nem mondható markánsnak, korszerűnek a hazai jogrendszerben.[12]

Ezen állítást támasztja alá, hogy nemzetközi összehasonlításban Magyarországon csekélynek számít az egész életen át tartó tanulásban való részvétel.[13] A CEDEFOP[14] adatai alapján 2015 és 2020 között csökkenő tendenciát[15] mutatott a magyar felnőttek LLL-ben való részvételi aránya, míg az Európai Unió tagállamaiban 2020-ig átlagosan enyhe növekedés volt kimutatható.[16] 2023-ban Magyarországon a 25 és 64 év közötti korosztály 9,6%-a vett részt a LLL-ben, míg az Európai Unió tagállamaiban 12,7% volt ez az arány.[17]

[8] Az emberi erőforrások fejlesztéséről szóló, 2004. évi ajánlás, ILO, 2004. június 17.
[9] De Vos: *Work 4.0,* 6.
[10] Európai Közösségek Bizottsága: *Memorandum az egész életen át tartó tanulásról*, Brüsszel, 2000. október 30., SEC (2000) 1832, 8–9.
[11] Lásd: Magyar Köztársaság Kormánya, T/4786. számú törvényjavaslat a Munka Törvénykönyvéről, Budapest, 2011. október, Általános Indokolás, 83.
[12] Kun Attila: Az egész életen át tartó tanulás egyes munkajogi aspektusai, *Miskolci Jogi Szemle*, 17. évf., 2022/2, szám, (1. különszám), 232–233.
[13] Az egész életen át tartó tanulás szakpolitikájának keretstratégiája a 2014/2020 közötti időszakra, Magyarország, 76.
[14] Európai Szakképzésfejlesztési Központ.
[15] 2015: 7,1%, 2016: 6,3%, 2017: 6,2%, 2018: 6,0%, 2019: 5,8%, 2020: 5,8%.
[16] 2015: 10,1%, 2016: 10,3%, 2017: 10,4%, 2018: 10,7%, 2019: 10,8%, 2020: 9,1%.
[17] CEDEFOP: *Hungary.* https://www.cedefop.europa.eu/en/countries/hungary#1 (Letöltés: 2025. május 16.)

Összetett, komplex okok húzódnak meg amögött, hogy miért alacsony ez a szám, de egyértelmű, hogy nagyobb eséllyel vesznek részt a felnőttkori oktatásban a munkavállalók, ha biztosított a jövedelmük folyamatossága és a munkaerőpiaci biztonság.[18]

Ahogyan Marc de Vos is kifejtette, a karrier több az egyszerű munkaviszonynál: közös felelősség, hiszen voltaképpen a karrier során egy háromoldalú kapcsolat jön létre a munkavállaló, a munkáltató és az állam (kormány) között,[19] ezért is van fontos szerepe a munkajognak: állami szabályozás útján a munkajognak jogi eszközökkel lehetne, sőt kellene támogatnia a LLL-et annak érdekében, hogy ez is elősegítse a munkavállalók hosszú távon kifizetődő képzésben való részvételét, tanulását.[20]

A Lifelong learninget támogató munkajogi eszközök

A tanulmányi szerződés

Az egész életen át tartó tanulás és a képzésben való részvétel támogatása szempontjából fontos jogintézmény a tanulmányi szerződés, amely a munkavállalók fejlesztését szolgáló, a munkajogviszonyhoz kapcsolódó egyéb jogviszonyt szabályozó munkajogi eszköz.[21] A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (a továbbiakban: Mt.) alapján a tanulmányi szerződésben a munkáltató vállalja, hogy a tanulmányok alatt támogatást nyújt, a munkavállaló pedig kötelezi magát, hogy a megállapodás szerinti tanulmányokat folytatja és a képzettség megszerzése után a támogatás mértékével arányos időn, de legfeljebb öt éven keresztül munkaviszonyát felmondással nem szünteti meg.[22]

A törvényszöveg megfogalmazása arra enged következtetni – és a gyakorlat is ezt mutatja –, hogy tanulmányi szerződést általában a munkakörhöz kapcsolódó tanulmányok támogatására kötik a felek: annak érdekében, hogy a munkavállaló – legfeljebb öt évig – a munkáltatónál hasznosítsa a megszerzett új ismereteket. A transzverzális képzések[23] – amelyek egyre fontosabbá válnak a munkaerőpiacon, ilyen például az informatikai, idegen nyelvi, kommunikációs kompetenciákat[24] fejlesztő képzések – ritkán jelentik a tanulmányi szerződés

[18] ILO: *Work for brighter future*, 31.
[19] De Vos: *Work 4.0,* 10.
[20] Kun: *Az élethosszig tartó*, 39–43.
[21] Kajtár Edit: Tanulmányi szerződésen innen és túl, *Munkajog*, VII. évf., 2023/1, 56.
[22] Mt. 229. § (1) bekezdés.
[23] Más munkáltató által is hasznosítható, nem kizárólag az adott munkakörben hasznosítható képzések.
[24] Lásd: Transzverzális Kompetenciák Keretrendszere (TKKR). Közös transzverzális készségek keretrendszere, 2021. október. https://www.magyarkepesites.hu/pub_bin/TRANSZVERZALIS_KOMPETENCIAK.pdf (Letöltés: 2025. május 17.)

tárgyát, hiszen fennáll annak a kockázata, hogy a frissen képzett munkavállaló a megszerzett tudást később egy másik munkáltatónál fogja kamatoztatni.[25]

A támogatás non-transzverzális képzésekre[26] való szorítása azonban ellentétes a LLL szellemiségével, hiszen a munkáltató például egy nyelvtanfolyamra is mondhatja azt, hogy nem szükséges az adott munkakör betöltéséhez. Emiatt is hangsúlyozandó, hogy a tanulmányi szerződés önmagában nem elegendő eszköz a LLL erősítése terén, hiszen az Mt. által biztosított egyéb támogatása nincsen a munkavállalónak, ha a munkáltató nem kíván tanulmányi szerződést kötni.

A fizetett tanulmányi szabadság dilemmája Magyarországon

A LLL eszközeként értelmezhető *A fizetett tanulmányi szabadságról szóló* 140. számú 1974. évi ILO Egyezmény 1. cikkében definiált, munkavállaló részére oktatási célokra, meghatározott időszakra, munkaidő alatt, megfelelő pénzügyi juttatások mellett engedélyezett szabadság: a fizetett tanulmányi szabadság. A jogintézményről az Egyezmény részes államainak[27] többsége törvényi szinten rendelkezik,[28] azonban annak ellenére, hogy hazánkban az Egyezményt az 1976. évi 13. törvényerejű rendelettel kihirdették, a képzési szabadság explicit módon nem jelenik meg az Mt.-ben.

Magyarországon a Munkástanácsok Országos Szövetsége 2024 januárjában a kormány elé terjesztett részletes javaslatában szorgalmazta az élethosszig tartó tanulás támogatása érdekében a fizetett képzési szabadság törvényben való szabályozását, a munkavállalók számára alanyi jogon történő biztosítását. A javaslat a jogalkotás napirendjére került, de egyelőre törvényi rendelkezés nem született a tanulmányi szabadságról.[29]

Ugyan az egész életen át tartó tanulás, a humántőkébe való befektetés vitathatatlanul össztársadalmi érdek, a fizetett tanulmányi szabadság kapcsán

[25] Lisa M. Lynch: Investments in adult lifelong learning, in G. Dau-Schmidt – Seth D. Harris – Orly Lobel (eds.): *Labor and Employment Law and Economics*, Edward Elgar Publishing, 2009, 133.

[26] Munkáltatóspecifikus képzések.

[27] Eddig 35 ország ratifikálta az Egyezményt. Lásd: Ratifications of C140 – Paid Educational Leave Convention, 1974 (No. 140). https://normlex.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:11300:0::NO:11300:P11 300_INSTRUMENT_ID:312285:NO (Letöltés: 2025. május 15.)

[28] Lásd: CEDEFOP: *Képzési szabadság, főbb jellemzők és statisztikák.* https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/financing-adult-learning-db/instrument-types/training-leave#key-features-and-statistics (Letöltés: 2025. május 20.)

[29] Munkástanácsok Országos Szövetsége: *VKF – A Munkástanácsok javaslata az Mt. módosítására a tanulmányi szabadság új szabályozásával kapcsolatban*, 2024. január 24. https://munkastanacsok.hu/munkastanacsok-javaslat-az-mt-modositasara-a-tanulmanyi-szabadsag-uj-szabalyozasaval-kapcsolatban/ (Letöltés: 2025. május 21.)

felmerül a kérdés, hogy valóban elvárható-e a munkáltató hozzájárulása egy olyan képzéshez, amelynek semmilyen relevanciája nincsen az adott munkaviszonyban, nem kapcsolódik az adott munkakörhöz. Annak érdekében, hogy egyre több munkavállaló számára elérhető legyen az egész életen át tartó tanulásban való részvétel, kompromisszumra van szükség. A Munkástanácsok javaslatában megjelenő és az egyéni tanulási számlák konstrukciója által is propagált, az érintett felek, a munkáltató, a munkavállaló, valamint az állam közötti költség- és kockázatmegosztás megfelelő eszköz lehet arra, hogy ne kizárólag a munkáltatót – fizetett tanulmányi szabadság hiányában pedig a munkavállalót – terheljék a képzésben való részvétellel járó kiadások. Ahhoz azonban, hogy egy konkrét megoldás megvalósulhasson, nélkülözhetetlen a szociális partnerekkel, érintettek bevonásával folytatott párbeszéd.[30]

Említésre méltó, hogy a közszolgálati dogmatika az Mt.-hez képest, amely nem ismeri a képzéshez fűződő munkavállalói egyéni jogot,[31] „papíron" innovatívabb módon közelíti meg a tárgykört a kormányzati igazgatásról szóló 2018. évi CXXV. törvényben (a továbbiakban: Kit.): a kormánytisztviselő számára szellemi fejlődéséhez, munkája ellátásához szükséges ismeretek megszerzéséhez, bővítéséhez ösztöndíj, képzési, továbbképzési támogatás és nyelvtanulási támogatás nyújtható.[32]

A tanulmányi szerződés szabályozása mellett a Kit. azt is rögzíti, hogy amennyiben a kormánytisztviselő saját elhatározása alapján iskolarendszerű oktatásban, képzésben vesz részt,[33] tanulmányi munkaidő kedvezményként[34] a tanulmányok folytatásához szükséges szabadidőt biztosítani kell számára, amely tartama alatt illetményre jogosult.[35]

Míg az Mt. az 55. § (1) bekezdés g) pontja alapján a munkavállaló általános iskolai tanulmányainak folytatásához[36] rendel munkavégzési kötelezettség alóli mentesítést és a 146. § (1) bekezdés b) pontja értelmében távolléti díjat, addig a Kit. az iskolarendszerű oktatásban való részvételhez,[37] amely magába foglalja a

[30] A Tanács ajánlása (2022. június 16.) az egyéni tanulási számlákról (2022/C 243/03), Preambulum (20).

[31] Kun: *Az egész életen át tartó tanulás*, 232.

[32] Kit. 151.§ (1) bekezdés.

[33] Előzetes bejelentéshez vagy tanulmányi szerződéshez van kötve.

[34] A tanulmányi mentesítés tartamát köteles ledolgozni a kormánytisztviselő.

[35] Kit. 151. § (14) bekezdés.

[36] Továbbá a felek megállapodása szerinti képzéshez és továbbképzéshez.

[37] A személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény (Szja tv.) 3. § 87. pontja értelmében az iskolarendszerű képzés olyan képzés, amelynek résztvevői a képző intézménnyel tanulói vagy hallgatói jogviszonyban állnak, valamint azon külföldi képzés, amely államilag elismert oktatási célú intézményben folytatott teljes idejű, alapfokú, középfokú vagy érettségi végzettséget adó képzés, vagy államilag elismert felsőoktatási intézményben folyó, felsőfokú végzettséget adó képzés.

közoktatásban és a felsőoktatásban való tanulást is.[38] Iskolarendszeren kívüli oktatásban,[39] képzésben a Kit. értelmében tanulmányi munkaidő-kedvezmény a kormányzati szerv mérlegelése alapján biztosítható.[40] Összességében véve a Kit. szélesebb körben garantálja a munkavállalók képzését, de az egész életen át tartó tanulást alanyi jogként nem garantálja.

Az egyéni tanulási számlák

A felnőttkori tanulásban való részvétel fő akadályaként értelmezhető az időkorlát és a megfelelő pénzügyi támogatás hiánya.[41] Ezen problémák leküzdésének egyik eszköze lehet a tanulási költségek megtakarítására szolgáló egyéni tanulási számla konstrukciójának nemzeti szinten, szociális partnerek, érdekelt felek, civil szervezetek bevonásával történő meghatározása.[42]

Az egyéni tanulási számlák célja a felnőttek támogatása a képzéshez való hozzáférésben és az egyének képzésben való részvételre irányuló motivációjának a növelése.[43] Olyan virtuális[44] összegről, megtakarítási számláról van szó, amely csak tanulásra fordítható. Az egyéni tanulási számlák megfelelő működésének kulcsa a megfelelő finanszírozás: a költségmegosztás elve alapján különböző finanszírozási források, így a munkavállaló, munkáltató és az állam, közigazgatási szervek, szociális partnerek[45] hozzájárulnak a létesítéséhez, és időt vagy pénzt biztosítanak, amelynek segítségével a munkavállalók kedvük szerint tanulhatnak tovább.[46] Az egyéni tanulási számlák egyrészről növelik az egyén felelősségét a felnőttképzésben, valamint lehetőséget biztosítanak az oktatási költségek megosztására, az egyén fejlődéséhez való hozzájárulásra.[47]

[38] A tanulói és a hallgatói jogviszonyt a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. törvény, a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény és a szakképzésről szóló 2011. évi CLXXXVII. törvény szabályozza.

[39] Szja tv. 3. § 86. pontja: olyan képzés, amelynek résztvevői nem állnak a képző intézménnyel tanulói vagy hallgatói jogviszonyban.

[40] Kit. 151. § (17) bekezdés.

[41] A Tanács ajánlása az egyéni tanulási számlákról, Preambulum (9), (10).

[42] A Tanács ajánlása az egyéni tanulási számlákról, Preambulum (14), (15) bekezdés.

[43] A Tanács ajánlása az egyéni tanulási számlákról, Célkitűzések, 1. a)–b).

[44] Az OECD szerint virtuálisak abban az értelemben, hogy az erőforrásokat csak akkor mozgósítják, ha valóban képzést folytatnak az egyének. Lásd: OECD: *Individual Learning Accounts: Panacea or Pandora's Box?,* Paris, OECD Publishing, 2019. https://doi.org/10.1787/203b21a8-en9. o. (Letöltés: 2025. május 21.)

[45] A Tanács ajánlása az egyéni tanulási számlákról, Preambulum (23), (26) bekezdés.

[46] Európai Közösségek Bizottsága: *Memorandum*, 14.

[47] Rácz Ildikó: Az élethosszig tartó tanulás finanszírozásának innovatív megoldásai, különös tekintettel az egyéni tanulási folyószámlák gondolatára, in Kun Attila (szerk.): *Az egész életen át*

Az egyéni tanulási számlákkal – amelyeknek jogalapja akár jogszabály, akár ágazati, vállalati kollektív szerződés is lehet[48] – teljesen az egyének rendelkeznek, felhalmozhatják, pályamódosításuk során, más tagállamban való jogszerű tartózkodásuk esetén is megőrizhetik jogosultságaikat – idejüket és pénzüket –, és az általuk leghasznosabbnak vélt, akár hosszabb, költségesebb képzésre fordíthatják azokat.[49] Hátrányuk, hogy ugyan a képzés közvetlen költségeit fedezik, és több választási lehetőséget biztosítanak, nem pótolják az egyének bevételkiesését.[50]

Az egyéni tanulási számla konstrukció a 20. század végén történő megjelenése óta reinterpretálásra került. Kezdetben – a svéd és a brit megközelítés szerint – egy bankszámlát jelölt, amelyen oktatási, képzési céllal lehetett pénzt elhelyezni, megtakarítani, és amelyhez később állami támogatás is társult.[51] Az első generációs egyéni képzési számlák tehát egyéni megtakarítási számlák voltak: a megtakarítási folyamatot a kormány támogatta például adókedvezményekkel, megnövelt kamatfizetésekkel.

Számos országban – például Kanadában, Hollandiában, Baszkföldön, valamint az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban[52] – kísérleteztek már az egyéni tanulási számlákhoz hasonló konstrukcióval. A gyakorlatban valamenynyi állam megoldása különböző, és mára elmosódott a határ az egyéni tanulási számlák és az egyéb, tanulást támogató finanszírozási módszerek között.[53]

Az OECD[54] értelmezésében az egyéni tanulási számlák egyetlen tiszta formája a francia konstrukció,[55] más államok pedig hasonló megoldásokat (megtakarítási számlákat, vouchereket) alkalmaznak, amelyeket vagy egyéni tanulási számlaként emlegetnek, vagy egyéb elnevezéssel illetnek.[56]

A megtakarítási számlák esetén az egyén a korábban összegyűjtött megtakarításait egy elkülönített számlán kifejezetten tanulmányi céllal tárolja.[57] Az állam, a közfinanszírozó hatóságok különböző formákban, például adókedvezmények révén vagy közvetlen módon nyújtanak támogatást, és a munkáltató is hozzájárulhat számlán történő pénzelhelyezéssel. Ugyan a gyakorlatban ritka a támogatás ezen

---

tartó tanulás (lifelong learning) jogi keretei a munka világában, különös tekintettel a munkaviszonyra, Budapest, Patrocinium, 2017, 64.

[48] Kun: *Az egész életen át tartó tanulás*, 233.

[49] A Tanács ajánlása az egyéni tanulási számlákról, Preambulum (16).

[50] Lynch: *Investments*, 145.

[51] CEDEFOP: *Individual learning accounts*, Cedefop Panorama series; 163, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009, 11.

[52] Lynch: *Investments,* 144.

[53] CEDEFOP: *ILA*, 12.

[54] Organisation for Economic Co-operation and Development.

[55] OECD: *ILA*, 9.

[56] CEDEFOP: *ILA,* 12.

[57] Rácz: *Az élethosszig tartó tanulás,* 61.

tiszta formája – többek között azért, mert az egyének nem szívesen tartják külön számlán a pénzüket akkor sem, ha meghatározott céllal gyűjtik azt, mivel egy esetleges probléma felmerülése esetén nincs lehetőség a célok közötti átcsoportosításra, míg egy általános számláról akadály nélkül fedezhetik az adott célhoz kötődő kiadásaikat is[58] – az Egyesült Államokban és Kanadában alkalmazott egyéni tanulási számla, illetve a svéd javaslat is a megtakarítási számláknak felelt meg.[59]

A pénzügyi támogatás megvalósulhat voucherek formájában is. Előfordul, hogy az egyes oktatástámogatási rendszereket ugyan egyéni tanulási számlának nevezik, azonban a gyakorlatban voucher formájában működnek.[60] A voucherrendszer lényege, hogy az állam a tanulmányok finanszírozása végett utalvány formájában nyújt támogatást a tanulóknak, illetve gyakran az egyén is hozzájárul a működéséhez. Felfogható az oktatási intézményeknek nyújtott kormányzati támogatás alternatívájaként is: a tanuló a saját tandíját finanszírozhatja az utalványból az általa választott tanintézményben, oktatási szolgáltatónál,[61] tehát nagyobb döntési szabadságot, választási lehetőséget biztosít az egyénnek, azonban nem téríti meg a munkavállaló jövedelmét, amelytől a képzésben való részvétel miatt esik el.[62] Voucherként működik az egyéni tanulási számla például Belgiumban, Németországban, Portugáliában, Skóciában, és Ausztria egyes tartományaiban is.[63]

Egyéni képzési számla Magyarországon

Magyarországon a Digitális Jólét Program szakanyagaiban merült fel az egyéni képzési számla bevezetésének gondolata. Egy 2018-as dokumentum szerint biztosítani kell a felnőttképzéssel kapcsolatos források felhasználásánál az állam, a vállalkozások és az egyének megosztott felelősségét, valamint meg kell vizsgálni az egyéni képzési számla bevezetésének lehetőségét, feltételeit.[64]

Az egyéni tanulási számlák terén a 2024. május 14-én tartott, a Kulturális és Innovációs Minisztérium által szervezett *Egyéni Tanulási Számla rendszerének*

[58] Uo.
[59] OECD: *ILA*, 9.
[60] Uo.
[61] Rácz: *Az élethosszig tartó tanulás,* 62.
[62] Lynch: *Investments*, 145.
[63] OECD: *ILA*, 9.
[64] Digitális Pedagógiai Módszertani Központ: *A magyar digitális munkaerőpiac helyzetelemzésének, valamint a digitális és hagyományos munkaerőpiac nyomon követésére és előrejelzésére szolgáló rendszer koncepciójának kidolgozása. Összefoglalás és javaslatok*, Budapest, 2018. augusztus. https://digitalisjoletprogram.hu/files/0f/9b/0f9b9b13a62d7eda0c8ab2b198a35cf1.pdf (Letöltés: 2025. május 25.)

kialakítása és megvalósítása Magyarországon (HUN-ILA) című projekt és a Készségek Európai Éve[65] közös zárókonferenciája, illetve a 2023 januárja és 2024 májusa között kidolgozott koncepció egyfajta mérföldkövet jelentett hazánkban. A koncepció kidolgozása során átfogó helyzetelemzést végeztek, megvalósíthatósági tanulmányt és részletes cselekvési tervet készítettek annak érdekében, hogy Magyarországon is bevezethetővé váljanak az egyéni tanulási számlák.[66] Az elmúlt évben a megvalósítás érdekében további jelentős előrelépés nem történt. Véleményem szerint – tekintettel arra, hogy a fizetett képzési szabadság terén sem mutatkoztak fejlemények a szakszervezeti törekvések ellenére – a jogintézmény tényleges intézményesítése egyelőre kérdéses Magyarországon.

Összegzés

A LLL közös társadalmi érdekként fogható fel, így mind az államnak, mind a munkáltatóknak és a munkavállalóknak szerepe van a gyakorlati megvalósításában. A hatályos magyar munkajog azonban – álláspontom szerint – nem ösztönzi kellő mértékben az egész életen át tartó tanulást, a tanulmányi szerződésen kívül pedig nem ismer más oktatástámogatási jogintézményt. Annak érdekében, hogy hazánkban az élethosszig tartó tanulást alanyi jogként biztosítsa a jogrendszer, paradigmaváltásra lenne szükség, azonban ennek szakpolitikai realitása megkérdőjelezhető.

Irodalomjegyzék

Szakirodalom

De Vos, Marc: *Work 4.0 and the future of labour law,* Working Paper, 2008.

Kajtár Edit: Tanulmányi szerződésen innen és túl, *Munkajog,* VII. évf., 2023/1, 56–62.

Kun Attila: Az élethosszig tartó tanulást támogató nemzetközi munkajogi szabályozási tapasztalatok. A munkahelyi képzés szerepe az élethosszig tartó tanulásban, in Kun Attila (szerk.): *Az egész életen át tartó tanulás (lifelong learning) jogi keretei a munka világában, különös tekintettel a munkaviszonyra*, Budapest, Patrocinium, 2017, 17–55.

[65] Lásd: Európai Bizottság: *A készségek európai éve (2023).* https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/european-year-skills-2023_hu (Letöltés: 2025. május 26.)

[66] Lásd: Magyarország Kormánya: *Mérföldkőhöz érkezett a magyarországi Egyéni Tanulási Számla (ETSZ) kidolgozása*, 2024. május. 17. https://kormany.hu/hirek/merfoldkohoz-erkezett-a-magyarorszagi-egyeni-tanulasi-szamla-etsz-kidolgozasa (Letöltés: 2025. május 26.)

Kun Attila: Az egész életen át tartó tanulás egyes munkajogi aspektusai, *Miskolci Jogi Szemle*, 17. évf., 2022/2, (1. különszám), 228–237.

Lynch, Lisa M.: Investments in adult lifelong learning, in G. Dau-Schmidt – Seth D. Harris – Orly Lobel (eds.): *Labor and Employment Law and Economics*, Edward Elgar Publishing, 2009, 131–149.

Rácz Ildikó: Az élethosszig tartó tanulás finanszírozásának innovatív megoldásai, különös tekintettel az egyéni tanulási folyószámlák gondolatára, in Kun Attila (szerk.): *Az egész életen át tartó tanulás (lifelong learning) jogi keretei a munka világában, különös tekintettel a munkaviszonyra,* Budapest, Patrocinium, 2017, 56–76.

Hazai jogforrások

A kormányzati igazgatásról szóló 2018. évi CXXV. törvény.

A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény.

A személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény.

Magyar Köztársaság Kormánya, T/4786. számú törvényjavaslat a Munka Törvénykönyvéről, Budapest, 2011. október, Általános Indokolás.

Uniós, nemzetközi joganyag

A fizetett tanulmányi szabadságról szóló 1974. évi egyezmény, ILO, 1974. június 24.

A Tanács ajánlása (2022. június 16.) az egyéni tanulási számlákról (2022/C 243/03).

Az emberi erőforrások fejlesztéséről szóló 2004. évi ajánlás, ILO, 2004. június 17.

Online elérhető források

CEDEFOP: *Hungary*, https://www.cedefop.europa.eu/en/countries/hungary#1

CEDEFOP: *Képzési szabadság, főbb jellemzők és statisztikák*, https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/financing-adult-learning-db/instrument-types/training-leave#key-features-and-statistics

Európai Bizottság: *A készségek európai éve (2023)*, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/european-year-skills-2023_hu

Magyarország Kormánya: *Mérföldkőhöz érkezett a magyarországi Egyéni Tanulási Számla (ETSZ) kidolgozása*, 2024. május. 17. https://kormany.hu/hirek/merfoldkohoz-erkezett-a-magyarorszagi-egyeni-tanulasi-szamla-etsz-kidolgozasa

Munkástanácsok Országos Szövetsége: *VKF - A Munkástanácsok javaslata az Mt. módosítására a tanulmányi szabadság új szabályozásával kapcsolatban*, 2024. január 24., https://munkastanacsok.hu/munkastanacsok-javaslat-az-mt-modositasara-a-tanulmanyi-szabadsag-uj-szabalyozasaval-kapcsolatban/

Egyéb források

Az egész életen át tartó tanulás szakpolitikájának keretstratégiája a 2014/2020 közötti időszakra, Magyarország. https://2015 2019.kormany.hu/download/7/fe/20000/Eg%C3%A9sz%20%C3%A9leten%20%C3% A1t%20tart%C3%B3%20tanul%C3%A1s.pdf

CEDEFOP: *Individual learning accounts*, Cedefop Panorama series; 163, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009.

Digitális Pedagógiai Módszertani Központ: *A magyar digitális munkaerőpiac helyzetelemzésének, valamint a digitális és hagyományos munkaerőpiac nyomon követésére és előrejelzésére szolgáló rendszer koncepciójának kidolgozása: Összefoglalás és Javaslatok*, Budapest, 2018. https://digitalisjoletprogram.hu/files/0f/9b/0f9b9b13a62d7eda0c8ab2b198a35cf1.pdf

Európai Közösségek Bizottsága: *Memorandum az egész életen át tartó tanulásról*, Brüsszel, 2000. október 30., SEC (2000) 1832.

ILO: *Work for brighter future – Global Commission on the Future of Work*, International Labour Organization, Geneva, 2019. https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@cabinet/documents/publication/wcms_662410.pdf

OECD: *Individual Learning Accounts: Panacea or Pandora's Box?*, OECD Publishing, Paris, 2019.

Ratifications of C140 – Paid Educational Leave Convention, 1974 (No. 140). https://normlex.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:11300:0::NO:11300:P11 300_INSTRUMENT_ID:312285:NO

Transzverzális Kompetenciák Keretrendszere (TKKR). Közös transzverzális készségek keretrendszere, 2021. október. https://www.magyarkepesites.hu/pub_bin/TRANSZVERZALIS_KOMPETENCIAK.pdf

A HIVATÁSOS SPORTOLÓK JÁTÉKJOGÁNAK DOGMATIKAI JELLEGŰ VIZSGÁLATA A JOGÁTRUHÁZÓ MEGÁLLAPODÁSOK TÜKRÉBEN

Székely Botond
Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, Magyarország
ORCID: 0009-0004-9427-5255

Absztrakt: A tanulmány hivatásos sportolók átigazolási jogügyleteit vizsgálja, amelyben megállapításre kerül, hogy a játékjog átruházása mint átigazolási jogügylet egy vegyes megállapodás, amelyben az adásvételi szerződés elemei fedezhetők fel. Tehát a magyar jogi szabályozás dogmatikája kollízióban áll az átigazolási jogügyletekkel és a játékos piaci gyakorlatokkal.

Kulcsszavak: játékjog, hivatásos sportolók, átigazolás, átigazolási megállapodás.

THE DOCTRINAL ANALYSIS OF THE PLAYING RIGHT OF THE PROFESSIONAL ATHLETES IN THE LIGHT OF TRANSFER AGREEMENTS

Abstract: The present study examines the transfer agreements of professional athletes, concluding that the transfer agreement is a mixed legal transaction containing elements of a sales contract. It is evident that the doctrines of Hungarian legal regulation are not aligned with the practice of the transfer agreements and the player market.

Keywords: playing right, professional athletes, player transfer, transfer agreement.

Fiatal kutatóink II., 225–235.
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-399-1-15

A hivatásos sportolók átigazolására irányuló jogügyletek alapját egy – a magyar szabályozás által lefektetett – sajátos megoldás képezi. Az átigazolási megállapodások tárgya – többek között – a hivatásos sportoló játékjoga használati jogának átruházása, amely abból a szempontból speciális, hogy a sportoló és az adott sportklub közötti jogátszállás ideiglenes, míg az átadó és az átvevő sportklub között ideiglenes és végleges is lehet.

A kutatás során elsősorban az átigazolási jogügyletek dogmatikai hátterét vizsgáltam a sportklubok között létrejövő megállapodások górcső alá vételével, amit az átigazolások sportszférában betöltött jelentős gazdasági szerepe, illetve a szabályozási háttér és a joggyakorlat között fennálló kollízió indokolt. Kutatási hipotézisem szerint a dogmatikai alapvetésekkel ellentétben a sportklubok közötti megállapodások keretében nem csupán a játékjog használati joga kerül átruházásra egy használati szerződéshez hasonló jogügylet keretében, hanem az adásvételi szerződés elemei is megtalálhatók az átigazolási ügyletek során létrejövő megállapodásokban.

Kutatásaim eredményeként azt a következtetést vontam le, hogy a hivatásos sportolók átigazolására irányuló jogi szabályozás nem áll összhangban a sportszférában kialakult gyakorlattal, valamint hogy az átigazolási jogügyletek során a felek megállapodásaikban egyaránt alkalmazzák a jogátruházásra és az adásvételi szerződésre vonatkozó szabályokat, így ezen megállapodások – mint atipikus megállapodások – a jogátruházás és az adásvétel speciális elegyeként írhatók le.

A vizsgálat során a hipotézisem igazolásához a Sporttörvény és a Polgári Törvénykönyv korrelációja által irányadó jogszabályi rendelkezések alapján vizsgáltam a játékospiaci gyakorlatot, illetve a piaci mechanizmusokat, majd a szerződés alapú jogátruházás sportszerződésekre jellemző alkalmazásának jogi kereteit. A feltárt eredményekre alapozva fogalmaztam meg tézisemet, miszerint a játékjog használati jogának átruházásán túl az átigazolási megállapodásokban a sportklubok az adott játékos foglalkoztatására és a sporttevékenysége által generált közvetett hasznok szedésére irányuló kizárólagos jogosultság átruházásában is megállapodnak. Mindezekből következik, hogy a játékjog használati jogának átruházásáról szóló törvényi rendelkezések a játékospiaci gyakorlat szempontjából önmagukban nem alkalmasak arra, hogy a felek megállapodását mindenre kiterjedően szabályozzák, mert a gyakorlatban a sportklubok megállapodásaikban nem csupán a sportoló játékjoga használati jogának átruházásáról, hanem egyéb kizárólagos jogosultságok adásvétel útján történő átruházásáról is megállapodnak.

A megfogalmazott tézis alapjául szolgáló gondolatmenetet az alábbi fejezetekben mutatom be. Az elemzés átfogó ismertetése érdekében először az

irányadó törvényi rendelkezéseket szükséges áttekinteni. Ezt követően az átigazolási folyamatok jellegét kölcsönző aspektusokat mutatom be, különös tekintettel a labdarúgásra. E tényezők közül kiemelt szerepet játszanak a játékospiaci mechanizmusok, illetve a FIFA szabályzata által kialakított átigazolási rendszer. Mindezen szempontok alapján a törvényi szabályozás által lefektetett dogmatika szembe állítható a játékospiaci gyakorlattal.

A törvényi keretek és az abból eredő kollízió

A hivatásos sportolók átigazolására irányuló megállapodásokat a sportról szóló 2004. évi I. törvény (a továbbiakban: Stv. vagy sporttörvény) szabályozza, amely a játékjogot – mint a sportoló személyéhez fűződő vagyoni értékű jogát – állítja az átigazolási ügyeletek középpontjába. Ugyanis a vonatkozó törvényi szabályozás szerint a sportoló a játékjoga használati jogát ideiglenesen átruházza az adott sportszerveztre a közöttük létrejövő igazolt sportolói jogviszony alapján [Stv. 1. § (3) bek.]. Amennyiben a sportoló egy másik sportszervezetnél kívánja folytatni sporttevékenységét, a sportszervezet és a közte fennálló igazolt sportolói jogviszony megszűnik a megbízási vagy munkaszerződésének megszűnésével egyidejűleg [Stv. 1/B. § (2). bek]. Erre a jogi aktusra a hivatásos sportolók kivásárlása esetén kerül sor, amelynek keretében az átvevő sportszervezet megállapodik az átadó sportszervezettel a játékos átigazolásáról. Tehát a sportoló általi ideiglenes jogátruházással szemben az átigazolási ügyletben részt vevő két sportszervezet megállapodhat a sportoló játékjoga használati jogának ideiglenes vagy végleges átruházásában is, amelyet az átadó sportklub egyszeri ellenértékhez köthet [Stv. 10. § (3) bek.].

A kutatás során feltárt gyakorlat alapján – meglátásom szerint – e törvényi keretek képezik a kollízió alapját. Ugyanis az irányadó jogszabályhelyek által alkotott dogmatika egyértelműen egy szűk értelmezési keretrendszert hivatott biztosítani azáltal, hogy a játékjogot a sportoló elidegeníthetetlen személyhez fűződő vagyoni értékű jogaként definiálja. Továbbá a játékjog megterhelésére irányuló megállapodásokat is semmisnek nyilvánítja [Stv. 9. § (5) bek.]. Azonban a sportolói karrier jellegét, illetve a sportszervezetek sportszakmai stratégiáját és játékospiaci tevékenységüket figyelembe véve felmerül az elméleti lehetősége annak, hogy az előbbiekben ismertetett törvényi kereteken túlmenően, az átigazolási ügyletek akár adásvételi szerződéseknek is tekinthetők. Ugyanis a jogszabályi rendelkezések dogmatikai értelmezése során ellentmondások merülnek fel a játékjog használati jogának sportolóra történő visszaszállásával és annak átruházásával kapcsolatban. Az ellentmondás forrása a sportszervezetek közötti

megállapodásokban rejlik, amelyek a játékjog használati jogának végleges átruházására irányulnak. Amennyiben a sportszervezetek véglegesen ruházzák át a sportoló játékjogának használatát, az a gyakorlatban nem kerül vissza a sportolóhoz, hiszen az átadó klubbal fennálló jogviszony megszűnése után azonnal létrejön egy újabb jogviszony az átvevő szervezettel.

Ebből következik, hogy amennyiben a sportoló sikeresen átigazol, és nem kerül csapat nélküli státuszba, sporttevékenységét folytatólagosan fejti ki, ezáltal a játékjog használati joga érdemben nem száll vissza rá. Ebben az esetben a játékjog használatának átruházására irányuló megállapodások helyett a játékjog adásvételének lehetősége is felmerülhet. Ugyanis az átadó sportszervezet véglegesen válik meg a sportolótól és játékjogának használatától, amely egy sorozatos átigazolási folyamat során mindig egy újabb sportszervezetre száll át, mindaddig, amíg a sportoló nem kerül csapat nélküli státuszba, vagy nem fejezi be pályafutását. Ebből adódóan a sportoló pályafutásának befejezéséig a játékjog használata érdemben nem száll vissza rá, mivel a karrier végeztével kilép a játékospiacról, így a játékjog mint vagyoni értékű jog és annak használatának átruházása nem értelmezhető. Meglátásom szerint ilyen esetekben a játékjog elválik a sportolótól, mivel a folyamatos átigazolások következtében nem tud, vagy csak korlátozottan tud rendelkezni vele.

Az átigazolási jogügyleteket alakító tényezők

Játékospiaci mechanizmusok

A játékospiac működési mechanizmusa évek óta konzisztensnek bizonyul, amely alátámasztja az átigazolások meghatározó szerepét. A korábbi évek játékospiaci statisztikái is ezt a tendenciát igazolják. A FIFA legfrissebb adatai szerint a 2025-ös téli átigazolási időszakban a férfi labdarúgásban a csapatok 5863 nemzetközi átigazolási tranzakciót bonyolítottak le, melyek összértéke elérte a 2,35 milliárd dollárt.[1] Fontos kiemelni, hogy ezek az adatok kizárólag a 2025-ös téli átigazolási időszak volumenét tükrözik, ami a FIFA vonatkozó szabályozása alapján legfeljebb négy hétből álló időszakot ölelhet fel.[2] A FIFA statisztikái

[1] FIFA, International Transfer Snapshot (January 2025). https://inside.fifa.com/transfer-system/international-transfer-snapshot (Letöltés: 2025. június 1.)

[2] A FIFA Játékosok Státusza és Átigazolási Szabályzatának (Regulations on the Status and Transfer of Players) 3. fejezet 6. § (1) bekezdése alapján az országos sportszövetségek maguk határozhatják meg a szabályzataikban az átigazolási időszak idejét és tartamát. Évente két átigazolási időszak van.

továbbá rávilágítanak, hogy a Magyar Labdarúgó Szövetség (MLSZ) hatáskörébe tartozó átigazolási ügyletek során a magyar klubok összesen 4,7 millió dollárt fordítottak hivatásos férfi labdarúgó játékosok szerződtetésére, miközben a játékosok átigazolásából, vagyis eladásából 3,74 millió dollár bevételre tettek szert.[3]

E piaci folyamatok alakítják részben a klubok sportszakmai és gazdasági stratégiáit, amely aspektusok nélkülözhetetlen részét képezik a professzionális csapatok működésének. A sportszakmai és gazdasági szempontok egymásból fakadnak, folyamatos kölcsönhatásban állnak egymással. A gazdasági stratégia elsődleges célja a sportszervezet számára olyan pénzügyi háttér megteremtése, amely lehetővé teszi a sportszakmai célok elérését és a klub hosszú távú fenntartását. Ezzel párhuzamosan a sportszakmai célok elősegítik a kitűzött eredmények elérését, amely pozitív hatással van a sportszervezet gazdasági prosperitására. Mindezek eredményeként a sportszervezeteknek lehetősége nyílik játékosállományuk fejlesztésére, amely megvalósulhat a már foglalkoztatott sportolók képességeinek fejlesztésével, illetve új játékosok szerződtetésével, akik megfelelő képességeikkel kiegészítik a csapat teljesítményének hiányosságait.

Mindkét esetben a klubok a tehetség és a potenciál azonosítására törekszenek, ezért egy úgynevezett „tehetségfelvételre/tehetségmegszerzésre" („talent acquisition") irányuló stratégiát alkalmaznak, amely a tehetségek felkutatására, toborzására és a legígéretesebb játékosok megtartására fókuszál. E stratégia célja, hogy megfelelő módszerek alkalmazásával előre jelezzék a sportoló jövőbeli teljesítőképességét. Ennek érdekében a klubok figyelembe veszik a sportoló természetes adottságait, szociális hátterét és neveltetését. A folyamat kivitelezése klubonként eltérő lehet, mivel egyes csapatok a versenyek és a ligák megnyerésére koncentrálnak, míg más klubok a tehetséggondozás által kívánják elérni pénzügyi céljaikat. A tehetségfelvételre vagy a felvásárlásra irányuló stratégia átgondolt kidolgozása elengedhetetlen a sportszervezetek sikeres működése szempontjából.[4]

A potenciális teljesítőképesség feltárását követően a tehetség értékelése és mérlegelése következik, mely folyamat során a klubok azt vizsgálják, hogy az adott játékos illeszkedik-e a csapatba és a betöltendő pozícióba. Ennek megítéléséhez a sportoló fizikális és mentális adottságait, valamint statisztikai mutatóit elemzik. A sporttudomány jelenlegi állása szerint két fő módszertan áll rendelkezésre a sportolók tehetségének és potenciáljának felmérésére. Az egyik a „természetes

[3] FIFA International Transfer Snapshot (January 2025), Men's professional football. https://inside.fifa.com/transfer-system/international-transfer-snapshot/mens-professional-football (Letöltés: 2025. június 1.)

[4] Abdulsamad Olajide Yusuf – Oladele IsiakaOladipo: Talent acquisition, in Paul M. Pedersen (ed.): *Encyclopedia of Sport Management,* Edward Elgar Publishing, 2021, 483.

kiválasztás" („natural selection"), amelynek célja olyan sportolók azonosítása, akik már a sportágban „scouting" tevékenység során kiválasztásra kerültek, vagyis a sportágba integrálódva, sportágspecifikus értelemben már felépített játékosként tevékenykednek. A másik módszertan a „tudományos kiválasztás" („scientific selection"), amelynek keretében a sportklubok az adott sportág szakmai szempontjai és értékei alapján mérlegelik a sportolókban rejlő lehetőségeket.[5]

Mindezeken túlmenően, a játékosok szerződtetése során egy bizonyos szint felett a sportklubok figyelembe veszik a sportoló „celeb" státuszát, azaz a hírnevét és annak szórakoztatóipari befolyását. A fentebb ismertetett sportszakmai szempontokon és sporttudományi módszertanokon túl tehát a játékos marketingpotenciáljának eszközként való alkalmazása is releváns tényezővé válhat, különösen abban az esetben, ha a klub nem kizárólag a sportteljesítménnyel és az eredmények elérésével kívánja gazdasági célkitűzéseit megvalósítani. A sportoló ismertsége, felismerhetősége és egyedi karaktere ugyanis indirekt módon elősegítheti a profitgenerálást, mivel piaci jelenlétét a többi sportoló közül kiemeli. Ez ösztönzőleg hathat a sporttermékek fogyasztására a közönség körében, továbbá megalapozhatja a brandépítést és az arculatformálást.[6] A statisztikai adatok, illetve a klubok működési stratégiái alapján megállapítható, hogy a csapatsportok, különösen a látványcsapatsportok esetében a játékospiacon végbemenő tranzakciók jelentős hatást gyakorolnak. Ezért a piacok működésére általánosan jellemző módon a sportszervezetek közötti ügyletek is egy kereslet-kínálat alapú gazdasági folyamatra épülnek, amely az adott sportág játékospiacának sajátosságait tükrözi.[7]

Szerződési gyakorlatok a nemzetközi piacon

A FIFA Játékosok Státuszára és Átigazolására vonatkozó szabályzata (Regulations on the Status and Transfer of Players, a továbbiakban: RSTP) szigorú kereteket szab a játékosok átigazolására vonatkozóan, amely jelentős mértékben befolyásolja a játékospiaci tranzakciókat és a játékosok csapatok közötti mozgását. A jelenleg hatályos rendelkezések értelmében a hivatásos játékosok írásba foglalt

[5] Abdulsamad Olajide Yusuf – Oladele IsiakaOladipo: Talent evaluation, in Paul M. Pedersen (ed.): *Encyclopedia of Sport Management,* Edward Elgar Publishing, 2021, 484.

[6] Jessica R. Braunstein-Minkove: Endorsement, in Paul M. Pedersen (ed.): *Encyclopedia of Sport Management,* Edward Elgar Publishing, 2021, 163-164.

[7] A játékospiaci árakat meghatározó tényezőkkel kapcsolatban bővebben lásd: Craig A. Depken II. – Tomislav Globan: Footbal transfer fee premiums and Europe's big five, *Sourthern Economic Journal*, 2021/3.

szerződéssel rendelkeznek és labdarúgó tevékenységükért járó díjazásuk meghaladja a tevékenységük által felmerült tényleges költségeket.[8] A játékos csapatához való tartozását, azaz igazolt státuszát a nemzeti szövetség által működtetett elektronikus rendszerben kell regisztrálni. Ez a rendszer tartalmazza az adott nemzeti szövetséghez tartozó valamennyi csapat igazolt amatőr és hivatásos játékosának adatait, elősegítve ezzel az átlátható működést.[9] Az igazolással kapcsolatban kulcsfontosságú, hogy egy játékost egyidejűleg csak egy klub regisztrálhat.[10] Ez alapján határozható meg, hogy az adott játékos melyik csapat szervezeti kereteibe illeszkedik, illetve melyik csapat jogosult a játékos sporttevékenységének irányítására, és melyik csapat kötelékében vehet részt a versenyrendszerben.

Az ismertetett igazolási rendszer kétségtelenül befolyásolja a játékospiac működését, és ezáltal a játékosok átigazolására irányuló megállapodások szerződéses feltételeinek kialakítását is. A nemzetközi átigazolások gyakorlata rávilágít ezen folyamatok komplexitására, hiszen egy játékos csapatváltása során számos jogviszony megszűnik, illetve szinte egyidejűleg új jogviszonyok jönnek létre. A nemzetközi szakirodalom két fontos szerződéses kikötést emel ki az átigazolásokkal összefüggésben: a játékosok munkaszerződései rendszerint tartalmaznak egy kivásárlási klauzulát („buy-out clause") és egy kötbérfizetési klauzulát („liquidated damages clause"), amelyek kompenzációs lehetőséget biztosítanak a foglalkoztató klub számára abban az esetben, ha a játékos foglalkoztatásának joga egy másik klubhoz kerül. Fontos azonban megkülönböztetni a két klauzulát, mivel a kivásárlási klauzula a játékos számára biztosít jogot arra, hogy egyoldalúan felmondja a szerződését, és kilépjen a klub foglalkoztatási kötelékéből egy előre meghatározott összeg megfizetése ellenében. Ezzel szemben a kötbérfizetési klauzula értelmében a játékos szerződésszegés esetén köteles megfizetni a szerződésben előre rögzített összeget, melynek elmulasztása rendszerint sportszankciós eljárást von maga után.[11]

Mindezeken túlmenően említést érdemel egy további szerződéses kikötés, melyet a felek a gyakorlatban gyakran rögzítenek az átigazolási megállapodásokban. Az értékesítési klauzula („sell-on clause") az átadó klub szempontjából meghatározó eleme a megállapodásnak, azonban a FIFA nem definiálja a záradék fogalmát. Emiatt a CAS (Court of Arbitration for Sport) ítélkezési gyakorlatát kell áttekinteni, mely szerint az értékesítési záradék védelmet nyújt az átadó klub számára a játékos értékének az átigazolást követő hirtelen növekedésével

[8] RSTP 2. § (2).
[9] RSTP 5. § (1).
[10] RSTP 5. § (3).
[11] Frans de Weger – Dannick Luckson: Player transfers, in Robby Houben (ed.): *Research Handbook on the Law of Professional Football Clubs,* Edward Elgar Publishing, 2023, 282–283.

szemben. Amennyiben a játékos által nyújtott sporttevékenység értéke hirtelen, jelentős mértékben emelkedik, és az átvevő klub később magasabb áron értékesíti a játékost egy harmadik klub számára, az átvevő klub köteles kiegészítő vételárat fizetni az átadó klub számára. Ennek következtében az átigazolási megállapodásokban a felek a fizetési kötelezettséget gyakran két részre bontják, amelyek egy határozott és egy feltételes díj megfizetéséből állnak.[12]

Az átigazolási megállapodások dogmatikájának lehetséges újra értelmezése

A bemutatott piaci mechanizmusok és szerződéses gyakorlatok alapján a játékosok átigazolása nem tekinthető adekvát módon egy hagyományos munkahelyváltásnak vagy egy egyszerű munkaviszony létesítésének. A hivatásos sportolók jogviszonya ugyanis komplexebb, mely az átigazolási tranzakció során a jogi instrumentumok széles körű alkalmazását teszi szükségessé. Emiatt az ilyen megállapodások a jogintézmények alkalmazása tekintetében vegyes megoldásokat szorgalmazhatnak, mivel a kialakult gyakorlathoz képest a hatályos magyar szabályozás mögött álló dogmatika túlságosan szűk kereteket biztosít az átigazolási ügyletek gyakorlati megvalósításához képest.[13]

A hatályos magyar szabályozás dogmatikai alapvetéseinek kiindulópontjaként szükséges a jogátruházási folyamat kontextusában vizsgálni a jogok forgalomképességének kérdését. Ugyanis forgalomképesség hiányában a felek nem ruházhatják át érvényesen a megállapodás tárgyát képező jogot, és nem támaszthatnak vele szemben ellenértéket. A játékjog konstrukcióját a jelenleg hatályos 2004. évi I. törvény rögzíti, amelynek hatálybalépésekor a polgári jogi jogügyletekre a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: régi Ptk.) rendelkezéseit kellett alkalmazni. Ebben az időszakban a sport területén a játékosok átigazolása és értékesítése már bevett gyakorlatnak számított, mely implikálta a játékjog átruházhatóságát, mint az átigazolás és a sporttevékenység kifejtésének alapját. Azonban a régi Ptk. nem rendezte egyértelműen a jogok forgalomképességét, mivel az egyes jogok forgalomképességét külön törvények rögzítették speciális jelleggel. Így például a Stv. a játékjog átruházásának a lehetőségét rögzítette, míg a régi Ptk. ezzel párhuzamosan az egyes jogok

[12] CAS 2010/A/2098. Idézi Frans – Dannick: *Research Handbook on the Law of Professional Football Clubs*, Edward Elgar Publishing, 2023, 284–285.

[13] M. Tkalych: On the legal nature of the contract on the transfer of professional athlete from one sports club to another (transfer contract), *Law of Ukraine: Legal Journal*, 2015/12, 108–116.

forgalomképtelenségéről rendelkezett, amelyből az következett, hogy a jogok forgalomképessége lett volna a főszabály.[14]

A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) a korábbi bizonytalanságot orvosolva kiterjesztette az adásvételi szerződés tárgyát, kimondva, hogy a dolog adásvételére vonatkozó szabályok megfelelően alkalmazandók az olyan szerződésekre is, amelyekből jog vagy követelés visszterhes átruházására vonatkozó kötelezettség származik. Mivel az adásvétel az árutulajdon bármely tárgyának átruházására irányuló szerződés, melynek tárgya az ingó és ingatlan vagyon mellett jog is lehet,[15] így a játékjog adásvételére irányuló megállapodás megkötése alapvetően nem kizárt. Ezt a megállapítást támasztja alá a korábbi szakirodalmi hivatkozás is, mely szerint a régi Ptk. idején az Stv. mondta ki expressis verbis a játékjog forgalomképességét. Ezzel kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a Ptk. a testetlen dolgok elidegenítésére is kiterjeszti a dolgok visszterhes és ingyenes elidegenítésére vonatkozó szabályokat, viszont azok nem tartoznak a tulajdonjog tárgykörébe.[16] Mindezek értelmében a játékos átigazolására irányuló megállapodás tárgya nem minősül tulajdonátruházásnak, azaz a bemutatott piaci mechanizmusok ellenére az átadó klub dogmatikai értelemben nem a játékost és annak sportteljesítményét értékesíti áruként az átvevő klub számára.

Az egyes jogokból eredő jogosultságok harmadik fél általi gyakorlásának eltérő megközelítése árnyalhatja az átigazolással járó jogátruházás dogmatikai jellegét, mivel a jogosultságok gyakorlása nem kizárólag adásvétel útján valósulhat meg a megszerzett immateriális javak alapján. A Ptk. lehetővé teszi a joghaszon élvezetét, amely szerint, ha a haszonélvezet tárgya olyan jog, mely alapján valamilyen szolgáltatás követelhető, a haszonélvező és a szolgáltatásra kötelezett közötti jogviszonyra azok a szabályok irányadóak, melyek a jog átruházása esetén a jog megszerzője és a kötelezett közötti jogviszonyra vonatkoznak [Ptk. 5:157. §]. Tehát a Ptk. rendelkezései alapján az átigazolási ügyletek elméletileg irányulhatnak a játékjog haszonélvezetére, mely lehetővé teszi az átvevő klub számára, hogy a játékos játékjogát birtokában tartsa, használja, hasznosítsa, és annak hasznait szedje. Ez jelen esetben azt jelenti, hogy a klub felhasználhatja, illetve hasznosíthatja az adott játékos fizikai, szellemi és sportteljesítményét, továbbá szedheti az ebből származó hasznokat.

A játékospiaci mechanizmus ismertetése során a sportklubok gazdasági és pénzügyi tevékenységei kerültek előtérbe, amelyhez meglátásom szerint szorosan

[14] Gárdos Péter: Követelések és jogok az új Polgári Törvénykönyvben, *Gazdaság és Jog*, 2008/7–8., 25–31.

[15] Verebics János: Az üzleti élet szerződései az új Ptk.-ban, *Magyar Jog*, 2013/10, 589.

[16] Miczán Péter: A szerződésalapító jogtípusokról, *Magyar Jog*, 2013/6, 330.

kapcsolódik a játékosok játékjogán elméletben fennálló haszonélvezet és annak útján gyakorolt felhasználási és hasznosítási jogosultság lehetősége. Ennek értelmében a klub a játékos sportteljesítményének hasznosításából, a sportteljesítményből mint szolgáltatásból, és a versenyen való indulásra irányuló követelésből tartja fenn szervezeti működését, illetve termel profitot. Ezen elméleti megközelítése azt implikálja, hogy az átigazolási megállapodások keretében a klubok valójában haszonélvezet átruházására kötnek szerződést. Ebbe a konstrukcióba illeszkedik az a rendelkezés is, mely szerint a haszonélvezettel terhelt jog vagy követelés a haszonélvezetre kiterjedő hatállyal a haszonélvező hozzájárulásával szüntethető meg szerződéssel, vagy változtatható meg a haszonélvező hátrányára [Ptk. 5:156. §]. Ebből következően az átigazolási megállapodások részét képezheti az a szerződési feltétel, melynek értelmében a játékos aktuális klubja hozzájárul a haszonélvezet megszüntetéséhez. Az új klub pedig a játékos regisztrálásával a haszonélvezet aspektusaihoz hasonló módon, kizárólagos jelleggel, egyedüli haszonélvezőként hasznosítja a játékost mint erőforrást. Így a játékos játékjoga a haszonélvezet szabályozási struktúrájához hasonlóan, jogbirtokként tartható magánál a szerződésben foglalt időtartamig, vagy amíg egy másik klub a konszenzuson alapuló ellenérték fejében ki nem váltja ezt a jogosultsági konstrukciót. A jogbirtokkal (possessio iuris) kapcsolatban azonban fontos megjegyezni, hogy míg a posztklasszikus római jogban a jogintézmény elismert volt, a Ptk. a jogon és követelésen alapítható haszonélvezet lehetőségével fogalmilag kizárja, illetve szükségtelenné teszi a jogbirtok alkalmazását, mivel a jogon és követelésen fennálló haszonélvezet esetében a (jog)birtok nehezen értelmezhető a testetlen dologi jelleg miatt.[17]

Összegzés

A játékjogot övező dogmatika nem feltétlenül teszi egyértelművé, hogy mely szerződéstípus alkalmazása felel meg leginkább az átigazolások szabályozásának, illetve a játékjog adásvételének lehetősége sem feltétlenül vezethető le direkt módon a törvényi rendelkezésekből. Ugyanakkor a jogok átruházására vonatkozó elméleti megközelítések ezt a lehetőséget nem zárják ki. Mindezek alapján valószínűsíthető, hogy a nemzetközi szerződési gyakorlatot és az átigazolás természetét figyelembe véve a magyar szabályozás szerint az átigazolási ügyletek az adott játékos kizárólagos versenyeztetési és sporttevékenységének hasznosítására irányuló jogosultság megváltását jelentik az átadó és átvevő sportklub megállapodásának fényében.

[17] Miczán: *A szerződésalapító jogtípusokról,* 330.

Irodalomjegyzék

Hazai szakirodalom

Gárdos Péter: Követelések és jogok az új Polgári Törvénykönyvben, *Gazdaság és Jog*, 2008/7–8., 25–31.

Miczán Péter: A szerződésalapító jogtípusokról, *Magyar Jog*, 2013/6, 330

Verebics János: Az üzleti élet szerződései az új Ptk.-ban, *Magyar Jog*, 2013/10, 589.

Nemzetközi szakirodalom

Braunstein-Minkove, Jessica R.: Endorsement, in Paul M. Pedersen (ed.): *Encyclopedia of Sport Management,* Edward Elgar Publishing, 2021, 163–164.

Depken, Craig A. II. – Globan, Tomislav: Footbal transfer fee premiums and Europe's big five, *Sourthern Economic Journal*, 2021/3.

De Weger, Frans– Luckson, Dannick: Player transfers, in Robby Houben (ed.): *Research Handbook on the Law of Professional Football Clubs,* Edward Elgar Publishing, 2023, 282–283.

Tkalych, M.: On the legal nature of the contract on the transfer of professional athlete from one sports club to another (transfer contract), *Law of Ukraine: Legal Journal*, 2015/12, 108–116.

Yusuf, Abdulsamad Olajide– Oladipo, Oladele Isiaka: Talent acquisition, in Paul M. Pedersen (ed.): *Encyclopedia of Sport Management,* Edward Elgar Publishing, 2021, 483–484.

Jogszabályok és szabályzatok

2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről (Ptk.).

2004. évi I. törvény sportról (Stv.).

FIFA Regulations on the Status and Transfer of Players (RSTP).

További források

FIFA, International Transfer Snapshot (January 2025). https://inside.fifa.com/transfer-system/international-transfer-snapshot

FIFA International Transfer Snapshot (January 2025), Men's professional football. https://inside.fifa.com/transfer-system/international-transfer-snapshot/mens-professional-football

AZ ÖSSZBÜNTETÉSI ELJÁRÁS, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ INDÍTVÁNYRA

Dorang Zsanett
Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, Magyarország
ORCID: 0009-0000-7980-7138

Absztrakt: A tanulmány rövid áttekintést ad az összbüntetési eljárás szabályozásáról az 1896. évi XXXIII. törvénycikk a bűnvádi perrendtartásról napjainkig, elsősorban az eljárás megindítására vonatkozó szabályozásra fókuszálva. Majd a 6/2024. Jogegységi határozattal összefüggésben a hangsúly az indítványra, annak egységes megítélésére helyeződik át.

Kulcsszavak: összbüntetés, összbüntetési eljárás, indítvány, elítélti hozzájárulás, jogegységi határozat.

THE PROCEDURE FOR THE CONSOLIDATION OF SENTENCES, WITH SPECIAL REGARD TO THE MOTION

Abstract: The study provides a brief overview of the regulation of the cumulative sentencing procedure from Act XXXIII of 1896 on Criminal Procedure to the present day, focusing primarily on the rules governing the initiation of the procedure. It then shifts its emphasis to the motion and its uniform interpretation in connection with Uniformity Decision No. 6/2024.

Keywords: consolidation of sentences, procedure for the consolidation of sentences, motion, consent of the convicted person, uniformity decision.

Fiatal kutatóink II., 237–249.
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-399-1-16

Dorang Zsanett

Bevezetés

A 2024/2025. évi Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program keretében az összbüntetés jogintézményével foglalkoztam. Jelen munkában kutatásomnak egy részét, az összbüntetési eljárásra vonatkozó vetületét kívánom bemutatni, amely középpontjában a 6/2024. Jogegységi határozat állt. A tanulmányban az összbüntetési eljárás szabályainak főbb változásainak ismertetését követően a hangsúly az összbüntetési indítványra helyeződik.

Történeti áttekintés

Az összbüntetés jogintézménye már a magyar büntetőtörvénykönyv a bűntettekről és vétségekről szóló 1878. évi V. törvénycikke óta ismeretes jogrendszerünkben. A kezdetekben azonban a halmazati büntetés és az összbüntetés szinonimaként élt. A bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. törvénycikk 517–518. §-a rendelkezett az összbüntetési eljárásról, amely a „Jogerős ítéletekkel megállapított több szabadságvesztés-büntetés végrehajtása" címet viselte. Az 518. § értelmében „az összbüntetés meghatározása, illetve a büntetések egyesítése a kir. Ügyészség vagy az elítélt indítványára történik". Az említett szakaszhoz fűzött indoklás szerint „az eljárás megindítását a javaslat az elítélt vagy a kir. Ügyészség indítványához köti. Az eldöntendő kérdés nem érinti annyira a közérdeket, hogy miatta hivatalból való intézkedésre szükség volna."

A büntetőtörvénykönyv általános részéről szóló 1950. évi II. törvény 57. §-a is a mai értelemben vett halmazati büntetésként hivatkozott az összbüntetésre.[1] Ugyanakkor a büntető perrendtartásról szóló 1951. évi III. törvény (a továbbiakban: 1951. évi Be.) rendelkezett az utólagos összbüntetésbe foglalásról. Az 1951. évi Be. 228. § (2) bekezdésének értelmében az eljárás az ügyész vagy a terhelt indítványára indulhatott meg. A 228. § (3) bekezdése jelentős változást hozott azáltal, hogy lehetővé tette a kérdés zárt tanácsülésen való elintézését, amelyre korábban csak tárgyalás útján volt mód. Az egyszerűsítés indoka célszerűségi szempont volt. A különleges eljárásokról, így az összbüntetésbe foglalásról is elmondható, hogy az ügyek csak a büntetőeljárás egy részét érintik, így a tárgyalás mellőzése nem kifogásolható, amellett idő- és költséghatékonysági

[1] 57. § (1) Ha ugyanannak az elkövetőnek egy vagy több cselekménye több bűntettet valósít meg (bűnhalmazat), a büntetést valamennyi bűntettért egy büntetésbe foglalva kell kiszabni (összbüntetés).

érvek is felhozhatók. Ugyanakkor a bíróság továbbra is elrendelhette a felek előzetes meghallgatását, amennyiben azt indokoltnak érezte.[2]

A bűnhalmazat és az összbüntetés szétválasztását a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről szóló 1961. évi V. törvény (a továbbiakban: 1961. évi Btk.) tette meg azáltal, hogy a „halmazat és halmazati büntetés", majd külön az „összbüntetés" alfejezeteket használta, hogy elkerülje a nyelvhasználati nehézségeket.[3]

A jelenleg hatályos összbüntetési szabályokhoz közel álló szabályozást így az 1961. évi Btk. vezette be és a jogalkotó a büntetőeljárásról szóló 1962. évi 8. törvényerejű rendelet (a továbbiakban: 1962. évi Be.) 283. §-a által alkotta meg a hozzá kapcsolódó eljárásjogi szabályokat.[4] Az 1962. évi Be. két fontos változást vezetett be az összbüntetésbe foglalás kapcsán. Egyrész sajátos illetékességi szabályokat állapított meg az eljárás gyorsabb lefolytatás érdekében. Másrészt, a 283. § (3) bekezdése lehetővé tette az eljárás hivatalból történő lefolytatását, amelyet a jogalkotó azzal indokolt, hogy ez igazodik az összbüntetés jellegéhez.[5]

A büntetőeljárásról szóló 1973. évi I. törvény (a továbbiakban: 1973. évi Be.) nem rendelkezett az összbüntetési eljárás megindulásának módjáról. Gál Andor megállapítása szerint ennek „oka azon jogalkotói megközelítésben keresendő, amely az összbüntetési eljárás megindításának módjaként az ex officio eljárást határozta meg".[6] A 378. § (2) bekezdése azonban meghatározza, hogy az összbüntetésbe foglalást ítélettel, az erre irányuló indítvány elutasítását végzéssel mondja ki, ebből következik, hogy az összbüntetésbe foglalás nem vált hivatalbóli eljárássá. Azonban az 1973. évi Be. 223. § (3) bekezdése által bevezetett norma értelmében „az ítélet jogerőre emelkedése esetén a bíróság, ha ennek feltételei fennállnak, lehetőleg azonnal lefolytatja az összbüntetési eljárást". A törvényhez fűzött indoklásban a jogalkotó érveléssel nem élt, mindösszesen annyit állapított meg, hogy „különleges eljárás helyett lehetőleg azonnal le kell folytatni az összbüntetési eljárást is".[7] Az összbüntetési eljárás ezáltal szinte hivatalbóli eljárássá vált, hiszen az indítványra történő eljárás kivételes lett.[8] Az elítélti hozzájárulás ekkor még nem volt ismeretes szabályozásunk körében, így a bíró az összbüntetésbe foglalásról, az összbüntetésbe foglalandó ítéletek köréről, illetve

[2] 1951. évi Be. XII. fejezet. A különleges eljárásokhoz (228–237. §) fűzött indoklás.
[3] 1961. évi Btk. 65. §-hoz fűzött indoklás.
[4] Lásd még Gál Andor: A Kúria jogegységi határozata az összbüntetési indítvány egységes elbírálásának követelményéről, *Magyar Jog*, 2024/10, 613–616.
[5] 1962. évi Be. XIII. fejezet. A különleges eljárásokhoz fűzött indoklás.
[6] 1973. évi Be. 378. §, Gál: *A Kúria,* 613–616.
[7] Uo. 223. §-hoz fűzött indoklás.
[8] Lásd még Gál: *A Kúria,* 613–616.

az összbüntetés mértékéről – a törvény betartása mellett – saját belátása szerint döntött.

A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (a továbbiakban: 1998. évi Be.) is átvette azon szabályt, hogy a jogerős ítélet után lehetőleg azonnal le kell folytatni az összbüntetési eljárást.[9] A törvényhez fűzött indoklás további információt nem ad, lényegében meg sem említi. A tárgyalt rendelkezés a törvény egész hatálya alatt változatlanul alkalmazható volt. Az 1973. évi Be. szabályozásához képest a „ha ennek feltételei fennállnak" kitételt nem tartalmazta, ugyanakkor a kommentárban megjelent. Így a szükséges törvényi feltételekhez tartozott, hogy az ítéletnek, annak kihirdetésekor nyomban jogerőre kellett emelkednie; a korábbi, összbüntetéssel érintett iratoknak, illetve az adatoknak rendelkezésre kellett állniuk; szükséges volt, hogy a vádlott valamennyi bűncselekményét a legkorábban hozott ítélet jogerőre emelkedése előtt követte el; valamint, illetékességi és hatályköri akadályai az eljárás lefolytatásának nem voltak. Sajátos volt a tekintetben, hogy egy tárgyalás keretén belül a bíróság két határozatot hozott.[10]

Az 1998. évi Be. szabályait tekintve jelentős módosítást vezetett be a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény hatálybalépéséhez kapcsolódó átmeneti rendelkezésekről és egyes törvények módosításáról szóló 2012. évi CCXXIII. törvény. A módosító jogszabály 166. §-a által a következő bekezdés lépett hatályba:

> Az összbüntetési eljárást a bíróság hivatalból vagy indítványra folytatja le. Az összbüntetési eljárás lefolytatását az elítélt, a védő vagy az ügyész indítványozhatja. Az összbüntetési eljárás lefolytatásához – kivéve, ha azt az elítélt indítványozta – az elítélt hozzájárulását minden esetben be kell szerezni. A bíróság az összbüntetésbe foglalást ítélettel, az erre irányuló indítvány elutasítását végzéssel mondja ki. Az ítéletben a bíróság az 556. és 557. §-ban foglaltakról is rendelkezhet.

A törvényhozó a változtatást mindösszesen annyival indokolta, hogy a módosításra a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) bevezetése okán volt szükség. A Btk. összbüntetésre vonatkozó szabályai több tekintetben is módosultak, illetve szigorodtak. A jogalkotó ezen szigorodott anyagi jogi szabályok ellensúlyozása érdekében vezette be az elítélt hozzájárulását, és tette meg őt ezáltal az „eljárás urává".[11]

[9] 1998. évi Be. 327. § (6) bekezdés.

[10] Varga Zoltán: Határozat a kényszerintézkedésről és az összbüntetésbe foglalásról, in Bodor Tibor – Csák Zsolt – Máziné Szepesi Erzsébet (szerk.): *Nagykommentár a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvényhez,* Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2016, Be. 327. §-ához.

[11] Lásd még Mózes Katalin: Szigorúbb kedvezmény: mérlegen az összbüntetés, *Ügyészek Lapja*, 2014/6, 28.

A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény (a továbbiakban: Be.) nem tartotta fenn az összbüntetési eljárás azonnali lefolytatására vonatkozó szabályt. Az elítél hozzájárulására vonatkozó normát azonban teljes mértékben átvette.[12] Ezáltal viszont az összbüntetési eljárások nagy többsége már nem hivatalból indul meg, hanem az elítélt vagy a védő kérelmére.[13] A Kúria a közelmúltban meghozott döntése és a 6/2024. Jogegységi határozata keretében foglalkozott indítvány elbírálásának kérdésével.

BH2022. 259 mint előzmény

Az elítélt öt szabadságvesztés összbüntetésbe foglalására tett indítványt. Az S.-i Járásbíróság megállapította, hogy az öt ítélet nem áll egymással kvázi halmazati viszonyban, így azok összbüntetésbe foglalására nincs mód. Azonban a bíróság három ítélet összbüntetésbe foglalására látott lehetőséget, így ítéletében azokat összbüntetésbe foglalta, a többi kettőt pedig elutasította. E körben az elítélt hozzájárulását nem szerezte be.[14]

Az ügy illetékességi összeütközés lévén a Be. 24. § (3) bekezdéséből kifolyólag a Kúria döntését igényelte.[15] Jelen munkámban azonban, terjedelmi korlátok okán, a határozatba felmerült illetékességi kérdéssel nem foglalkozom.[16]

A Kúria egyetértett a Legfőbb Ügyészséggel abban, hogy a bíróságnak egységesen kellett volna döntenie valamennyi szabadságvesztés tekintetében, így ha mindegyik esetében fennállnak a törvényi feltételek, akkor azok összbüntetésbe foglalására sor kerülhet, azonban ha akár egy ítélet is kívül esik a kvázi halmazati viszonyból, akkor az indítványt teljes egészében el kellett volna utasítani. Ebből következik, hogy a részbeni összbüntetésbe foglalás során a bíróság eltér az elítélt indítványától, „ezért e döntés meghozatala előtt az elítélt hozzájárulását a Be 839. § (3) bekezdése alapján be kellett volna szereznie". A Kúria hangsúlyozta, hogy az elítélt hozzájárulásának a beszerzése különösen indokolt abban az esetben, ha az összbüntetésbe foglalásra több lehetőség is van, mivel ellenkező esetben a bíróság döntése érvényesül, amely az összbüntetési eljárás legalapvetőbb szabályát sérti meg.[17]

[12] Be. 839. § (3) bekezdés.
[13] Lásd még Gál: *A Kúria*, 613–616.
[14] BH2022. 259 [3], [6], [19] indoklás.
[15] Uo., [13] indoklás.
[16] Az illetékességgel összefüggésben Kúria a következő megállapítást tette: „Az összbüntetési eljárásra a legutóbb befejezett ügyben eljárt, a magasabb hatáskörű vagy a katonai bíróság büntetőeljárásban eljárt bíróság attól függetlenül illetékes, hogy az általa hozott ítélet összbüntetésbe foglalásának helye van-e."
[17] BH2022. 259. [20]–[21], [26] indoklás.

Így, a Kúria határozatában kimondta, hogy „az összbüntetési indítványról egységesen kell dönteni, az indítványtól eltérő tartalommal, részbeni összbüntetésbe foglalásnak nincs helye. (…) Amennyiben az összbüntetés feltételei az indítvánnyal érintett egyes alapítéletek tekintetében fennállnak, nincs akadálya annak, hogy a terhelt hozzájárulása esetén a feltételeknek megfelelő elítélések tekintetében az összbüntetési eljárást lefolytassa."[18]

6/2024. Jogegységi határozat

Az imént röviden ismertetett, a Kúria által meghozott bírósági határozat a gyakorlat egységesítése tekintetében nem bizonyult elégségesnek, ebből kifolyólag a legfőbb ügyész előzetes döntéshozatali indítványt terjesztett elő a jogegységi eljárás lefolytatása érdekében.

A legfőbb ügyész indítványa

Az indítványozó álláspontja szerint az ítélkezési gyakorlat megosztott azzal kapcsolatban, hogy „miként bírálandó el az elítélt indítványa abban az esetben, ha az összbüntetésbe foglalás feltételei nem valamennyi, hanem csak az indítvánnyal érintett egyes szabadságvesztések tekintetében állnak fenn".[19]

A Legfőbb Ügyész előzetes döntéshozatali indítványában kitért a Btk. 93. § (1) bekezdésében szereplő „összbüntetésbe kell foglalni" megfogalmazásra. Ugyanakkor kifejtette, hogy ezen kötelezettség csak akkor állhat fenn, ha az elítélt ehhez a hozzájárulását adta, és pontosan azokhoz az ítéletekhez adta a hozzájárulását. Amennyiben nem mindegyik, az elítélt által indítványozott ítélet foglalható összbüntetésbe, akkor a bíróság az indítványtól eltérően nem foglalhatja azokat összbüntetésbe. Hiszen a jogalkotó az elítélti hozzájárulást éppen garanciális okokból vezette be. „E rendelkezés az elítélt érdekeit hivatott védeni, célja annak kiküszöbölése, hogy az elítélt hátrányosabb helyzetbe kerüljön az összbüntetésbe foglalás folytán, mint annak hiányában."[20]

Ennek következtében a Legfőbb Ügyész szerint, amennyiben nem foglalható mindegyik az elítélt által indítványozott ítélet összbüntetésbe, de vannak közülük olyanok, amelyek igen, akkor a bíróság abban az esetben teljesíti az említett

[18] Uo., I. és II. pont.
[19] 6/2024. Jogegységi határozat (Jpe.III.60.047/2023/5. szám) [1]–[2] indoklás.
[20] Uo. [6]–[8], [11] indoklás.

Btk. 93. § (1) bekezdésében előírt kötelezettségét, „ha az indítványtól eltérő összbüntetésbe foglalás lehetőségéről tájékoztatja az elítéltet, egyúttal nyilatkoztatva őt arról, hogy ahhoz hozzájárul-e". Amennyiben hozzájárul, a bíróság lefolytathatja az eljárást. A Legfőbb Ügyész kiemeli még a bíróság Be. 39. § (2) bekezdés c) pontjában rögzített általános tájékoztatási kötelezettségét is. Ugyanakkor az indítványozó, ezzel összefüggésben rámutatott arra is, hogy a Be. nem tartalmaz arra vonatkozó szabályt, amely szerint a bíróságnak az „elítélt indítványát el kellene utasítania, majd egy újabb, hivatalból indult eljárásban kell beszereznie a hozzájárulását […]. Ilyen kötelezettséget a Kúria közzétett eseti döntése sem tartalmaz."[21]

A Legfőbb Ügyész az idézet utolsó mondatát az imént ismertetett BH2022. 259. határozatra nézve fogalmazta meg. Ezzel ugyanakkor nem tudok egyetérteni, a döntés indoklása valóban nem tartalmazza, mi több, a Kúria következő mondata a megfogalmazás alapján akár arra is utalhatna, hogy a bíróságnak az összbüntetési eljárás keretében kellett volna beszereznie az elítélt hozzájárulását:

„A megjelölt alapítéletekkel kiszabott szabadságvesztéseket nem teljes körű, hanem csupán részbeni összbüntetésbe foglalása azonban eltér az indítványtól, ezért e döntés meghozatala előtt az *elítélt hozzájárulását* […] *be kellett volna szerezni*." (kiemelés: D. Zs.) Ugyanakkor, ha összevetjük a BH első és második pontjában tett megállapításokat, vagyis hogy részbeni összbüntetésbe foglalásra nincsen mód, ezen esetben *el kell utasítani az indítványt*. Továbbá, ha az indítvánnyal érintett egyes alapítéletek tekintetében a törvényi feltételek fennállnak, akkor az *indítvány elutasítását követően* az arra illetékes bíróság a terhelt hozzájárulása esetén az összbüntetési eljárást hivatalból lefolytathatja. Ha ehhez hozzávesszük azt a tényt is, hogy a Kúria a döntés során az elítélt megkereséséről, illetve tájékoztatásáról nem ír, így véleményem szerint – bár valóban nem kifejezetten konkrét kötelezettségként előírva, de – az indítvány elutasítására vonatkozó gyakorlatot állapít meg.[22]

A Kúria által vizsgált kérdések

A jogegységi eljárás keretében a Kúria négy kérdést vizsgált, ezek a következők:

1. „Ha a bíróság az összbüntetési eljárás iránti – bármely jogosult által előterjesztett – joghatályos indítvány alapján megállapítja, hogy az összbüntetésbe foglalás feltételei

[21] Uo., [12]–[14], [18] indoklás.
[22] Uo., I. és II. pont, [21] indoklás.

csak az indítvánnyal érintett egyes alapítéletek egy része tekintetében állnak fenn, úgy dönthet akként, hogy az indítványról nem az abban szereplő valamennyi szabadságvesztést érintően hoz határozatot?
2. Adhat a bíróság arról a megállapításáról az indítványozónak felvilágosítást, hogy az összbüntetésbe foglalás feltételei álláspontja szerint csak az indítvánnyal érintett egyes alapítéletek egy része tekintetében állnak fenn?
3. A bíróság nyilatkoztathatja-e az indítványozót arról, hogy a felvilágosítás alapján kívánja módosítani az indítványát, illetve az elítéltet, hogy hozzájárul az eredeti indítványtól eltérő, a felvilágosításban foglaltaknak megfelelően módosított indítvány szerinti összbüntetésbe foglaláshoz?
4. Ha az indítványtól eltérő összbüntetésre foglalásra a bíróság szerint több lehetőség adódik, nyilatkozathatja-e az indítványozót arról, hogy valamely lehetőségnek megfelelően módosítja az előterjesztett indítványát, illetve – ha nem az elítélt az indítványozó, úgy az elítéltet –, hogy hozzájárul az eredeti indítványtól eltérő valamely lehetőség szerinti összbüntetésbe foglaláshoz?"[23]

A Kúria indoklása

Az összbüntetési eljárás két, egymástól eltérő eljárási rendet határoz meg. Az egyik az indítványra induló, ezt az ügyész, az elítélt vagy a védő terjesztheti elő. A másik a hivatalbóli, ennél a bíróság saját elhatározásából dönt az anyagi jogi szabályok alapján az összbüntetési eljárás megindításról, amelynek a lefolytatásához be kell szereznie az elítélt hozzájárulását.

A Kúria kiindulópontja az volt, hogy a Be. 839. § (3) bekezdése alapján előterjesztett „ügyészségi, elítélti vagy védői összbüntetésbe foglalás iránti indítvány között az elbírálásuk során nem tehető semminemű különbség, amiből következik, hogy nem vizsgálható elkülönítetten az elítélti indítvány elbírálási rendje".[24]

A Kúria által megállapítottak szerint a törvény nem határoz meg az összbüntetésbe foglalhatóság érdekében a bíróság számára az indítványozó irányába fennálló, az indítvánnyal kapcsolatos felvilágosítási vagy tájékoztatási kötelezettséget. Ezáltal nem teszi lehetővé az indítványozó vagy az elítélt hozzájárulásának a beszerzését sem, ugyanis a törvény kizárólag az indítványról való döntést írja elő.[25]

[23] Uo., [26] indoklás.
[24] Uo., [48] indoklás.
[25] Uo., [53] indoklás.

A Kúria tagadta az előzetes döntéshozatali indítványban megjelenő érvelést, miszerint a bíróságokkal szemben törvényi elvárás lenne, hogy az elítéltet a részére adott felvilágosításban és a hozzájárulás megadására vonatkozó nyilatkozatának beszerzése során valamennyi összbüntetésbe foglalási lehetőségről tájékoztassa, amelyet a funkciómegosztás elvével magyarázott.[26]

A funkciómegosztás a Be. 5. §-ában jelenik meg, amely értelmében: a büntetőeljárásban a vád, a védelem és az ítélkezés elkülönül. Az elv értelmében az eljárási feladatok megoszlanak. A funkciómegosztás elve következtében a „védő nem vádolhat, a vádló nem ítélkezhet, de az ítélkező bíró csak vád alapján járhat el".[27]

Mindezek alapján a Kúria azt a következtetés vonta le, hogy a „bíróság az elé terjesztett indítvány tartalmát felvilágosítással, tájékoztatással és felhívással nem alakíthatja, illetve ezekre alapítottan nem kérheti a megváltoztatását, ugyanis ebben az esetben az indítványozó szerepébe kerül".[28]

Megjegyzi továbbá a Kúria, hogy az

> összbüntetési eljárás iránti indítvány szükségszerűen számot ad az indoklásban arról, hogy az összbüntetésbe foglalás feltételei mely szabadságvesztés vagy szabadságvesztések esetén nem teljesülnek. Ez azonban azzal is járhat, hogy a bíróság egyúttal rögzíti azt is, miszerint valamely szabadságvesztésre vagy szabadságvesztésekre nézve viszont fennállni látszanak a törvényi feltételek. Az indoklásban elhelyezett ilyen tartalmú tényszerű megállapítás továbbra is megengedett.

Az elutasító határozatot követően pedig az elítélt számára újból megnyílik az indítványozás lehetősége.[29]

A Kúria döntése

A fentebb ismerttett érvek alapján a Kúria Jogegységi Panasz Tanácsa a következőképpen válaszolta meg a kérdéseket:

> Az összbüntetési eljárás iránti joghatályos indítványról a bíróságnak egységesen, az abban szereplő valamennyi szabadságvesztést érintően egy határozatot kell hoznia, ekként

[26] Uo., [53], [56] indoklás.
[27] Czine Ágnes: Az alapvető jogok védelme. Az eljárási feladatok megoszlása. Az ítélkezés alapja és a vádhoz kötöttség, in uő (szerk.): *Büntető eljárásjog*, Budapest, Patrocinium, 2020, 18.
[28] 6/2024. Jogegységi határozat (Jpe.III.60.047/2023/5. szám) [56] indoklás.
[29] 6/2024. Jogegységi határozat (Jpe.III.60.047/2023/5. szám).

a) ha az ehhez szükséges törvényi feltételek fennállnak, úgy valamennyi, az indítványban megjelölt szabadságvesztést hiánytalanul összbüntetésbe kell foglalnia, vagy
b) ha a törvényi feltételek nem állnak fenn, az indítványt valamennyi szabadságvesztésre kiterjedően el kell utasítania.
A bíróság az indítványtól eltérően nem foglalhatja összbüntetésbe az abban szereplő szabadságvesztéseket.
Ha a törvényi feltételek hiánya miatt az indítványban foglaltak szerint a szabadságvesztések nem foglalhatók összbüntetésbe, a bíróság nem hívhatja fel az indítványozót – így az elítéltet sem – a részére nyújtott felvilágosítás alapján a hozzájárulása megadására az indítványtól eltérő összbüntetésbe foglalás érdekében.
Ha az összbüntetésbe foglalás feltételei egyes szabadságvesztésekre nézve a bíróság álláspontja szerint fennállnak, az alaptalan összbüntetési eljárás iránti indítvány elutasítását követően az összbüntetési eljárást hivatalból lefolytathatja, ha ehhez az elítélt hozzájárul.

Zárógondolatok

Ha a bíróság az elítélt indítványától eltérően foglalja összbüntetésbe a végrehajtandó szabadságvesztéseket, az törvényellenes. Ez nem fogadható el, a téves gyakorlat visszaszorításához a jogegységi határozat megállapításai is hozzájárulnak.

A funkciómegosztás elve elsősorban az ítélkezés körében érvényesülő elv, amelyhez szorosan kapcsolódik a vád, illetve az ítélkezés monopóliuma, továbbá a vádhoz kötöttség. Az összbüntetési eljárás a Be. 837. § (2) bekezdés b) pontja értelmében a különleges eljárások között szerepel.

> Az összbüntetés megállapítása során a bíróság az alapítéletekkel kiszabott jogerős büntetéseket veszi alapul, azok felülbírálatára, újraértékelésére azonban nincs lehetőség. […] Az összbüntetés célja az, hogy a terheltet utólag olyan helyzetbe hozza, mintha a különböző eljárásokban elbírált cselekményeit a Btk. kötelező szabályának megfelelően egy eljárásban elbírálva halmazati büntetéssel sújtották volna."[30]

Ebből kifolyólag az összbüntetési eljárás célja más; amennyiben a törvényi feltételek fennállnak – utalok itt elsősorban arra, hogy mindegyik korábban kiszabott büntetés végrehajtandó szabadságvesztés, vagy annak végrehajtását utóbb elrendelték –, az elítélt az összbüntetéssel jobban jár. Az összbüntetés ezen oknál fogva tekinthető egy halmazatpótló jogintézménynek, amely a külön-külön

[30] 10/2018. (VII. 18.) AB határozat [22], [28] indoklás.

eljárásokban való elbírálás által – a legtöbb esetben[31] – keletkezett hátrány kiküszöbölésére hivatott. Így, álláspontom szerint nem értékelhető a funkciómegosztás elve akkora hangsúllyal, amekkorát a Kúria helyezett rá.[32] A legfőbb ügyész hivatkozott az összbüntetés jogrendszerbeli funkciójára, vagyis, hogy a jogintézmény célja a hátrányok kiküszöbölése, így az elítélt érdekeit szolgálja. A Kúria álláspontja szerint ez „értékelendő szempontként vagy érvényesítendő követelményként nem jelenik meg".[33] Szomora Zsolt álláspontja szerint ezáltal a Kúria egy jelentős kérdésben hagyja tudatosan figyelmen kívül a jogintézmény szabályozási funkcióját.[34] A jogintézmény anyagi és eljárásjogi szabályai külön nem kezelhetők, álláspontom szerint a Btk. 93. § (1) bekezdésben szereplő „összbüntetésbe kell foglalni" kitétel egy értékelendő szempont, illetve követelmény az összbüntetésbe foglalás során, ugyanakkor nem következik belőle, hogy a bíróságoknak többletkötelezettségeket állapítana meg, még akkor sem, ha összevetésre kerül a Be. 39. § (2) bekezdés c) pontjában megjelenő tájékoztatási kötelezettséggel.

Mindezeken kívül, egyetértek Gál Andor azon megállapításával, hogyha a tájékoztatás az összbüntetés tartamáról, vagy lehetséges tartamáról az ítélet előtt sérti a funkciómegosztást, akkor az elutasító határozatot követően is sérti abban az esetben, ha az elítéltnek van lehetősége újból, ekkor már ezen információ tudatában indítványozni az összbüntetési eljárást, sőt maga a bíróság is megindíthatja hivatalból és lefolytathatja az eljárást, amennyiben beszerezi az elítélt hozzájárulását. Ennek alapján kijelenti, hogy ha konzekvensen követnénk a Kúria indoklása alapján a funkciómegosztás elvét az összbüntetési eljárásban, akkor az elutasító ítéletből sem szabadna, hogy kiderüljön a törvényileg viszont összbüntetésbe foglalható ítéletek köre, ha utána újbóli indítványt lehet benyújtani.[35] Ezen megoldás azonban számos elutasító döntéshez vezetne akár egy elítélttől is, így az elutasítást követően hivatalból lenne érdemes megindítani az

[31] Vö.: Székely Ákos: Az összbüntetés helyéről- helytelenségéről, in Varga Zoltán (szerk.): *A jogegység szolgálatában: Kónya István ünnepi kötet,* Budapest, HVG-Orac, 2014, 189. „Egyébiránt az sem feltétlenül bizonyos, hogy a terhelt kedvezőbb helyzetbe kerül az egy eljárásban való elbírálás révén." Ugyanakkor megjegyzem, hogy Székely Ákos a megállapítását nem azon esetre vonatkozóan tette, amikor a külön-külön és az egy eljárás által is a bíróság végrehajtandó szabadságvesztést szabott ki.

[32] Szomora Zsolt is megjegyzi munkájában, hogy: „funkciómegosztás ugyanis nem értelmezhető szigorúan ott, ahol vagylagos lehetőség van az eljárás hivatalbóli vagy indítvány alapján történő lefolytatására". Szomora Zsolt: *Az összbüntetési eljárásról hozott jogegységi határozatot a Kúria.* https://jogaszegylet.hu/jogelet/az-osszbuntetesi-eljarasrol-hozott-jogegysegi-hatarozatot-a-kuria/ (Letöltés: 2025. június 8.)

[33] 6/2024. Jogegységi határozat (Jpe.III.60.047/2023/5. szám) [46] indoklás.

[34] Szomora: *Az összbüntetési eljárásról hozott jogegységi határozatot a Kúria.*

[35] Gál: *A Kúria,* 613–616.

eljárást. Ugyanakkor azáltal, hogy a jogalkotó a Be. szabályai között nem tartotta fenn azt, hogy „a jogerős ítélet után lehetőleg azonnal le kell folytatni az összbüntetési eljárást", valószínűsíthetően a kérelemre induló eljárásokat kívánja elsősorban érvényre juttatni, ezáltal nem állna összhangban a törvényhozó akaratával.

Az elítélt tájékoztatásával, illetve esetleges nyilatkoztatásával összefüggésben megjegyzem, hogy nézetem szerint ez nem jelentené azt, hogy a bíró az elítélt szerepébe kerül, avagy hogy előre tudottá válna a bíró döntése. A különböző variációkat objektív megfogalmazással, a jogi rendelkezések elmagyarázásával is fel lehet vázolni; ahogy azok mértékére nézve nem lehetséges egy konkrét számot megadni, ugyanakkor az összbüntetésnek is van törvényi minimuma és maximuma, ez nem olyan információ, amelyet az elítélt ne tudhatna, hiszen a jogszabályok ismerete esetén maga is kiszámolhatja. Azonban osztva Szomora Zsolt megállapítását, a „Kúriának és a legfőbb ügyésznek a szigorú indítványhoz kötöttséget és az indítvány módosítását érintő véleménykülönbsége – álláspontunk szerint – inkább technikai jellegűnek tűnik, alapjogi hatása nincs".[36]

Irodalomjegyzék

Czine Ágnes: Az alapvető jogok védelme. Az eljárási feladatok megoszlása. Az ítélkezés alapja és a vádhoz kötöttség, in Czine Ágnes (szerk.): *Büntető eljárásjog,* Budapest, Patrocinium, 2020, 18.

Gál Andor: A Kúria jogegységi határozata az összbüntetési indítvány egységes elbírálásának követelményéről, *Magyar Jog,* 2024/10, 613–616.

Mózes Katalin: Szigorúbb kedvezmény: mérlegen az összbüntetés, *Ügyészek Lapja*, 2014/6, 28.

Székely Ákos: Az összbüntetés helyéről- helytelenségéről, in Varga Zoltán (szerk.): *A jogegység szolgálatában. Kónya István ünnepi kötet,* Budapest, HVG-Orac, 2014, 189.

Szomora Zsolt: *Az összbüntetési eljárásról hozott jogegységi határozatot a Kúria.* https://jogaszegylet.hu/jogelet/az-osszbuntetesi-eljarasrol-hozott-jogegysegi-hatarozatot-a-kuria/

Varga Zoltán: Határozat a kényszerintézkedésről és az összbüntetésbe foglalásról, in Bodor Tibor – Csák Zsolt – Máziné Szepesi Erzsébet (szerk.): *Nagykommentár a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvényhez,* Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2016, Be. 327. §-ához.

[36] Szomora: *Az összbüntetési eljárásról hozott jogegységi határozatot a Kúria.*

Felhasznált jogszabályok

2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról
2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről
2012. évi CCXXIII. törvény a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény hatálybalépéséhez kapcsolódó átmeneti rendelkezésekről és egyes törvények módosításáról
1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról
1973. évi I. törvény a büntetőeljárásról
1962. évi 8. törvényerejű rendelet a büntetőeljárásról
1961. évi V. törvény a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről
1951. évi III. törvény a büntető perrendtartásról
1950. évi II. törvény büntetőtörvénykönyv általános részéről
1896. évi XXXIII. törvénycikk bűnvádi perrendtartásról
1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről

Felhasznált bírósági határozatok:

6/2024. Jogegységi határozat (Jpe.III.60.047/2023/5. szám)
BH2022. 259.
10/2018. (VII. 18.) AB határozat

AZ 1713 ÉS 1728 KÖZÖTT KELETKEZETT ORSZÁGOS ÉS MEGYEI ÖSSZEÍRÁSOK SZOLNOKON

Mérész Anna
Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Budapest, Magyarország
ORCID: 0009-0002-6327-6277

Absztrakt: A tanulmány a történeti statisztika forrásai közül az 1713 és 1728 között keletkezett három országos és hat megyei összeírást vizsgálja Szolnok mezőváros példáján. Az elemzés célja a fennmaradt források bemutatása és közlése, valamint a megbízhatóságuk értékelése. Ezek az összeírások adózási célból készültek III. Károly uralkodása alatt, így képet kaphatunk a település földhasználatáról, állatállományáról és az összeírtak egyéb jövedelmeiről. A források felépítése és a kitöltésének módja évről évre változott, ami miatt az adatok felhasználása kihívást jelent a kutatás során. Az itt bemutatott források nem csak Szolnokról maradtak fenn, hanem Heves és Külső-Szolnok vármegye tiszai járásának minden településéről, így segítik a kutatható anyagok megismerését.

Kulcsszavak: Szolnok mezőváros, 1715. és 1720. évi országos összeírás, 1728. évi országos összeírás, megyei összeírás 1713 és 1728 között, helytörténeti forrásfeldolgozás.

THE NATIONAL AND COUNTY REGISTER OF TAXPAYERS IN SZOLNOK BETWEEN 1713 AND 1728

Abstract: The study examines the three national and six county censuses of taxpayers between 1713 and 1728, using the example of Szolnok. The aim of the analysis is to present and publish the sources and to assess their reliability. These censuses were compiled for taxation purposes during the reign of Charles III, providing insights of the land use, livestock and other sources of incomes. The structure and method of completing these records changed from year to year, making their use in research difficult. The sources presented here have preserved not only from Szolnok, but from all the settlements in the Tisza district of Heves and Külső-Szolnok Counties, thereby supporting broader access to researchable materials.

Keywords: Szolnok, national register of 1715 and 1720, national census of 1728, county register between 1713 and 1728, local historical source analysis.

Fiatal kutatóink II., 251–268.
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-399-1-17

Mérész Anna

Bevezetés

A tanulmány, amelynek alapját az 1713 és 1728 között keletkezett megyei összeírások,[1] valamint az 1715-ös, 1720-as és 1728-as országos összeírások[2] fennmaradt dokumentumai adják, a történeti statisztikai források kritikai leírásának körébe illeszkedik. A település kiválasztásakor meghatározó volt, hogy Szolnok esetében mindhárom 18. század eleji országos összeírás rendelkezésre áll, hiszen a forrásanyagok fellelhetősége korlátot jelenthet a kutatás megvalósítása során. A választott mezőváros esetében lehetőség van a településszintű és településen belüli összehasonlító vizsgálatok folytatására egyaránt, de a megyei forrásanyagok fennmaradása miatt lehetőség van a vizsgálat térbeli és időbeli kiszélesítésére is.

A források keletkezése III. Károly magyar királyhoz köthető, akinek uralkodása alatt az országgyűlés háromszor ülésezett.[3] Ezeken a jobbágyság és az adózás is a tárgyalandó témák között szerepelt.[4] Számos kutató rámutatott, hogy az összeírások elkészítésére elsősorban az adóképesség felmérése és ennek részeként az adóalap meghatározása miatt volt szükség,[5] amelyet Dávid Zoltán elsőként egészített ki azzal, hogy a lépéseket az adóbevételek „racionális" növelése érdekében tették az állandó hadsereg és a Habsburg kincstári kiadások fedezésére.[6]

[1] Az összeírások tetején ceruzával a következő olvasható: *Conscriptio facultatum et dicarum,* vagyis javak és dikák összeírása. Lásd bővebben MNL-HML-IV.7.b/1. öi. 552. 23–26; MNL-HML-IV.7.b/1. öi. 553. 3–5; MNL-HML-IV.7.b/1. öi. 562/1. 11–15; MNL-HML-IV.7.b/1. öi. 564. 53–55; MNL-HML-IV.7.b/2. öi. 566/1. 44–46; MNL-HML-IV.7.b/2. öi. 568/2. 18–22; MNL-HML-IV.7.b/2. öi. 571. 5–6.

[2] MNL-OL-N 78, 1715. évi országos összeírás, 5. téka, Tiszai járás, Szolnok, 75–76, 102; MNL-OL-N 79, 1720. évi országos összeírás, 5. téka, járás: Tiszai, Szolnok, 157–161, 385; MNL-HML-IV.7.a, 1.nd. Conscriptiones regnicolares, 1720, 1728.

[3] Vö. Acsády Ignácz: *A magyar jobbágyság története,* Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1908; 339–344; Szijártó M. István: *A diéta: A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792,* Keszthely, Balaton Akadémia, 2010, 144.

[4] Acsády: *A magyar jobbágyság,* 339–344.

[5] Vö. Fényes Elek: Az adó története Magyarországban, in Török János (szerk.): *Egyetemes magyar encyclopaedia,* I. kötet. Pest, Emich G., 1859, 609; Acsády Ignácz: *Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában 1720–21,* Budapest, Statisztikai Hivatal, 1896, 11; Perjés Géza: A statisztikai szemlélet elemei a XVIII. század eleji adóösszeírásokban, *Statisztikai Szemle,* 46. évf., 1968/10, 1038–1039; Faragó Tamás: Gondolatok az 1715–20. évi országos adóösszeírás népesség és társadalomtörténeti célú felhasználásáról, in Visi Lakatos Mária (szerk.): *Tanulmányok Dányi Dezső 75. születésnapjára,* Budapest, KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, 1996 103; Horváth Gergely Krisztián: Társadalmi és gazdasági hierarchia a dikális adórendszerben. Moson vármegye adókulcs-tervezete (1838). *Korall,* VI. évf., 2005/19–20, 70; Ifj. Barta János: *„Ha Zemplin vármegyét az útas vizsgálja…". Gazdálkodás és társadalom Zemplén megyében a 18. század végén,* Debrecen, Speculum Historiae Debreceniense 3, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, 2009, 19.

[6] Dávid Zoltán: Az 1715–20. évi összeírás, in Kovacsics József (szerk.): *A történeti statisztika forrásai,* Budapest, Közgazdasági és Jogi, 1957, 148.

Az elmúlt tíz évben megjelent szakirodalmon[7] túlmenően a település sajátos természetföldrajzi helyzete is meghatározó faktor volt a téma kiválasztása során. Szolnok a Török Hódoltság közepén helyezkedett el, és a 17. századból „a gazdasági életre az adatok töredékesek".[8] Az 1569. évi LII. törvénycikk értelmében a török hódítás miatt Heves vármegyéhez csatolták az addigi Külső-Szolnok vármegyét, így a vizsgált időszakban Heves és Külső-Szolnok részét képezte.[9] Kiemelendő, hogy Szolnok a Jászság és a Nagykunság – két kiváltságos kerület – között, valamint közvetlenül a Tisza jobb partján helyezkedik el, ahol a folyóba torkollik a Zagyva. Már ebben az időszakban is adatolható a tiszai híd, amely Bagi Gábor szerint „szerves részévé vált a városnak és Szolnok későbbi fejlődését is nagyban segítette".[10] A mezőváros a folyószabályozás előtt mind a Zagyva, mind a Tisza zegzugos kanyarulataival, valamint mocsaras, lápos vidékkel és árterekkel övezett, ami a teljes 18. században meghatározta lehetőségeit (mező) gazdasági és társadalmi szempontból.

A tanulmány fő célja az 1711 és 1728 között elkészített összeírások kritikai jellemzése. A jövőbeli széles körű vizsgálathoz elengedhetetlen ezek részletes bemutatása, mert így kirajzolódnak a településre jellemző sajátosságok, és a források megbízhatóságának vizsgálata is elvégezhető. A továbbiakban ezen háttértudás fényében a településen élő családok és a betelepülők társadalmi és gazdasági változásait pontosabban lehet vizsgálni.

A források

Az itt elemzendő források országos és megyei összeírásokra terjednek ki. Abban az esetben, ha a forrásnak több példánya is létezik, akkor ezek összehasonlító vizsgálatával kimutathatók az esetleges eltérések. A két dokumentumtípus

[7] Lásd Bagi Gábor – Madaras László: *Szolnok a középkorban: Szolnok város és határa történeti vázlata a honfoglalástól a török hódítás koráig,* Szolnok, Damjanich János Múzeum, 2017; Bagi Gábor: *Szolnok a török korban (történeti vázlat),* Szolnok, Damjanich János Múzeum, 2020; Fülöp Tamás: *Megyeszékhelyből város. Szolnok város településfejlődési törekvései a megyeszékhellyé válás és a második világháború közötti évtizedekben,* Szolnok, Neumann János Egyetem – Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok megyei Levéltár, 2020; Mérész Anna – Pálházy Ferenc: Az 1828. évi országos összeírás Szolnok példáján, *KRE-DIt,* VI. évf., 2023/1, 329–355; uők: Szolnok adózó társadalma és az 1828. évi országos összeírás, *KRE-DIt,* VI. évf., 2023/2, 165–191; uők: Az 1828. évi országos összeírás jellemzői Szolnokon, in Bubnó Hedvig et al. (szerk.): *Non est volentis II. A Benda Kálmán Szakkollégium legjobb OTDK-dolgozatai (2022–2023),* Budapest, KRE–L'Harmattan, 2024, 235–247.

[8] Bagi: *Szolnok a török,* 373.

[9] 1569. évi LII. tc. *Szolnok, Fejér és Solt vármegyék hol nyerjenek itéletet?*

[10] Bagi: *Szolnok a török*, 378.

együttes felhasználása azért is fontos, mert nem minden esetben ugyanolyan módon tüntetik fel az információkat, ezért a források tartalmi értékelése mindenképpen szükséges lépés a további elemzések és a következtetések levonása előtt. A forráskritika tehát kiemelt szerepet tölt be az adatállomány hitelességének, felhasználhatóságának és korlátainak megállapításában, ami az ösztöndíjas időszakban elvégzett kutatás alapfeltétele.

Az országos összeírások

Az 1715. évi országos összeírásról az 1715. évi LVII. tc. rendelkezett, és egyben meghatározta az elkészítés módját, azaz „az ország egyik kerülete irja össze az ország másik kerületét".[11] Az összeírás célja a 4. §-ban olvasható, miszerint „az igazságos és méltányos arányt országrészenként vagy az ország mondott kerületei szerint megállapitsák".[12] Az előbb említett törvényhez szorosan kapcsolódik az 1715. évi VIII. tc.,[13] hiszen a 2. § elrendelte az állandó katonaság fenntartásához való hozzájárulást, vagyis „[...] rendes katonaságot kell tartani, mely kétségtelen, hogy zsold nélkül fenn nem állhat, ezt pedig adózás nélkül beszerezni nem lehet: ezért az erre szükséges segélyek és adók dolgában a karokkal országgyülésileg [...] kell határozni".[14]

Az 1720. évi országos összeírást az 1715. évi eredményeinek felülvizsgálata és hiányainak pótlása miatt végezték el. A gyakorlati megvalósítást III. Károly magyar király gróf Pálffy Miklós nádornak küldött 1720. április 26-án kelt leiratában olvasható módosított összeírási minta, szabályzat és utasítás alapján kezdték el, amelynek szövegét Acsády Ignác adta közre.[15] Mégsem tekinthető teljesen az előző megismétlésének, hiszen módosítottak az utasítás szövegén, így nem egyezett meg teljesen az összeírandó személyek köre.[16]

Heves és Külső-Szolnok vármegyében mindkét évben Komárom megyéből érkeztek az összeírást végző személyek, akiket a Nagykun és a Jász kerületekbe is kiküldtek.[17] Acsády Ignác kimutatása alapján az összeírók rendkívül gyorsan

[11] 1715. évi LVII. tc. *az adóhátralékok elengedéséről s azok összehalmozásának elkerüléséről, továbbá a pénztárosok számadásainak bekövetéséről s a vármegyék összeirásáról,* 3.§.
[12] 1715. évi LVII. tc. *az adóhátralékok elengedéséről s azok összehalmozásának elkerüléséről, továbbá a pénztárosok számadásainak bekövetéséről s a vármegyék összeirásáról,* 4.§.
[13] Acsády Ignác a tc. 2–4. §. paragrafusát az 1. lábjegyzetben latinul közölte, bővebben lásd Acsády: *Magyarország népessége,* 11.
[14] 1715. évi VIII. tc. *a felkelésről és adózásról*, 2. §.
[15] Acsády: *Magyarország népessége,* 16–18.
[16] Uo., 16–20.
[17] Uo., 14, 404, 407.

végezték el a feladatukat,[18] ezért feltételezhetően nem a személyek önbevallása, hanem a bírók eskü alatti vallomásai alapján dolgozhattak az idő rövidségére való tekintettel.[19] Az összeíróknak számos hiányosságuk volt, hiszen nem ismerték a vármegye pontos területét, a használt mértékegységeket, olykor a nyelvhasználat is nehézséget okozott,[20] azaz jelentős volt a szakképzett apparátus hiánya.[21] Mindkét összeírás egy táblázatos és egy szöveges részből áll, az észrevételek igen rövidek vagy csak részlegesen elérhetők az online adatbázisban.[22] A főrovatok közötti eltérést az 1. táblázat szemlélteti.

1. táblázat. Az 1715. és 1720. évi országos összeírás táblázatos rovatai latinul és magyarul.

1715. évi országos összeírás		
	Latinul	**Magyarul**
Rovatok	Nomina et Cognomina Colonorum et Inquilinorum de Taxatorum Ignobilium.	Az adófizetés alá eső nem nemesek, jobbágyok, zsellérek kereszt- és családneve.
	Terrae colonicalae	Jobbágyföldek.
	Exstirpatitue.	A művelés alá nem tartozó földek.
	Prata falcatorum.	Rét, a kaszálók számában.
	Vinae fossorum.	Szőlők, a kapások számában.
1720. évi országos összeírás		
	Latinul	**Magyarul**
Rovatok	Nomina et Cognomina Colonorum et Inquilinorum Appertinentias habentium.	Jobbágyok, zsellérek kereszt- és családnevei, akiknek a birtoka tartozékokkal rendelkezik.
	Terras Seu Agros quot mensune capaces habét.	Mekkora földterületet vagy szántóföldet birtokolnak pozsonyi köbölben?
	Prata quot Falcatorum Seu Currum habét.	Mennyi kaszás vagy szekér szükséges a rétek megműveléséhez?
	Vinae Juri Montano Promontorio quot Fossorum possum.	A hegyi jog alapján a szőlő megműveléséhez szükséges földmunkások száma.

[18] Uo., 15, 19.

[19] Vö. Dávid: *Az 1715–20. évi,* 150–151; Faragó: *Gondolatok az 1715–20. évi,* 103.

[20] 1773-ban Lexicon locorumban a települések domináns nyelvének lejegyzését is elvégezték a későbbi összeírások számára.

[21] Vö. Acsády: *Magyarország népessége,* 15–16; Faragó: *Gondolatok az 1715–20. évi,* 103–104.

[22] Lásd bővebben MNL-OL-N 78, 1715. évi országos összeírás, 5. téka, Tiszai járás, Szolnok, 75–76, 102; MNL-OL-N 79, 1720. évi országos összeírás, 5. téka, járás: Tiszai, Szolnok, 157–161, 385.

Ahogy az 1. táblázat mutatja, az összeírandó személyek meghatározásában különbség volt, hiszen 1715-ben kikötötték, hogy nem nemes származású személyekről van szó, míg 1720-ban ez nem történt meg. A rovatok meghatározása is részletesebb, bár 1720-ban a szőlőket nem tüntették fel Szolnokon. A réteknél már nemcsak a kaszások, hanem a szekerek is megjelentek. Szolnok mezővárosban 1715-ben csak a szántóra és a rétre vonatkozó adatokat töltötték ki, viszont 1720-ban csak a szántót adták meg pozsonyi köbölben.

Az 1715. évi országos összeírás szöveges részét a tanulmány terjedelmi keretei miatt nem közlöm, az 1720. évi összeírásból kizárólag a fontosabb észrevételeket emelem ki, amelyek pontos helyét mindig jelzem a forrásban.[23] Ez alapján megtudható, hogy kétnyomásos földművelést alkalmaztak, a termelékenység pedig négy pozsonyi köbölben határozható meg vetett köblönként, vagyis 1200 négyszögölenként, amelyből ha levonják a földesúri járadékot, a tizedet, az aratók és cséplők részét, akkor három pozsonyi köböl marad.[24] Ez alapján a étkezésre, állatra és kereskedelmre körülbelül a termés 50%-a maradt meg, hiszen a feltüntetetteken túl 25%-ot vetőmagnak szántak. Már az 1715. évi összeírásban is feltüntették, hogy a mezővárosban saját használatra nem állnak rétek rendelkezésre, hiszen a harminc kaszás nagyságban megadható rétet a tisztek használatába utalták.[25] A lakosok a rétek egy részét felosztották, és szántóföldekké alakították át.[26] A mezőváros fiskális birtok[27] léte miatt a szomszédos Acs és Szentivány területét közös használatba vették, ahol szintén hasonló kapás nagyságú rétek álltak rendelkezésükre, de ezek a Tisza áradásainak voltak kitéve, emiatt változatos minőségű szénát termettek.[28] A legelők körülbelül négyszáz marha és ötszáz juh tartására voltak elegendők, alaposabb szemrevételezés alapján azonban nagyobb számú állatállomány tartására is alkalmasak lehettek, viszont a sótár miatt idegen állatok számára is fenntartották ezeket a legelőket.[29] Mindez azt mutat, hogy az állatállományból jelentős bevétele származhatott a településnek. További legelőterületet a Pest vármegyei Paladics birtokon szereztek, ahol évente száz forint adóért bérelték a területet és további kétszáz állat tartása vált lehetségessé, emellett tíz kaszás rét is rendelkezésre állt.[30] A mezőváros földjei húsz

[23] Vö. MNL-HML-IV.7.a/1. öi. 555. 163–166; MNL-HML-IV.7.a/1. öi. 556. 156–158.
[24] MNL-HML-IV.7.a/1. öi. 556. 156–157, 1. bekezdés.
[25] MNL-HML-IV.7.a/1. öi. 556. 157, 2. bekezdés.
[26] Uo.
[27] Ez alapján a mezőváros kincstári birtoknak tekinthető.
[28] MNL-HML-IV.7.a/1. öi. 556. 157, 3. bekezdés.
[29] MNL-HML-IV.7.a/1. öi. 556. 157, 4. bekezdés.
[30] Uo. és folytatólagosan a 158. oldalon.

köböl búzát adtak.[31] Terjék András, Bajtai András és Szabó Mihály[32] egy-egy szárazmalommal *(molam siccam)* rendelkeztek, amely évente harminc köböl búzát őrölt, a nemzeti katonaság *(Militia Nationalis)* pedig további kettőt birtokolt.[33] A katonaság gazdálkodásáról is jegyzőkönyvet kellett volna készíteni, de ezt a katonák nem fogadták el, ezért ennek a megvalósítása elmaradt.[34] A terület feltérképezése során kiderült, hogy a szántóföldek terméshozama 2500 pozsonyi köböl, amely tartalmazta a katonaság által használt földeket is,[35] így a település lakói mindössze 833,33 pozsonyi köböl terméshozammal rendelkeztek, hiszen a katonák birtokolták a szántók 2/3-át. A legelők használatáért a sószállítók minden állat után egy-egy dénárt voltak kötelesek fizetni, de ezt a díjat jóakaratból és a katonasággal való jó viszony miatt nem szedték be állandóan.[36] Jelentéktelen jövedelemnek tartották a széna értékét, hiszen nem haladta meg az évi 17 forintot.[37] Az észrevételek megerősítik, hogy Szolnokon nagy jelentőséggel bírtak a sóházak, sótárak, valamint a lakosságnak a katonasággal való együttéléséről is tudósít, mivel rendkívül nagy szerepük volt a mezőváros (mező)gazdasági életében. Kirajzolódott, hogy a település katonavárosi lakóiról nem rendelkezünk széles körű ismeretekkel a jegyzőkönyvek hiányában.

Az 1715. évi összeírásban a személyekre vonatkozóan nem írtak fel különböző észrevételeket. 1720-ban a két elsőként összeírt személynél jelölték a mezővárosban betöltött tisztségüket, ez alapján Terék András[38] a bíró *(iudex),* Szakmáry György[39] pedig a jegyző *(notarius)* volt. További két főnél olvasható megjegyzés: Tompa András nemes *(nobilis),*[40] Bata Pál szegény vagy rokkant személy *(persona miserabilis).*[41]

[31] MNL-HML-IV.7.a/1. öi. 556. 158, 5. bekezdés.
[32] Az eredeti forrásban: Andreas Terjék, Andreas Bajtai, Michael Szabó.
[33] MNL-HML-IV.7.a/1. öi. 556. 158, 6. bekezdés.
[34] Uo.
[35] Uo.
[36] Uo.
[37] Uo.
[38] Az összeírásban Andr[eas] Terék. Vö. MNL-HML-IV.7.a/1. öi. 555. 159; MNL-HML-IV.7.a/1. öi. 556. 152; MNL-OL-N 79, 1720. évi országos összeírás, 5. téka, járás: Tiszai, Szolnok, 157.
[39] Az összeírásban Geor[gius] Szakmáry. Vö. MNL-HML-IV.7.a/1. öi. 555. 159; MNL-HML-IV.7.a/1. öi. 556. 152; MNL-OL-N 79, 1720. évi országos összeírás, 5. téka, járás: Tiszai, Szolnok, 157.
[40] Az összeírásban Andr[eas] Tompa. Két változatban a többi adózó között, a digitalizált anyagban viszont külön tüntették fel településenként a nemeseket. Vö. MNL-HML-IV.7.a/1. öi. 555. 159; MNL-HML-IV.7.a/1. öi. 556. 152; MNL-OL-N 79, 1720. évi országos összeírás, 5. téka, járás: Tiszai, Szolnok, 385.
[41] Az összeírásban Paulus Bata. Vö. MNL-HML-IV.7.a/1. öi. 555. 159; MNL-HML-IV.7.a/1. öi. 556. 152; MNL-OL-N 79, 1720. évi országos összeírás, 5. téka, járás: Tiszai, Szolnok, 157. A korban a *persona miserabilis* kifejezés a nyomorúságos személyekre használták, akik például szegények, rokkantak voltak, ezért mentesülhettek az adózás alól.

Az 1728. évi országos összeírást az 1723. évi LXVII. tc.[42] rendelte el, hiszen a két korábbit alkalmatlannak tekintették az adóképesség felmérésére. Az elkészített dokumentumban a fejléceket nem írták fel minden oldalra, így Szolnoknál sem. Ez a kutató munkáját nehezíti, hiszen meg kell keresnie, ahol ezt megtették, és önállóan kell az oszlopokhoz rendelnie. Az 1728. évi összeírás fő- és alrovatainak latin és magyar nyelvű elnevezéseit a 2. táblázat tartalmazza, amely segít az adatok pontosabb értelmezésében.

2. táblázat. Az 1728. évi országos összeírás táblázatos rovatai latinul és magyarul.

1728. évi országos összeírás		
	Latinul	**Magyarul**
Főrovat	Nomina et Cognominan aliorum Incolarum liberae Migrationis Colonorum Inquilinatorum, ac Filiorum in diverso Pane exsistentium, consequentium diversos Hospites Conscriptionem	A család- és keresztneve
Főrovat	Personae in unó pane victitantes	Egy háztartásban (kenyéren) élő személyek
Főrovat	In seminaturem	A vetésben használt szántóföldek
Alrovat	in Agrio cubulorum	A település határában köbölben
Alrovat	In alieno cubulorum	Más külső területen köbölben
Alrovat	Ubi	Hol?
Főrovat	Falcatorum	Kaszások (rétek)
Alrovat	in Agrio currum	A település határában szekérben kifejezve
Alrovat	In alieno currum	Más külső területen szekérben kifejezve
Alrovat	Ubi	Hol?
Főrovat	Vinea colluntae	Művelt szőlők
Alrovat	in Agrio fossorum	A település határában kapásonként
Alrovat	In alieno fossorum	Más külső területen kapásonként
Alrovat	Ubi	Hol?
Főrovat	Opficum	Kézművesek
Alrovat	Proventus opifices	Kézműves jövedelme
Alrovat	Quatus opifices	Hány kézműves van?

[42] 1723. évi LXVII. tc. *a porták kiigazitásáról és az ország összeirásáról.*

A 2. táblázat segíti a rovatok kitöltésének ismertetését, vagyis Szolnok esetében a szántóterületre, a rétre és szőlőre vonatkozó oszlopokat töltötték ki, kizárólag azt jelölték, hol találhatók a külső használatú területek. A rovatokban a korábbiakhoz képest igyekeztek alaposabban feltüntetni az adatokat, hiszen még a külső kezelésben lévő területek pontos helyét is megadták. Ezek között szerepel Paladics,[43] Fokoro,[44] Acsy,[45] Varsány,[46] Szanda,[47] Kürü.[48] Ebben az összeírásban már megjelentek a kézművesek és kalmárok adatait tartalmazó fő- és alrovatok, ahol többségében nem rögzítették a mesterség megnevezését, csak jelölték, hogy a személy kézműves tevékenységet is folytatott a mezőgazdaság mellett. Ezek a rovatok csak hozzávetőlegesen azonosak a Borosy András által közöltekkel, aki Pest-Pilis-Solt vármegye 1728. évi adatait publikálta.[49] A települési összeírások esetében nem várhatunk homogén szerkezetet, ami megnehezíti a területi kiterjesztést és a kompa

Két személy esetében jelölték a betöltött tisztséget: Németh György bírónál *(iudex)* és Ecseky János jegyzőnél *(notarius)*.[50] Egyéb jelöléseket nem alkalmaztak, csak a korábban említett kézműveseket jegyezték. Ellenben az 1728. évi összeírás tartalmaz olyan személyeket, akiket később kihúztak, mint Molnár Mihály, Nagy András, Dömén Demeter,[51] Szabó Mihály,[52] Pap János,[53], Csöké Demeter,[54] Mészáros András.[55] Ennek okát nem magyarázták a megjegyzések között.

Feltehetőleg mindhárom összeírásban a bíróval kezdték az összeírást, hiszen ez utóbbi kettőben az első személy neve mögött jelölték ezt a tisztséget. Ez a megyei összeírások többségében sem volt másként, hiszen 1713-ban Bozó István, 1714-ben Takács György, 1721-ben Terjék András, 1723-ban Németh György és 1725-ben Berkes György volt a bíró. Bár az 1728-as megyei összeírásban nincs

[43] Az 1720. évi országos összeírásban is jelzett, Pest vármegyéhez tartozó birtok.
[44] A mai Besenyszög irányában található terület.
[45] Az 1720. évi országos összeírásban is jelezték, napjainkban a szolnoki holtág mellett található.
[46] Varsányi domboknak is nevezték, Szandán túl helyezkedett el. Verseghy Ferenc a *Külső Szolnok* című versében is említi.
[47] Ma Szandaszőlős, amely közigazgatásilag Szolnok városrészét képezi, korábban pusztaként, majd önálló településként szolnokiak birtokába került.
[48] A mai Nagykörű településnél.
[49] Borosy András: *Pest–Pilis–Solt vármegye 1728. évi regnicoláris összeírása*, I–II. kötet, Budapest, Pest Megyei Levéltár, 1997.
[50] Az összeírásban Georg[ius] Németh és Joan[n]es Ecseky. MNL-HML-IV.7.a/1. öi. 570. 121.
[51] Dömén Demeter vezetéknevének különböző változatait tartalmazzák az összeírások, vagyis Demény, Demény, Dömény.
[52] Az összeírásban Michael Molnár, Nagy Andr[eas], Demetrius Dömén, Mi[c]hael Szabó. MNL-HML-IV.7.a/1. öi. 570. 121.
[53] Az összeírásban Joannes Pap. MNL-HML-IV.7.a/1. öi. 570. 122.
[54] Az összeírásban Demetr[ius] Csöké. MNL-HML-IV.7.a/1. öi. 570. 123.
[55] Az összeírásban Andreas Mészáros. MNL-HML-IV.7.a/1. öi. 570. 126.

információ a bíró személyéről, de az azonos évi országos összeírásban Németh Györgyöt nevezték meg.

A megyei összeírások

A megyei összeírásokhoz T. Mérey Klára Tolna mezővárosról szóló munkáját, valamint Mihalik Béla Vilmos Pély társadalmát vizsgáló tanulmánya szolgált útmutatóként.[56] Mihalik ugyan nem a megyei összeírásokon keresztül vizsgálta a társadalmat, de táblázatos formában közölte a Tiszai járásban fellelhetőket.[57] 1713 és 1721 között a rovatokat magyarul adták meg, majd 1725-ben két összeírás is készült – ettől az évtől ismételten latinul írták a fejléceket.[58] Az észrevételeknél és megjegyzéseknél a latin nyelv használata maradt az általános a vizsgált időmetszetben. A 3. és 4. táblázatok az 1713 és 1728 között keletkezett megyei összeírások rovatait mutatják be, de az 1725. évi közül csak a dicalis összeírás rovatait közlöm, mert a második dokumentum nem dicalis összeírás, és az összeírt személyek a megélhetésükre vonatkozóan Szolnokon csak három rovatot töltöttek ki. Ezekben azt határozták meg, hogy az összeírt adózó háztartásfő megélhetését milyen jellegű tevékenység, ill. jövedelem biztosítja.[59]

3. táblázat. Az 1713-as. 1714-es és 1721-es megyei összeírások táblázatos rovatai.

1713	1714	1721
Gazda	Gazda és egy kenyéren lévő férfi 20 esztendőn felül	Üres
Felesége és fiai 15 esztendősön felül	Felesége és fiai 20 esztendőn alól 15 esztendősig	Mind férfi 15 esztendősön felül
Mindféle mesterember és molnár	Mind mesterember az rokonság pedig fél dicae	Jármos ökör
Jármos ökör	Jármos ökör	Jármos, de usorás ökör
Hámos ló, meddő, göblyös ökör, borjas tehén	Usorás és göblyös ökör	Fejős, avagy borjas tehén

[56] T. Mérey Klára: Újjáépítés és konszolidáció 1711–1790, in Glósz József – V. Kápolnás Mária (szerk.): *Tolna mezőváros monográfiája,* Tolna, Tolna Város Önkormányzata, 1992, 175–248; Mihalik Béla Vilmos: Pély népessége a 18. században, *Demográfia,* 53. évf., 2010/10, 437–465.

[57] Mihalik: *Pély népessége,* 440.

[58] MNL-HML-IV.7.b/1. öi. 552. 23–26; MNL-HML-IV.7.b/1. öi. 553. 3–5; MNL-HML-IV.7.b/1. öi. 562/1. 11–15; MNL-HML-IV.7.b/1. öi. 564. 53–55; MNL-HML-IV.7.b/2. öi. 566/1. 44–46; MNL-HML-IV.7.b/2. öi. 568/2. 18–22; MNL-HML-IV.7.b/2. öi. 571. 5–6; MNL-HML-IV.7.b/2. öi. 573. 1.

[59] Ez az alábbi forrásanyagra vonatkozik: MNL-HML-IV.7.b/2. öi. 568/2. 18–22.

1713	1714	1721
Usorás ökör	Hámos ló	Heverő ökör és meddő tehén
Meddő tehén, harmad esztendős csikó, üsző, tinó	Fejős tehén, borjas	Hátas és hámos vagy ménesbeli ló
Ménesbeli öreg ló	Ménesbeli öreg ló	Harmad esztendős tinó és csikó
Fejős juh, kecske	Meddő tehén, harmad esztendős üsző, tinó, csikó	Fejős juh és kecske
Bárány, gida, ürü	Fejős juh és kecske	Ürü, meddő juh és kecske
Raj méh köpü	Ürü, meddő juh, tavalyi bárány és gida	Sertés egy esztendős vagy nagyobb
Sertés esztendősön felül	Köpü méh	Búza kila
Sertés fél esztendősig	Sertés esztendősön felül	Árpa, köles kila
Őszi és tavaszi búza kila	Sertés fél esztendősig	Zab, tenkely kila
Árpa, zab, tenkely, köles kila	Bor akó	Lencse és borsó kila
Árpa, zab, tenkely, köles kila	Őszi és tavaszi búza kila	Köpü méz
Akó bor	Árpa, köles kila	Akó bor
Dicae	Zab, tenkely kila	Csomó dohány
	Lencse, borsó kila	Mindféle mesterség
	Halászat az ki abból él	Pálinkafőző fazék
	Pénzbéli proventus	Sörfőzésből, usorából és kereskedésből proventus
	Dicae	Dicae

4. táblázat. Az 1723-as, 1725-ös és 1728-as megyei összeírások táblázatos rovatai magyarul és latinul.

1723	1725	1728	
magyarul	**magyarul**	**latinul**	**magyarul**
Üres	Üres	Nomina Incolarum.	Lakosok neve.
Mind férfi személy 15 esztendősön	Minden férfi 15 esztendőn felül	Hospes cum filio vei fratre	Gazda a fiával és a férfi testvérével.
Jármos ökör	Jármos ökör	Boves Jugales.	Jármos ökör.
Jármos, de usorás ökör.	Usorás ökör	Equi Aratris et Curriferi	Hámos és hátasló
Fejős, avagy borjas tehén	Fejős, borjas tehén	inquilinus	Házas zsellér

1723	1725	1728	
magyarul	**magyarul**	**latinul**	**magyarul**
Heverő ökör és meddő tehén.	Heverő ökör és meddő tehén.		
Hátas és hámos vagy méncsbeli ló	Hátas és hámos ló úgy méncsbeli		
Harmad esztendős tinó, üsző és csikó	Harmad esztendős tinó, üsző, csikó		
Fejős juh	Fejős juh		
Urü	Urü		
Meddő juh és kecske akár fejős, akár meddő	Meddő juh és kecske		
Sertés esztendős vagy nagyobb	Sertés esztendős vagy nagyobb		
Kila búza	Kila búza		
Kila árpa és köles	Kila árpa és köles		
Kila zab és tenkely	Kila zab és tenkely		
Kila lencse és borsó	Kila lencse és borsó		
Köpü méh	Köpü méh		
Akó bor	Akó bor		
Mindféle mesterség	Mindféle mesterember		
Pálinka főző fazék	Pálinka főző fazék		
Sörfőzésből, usorából és kereskedésből proventus	Sörfőzésből, usorából és kereskedésből proventus		
Dicae	Dicae		

Ahogy a fentebbi (3. és 4.) táblázatokból is kirajzolódik, az állatokat nem különítették el minden esetben egymástól,[60] így egy oszlop több fajtára vonatkozó

[60] Pl. 1713-ban az 5. rovat „Hámos ló, göblyös ökör, borjas tehén", a 7. rovat „Meddő tehén, gida, juh, tinó, üsző, csikó". MNL-HML-IV.7.b/1. öi. 552. 23–26; 1714-ben a 9. rovat „Meddő tehén, gida, juh, üsző, tinó, csikó", vagy a 10. rovat „Fejős juh és kecske". MNL-HML-IV.7.b/1. öi. 553. 3–5; 1721-ben a 9. elnevezése „Fejős juh, kecske", a 10. pedig „Ürü, meddő juh, kecske". MNL-HML-IV.7.b/1. öi. 562/1. 11–15.

adatot is tartalmazott. 1713-ban azonban az összevont rovatoknál az összeírók differenciálták az állatokat, és a megfelelő kezdőbetűvel jelölték, hogy a számadat valójában melyikre is vonatkozik.[61] Ez segíti a munkát, mert így egy pillanatfelvétel alapján differenciáltabb képet kaphatunk a település állatállományáról. A továbbiakban pedig kiinduló pontként szolgálhat a rovatok adatainak differnciálásához. Az országos összeírásokban ritkán tüntetik fel az állatállományt, hiszen hivatalosan részletezve csak 1828-ban van az állatállományról településszintű összesítés.

Látható, hogy 1721 és 1725 között az első fejlécnél a település neve szerepel minden oldalon, és nem az összeírtak körének leírása, ahogy azt korábban tették. Ezekben a rovatokban feltehetőleg ugyanaz szerepelne, mint a korábbi években, hiszen az adózók neveit tekintve nem sok újjal találkozhatunk. Megállapítható, hogy a személyek nevéhez tartozó rovatok tartalmilag nem sokat változtak, viszont 1714-ben sem név szerint tüntették fel az egy kenyéren élő férfiakat, hanem csak jelezték a „fia" szóval. Például Bata Pál vagy Bíró Benedek neve mögött közvetlenül a fiai szó szerepel.[62] Az 1713. éviben jelölték az öregeket,[63] 1714-től minden évben jelölték a nincsteleneket *(nihil habens),* a rokkantakat *(miserabilis),* az öregeket *(sen; senex).* Ezeken túlmenően nem sok változást tapasztalhatunk a kitöltéseknél.

A rovatok között az évek során csak olyan apró változtatások történtek, amelyek a fejlécek összevonásából vagy elválasztásából adódtak. Minden esetben feltüntették az adóköteles személy vezeték- és keresztnevét, a vele egy kenyéren élő férfi személyeket 15 év felett, állatállományának számát fajta és némely esetben kor szerint bontva,[64] a bort akóban, a terményeket[65] és a dikát. A feleségeket csak 1713-ban és 1714-ben jelölték a második rovatban a 15 éven felüli fiúkkal. A pénzbeli jövedelem *(proventus)* 1714 és 1725 között jelent meg a rovatok között. A halászat csak 1714-ben, a csomó dohány pedig csak 1721-ben szerepelt a fejlécek között. Ahhoz, hogy ezeket az adatokat az országos összeírásokkal össze lehessen vetni, szükséges a mértékegységek átváltása.

Fontos, hogy az 1728. évi megyei összeírásban teljesen eltérő módon végezték el az összeírást, mert ekkor az állatállományból csak a jármos ökrök, a hámos és

[61] Lásd MNL-HML-IV.7.b/1. öi. 552. 23–26.

[62] Az összeírásban Bata Pál és házas fia, Biró Bened[ek] fiai. MNL-HML-IV.7.b/1. öi. 553. 3–4.

[63] Például Demjén Demet[rius] öregh. MNL-HML-IV.7.b/1. öi. 552. 23.

[64] Jármos ökör; kölcsönbe kapott ökör és göblyös ökör; hámos ló, fejős, borjas tehén; ménesbéli öreg ló; meddő tehén, üsző, tinó, csikó; fejős juh és kecske; ürü, meddő juh, tavalyi bárány és gida; méh; esztendős és felüli sertés; fél esztendős sertés.

[65] Őszi tavaszi búza kilában; árpa, köles kilában; zab, tenkely (tönköly) kilában; lencse, borsó kilában.

hátaslovak számáról jegyeztek fel adatokat, a mezőgazdasági és egyéb jövedelmeket kihagyták a rovatok közül. Ez mutatja, hogy az összeírások célja sem egyezett minden esetben, hiszen más-más információkat tartottak szükségesnek a településről.

A fejlécek, a kitöltés módja és az adatok között eltérés figyelhető meg, emiatt közel sem tekinthetők megbízhatónak a megyei összeírások. Az országos összeírással összevetve a neveket kimutathatóvá vált, hogy a legtöbb évben a nevek sem mutatnak egyezést, csak néhány olyan akadt, amely mindegyikben szerepelt. Ezért első lépésként az összeírásokban a neveket szükséges feltérképezni ahhoz, hogy a továbbiakban a mezőváros fejlődéséről bármilyen képet lehessen alkotni és a feltárt adatokat országos kontextusba lehessen helyezni.

Összegzés

A források részletes ismertetése után megállapíthatóvá váltak azon nehézségek, amelyekkel a kutatók a megyei összeírások során szembesülnek. Ezek között számos olyan korlátot találunk, amelyeket az alapos feldolgozás után sem lehet kiküszöbölni, hanem további forrásanyagokat kell segítségül hívni.

Az országos összeírások bemutatása illeszkedik a szakirodalomban korábban feltártakhoz, amely alapján rendkívüli kritikával és megalapozott ismeretek mentén lehet csak felhasználni ezeket társadalom- és a gazdaságtörténeti szempontból.[66] Az összeírásokhoz csatolt szöveges részeket minden esetben

[66] Lásd bővebben Dávid Zoltán: Az 1715–20. évi összeírás, in Kovacsics József: *A történeti statisztika forrásai,* Budapest, Közgazdasági és Jogi, 1957, 145–199; Dányi Dezső: A történeti demográfia tárgya és módszerei, *Történeti Statisztikai Évkönyv 1961–1962,* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1962, 5–21; Faragó Tamás: Gondolatok az 1715–20. évi országos adóösszeírás népesség és társadalomtörténeti célú felhasználásáról, in Visi Lakatos Mária (szerk.): *Tanulmányok Dányi Dezső 75. születésnapjára,* Budapest, KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, 1996, 100–110; Perjés Géza: A statisztikai szemlélet elemei a XVIII. század eleji adóösszeírásokban, *Statisztikai Szemle,* 46. évf., 1968/10, 1037–1045; uő: Az 1728. évi adóösszeírás adatainak feldolgozása, *Statisztikai Szemle,* 52. évf., 1974/11–12, 1068–1100; uő: Az 1728. évi összeírás gépi feldolgozásáról, *Agrártörténeti Szemle,* 20. évf., 1978/1–2, 11–80; uő: Bihar megye az 1728. évi adóösszeírásának gépi feldolgozása, in Gazdag István (szerk.): *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve VI,* Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 1979, 33–109; Borosy András: *Pest–Pilis–Solt vármegye 1728. évi regnicoláris összeírása,* I–II. köt., Budapest, Pest Megyei Levéltár, 1997; Demeter Gábor – Horváth Gergely Krisztián: Sopron vármegye az ország gazdaságában és társadalmában az 1728. évi országos adóösszeírás tükrében. Szempontok egy összehasonlító vizsgálathoz. *Soproni Szemle,* 77. évf., 2023/2, 155–179; Demeter Gábor (szerk.): *Területi egyenlőtlenségek nyomában a 18. századi Magyarországon,* Budapest, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2024.

figyelembe kell venni, mert ezek nélkül olyan információktól eshet el a kutató, amelyek a település mezőgazdasági adatait árnyalhatják.

A gyakorta elkészített megyei összeírások szintén a szakképzetlen munkaerő hiányát bizonyítják. Ezek adatai segíthetnek árnyalni a település gazdaságáról megalkotható képet, hiszen egyfajta folytonosság vizsgálatát teszik lehetővé a pillanatfelvételek segítségével. A legnagyobb nehézséget azonban az összevont rovatok okozzák, mert így nem lehetséges az állatállomány pontos meghatározása.

Az itt bemutatott forrásokat a továbbiakban bővíteni kell, hiszen így átfogóbb képet lehet kapni a település adózóiról, valamint megbízhatóbb eredményekhez vezetnek a jelenlegi forrásanyagnál.

A jövőbeli vizsgálatokhoz elengedhetetlen a születési, házassági és halotti anyakönyvek adatainak feldolgozása, mert ezek nemcsak az adózókról adnak pontosabb képet, hanem a nem adóköteles személyekről is, segítségükkel ráadásul azonosíthatóvá válhatnak a családi kapcsolatok a hasonló vezetéknevű személyek esetében. Ehhez Mihalik Béla Vilmos módszertani megközelítése és feltárt adatai nyújthatanak támpontot.[67]

A nagyobb áttekintés után a kutatást szűkíteni lehetne egy kisebb időszakra, akár személyekhez kötve, ahogy azt Tompa László tette a bicskei Peterdi jobbágycsalád gazdálkodási struktúráját bemutató 2019-es tanulmányában.[68] Vizsgálatában a jobbágycontractusokat, összeírásokat, névlistákat, jegyzékeket, valamint az irodalmat, például Bél Mátyás munkáit használta fel.[69]

A kutatás bővítését a megnevezett módon érdemes elvégezni, hogy a helytörténeti kutatás fontos kiegészítése lehessen az eddig, a korszak forrásainak felhasználásával országos szinten feltárt eredményeknek.

---

[67] Mihalik Béla Vilmos: Pély népessége a 18. században, *Demográfia*, 53. évf., 2010/10, 437–465.

[68] Vagyongyarapítás és közösségi szerep mint családi stratégia: Egy bicskei jobbágycsalád gazdálkodási struktúrája a 18. században, in Csikós Gábor – Hegedűs István – Horváth Gergely Krisztián – Ö. Kovács József (szerk.): *Területi-társadalmi törésvonalak és a boldogulás útjai*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019, 159–182.

[69] Uo., 161.

Irodalomjegyék

Acsády Ignácz: *Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában 1720–21,* Budapest, Statisztikai Hivatal, 1896.
HU-MNL-HML-IV.7.a/1. öi. 555. 160–166.
HU-MNL-HML-IV.7.a/1. öi. 556. 152–158.
HU-MNL-HML-IV.7.a/1. öi. 570. 121–127.
HU-MNL-HML-IV.7.b/1. öi. 552. 23–26.
HU-MNL-HML-IV.7.b/1. öi. 553. 3–5.
HU-MNL-HML-IV.7.b/1. öi. 562/1. 11–15.
HU-MNL-HML-IV.7.b/1. öi. 564. 53–55.
HU-MNL-HML-IV.7.b/2. öi. 566/1. 44–46.
HU-MNL-HML-IV.7.b/2. öi. 568/2. 18–22.
HU-MNL-HML-IV.7.b/2. öi. 571. 5–6.
HU-MNL-OL-N 78, 1715. évi országos összeírás, 5. téka, Tiszai járás, Szolnok, 75–76, 102.
HU-MNL-OL-N 79, 1720. évi országos összeírás, 5. téka, járás: Tiszai, Szolnok, 157–161, 385.

Szakirodalom

Acsády Ignácz: *A magyar jobbágyság története,* Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1908.
Bagi Gábor – Madaras László: *Szolnok a középkorban. Szolnok város és határa történeti vázlata a honfoglalástól a török hódítás koráig,* Szolnok, Damjanich János Múzeum, 2017.
Bagi Gábor: *Szolnok a török korban (történeti vázlat),* Szolnok, Damjanich János Múzeum, 2020.
Ifj. Barta János: *„Ha Zemplin vármegyét az útas vizsgálja...". Gazdálkodás és társadalom Zemplén megyében a 18. század végén,* Debrecen, Speculum Historiae Debreceniense 3, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, 2009, 19.
Borosy András: *Pest–Pilis–Solt vármegye 1728. évi regnicoláris összeírása,* I–II. kötet, Budapest, Pest Megyei Levéltár, 1997.
Botár Imre: *Szolnok települési, népesedési és gazdasági viszonyai a XVIII. században,* Szolnok, Rényi Dezső könyvnyomdája, 1941.
Dányi Dezső: A történeti demográfia tárgya és módszerei, *Történeti Statisztikai Évkönyv 1961–1962,* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1962, 5–21.
Dávid Zoltán: Az 1715–20. évi összeírás, in Kovacsics József: *A történeti statisztika forrásai,* Budapest, Közgazdasági és Jogi, 1957, 145–199.
Demeter Gábor – Horváth Gergely Krisztián: Sopron vármegye az ország gazdaságában és társadalmában az 1728. évi országos adóösszeírás tükrében. Szempontok egy összehasonlító vizsgálathoz, *Soproni Szemle,* 77. évf., 2023/2, 155–179.

Demeter Gábor (szerk.): *Területi egyenlőtlenségek nyomában a 18. századi Magyarországon,* Budapest, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2024.

Faragó Tamás: Gondolatok az 1715–20. évi országos adóösszeírás népesség és társadalomtörténeti célú felhasználásáról, in Visi Lakatos Mária (szerk.): *Tanulmányok Dányi Dezső 75. születésnapjára,* Budapest, KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, 1996, 100–123.

Fényes Elek: Az adó története Magyarországban, inTörök János (szerk.): *Egyetemes magyar encyclopaedia,* I. köt., Pest, Emich G., 1859, 587–650.

Fülöp Tamás: *Megyeszékhelyből város. Szolnok város településfejlődési törekvései a megyeszékhellyé válás és a második világháború közötti évtizedekben,* Szolnok, Neumann János Egyetem – Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok megyei Levéltár, 2020.

Horváth Gergely Krisztián: Társadalmi és gazdasági hierarchia a dikális adórendszerben. Moson vármegye adókulcs-tervezete (1838), *Korall,* VI. évf., 2005/19–20, 160–189.

Mérész Anna – Pálházy Ferenc: Az 1828. évi országos összeírás Szolnok példáján, *KRE-DIt,* VI. évf., 2023/1, 329–355.

Mérész Anna – Pálházy Ferenc: Szolnok adózó társadalma és az 1828. évi országos összeírás, *KRE-DIt,* VI. évf., 2023/2, 165–191.

Mérész Anna – Pálházy Ferenc: Az 1828. évi országos összeírás jellemzői Szolnokon, in Bubnó Hedvig et al. (szerk.): *Non est volentis II. A Benda Kálmán Szakkollégium legjobb OTDK-dolgozatai (2022–2023),* Budapest, KRE–L'Harmattan, 2024, 235–247.

Mihalik Béla Vilmos: Pély népessége a 18. században, *Demográfia,* 53. évf., 2010/10, 437–465.

Perjés Géza: A statisztikai szemlélet elemei a XVIII. század eleji adóösszeírásokban, *Statisztikai Szemle*, 46. évf., 1968/10, 1037–1045.

Perjés Géza: Az 1728. évi adóösszeírás adatainak feldolgozása, *Statisztikai Szemle,* 52. évf., 1974/11–12, 1068–1100.

Perjés Géza: Az 1728. évi összeírás gépi feldolgozásáról, *Agrártörténeti Szemle,* 20. évf., 1978/1–2, 11–80.

Perjés Géza: Bihar megye az 1728. évi adóösszeírásának gépi feldolgozása, in Gazdag István (szerk.): *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve VI,* Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 1979, 33–109.

Szijártó M. István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792,* Keszthely, Balaton Akadémia, 2010, 144.

T. Mérey Klára: Újjáépítés és konszolidáció 1711–1790, in Glósz József – V. Kápolnás Mária (szerk.): *Tolna mezőváros monográfiája,* Tolna, Tolna Város Önkormányzata, 1992, 175–248.

Tompa László: Vagyongyarapítás és közösségi szerep mint családi stratégia Egy bicskei jobbágycsalád gazdálkodási struktúrája a 18. században, in Csikós Gábor – Hegedűs István – Horváth Gergely Krisztián – Ö. Kovács József (szerk.): *Területi-társadalmi törésvonalak és a boldogulás útjai,* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019, 159–182.

Internetes hivatkozások

1569. évi LII. tc. *Szolnok, Fejér és Solt vármegyék hol nyerjenek itéletet?* https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=56900052.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?keyword%3D1569

1715. évi VIII. tc. *a felkelésről és adózásról.* https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=71500008.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D23

1715. évi LVII. tc. *az adóhátralékok elengedéséről s azok összehalmozásának elkerüléséről, továbbá a pénztárosok számadásainak bekövetéséről s a vármegyék összeirásáról.* https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=71500057.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D23

1723. évi LXVII. tc. *a porták kiigazitásáról és az ország összeirásáról.* https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=72300067.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?pagenum%3D24

WERL FŐTERÉTŐL BÉCS FŐTERÉIG: ADALÉKOK MICHAEL FLORENZ VON LILIEN KARRIERSTRATÉGIÁJÁHOZ

Bödő Krisztián
Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Budapest, Magyarország
ORCID: 0009-0009-3636-9436

Absztrakt: A tanulmány Eötvös József dédapja, Franz Michael Florenz von Lilien (1696–1776) karrierstratégiáját elemzi, aki a birodalmi posta fejlesztéséért bárói rangot nyert, diplomáciai készségei révén a Habsburg-udvar közvetlen környezetébe került, a család rezidenciáját Bécsbe tette át.

Kulcsszavak: Lilien, sókereskedelem, postahálózat, arisztokrácia

FROM WERL'S MAIN SQUARE TO VIENNA'S MAIN SQUARE: ADDITIONS TO MICHAEL FLORENZ VON LILIEN'S CAREER STRATEGY

Absract: The study analyzes the career strategy of József Eötvös's great-grandfather, Franz Michael Florenz von Lilien (1696–1776), who was awarded the title of baron for his work in developing the imperial postal service. Thanks to his diplomatic skills, he became part of the immediate circle of the Habsburg court and moved his family's residence to Vienna.

Keywords: Lilien, salt trade, postal network aristocracy

Fiatal kutatóink II., 269–281.
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-399-1-18

A kutatás háttere

Alapkutatásom az ercsi uradalom reformkori történetére irányul. A 18. század végén Eötvös József (1813–1871) anyai nagyapja, Lilien József (1753–1828) haszonbérlőként vette át a birtok kezelését. A koalíciós háborúk kedvező gazdasági feltételeket teremtettek a mezőgazdaság számára, a konjunktúra kihasználásával és a báró mezőgazdasági szaktudásával az uradalom racionalizált birtokká vált. A tőkés üzem jegyeit magán viselő uradalom 1831/32-től ifj. báró Eötvös Ignác (1786–1851) birtokgazdálkodása alatt működött tovább, de a család ellen kibontakozó csődper (1841–1899) végül a gazdaság kényszereladását eredményezte. A mintagazdaság jellemzőit és a csődper Ercsire gyakorolt hatását bemutatni célzó alapkutatás mellett ugyanakkor nem tekinthetünk el a családtörténeti háttértől sem. Lilien Józsefről és tágabb értelemben a Lilien családról magyar nyelvű szakirodalom nem áll rendelkezésre,[1] jóllehet a báró mezőgazdaságban betöltött szerepe és a vásárosnaményi Eötvös családdal való rokoni kapcsolata miatt indokolt a kutatás.

A vizsgálat nehézségét az adja, hogy az ercsi uradalom levéltára megsemmisült, ráadásul Lilien József után nem maradt fenn családi levéltár. Ugyan a vásárosnaményi Eötvös család iratanyaga Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében fennmaradt, a dokumentumok nem a bárói ágra vonatkoznak. Támpontot jelentettek azok az iratok, amelyeket az észak-rajna-vesztfáliai Werlben őriznek *(Stadtarchiv Werl).* A rendelkezésre álló szakirodalmi gyűjtemény és a vonatkozó német, elvétve latin nyelvű források döntően a Lilienek gazdasági tevékenységéhez kapcsolódnak, ugyanakkor érdemi adalékokkal egészítették ki a család történetére vonatkozó korábbi kutatásokat. A terjedelmi korlátok miatt e rövid tanulmányban Eötvös József dédapjára, Franz Michael Florenz von Lilien karrierstratégiájára helyezzük a hangsúlyt.

Vagyon és rang a sókereskedelem révén

A Ruhr-vidék a mai napig jelentős gazdasági terület, ahol ipari arculatú városok egész sora kapaszkodik egymásba, és amely városok már a középkorban is jelentős szereppel bírtak. Az ásványkincsekben gazdag területek polgárai élénk kereskedelmi-gazdasági tevékenységet folytattak, nemkülönben a Dortmundhoz

[1] Eltekintve Nagy Iván genealógiai munkájától, amelynek vonatkozó része egyúttal téves információkat is tartalmaz. Lilien József személyéről, élettörténetéről csupán azok a munkák tanúskodnak – egymást ismételve – amelyek Eötvös József életpályáját mutatják be.

közel fekvő Werlben,[2] ahol a környező sólelőhelyek kiaknázása egyes patríciuscsaládok politikai és gazdasági felemelkedését alapozta meg. A tetemes sóforrások használata, a sólerakódások eléréséhez szükséges fúrás csak privilegizált családok számára volt lehetséges, akiket *Erbsälzer*eknek („örökletes sófőző") neveztek.[3] Ezt a privilégiumot és egyúttal a kiválasztott polgárcsaládokat 1246-ban említik először a források.[4] A kiváltság örökíthető volt, természetesen csak házasságban született, katolikus fiú utódokra. A címet birtokló családok száma az évszázadok folyamán egyre csökkent, a 20. század óta és napjainkban csupán két ilyen família létezik, a Papenek és a Lilienek. A gyakran egymással is házasságot kötő patríciuscsaládok egyaránt konzerválták politikai szerepvállalásukat a városi élet irányításában és bővítették gazdasági térnyerésüket regionális szinten.

A 18. század elejére politikai fölényük megingathatatlan volt, a városi tanács tagjainak a felét ők adták. A monopolizált sólelőhelyeket bővítették. 1652-től már nemcsak a Werl városfalán belül elhelyezkedő, hanem a városfalon kívül fekvő neuwerki sópárló házak is az Erbsälzerek adminisztrációja alá került. E két tényező konfliktust generált a város további patrícius vezetőivel és gazdasági érdekvédelmi szervezeteivel.[5] Az egyre kiélezettebbé váló konfrontáció megoldását jelentette, hogy I. József császár 1708-ban lovagi rangot és birodalmi nemességet adományozott hét Erbsälzer családnak, köztük a Lilieneknek is.[6] A birtokadományozás révén lehetőség adódott a földesúri tevékenységre, hogy kiváljanak, kilépjenek a város irányításából, azonban egyik Erbsälzer sem hagyott fel a vagyont biztosító vállalkozásaival.

A Lilien nevet elsőként 1321-ben említik. Leszármazásukat teljes magabiztossággal azonban a 16. század utolsó harmadától tudjuk nyomon követni. Johann v. Lilien (meghalt 1580-ban) fia II. Johann v. Lilien volt, aki Anna von Papennel kötött házasságot; gyermekük, Diedrich v. Lilien két alkalommal kötött házasságot. Az első, Marie von Kleinsorgennel kötött házasságából született III. Johann v. Lilien, Katharina von Brandisszal kötött házasságából pedig Hermann v. Lilien. E két fiú két virágzó ág alapítói lettek.[7] Tanulmányunk szempontjából az idősebb ág *(ältere Linie)* érdekes. Gerhard Franz és Johanna Clara Arendsberg

[2] Werl történetéhez lásd: F. J. Mehler: *Gesischte der Stadt Werl,* Werl, A. Stein, 1891.

[3] Uo.

[4] AT-OeStA/AVA Adel RAA 250.5.

[5] Bővebben lásd: Friedrich von Klocke: *Das Patriziatsproblem und die Werler Erbsälzer,* Münster, Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 1965.

[6] *Genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser 3,* Justus Perthes, Gotha, 1853, 264. Az immár „von" előnévvel rendelkező hét család a következő volt: v. Papen, v. Brandis, v. Mellin, v. Bendit, v. Crispen, v. Schüler [Schöler] és v. Lilien. Leopold von Ledebur: *Dynastische Forschungen 2,* Berlin, Verlag von Ludwig Rauh, 1855, 28.

[7] *Genealogisches Taschenbuch,* 253.

gyermekeként született meg – éppen a család és a város között kibontakozó hatalmi harc idején – Franz Michael Florenz von Lilien (1696–1776).[8] A város főterén álló Lilien-ház (*Das Lilien Haus*, 1. kép) Florenz születése előtt feltehetőleg a tűz martalékává vált, mégis jelzi a család magas státuszát, hiszen a többi sófőző ilyen elhelyezkedésű ingatlannal nem rendelkezett.[9]

1. kép. A Lilien-ház.

Michael Florenz felmenőihez képest az üzleti tevékenység fenntartása mellett eltérő utat járt be a Thurn und Taxis ház oldalán. Az itáliai eredetű, I. Miksa császártól postamesteri címet nyerő, I. Lipót császártól 1695-ben örökletes hercegi méltóságot szerző család neve egyet jelentett a birodalomban kiépülő postahálózattal.[10] Kezdetben udvari marsallként szolgált a hercegi háznál, képességei révén karrierje azonban gyorsan ívelt felfelé. 1723-tól már a Franz Anselm, a ház második hercegének tanácsosává lépett elő és közvetítő szerepet töltött be a fejedelmi, választófejedelmi udvarok és a hercegi család között. Nem volt olyan

[8] Máshol: Franz Michael Florentin von Lilien. Ledebur: *Dynastische Forschungen,* 28.
[9] Erbsälzerarchiv Werl, Abt. Familie Freiherren v. Lilien-Waldau, Nr. 110., Bl. 17.
[10] Thurn und Taxis postal system. https://www.britannica.com/topic/Thurn-and-Taxis-postal-system (Letöltés: 2025. június 1.)

konfliktus, amelyet ne tudott volna „elsimítani".[11] 1733-ban Nürnberg főpostamestere lett, később a belgiumi maaseik-i főposta is az ő kezelésébe került. Kiváló szervezőképességének, invesztícióinak köszönhetően a birodalmi postahálózat igazgatójává lépett elő, 1740-pedig pedig – amikor a hercegi család Frankfurtba tette át székhelyét – a teljes hercegi adminisztráció vezetője lett.[12] Jelentős szerepe volt a birodalmi postahálózat külföldi összeköttetéseinek kialakításában (Franciaország, Hollandia) is.[13] Egy porosz követ jelentésében a legügyesebb embernek nevezte a postaszolgálatban („der routinirteste Mensch im Postzweige").[14] Az egyre növekvő presztízzsel bíró báró a 18. század közepén ingatlangyarapításba kezdett. 1752-ben vásárolta meg a mesebelinek ható Borgházat,[15] amely lovagi birtokként *(Rittergut),* udvarházként működött (2. kép),[16] jóllehet arról nem tanúskodnak a források, hogy egyetlen egyszer is megfordult volna itt, sőt még a vásárlást sem maga intézte, hanem Vetter Caspar Theodor von Lilient bízta meg az adásvétel lebonyolításával. A francia ízlés szerint átalakított kert és épületegyüttes egyértelműen reprezentációs célokat szolgált.[17]

[11] A hercegi család házasságkötéseiben is aktív közvetítő szerepet játszott. Személyes sikernek könyvelhette el, hogy Ferdinánd Alexander herceg számára egy lotharingiai, Franz Anselm herceg pedig egy württembergi hercegnőt vett el. Falko von Lilien-Waldau: *Die Westfälischen Lilien,* Salzburg, 2005, 21.

[12] Uo., 18.

[13] Karl Heinrich Ritter von Lang: *Adelsbuch des Königreichs Baiern,* München, 1815, 177.

[14] Jul. Evelt: Geschichte der Stadt Dorsten und ihrer Nachbarschaft, *Zeitschrift für vaterländische Geschichte und Altertumskunde,* Vol. 23, Münster, Druck und Verlag von Friedrich Regensberg, 1863, 182.

[15] Albert Ludorf: *Die Bau-und Kunstdenkmäler von Westfalen 16. Kreis Soest,* Münster, Kommissons-Verlag von Ferdinand Schöningh, 1905, 22.

[16] Erbsälzerarchiv Werl, Abt. Familie Freiherren v. Lilien-Waldau, Nr. 110, Bl. 2.

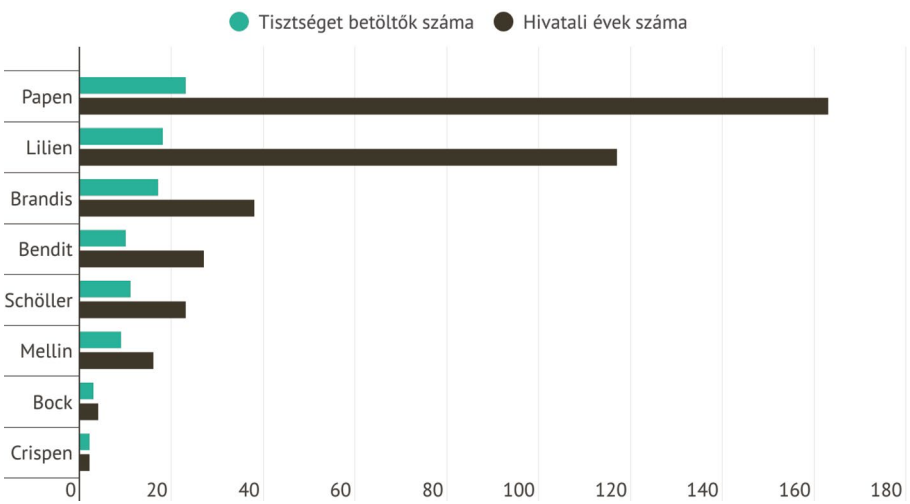
[17] A birtokot a földesúr távolléte miatt Caspar Theodor von Lilien igazgatta, majd rövid ideig haszonbérleményként adták ki. 1825-ig Florenz második házasságából született fia, Christoph von Lilien (1748–1825) birtokgazdálkodása alatt állt. Rudolf Preising: *Büderich. Nachrichten zur Gesichte eines Kirchenspiels und seiner Höfe im Kurkölnischen Amte Werl*, Münster, Aschendorff, 1967, 176.

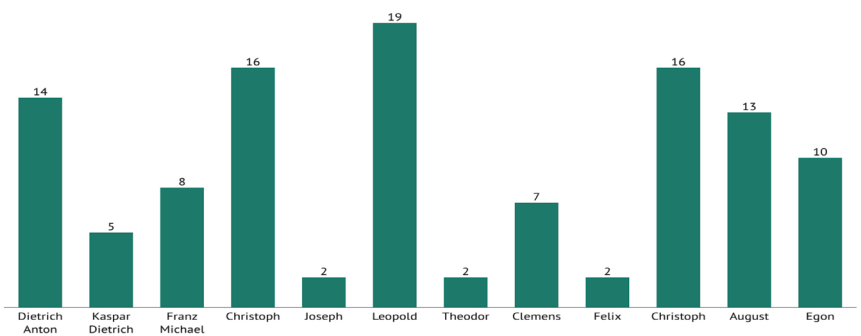
2. kép. A Borg-ház, ma Soest körzetben, Werl egyik kerületében, Budbergben található.

Az ingatlanok Werl közelében feküdtek, hiszen Michael nem hagyott fel a család eredeti tevékenységével sem, nem lépett ki az Erbsälzerek kollégiumából. A 18–19. században a leggyakrabban a Lilienek vagy a Papenek közül kerültek ki az *Erbsälzer-Oberst*ek („sófőző ezredes"), akik többek között a tanácsüléseken elnököltek (1. ábra).[18] Ha azt vesszük alapul, hogy a Lilienek között hogyan oszlott meg a hivatalviselés, akkor látható, hogy Michael esetén ez nem volt kiugróan magas, mindössze nyolc alkalommal töltötte be a posztot (2. ábra),[19] ami jól jelzi, hogy egyéb tevékenységei elsőbbséget élveztek.

[18] Falko von Lilien-Waldau: *Die Erbsälzer,* Salzburg, 2005, 202–204.
[19] Lilien-Waldau: *Die Erbsälzer,* 204.

1. ábra. Az Erbsälzer-Oberst tisztséget betöltők és a hivatali évek száma családonként a 18–19. században.

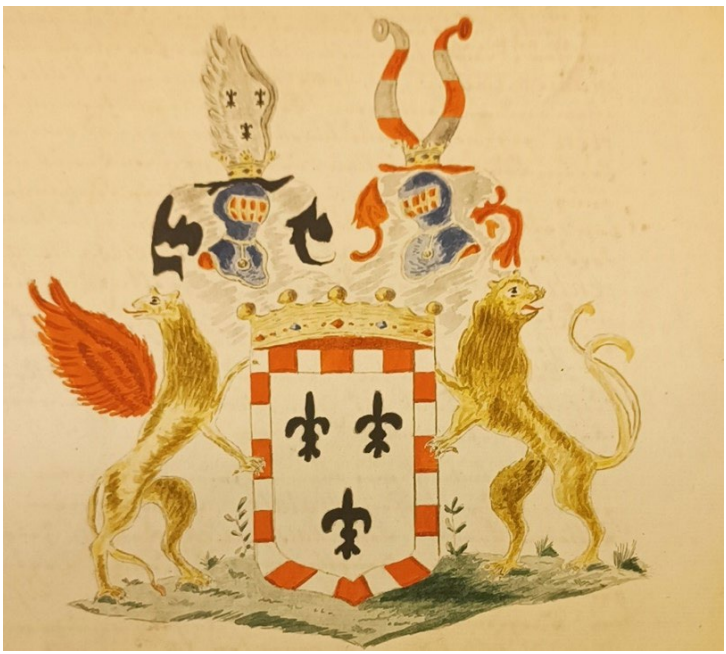
2. ábra. Az Erbsälzer-Oberst tisztséget betöltő Lilienek és a tisztségviselés éveinek száma a 18–19. században.

A család bécsi jelenléte

Karrierje az 1740-es évek második felében tovább ívelt, amikor a Thurn und Taxis család és a Habsburgok között viszály bontakozott ki. VI. Károly ugyan keresztülvitte a nőági öröklési törvényt (Pragmatica Sanctio), halála után azonban egyértelművé vált, hogy ennek a fegyverek erejével kell érvényt szerezni. A katonai és diplomáciai manőverekben járatlan Mária Terézia ellen, a Habsburg-örökségért kirobbanó nemzetközi háborúban (1740–1748) Alexander Ferdinand von Thurn und Taxis a VII. Károly néven 1742-ben német-római császárrá koronázott bajor választófejedelmet, Károly Albertet támogatta, aki azonban 1745-ben meghalt, a császári címet pedig végül Mária Terézia férje, Lotaringiai Ferenc nyerte el.[20] A Károly Albert pártolása miatt kompromittálódott Thurn und Taxis ház és a Habsburgok közötti békéltető tárgyalásokat Franz Michael Florenz bonyolította le. Diplomáciai tevékenységét személyes kvalitásai mellett két tényező miatt koronázta siker. Egyrészt a Habsburgoknak szükségük volt az osztrák postarendszer további fejlesztésére, másrészt Lilien ígéretet tett egy, a császári család céljait szolgáló kémhálózat kiépítésére.[21] A Habsburg Birodalomban a postaszolgálat általános bevezetését 1755-ben hajtották végre, Lilien hosszas előkészítő munkáját követően.[22]

Érdemeiért – különös tekintettel a postahálózat kiépítéséért – 1747-ben I. Ferenc német-római császár örökletes birodalmi bárói *(Reichsfreiherr)* rangra emelte,[23] ugyanakkor a cím kiváltása csak 1756-ban történt meg.[24] A család címere a következőképpen néz ki: az ezüstpajzsot és a benne fekvő három fekete liliomot széles, vörös és ezüst színekben váltakozó, huszonkét részre osztott pajzsszegély veszi körül. A pajzs felett hétgyöngyös bárói korona látható, amelyen két koronás sisak áll. A jobb oldali sisak koronájából három fekete liliommal díszített, befelé fordult ezüst szárny, míg a bal oldali sisak koronájából ezüst és vörös színekkel felosztott szarvak emelkednek ki. A jobb oldali sisaktakaró fekete és vörös, a bal oldali vörös és ezüst. A pajzsot jobb oldalról egy ágaskodó, hátranéző, aranyozott és vörös szárnyú griffmadár, bal oldalról pedig egy ágaskodó, hátranéző, aranyozott oroszlán tartja, védelmezi (3. kép).[25]

[20] Gonda Imre – Niederhauser Emil: *A Habsburgok,* Budapest, Gondolat, 1978, 115–117.
[21] Elisabeth Bernsdorf: *Livreen und ithre kulturelle Bedeutung für die Fürstenfamilie von Thurn und Taxis*, Münster – New York, Waxmann, 2020, 34 –35.
[22] Lilien-Waldau: *Die Westfälischen Lilien,* 4.
[23] Erbsälzerarchiv Werl Nr. Sa 162.
[24] Ledebur: *Dynastische Forschungen,* 28.
[25] *Genealogisches Taschenbuch,* 264.

3. kép. A Lilien család bárói címere.

A báró három alkalommal kötött házasságot. Első felesége Christina Ludovica v. Schacht lett, akitől négy gyermeke, három fia és egy lánya született. Míg második- és harmadszülött fiai (Karl és Friedrich) katonai pályán szereztek rangot,[26] addig a legidősebb fiú, az 1742-ben született, rézkarcokért lelkesedő Alexander Ferdinand édesapja örököseként nemcsak a birodalmi és németalföldi postahálózat igazgatását vette át, hanem a Thurn und Taxis ház követévé, titkos tanácsadójává is vált, így a Lilienek kezében maradt a császári és a hercegi család közötti kapcsolattartás is. Alexander két házasságából mindössze egyetlen fiú született 1780-ban, Karl Wielhelm.[27] Második felesége a legmagasabb bécsi körökből származott, hiszen VI. Károly német-római császár és Mária Terézia titkos tanácsosának, a Titkos Kancellária titkárának, Johann Christoph von Bartenstein lányát,[28] Maria Theresiát vette el 1747-ben, akitől egy lánya és két

[26] Lilien-Waldau: *Die Westfälischen Lilien,* 174.

[27] *Genealogisches Taschenbuch,* 267.

[28] Bartenstein báró udvaron belüli pozícióját éppen a Pragmatica Sanctio elfogadtatásában játszott kulcsfontosságú szerepe növelte. Bartenstein gróf pályájáról röviden lásd: Constant von Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich 1,* Bécs, Verlag der Universitäts-Buchdruckerei von L. C. Zamarski, 1856, 163–164.

fia született. Christoph 1748-ban, édesapja révén két birtok, a vesztfáliai Borg és Lahr (Laer) került a kezelésébe, illetve a nürnbergi posta igazgatójaként tevékenykedett. A másodszülött fiú, Christoph édestestvére, Joseph, teljes nevén Joseph Georg Franz Xaver Michael v. Lilien 1753. december 22-én született Bécsben, a családi ingatlan közelében lévő Szent Mihály templomban keresztelték meg, keresztapja nagyapja, Christoph von Bartenstein lett.[29]

Az arisztokrácia soraiba emelkedő család bécsi pozícióját a házassági stratégián kívül további két tényező erősítette. A Habsburg Birodalom kormányzati és kulturális központjában ingatlanhoz jutni nehéz feladat volt, egyúttal roppant költséges is. Lilien a Hofburg közelében lévő főtéren *(Wien Am Hof)* vásárolt meg és alakíttatott ki rezidenciát. Az épület a 18. század közepén a legmagasabb lakóépületnek számított Bécsben,[30] az impozáns rezidencia homlokzatán ma is jól láthatóak a családi címerben is feltűnő liliomok. A család udvari pozícióját erősítette fiai oktatásával is. A császárvárosban számos lehetőség kínálkozott az arisztokrata, nemesi ifjak oktatására, művelődésére,[31] az intézmények közül kiemelkedett a *Collegium Theresianum*. A jezsuita oktatási szisztéma szerint zajló, összbirodalmi elitképzést megvalósító akadémián a hagyományos latin műveltség és a nemesi erények elsajátítása mellett a kor színvonalának megfelelően nagy hangsúlyt helyeztek a különböző tudományterületek művelésére is.[32] Bár a Habsburg-udvar biztosított ösztöndíjas helyeket, a képzés roppant költséges volt. Franz Michael Florenz mind a hat fiát az akadémiára küldte tanulni, s olykor az is előfordult, hogy egyszerre három Lilien tanult az intézményben.[33] A báró kulcsfontosságúnak tartotta, hogy gyermekei egytől egyig a család társadalmi tőkéjét tovább növelve a legmagasabb körökben mozogjanak és versenyképes tudás birtokába kerüljenek. A Lilien-ifjak neveltetése egyúttal jelzi apjuk

[29] Lilien József keresztelési anyakönyvi kivonata. Az anyakönyvi kivonat elérhető a bécsi anyakönyvek online adatbázisában az alábbi rákereséssel: https://data.matricula-online.eu/en/oesterreich/wien/01-st-michael/01-13/?pg=262 (Letöltés: 2025. június 1.)

[30] Erbsälzerarchiv Werl, Abt. Familie Freiherren v. Lilien-Waldau, Nr. 110., Bl. 23.

[31] A bécsi oktatási intézményekről újabbak lásd: Kökényesi Zsolt: *Az udvar vonzásában*, Budapest, L'Harmattan, 2021, 39–71.

[32] Uo., 58.

[33] Elsőként Franz Michael Florenz első házasságából származó két, később katonai pályát bejáró fiai végeztek az intézetben (Karl 1751–1757, Friedrich 1751–1758), majd legidősebb fia, Alexander (1759–1762). Második házasságából Christoph (1755–1763) és Joseph (1760–1771), végül harmadik házasságából Polycarp (1772–1774). Max Freiherrn von Gemmell-Flischbach: *Album des Kaiserl. Königl. Theresianums (1746–1880),* Bécs, Verlag der Buchhandlung von Moritz Perles, 1880, 24., 25., 29., 32., 44.

tehetősségét, hiszen az éves tandíj összege 400 forinttól egészen 900 forintig terjedhetett, amelyet 1759 és 1762 között háromszorosan is meg kellett fizetnie.[34]

A báró 1776. július 31-én halt meg Bécsben, a császári temetőben *(der Kaiserliche Gottesacker vor dem Schottentor)* helyezték örök nyugalomra.[35] Végrendelete fennmaradt, de a várakozások ellenére az ingatlanok sorsára nem derült fény. Gyermekei közül a legnagyobb összeget (78 000 gulden) első házasságából származó fiaira hagyta (Alexander, Karl, Friedrich), míg második házasságából született Christophra 7500, Josephre (Lilien József) pedig 20 000 guldent hagyott.[36]

4. kép. Wien Am Hof 7., 1912.37.

[34] Kökényesi Zsolt: „A nemesi erények műhelye". A Collegium Theresianum mint lovagi akadémia, *Hadtörténelmi Közlemények*, 147. évf., 2013/1,137–138. A postaigazgató vagyonáról csak találgatni lehet. 1733-ban már évi 4000 gulden jövedelemmel rendelkezett, de további mellékjövedelmei is lehettek, hiszen egyrészt számos ingatlannal rendelkezett, továbbá az Erbsälzer címből kifolyólag vesztfáliai érdekeltségei is voltak. Lilien-Waldau: *Die Westfälischen Lilien,* 18.

[35] Lilien-Waldau: *Die Westfälischen Lilien,* 81.

[36] AT-OeSTA/HHStA HA OMaA 21–7.

[37] Bruno Reiffenstein (Fotograf), 1., Am Hof 7, 8, 9, 1912, Wien Museum Inv.-Nr. 37353, CC0. https://sammlung.wienmuseum.at/objekt/93216/ (Letöltés: 2025. június 1.)

Összegzés

A Lilien család felemelkedésének alapját a sókereskedelemben betöltött szerepük képezte. A megszerzett kiváltságok révén jelentős patrícius dinasztiává váltak, ugyanakkor a nemesi rang elnyerését követően is megőrizték polgári-vállalkozói szemléletmódjukat. A család történetében különösen kiemelkedő szerepet töltött be Franz Michael Florenz von Lilien, aki politikai kvalitásainak és kapcsolatrendszerének köszönhetően birodalmi szinten is meghatározó pozíciót vívott ki magának. Sikerrel jutott el a Habsburg-udvar központi köreihez, és jelentős szerepet játszott abban, hogy a család második bárói generációja integrálódni tudott az udvari, a tágabb értelemben vett birodalmi elitbe.

Források

Österreichisches Staatsarchiv:

AT-OeStA/AVA Adel RAA 250.5

AT–OeSTA/HHStA HA OMAA 21–7.

Stadtarchiv Werl:

Erbsälzerarchiv Werl, Abt. Familie Freiherren v. Lilien-Waldau, Nr. 110.

Online források

Britannica, Thurn und Taxis postal system. https://www.britannica.com/topic/Thurn-and-Taxis-postal-system

Bruno Reiffenstein (Fotograf), 1., Am Hof 7, 8, 9, 1912, Wien Museum Inv.-Nr. 37353, CC0. https://sammlung.wienmuseum.at/objekt/93216/

Lilien József keresztelési anyakönyvi kivonata. https://data.matricula-online.eu/en/oesterreich/wien/01-st-michael/01-13/?pg=262

Irodalomjegyzék

Bernsdorf, Elisabeth: *Livreen und ithre kulturelle Bedeutung für die Fürstenfamilie von Thurn und Taxis,* Münster – New York, Waxmann, 2020.

Evelt, Jul.: Geschichte der Stadt Dorsten und ihrer Nachbarschaft, *Zeitschrift für vaterländische Geschichte und Altertumskunde,* Vol. 23, Münster, Druck und Verlag von Friedrich Regensberg, 1863.

Gemmell-Flischbach, Max Freiherrn von: *Album des Kaiserl. Königl. Theresianums (1746–1880),* Bécs, Verlag der Buchhandlung von Moritz Perles, 1880.

Genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser 3, Gotha, Justus Perthes, 1853.

Klocke, Friedrich von: *Das Patriziatsproblem und die Werler Erbsälzer,* Münster, Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 1965.

Kökényesi Zsolt: „A nemesi erények műhelye". A Collegium Theresianum mint lovagi akadémia, *Hadtörténelmi Közlemények,* 147. évf., 2013/1, 134–148.

Kökényesi Zsolt: *Az udvar vonzásában,* Budapest, L'Harmattan, 2021.

Lang, Karl Heinrich Ritter von: *Adelsbuch des Königreichs Baiern,* München, 1815.

Ledebur, Leopold von: *Dynastische Forschungen 2,* Berlin, Verlag von Ludwig Rauh, 1855.

Lilien-Waldau, Falko von: *Die Erbsälzer,* Salzburg, 2005. (Kézirat, Stadtarchiv Werl.)

Lilien-Waldau, Falko von: *Die Westfälischen Lilien,* Salzburg, 2005. (Kézirat, Stadtarchiv Werl.)

Ludorf, Albert: *Die Bau-und Kunstdenkmäler von Westfalen 16. Kreis Soest,* Münster, Kommissons-Verlag von Ferdinand Schöningh, 1905.

Mehler, F. J.: *Gesischte der Stadt Werl,* Werl, A. Stein, 1891.

Preising, Rudolf: *Büderich. Nachrichten zur Gesichte eines Kirchenspiels und seiner Höfe im Kurkölnischen Amte Werl*, Münster, Aschendorff, 1967.

Wurzbach, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich 1,* Bécs, Verlag der Universitäts-Buchdruckerei von L. C. Zamarski, 1856.

PETER PHILIPP HERBERT VON RATHKEAL KALANDOS UTAZÁSA KONSTANTINÁPOLYTÓL BÉCSIG

Timári Krisztián Attila
Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar,
Budapest, Magyarország
ORCID: 0009-0002-6749-6058

Absztrakt: Peter Philip von Herbert-Rathkeal (1735-1802) konstantinápolyi követ elsődleges feladata volt, hogy a bécsi udvar hadüzenetét a kijelölt módon és időben átadja a Porta számára. A feladat végrehajtása után a kirendeltség és Herbert-Rathkeal is menekülni kényszerült az Oszmán Birodalomból. Távozásuk végül 1788. február 15-én megtörtént és közel három hónapnyi hajóút után kötöttek ki Livorno partjainál. A megmenekült személyek és a követ is karanténba kerültek hetekre, ahonnan csak nyár elején indulhattak tovább Bécsbe.

Kulcsszavak: Diplomácia, Kommunikáció, Oszmán Birodalom

PETER PHILIPP HERBERT VON RATHKEAL'S ADVENTUROUS JOURNEY FROM CONSTANTINOPLE TO VIENNA

Abstract: The primary task of Peter Philip von Herbert-Rathkeal (1735-1802), the ambassador to Constantinople, was to deliver the Court of Vienna's declaration of war to the Porte in the manner and at the time appointed. After carrying out this task, the legation and Herbert-Rathkeal were forced to flee the Ottoman Empire. Their departure finally took place on 15 February 1788 and after nearly three months of sailing they landed on the coast of Livorno. Both the escaped prisoners and the envoy were quarantined for weeks, from where they were only allowed to continue their journey to Vienna at the beginning of the summer.

Keywords: Diplomacy, Communication, Ottoman Empire

Fiatal kutatóink II., 283–291.
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-399-1-19

Bevezetés

Peter Philipp Herbert-Rathkeal[1] (1735–1802) 1735-ben született Konstantinápolyban, de életének első néhány évtizedét távol töltötte a várostól. Diplomáciai pályáját viszonylag későn csupán 1779-ben kezdte meg a tescheni kongresszuson (ma Cieszyn), ami a bajor örökösödési háború lezáró eseményeként szolgált.[2] Annak ellenére, hogy alig rendelkezett diplomáciai tapasztalattal, jól szolgálta országa érdekeit, ami Mária Terézia is figyelmét is felkeltette. A követi tisztséghez szükséges bárói cím megszerzése után Herbert-Rathkeal 1779. július 3-án kapta meg a hivatalos kinevezését, mint *internuncius*, innentől kezdve követként szolgálta a bécsi udvar érdekeit Konstantinápolyban. II. József császár (ur. 1780–1790) uralkodásának második felében egyre nagyobb hangsúlyt fektetett egy jövendőbeli törökellenes háborúra, amit az 1781 óta szövetségben lévő Orosz Birodalommal kívánt véghez vinni. A két uralkodó közötti végleges elhatározás és együttműködés az 1787 nyarán tartott több hetes krími körutazással vált véglegessé, amin Herbert-Rathkeal is részt vett.

A cárnő és a császár találkozását a konstantinápolyi udvar fenyegetésnek, erődemonstrációnak ítélte meg. A szentpétervári udvar orosz követét Yakov von Bulgakovot (1743–1809) letartóztatták, és a Héttoronyba (Yedikule) zárták, majd 1787. augusztus 24-én hivatalosan is hadat üzent az Orosz Birodalomnak. A II. Katalinnal szövetségben álló Habsburg Monarchia nagyjából hat hónappal később 1788. február 9-én szintén bekapcsolódott a háborúba, és Herbert-Rathkeal révén hadat üzent a Fényes Portának.[3] A tanulmány célja, hogy körbejárja Herbert-Rathkeal életét és megpróbáltatásait az 1788. februári hadüzenet átadásától egészen a bécsi udvarba való visszatéréséig. A tanulmány a kalandos utazáson felül elsősorban olyan kérdésköröket igyekszik tisztázni, hogy egy hivatalától megfosztott követ hogyan tudja a bécsi udvar érdekeit szolgálni.

[1] Edmond Herbert 1552-ben lett Pembroke grófja, a család Írországba való költözése után a Limmericktől nem messze fekvő Ratkheal birtok tulajdonosa lett, így innen ered a család neve Herbert-Ratkheal. *Genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser*, 3, 1853, 203.

[2] A porosz és osztrák udvar között lévő rivalizálásról a megüresedett bajor trónért lásd bővebben: Jürgen Ziechmann: *Der Bayerische Erbfolge-Krieg 1778/1779 oder Der Kampf der messerscharfen Federn Südmoslesfehn,* 2007.

[3] A Habsburg Monarchia bekapcsolódásáról az utolsó törökellenes háborúba (1788–1791) lásd bővebben: Michael Hochedlinger: *Krise und Wiederherstellung. Österreichische Grossmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und „Zweiter Diplomatischer Revolution" 1787–1791,* Berlin, 2000.

egy kalandos utazás

1788. február 15-én Herbert-Rathkeal utolsó Konstantinápolyban írt jelentését küldte el Anton Wenzel von Kaunitznak (1711–1794), a kancellárnak, amiben sajnálattal tájékoztatta, hogy megbízatása véget ért és elhagyja Konstantinápoly partjait.[4] Jelentésében kérlelte a kancellárt, hogy a családjáról, akik már 1787 év vége óta Livornoban tartózkodtak, a császár gondoskodjon.[5] Livorno városa a Toszkán Nagyhercegségben található, ami Habsburg Lipót (1747–1792)[6] irányítása alatt állt, aki a bátyja, II. József kérésére természetesen védelmébe vette Herbert-Rathkeal feleségét és a vele együtt elmenekült keresztényeket. A Livornoba való elhajózás tehát nem újdonságként szolgált, hanem egy kipróbált és működő „menekülési" útvonalként tekinthető, ahol a Konstantinápolyt elhagyni kényszerülő alattvalók befogadást nyerhettek. Herbert-Rathkealen kívül, a hadüzenet átadása után a bécsi udvar szolgálatában lévő dragománok és családtagjaik, továbbá a követségen dolgozó egyéb tisztséget betöltő személyek igyekeztek hajóra szállni és eljutni Livornoba.[7] A város elhagyását végül egy francia fregattal sikerült végrehajtani, amiben Herbert-Rathkeal egyik kollégája és jóbarátja, a konstantinápolyi francia követ Marie-Gabriel-Florent-Auguste de Choiseul (1752–1817) segített. Más források is arról számoltak be, hogy a követség összes tagja, családjaikkal és más keresztényekkel egy francia kereskedőhajóval sikeresen elmenekült Konstantinápolyból.[8]

A francia követ Choseul 1788. március 22-én küldött levelében arról tájékoztatta a Kaunitzot, a kancellárt, hogy Herbert-Rathkeal február 15-én este elhagyta Konstantinápoly partjait, és négy nap múlva, már a Dardanelláknál járt, majd hozzátette, hogy a követ számára küldött leveleket, utasításokat, amiket a bécsi

[4] Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof und Staatsarchiv, Außerdeutsche Staaten, Türkei II. Diplomatische Akten. Herbert-Rathkeal jelentése Kaunitznak. 1788. február 15. – Pera. Továbbiakban Türkei II.

[5] A felesége és gyermekei már 1787 szeptemberében elhagyták Konstantinápolyt, egy francia kereskedelmi hajóval. Bulgakov, a szentpétervári udvar konstantinápolyi követének letartóztatása után Herbert-Rathkeal féltette a családjának a biztonságát, így a távozásuk mellett döntött. Türkei II. Herbert-Rathkeal jelentése Kaunitznak. 1787. szeptember 20. – Pera. Lipót levele II. Józsefnek. 1787. december 13. Alfred von Arneth: Joseph II. und Leopold von Toscana. Ihr Briefwechsel, Wien, Wilhelm Braumüller, 1872, 153.

[6] Bátyja, II. József halála után 1790-től német-római császár.

[7] A követség tagjairól részletes lista nem maradt fent, így pontos létszámuk megbecslése sem könnyű feladat. A hajón tartózkodott a fontosabb személyek közül biztosan Jacques van Wallenbourg (1763–1806), aki a hadüzenet megszövegezésében is részt vett, továbbá nagy valószínűséggel Bartolomeo de Testa is (1723–1809).

[8] Türkei II., Ludolf levele Kaunitznak. 1788. február 16. – Konstantinápoly.

udvartól kapott, a távozása után a törökök elfogták és felnyitották.[9] A bécsi udvar raguzai konzulja René Bruere-Desrivaux (1736–1817) is hírül adta, hogy Choiseul segítségével egy francia fregatt elhagyta a kikötőt, továbbá hogy a konstantinápolyi követ távozása után Bécs és Konstantinápoly között elősegíti majd a gördülékenyebb információáramlást.[10] Herbert-Rathkeal és társainak távozása így több forrásból is megerősítésre került, viszont a megérkezésük dátumáról vagy az útvonalról már kevesebb használható információ maradt fent.

A követség tagjai számára egy nagyjából három hónapon át tartó utazás vette kezdetét, elsősorban a kedvezőtlen szelek és egyéb időjárási körülmények miatt, ezenfelül néhány alkalommal rövid időre ki is kellett kötniük. A hosszú utazás végül 1788. május 7-én ért véget, amikor patra szálltak Livornoban.[11] Herbert-Rathkeal először a rég látott feleségét és gyermekeit kívánta meglátogatni. Egy nappal később datált, 1788. május 8-i jelentésében, amit Kaunitznak címzett, maga a követ is beszámolt az utazás nehézségeiről és annak lassúságáról.[12] Herbert-Rathkeal nem feledkezett el barátjának Philipp von Cobenzlnek (1741–1810) sem megemlékezni a sikeres partraszállásáról és megkérte, hogy foglalja össze a távolléte alatt történteket.[13]

A hadüzenet átadása, a konstantinápolyi követ sorsa és az utána következő megközelítőleg három hónapos utazás a Habsburg Monarchia sajtójának figyelmét is felkeltette. A nagy érdeklődéshez hozzájárult, hogy az orosz udvar konstantinápolyi követét, Bulgakovot 1787 augusztusában a Héttoronyba zárták, ami az orosz–török háború kitöréséhez vezetett. A Bulgakovval történtek miatt felmerült a gyanú, hogy Herbert-Rathkeal is hasonló sorsra juthat. A *Brünner Zeitung* úgy értesült, hogy a Reis-Efendi[14] nem akarta elengedni a követet az útjára, de a többi udvar minisztere határozottan kiállt a követ szabadon engedése mellett.[15] Más hírlapok szerint Herbert-Rathkeal eltöltött néhány órát a

[9] Türkei II., Choiseul jelentése Kaunitznak.1788 március 22. – Konstantinápoly.

[10] Türkei II. René jelentése Kaunitznak 1788. április 1. – Raguza.

[11] A partraszállás időpontját egyedül csak Salomo Gottlob jegyezte fel pontosan. A korszakban a gyakori, de hibás adat az 1788. május 8-a. Gottlob 1792: 46.

[12] Türkei II., Herbert jelentése Kaunitznak 1788. május 8. – Livorno.

[13] Türkei V., Herbert levele Cobenzlnek. 1788. május 8. – Livorno. Herbert-Rathkeal és Cobenzl barátsága az 1760-as évektől kezdődött, dolgoztak együtt Brüsszelben, illetve Herbert-Rathkeal felesége, Maria Anna de Collenbachhal akit 1779-ben vett el, rokoni kapcsolatban állt Cobenzllel egyaránt. Alfred von Arneth: *Graf Philipp Cobenzl und seine memoiren,* Wien, 1885, 72–84.

[14] A külpolitikai feladatok ellátásáért felelős személy. Ágoston Gábor – Bruce Masters: *Encyklopedia of the Ottoman Empires, Facts on File*, New York, 2008, 486.

[15] *Brünner Zeitung*, X. évf., 21. szám., 1788. március 11., 162.

Héttoronyban, ahová csupán azért vitték, nehogy a feldühödött nép meglincselje.[16] A Magyar Hírmondó privátlevelekből úgy értesült, hogy a havasalföldi császári-királyi konzul Franz Leopold von Metzburg (1746–1789) levelet kapott a követtől, hogy elhagyta Konstantinápolyt.[17] A partraszállás helyszínével és dátumával több újság is egyetértett és a valóságnak megfelelően Livornot adták meg 1788. május 7-én.[18] Az utazás időtartama és az indulás napját tekintve már több variáció született.

A kiépített (kém)hálózatok és azok problematikái

Herbert-Rathkeal Konstantinápolyból való távozása után kémjei és a városban maradt barátai révén jól értesült volt és hasznos információk birtokába jutott. Az említett francia követtel, Choiseullel, a bécsi udvar is kiváló kapcsolattal rendelkezett, de van két olyan különleges személy, akik Herbert-Rathkeal közvetítésével kerültek kapcsolatba a bécsi udvarral. Az első személy, egy bizonyos Joseph Barozzi, aki Bukarestben tartózkodott, és a havasalföldi területekről már 1787 ősze óta látta el a bécsi udvart információkkal.[19] A második személy, Guglielmo Ludolf (1758–1839) egy szicíliai nemes, aki a Nápolyi Királyság megbízásából a Portánál teljesítette diplomáciai megbízatását.

Ludolf magas rangú pozíciójának is köszönhetően nemcsak a volt követtel, hanem később a bécsi udvarral, azon belül is magával Kaunitzzal alakított ki jó kapcsolatot. A kancellár 1788. február 2-i levelében arra utasította őt, hogy állítson fel egy új postaútvonalat Konstantinápoly és Nápoly között, ahol biztonságosan küldhet és fogadhat privát leveleket.[20] Ludolf teljesítette a kérést, és leveleit a háború kirobbanása után, 1788 február közepétől a Nápolyi Királyságba címezte. Ludolf leveleit Nápolyba való megérkezésük után Marzio Mastrilli (1754–1833) Gallo márkija, továbbította Bécs irányába.[21] Ennek értelmében egy

[16] *Brünner Zeitung,* X. évf., 23. szám., 1788. március 18., 178 és *Magyar Kurir,* II. évf., 25. szám., 1788. március 29., 249.

[17] *Magyar Hírmondó,* VIII. évf., 30. szám., 1788. április 12., 242. Szintén erről értesült a *Magyar Hírmondó,* VIII. évf., 32. szám., 1788. április 19., 257. A *Pressburger Zeitung,* XXIII. évf., 31. szám., 1788. április 16.

[18] *Brünner Zeitung,* X. évf., 42. szám., 1788. május 23., 329. Továbbá *Magyar Hírmondó,* VIII. évf., 41. szám., 1788. május 24., 338.

[19] Türkei II. Herbert-Rathkeal jelentése Kaunitznak 1787. október 2. – Pera. Herbert-Rathkeal már ebben a jelentésében kitért Barozzira, akit havasalföldi informátornak titulált. Barozzi szolgáltatásainak fedezését a követ által készített, elsősorban negyedévi elszámolásokból is megtudhatjuk.

[20] Türkei II., Kaunitz levele Ludolfnak 1788. február 2. – Bécs.

[21] 1786 óta látott el fontosabb szerepet a nápolyi udvarban De Gallo.

láncolat alakult ki, amely nem csupán oda, hanem visszafelé, Bécsből Konstantinápolyba is működött. Barozzi útvonaláról már jóval kevesebb információ áll rendelkezésre. 1788. március végén annyit közölt, hogy a szárazföldön való postaútvonalak nem biztonságosak, így a tengeri útvonalakat részesíti előnyben.[22] A postaútvonal kialakítása, bár javarészt biztonságossá vált, rengeteg időt emésztett fel, ami a Konstantinápoly–Bécs távolság esetében akár egy-két hónapot is jelenthetett. A hírszerzések hitelességét tekintve elmondható, hogy Ludolf forrásai megbízhatóbbak és a nagy volumenű politikai összefüggésekre koncentrál, míg Barozzi egy török alattvaló szemével igyekezett bemutatni az eseményeket.[23]

Ludolf első jelentését már 1788. február 11-i dátummal keltezte, míg Barozzi esetében erre csak 1788. február 25-én került sor.[24] Első jelentéseikben, érthető módon, a követ és a sorstársai kihajózásáról tájékoztatták a bécsi udvart. A Porta által kiadott háborús kiáltványt viszont csak Ludolf tette közzé 1788. március 8-i leveléhez csatolva.[25] Szintén ebben a jelentésében tért ki az oszmán hadiflotta állapotára, hadihajók létszámára. Az oszmán hadiflotta állapotáról további leveleiben is részletesen beszámolt.[26] A jelentések témakörei szerte ágazók, nem csupán a hadi események közlése volt a feladata, hanem inkább az Oszmán Birodalmon belül uralkodó belső állapotok hű tükrözése, úgy, mint az éhínségek, betegségek és utánpótlási problémák közlése. Gyakori témaként szolgált a nagyvezírről, a török hadsereg parancsnokáról szóló hírek közlése. Ludolf gyakran számolt be a külpolitikai változásokról, amelyek a Diván, vagyis a török államtanács ülésein történtek. Barozzi érthető módon csupán a kevésbé eseménydús havasalföldi történéseket igyekezett bemutatni.

Ludolf rendszeresen küldött leveleket Konstantinápolyból, de már 1788. április elején ló és futárhiányra panaszkodott a kancellárnak, ami miatt az információváltás nehézkesebbé vált.[27] 1788 júniusára a postai útvonalak drágulására és a kurírok megbízhatatlanságára hívta fel a bécsi udvar figyelmét.[28] A nehezebb híradás és hírvétel miatt Ludolf elhatározta, hogy a Nápoly–Bécs közötti postaútvonalak jobb kialakítása és karbantartása elsődleges feladata lesz, amihez Johann Amadeus

[22] Türkei II. Barozzi Herbert-Rathkealnek. 1788. március 31. – Konstantinápoly.

[23] Mindkét fél többször felhívta a kancellár figyelmét, hogy a híradásaik tájékoztató jellegűek, amiben a leggyakoribb szóbeszédeket és történéseket igyekeztek megosztani, de a közölt újdonságok bizonyosságát már a bécsi udvarnak, adott esetben Kaunitznak kellett eldönteni.

[24] Ludolf olasz nyelven írta jelentéseit, míg Barozzi németül.

[25] Türkei II., Ludolf levele Kaunitznak, továbbá a csatolmány, 1788. március 8. – Konstantinápoly.

[26] A legrészletesebben a flotta állapotát és erejét az 1788. április 21. és 22-iki leveleiben fejtette ki.

[27] Türkei II., Ludolf levele Kaunitznak. 1788. április 8. – Konstantinápoly.

[28] Türkei II., Ludolf jelentése Kaunitznak. 1788. június 24. – Pera. Jelentésében kitért arra, hogy csupán már csak havonta kétszer tud hírekkel szolgálni.

Franz de Paula Freiherr von Thugut (1736–1818), korábbi konstantinápolyi követ segítségét kérte.[29] Thugutnak írt egyik levelében arra panaszkodott, hogy a korábban lefizetett janicsárok egyre ritkábban küldenek használható információkat, gyakran eltűnnek, így állandóan új kapcsolatok és útvonalak kialakításán kell munkálkodjon.[30]

Livornotól Bécsig

Herbert-Rathkeal és társai a partraszállás után azonnal karanténba kerültek, és a követ számára hirtelen rengeteg szabadidő állt rendelkezésére.[31] Ezt az időszakot arra használta fel, hogy az eltelt három hónap legfontosabb katonai és diplomáciai mozzanataival képbe kerüljön. Ludolfnak szánt levelében a Konstantinápolyban élő ártatlan keresztények védelméért emelt szót, és megkérte, hogy avatkozzon közbe, ha bármilyen túlkapást tapasztalna.[32] 1788. június 6-án Kaunitznak írt jelentésében kihangsúlyozta, hogy az információáramlás továbbra is gyakori, és nem csupán Nápolyon, hanem Raguzán keresztül is küldenek leveleket a kapcsolatai a bécsi udvar számára.[33] Herbert-Rathkealnek livornoi tartózkodása alatt az elsődleges feladata volt, hogy a meglévő kommunikációs hálózatait fenntartsa, üzemeltesse és alkalom esetén tovább bővítse.[34]

A hírszerzéssel egy időben egy igen különleges megbízatást is kapott, mivel a vele Konstantinápolyból utazó Jacques de Wallenbourg (1763–1806) tolmácsot kellett a császári-királyi hadsereghez elküldenie.[35] Az ügyek elrendezését Herbert-Rathkeal látta el, aki a tolmács rátermettségét és tudását méltatta Karl Borromäus von Liechtenstein (1730–1789) hercegnek, aki néhány hónapig a cs. kir. hadsereg horvát hadtestét vezette.[36] Két nappal később, 1788. június 16-án Kaunitznak

[29] Türkei II., Ludolf levele Kaunitznak. 1788. június 25. – Konstantinápoly. Thugut korábban a konstantinápolyi követként teljesítette szolgálatát, majd 1787 óta a Nápolyi Királyságban töltött be miniszteri tisztséget. Életéről lásd bővebben: Karl A. Roider: *Baron Thugut and Austria's Response tot he French Revolution,* New Yersey, Princeton University Press, 1987.

[30] Türkei II., Herbert-Rathkeal levele Thugut-nak. 1788. június 9. – Livorno.

[31] A karanténról értesítette jóbarátját Philipp Cobenzlt, aki ezt a hírt gyorsan továbbította a szentpétervári követnek Ludwig von Cobenzlnek. Philipp levele Ludwig Cobenzlnek. 1788. május 31. – Bécs. Adolf Beer – Joseph Ritter von Ridler: *Joseph II und Graf Ludwig Cobenzl: ihr Briefwechsel*, Band 2, Wien, Bei Carl Gerold's sohn, 1901, 271.

[32] Türkei II., Herbert-Rathkeal levele Ludolfnak. 1788. május 16. – Livorno.

[33] Türkei II., Herbert-Rathkeal jelentése Kaunitznak. 1788. június 6. – Livorno.

[34] Erről ő saját maga is megemlékezik Kaunitznak szánt jelentésében. Türkei II., Herbert-Rathkeal jelentése Kaunitznak 1788. június 13. – Livorno.

[35] A korszakban a nevének német változata is elterjedt Jakob von Wallenburgként.

[36] Türkei II., Herbert-Rathkeal levele Lichtensteinhez. 1788. június 14. – Livorno. Wallenburg 1782 óta szolgált Herbert-Rathkeal mellett. Herbert-Rathkeal végig támogatta az ifjú Wallenburgot,

jelentette, hogy az ajánlólevéllel útnak indította Wallenbourgot Zimonyba.[37] Szintén ezen a napon tájékoztatta II. Józsefet, hogy az utasításait végrehajtotta és a tolmácsot felkészítette.[38]

1788. június 6-i levelében, amit Ludwig Cobenzlnek címzett, már szóba került a Bécsbe való visszatérés, hogy tovább szolgálja a bécsi udvart, de a hazautazás előtt néhány befolyásos személlyel kell találkozzon.[39] 1788. június végén Herbert-Rathkeal családjával megkezdte Bécs felé az utazást és 1788. június 28-i jelentésében nagy örömmel tájékoztatta Kaunitzot, hogy Firenzében audienciát kapott Lipót hercegtől, akivel rövid diskurzust tartott.[40] A firenzei tartózkodása alatt Herbert-Rathkeal elkészítette az anyagi kiadásainak kimutatását a livornoi partraszállástól egészen a Firenzében való tartózkodásáig. A kimutatásból kiderült, hogy Livornoba 37 személy ellátását kellett rendeznie, ami végül 83 főre emelkedett, továbbá a matrózok és konzulok fizetésének rendezése is az ő feladata volt.[41] Herbert-Rathkeal a kancellárnak szánt jelentéseiben az 1788. július 20-a utáni napokat jelölte ki a fővárosba való megérkezésüknek, amihez képest is néhány nappal korábban, 1788. július 18-án érkeztek meg Bécsbe, ahol az összegyűlt emberek üdvözölték őket.[42]

Konklúzió

Peter Philipp Herbert-Rathkeal konstantinápolyi követ a bécsi udvar hadüzenetének átadása után 1788. február 15-én a követségének összes tagjával, annak családjaival és valamennyi keresztény lakossal sikeresen elhagyta Konstantinápolyt, ezzel elkerülve orosz kollégájának, Bulgakov követnek a sorsát. A közel három hónapos hosszú és kalandos utazás után végül sikeresen kikötöttek Livornoba, ahol a legalább harminc főből álló társaság számára pár hétig tartó karantén következett. Herbert-Rathkeal a livornoi tartózkodása alatt újra felvette a megmaradt konstantinápolyi kémjeivel és barátaival a kapcsolatot,

akiből hamar tolmács lett. Életéről lásd bővebben Constantin von Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich,* Band 52, 1885, 250.

[37] Türkei II., Herbert-Rathkeal jelentése Kaunitznak. 1788. június 16. – Livorno.

[38] Türkei II., Herbert-Rathkeal jelentése a császárnak. 1788. június 16. – Livorno.

[39] Türkei V., Herbert-Rathkeal levele Cobenzlnek. 1788. június 6. – Livorno. A felsorolt itáliai városok közül néhány: Pisa, Firenze, Bologna és Mantova.

[40] Türkei II., Herbert-Rathkeal jelentése Kaunitznak. 1788. június 28. – Firenze. A jelentésében leírta, hogy egyik fiát Heinrichet, Lipót a Toszkán Nagyhercegség keresztjével kitűntette. Ennek az igazolása még várat magára. Jelentésének végén közölte, hogy a következő nap tovább indulnak és folytatják útjukat Bécs irányába.

[41] Türkei II. Herbert-Rathkeal anyagi kimutatása 1788. május 8. – június 28. Összesen 2413 dukátra becsülte a kiadásokat.

[42] *Wiener Zeitung,* LXXXVI. évf., 59. szám., 1788. július 23., 1813.

továbbá a követségen dolgozó tolmácsokat igyekezett mielőbb újra szolgálatba állítani, elsősorban a császári-királyi hadseregnél. A fővárosba való visszatérése előtt Herbert-Rathkeal igyekezett megköszönni a későbbi II. Lipótnak, amit érte és a családjáért tett. Összeségében elmondható, hogy Herbert-Rathkeal hibátlanul elvégezte a kijelölt feladatát, vagyis a hadüzenet átadását, továbbá a követi megbízatásának megszűnése után is igyekezett kapcsolatai révén hasznos információkkal szolgálni II. József számára.

Források

Türkei II. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof und Staatsarchiv, Außerdeutsche Staaten, Türkei II. Diplomatische Akten.

Türkei V. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof und Staatsarchiv, Außerdeutsche Staaten, Türkei V. Varia und Collectanea (1527–1802)

Irodalomjegyzék

Ágoston, Gábor – Masters, Bruce: *Encyklopedia of the Ottoman Empires, Facts on File,* New York, 2008.

Beer, Adolf– Ritter von Ridler, Joseph: *Joseph II und Graf Ludwig Cobenzl: ihr Briefwechsel,* Band 2, Wien, Bei Carl Gerold's sohn, 1901,

Genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser, Band 3, Gotha, Perthes, 1853.

Hochedlinger, Michael: *Krise und Wiederherstellung: Österreichische Grossmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und „Zweiter Diplomatischer Revolution" 1787–1791,* Berlin, 2000.

Roider, Karl A.: *Baron Thugut and Austria's Response tot he French Revolution,* New Yersey, Princeton University Press, 1987

Von Arneth, Alfred: *Joseph II. und Leopold von Toscana. Ihr Briefwechsel,* n. a.

Von Arneth, Alfred: *Graf Philipp Cobenzl und seine memoiren,* Wien, 1885.

Von Wurzbach, Constantin: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich,* Band 52, 1885.

Ziechmann, Jürgen: *Der Bayerische Erbfolge-Krieg 1778/1779 oder Der Kampf der messerscharfen Federn Südmoslesfehn,* 2007.

ÁGNER LAJOS (1878–1949) ÉLETE ÉS ORIENTALISZTIKAI MUNKÁSSÁGA

Mátyás Anna Réka
Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar,
Budapest, Magyarország
ORCID: 0009-0006-7384-0862

Absztrakt: Ágner Lajos (1878–1949) életútja és orientalisztikai munkássága kevéssé feltárt része a magyar tudománytörténetnek. A tanulmány bemutatja életét, fordítói tevékenységét, keleti tárgyú írásait és közli annak bibliográfiáját, valamint szól hagyatékának eddig publikálatlan dokumentumairól.

Kulcsszavak: Ágner Lajos, orientalisztika, bibliográfia, sinológia, japanológia

THE LIFE AND ORIENTALIST OEUVRE OF LAJOS ÁGNER (1878–1949)

Absztrakt: The life and orientalist oeuvre of Lajos Ágner (1878–1949) represent lesser-known chapter of Hungarian scientific history. This study presents his life, translation activities, writings on East-Asian topics, and includes its bibliography, as well as discusses unpublished documents from his legacy.

Keywords: Lajos Ágner, Oriental Studies, Bibliography, Chinese studies, Japanese studies

Fiatal kutatóink II., 293–305.
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-399-1-20

Ágner Lajos életútja

Ágner Lajos 1878. február 16-án született a Nógrád vármegyei Szécsényben. Édesapja evangélikus vallású, Ágner Dániel cipész, édesanyja eredetileg evangélikus, majd református vallású Krausz Mária.[1] Ágnert a szécsényi evangélikus lelkész, Simonides János (1835–1912) keresztelte meg Rudolf Lajos néven.

Az elemi iskola hat osztályának elvégzése után Ágner 1889-ben megkezdte középiskolai tanulmányait a Losonci Főgimnáziumban, ahol 1897-ben jeles eredménnyel érettségizett.[2]

Ágner jó viszonyt ápolt a Ruszinkó családdal, szoros barátság fűzte a nála öt évvel fiatalabb Ruszinkó Miklóshoz (1883–1911).[3]

Ágner 1897-ben kezdte meg egyetemi tanulmányait a Budapesti Tudományegyetem (ma Eötvös Loránd Tudományegyetem) Bölcsészettudományi Karán.[4] 1901-ben magyar irodalom és nyelvészet szakon szerzett bölcsészdoktori oklevelet. A hatvanhét oldalas disszertációját Vachott Sándor (1818–1861) költészetéből írta.[5]

Ágner 1901 elején kezdett japánul és kínaiul tanulni a szintén szécsényi származású orvostól, Velics Antaltól (1855–1915), aki több keleti nyelvet is ismert, és japánul, illetve kínaiul is tudhatott valamennyit. 1902 áprilisában Velics egy baráti hangvételű, kézzel írt „Bizonyítványt" is kiállított tanítványa számára, melyet Ágner élete végéig megőrzött, s amely ma is a Hopp Ferenc Ázsiai és Művészeti Múzeumban őrzött hagyatékának a része.[6]

1902-től Ágner állami ösztöndíjjal két félévet töltött a Berlini Egyetemen, ahol barátja, Ruszinkó Miklós tanult orvostanhallgatóként. Bár berlini tanulmányairól kevés konkrét adat áll rendelkezésre, ismert, hogy az egyetem keleti nyelvek szemináriumán *(Das Seminars für Orientalische Sparchen)* Rudolf Lange (1850–1933) japanológus és Alfred Forke (1867–1944) sinológus vezetésével, valamint anyanyelvi lektorok bevonásával folyt a nyelvoktatás. Ágner saját beszámolója

[1] Vegyes anyakönyv, 79–80.

[2] Gresits Miksa: *A Losonci Magy. Kir. Állami Főgymnasium Értesítője 1896–1897,* Losonc, Kármán-féle Könyvnyomda, 1897, 72–73.

[3] Kazareczki Noémi: *A Ruszinkó-hagyaték*. http://kubinyimuzeum.hu/hu/esemenyek/102-ruszinko-hagyatek.html (Letöltés: 2025. március 2.)

[4] *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja 1898–1899,* Budapest, Magyar Királyi Tudomány-Egyetemi Könyvnyomda, 1899, 177.

[5] Ágner Lajos: *Vachott Sándor élete és költészete, Irodalomtörténeti tanulmány,* Budapest, Rózsa Kálmán és Neje Könyvnyomdája, 1901.

[6] Ágner Lajos hagyatékában fellelhető.

szerint ekkoriban több japán diákkal is baráti kapcsolatba került,[7] akiket aztán Magyarországra is meghívott.[8]

Berlini tartózkodása alatt Ágner belépett az 1888-ban alapított Japán–Német Társaságba (németül: Deutsch-Japanische Gesellschaft; japánul: Wa-Doku-Kai), amely a Németországban tanuló japán diákokat és a Japán iránt érdeklődő németeket tömörítő baráti szervezet volt, azonban 1912-ben megszűnt.

Ágner a Berlinben töltött két félév alatt aligha szerzett elegendő, a tudományos szintnek megfelelő japán és kínai nyelvtudást, azonban feltehetően ekkor köteleződött el végleg az orientalisztikai kutatás iránt, amelyet pedagógusi pályája mellett élete végéig folytatott.

Berlinből hazatérve tanárnak képezte magát, 1902-ben szerzett tanári oklevelet magyar, valamint 1903-ban latin filológiából.

Ezt követően Ágnert 1904. november 19-én nevezték ki a jászberényi Magyar Királyi Állami Főgimnázium (ma Lehel Vezér Gimnázium) tanárává, ahol négy tanéven át tanított.[9] Pedagógusi munkája mellett továbbra is aktívan publikált, mind irodalomtörténeti, mind nyelvészeti témákban, sőt, első orientalisztikai írásai is ebből az időszakból származnak. 1903-ban jelent meg első, japán nyelvhez kapcsolódó cikke a *Magyar Nyelvőr*ben,[10] valamint ugyanebben az évben publikálta Ferenczy Terézről írt, jelentős irodalomtörténeti tanulmányát is,[11] akit saját távoli rokonaként említ. A Jászberényben töltött évek alatt három komolyabb orientalisztikai munkája is megjelent: *A japánság súlya és törekvései* (1905), *Konfucius: Ta Hio (Nagy Tudomány)* (1906), valamint *A kínai nevelés* (1907). Ezekhez hasonló, tudományos igényű orientalisztikai tanulmányokat később már nem jelentetett meg.

Az 1904-ben kitört orosz–japán háború Kelet-Ázsia – főként Kína és Korea – gyarmatosításáért folyt, és a legtöbb nyugati hatalom, így Magyarország is Japánt támogatta. A konfliktus egyik kulcsmomentuma volt Port Arthur elfoglalása, amelyet 1905. január 2-án Nogi Mareszuke 乃木希典 (1849–1912) tábornok vezetett sikerre. E győzelem kapcsán Ágner Lajos japán nyelvű levélben gratulált Noginak, aki válaszolt is a magyar tudós-tanárnak.[12]

[7] Ágner Lajos: Dai Nippon, *Budapesti szemle,* CXXVI. köt., 1906/353, 306.

[8] Mátyás Anna Réka: *„Nemzeti nevelés Japánban". Áger Lajos (1878–1949) hagyatékában, gépiratos formában fellelt monográfia bemutatása és elemzése,* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem [szakdolgozat], 2021, 7–11.

[9] Kivonat a hivatalos lapból, *Pesti Napló,* LV. évf., 346. szám, 1904. december 15., 20.

[10] Lásd alább a bibliográfiában.

[11] Ágner Lajos: *Ferenczy Teréz emlékezete,* Balassagyarmat, Balassagyarmati Könyvnyomtató Szövetkezet, 1903.

[12] Nogi tábornok levelező lapja egy magyar tanárhoz, *Vasárnapi Ujság,* LII. évf., 31. szám, 1905. július 30., 494; Nogi tábornok válaszáról a *Budapesti Hirlap* is beszámolt, lásd: Nogi tábornok

1906-ban Ágner megalapította a *Jász Kürt* című helyi hetilapot, amely vasárnaponként jelent meg, és 1912-ig működött.

Jászberényben ismerte meg későbbi feleségét, az óvónőként dolgozó Darázs Aranka Erzsébetet (1882–1911), Darázs Péter és Facskó Alojzia lányát. 1906. május 31-én kötöttek házasságot Budapesten, a Ferencvárosban.[13] Egyetlen fiuk született 1910-ben, Ágner László István (1910–1976).

1907 áprilisában Ágner a Magyar Filozófiai Társaság tagjává vált, augusztusban pedig áthelyezték Jászberényből Budapestre, ahol az Óbudai Árpád Gimnázium tanára lett. Ebben az intézményben, kisebb megszakításokkal, 1938-as nyugdíjazásáig tanított.[14]

1911 tavaszán súlyos veszteségek érték: március 14-én tébécé következtében elveszítette gyermekkori barátját, Ruszinkó Miklóst, majd három héttel később, április 4-én felesége is elhunyt. Felesége halála után a fiukat egyedül nevelte, aki középiskolai tanulmányait apja iskolájában, az Óbudai Árpád Gimnáziumban végezte. Ezt követően egyetemi diplomát, illetve doktori fokozatot szerzett, majd a fővárosi I. kerületi Tanács munkatársaként vonult nyugdíjba.[15]

1912-ben, a III. kerületi gimnázium egyik osztályának megszűnése miatt Ágnert és kollégáját, Vass Árpádot áthelyezték a X. kerületi Tisztviselőtelepi Főgimnáziumba. Néhány hónap elteltével azonban visszahelyezték őket eredeti pozíciójukba, helyükre pedig Babits Mihályt és Kovalik Antalt nevezték ki[16]

Ettől az időszaktól kezdve Ágner tanári munkája mellett rendszeresen publikált ismeretterjesztő, főként japán témájú írásokat, amelyek 1915-ig jelentek meg többek között a *Magyar Pedagógia,* a *Keleti Szemle,* az *Ethnographia* és a *Kultura* hasábjain.

A jászberényi évek során barátságot kötött Pintér Jenő (1881–1940) irodalomtörténésszel, akivel 1911-ben részt vett a Magyar Irodalomtörténeti Társaság megalapításában. Ágner hosszú ideig választmányi tagként, 1925-ig pedig pénztárosként működött közre a Társaság munkájában.

1914-től a *Révai Nagy Lexikona* szerkesztőbizottságának tagjaként a keleti nyelvek szócikkeiért felelt. A 10. kötettől (1914) a 20., kiegészítő kötetig (1927)

---

arcképe, *Budapesti Hirlap,* XXV. évf., 192. szám, 1905. július 14., 9.

[13] Házasságkötési bejegyzése a Budapest IX. kerületi polgári házassági akv. 477/1906. folyószáma alatt.

[14] Lévay Zsolt: *100 év – 100 kép az Árpád Gimnázium történetéből,* Budapest, „Árpád Gimnázium" Alapítvány, 2002, 119–120.

[15] Ágner László gyászhírét lásd: Közlemények, *Esti Hírlap,* XXI. évf., 191. szám, 1976. augusztus 13., 6.

[16] Gaál Mózes: *X. kerületi Tisztviselőtelepi Magyar Királyi Állami Főgimnázium 1912–1913. évi hatodik értesítője,* Budapest, Fritz Ármin Könyvnyomdája, 1913, 37; kivonat a hivatalos lapból, Áthelyezések, *Pesti Napló,* LXIII. évf., 263. szám, 1912. november 7., 23.

minden japán és kínai vonatkozású, nem művészettörténeti szócikknek ő lehet a szerzője.

Az első világháború idején Ágner egyre inkább a pedagógusi hivatására koncentrált. 1914 áprilisában a Tanáregyesület tisztújításán a reformokat sürgető csoporttal együtt indult.[17] 1918-ban belépett a Magyar Pedagógiai Társaságba,[18] és aktívan részt vett a megújuló tanári érdekképviseletek munkájában, szoros együttműködésben Benedek Marcellel (1885–1969), az Irodalomtörténeti Társaságból ismert kollégájával. Habár Benedek Elek fia, a szintén gimnáziumi tanár, Marcell 1910-től a Deák páholy tagja volt, nincs megbízható adat arról, hogy Ágner valaha is csatlakozott volna bármely szabadkőműves szervezethez.

1918 nyarán Ágner Lajost alelnökké választották a Tanári Kongresszuson, míg Benedek Marcell titkár lett.[19] Júliusban nyílt levélben sürgette a tanárok bérrendezését, rámutatva a súlyos megélhetési gondokra.[20] Ősszel már a Nevelő-munkások Országos Szövetségének miskolci ülésén is részt vett, ahol országos kongresszus összehívásáról döntöttek.[21] Októberben Benedek Marcellel közösen átvették a budapesti Tanáregyesület vezetését, miután a régi vezetőséget lemondatták.[22] November elején Ágner a pedagógusok képviseletében tárgyalt a kultuszminiszterrel, Lovászy Mártonnal a tanárok helyzetének javításáról.[23]

1918 novemberében, a Magyar Népköztársaság kikiáltása után Ágner Lajost a kultuszminisztériumba rendelték, ahol a középiskolai személyzeti ügyek referense lett.[24] 1919 januárjában alelnökként vett részt a Nevelő-munkások Országos Szövetségének kongresszusán, majd rövidesen elnökké választották.[25] Ugyanebben a hónapban miniszteri osztálytanácsosi rangot kapott.[26] A Tanácsköztársaság alatt, 1919 tavaszától az Árpád Gimnáziumban tanárként és megbízott igazgatóként folytatta munkáját.

[17] Közoktatás, Harc a vallásoktatás körül, *Pesti Napló,* LXV. évf., 103. szám, 1914. május 1., 19.
[18] Magyar Pedagógiai Társaság, *Magyar Pedagógia,* XXVIII. évf., 1–2. szám, 1919. január–február, 73.
[19] A tanári kongresszus tisztikara, *Világ,* IX. évf., 146. szám, 1918. június 21., 8.
[20] Ágner Lajos: A tanári munka mai értékelése, *Pesti Napló,* LXIX. évf., 151. szám, 1918. július 2., 6.
[21] Megalakult a nevelő-munkások országos szövetsége, *Budapest,* XLII. évf., 213. szám, 1918. szeptember 12., 6.
[22] A Budapesti Tanári Kör közgyülése, *Magyarország,* XXV. évf., 249. szám, 1918. október 24., 8.
[23] Az oktatószemélyzet küldöttsége a kultuszminiszternél, *Pesti Hirlap,* XL. évf., 259. szám, 1918. november 5., 4.
[24] Huszezer restancia egy ügyosztályban, Reformmunka a kultuszminisztériumban, *Az Est,* IX. évf., 274. szám, 1918. november 22., 3.
[25] Napihirek, A nevelőmunkások kongresszusa, *Magyarország,* XXVI. évf., 19. szám, 1919. január 22., 6; Nevelő Munkások Országos Szövetsége, *Néptanítók Lapja,* LII. évf., 4. szám, 1919. január–július, 7–9.
[26] Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867–1944.

A Tanácsköztársaság bukása után, 1919 decemberében Ágnert leváltották a Tanáregyesület éléről.[27] Ezután csaknem két évtizeden át visszavonultan, kizárólag tanári munkájának élt. A *Révai Nagy Lexikon* 1927-ig megjelent szócikkeit leszámítva alig publikált orientalisztikai vagy más témában.

A „hallgatás időszaka" 1937 őszéig tartott, amikor megjelent a *Száz kínai vers* című antológiája. Bár 1925-ben lemondott az Irodalomtörténeti Társaság pénztárosi tisztségéről, választmányi tag maradt egészen a haláláig, de a Társaság lapjában nem publikált. Tanári munkája mellett továbbra is foglalkozott orientalista, főként kínai tárgyú írásokkal és fordításokkal.

1935 júliusában Ágnert rendes taggá választották a budai művészeket tömörítő Hollós Mátyás Társaságban,[28] amelynek tiszteletbeli elnöke egykori tanárkollégája és régi munkatársa, Pintér Jenő irodalomtörténész volt.

1937 elejére Ágner feltehetően már befejezte versfordításkötetének összeállítását, mivel ettől az időszaktól kezdve tudatosan törekedett annak népszerűsítésére, áprilistól egyre gyakrabban közölt kínai versfordításokat vidéki, fővárosi és országos lapokban.[29]

Az év végén Ágner tovább folytatta műfordításkötetének népszerűsítését, nem csupán újabb versfordítások publikálásával, hanem személyes szerepléssel is, így ennek kapcsán 1937. november 22-én a Hollós Mátyás Társaság előadóestet rendezett a Gellért Szállóban.[30]

1937–1938 folyamán – feltehetően szintén a műfordításkötetének népszerűsítése céljából – köztudottan baloldali elkötelezettsége ellenére[31] Ágner a Turáni Társaság pártoló tagjából rendes taggá vált,[32] noha a társaságban továbbra sem vállalt aktív szerepet. Ettől kezdve 1941-ig szinte folyamatosan jelentek meg kínai témájú ismeretterjesztő írásai és versfordításai.

Ágner 1938 nyarán, hatvanéves korában vonult nyugdíjba. Egy évvel később, 1939 júliusában Horthy Miklós kormányzó tanügyi főtanácsosi, illetve gimnáziumi igazgatói címet adományozott neki, elismerve a magyar és keleti nyelvek, valamint az irodalom terén végzett munkásságát.[33]

[27] A tanáregyesületben visszaállították a régi rezsimet, *Pesti Napló,* LXX. évf., 181. szám, 1919. december 15., 8.

[28] Személyi hírek, *Budai Napló,* XXXII. évf., 1200. szám, 1935. július 17., 3.

[29] Kina dalol, *Ujság,* XIII. évf., 230. szám, 1937. október 10., 25.

[30] A Hollós Mátyás Társaság előadóestje a Gellért-szállóban, *Budai Napló,* XXXV. évf., 47. szám, 1937. november 25., 5.

[31] Ágner baloldaliságáról és a Kassák Lajossal (1887–1967) való kapcsolatáról lásd: Tokaji Zsolt: *A gárda dala,* A *Dalok könyve* 185. versének magyar műfordításairól, *Távol-keleti Tanulmányok,* XIV. évf., 2022/2, 51–64.

[32] A tagságra vonatkozó közlemények, *Turán,* XX–XXI. évf., 1–2. szám, 1937–1938., 38.

[33] Kultuszminiszteri kinevezések, *Pesti Napló,* XC. évf., 157. szám, 1939. július 13., 8.

Nyugdíjas évei elején is aktív maradt, 1941-ig rendszeresen publikált fordításokat és rövidebb írásokat. Két év szünet után, 1943 tavaszán jelent meg utolsó – és talán legismertebb – műve, a *Tao Te King* fordítása.

Ágner hagyatékában fennmaradt annak a levélnek a másolata,[34] amelyet feltehetően 1947 végén írt a vallás- és közoktatásügyi miniszternek nyugdíja felülvizsgálatának ügyében.

Bár 1948 márciusában még elutasították Ágner rehabilitációját,[35] szeptember 9-én végül mégis sor került rá.[36] A miniszteri határozat értelmében jogosulttá vált a IV. fizetési osztály 2. fokozatához Budapesten járó, teljes összegű nyugdíjra.[37] Rehabilitálása után alig több mint fél évvel, 1949. április 30-án hunyt el Budapesten. A Farkasréti temetőben helyezték végső nyugalomra. Utolsó ismert lakcíme az I. kerületi, egykori Bors (ma Hajnóczy József) utca 10. szám alatt, a második emelet 7/A lakása volt.

Ágner Lajos további rokonai és jogutódjai már az 1990-es években felkutathatatlanok voltak.[38] A Farkasréti temetőben található sírhelyét sem váltotta meg senki, azt végül felszámolták.[39]

Ágner Lajos életében megjelent kínai tárgyú munkáinak bibliográfiája:

Önálló tanulmányok:

Confucius: Ta-Hio. Nagy-Tudomány, Jászberény, Vértes Adolf Könyvnyomda, 1906.

A kinai nevelés, Jászberény, Vértes Adolf Könyvnyomda, 1907.

Fordítások:

Tao-Juan-ming: A barackfa ligeten tul, *Nemzet,* II. évf., 5–6. szám, 1925. március 16–31.,144.

[Második közlés]: Lao-ce: *Tao Te King, A legfőbb lényről és az erényről*, Budapest, Officina Könyvtár 32/33, Officina nyomda és Kiadóvállalat Kft., 1943, 108–109.

[34] Ágner Lajos hagyatéka, 29. tétel.

[35] A határozat száma: 228/[69] 68. Lásd G. Vass István (szerk.): *Minisztertanácsi jegyzőkönyvek napirendi jegyzékei: 1947. június 1. – 1950. február 25.,* A Magyar Országos Levéltár segédletei, 11/2., Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2004, 156.

[36] A határozat száma: 253/[79] 77. Lásd uo., 245.

[37] Hivatalos rész, *Magyar Közlöny*, 210. szám, 1948. szeptember 18., [1.]

[38] A Farkas Lőrinc Imre Kiadó 1995-ben felhívásban kereste Ágner Lajos jogutódját, eredménytelenül. Lásd: Felhívás, *Magyar Nemzet*, LVIII. évf., 257. szám, 1995. november 2., 20.

[39] Tóth Vilmos – Zsigmond János: Kommentár nélkül, A Farkasréti temető felszámolt síremlékeinek [tovább]válogatott jegyzéke, *Ponticulus Hungaricus,* IX. évf., 12. szám, 2005. december. https://www.ponticulus.hu/rovatok/limes/farkasret.html#gsc.tab=0 (Letöltés: 2025. március 10.)

Kina dalol, *Ujság*, XIII. évf., 230. szám, 1937. október 10., 25., [12 versfordítás].

Száz kínai vers, Budapest, Bethlen R. T, 1937.

Lao-ce: *Tao Te King*, *A legfőbb lényről és az erényről*, Budapest, Officina Könyvtár 32/33, Officina nyomda és Kiadóvállalat Kft., 1943.

Könyvismertetők:

Geschichte der chinesischen Litteratur von Prof. Wilh. Grube, Berlin 1903, *Budapesti Szemle,* CXVIII. köt., 1904/330, 470–471.

Laoce. Életbölcselete. Tao-te-king. Külföldi kútfők nyomán összeállította, bevezetéssel és magyarázattal ellátta Sztojits Iván. Budapest, 1907. Az Atheneum irodalmi és nyomdai részv.-társ. bizománya. Ara 2 kor, *Budapesti Szemle,* LXXXII. köt., 1907/371, 328–330.

Öt év Mandzsuországban, *Független Magyarország,* VII. évf.,143. szám, 1907. június. 16., 14.

Ivan Chèn. The Book of filial duty. London. John Murray, Albemarle Street. 1908, *Magyar Pedagógia,* XVIII. évf., 1909, 307.

Cikkek:

Híres asszonyok Kínában, *Független Magyarország,* [VI. évf., szám,] 1906. december 3. [?].[40]

Konfucius, *Az Ujság*, V. évf., 4. szám, 1907. január 4., 1.

Kelet prófétája, *Független Magyarország,* VII. évf., 11. szám, 1907. január 11., 1–2.

A fehér ördögök, *Független Magyarország,* VII. évf., 32. szám, 1907. február 06., 1–2.

Kínai államférfiu a nyugati civilizációról, *Független Magyarország,* VII. évf. 196. szám, 1907. augusztus. 17., 6–7.

Újabb teozófiai mozgalmak, *Független Magyarország,* [VII. évf., szám,] 1907. augusztus 17. [?].[41]

Egy nagyszabásu kalandor Keleten, *Független Magyarország,* VII. évf., 119. szám, 1907. május. 19., 35.

Szocializmus Kínában, *Független Magyarország,* VII. évf., 136. szám, 1907. június. 8., 1–2.

Nyugat kultúrája keleten, *Független Magyarország,* VII. évf., 152. szám, 1907. június. 27., 1–2.

A kinai teozófia, *Független Magyarország,* VII. évf., 305. szám, 1907. december 25., 53.

Keleti fajok és a kultúra, *Független Magyarország,* [VIII. évf., n. a. szám] 1908. július. 18. [?].[42]

Konfucius erkölcstana, *Független Magyarország,* VIII. évf., 33. szám, 1908. február 06., 1.

[40] Ágner a hagyatékában fellelt, saját maga által készített, a munkáira vonatkozó bibliográfiában ekként adta meg az adatokat a cikkre vonatkozóan, azonban a *Független Magyarország*ban a fenti adatok alapján nem található meg ez a munka. A *Független Magyarország* az *Arcanum*ban csupán 1905-ig elérhető digitalizálva, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban ugyan megtekinthető ez a periodika mikorfilmen, azonban az ott végzett kutatás során kiderült, hogy az Országos Széchenyi Könyvtártól odakerült mikrofilmek anyaga hiányos, így feltehetően a cikk a hiányzó számokban található, amelyek jelenleg felkutathatatlanok.

[41] *Lásd* 40. lábjegyzet.

[42] *Lásd* 40. lábjegyzet.

A fejvadászok, *Független Magyarország,* VIII. évf., 187. szám, 1908. augusztus 05., 1–2.
A kínai iskolák reformja, *Magyar Pedagógia,* XXII. évf., 1913, 313.
Az új Kína és a köznevelés kérdése, *Magyar Pedagógia,* XXIV. évf., 1915, 361.
Kínai diplomata javaslata a beteg Európa meggyógyítására, *Nemzet,* II. évf., 3–4. szám, 1925. március 1–15., 107.
Li-Tai-po, *Magyar Nemzet,* II. évf., 70. szám, 1939. március 25., 12.
Hun őseink csatái az ó-kínai dalok világánál, *Magyar Nemzet,* II. évf., 80. szám, 1939. április 7., 15.
Si-king vagy a Dalok könyve. *Magyar Nemzet,* II. évf., 104. szám, 1939. május 7., 20.
Csuang-ce, Kína költőfilozófusa, *Magyar Nemzet,* III. évf., 53. szám, 1940. március 6., 9.
Hún magyarok az ó-kínai évkönyvekben, *Magyar Nemzet,* III. évf. 64. szám, 1940. március 24., 28.
A filozófus álma, *Magyar Nemzet,* III. évf. 278. szám, 1940. december 25., 20.

Ágner Lajos életében megjelent japán tárgyú munkáinak bibliográfiája

Cikkek, tanulmányok:

Japánul beszélni avagy japániul beszélni, *Magyar Nyelvőr,* XXXII. évf., 1903, 110.
A műveltség és a nemzeti jelleg viszonya, *Nógrádi Lapok és Honti Híradó,* XXXI. évf., 7. szám, 1903. február 15., 3.
Japán legnagyobb regényírója, *Alkotmány,* IX. évf., 309. szám, 1904. december 25., 19–20.
Ua. (név nélkül) *Magyarország,* XI. évf., 291. szám, 1904. december 4., 24.
A sárga faj, *Hazánk, (Vasárnap, a Hazánk heti melléklete),* XII. évf., 155. szám, 1905. július 2., 1–2.
A japánság őskora, *Nógrádi Lapok és Honti Híradó,* XXXIII. évf., 30. szám, 1905. július 23., 1–3.
A japánok jelleme, *Nógrádi Lapok és Honti Híradó,* XXXIII. évf., 31. szám, 1905. július 30., 1–4.
A modern Japán, *Nógrádi Lapok és Honti Híradó,* XXXIII. évf., 32. szám, 1905. augusztus 6., 1–2.
Japán legnagyobb költője, *Hazánk, (Vasárnap, a Hazánk heti melléklete),* XII. évf., 239. szám, 1905. október 8., 4–5.
A japánság súlya és törekvései, in *A jászberényi Magyar Királyi Állami Főgimnázium Értesítője az 1904–1905. iskolai évről,* Jászberény, Csordás István Könyvnyomdája, 1905, 22–39.
Hiao vagy kókó, Gyermeki kegyelet a keleti népeknél, in *Kinai nevelés,* Jászberény, 1907, 51–69.
A sajtó Keleten, *Független Magyarország,* VII. évf., 20. szám, 1907. január 23., 1–2.
Japán és Amerika, *Független Magyarország,* VII. évf., 41. szám, 1907. február 16., 2–3.
Kelet gyöngye, *Független Magyarország,* VII. évf., 50. szám, 1907. február 27., 1–2.
A japánok családi élete, *Független Magyarország,* VII. évf., 59. szám, 1907. március 9., 1–2.
A sintoizmus, *Független Magyarország,* VII. évf., 68. szám, 1907. március 30., 2–3.
Japáni művészet, *Független Magyarország,* VII. évf., 91. szám, 1907. április 16., 1–3.

Japán és az európai béke, *Független Magyarország,* VII. évf., 100. szám, 1907. április 26., 1–3.
„Az isten kardja" a japáni mondákban, *Független Magyarország,* VII. évf., 109. szám, 1907. május 8., 1–3.
Itó márki, *Független Magyarország,* VII. évf., 181. szám, 1907. július 31., 1–2.
A sárga majmok, *Független Magyarország,* VII. évf., 193. szám, 1907. augusztus 14., 1–2.
A nő helyzete Japánban, *Független Magyarország,* VII. évf., 210. szám, 1907. szeptember 4., 2.
Japáni képírás, *Független Magyarország,* VII. évf. 290. szám, 1907. december 7., 1–2.
Nippon szépei, *Független Magyarország,* VIII. évf., 64. szám, 1908. március 13., 1.
A japán hazaszeretet, *Független Magyarország,* VIII. évf., 80. szám, 1908. április 1., 1.
Japáni szinészet, *Független Magyarország,* VIII. évf., 96. szám, 1908. április 19., 44.
Hanako, *Az Ujság,* VI. évf., 106. szám, 1908. május 1., 1–2.
A japánok mosolya, *Független Magyarország,* VIII. évf., 118. szám, 1908. május 16., 1–2.
A gésák világából, *Egyetértés,* XLIII. évf., 1908. július 5., 8.
A teaházak virágai, *Független Magyarország,* VIII. évf., 160. szám, 1908. július 5., 2–3.
Egy japáni regényirónő, *Független Magyarország,* VIII. évf., 172. szám, 1908. július 18., 1–2.
A sárga veszedelem, *Független Magyarország,* VIII. évf., 172. szám, 1908. július 18., 4–5.
A japán lélek, *Egyetértés,* XLIII. évf., 1908. július 26., 46.
A remény csillaga, *Független Magyarország,* VIII. évf., 179. szám, 1908. július 26., 11.
A gésa, *Ország-Világ,* XXIX. évf., 50. szám, 1908. december 13., 990 – 993.
A japán szókincs európai elemei, *Keleti Szemle,* X. köt., 1909, 153–155.
A gésák világából, *Kultúra,* III. évf., 9. szám, 1912. május 10., 523–526.
A japán császár mint költő, *Kultúra,* III. évf., 11. szám, 1912. június 10., 663–665.
Mutsuhito és Nogi, (Néhány szó a harakiriről), *Kultúra,* IV. évf., 18. szám, 1912. szeptember 25., 1125–1127.
Kina és Japán kulturviszonyai az újabb irodalom megvilágításában, [1. rész] *Kultúra,* IV. évf., 17. szám, 1912. szeptember 10., 1049–1053; [2. rész] *Kultúra,* IV. évf., 18. szám, 1912. szeptember 25., 1100–1103; [3. rész] *Kultúra,* IV. évf., 19. szám, 1912. október 10., 1167–1172; [4. rész]. *Kultúra,* IV. évf., 20. szám, 1912. október 25., 1242–1248; [5. rész] *Kultúra,* IV. évf., 21. szám, 1912. november 10., 1301–1305.
A kereszténység Japánban, [1. rész] *Kultúra,* IV. évf., 22. szám, 1912. november 25., 1370–1379; [2. rész] *Kultúra,* IV. évf., 23–24. szám, 1912. december 25., 1445–1458.
Művelődéspolitikai törekvések Japánban, *Magyar Pedagógia,* XXII. évf., 1913, 316–317.
A keletázsiai helyzet és a világháború, *Az Ujság,* XIII. évf., 121. szám, 1915. május 2., 15–16.

Fordítások:

Lafcadio Hearn: A gyermek, *Független Magyarország,* VIII. évf., 94. szám, 1908. április 17., 1–2.
A macujamai tükör, *Független Magyarország,* VIII. évf., 115. szám, 1908. május 13., 1–3.
Ua. *Nemzet,* II. évf., [9–10. szám], 1925. május 1. 162. [262.!]

Lafcadio Hearn: A Gésa. *Független Magyarország,* VIII. évf., 137. szám, 1908. június 7., 27–28.
Haruko, *Független Magyarország,* VIII. évf., 46. szám, 1908. február 21., 1–2.

Könyvismertetések:

Újabb művek a japánokról, *Budapesti Szemle,* CXXIII köt., 1905/344, 316–319.
Dai Nippon, *Budapesti Szemle,* CXXVI. köt., 1906/353, 305–308.
Kokoro, *Független Magyarország,* VII. évf., 78. szám, 1907. március 21., 38–39.
Dai Nippon, *Ethnographia,* XVIII. évf., 1907, 254–255.
Dr. Karl Florenz, Geschichle der japanischen Litteratur, *Budapesti Szemle,* CXXX köt., 1907/364, 151–153.
Shinto, (The Way of the God). by W. G. Aston, C. M., *Budapesti Szemle,* CXXXIII. köt., 1908/373–375, 488–490.
Shinto, (The Way of the Gods) by W. G. Aston, C. M., *Ethnographia,* XX. évf., 1909, 124–126.
Tsuji Takahira: Japanisches Schulwesen, *Magyar Pedagógia*, XVIII. évf., 1909, 185–186.
Women and wisdom of Japan, with introduction by Shingoro Takaishi, *Magyar Pedagógia,* XVIII. évf., 1909/6–7, 369–370.
Shingoro Takaishi: Women and wisdom of Japan, 1908, *Magyar Pedagógia,* XVIII. évf., 1909, 369–370.
Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen, *Keleti Szemle,* X. köt., 1909, 162–163.
Ein Wegweiser für moderne Frauen und Mädchen. Von Fukuzawa Jukichi, *Magyar Pedagógia*, XIX. évf., 1910/8, 510–511.
Fukuzawa Jukichi: Ein wegweiser für moderne Frauen und Mädchen, *Magyar Pedagógia,* XIX. évf., 1910, 510–511.
Joshisaburo Okakura: The life and thought of Japan, *Magyar Pedagógia,* XXIV. évf., 1915, 91–92.

Egyéb keleti tárgyú cikkei:[43]

A világnyelvek, *Független Magyarország,* VII. évf., 126. szám, 1907. május 28., 1–2.
Korea, *Független Magyarország,* VII. évf., 175. szám, 1907. július 24., 2–3.
Meghalt Körösi Csoma Sándor jeles méltatója, *Magyar Nemzet,* III. évf., 204. szám, 1940. szeptember 27., 7.

[43] Két Ágner Lajos által közölt cikket, *A japáni buddhizmus politikai jelentősége Kínában,* valamint az *Európa a keleti írók tükrében* című írásokat nem sikerült fellelnem. A címlistát, amelyben az említett címek találhatók Ágner a *Száz kínai vers* című kötetének utolsó, 142. oldalán adta közre. A kínai vonatkozású írásaival vegyes felsorolásban szereplő, forrásmegjelölés nélküli címek sok esetben pontatlanok.

Irodalomjegyzék

Források

A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja 1898–1899, Budapest, Magyar Királyi Tudomány-Egyetemi Könyvnyomda, 1899.

A Budapesti Tanári Kör közgyülése, *Magyarország,* XXV. évf., 249. szám, 1918. október 24., 8.

A Hollós Mátyás Társaság előadóestje a Gellért-szállóban, *Budai Napló*, XXXV. évf., 47. szám, 1937. november 25., 5.

A tagságra vonatkozó közlemények, *Turán,* XX–XXI. évf., 1–2. szám, 1937–1938., 37–38.

A tanáregyesületben visszaállították a régi rezsimet, *Pesti Napló,* LXX. évf., 181. szám, 1919. december 15., 8.

A tanári kongresszus tisztikara, *Világ,* IX. évf., 146. szám, 1918. június 21., 8.

Az oktatószemélyzet küldöttsége a kultuszminiszternél, *Pesti Hirlap,* XL. évf., 259. szám, 1918. november 5., 4.

Felhívás, *Magyar Nemzet,* LVIII. évf., 257. szám, 1995. november 2., 20.

Hivatalos rész, *Magyar Közlöny,* 210. szám, 1948. szeptember 18., [1.]

Huszezer restancia egy ügyosztályban, Reformmunka a kultuszminisztériumban, *Az Est,* IX. évf., 274. szám, 1918. november 22., 3.

Kina dalol, *Ujság,* XIII. évf., 230. szám, 1937. október 10., 25.

Kivonat a hivatalos lapból, *Pesti Napló,* LV. évf., 346. szám, 1904. december 15, 20.

Kivonat a hivatalos lapból, Áthelyezések, *Pesti Napló,* LXIII. évf., 263. szám, 1912. november 7., 23.

Közlemények, *Esti Hírlap,* XXI. évf., 191. szám, 1976. augusztus 13., 6.

Közoktatás, Harc a vallásoktatás körül, *Pesti Napló,* LXV. évf., 103. szám, 1914. május 1., 19.

Kultuszminiszteri kinevezések, *Pesti Napló,* XC. évf., 157. szám, 1939. július 13., 8.

Magyar Pedagógiai Társaság, *Magyar Pedagógia,* XXVIII. évf., 1–2. szám, 1919. január–február, 73.

Megalakult a nevelő-munkások országos szövetsége, *Budapest,* XLII. évf., 213. szám, 1918. szeptember 12., 6.

Napihirek, A nevelőmunkások kongresszusa, *Magyarország,* XXVI. évf., 19. szám, 1919. január 22., 6.

Nevelő Munkások Országos Szövetsége, *Néptanítók Lapja,* LII. évf., 4. szám, 1919. január–július, 7–9.

Nogi tábornok arcképe, *Budapesti Hirlap,* XXV. évf., 192. szám, 1905. július 14., 9.

Nogi tábornok levelező lapja egy magyar tanárhoz, *Vasárnapi Ujság,* LII. évf., 31. szám, 1905. július 30., 494.

Személyi hírek, *Budai Napló,* XXXII. évf., 1200. szám, 1935. július 17., 3.

Ágner Lajos: *Vachott Sándor élete és költészete. Irodalomtörténeti tanulmány,* Budapest, Rózsa Kálmán és Neje Könyvnyomdája, 1901.

Ágner Lajos: *Ferenczy Teréz emlékezete,* Balassagyarmat, Balassagyarmati Könyvnyomtató Szövetkezet, 1903.

Ágner Lajos: Dai Nippon, *Budapesti Szemle,* CXXVI. köt., 1906/353. sz. 305–308.

Ágner Lajos: A tanári munka mai értékelése, *Pesti Napló,* LXIX. évf., 151. szám, 1918. július 2., 6.

G. Vass István (szerk.): *Minisztertanácsi jegyzőkönyvek napirendi jegyzékei: 1947. június 1.–1950. február 25.*, A Magyar Országos Levéltár segédletei, 11/2, Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2004.

Gaál Mózes: X. kerületi Tisztviselőtelepi Magyar Királyi Állami Főgimnázium 1912–1913. évi hatodik értesítője, Budapest, Fritz Ármin Könyvnyomdája, 1913.

Gresits Miksa: A Losonci Magy. Kir. Állami Főgymnasium Értesítője 1896–1897, Losonc, Kármán-féle Könyvnyomda, 1897.

Tóth Vilmos – Zsigmond János: Kommentár nélkül. A Farkasréti temető felszámolt síremlékeinek [tovább]válogatott jegyzéke, *Ponticulus Hungaricus,* IX. évf., 12. szám, 2005. december. https://www.ponticulus.hu/rovatok/limes/farkasret.html#gsc.tab=0

Szakirodalom

Kazareczki Noémi: *A Ruszinkó-hagyaték*. http://kubinyimuzeum.hu/hu/esemenyek/102-ruszinko-hagyatek.html

Mátyás Anna Réka: *„Nemzeti nevelés Japánban". Áger Lajos (1878–1949) hagyatékában, gépiratos formában fellelt monográfia bemutatása és elemzése,* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem [szakdolgozat], 2021.

Lévay Zsolt: *100 év – 100 kép az Árpád Gimnázium történetéből,* Budapest, „Árpád Gimnázium" Alapítvány, 2002.

Tokaji Zsolt: *A gárda dala.* A *Dalok könyve* 185. versének magyar műfordításairól, *Távol-keleti Tanulmányok,* XIV. évf., 2022/2, 47–86.

BUDAPEST BŰNÖZÉSSEL ÉS NYOMORRAL KAPCSOLATOS KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI MENTÁLIS TÉRKÉPE (1921–1941)

Kovács Noémi
Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Budapest, Magyarország
ORCID: 0009-0005-4248-5493

Absztrakt: A tanulmány a Horthy-korszak Budapestjének Booth londoni nyomortérképe alapján a korabeli sajtó, levéltári források és rendőrfőkapitányi jelentések felhasználásával készített, a Károli Gáspár Református Egyetem szerverén található térképének elméleti hátterét és megalkotási folyamatát mutatja be.

Kulcsszavak: bűnözés, szegénység, digitális bűntérkép, Horthy-korszak, nyomortérkép, bűnözési térképezés, bűnözésföldrajz

BUDAPEST'S MENTAL MAP OF CRIME AND POVERTY BETWEEN THE TWO WORLD WARS (1921–1941)

Abstract: The study presents the theoretical background and creation process of a map of Budapest during the Horthy era, based on Booth's London poverty map and created using contemporary press, archival sources, and police chief reports, which is hosted on the Károli Gáspár Reformed University server.

Keywords: crime, poverty, digital crime map, Horthy era, poverty map, crime mapping, crime geography

Fiatal kutatóink II., 307–318.
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-399-1-21

Kovács Noémi

Bevezetés

Az alig pár évtizedes múltra visszatekintő bűntörténeti kutatások legújabb nemzetközi irányzatának képviselői igyekeznek a városokban tapasztalható bűnözést mint devianciát térképeken elhelyezni. Mivel ezek mentalitástörténeti kutatások eredményei, „mentális térképekről" van szó. A nyomor és bűn összefonódását hangsúlyozó Perényi Roland bécsi és budapesti nyomortelepeket vizsgáló[1] tanulmánykötetében megemlíti Rolf Lindner társadalomtudományi városkutatási munkáját, amelyben a városantropológus kiemeli az empirikus adatok térképen való feltüntetésének jelentőségét. A megfigyelések térbeli ábrázolását először közegészségügyi szempontok indokolták. Az első térképek járványok sújtotta területeket ábrázoltak, aztán különböző társadalmi jelenségeket, például kriminálstatisztikai adatokat vittek papírra ebben a formában. A legismertebb és máig legjelentősebb nyomortérkép Charles Booth nevéhez köthető, aki 1891-ben mutatta be a proletárok londoni szegénynegyedeit[2] ebben a formában. Ehhez hasonló térkép eddig nem készült a Horthy-korszak Budapestjéről. Szamos Rudolf 1960-ban kiadott *Barakkváros*[3] című munkájában ugyan helyet kapott egy fővárosi szegénységet bemutató térkép, de ez messze elmarad a Booth-féle részletgazdagságától. A korábbi évtizedekből viszont még ilyen sem maradt fent. Ahogy a budapesti nyomor feltérképezésére, úgy a bűnös terek térbeli lokalizációjára sem vállalkoztak a két világháború között a tudósok, ami a hiányzó bűnügyi statisztikai adatokkal és a szociálpolitikai célokból készült felmérések erre vonatkozó szegénységével magyarázható.

Tanulmányom egy hiányzó forrás megalkotásának lépéseit kívánja bemutatni. Arra vállalkoztam, hogy a két világháború közötti Budapest nyomornegyedeit és bűnös tereit elhelyezem térképeken a korabeli sajtó (pl. *8 órai újság, Az Est, Esti Kurir, Friss Ujság, Magyarság, Magyar Hírlap, Magyar Nemzet, Pesti Hírlap, Újság*) szocioriportjaiból, valamint bűnügyeket bemutató tudósításaiból származó helyszínek feltüntetésének segítségével. Ez több száz cikket jelent. Kiegészítésképpen megvizsgáltam a Budapest Főváros Levéltárában található, a Fővárosi Törvényszékről és a Fővárosi Ítélőtáblárol származó több száz iratanyagot, valamint a budapesti rendőrkapitány Fővárosi Közgyűlésen ismertetett havi jelentéseit az 1921 és 1941 közötti időszakból – mindezt azért, hogy egy informatikus segítségével még pontosabb digitális térképeket készíthessek a Károli

[1] Perényi Roland: *A nyomor felfedezése Bécsben és Budapesten. Szociális riportok a 19–20. század fordulóján,* Budapest, BTM Kiscelli Múzeum – Napvilág, 2018

[2] *Charles Booth térképe.* https://booth.lse.ac.uk/map/14/-0.1174/51.5064/100/0 (Letöltés: 2025. május 25.)

[3] Szamos Rudolf: *Barakkváros,* Budapest, Kossuth, 1960

Gáspár Református Egyetem szerverére. Budapest bűnözéssel és nyomorral kapcsolatos két világháború közötti mentális térképének (1921–1941) megalkotásával nemcsak az volt a célom, hogy jobban ismerjük a Horthy-korszak fővárosi lakosságát és bűnhöz való viszonyát, hanem a mai Budapest bűnös tereinek pontosabb lokalizálására és a fővárosi bűnözés csökkentésére vállalkozó, rendészettel foglalkozó szakemberek munkáját is segíteni akartam.

Bűnözésföldrajz és bűnözési térképezés

A New York-i rendőrség már a 20. század elején alkalmazott térképeket a bűnözési helyszínek ábrázolására, amelyek kezdetben ugyan egyszerű, tűzött térképek voltak, de fokozatosan egyre összetettebb elemzési eszközökké fejlődtek.[4] A korszak jelentős tudományos irányzata, a „social ecology" iskola, amelynek képviselői, mint pl. Clifford Shaw és Henry McKay,[5] a bűnözést társadalmi és térbeli kontextusban vizsgálták, amivel hozzájárultak a bűntérképezés elméleti megalapozásához. Ezek a megközelítések a bűnözés térbeli koncentrációját és a társadalmi környezet hatását elemezték.[6] Manfred Rolfes a bűnözésföldrajzot a „geográfia geográfusok nélkül" fogalmával írta le, utalva arra, hogy a bűnözés térbeli vizsgálatára gyakran nem a földrajztudomány képviselői vállalkoznak, hanem kriminológusok és más társadalomtudósok földrajzi módszerek segítségével.[7] A bűnözésföldrajz interdiszciplináris területként a kriminológia és a társadalomföldrajz között helyezkedik el, és a bűnözés tér-, valamint időbeli aspektusait, társadalmi-gazdasági hátterét, a bűnözés térbeli dinamikáját vizsgálja. E megközelítés szerint a bűnözés nem csupán a bűncselekmények eloszlását jelenti, hanem a társadalmi folyamatok térbeli megjelenését is, amely a bűnözés várható térbeli elmozdulásainak prognosztizálását is lehetővé teszi. Mátyás Szabolcs a budapesti bűnözésföldrajzi vizsgálatokkal[8] kapcsolatban rámutat, hogy a nagyvárosi bűnözés térbeli heterogenitása jelentős, a belső kerületek és a külső kerületek között markáns különbségek mutatkoznak a bűncselekmények gyakoriságában és típusában. A nagyvárosi anonim környezetben a

[4] Nancy Ritter: *A bűnözés feltérképezése. Elvek és gyakorlat.* Washington, D.C., National Institute of Justice, Office of Justice Programs, U.S. Department of Justice, 2001, 123–130.

[5] Clifford R. Shaw – Henry D. McKay: *Juvenile Delinquency and Urban Areas,* Chicago, University of Chicago Press, 1942.

[6] Fábián Zoltán: A bűnözésföldrajz elméleti alapjai és magyarországi alkalmazásai, *Társadalomtudományi Szemle,* 2015/2, 45–67.

[7] Manfred Rolfes: *Kriminalität. Sicherheit und Raum,* Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2015.

[8] Mátyás Szabolcs: Budapest bűnözésföldrajzi vizsgálata 2009 és 2012 között, *Magyar Rendészet,* 2014/3, 93–103.

bűncselekmények elkövetéséhez kedvezőek a feltételek, ami növeli a bűnözési kockázatot. Ez a térbeli megközelítés segítheti a bűnmegelőzési és rendészeti stratégiák célzottabb kidolgozását.

Spencer Chainey részletesen tárgyalja a bűnözés térbeli elemzésének technikáit,[9] amelyek között szerepel a hot spot elemzés, klaszterelemzés, időbeli mintázatok vizsgálata, valamint a térbeli regresszió és a földrajzilag súlyozott regresszió alkalmazása is.[10] Ezek a módszerek lehetővé teszik a bűnözési kockázat meghatározását és a bűnözés térbeli mintázatainak azonosítását, ami alapvető a hatékony bűnmegelőzés és rendőri beavatkozás szempontjából. Chainey is kihangsúlyozza, hogy a térbeli elemzések nemcsak a múltbeli bűnözési adatok értékelésére alkalmasak, hanem a jövőbeli bűnözési kockázatok előrejelzésére is, így támogatva a proaktív bűnmegelőzést és a célzott rendőri intézkedéseket. Anthony Braga és más szerzők a „criminology of place" koncepcióját hangsúlyozzák, amely a bűnözés mikrogeográfiájára fókuszál, azaz a városi környezet legkisebb egységeit – például utcai szakaszokat vagy címeket – vizsgálja a bűnözés megértése és megelőzése céljából.[11]

Erdősi Sándor a bűnözési térképezés hazai helyzetének elemzése során kiemelte, hogy Magyarországon a bűnözési térképezés csak később, a nyugat-európai országokhoz képest késve terjedt el, részben a technikai fejlődés hiánya, részben a bizalmatlanság miatt.[12] Ugyanakkor a bűnözési térképek alkalmazása rendkívül sokrétű: a bűnmegelőzésben, szolgálatszervezésben, elemző-értékelő munkában, járőrútvonalak és körzeti megbízotti szolgálatok tervezésében, valamint a rendvédelmi akciók területének meghatározásában is hasznos eszköz. Emellett a bűnözési térképek kétdimenziós ábrázolása segíthet olyan összefüggések felismerésében, amelyek csak a statisztikai adatokból nem derülnének ki.

A bűnözésföldrajz (crime mapping) és a bűntérképek együttesen olyan eszközrendszert alkotnak, amely a bűnözési jelenségek térbeli és időbeli mintázatainak feltárását, elemzését és értelmezését teszik lehetővé. Ráadásul a térbeli elemzések révén a rendőrség és a döntéshozók célzottabb, megalapozottabb intézkedéseket hozhatnak, amelyek hozzájárulhatnak a közbiztonság javításához.

[9] Spencer Chainey: *Understanding Crime. Analyzing the Geography of Crime,* Redlands, California, Esri Press, 2021.

[10] Rachel Boba Santos: *Crime Analysis and Crime Mapping,* Thousand Oaks, California, Sage Publications, 2017.

[11] Anthony A. Braga: *Place Matters. Criminology for the Twenty-First Century,* New York, Cambridge University Press, 2016.

[12] Erdősi Sándor: Feljegyzés a bűnözési térképről, *Magyar Rendészet,* 2010/2, 45–52.

A Horthy-korszak budapesti nyomor- és bűntérképének előzményei

A két világháború közötti Budapest bűnös tereinek térképi ábrázolása a bűncselekmények helyszíneinek feltüntetése mellett a korszak társadalmi és jogi viszonyainak komplex leképezését ígéri. A bűnözési térképezés[13] ugyanis nem csupán technikai eszköz, hanem a társadalmi valóság kritikai elemzésének fontos része, amely hozzájárul a korszak városi társadalmának és bűnözési jelenségeinek mélyebb megértéséhez.

Perényi Rolandnál[14] a bűnügyi térképezés elsősorban a századfordulós főváros bűnözésének társadalomtörténeti vizsgálati eszközeként jelenik meg.[15] Munkáiból kiderül, hogy a bűnözés térbeli megjelenítése a társadalmi kontroll és a városi szegregáció mechanizmusainak feltárását is szolgálhatja. Rámutat, hogy a bűntérképezés nem csupán statisztikai adatvizualizáció, hanem azon társadalmi és hatalmi viszonyok térbeli leképezése is, amely a nyomornegyedek és bűnözési gócpontok elkülönítését segítette elő.[16]

Kerepeszki Róbert a bűntérképezés társadalomtörténeti jelentőségét hangsúlyozza, különösen a városi marginalizáció és a bűnözés térbeli összefüggéseinek feltárásában.[17] A bűntérképezés kutatásaiban alkalmazott módszertana lehetővé teszi a városi társadalom rétegződésének és konfliktusainak mélyebb megértését, hozzájárulva a nyomornegyedek és a bűnözés közötti kapcsolatok feltérképezéséhez.[18] Munkái rámutatnak, hogy a bűntérképezés a társadalmi problémák komplex térbeli megjelenítését is lehetővé teszi.

[13] Szabó Márton: *Tanulmányok a XIX–XX. századi magyar állam rendvédelmi történetéből,* Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2011.

[14] Perényi Roland: *A nagyvárosi bűnözés társadalomtörténete. Hétköznapi bűnözés Budapesten a XIX–XX. század fordulóján*, PhD-disszertáció, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2012/2013.

[15] Perényi Roland: *A bűn nyomában. A budapesti bűnözés társadalomtörténete 1896–1914*, Budapest, L'Harmattan, 2012.

[16] Perényi Roland: A bűnügyi statisztika Magyarországon a „hosszú" XIX. században, *Statisztikai Szemle,* 2007/6, 523–540.

[17] Kerepeszki Róbert: *A városi marginalizáció térbeli dimenziói*, Budapest, ELTE BTK, 2020.

[18] Kerepeszki Róbert: *Rendtörvények a két világháború között,* doktori értekezés, Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2018.

Charles Booth nyomortérképe

Charles Booth 19. századi londoni nyomortérképe az egyik legjelentősebb és legkorábbi szociális térkép, amely a társadalmi egyenlőtlenségek és a városi szegénység térbeli megjelenését vizsgálja.[19] Booth 1886 és 1903 közötti átfogó kutatásának eredményeként született meg az a híres, színezett térkép, amely London utcáit társadalmi osztályok szerint kategorizálja.[20] A térkép elkészítésének hátterében Booth társadalmi elkötelezettsége állt. Eredetileg azt kívánta ellenőrizni, hogy az 1885-ös szociáldemokrata jelentés állítása, miszerint London lakosságának 25%-a mélyszegénységben él, fennáll-e. Kutatásából[21] kiderült, hogy a szegénység mértéke ennél súlyosabb volt, a lakosság közel harmada élt nyomorban akkoriban.[22] Booth és kutatócsapata több száz helyszíni felmérést végzett, interjúkat készítettek, és részletes megfigyeléseket rögzítettek, melyek alapján a városrészeket hét társadalmi osztályba sorolták, a „legalsóbb osztálytól" („Vicious, semi-criminal") a „gazdagokig".[23] A térkép színkódjai vizuálisan érzékeltetik a társadalmi rétegződés komplexitását: a fekete jelöli a legsúlyosabb szegénységet és a bűnözéssel összefüggő területeket, míg a sárga a leggazdagabb negyedeket. A színezés a jövedelmi viszonyok mellett a társadalmi státuszt, az életkörülményeket és a közbiztonságot is tükrözte.[24] Booth térképe így nem egyszerű statisztikai ábrázolás, hanem a társadalmi valóság térbeli leképezése, amely rámutatott arra, hogy a szegénység és a bűnözés nem véletlenszerűen oszlik el, hanem bizonyos városi zónákban koncentráltan jelenik meg. A térképkészítése során Booth statisztikai adatokat gyűjtött, de a helyi lakosok véleményét, szokásait, életmódját is dokumentálta, így a térkép egyfajta mentális térkép is lett, amely a társadalmi attitűdöket és a városlakók szubjektív megítélését is tükrözi.[25] Ez a módszertani

[19] *Charles Booth's Poverty Map and Notebooks,* London, School of Economics, 1886–1903.

[20] *How Charles Booth mapped London poverty,* London Museum, 2021.

[21] *Charles Booth's poverty map of London,* The British Library. https://www.britishlibrary.cn/en/articles/charles-booths-poverty-map-of-london/ (Letöltés: 2025. május 25.)

[22] Mary S. Morgan (eds.): *Charles Booth's London Poverty Maps,* London, Thames & Hudson, 2019. https://www.raremaps.com/gallery/detail/93014/booth-temperance-map-london-1899-1900-map-showing-places-booth (Letöltés: 2025. május 25.)

[23] *Booth Temperance Map,* London, 1899–1900, megjelent 1902-ben. Charles Booth *Inquiry into the Life and Labour of the People in London* című sorozatának része. A térkép a londoni központi területeket ábrázolja, feltüntetve az alkoholt árusító, engedéllyel rendelkező helyeket, vallási intézményeket és általános iskolákat.

[24] *Charles Booth's Rare Poverty Map of London's East End*, London, Macmillan, 1889. Ez az elsőként megjelent szegénységtérkép Booth *Labour and Life of the People, Volume 1: East London* című alapművéből származik, és részletes képet ad a viktoriánus kori londoni East End társadalmi-gazdasági viszonyairól.

[25] Charles Booth: *Inquiry into the Life and Labour of the People in London*, 17 vols., London, Macmillan, 1902–1903; Ez a kiadás a legvégső, teljes körű munka, amely a korábbi kettő-, négy

megközelítés újszerű volt a korabeli társadalomtudományban, és hozzájárult a szociológia, az urbanisztika és a kriminológia fejlődéséhez. Booth munkája a társadalmi reformokra is jelentős hatással volt. A feltárt szegénységi mintázatok és a társadalmi igazságtalanságok nyilvánosságra hozatala hozzájárult az öregségi nyugdíj bevezetéséhez 1909-ben, ahogy a városi szegénynegyedek átalakításához és a lakhatási viszonyok javításához is.

Összességében Charles Booth nyomortérképe a társadalmi egyenlőtlenségek vizuális dokumentációjának úttörő példája, amely a bűnözésföldrajz és a társadalomtudományok számára máig meghatározó forrásként szolgál. A térkép nem csupán a múlt társadalmi valóságát tárja fel, hanem módszertani példaként is szolgál a bűnözés és szegénység térbeli elemzéséhez.

Források a Horthy-korszak bűntérképeihez

A Horthy-korszak társadalmi és gazdasági viszonyainak térbeli ábrázolására irányuló források, a nyomortérképekhez és mentális bűntérképekhez hasonló dokumentumok száma korlátozott, ráadásul nem alkotnak egységes, széles körben ismert gyűjteményt. Bár léteznek ilyen jellegű anyagok, ezek inkább szórványosak, részlegesek, és nem rendelkeznek a modern értelemben vett tudományos nyomortérkép vagy mentális bűntérkép módszertani precizitásával. Elsősorban a korszak szociográfiai, rendészeti és közigazgatási dokumentumai között találhatók olyan térképek, amelyek a nyomor, a szegénység és a bűnözés térbeli megjelenését próbálják megragadni.[26] Ezek a térképek többnyire nem önálló, explicit „mentális bűntérképek" vagy „nyomortérképek", hanem inkább a rendőrségi, bírósági vagy szociális intézményekben készített, részben statisztikai, részben kvalitatív adatokra épülő ábrázolások, amelyek a városrészek, kerületek vagy szegénynegyedek bűnözési és társadalmi helyzetét mutatták be.[27]

A rendelkezésre álló források között szerepelnek rendőrségi bűnözési térképek és jelentések, amelyek a bűnözési gócpontokat jelölték ki, de ezek gyakran belső használatra készültek, és nem váltak széles körben hozzáférhetővé. A szociográfiai felmérések és riportok, például Szamos Rudolf későbbi *Barakkváros* című munkájának előzményei, amelyek a nyomortelepek és szegénynegyedek térbeli elhelyezkedését, életkörülményeit dokumentálták, szintén forrásértékkel bírnak. A mentális térképezés forrásait leginkább a kortárs sajtóanyagokban találjuk,

és kilenckötetes kiadások után készült, és a legteljesebb statisztikai és térképi anyagot tartalmazza a viktoriánus kori londoni munkásosztály életéről és körülményeiről.

[26] Lásd: Weis István: *A mai magyar társadalom,* Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1930.

[27] Lásd: Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században,* 3. kiadás, Budapest, Osiris, 2005.

annak ellenére, hogy a társadalmi problémák térbeli megjelenését néha torzított vagy szelektív módon ábrázolták. A Horthy-korszak újságírói is hozzájárulnak a korszak társadalmi és bűnözési viszonyainak térbeli megértéséhez.[28] A források mennyisége korlátozott, és a dokumentumok sok esetben töredékesek, szórványosak, ami részben a korszak politikai és társadalmi viszonyainak, részben a technikai és módszertani korlátoknak tudható be. A nyomortérképek és mentális bűntérképek modern értelemben vett, tudományos igényű alkalmazása Magyarországon ugyanis csak a 20. század második felében vált általánossá.

Az új digitális bűntérkép megalkotásának forrásai a különböző kerületi helytörténeti gyűjtemények[29] leírásai és fényképei, valamint a korabeli újságok cikkei.[30] Ez utóbbiak részletes beszámolókat, riportokat és közérdekű információkat közölnek a bűnözésről, a rendőrségi intézkedésekről és a társadalmi problémákról. A Budapest Főváros Levéltárában (BFL) őrzött törvényszéki és ügyészségi iratanyagok[31] is részletes adatokkal szolgálnak a bűncselekmények helyszíneiről, elkövetőiről és az eljárások menetéről, így nélkülözhetetlenek a pontos térképi ábrázoláshoz, de fontos források még a budapesti rendőrkapitány Fővárosi Közgyűlésen ismertetett havi jelentései is az 1921–1941 közötti időszakból, mivel rendszeresen összegzik a főváros bűnügyi helyzetét, a rendőrségi intézkedéseket és a bűnözési gócpontokat. Ezek a jelentések nemcsak statisztikai adatokat és bűnügyi helyszínekre vonatkozó információkat tartalmaznak, hanem a rendőrség stratégiai megközelítését is tükrözik, amivel hozzájárulnak a bűntérkép korszerű és hiteles elkészítéséhez.

A bűnözési térképezés

A bűnözési térképezés folyamata több, egymásra épülő lépésből állt, amelyek mindegyike a történeti hitelességet és a forráskritikát helyezte előtérbe. A KRE szerverén elhelyezett, digitális, multidiszciplináris képességeket igénylő szegénységtérkép és mentális bűntérkép elkészítéséhez programozói segítséget

[28] Molnár Gábor: A társadalmi térképezés és a mentális térképek Magyarországon a 20. század első felében, *Szociológiai Szemle,* 2010/3, 45–62.

[29] Lásd: Újbuda (XI. kerület) Helytörténeti Kör, Hegyvidéki (XII. kerület) Helytörténeti Gyűjtemény, Angyalföldi (XIII. kerület) Helytörténeti Gyűjtemény, Kőbányai (X. kerület) Helytörténeti Gyűjtemény, Kertvárosi (XVI. kerület) Helytörténeti és Emlékezet Központ, Ferencvárosi (IX. kerület) Helytörténeti Gyűjtemény.

[30] Szociális riportok és bűnügyi tudósítások, lásd: *8 Órai Ujság*, *Az Est*, *Esti Kurír*, *Friss Ujság*, *Magyarság*, *Magyar Hírlap*, *Magyar Nemzet*, *Pesti Hírlap*, *Ujság.*

[31] Budapest Főváros Levéltára, Fővárosi Törvényszék és Fővárosi Ítélőtábla iratanyagai, 1920–1941. VII.5.c., VII.18.d. és más jelzetű fondok.

kértem.[32] Miután a birtokunkba került Budapest hetven, hatalmas darabból álló, Budapest Főváros Levéltárában őrzött közigazgatási térképsorozata, amely az 1937-es állapotokat, az épületek szintszámát és az utcanevek változásait is tartalmazza, kezdődhetett a munka. A térkép részleteinek pontos egymásra illesztésével és a szöveges-képi adatbázis programozásával párhuzamosan zajlott a források elemzése és az adatok kinyerése. Mintaként Booth térképe szolgált, így a térképi adatbázisba minden bűncselekményhez, mentális bűnös térhez, nyomornegyedhez és a razziák[33] állomásaihoz egy-egy „pont of interest" (POI) került, amellyel lehetővé vált a bűnözési mintázatok vizuális megjelenítése. Ezzel a bűntérkép nem statikus ábrázolás maradt, hanem egy folyamatosan bővíthető, dinamikus tudományos eszköz lett, amely a múlt bűnözési tereit a jelen kutatója számára is értelmezhetővé teszi.

Az új digitális bűntérkép nagyítható részekből, de csak az eredeti térkép beszkennelt fájljaiból van összeállítva, és nem vektoros, mint például a Google Maps, mégis használható, vizuálisan és tartalmilag is rétegzett, komplex adatbázist kínál, amely lehetővé teszi a főváros két világháború közötti időszakában létező mélyszegénységi területeinek leképezését, valamint a társadalom bűnös helyekről alkotott gondolatainak áttekintését. A térkép alaprétegére, az 1937-es közigazgatási térképsorozatra épülnek rá a tematikus layerek be- és kikapcsolható formában. Először a bűnözés mentális terei, a korabeli sajtó és levéltári források alapján azonosított „gyanús" környékek, ismert bűnözési zónák, majd a szegénységtérkép, amely a munkásnegyedek, nyomortelepek elhelyezkedését mutatja. Ez utóbbi rétegek, társadalmi perifériák gyakran egybeesnek a bűnözés gócpontjaival. A bűntérkép egyik legdinamikusabb eleme a razziák kronológiája: egy idővonalon követhetők a rendőrségi akciók, a helyszínek és időpontok, így a térkép nem csupán statikus, hanem időben is mozgatható, „élő" adatbázissá vált. Külön layerben láthatók a közismert bűncselekmények helyszínei, amelyeket az újságcikkek, bírósági és ügyészségi iratok alapján pontosítottunk. Minden POI-hoz társul egy rövid leírás, forrásmegjelölés, sőt, ahol lehetséges, archív fotó vagy újságrészlet is. Ezzel térképünk nemcsak a bűnözés földrajzi mintázatait, hanem a társadalmi kontextust, az adott városrész mentális és szociális státuszát is érzékelteti. Fontos kiemelni, hogy a layerek egymásra is vetíthetők, vagyis egyszerre látható például, hogy egy adott nyomortelepen milyen típusú bűnesetek fordultak elő, és hogy egy razzia helyszíne egybeesett-e a sajtóban „veszélyesnek" minősített negyedekkel. Ez a többrétegű megközelítés lehetővé teszi a

[32] A térkép digitális változatának megalkotása Záborszky Gábor programozó munkája.

[33] Kerepeszki Róbert: Éjjeli őrjárat. Nagyvárosi „alvilág" és a rendőri razziák Budapesten a 20. század első évtizedeiben, *Acta Universitatis Debreceniensis. Series Historica*, 32. köt., Debrecen, Debreceni Egyetem, 2018, 7–28.

történeti bűnözésföldrajz valóban komplex, interaktív vizsgálatát új perspektívákat kínálva Budapest társadalomtörténetének kutatásához.

A bűnös helyek elhelyezkedése és típusa a digitális bűntérképen többféle vizuális elemmel jelenik meg, megkönnyítve a térbeli és tematikus elemzést. A bűncselekmények helyszínei „pont of interest" (POI) ikonokkal vannak jelölve, amelyek színe és formája layerenként változik. A bűnténytípusok, például az életellenes bűncselekmények, a lopások, testi sértések vagy garázdaságok különböző szimbólumokkal jelennek meg, így a térkép használója azonnal felismerheti a bűncselekmény jellegét és koncentrációját. Ezen túlmenően a térkép rétegei (layerei) között megtalálhatók a nyomortelepek és szegénynegyedek elhelyezkedését ábrázoló szociális térképek, amelyek gyakran egybeesnek a bűnözési gócpontokkal, így a társadalmi környezet és a bűnözés összefüggései is jól láthatók rajta. Az időbeli dimenziót egy külön idővonal réteg biztosítja, amelyen a razziák és rendőrségi akciók időpontjai és helyszínei követhetők, ezzel a térkép a bűnözés mintázatait térben és időben egyaránt érzékelteti. Terveink szerint ez a vizuális megjelenítés lehetővé teszi majd a Horthy-korszak bűntörténete iránt érdeklő kutatók számára, hogy komplex módon elemezzék a bűnözési jelenségeket, összekapcsolva a helyszínt, a bűntípusokat és a társadalmi kontextust.

Az új bűntérkép társadalmi hasznosításának lehetőségei

Az 1921–1941 közötti bűnözési és társadalmi adatok elemzésével több fontos összefüggés is feltárható a mai Budapest bűnözési trendjeivel kapcsolatban. Először is, a történeti nyomortérképek és mentális bűntérképek rámutathatnak arra, hogy bizonyos városrészek – különösen a társadalmi perifériák, nyomortelepek és munkásnegyedek – hosszú távon is bűnözési gócpontként funkcionáltak, ami arra utal, hogy a társadalmi-gazdasági hátrányok és a bűnözés közötti kapcsolat tartós jelenség. Másrészt az időbeli és térbeli mintázatok összevetése segíthet megérteni azt, hogyan változtak vagy maradtak állandók a bűnözési formák és azok eloszlásai, például a vagyon elleni bűncselekmények vagy erőszakos bűncselekmények koncentrációja. Harmadszor, a múltbeli rendőri razziák és beavatkozások hatékonyságának vizsgálata tanulságokkal szolgálhat a mai bűnmegelőzési stratégiák kialakításához, különösen a célzott, helyi akciók tervezésében. Végül a történeti adatok és a jelenlegi statisztikák összevetése hozzájárulhat a társadalmi problémák mélyebb megértéséhez, így a bűnözés komplex okainak feltárásához, ami elengedhetetlen a hosszú távú, fenntartható közbiztonsági intézkedések kidolgozásához.

Irodalomjegyzék

Bálint Angélika: Nyomor az utcán. A budapesti hajléktalanokról alkotott kép a századfordulón, *Valóság*, 2014/7, 88–98.

Bálint Angélika: A nyomornak nincs mit kockáztatnia. A kriminalizáció logikája a szegénység 20. század eleji ábrázolásaiban, in Kovács Janka – Kökényessy Zsófia – Lászlófi Viola: *A normán innen és túl. Tanulmányok a Történeti Kollégium konferenciájának előadásaiból,* Budapest, Történeti Kollégium, 2017, 165–180.

Booth, Charles: *Inquiry into the Life and Labour of the People in London*, 17 vols., London, Macmillan, 1902–1903.

Booth Temperance Map 1899–1900, in BOOTH, Charles: *Inquiry into the Life and Labour of the People in London*, London, Macmillan, 1902.

Booth, Charles: *London szegénységi térképe*, British Library, London, 1889. Elérhető: British Library hivatalos oldala.

Booth, Charles: London keleti negyedeinek szegénységi térképe (Descriptive Map of East End Poverty). In: *Labour and Life of the People. Volume 1: East London*. London: Macmillan, 1889.

Booth, Charles: *Szegénységi térképek és jegyzetfüzetek* (Poverty Maps and Notebooks), London, London School of Economics, 1886–1903.

Booth, Charles: *London szegénységi térképe* – interaktív online verzió, London School of Economics. https://booth.lse.ac.uk/map/14/-0.1174/51.5064/100/0 (Letöltés ideje: 2025. 07. 20.)

Braga, Anthony A.: *Place Matters: Criminology for the Twenty-First Century*, New York, Cambridge University Press, 2016.

Chainey, Spencer: *Understanding Crime: Analyzing the Geography of Crime,* Redlands, California, Esri Press, 2021.

Erdősi Sándor: Feljegyzés a bűnözési térképről, *Magyar Rendészet*, 2010/2, 45–52.

Fábián Zoltán: A bűnözésföldrajz elméleti alapjai és magyarországi alkalmazásai, *Társadalomtudományi Szemle*, 2015/2, 45–67.

Gyáni Gábor: *Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870–1940*, Budapest, Új Mandátum, 1999.

Gyáni Gábor: *Térbeli fordulat és várostörténet, in Budapest-túl jón és rosszon. A nagyvárosi múlt mint tapasztalat,* Budapest, Napvilág, 2008, 9–21.

Kerepeszki Róbert: Éjjeli őrjárat. Nagyvárosi „alvilág" és a rendőri razziák Budapesten a 20. század első évtizedeiben, in *Történeti Tanulmányok XXXII.,* Debrecen, Debreceni Egyetem, 2024, 133–165.

Kerepeszki Róbert: *Rendtörvények a két világháború között*, doktori értekezés, Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2018.

Kerepeszki Róbert: *A városi marginalizáció térbeli dimenziói,* Budapest, ELTE BTK, 2020.

Lindner, Rolf: *Die Entdeckung der Stadtkultur. Soziologie aus der Erfahrung der Riportage*, Frankfurt am Main, Suhrkampf Verlag, 1990.

Mátyás Szabolcs: Budapest bűnözésföldrajzi vizsgálata 2009 és 2012 között, *Magyar Rendészet*, 2014/3, 93–103.

Mátyás Szabolcs: *Bűnözésföldrajz.* https://www.researchgate.net/publication/376885407_Bunozesfoldrajz

Molnár Gábor: A társadalmi térképezés és a mentális térképek Magyarországon a 20. század első felében, *Szociológiai Szemle*, 2010/3, 45–62.

Morgan, Mary S (eds.): *Charles Booth's London Poverty Maps,* London, Thames & Hudson, 2019.

Perényi Roland: A bűn és nyomor tanyái. A szegénység és bűnözés tere Budapesten a 19–20. század fordulóján, in *URBS – Magyar Várostörténeti Évkönyv*, 4. köt., Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2009, 205–226.

Perényi Roland: A bűnügyi statisztika Magyarországon a „hosszú" XIX. században, *Statisztikai Szemle*, 2007/6, 523–540.

Perényi Roland: *A nagyvárosi bűnözés társadalomtörténete. Hétköznapi bűnözés Budapesten a XIX–XX. század fordulóján*, PhD disszertáció, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2012/2013.

Perényi Roland: *A bűn nyomában. A budapesti bűnözés társadalomtörténete 1896–1914,* Budapest, L'Harmattan, 2012.

Perényi Roland: *A nyomor felfedezése Bécsben és Budapesten, szociális riportok a 19-20. század fordulóján*, Budapest, BTM Kiscelli Múzeum – Napvilág, 2018.

Perényi Roland: Városi tér és hatalom: „utcapolitika" a századfordulós Budapesten, *Századvég,* 11. évf., 2006/39, 29–56.

Ritter, Nancy: *A bűnözés feltérképezése. Elvek és gyakorlat,* Washington, D.C.: National Institute of Justice, Office of Justice Programs, U.S. Department of Justice, 2001.

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században,* 3. kiadás, Budapest, Osiris, 2005.

Rolfes, Manfred: *Kriminalität, Sicherheit und Raum,* Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2015.

Santos, Rachel Boba: *Crime Analysis and Crime Mapping,* Thousand Oaks, California, Sage Publications, 2017.

Shaw, Clifford R. – McKay, Henry D.: *Juvenile Delinquency and Urban Areas,* Chicago, University of Chicago Press, 1942.

Szabó Márton: Tanulmányok a XIX–XX. századi magyar állam rendvédelmi történetéből, Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2011.

Szamos Rudolf: *Barakkváros,* Budapest, Kossuth, 1960.

Tóth Antal: *A modern kriminálgeográfia.* https://publikacio.uni-eszterhazy.hu/4340/1/91-102_Toth.pdf

Topalov Christian: A város-terra incognita. Charles Booth felmérése és London népe, 1886–1891, in Benda Gyula-Szekeres András (szerk.): *Tér és történelem*, L'Harmattan, Budapest, 2002, 77–107.

ADALÉKOK A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉG MŰSZAKI FEGYVERNEMÉNEK SZERVEZETÉHEZ 1937–1939

Dauner Bernát
Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Budapest, Magyarország
ORCID: 0000-0002-3104-6285

Absztrakt: A magyar királyi Honvédségben 1937. október 1-jén bevezették az 1937–1938-as szervezési rendeletet. A haderő műszaki fegyvernemét ebben kevés változtatás érintette. A győri program meghirdetésével elkezdődött a haderő intenzív fejlesztése, melynek első fázisában a műszaki csapatokat a korábbiaknál nagyobb arányban fejlesztették. Tanulmányomban ezeket ismertetem.

Kulcsszavak: magyar királyi Honvédség, műszaki alakulatok, haderőfejlesztés, béke hadrend, Horthy-korszak

ADDITIONS TO THE ORGANIZATION OF THE ENGINEER TROOPS OF THE ROYAL HUNGARIAN ARMY 1937–1939

Abstract: The 1937–1938 Organizational Decree was introduced in the Royal Hungarian Army on October 1, 1937. The engineer troops of the army received little change in this. The intensive development of the army began with the announcement of the Győri program, in the first phase of which the engineer troops were subjected to greater changes than before. I describe these in my study.

Keywords: Royal Hungarian Army, engineer troops, army development, peace battle-order, Horthy era

Fiatal kutatóink II., 319–330.
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-399-1-22

A magyar királyi honvédség műszaki fegyvernemének[1] 1939 és 1945 közötti fejlesztését és alkalmazását nem lehet megérteni anélkül, hogy ne ismernénk a német–lengyel háború kezdete előtt kiadott utolsó két békeszervezési rendeletet, hiszen a későbbi fejlesztések az akkori szervezetet fejlesztették tovább. E tanulmány célja éppen ezért az 1937–1938-as, illetve az 1938–1939-es szervezési rendeletek feldolgozásán keresztül átfogó képet nyújtani a műszaki fegyvernem békehadrendi struktúrájáról.

A magyar haderő szervezetének kialakulása egészen a trianoni békeszerződésig vezethető vissza, hiszen az általa engedélyezett 35.000 fős létszámmal és fegyverzettel legfeljebb négy hadosztályt szerelhettek volna fel, a minél több seregtest fegyverben tartása érdekében a m. kir. Honvédségben áttértek a dandárszervezésre, hogy a megengedett létszámmal és fegyverzettel a lehető legtöbb, még ütőképes seregtestet állítsanak fel. A dandár ugyanis kevesebb hadrendi elemből állt, mint a hadosztály, 3 gyalogezred helyett kettővel rendelkezett, ezért felállításához kevesebb ember és fegyver kellett. A békeszerződés által engedélyezett létszámkeretből és fegyverzetből 7 dandárt szervezhettek, amelyek – mivel alárendeltségükbe különböző fegyvernembeli alakulatok kerültek – a vegyesdandár elnevezést kapták. Egy vegyesdandár állományába két gyalogezred, egy tüzérosztály, egy lovasszázad, egy kerékpáros zászlóalj, egy híradószázad és egy autós-osztag tartozott. Az ország területe a vegyesdandárok elhelyezkedése szerint hét katonai közigazgatási egységre tagolódott. A vegyesdandár-parancsnokságok békében a felsőfokú területi katonai parancsnokság feladatát is ellátták. Budapesten az 1., Székesfehérváron a 2., Szombathelyen a 3., Pécsen a 4., Szegeden az 5., Debrecenben a 6., Miskolcon a 7. vegyesdandár-parancsnokság működött.

A vegyesdandároknak harcoló csapataik mellett természetesen szükségük volt támogató és ellátó alakulatokra is. A támogató alakulatok közé tartoztak az műszaki csapatok is, amelyek feladata, hogy utak, hidak, műszaki zárak stb. építésével, illetve rombolásával a harcoló csapatok tevékenységét támogassák. Az engedélyezett létszámkeretek azonban nem tették lehetővé, hogy mind a hét vegyesdandár kapjon egy-egy műszaki alakulatot, ezért három utászszázlóaljat állítottak fel, amelyeket a vízi átkelés gyakorlásának érdekében nagy folyóink mellett Budapesten, Győrben és Szegeden helyeztek el.

[1] A fegyvernem a haderő sajátos szervezettel és rá jellemző fegyverzettel, haditechnikával, harceljárással rendelkező része. A magyar királyi Honvédségben többek között az alábbi fegyvernemek léteztek: gyalogság, tüzérség, lovasság.

Fontos megemlíteni, hogy a csapatnemek[2] feladatköreivel kapcsolatban eddigi kutatásaim során nem minden esetben sikerült kideríteni, hogy azok pontosan melyek is voltak az 1937–1938-as szervezési rendelet bevezetésekor. Ezekben az esetekben csak az 1939-ben ismert feladatokat vázolom fel a *Katonai zseb-lexikon* segítségével.

Az 1937. október 1-jén bevezetett 1937–1938-as szervezési rendelet szerint a korabeli magyar haderő műszaki fegyvernemének három csapatneme volt: az utászcsapatok, a vegyiharccsapatok (melyeket ekkoriban még gázvédelmi alakulatok elnevezéssel illettek) és az úgynevezett közlekedési ezred. A béke hadrend ide sorolta még, mint intézetet a magyar királyi honvéd villamos és fényszóró iskolát is, de villamos és fényszóró alakulatok a honvédségben ekkoriban még nem voltak.[3]

A szervezési rendelet szerint 1937. októbert 1-től a magyar királyi Honvédségnek hét utászzászlóalja volt. Nyíltan azonban csak az 1., a 2. és a 3. utászzászlóalj létezett. Kötelékükbe két-két fogatolt[4] utászszázad tartozott – melyek négy–négy szakaszból álltak –, míg a csapattest[5] vezetéséért a törzs felelt. Mindemellett ezek az utász alakulatok egységesen rendelkeztek egy anyagkezelő hivatallal[6] és egy visszamaradó különítménnyel[7].[8] Közülük az 1. utászzászlóalj kötelékébe 1935. október 1-je óta – vagyis az 1935–1936-os szervezési rendelet bevezetésétől kezdve – egy rohamcsónakszakasz is tartozott. Feladata szerint a folyamátkeléseket különböző vízi járművekkel kellett végrehajtania.[9] Az 1937–1938-as szervezési rendelet rendelkezett a rohamcsónakszakasz századdá

[2] Az egyes fegyvernemen belül speciális feladatokat ellátó, ennek megfelelően speciális felszerelésű és képzettségű alakulatok.

[3] Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban: HM HL) HM 10000/eln.1/a. oszt. – 1937.

[4] Ez azt jelentette, hogy ezeknek az alosztályoknak a kötelékébe tartozó utászok gyalog menteltek, a feladatok elvégzéséhez szükséges felszerelésüket országos járműveken, vagyis szekereken szállították.

[5] Önálló anyaggazdálkodással és személyi nyilvántartással rendelkező szervezet. Ekkoriban az önálló osztályokat és zászlóaljakat értették e fogalom alatt.

[6] Feladata az alakulat mindenféle anyagának nyilvántartása és kezelése volt. Mozgósításkor a bevonuló tartalékosok számára a szükséges anyagokat adta ki, leszereléskor ezeket vissza- és nyilvántartásba vétte. A visszavett anyagokat karbantartotta és az elveszett felszerelés pótolta.

[7] Vezette az alakulat tényleges és tartalékos személyi állományának nyilvántartását, a mozgósítással és egyéb személyi változásokkal járó munkálatokat végezte. Mozgósított alakulata elvonulása esetén a helyőrségben visszamaradva átvette csapatteste katonai és katonai közigazgatásának vezetését, illetve az otthonmaradt részek feletti parancsnokságot. Behívta és kiképezte az újoncokat és tartalékosokat, szükség esetén pótlást, illetve felváltást küldött az elvonult csapatrészeknek.

[8] HM HL HM 10000/eln.1/a. oszt. – 1937.

[9] HM HL HM 110000/eln.1/a. oszt. – 1935.

bővítéséről. Ez azt eredményezte, hogy az újonnan felállított rohamcsónakszázad kötelékében felállítottak még egy szakaszt. A három utász zászlóalj mellett a magyar haderő utászcsapatnemét képezte három úgynevezett utászzászlóalj-parancsnokhelyettes. Ezek valójában nem beosztások voltak, hanem rejtett alakulatok. Szervezetüket – a rendes utászzászlóaljakhoz hasonlóan – ugyancsak szervezési és állománytáblázat határozta meg. Eszerint az 1., a 2. és a 3. utász zászlóaljparancsnok-helyettes kötelékébe szintén két-két fogatolt utászszázad – ugyancsak négy-négy szakasszal – a visszamaradó különítmény és egy anyagkezelő hivatal tartozott. 1937. október 1-től a Magyar Királyi Honvédség hetedik utászzászlóalja pedig az úgynevezett árvédelmizászlóalj volt, melynek kötelékébe két árvédelmiszázad – a többi utászszázad szervezési szisztémájával megegyező módon, kötelékükben négy-négy szakasszal – egy törzs, egy anyagkezelő hivatal és egy visszamaradó különítmény tartozott. Az elnevezésétől függetlenül a szervezési rendeletben, amikor az összes „utászzászlóaljról" beszélték, zárójelben mindig feltüntették, hogy az árvédelmi zászlóalj is ebbe a csapatnembe tartozik. Utóbbi alakulatot Baján, míg az 1. utászzászlóaljat és az 1. utászzászlóalj-parancsnok-helyettest egyaránt Budapesten, a 2. utászzászlóaljat és a 2. utászzászlóalj-parancsnok-helyettest Győrben, a 3. utászzászlóaljat és a 3. utászzászlóalj-parancsnokhelyettest pedig Szegeden helyezték el. Ezek az alakulatok a hadrendi számukkal azonos hadrendi számú vegyesdandárok vegyesdandár-közvetlen alakulatai voltak. Az árvédelmizászlóalj pedig a 4. vegyesdandár utászzászlóalját alkotta. Az utászcsapatok nem harcoló, hanem támogató alakulatok voltak, feladatuk nem a harc megvívása, hanem a küzdő csapatok harcának utak, hidak, vízi átkelők, műszaki akadályok építésével, létesítésével való támogatása volt. Ezért a katonák egyéni fegyverén kívül utászszázadonként csak egy géppuskával rendelkeztek, amelyek feladata az őket ért közvetlen támadások elhárítása, illetve az általuk létesített műszaki zárak védelme volt, amíg segítség nem érkezik. Eszerint minden egyes zászlóalj mindegyik alosztályának[10] volt egy géppuskás raja.[11]

Az 1937–1938-as szervezési rendelet szerint az utászcsapatokhoz tartozott még a honvéd kerékpáros utászszázad[12], amely a Hárosszigeti honvéd műszaki táborparancsnokság[13] kötelékébe tartozott. A három szakaszból álló kerékpáros

[10] A magyar haderőben ekkoriban a századokat is nevezték így.

[11] HM HL HM 10000/eln.1/a. oszt. – 1937.

[12] Ezek az utászok a meneteket kerékpáron hajották végre.

[13] A táborok, vagy gyakorlótáborok a honvédségben az egyes fegyvernemek sajátos kiképzési céljai, legújabb harceljárásai bemutatásra, oktatatásra szolgáló központi tanfolyamok, fegyvernemi csapatösszevonások és gyakorlatok szervezésével és végrehajtásával foglalkozó kiképzőtáborok voltak.

utászalosztály számára – a békeszervezési rendelettel kiadott szervezési és állománytáblázat szerint – 103 darab kerékpárt rendszeresítettek. A fogatolt utászszázadokhoz hasonlóan kötelékébe szintén tartozott egy géppuskás raj is, mely számára egy géppuskát is rendszeresítettek. Ez az alosztály is az 1. vegyesdandár vegyesdandárközvetlenjei közé tartozott.[14]

1937. október 1-jével felállítottak egy közlekedési ezredet, amelynek állományába az addig a Belügyminisztérium alá rejtett két vasútépítőzászlóalj került I. és a II. vasútépítőzászlóalj hadrendi szám alatt, melyek 1–2., illetve 3–4. számozású századokból álltak. A közlekedési ezred III. zászlóalja pedig egy hidászzászlóalj lett, amelyet a honvédség nyílt hadrendjében eddig is egyesített hidászszakaszok néven szerepló alakulatból hoztak létre. Két századának az imént felvázolt rendszer alapján az 5. és a 6. hadrendi számot adták. A közlekedési ezred vegyesdandár köteléken kívüli alakulat volt, helyőrségének Szentendre adott otthont.[15]

A Magyar Királyi Honvédség hét vegyesdandár közvetlen gázvédelmi századát 1936. október 1-jén állították fel és feladatait az alábbiakban határozták meg: „a vegyiharc[16] minden vonatkozású megvívása, fertőzött területek mérgező anyagoktól való megtisztítása. A műszaki záróharc körébe tartozó összes műszaki tevékenységek végrehajtása és szükség esetén a műszaki zárak tűzrendszerének saját vagy átmenetileg alárendelt tűzeszközökkel való megszervezése és a védelem végrehajtása."[17] Az 1937–1938-as szervezési rendeletnek megfelelően 1937. október 1-jén ezeknek az alosztályoknak a kötelékében felállítottak egy-egy lángszóró rajt. A gázvédelmi alakulatok terén a legnagyobb változást a gépkocsizó[18] gázvédelmi-zászlóalj felállítása jelentette. Ezt az alakulatot az 1932. október 1-jén felállított és folyamatosan fejlesztett gázvédelmi iskolából[19] szervezték meg, oly módon, hogy az iskola tanalakulatát – egy gépkocsizó gázvédelmi századot – a zászlóalj kötelékébe helyezték, mely a csapattest 1. százada lett.

[14] HM HL HM 10000/eln.1/a. oszt. – 1937.

[15] HM HL HM 10000/eln.1/a. oszt. – 1937.

[16] Ekkoriban ezalatt a terepfertőzést, a terepfertőtlenítést, a gázfelderítést, a ködösítést, a lángszórók alkalmazását és a harci gázzal fertőzött honvédek harctérről történő kimentését értették.

[17] HM HL HM 6000/eln.1/a. oszt. – 1936.

[18] A gépkocsizó szervezettel rendelkező alakulatok felszerelésüket és személyi állományukat is gépkocsikon szállították.

[19] A magyar királyi Honvédség iskolái az egyes csapatnemek speciális felszerelései bemutatásával, oktatásával a rájuk való kiképzéssel foglalkozó kisebb kiképzőintézményeket iskolának nevezték. Ilyen volt például a gázvédelmi iskola mellett a villamos- és fényszóró iskola, ahol a fényszórókat, illetve az egyéb, áramot igénylő műszerekhez szükséges villamosáram fejlesztéséhez használt eszközöket mutatták be, illetve kezelésüket oktatták.

Emellett felállították a zászlóalj kötelékében a 2. gépesített gázvédelmi századot[20] is, mely ekkoriban a magyar haderő egyetlen gépesített szervezetű alosztálya volt. Miután a gázvédelmi iskolát átnevezték tanosztaggá, a továbbiakban intézetként már nem működött, mivel a zászlóalj kötelékébe helyezték. A szervezési rendelet szerint a tanosztagnak a továbbiakban központi tanfolyamokat, bemutató gyakorlatokat kellett tartania, valamint különböző kísérletekben kellett részt vennie.

Az 1937–1938-as békehadrend a műszaki fegyvernem részeként tüntette fel a villamos és fényszóró iskolát.[21] Az iskola vezetéséért az úgynevezett iskola törzs felelt, melynek kötelékébe a parancsnokság, a visszamaradó különítmény és a gazdasági hivatal tartozott. Az intézet tanosztaga a fényszóró-, illetve a világító- és géprészlegből állt. Mindezeken kívül az iskola kötelékébe tartozott még egy anyagkezelő hivatal is.

1938. március 5-én Darányi Kálmán miniszterelnök győri beszédében bejelentette, hogy az ország egymilliárd pengőt fordít haderejének átfogó fejlesztésére. Eszerint ebből az összegből 600 millió pengőt a magyar haderő fejlesztésére, míg a maradék összeget országvédelmi célokra fogják fordítani.[22] Ennek egyik fontos lépéseként 1938. május 1-jén a HM 8000/eln.1/a. oszt. – 1938-as rendelettel felállították a 2. gépkocsizó-dandárt. Alárendeltségében megszervezték a gyorsseregtest utász alosztályát a 2. gépkocsizó utászszázadot, melyet a 2. utászzászlóalj állította fel. Az új utász alakulat két szakaszból és egy géppuskás rajból állt. Helyőrségéül Magyaróvárat jelölték ki.

A gyorsseregtestek felállításáról szóló 8.000/eln.1.a.-1938-as rendelet a korábban is fennálló 1. és 2. lovasdandár számára, amelyek addig nem rendelkeztek ilyennel, egy-egy utászszázadot rendszeresített. Mivel az utászok lovasítása bonyolult és költséges lett volna azért, hogy az utászszázad nagyjából alkalmazkodhasson a lovasság menetüteméhez, két kerékpáros utászszázad megszervezését rendelték el. A két alakulat felállítására a háros-szigeti kerékpáros utászszázadot jelölték ki, amely az 1. lovasdandár számára Tokaj helyőrséggel

[20] A gépesített gázvédelmi századot az olaszoktól vásárolt vegyiharc feladatok ellátására alkalmas gépkocsikkal és ansaldo kisharckocsikkal szerelték fel. Ennek révén lehetővé vált, hogy a század feladatait ne gyalog, hanem ezekkel a járművekkel végezze el.

[21] Ezt az intézményt 1932. október 1-jén állították fel az úgynevezett egyesített honvéd fényszóró szakaszokból. Ennek az iskolának kellett a fényszóró anyaggal ellátott alakulatok tiszti és legénységi állományát az úgynevezett fényszóró szolgálat ellátására felkészíteni. Emellett a műszaki csapatok állományának a különböző gépekhez beosztott részét is itt képezték ki azok használatára. A honvédségben, ha motor- és gép szaktanfolyamokat állítottak, azokat is ennek az intézetnek kellett koordinálnia.

[22] Horváth Csaba: Nemzeti Hadseregből Magyar Királyi Honvédség (1919–1938), in Horváth Miklós (szerk.): *Magyarország hadtörténete IV.*, Budapest, Zrínyi, 2018, 49.

felállította az 1. kerékpáros utászszázadot, míg a megmaradt részek a 2. lovasdandár állományába kerültek, és feltéve annak hadrendi számát, 2. kerékpáros utászszázadként Háros-szigeten maradtak[23]

Az évente október 1-jén bevezetett szervezési változtatásokat azonban a felvidéki bevonulás miatt csak 1939. január 23-án léptették életbe.[24] Eszerint felállították az 1. gépkocsizó-dandárt.[25] Alárendeltségébe mindössze egy vegyesdandár-közvetlen gépkocsizó-utászszázad került, mely az 1-es hadrendi számot kapta meg. Ezt a hárosszigeti műszaki táborparancsnokság állította fel. Az új alakulat állományának szükségleteit úgy fedezték, hogy az V. és a VI. utászzászlóaljtól egy-egy továbbszolgáló tisztest, két-két sortisztest, továbbá hat-hat másodéves, rendfokozat nélküli honvédet helyeztek át a század állományába. A rendelet úgy fogalmazott, hogy amennyiben a századnál további létszámhiányok mutatkoznak, azt az I. hadtestparancsnokság fogja biztosítani a VII. utászzászlóaljtól. Az 1. gépkocsizó utászszázad két szakaszból állt, melyeken kívül kötelékébe tartozott még egy géppuskás raj, melyet a békeszervezési rendelettel kiadott állománytáblázat szerint egy géppuskával szereltek fel. Az alakulatot felállítását követően Hárosszigeten helyezték el.

Az 1. és a 2. lovasdandár-parancsnokság már az 1937–1938-as szervezési rendelettel kiadott béke hadrendben is szerepelt.[26] Dandárközvetlen műszaki alakulatai ekkoriban azonban még nem voltak. Az 1938–1939-es szervezési rendelet szerint, ennek a két lovasdandárnak az alárendeltségében felállítottak egy–egy kerékpáros utászszázadot. Az 1. kerékpáros utászszázad, noha nem volt gépkocsikkal ellátva, a gépkocsizó utászalosztályokkal ellentétben három szakaszból állt, hovatovább kötelékébe tartozott egy géppuskás raj, melyet egy géppuskával láttak el az alakulat szervezési és állománytáblázata szerint. Az 1. kerékpáros utászszázadot végül a vele azonos hadrendi számú lovasdandár parancsnokságnak rendelték alá és a 2. gépkocsizó utászszázadhoz hasonlóan Tokajban helyezték el.[27]

Magyarország fegyverkezési egyenjogúsítása után, 1938-ban meginduló nagyarányú hadseregfejlesztési program keretében a vegyesdandárokat katonai közigazgatási tevékenységük és területi illetékességük megtartása mellett az 1938. októberétől életbe lépő szervezési évben, gyakorlatilag 1938. november 22-től hadtestekké nevezték át. A hadtestek megtartották jogelőd vegyesdandáruk hadrendi számát, de azt már nem arab, hanem római számmal írták. A volt

[23] HM HL HM 60000/eln.1/a. oszt. –1938.
[24] HM HL HM 60000/eln.1/a. oszt. – 1938.
[25] Az. 1. gépkocsizó-dandárparancsnokságát Budapesten helyezték el.
[26] HM HL HM 10000/eln.1/a. oszt. – 1937.
[27] HM HL HM 60000/eln.1/a. oszt. –1938.

vegyesdandárközvetlen, most már hadtestközvetlen alakulatok, hadrendi számukat arabról szintén római számra cserélték. Így lett az 1-7. utászzászlóaljból I-VII. utászzászlóalj. Hadrendi számuk átírásán kívül az utászzászlóaljak szervezetén is változtattak. A korábbi négy szakaszból álló századok egyik szakaszát átszervezték gépszakasszá[28]. Az utász csapattestek 1. és 2. századánál korábban beállított géppuskás rajok szervezetét és fegyverzetét nem változtatták meg. A korábbi gázvédelmi századokat a szervezési rendelet értelmében vegyiharcszázaddá nevezték át, valamint az azonos hadrendi számú utászzászlóaljak kötelékébe helyezték ezeket az alosztályokat. Így lettek a korábbi fogatolt vegyesdandár-közvetlen gázvédelmi századok az utászzászlóaljak harmadik századai. Mivel az I. utászzászlóaljnak a korábbi szervezési rendelet szerint a 3. százada egy rohamcsónakszázad volt, ezért ezt az alosztályt átszámozták. Ennek köszönhetően lett a rohamcsónakszázad az I. utászzászlóalj 4. százada.[29] Az utász alakulatok feladatai 1939-ben a következők voltak: közreműködés folyóátkelések során és megerősítette állások védelménél, valamint megtámadásánál. A műszaki záróharcot is nekik kellett megvívniuk, hovatovább különböző rombolásokat is nekik kellett végrehajtaniuk. Legvégül pedig nekik kellett elvégezniük a külön szakismeretet kívánó munkákat és az erődítési feladatokat.[30]

A szervezési rendelet a vegyiharcszázadok utászzászlóaljak kötelékébe helyezését ugyancsak nem indokolta. Fontos megemlíteni, hogy a vegyiharcszázadok kötelékében felállítottak egy gépszakaszt. Így ezek az alosztályok immáron három szakaszból álltak. Szervezetükbe azonban továbbra sem állítottak be géppuskás alegységet. A vegyiharcszázadok önállóságának megszüntetésével kapcsolatban további érdekesség – melyet a szervezési rendeletben ugyancsak nem indokoltak – hogy az I/3. és a VII/3. vegyiharcszázadokat Piliscsaba-Táborban helyezték el, mivel kiképzésük felügyeletével a 101. gépkocsizó-vegyiharcászlóalj parancsnokát bízták meg.[31]

A korábban említett csapattest nem más, mint a korábbi gépkocsizó-gázvédelmizászlóalj, melyet a fogatolt vegyiharc alosztályokhoz hasonlóan átneveztek. Értelemszerűen a csapattest alosztályait ugyancsak átnevezték, így a lett a 101/1. a gépkocsizó-vegyiharcszázad, míg a 101/2. a gépesített vegyiharcszázad. Békében mind a két alosztály három szakaszból és egy géppuskás rajból állt. A 101-es hadrendi számot azért kapta meg, mivel fővezérségközvetlen alakulattá nyilvánították. Mindezek mellett felállítottak a zászlóalj kötelékében egy lángszóró szakaszt, amely állományának egy részét az 1938–1939-es szervezési rendelettel

[28] A különböző munkák elvégzéséhez szükséges gépeket, például láncfűrészt, ez a szakasz kezelte.
[29] HM HL HM 60000/eln.1/a. oszt. –1938.
[30] Zachár Sándor (szerk.): *Katonai zseb-lexikon,* Budapest, Attila-nyomda Rt., 1939, 267.
[31] HM HL HM 60000/eln.1/a. oszt. –1938.

megszüntetett korábbi gázvédelmi századok lángszóró rajaitól áthelyezett honvédekkel töltötték fel. Ez azt jelentette, hogy az 1., a 2. és a 7. gázvédelmi századtól korábban már lángszóró kiképzésben egy-egy „K" tisztest vagy tisztjelöltet, míg az 1–7. gázvédelmi századoktól két-két, második évet szolgáló, ugyancsak lángszóró kiképzésben részesült, rendfokozat nélküli honvédet helyeztek át. Az előírtaknak megfelelően a lángszóró szakasz állományának hivatásos és továbbszolgáló részét a vegyiharcászlóalj további részeitől kellett áthelyezéssel biztosítani.[32]

Érdemes megemlíteni, hogy 1939-re a vegyiharc csapatok feladatai valamelyest megváltoztak, mert a – korábban már említett – Katonai Zseblexikonban csupán a gázfertőzést, a gázvédelemben történő közreműködést, a terepfertőtlenítést, a gázsérültek kimentését és a ködösítést említette.[33]

1939. január 23-i dátummal a közlekedési ezredből kivált a III. hidászzászlóalj, és ettől az időponttól kezdve 101. hidászzászlóaljként működött tovább. Kötelékébe két század tartozott, melyek öt-öt szakaszból álltak. A zászlóalj vezetési egységét a törzs képezte, továbbá rendelkezett egy visszamaradó különítménnyel és egy anyagkezelő hivatallal. A hadrend szerint Komáromban helyezték volna el az alakulatot, azonban egy későbbi módosítás értelmében Szentendrén maradt.[34] Az 1939-es Katonai Zseblexikon szerint a hidászoknak az alábbi feladatokat kellett elvégeznie: „nagyobb folyóakadályok szabványos nehéz közúti hadihíd anyaggal való gyors áthidalása, szükséghídépítés, motor- és gőzkompok létesítése, szükségképen az utász és vasúti alakulatok támogatása".[35] A közlekedési ezrednek emellett fel kellett állítania a vasúti és hidász szertárt, továbbá felvette a 101. vasútépítő-ezred nevet. A kötelékébe tartozó I. és II. vasútépítő-zászlóalj két-két századból állt, amelyek további öt-öt szakaszra tagozódtak.[36] A vasútépítő alakulatnak az imént említett kötetben az alábbi feladatokat írták elő: „vasutak helyreállítása, építése, üzembe helyezése, valamint hasznavehetetlenné tétele".[37]

A korábbi évekhez képest nagy változást jelentett, hogy a honvédség híradó alakulatait immáron a műszaki fegyvernem csapatnemeként tartotta számon a fentebb említett szervezési rendeltettel kiadott békehadrend.[38] Ezzel kapcsolatban felvetődhet, hogy ez csak egy szerkesztési hiba, azonban a Katonai

[32] HM HL HM 60000/eln.1/a. oszt. –1938.
[33] Zachár Sándor (szerk.): *Katonai zseb-lexikon,*272.
[34] HM HL HM 60000/eln.1/a. oszt. –1938.
[35] Zachár: *Katonai zseb-lexikon,* 270.
[36] HM HL HM 60000/eln.1/a. oszt. –1938.
[37] Zachár: *Katonai zseb-lexikon,* 271.
[38] HM HL HM 60000/eln.1/a. oszt. –1938.

Zseblexikon a híradó csapatot ugyancsak műszaki csapatnemként tartotta számon[39] és feladatait az alábbiak szerint határozta meg: „a magasabb parancsnokságok között és azoktól a csapatest (harccsoport) parancsnokságokig lefelé megbízható műszaki híradó eszközök telepítése, üzemben- és jókarbantartása".[40] Emellett a többi csapatnemhez tartozó alakulatok csapattávbeszélőinek munkáját kellett kisegítenie.[41]

Az 1. és a 2. gépkocsizódandár alárendeltségében egy híradószakaszt állítottak fel. Előbbi seregtest híradószakaszát Budapesten, míg utóbbiét Kassán helyezték el. Ezzel szemben az 1. és a 2. lovasdandár alárendeltségében már nem híradó szakaszt, hanem egy-egy híradószázadot állítottak fel. Ezekmég az 1938. május 1-jén kiadott szervezési rendelet szerint még csak két szakaszból álltak,[42] Az 1938–1939-es szervezési rendelet szervezési, valamint állománytáblázata szerint viszont már négy-négy szakaszból álltak, ami azt jelentette, hogy 1939. január 23-val a századok kötelékében újabb két-két híradószakaszt állítottak fel. Azonban sem a szervezési rendelet szöveges részéből, sem pedig a két század szervezési- és állománytáblázatból nem derült ki, hogy ezek az alosztályok vezetékes vagy vegyes rádiós századból álltak. Az 1. lovasdandár híradószázadát Nyíregyházán, míg a 2. lovasdandárét Nyíregyházán helyezték el.[43]

Az 1937–1938-as békehadrendben hét vegyesdandár-közvetlen híradóosztály szerepelt, ezen kívül volt még a 8. híradó osztály, mely a központi híradó iskola kötelékébe tartozott.[44] Ezeket 1939. január 23-mal átnevezték híradó zászlóaljjá, valamint a hadrendi számaikat is immáron római számmal írták az utász zászlóaljakhoz hasonlóan. Előbbiek a parancsnokságból – amelynek részeit képezte a törzs és a visszamaradó különítmény –, az 1. vezetékes és a 2. vegyes rádiószázadból álltak. A két különböző szervezetű század kötelékébe nem azonos számú szakasz tartozott, mivel az 1. század minden híradózászlóalj esetében öt szakaszból állt, míg a 2. kötelékébe négy szakasz tartozott. A híradócsapatok az utászzászlóaljakhoz hasonlóan hadtestközvetlen alakulatok voltak, melyeket, a parancsnokságok mellett, az alábbiak szerint helyeztek el az országban:

I. híradózászlóalj – Budapest,
II. híradózászlóalj – Komárom,
III. híradózászlóalj – Szombathely,

[39] Zachár: *Katonai zseb-lexikon,* 267.
[40] Uo., 273.
[41] Uo.
[42] HM HL HM 8000/eln.1/a. oszt. –1938.
[43] HM HL HM 60000/eln.1/a. oszt. –1938.
[44] HM HL HM 10000/eln.1/a. oszt. – 1937.

IV. híradózászlóalj – Pécs,
V. híradózászlóalj – Szeged,
VI. híradózászlóalj – Debrecen,
VII. híradózászlóalj – Miskolc.[45]

A VIII. híradózászlóaljat csak 1939. október 1-jén, már a Felvidék visszacsatolása után állították fel Kassán.[46] A vegyiharccsapatnemhez hasonlóan a híradó csapatnemen belül szintén felállítottak 101-es hadrendi számmal ellátott alakulatot, mely a 101. gépkocsizó-vegyiharcászlóaljjal ellentétben nem zászlóalj, hanem ezred lett, jelesül a 101. híradóezred. Az I. zászlóalját a 8. híradóosztály 1. vezetékes és 2. rádiószázadából állították fel, úgy, hogy a korábbi osztály kötelékéből áthelyezték ezt a két századot az újonnan felállított 101/I. híradó zászlóalj[47] kötelékébe. Szervezetükhöz nem nyúltak hozzá. Az ezred II. zászlóalja az úgynevezett rádió felderítő zászlóalj lett, melyet a 8. híradó osztály 3. iránymérő és a 4. lehallgató századának állományából állítottak fel. A zászlóalj kötelékében két úgynevezett rádió felderítő és egy rádió lehallgató századot hoztak létre.[48] Az ezred kötelékébe tartozott még egy tanosztály, amelyet a központi híradó iskola tanosztagából és kísérleti osztagából állítottak fel.Mint a 101-es hadrendi szám is mutatja a 101. híradóezred hadtestköteléken kívüli alakulatként közvetlenül a Fővezérségnek alárendeltségébe tartozott. Katonai gazdászatközigazgatási szempontból mindkét zászlóalja, kiképzés tekintetében I. zászlóalja a budapesti I. hadtestparancsnokság hatáskörébe tartozott. II. rádiófelderítő-zászlóalja – tekintettel arra, hogy feladata a környező országok katonai rádióforgalmának figyelése és lehallgatása volt – alkalmazását tekintve közvetlenül a Honvéd Vezérkar 2. (felderítő és nyilvántartó) osztályának volt alárendelve. Kiképzését érintő intézkedéseket a 2. vkf. osztály a Honvédség Főparancsnoka kiképzési osztálya útján, azzal egyetértésben adta ki.[49]

[45] HM HL HM 60000/eln.1/a. oszt. – 1938.
[46] HM HL HM 39000/eln.1/a. oszt. – 1939.
[47] A zászlóalj 1. vezetékes századának kötelékébe az áthelyezést követően az ezred szervezési állománytáblázata szerint négy szakasz tartozott. Abban viszont nem lehetünk biztosak, hogy valóban felállították-e mind a négy szakaszt, mivel a négy szakaszparancsnoki beosztás mellé csak két szakaszparancsnok helyettesi beosztást rendszeresítettek. A 2. rádió felderítő zászlóalj a papírforma szerint öt szakaszból állt, azonban ebben az esetben sem egyezett meg a szakaszparancsnoki helyek száma a szakaszparancsnok helyettesi beosztásokkal. A zászlóalj vezetését a törzs látta el, emellett rendelkezett még egy visszamaradó különítménnyel
[48] A három alosztály szakaszparancsnoki és szakaszparancsnok-helyettesi beosztásainak számai az I. zászlóaljhoz hasonlóan nem egyeznek. Ettől függetlenül papírforma szerint az 1. és 2. rádió felderítő század öt-öt és a 3. rádió lehallgató század két szakaszból kellett, hogy álljon.
[49] HM HL HM 60000/eln.1/a. oszt. – 1938.

A fenti összeállítás áttekintette a békehadrendek 1937 és 1938 közötti műszaki csapatait.

Ez alapján megállapítható, hogy a korszak műszaki csapatai közül a 101. gépkocsizó-vegyiharcászlóalj számított a legkorszerűbbnek, mivel ez volt az egyetlen olyan alakulat, amely gépesített alosztályt is magában foglalt. 1939 szeptemberében. A kétségtelen fejlődés ellenére megállapítható, hogy a 101. gépkocsizó-vegyharcászlóalj, az 1. és 2. gépkocsizódandár éppen csak felállított egy-egy gépkocsizó utászszázada, valamint a 101. vasútépítő ezred kivételével az egyéb műszaki alakulatok – miként a m. kir. Honvédség többi fegyvernemének - katonái továbbra is gyalog meneteltek, felszerelésüket, anyagaikat jobbára országos járműveken szállították. Ezzel messze elmaradtak a gyorsan mozgó modern háború követelményeitől, ami nagyban csökkentette harci értéküket. Egyetérthetünk vitéz Kassay László ezredessel, a VKF 7.m. (műszaki) osztályának egykori parancsnokával, aki 1939. szeptemberében a német-lengyel háború tapasztalatai alapján keményen az imént részletezett szervezési rendeletet.Szerinte az 1938–1939-es szervezési rendelet nem modernizálta kellőképpen a magyar haderő műszaki fegyvernemét. A legnagyobb problémát az utászalakulatok alacsony számában, döntő többségében fogatolt szervezetükben és a golyószórók hiányában látta.

Ez a tanulmány elsősorban kiindulópontként kívánt szolgálni mindazok számára, akik a Magyar Királyi Honvédség műszaki fegyvernemének 1938 és 1945 közötti történetét kutatják. A részletezett szervezeti változások feltérképezése révén remélhetőleg hozzájárul a későbbi mélyebb elemzések megalapozásához.

Irodalomjegyzék

Horváth Csaba: Nemzeti Hadseregből Magyar Királyi Honvédség (1919–1938), in Horváth Miklós (szerk.): *Magyarország hadtörténete IV.,* Budapest, Zrínyi, 2018.

Zachár Sándor (szerk.): *Katonai zseb-lexikon,* Budapest, Attila-nyomda Rt., 1939.

Levéltári források

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Levéltár

HM 110000/eln.1/a. oszt. – 1935.
HM 6000/eln.1/a. oszt. – 1936.
HM 60000/eln.1/a. oszt. – 1938.
HM 10000/eln.1/a. oszt. – 1937.
HM 39000/eln.1/a. oszt. – 1939.

MAGYAR–JUGOSZLÁV KÖZELEDÉS AZ 1960-AS ÉVEK ELSŐ FELÉBEN

Szabó Ferdinánd
Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Budapest, Magyarország
ORCID: 0009-0005-6856-0615

Absztrakt: A tanulmány a Magyar Népköztársaság és a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság (1963-tól) közötti bilaterális kapcsolatokat elemzi az 1950-es évek végétől 1964-ig, különös tekintettel a két vezető állampárt, a Magyar Szocialista Munkáspárt és a Jugoszláv Kommunista Szövetség közötti kapcsolatra.

Kulcsszavak: Magyar Szocialista Munkáspárt, Jugoszláv Kommunista Szövetség, Kádár János, Josip Broz Tito, Nyikita Hruscsov, diplomácia, bilaterális kapcsolatok, pártkapcsolatok, hidegháború, közeledés, szocialista blokk

HUNGARIAN–YUGOSLAV RAPPROCHEMENT IN THE FIRST HALF OF THE 1960S

Abstract: The study analyzes bilateral relations between the Hungarian People's Republic and the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (from 1963) from the late 1950s to 1964, with particular emphasis on the party relations between the two leading state parties, the Hungarian Socialist Workers' Party and the Communist League of Yugoslavia.

Keywords: Hungarian Socialist Workers' Party, League of Communists of Yugoslavia, János Kádár, Josip Broz Tito, Nikita Khrushchev, diplomacy, bilateral relations, party relations, Cold War, rapprochement, socialist bloc

Fiatal kutatóink II., 331–341.
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-399-1-23

Szabó Ferdinánd

Bevezetés

Az 1945 és 1990 időszak magyar–jugoszláv kapcsolatai több egymástól elkülöníthető korszakra tagolhatók. A második világháború vége és az 1948-ban bekövetkező Kominform-konfliktus közötti három évet a háború kimeneteléből fakadó alá-fölé rendeltségi viszony ellenére baráti légkör jellemezte a két ország között. Ez a tendencia minden bizonnyal folytatódott volna a magyarországi kommunista diktatúra formális kiépítését követően is, az 1948 márciusában kibontakozó szovjet–jugoszláv hatalmi konfrontáció ugyanakkor átírta a magyar–jugoszláv viszonyrendszert is. A sztálinista magyar vezetés Rákosival az élén nem habozott a legvehemensebb támadásokat intézni az ország déli szomszédja ellen, s a két állam, illetve állampárt kapcsolata történelmi mélypontra zuhant. Sztálin 1953-ban bekövetkező halálát követően óvatos normalizálódási folyamat kezdődött a Szovjetunió és Jugoszlávia között, aminek egyértelmű jele volt Nyikita Hruscsov 1955-ös belgrádi látogatása, és a két ország közötti kapcsolatok nagyköveti szintre emelése 1956 októberében. Az új szovjet politikát követve ugyanebben a hónapban Gerő Ernő és Kádár János vezetésével magyar delegáció utazott Jugoszláviába, ahol a két fél számos államközi kapcsolatokat érintő kérdésben megegyezett.[1] Az 1956-os forradalom és szabadságharc viszont törést jelentett ebben a folyamatban is, hiszen a jugoszláv elnök, Josip Broz Tito „beleegyezett" a második szovjet intervencióba, a Nagy Imre-kormány egyes tagjainak elméleti síkon mégis menedékjogot adott. A szabadságharc megítélésében létrejött nézeteltérések, valamint a Nagy Imre-per mentén újabb politikai-ideológiai konfliktus alakult ki a két ország között, amit 1959-ig heves jegyzékváltások jellemeztek.[2]

Az ezt követő évek magyar–jugoszláv kapcsolatai átfogó feltárásával és elemzésével még adós a magyar történettudomány, ezért jelen tanulmány célja a Magyar Népköztársaság és a délszláv állam viszonyának vázlatos bemutatása az 1958 és 1964 közötti időszakban. A diplomáciai érintkezés alakulását ekkoriban elsősorban politikai tényezők befolyásolták, ami a vizsgált államok geopolitikai helyzetéből adódott. Magyarország és Jugoszlávia esetében két szomszédos,

[1] A korszak magyar–jugoszláv kapcsolataihoz részletesebben lásd Domján Dániel Ferenc: *Kényszerpályák és különutak. Hírszerzés, diplomácia és a magyar–jugoszláv kapcsolatok 1945–1956*, Budapest, RETÖRKI, 2023; Vukman Péter: *„Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen". Jugoszláv politikai emigránsok Magyarországon (1948–1980)*, Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz, 2017.

[2] A Nagy Imre-per és Jugoszlávia kérdésköréhez részletesebben lásd: Ripp Zoltán: *Belgrád és Moszkva között. A jugoszláv kapcsolat és a magyar kérdés (1956. november – 1959. február)*, Budapest, Politikatörténeti Alapítvány, 1994.

társadalmi-politikai berendezkedésében hasonló, de külpolitikai lehetőségeit, illetve érdekeit tekintve egészen eltérő adottságokkal rendelkező államról volt szó. A közeledés elvi lehetőségét a Szovjetunió külpolitikájában bekövetkező változások, illetve a keleti blokk felé történő jugoszláv nyitás tette lehetővé, ami az évek előrehaladtával felsőszintű diplomáciai találkozók, illetve folyamatos külügyi kapcsolattartás realizálásával vált politikai gyakorlattá.

A szovjet–jugoszláv kapcsolatok

Az 1956-os forradalmat követően nyilvánvalóvá vált, hogy Magyarország huzamosabb ideig a szovjet birodalom része marad, s ezzel együtt külpolitikai perspektívái is a szovjet hatalmi érdekek alá rendelődnek.[3] A magyar kérdés napirenden tartása az ENSZ Közgyűlése előtt tovább szűkítette a kádári vezetés mozgásterét, de a szocialista – ideértve a kommunista berendezkedésű, de a Varsói Szerződésen kívüli – országokkal történő kapcsolattartás során ez az aspektus kevésbé érvényesült. A szovjetekkel történő szakítást követően Jugoszlávia szoros gazdasági kapcsolatokat épített ki a nyugati blokk országaival, elsősorban az Egyesült Államokkal, akiktől a délszláv állam 1948 és 1962 között több mint 700 millió dollár katonai segélyt és 1,5 milliárd dollár vissza nem térítendő államközi kölcsönt kapott. Tito 1953-ban barátsági és együttműködési egyezményt kötött az akkor már NATO tag Görögországgal és Törökországgal, ami katonai-védelmi szempontból is közelítette Jugoszláviát az észak-atlanti szövetséghez.[4] Mindeközben a jugoszláv vezetésnek arra is ügyelnie kellett, hogy a nyugathoz való közeledés ne keltse a teljes azonosulás látszatát, ezért egyre nagyobb, az 1960-as évek elejére már vezető szerepet vállalt a hidegháborús kettéosztottságban harmadik pólust teremteni kívánó el nem kötelezettek mozgalmában. A szovjetek ki szerették volna használni a jugoszlávok fejlődő országokhoz fűződő jó kapcsolatát, Hruscsov 1955-ös „Canossa-járását" követően pedig általánossá vált az a Jugoszláviával szembeni szovjet magatartás, amely megpróbálta visszaintegrálni a szocialista blokkba a délszláv államot. Ez a törekvés még inkább felerősödött, miután Mao Ce-tung és a Kínai Kommunista

[3] Békés Csaba: A magyar külpolitika fő vonásai, 1945–1990, in Horváth Sándor – Kecskés D. Gusztáv – Mitrovits Miklós (szerk.): *Magyarország külkapcsolatai 1945–1990,* Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021, 29–30.

[4] William Klinger – Denis Kuljis: *Tito's Secret Empire. How the Maharadja of the Balkans Fooled the World,* London, Hurst&Company, 2021, 253–257.

Párt ideológiai harcot kezdeményezett a desztalinizációt hirdető szovjet vezetéssel szemben.[5]

A Szovjetunió Kommunista Pártjának (SZKP) XXI. kongresszusa 1959-ben elfogadta a Jugoszláviát is érintő kölcsönös előnyök politikáját, amelynek lényege a politikai és az egyéb – kulturális, gazdasági – kapcsolatok szétválasztása volt, annak érdekében, hogy a pártközi kapcsolatok hiánya vagy nem kielégítő minősége ne legyen akadálya az államközi együttműködésnek.[6] A szovjet közeledési lépések nyitott kapukra találtak jugoszláv oldalon, ugyanis Tito éppen ekkor kezdte újraorientálni a délszláv állam külpolitikáját a szocialista blokkhoz való közeledéssel. Ennek hátterében az apadni kezdő nyugati segélyeken és hiteleken túl az a felismerés állt, hogy kommunista berendezkedése ellenére Jugoszlávia határai nyitottabbak voltak a kapitalista országok irányába, ami folyamatosan növekvő fenyegetést jelentett az állam belpolitikai életére.[7] Az SZKP XXII. kongresszusa megerősítette a Szovjetunió új Jugoszlávia-politikáját, majd a közeledés nyilvánosság számára is kézzelfogható jele volt Leonyid Brezsnyev, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Első Elnökének jugoszláviai látogatása 1962. szeptember 24. és október 4. között. Brezsnyev ugyan kritikával illette azt a jugoszláv gyakorlatot, hogy hatalmi szempontból egyenlőségjelet tesznek a kapitalista és a szocialista blokk közé, mégis hangsúlyozta, hogy a szovjet vezetés célja a kapcsolatok teljes mértékű rendezése Jugoszláviával párt és állami vonalon egyaránt, ezért Hruscsov megbízásából szovjetunióbeli látogatásra invitálta Titót 1962 decemberére.[8] Tito és Hruscsov találkozója a gyakorlatban is megerősítette az utóbbi néhány év politikai közeledését a két ország között. Hruscsov nyilvánosan elismerte, hogy Jugoszlávia szocialista ország, hogy a „szocializmus építésének" több útja létezhet, Tito pedig az együttműködés elmélyítését és katonai területre történő kiterjesztését javasolta.[9]

A magyar–jugoszláv kapcsolatok a Nagy Imre-pert követően

A magyar–jugoszláv kapcsolatok a Nagy Imre-pert követően tovább romlottak. A Jugoszláv Kommunista Szövetség VII. kongresszusán elhangzott beszédek és

[5] A szovjet–kínai konfliktushoz lásd Lorenz M. Lüthi: *The Sino–Soviet Split. Cold War in the Communist World,* Princeton, Oxford Princeton University Press, 2008.
[6] Ljubodrag Dimić: *Jugoslavija i jladni rat,* Beograd, Arhopelag, 2014, 248.
[7] Đoko Tripković: *Jugoslavija – SSSR 1956–1971,* Beograd, Institut za Savramenu Istoriju, 2013, 145.
[8] Tripković: *Jugoslavija*, 132.
[9] Uo., 138.

az elfogadott pártprogram miatt megszakadtak a kapcsolatok a Magyar Szocialista Munkáspárt és a jugoszláv állampárt között. Az MSZMP vezetése a korábban is létező ideológiai nézeteltéréseken túl (a jugoszláv szocializmus „önigazgató" modellje, a Szovjetunió vezető szerepének elutasítása, a hidegháborús antagonizmus eltérő értelmezése) azt is sérelmezte, hogy a kongresszuson Tito és Edvard Kardelj is forradalomnak minősítette 1956-ot, megkérdőjelezve a magyar hatalmi berendezkedés legitimitását.[10] Ettől kezdődően egészen 1964-ig a magyar–jugoszláv kapcsolatok központi kérdése a két állampárt közötti kapcsolat hiányának felszámolása volt, ugyanis a kor szocialista országai közötti diplomáciai kapcsolatok helyzete elsősorban az adott államok kommunista pártjai közötti viszonytól függtek. Ez a szocialista világrendszer sajátos belső dinamikájából fakadt, amely szerint a kommunista országok a Szovjetunió vezető szerepének elfogadásán túl közös normákkal, célokkal és eszközökkel rendelkeznek. A szovjettől eltérő ideológiai vagy politikai álláspont egyfajta „eretnekségnek" számított, amely akadályozott minden további diplomáciai érintkezést. Több mint egy évvel a JKSZ VII. kongresszusát követően az SZKP XXI. kongresszusán megfogalmazott új szovjet megközelítés lehetővé tette az óvatos magyar kapcsolatkeresést a jugoszláv külüggyel. Egy 1959 novemberében keletkezett külügyminisztériumi feljegyzés ugyan még hosszasan részletezte Jugoszlávia szerepét az „ellenforradalomban", ugyanakkor azt is megemlítette, hogy a körülmények változásából fakadóan a magyar külpolitika kezdeményezőbben léphet fel déli szomszédja irányában, és „korlátozott együttműködést" alakíthat ki a nemzetközi élet egyes területein.[11] Ez az alapállás egy évvel később sem változott, de a múlt végletesen rossz tapasztalatai okán kialakult gyanakvó magatartásmód még érezhető maradt. Az 1961. január 28-án a Külügyminisztériumi Kollégium számára készült előterjesztés Jugoszláviát még az „imperialista országoktól" jelentős függőségben lévő államként határozta meg, „amely külpolitikai téren is végérvényesen elkötelezte magát a revizionizmusnak". Az előterjesztés készítője, Zágor György későbbi belgrádi nagykövet szerint a korábban tapasztalt szórványos jugoszláv közeledési kísérletek kizárólag a szocialista tábor gyengítésére és fragmentálására irányultak.[12] A szocialista tábor elzárkózását látva Veljko Vlahović, a JKSZ Végrehajtó Bizottságának tagja elővezette azt a magyar forrásokban „Vlahović-elméletként" hivatkozott új jugoszláv doktrínát, amely a meglévő és jó pártkapcsolatok függvényévé tette a szocialista országok közötti államközi kapcsolatokat. Ennek következtében az

[10] MNL OL XIX-J-1-J (1945–1964)-72, Jugoszlávia, 1945–1964, 35. doboz, 002917/2. ügyszám.
[11] MNL OL XIX-J-1-J (1945–1964)-72, Jugoszlávia, 1945–1964, 8. doboz, sz. n. Magyar–jugoszláv kapcsolatok. 1959. november 19.
[12] MNL OL XIX-J-1-J (1945–1964)-72, Jugoszlávia, 1945–1964, 8. doboz. 00370/6. ügyszám.

1961-es évek magyar–jugoszláv kapcsolatait kisebb diplomáciai csörték jellemezték, a propagandaanyagok illegális terjesztésétől a katonai légi határsértésekig.[13] Az SZKP 1961 novemberében megrendezésre kerülő XXII. kongresszusa a két vizsgált ország viszonyára is döntő hatással volt. Ennek első jele Kádár János egyik pozitív hangvételű felszólalása volt az MSZMP VIII. kongresszusán 1962 novemberében. Az első titkár a magyar–jugoszláv kapcsolatokat elemezve kijelentette, hogy meg kell találni annak a módját, „hogy – a nemzetközi munkásmozgalom legfontosabb kérdéseiben fennálló ideológiai véleményeltérésünk ellenére – a Magyar Népköztársaság és a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság kapcsolatai állami, gazdasági vonalon tovább javuljanak."[14] Egy hónappal később Tito korábban említett szovjetunióbeli látogatása során a jugoszláv elnök oda- és visszafelé is útba ejtette Budapestet, ahol mindkét alkalommal megbeszéléseket folytatott Kádár Jánossal. Az ezekről fennmaradt források szerint a rövid kölcsönös kül- és belpolitikai tájékoztatáson túl Kádár a „békés egymás mellett élés" koncepciója jegyében elsősorban a két ország közötti gazdasági és kulturális kapcsolatok fontosságát emelte ki, Tito pedig a két szocialista állam közötti megfelelő politikai kapcsolatok szükségességét hangsúlyozta, és további magas szintű találkozókat sürgetett a két vezetés között.[15] Kádár e tekintetben óvatosabb álláspontra helyezkedett, ami magyar részről egészen 1964 végéig meghatározó volt a déli szomszédot érintő külpolitikai vonalvezetésben. Ez az óvatosság volt érezhető a Tito látogatását követő első politikai bizottsági ülésen is, ahol Kádár János elvetette a jugoszláv részről korábban felvetett külügyminiszteri és külügyminiszter-helyettesi találkozót. A Politikai Bizottság határozata így csak Apró Antal és Mijalko Todorović, a Jugoszláv Szövetségi Végrehajtó Tanács alelnökének találkozójára, illetve Slavko Komar földművelésügyi miniszter meghívására terjedt ki. Emellett azonban fontos előrelépés volt az államközi együttműködés területén a magyar–jugoszláv kishatárforgalom egyes szakaszokon történő beindítására, a vízumkiadáson való könnyítésre és a turistaforgalom mérsékelt növelésére tett javaslatok.[16] A politikai kapcsolatok fokozott ütemű bővítésétől – azaz a pártkapcsolatok felvételétől – való elzárkózást Kádár János a Központi

[13] MNL OL XIX-J-1-J (1945–1964)-72, Jugoszlávia, 1945–1964, 7. doboz, sz. n./1962-1963. Feljegyzés Jugoszláviával kapcsolatos külpolitikánk néhány elvi és gyakorlati kérdéséről. Dátum nélkül.

[14] *A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusa, 1962. november 20–24,* Budapest, Kossuth, 1962, 69.

[15] MNL OL XIX-J-1-J (1945–1964)-72, Jugoszlávia, 1945–1964, 7. doboz, sz. n. Jelentés az MSZMP KB Politikai Bizottságának. Kádár elvtárs beszélgetése Tito elnökkel a jugoszláv delegáció budapesti átutazása alkalmával, 1962. december 23.

[16] MNL OL M-K S 288-5 288. ő. e. 28. https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_05_02880.pdf#search=&page=45 (Letöltés: 2025. június 17.)

Bizottság, a Központi Revíziós Bizottság és a Központi Ellenőrző Bizottság 1963. március 8-i együttes ülésén a terhelt múltbéli kapcsolatokkal magyarázta: „[…] csak gondoljanak a magyar–jugoszláv tapasztalatok eddigi történetére. Hát nem lehet a népet hideg vízből meleg vízbe mártogatni, hogy egyszer a sárgaföldig szidjuk egymást, aztán meg minden átmenet nélkül az egekig dicsérgessük egymást, inkább menjünk kicsit lassabban, olyan lépéseket tegyünk, amik megértek […]".[17] Közel két hónappal később a Politikai Bizottság április 30-i ülésén az az elv is tisztázásra került, hogy a magyar politikai vezetés az ideológiai nézeteltérések miatt csak a JKSZ következő, akkor még napirendre sem tűzött kongresszusát követően tart időszerűnek további találkozókat Kádár és Tito között.[18] A jugoszláv külügy ugyanakkor minél hamarabb realizálni szerette volna a két vezető találkozóját, ezért az új magyar belgrádi nagykövet, Zágor György bemutatkozó látogatásán Tito javaslatot tett egy szeptemberi két-három napos, nem hivatalos találkozóra a jugoszláviai Karađorđevóba. A magyar vezetés nem utasíthatta vissza a meghívást az utóbbi időszak közeledésének veszélyeztetése nélkül, a döntést pedig könnyítette, hogy Hruscsov 1963. augusztusi jugoszláviai látogatásának terve ismert volt a magyar külügy előtt.[19] Az újabb legmagasabb szintű szovjet–jugoszláv találkozó pontot tett annak az 1955-ben kezdődő hruscsovi politikának a végére, amellyel az SZKP főtitkára arcvesztés nélkül szerette volna közelebb húzni Jugoszláviát a szocialista táborhoz. Az éppen ekkor tetőfokára hágó szovjet–kínai konfliktus „az ellenségem ellensége a barátom" elve mentén megfelelő közös kapcsolódási ponttal szolgált Hruscsov és Tito számára.[20]

Karađorđevótól a pártkapcsolatok felvételéig

A minden korábbinál kedvezőbb légkör ellenére Kádár és a magyar külügyi vezetés nem változtatott tartózkodó álláspontján, ezért az 1963. szeptember 9–12. közötti négy napra időzített találkozó egyetlen célja a javuló tendencia fenntartása volt, anélkül, hogy a politikai kapcsolatokban drasztikus változásokra kerülne sor. Zágor György nagykövet 1963. augusztus 8-án a találkozóhoz

[17] Vö. Vukman Péter: A magyar–jugoszláv kapcsolatok, 1945–1990, in Horváth Sándor – Kecskés D. Gusztáv – Mitrovits Miklós (szerk.): *Magyarország külkapcsolatai 1945–1990,* MNL OL M-KS 288-4 61. ő. e. https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_04_00610.pdf#search=&page=1 (Letöltés: 2025. június 17.)

[18] MNL OL M-K S 288-5 299. ő. e. https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_05_02990.pdf#search=&page=1 (Letöltés: 2025. június 17.)

[19] MNL OL XIX-J-1-j-(1945–1964)-72, Jugoszlávia, 1945–1964, 6. doboz, 003448/1. ügyszám.

[20] Tripković: *Jugoslavija,* 147–149.

készített háttéranyagában arra figyelmeztetett, hogy a jugoszláv tárgyalódelegáció valódi célja a pártkapcsolatok felvételének konkretizálása lesz, ami elől a magyar félnek mindenképpen ki kell térnie. A nagykövet ezen túlmenően azt javasolta, hogy amennyiben Tito szóvá tenné a kapcsolatok nem kielégítő fejlődését, úgy Kádár Jánosnak a többi szocialista országtól eltérő jugoszláv gazdasági és politikai berendezkedést kell a közeledés gátjának láttatnia.[21] Kádár és Tito karađorđevói tárgyalásának jegyzőkönyvéből kiderül, hogy a magyar első titkár megfogadta a nagykövet tanácsait, és az óvatos általános bel- és külpolitikai tájékoztatást követően meglepő nyíltsággal kijelentette, hogy „a két párt között formailag nincs kapcsolat. Az eddigi beszélgetések szellemében őszintén meg kell mondanom, nincs ilyen jellegű kapcsolatok megteremtésére megbízatásom." Hogy tompítsa a fogalmazás élét, illetve nyitva hagyja a további közeledés lehetőségét hozzátette, hogy „figyelembe kell venni, hogy a mi nézeteltéréseink kicsinyek a kínaiakkal vitatott kérdésekhez viszonyítva" és „mi mint kommunisták jöttünk el ide, tehát mint pártemberek, sőt inkább mint ilyenek, hisz kommunista meggyőződésünket nem hagyhattuk otthon. Pártjaink kapcsolatainak helyzete tehát: formailag nincs, de a valóságban – van ilyen kapcsolat." A jegyzőkönyv alapján Tito elfogadta a magyar álláspontot, nem nyitott vitát a kérdéssel kapcsolatban, és inkább a politikai szempontból megegyező állásfoglalásokat hangsúlyozta: a szocialista államok egységes fellépésének szükségességét és a kínai párttal szembeni harc fontosságát. A két vezető abban is megegyezett, hogy a közeljövőben folytatni fogják a legmagasabb szintű érintkezést.[22]

A karađorđevói találkozó pozitív légköre és az álláspontok kölcsönös tisztázása lehetővé tette, hogy a Külügyminisztérium 1964-re a korábbi éveknél ambiciózusabb ütemtervet készítsen. Az akkor még képlékeny újabb Kádár–Tito találkozó mellett már januárra várták Aleksandar Ranković alelnököt, valamint minden készen állt Koča Popović jugoszláv külügyi államtitkárhelyettes és Péter János külügyminiszterhelyettes találkozójához. Ranković 1964. január 31. és február 1. közötti látogatása ugyanakkor nem volt megfelelően előkészítve, sem az elérni kívánt célokat, sem a látogatás formai és protokolláris részleteit illetően. Az előzetes tárgyalások során a magyar külügy nem tisztázta, hogy milyen rangú kíséretet várnak az alelnök mellé, a vártnál magasabb szintű delegációból (többek között Jovan Veselinov JKSZ VB tag; Ivan Gošnjak hadseregtábornok, JKSZ VB tag; Đuro Pucar JKSZ VB tag) pedig arra következtetett a Külügyminisztérium, hogy Ranković konkrét egyezmények megtárgyalására kapott megbízást. Ez a feltételezés a vártnál merevebb magyar magatartást és félreértéseket

[21] MNL OL XIX-J-1-j-(1945–1964)-72, Jugoszlávia, 1945–1964, 6. doboz, 003448/2. ügyszám.
[22] MNL OL XIX-J-1-j-(1945–1964)-72, Jugoszlávia, 1945–1964, 6. doboz, 003448/13. ügyszám.

eredményezett.[23] Az Aleksandar Rankovićtyal való személyes találkozót Kádár János Tito magyarországi meghívására igyekezett használni, amire az alelnök pozitívan reagált, de kiemelte Tito sűrű diplomáciai menetrendjét.[24] Az időhúzásra játszó magyar magatartás az év közepére a kapcsolatok átmeneti megtorpanását eredményezte. Zágor György nagykövet 1964. június 4-én kelt jelentésében ennek okát abban jelölte meg, hogy a nemzetközi munkásmozgalmon belül zajló folyamatok hatására a többi kommunista párttal – elsősorban az olasszal, a románnal és a finnel – és a szocialista államokkal gyorsabban fejlődtek a kapcsolatok, mint Magyarországgal: „a fentiek nyomán a jugoszláv–magyar kapcsolatok jelentősége – jugoszláv szemmel nézve – csökkent. Régebben a jugoszláv vezetőség különös súlyt helyezett a magyar viszonylatra, ma viszont csak egyik a sok közül."[25] Ezzel párhuzamosan a jugoszláv külügy egyes csatornákon Tito magyarországi látogatásának megvalósulását is kétségessé tette, ami komoly diplomáciai kudarccal fenyegetett. A jugoszláv magatartásváltozás okainak megválaszolásához elengedhetetlen a jugoszláv források megismerése, ugyanis a magyar forrásokból nem derül ki, hogy valóban leértékelődött-e Magyarország szerepe a délszláv külpolitikai gondolkodásban, vagy pusztán az érdektelenséggel nagyobb aktivitást kiváltani akaró diplomáciai manőverről van-e szó. A magyar pártvezetés mindenesetre komolyan vette a helyzetváltozást, s a Politikai Bizottság június 30-i ülésén is érezhető volt az egymásnak ellentmondó hírek miatt kialakult feszültség. A kezdeményezést végül Kádár János vette kezébe, aki egy hosszabb elemzést követően azt javasolta, hogy „akármilyen is a jugoszláv válasz, mondjuk: kérjük, szakítson időt és jöjjön el Tito nem hivatalos magyarországi látogatásra néhány napra szeptember 10. és 20. között vadászati programmal".[26] A belgrádi nagykövetség nem hivatalos tapogatózásai azonnal megkezdődtek, és pozitív visszajelzésre is találtak.[27] A látogatás hivatalos programját szeptember 8-án tisztázta a Politikai Bizottság, amelyben nagy hangsúlyt kaptak a reprezentatív epizódok, hiszen hosszú idő óta ez a látogatás volt az első *hivatalos* találkozó a két ország legmagasabb szintű vezetése között. Tito végül 1964. szeptember 11-én érkezett öt napig tartó magyarországi látogatására feleségével, Jovanka Brozzal együtt. A Kádár és Tito közötti tárgyalások a karađorđevói találkozó tematikájának megfelelően a kölcsönös bel- és külpolitikai tájékoztatásra, a nemzetközi munkásmozgalom és a világpolitika aktuális kérdéseire, valamint a két állam bilaterális kapcsolataira terjedtek ki, de a látogatás hosszából adódóan a

[23] MNL OL XIX-J-1-j-(1945–1964)-72, Jugoszlávia, 1945–1964, 7. doboz, 00819/3. ügyszám.
[24] MNL OL XIX-J-1-j-(1945-1964)-72, Jugoszlávia, 1945–1964, 7. doboz, 00819/4. ügyszám.
[25] MNL OL XIX-J-1-j-(1945–1964)-72, Jugoszlávia, 1945–1964, 7. doboz, 004139. ügyszám.
[26] MNL OL M-KS 288-5, 337. ő. e. HU_MNL_OL_M-KS_288_05_03370.pdf
[27] MNL OL XIX-J-1-j-(1945–1964)-72, Jugoszlávia, 1945–1964, 8. doboz, 003941/3. ügyszám.

korábbiaknál részletesebb eszmecserékre is sor kerülhetett. Jelen tanulmány keretei nem adnak lehetőséget a két vezető közötti tárgyalások részletes bemutatására, ezért csak a tárgy szempontjából legfontosabb aspektusra – a két állampárt közötti kapcsolatok alakulására – koncentrálunk. Kádár és Tito szeptember 13-i tárgyalásán a magyar első titkár felvetette annak lehetőségét, hogy amennyiben Tito meghívja az MSZMP küldöttségét a JKSZ 1964 végén megrendezésre kerülő konferenciájára, úgy a meghívást az MSZMP elfogadja, és ezzel, ahogy Kádár fogalmazott, „úgy gondoljuk, a pártkapcsolatok az alapvető kérdésekben rendeződtek". A jugoszláv elnök válaszában formálisan is meghívta a magyar pártot a kongresszusra, hangsúlyozva azt a régóta hangoztatott jugoszláv tételt, hogy a belpolitikai gyakorlatban nem szükséges másolnia egymást a két államnak, és csak azokban az alapelvekben kell egyetértenie a két ország vezetésének, amelyek minden szocialista országra érvényesek.[28] 1964. november 2-án érkezett meg Josip Broz Tito levele, amellyel a JKSZ Központi Bizottsága nevében hivatalosan is meghívta az MSZMP legfeljebb három tagú küldöttségét a jugoszláv párt december 7-én kezdődő kongresszusára. Az MSZMP Politikai Bizottsága november 10-én fogadta el a meghívást, a delegáció tagjainak pedig Fehér Lajost, Molnár Frigyest és Venéczi Lajost választotta. A delegáció utólagos jelentésében *„általában pozitívnak"* ítélte a kongresszus lefolyását, és részletesen ismertette az ott elhangzottakat, a JKSZ új ideológiai és politikai irányvonalát.[29]

Összegzés

Az MSZMP küldöttségének részvételével helyreállt a két párt között 1958-ban megszakadt kapcsolat, s így politikai szempontból is rendeződött a két szomszédos szocialista állam közötti viszony. Ezzel lezárult a két ország kapcsolatának azon időszaka, amely az SZKP XXI. kongresszusa után kezdődött, és az óvatos, megtorpanásokkal teli, de folyamatos közeledéssel írható le. E közeledés legfontosabb állomását jelentette Tito kétszeri átutazása Budapesten 1962 decemberében, Kádár János nem hivatalos látogatása Karađorđevóban 1963 szeptemberében, Aleksandar Ranković nem hivatalos látogatása Budapesten, s végül Tito hivatalos magyarországi látogatása 1964 szeptemberében, amely előirányozta a két vezető állampárt kapcsolatfelvételét. A pártkapcsolatok felvétele az 1948-as szovjet–jugoszláv Kominform-konfliktust követően kialakult helyzet lezárásának is tekinthető, hiszen 1949 és 1964 között magyar delegáció nem vett részt a

[28] MNL OL XIX-J-1-j-(1945–1964)-72, Jugoszlávia, 1945–1964, 8. doboz, 003941/28. ügyszám.
[29] MNL OL M-KS 288-32-b, 4. doboz, 65. ő. e.

Jugoszláv Kommunista Szövetség kongresszusain. A politikai, illetve pártkapcsolatok a korszak diplomáciai életének hangsúlyos, de nem kizárólagos aspektusai. A két vizsgált állam gazdasági, kulturális és közigazgatási érintkezésének rekonstruáláshoz további kutatások szükségesek, ahogy az 1964 és 1989–1990 közötti időszak magyar–jugoszláv bilaterális kapcsolatainak vizsgálata is várat még magára.

Felhasznált források

A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusa. 1962. november 20–24, Budapest, Kossuth, 1962.

MNL OL M-KS 288-4 Központi Bizottság (Ideiglenes Központi Bizottság) (1956–1989).

MNL OL M-KS 288-5 Politikai Bizottság (Intéző Bizottság) (1956–1989).

MNL OL M KS 288-32 Külügyi Osztály (Nemzetközi Pártkapcsolatok Osztálya), 1957–1989, 4. doboz.

MNL OL XIX-J-1-j-(1945–1964)–72 Jugoszlávia, 1945–1964. 6., 7., 8., 35. doboz.

Irodalomjegyzék

Dimić, Ljubodrag: *Jugoslavija i hladni rat,* Beograd, Arhipelag, 2014.

Domján Dániel Ferenc: *Kényszerpályák és különutak. Hírszerzés, diplomácia és a magyar–jugoszláv kapcsolatok 1945–1956,* Budapest, RETÖRKI, 2023.

Horváth Sándor – Kecskés D. Gusztáv – Mitrovits Miklós (szerk.): *Magyarország külkapcsolatai 1945–1990,* Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021.

Klinger, William – Kuljiš, Denis: *Tito's Secret Empire How the Maharaja of the Balkans Fooled the World,* London, Hurst & Company, 2021.

Lüthi, Lorenz M.: The Sino–Soviet Split. Cold War in the Communist World, Princeton–Oxford Princeton University Press, 2008.

Ripp Zoltán: *Belgrád és Moszkva között. A jugoszláv kapcsolat és a magyar kérdés (1956. november – 1959. február),* Budapest, Politikatörténeti Alapítvány, 1994.

Tripković, Đoko: *Jugoslavija – SSSR 1956–1971,* Beograd, Institut za Savramenu Istoriju, 2013.

Vukman Péter: *„Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen". Jugoszláv politikai emigránsok Magyarországon (1948–1980),* Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz, 2017.

A KÁDÁR-KORSZAK „ÉPÍTŐTÁBOR MOZGALMÁNAK" KEZDETE ÉS AZ ELSŐ HANSÁGI ÉPÍTŐTÁBOR TAPASZTALATAI

Szabó Karina Brenda
Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar,
Budapest, Magyarország.
ORCID: 0009-0003-7890-7438

Absztrakt: Az 1956-os forradalom után a pártvezetés új eszközökkel próbálta megnyerni a fiatalokat, melynek egyik példája az 1958-ban indított az építőtábor mozgalom. A tanulmány az 1956 utáni ifjúságpolitikai változásokat, valamint az építőtáborok kezdeti időszakát vizsgálja, különösen az 1960-as évek tapasztalatait.

Kulcsszavak: ifjúságpolitika, építőtábor, ideológia nevelés, politikai szocializáció, Kádár-korszak, KISZ, mezőgazdaság, munkaerőhiány

THE BEGINNING OF THE "BUILDING CAMP MOVEMENT" OF THE KÁDÁR ERA AND THE EXPERIENCES OF THE FIRST HANSÁG BUILDING CAMP

Abstract: After the 1956 revolution, the communist leadership tried to win over the youth with new methods, such as the launch of the "building camps movement" in 1958. The study examines the changes in youth politics following 1956, particularly the early period of the building camps, with a specific focus on the experiences of the 1960s.

Keywords: youth policy, Building camps, ideological nurture, political socialization, Kádár era, KISZ (Union of Socialist Youth), agriculture, labour shortage

Fiatal kutatóink II., 343–355.
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-399-1-24

Bevezetés

Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követően a pártvezetés felmérte a korábbi kommunista ifjúságpolitika kudarcát és új módszereket igyekezett bevezetni az ifjúság megnyerése és annak ideológiai átnevelése érdekében. Ennek egyik eszköze volt az 1958-ban indított „építőtábor mozgalom" volt, amely a fiataloknak a Hanság lecsapolásában való részvételével vette kezdetét, és közel harminc éven keresztül adott lehetőséget a középiskolás és egyetemista fiataloknak a „társadalmi munka" megtapasztalására.

Az építőtáborozás nemcsak a diákság generációs élményének képezte fontos részét, hanem a párt oktatás- és ideológiai ifjúságpolitikájának is meghatározó eszköze volt. Az ifjúság identitásformálásának folyamata szorosan összefüggött az állam ideológiáját népszerűsítő és az ifjúság teljes és egységes ellenőrzésére törekvő ifjúsági szervezetekkel,[1] amelynek meghatározó intézménye a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség (továbbiakban KISZ) volt. A KISZ céljainak meghatározó részét képezte azon korosztály fiataljainak integrálása a szocialista ideológia által meghatározott társadalmi rendbe, amely minden társadalom jellegzetes értékteremtő csoportja és amely a társadalmi folyamatok közötti konfliktusokat hordozza magában.[2] A KISZ a politikai nevelőmunka mellett a kulturális- és közösségi életben is tevékeny részt vállalt, mint például a diákklubok, irodalmi színpadok és az ifjúsági zenekarok támogatásával.[3] Az 1958-ban létrejött „építőtábor mozgalom" a fiatalság munkára nevelése mellett a politikai kultúra népszerűsítésének is fontos eszközévé vált.

Az „építőtábor mozgalom" vizsgálatakor fontos elkülönítenünk, hogy ennek két típusa volt a korszakban – a nyári és az őszi építőtáborozás. Az őszi táborokban, főként a mezőgazdasági betakarítási munkákban, kötelező volt a részvétel, a nyári táborok önkéntes alapon működtek, és kéthetes turnusokban mozgósították munkára a fiatalokat. A nyári táborok tizennégy éves kortól az egyetemi tanulmányaik végéig fogadták az ifjúságot. Ez utóbbiak voltak a KISZ szervezésében működő nyári építőtáborok, a tanulmányomban elsődlegesen ezek bemutatásával foglalkozom.

Az építőtáborok történetének eddigi feldolgozása hiányos, mindössze néhány rövid ismeretterjesztő cikkre korlátozódik, és ezekben is jórészt a KISZ és az ifjúságpolitikai kutatások mellékágaként kerülnek említésre. Ezek gyakran

[1] Szabó Ildikó: *Az ember államosítása. Politikai szocializáció Magyarországon,* Budapest, Tekintet Alapítvány, 1991, 69.

[2] Uo., 73.

[3] Szilágyi János: *A KISZ tevékenysége Csongrád megyében az ifjúságpolitikai határozatot követő időszakban, 1970–1975,* egyetemi doktori értekezés, Szeged, 1983, 80.

félrevezető információkat tartalmaznak. Például Gergely Ferenc állítása, miszerint a táborokban folyó munka szervezetlen és értelmetlen lenne, nem megalapozott. Az általa hivatkozott *Délmagyarország* című megyei napilapban megjelent cikk ugyanis nem tesz különbséget a nyári önkéntes és az őszi kötelező építőtáborok között. A szóban forgó cikk egy őszi építőtáborozást írt le, és ebből vont le következtetést.[4] Fontos azt is kiemelni, hogy az egyes építőtáborok szervezettségében helyi eltérések figyelhetőek meg a mozgalom decentralizálódását követően, amely megakadályozza, hogy általános következtetést vonjunk le az építőtáborok szervezettségére vonatkozóan.

A *Múlt-kor* történelmi magazin,[5] valamint Oross Dániel[6] szintén Gergely Ferenc munkájára alapozva vesz át téves megállapításokat.

A tárgyalt témához kapcsolódóan készült legátfogóbb ismeretterjesztő cikk a Szegedi Tudományegyetem honlapján publikált *Építőtáborok kora – a Hanság lecsapolásától a rostocki kikötő építéséig* című írás,[7] amely korabeli egyetemi sajtóforrásokra támaszkodva mutatja be az ifjúsági építőtáborok létrejöttét és a hozzájuk kapcsolódóan kialakult közvéleményt, azonban nem tárgyalja a táborok szabadidős programjainak kulturális jelentőségét. Emellett kizárólag a táborozó diákok perspektívájából mutatja be a témát, így nem ad átfogó képet a táborok pártpolitikában elfoglalt szerepéről.

Témaválasztásom az ifjúságpolitika és neveléstörténet mellett személyes indíttatású. A kutatás kiindulópontját adó építőtábor, a Bács-Kiskun megyei Helvéciai Állami Gazdaság kunbaracsi Furák Teréz[8] építőtáborának egykori helyszíne, 2022-ben került családom tulajdonába. A téma forrásanyaga elsősorban levéltári iratanyagból áll, amelyek között szerepelnek a KISZ KB Intéző Bizottságának határozatai, valamint a KISZ KB és az MSZMP Kecskeméti Járási Bizottsága és alapszervezeteinek iratai. A teljesebb áttekintés érdekében korabeli sajtóforrásokat is felhasználtam a kutatás során.

[4] Gergely Ferenc: *KISZ. A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség története 1957–1989,* Budapest, Holnap, 2008, 122.

[5] Ismeretlen szerző: *„Az építőtábor nem üdülőhely".* https://multkor.hu/20120326_az_epitotabor_nem_udulohely?pIdx=1 (Letöltés: 2025. május 16.)

[6] Oross Dániel: Ifjúságpolitika 1956 után Magyarországon, in Bódi Ferenc – Ralitsa Savova (szerk.): *Bátorság a politikában,* Budapest, Gondolat, 2021, 284–285.

[7] Újszászi Ilona: *Építőtáborok kora. A Hanság lecsapolásától a rostocki kikötő építéséig.* https://u-szeged.hu/egyetemtortenet/epitotaborok-kora-hansag (Letöltés: 2025. május 16.)

[8] Furák Teréz (1911. február 2., Karancsalja – 1930. április 1., Baglyasalja) a magyarországi kommunista mozgalom jelentős női alakja, az 1920-as évek során illegálisnak számító kommunista anyagok Budapestről Salgótarjánba terjesztésében és a helyi megmozdulások szervezésében vett tevékenyen részt. Kenyeres Ágnes (szerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon,* I. kötet, Budapest Akadémiai, 1967, 565.

Új irányvonal az ifjúságpolitikában 1956 után

Az „építőtábor mozgalom" létrejötte körülményeinek mélyebb megértéséhez elengedhetetlen annak az ifjúságpolitikai kontextusnak a bemutatása, amely 1956. november 4. és 1958. június 15., vagyis a forradalom és szabadságharc leverése és az első hansági építőtábor megkezdése között zajlott.

Kádár János vezetésével új korszak kezdődött, amely ugyan a régi rendszer sajátosságaira épített, elsődleges célja mégis az volt, hogy a társadalom számára megmutassa, hogy eltér a korábbi irányvonaltól és egy megújult politikai és társadalmi rendet kíván létrehozni.[9] A változás nemcsak az ifjúságpolitikában, hanem az államélet más területein is a politikai szocializációs modell átalakulásával járt, amely a társadalmi integráció és a rendszer legitimitásának biztosítását célozta. Az új rendszer legnagyobb kihívása az volt, hogy megtalálja a módját annak, hogy a társadalom különböző rétegeit bevonja a rendszer újjászervezésébe, miközben a hatalmat megtartja.[10] Szabó Ildikó elemzése alapján megállapítható, hogy míg 1945 és 1956 között Magyarországon a *direkt politikai szocializáció* volt a meghatározó, addig 1956 után a politikailag elfogadott magatartásformák köre jelentősen kibővült. Ezzel párhuzamosan a Kádár-korszak kezdetével elindult a *konfliktuskerülő politikai szocializáció* időszaka, amely a politikai viszonyok átalakulását is tükrözte.[11]

Az 1957-es év a pártpolitika történetében a megtorlás mellett az útkeresés időszakának számított, amely megalapozta az 1958-as év döntéseit, a Kádár-korszak új politikai arculatának kialakulását. Az Ideiglenes Intéző Bizottság 1957. január 25-i ülésén először tűzte napirendre a KISZ létrehozását, és ezzel együtt megindult a vita a különböző központi szervekben, rétegszervezetekben, fegyveres testületekben és a Magyar Úttörők Szövetségében, az új ifjúsági szervezet jellegéről.[12] Ehhez minden bizonnyal hozzájárult az is, hogy a pártvezetés szembenézett azzal a problémával, hogy 1956-ban az ifjúság és azok tanítói jelentős részben a forradalom mellé álltak, sokan aktív résztvevői lettek.[13] Ezt bizonyítja a KISZ Budapesti Bizottsága Középiskolai Tanácsának jelentése az 1956-os

[9] Rainer M. János: *Újratervezés. Szocializmus Magyarországon a 20. században,* Budapest Osiris, 2023, 62–72.

[10] Mirák Katalin: Kezdetben… Agitációs és propagandamunka a Kádár-korszak első hónapjaiban (1956. november – 1957. június), in Máthé Áron (szerk.): *„Tudják már a gyerekek is". Tanulmányok a proletárdiktatúra ideológiai és kulturális alapjainak megteremtéséről,* Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017, 225.

[11] Szabó: *Az ember államosítása,* 124.

[12] Feitl István: A száműzött Rákosi, in Csorba László (szerk.): *A magyar történelem rejtélyei,* Budapest, Kossuth, 2016, 43–44.

[13] Jóború Madra: Az oktatásügy időszerű kérdései, *Köznevelés,* XIII. évf., 1957/1, 1.

forradalom utáni középiskolák politikai helyzetéről: „Nyílt szembenállás jellemezte középiskolás diákságunk jelentős részét 1957 márciusáig."[14]

1957. március 21-én tartották meg a KISZ alakuló ülését.[15] A kormány a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) működéséből szerzett tapasztalatokat felhasználva egy olyan ifjúsági szervezetet hozott létre, amely ugyan szorosan kötődött a párthoz, de működésében relatív autonómiával rendelkezett.[16] A KISZ keretein belül törekedtek előmozdítani a fiatalok pártéletben való részvételét, az ifjúság szocialista társadalomba történő integrálásának elősegítését,[17] különös hangsúlyt fektetve a párt és a városi, falusi fiatalság közötti kapcsolat erősítésére, valamint a fiatalok közösségi értékek iránti elkötelezettségének és aktív részvételének ösztönzésére.[18] A KISZ népszerűsítésére különféle anyagi juttatásokat, például lakástámogatást kínált, valamint továbbtanulási és karrierlehetőségeket is biztosított, ezzel is ösztönözve a csatlakozó fiatalokat.[19]

Az újjászervezett politikai rendszer keretében a párt átalakította az ország kulturális és oktatási intézményrendszerét. A kádári diktatúrában sorra születtek az ifjúság szabadidő eltöltését támogató programok, melyért cserébe a párt a politikai rendszerbe és a társadalomba való beilleszkedést várta el a fiataloktól.[20] Ennek egyik példája volt a kirándulások, a bel- és bizonyos külföldi utazások támogatása,[21] a diákklubok, az irodalmi színpadok és az ifjúsági zenekarok fellépésének szervezése.[22] Így jelenhetett meg Magyarországon a könnyűzene, mint zenei műfaj, amely a KISZ rendezvényeinek és az építőtáborok programjainak visszatérő eleme volt.[23]

A kádári ifjúságpolitika, valamint a KISZ egyik kiemelt feladatának tekintette a fiatalok körében a fizikai munkával szemben kialakult negatív szemlélet megváltoztatását, a felsőoktatás iránti érdeklődés mérséklését[24] az országos

[14] *A KISZ politikai tevékenysége és befolyása a középiskolákban. A KISZ Budapesti Bizottsága Középiskolai Tanácsának jelentése.* BFL XXXV.37.b 14. 1959.
[15] Gergely: *KISZ,* 22.
[16] Uo., 17.
[17] Ismeretlen szerző: *Kisztori: 50 éve alakult a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség.* https://mult-kor.hu/cikk.php?id=16887&pidx=1&fbrkMR=desktop&print=1# (Letöltés: 2025. május 16.)
[18] Gergely: *KISZ,* 34.
[19] Szabó: *Az ember államosítása,* 74-75.
[20] Nagy Ádám – Boros László – Folmeg Balázs – Trencsényi László: Az ifjúságügyi gondolkodás diszciplináris előtörténete, *Kultúra és Közösség,* VIII. évf., 2007/1, 5.
[21] *KISZ VII. kerületi Bizottságának határozata a fiatalok szabadidejének hasznos eltöltéséről.* BFL XXXV. 37.c.7 109 1964.
[22] Szilágyi: *A KISZ tevékenysége Csongrád megyében,* 75.
[23] Nagy–Boros–Folmeg–Trencsényi: *Az ifjúságügyi gondolkodás,* 28.
[24] *A KISZ politikai tevékenysége és befolyása a középiskolákban. A KISZ Budapesti Bizottsága Középiskolai Tanácsának jelentése.* BFL XXXV.37.b.14 1959.

szintű mezőgazdasági ifjúsági munka megszervezésével.[25] A fizikai munkával szemben kialakult negatív attitűd egyik oka a vidéki térségekben lezajló kényszerű urbanizációs folyamatokban is keresendő, amelynek következtében a fiatalok egyre nagyobb számban igyekeztek a továbbtanulás vagy az iparban elhelyezkedés révén nagyobb anyagi biztonsághoz jutni.[26] Ennek megoldására számos ifjúsági mozgalom alakult, köztük az 1958 szeptemberében indított 20 órás társadalmi munka és az ugyanebben az évben indított építőtábor mozgalom. Ezek fő célja nem más volt, mint hogy „erősítse a munkásfiatalokban az önként vállalt közösségi munka szeretetét, megbecsülését" – szólt a korabeli hivatalos tájékoztató.[27] A hazánkban ebben az időszakban indított kezdeményezések szervesen illeszkedtek az SZKP XX. kongresszusán elhangzott bírálatokhoz, ahol Hruscsov és a szovjet vezetés nemcsak a korábbi rendszert bírálta, hanem az akkori iskolarendszert is, amely a szocialista ideológiától eltávolodva nem nevelte kellő mértékben a fiatalokat a munka szeretetére.

Az 1956 utáni időszak nem csak hazai, hanem szovjet viszonylatokban is jelentős változásokat hozott az ifjúságpolitikában. Magyarországon ez összefüggött az új politikai és társadalmi rend kialakításának időszakával, amelynek célja a rendszer stabilitásának megteremtése és a szocialista ideológia megerősítése volt. Az ifjúságpolitika és a fiatalok munkára nevelését célzó kezdeményezések – mint az építőtáborok és a KISZ tevékenysége – jól tükrözték a párt azon célkitűzéseit, amelyek középpontjában a fizikai munka társadalmi presztízsének helyreállítása és a szocialista nevelés állt.

Az első nyári építőtáborok tapasztalatai az 1960-as években

Az ifjúsági munkatáborok története Magyarországon a Horthy-korszakban kezdődött, és szorosan összefüggött a Turul Munkaszolgálattal, mely a Turul Szövetség és a Sárospataki Református Főiskola kezdeményezésére indult el 1935 nyarán. A fennmaradt munkatábori napirendek alapján megállapítható, hogy azok nagymértékben hasonlítottak a Kádár-korszak építőtáborainak menetrendjére. Maga Szécsényi András is megemlíti a kezdeményezést feldolgozó

[25] *A KISZ feladatai a mezőgazdaság szocialista átszervezésének segítésében.* MNL-OL-XXVIII-M-18-p 1958.

[26] Ö. Kovács József: A téeszneurózisról. „Gyenge" téeszek és földügyek a kollektivizált vidéki Magyarországon, in Csikós Gábor – Horváth Gergely (szerk.): *Az árnyékos oldalon- Vidéki Magyarország a rövid hatvanas években,* Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2020, 77.

[27] *Tájékoztató a munkásifjúság politikai, gazdasági és kulturális helyzetéről.* 1959.01.07. MNL-OL-XXVIII-M-18-p 1959.

tanulmányában, hogy bár a KISZ táborai alapjaiban más társadalmi, politikai és ideológiai viszonyok mentén épültek fel, mégsem lenne „minden alapot nélkülöző az összevetés".[28] Erre az összehasonlító elemzésre az építőtáborok történetének feldolgozatlansága miatt eddig nem kerülhetett sor.

Egy a *Magyarország* című napilapban megjelent 1970-es évek végi cikk az építőtáborok történetének kezdetét 1947-re datálja, amikor a Magyar Egyetemisták és Főiskolai Egyesületek Szövetsége (MEFESZ), a Magyar Ifjúság Népi Szövetsége tagszervezetei és egyéb más diákszervezetek megkezdték az ifjúsági építőtáborok szervezését.[29]

Az építőtáborok szervezésének hátterében nemcsak a szocialista ember nevelésének célkitűzései álltak, hanem két egyéb tényező is. Az egyik, hogy az ötvenes években lezajlott a termelőszövetkezetek nagyarányú területi bővülése; a másik, hogy az ország mezőgazdasági térségeiben zajló kényszerurbanizációs folyamatok munkaerőhiányt idéztek elő. Ezt a problémát a XX. pártkongresszus didaktikai irányelveinek figyelembevételével kívánták enyhíteni az ifjúsági szervezetek, a KISZ és a Hazafias Népfront összehangolt bevonásával.[30] Az építőtáborok megszervezése egyúttal megoldást kínált a mezőgazdaságban kialakult munkaerőhiányra, amely az erőszakos iparosítás és az ennek következtében kialakuló urbanizáció, valamint a vidéki életlehetőségek beszűkülése miatt jött létre. A levéltári források is megegyeznek abban, hogy az új építőtáborok elsősorban azoknál a gazdaságoknál jöttek létre, amelyek jelezték diákmunka igényüket a területileg illetékes fővárosi vagy megyei végrehajtó bizottság mezőgazdasági és élelmezésügyi feladatot ellátó szakigazgatási szervénél. Azonban minden tábor szervezésekor fontos volt, hogy gazdasági hasznossága mellett a fiatalokat a fizikai munkával is megismertesse és annak negatív képét megváltoztassa.[31]

Az első KISZ építőtáborok 1958. június 15. és augusztus 23. között működtek, ötször kéthetes turnusokban – a Hanság térségében.[32] Ennek megszervezését komoly előkészületek előzték meg. Az előzetes tervek szerint a részt vevő fiataloknak összesen 99 000 m³ földet kellett volna megmozgatniuk. Ez egy főre

[28] Szécsényi András: A Turul Szövetség és a munkaszolgálat kezdetei Magyarországon (1935–1936), *Valóság,* LIX. évf., 2016/6, 92–98.

[29] *Magyarország,* XV. évf., 1978/31, 5.

[30] A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3210/1959. sz. határozata *A nyári mezőgazdasági munkák helyzetéről és az őszi munkákra való felkészülésről.* 1959.09.03. MNL-OL-XIX-A-83-b 3209-3279.1959.

[31] *Javaslat a KISZ nyári önkéntes munkatáboraira.* 1958.04.10. MNL-OL- XXVIII-M-18-c 1958.

[32] Uo.

átlagosan naponta három m^3 elhordását jelentette, melynek értékét 46 Ft-ban határozták meg. A teljes munka értéke megközelítőleg 1 200 000 Ft-ot tett ki.[33]

Három, egyenként 250 főt befogadó táborhelyet állítottak fel a munkaterületek közelében. Az elsőt Horvátkimlén, a másodikat a Hanság Állami Gazdaságban, a harmadikat Tárnokrét mellett. Az ide érkező diákok a vízelvezető kiásásában segédkeztek. Emellett egy negyedik, kétszáz fős tábort is szerveztek Vének községének határában, ahol a fiatalok a gátak magasításán dolgoztak. A résztvevőket öt-hatfős brigádokba szervezték, amiket szakértő kubikusok vezettek, a brigádok létszáma pedig a munkálatokat irányítók döntésének függvényében változott. A táborok szervezését és működését a KISZ Központi Bizottsága, a Földművelésügyi Minisztérium és az Országos Vízügyi Főigazgatóság összehangoltan irányította.

A táborok szervezése során a KISZ vállalta, hogy a résztvevők számára a nyolcórás munkaidő után szabadidős programokat biztosít. Az előírások szerint minden turnus során legalább egy alkalommal egy „vezető beosztású elvtárs"-nak kellett tájékoztatást tartania az aktuális kül- és belpolitikai kérdésekről.[34] Így látogatta meg az első táborozókat Kádár János, első titkár, Apró Antal, az első elnökhelyettes[35] és Komócsin Zoltán, a KISZ KB első titkára.[36] A *Szolnok Megyei Néplap* 1958. augusztus 24-én megjelent Hazajöttek a hanságiak című cikke szerint Kádár és társai közvetlen hangulatot teremtettek a fiatalokkal. Együtt ebédeltek velük, sőt mi több, délután röplabdamérkőzést játszottak a tábor válogatottjaival. A tábori munkáról és a diákok teljesítményéről később így nyilatkoztak: „Most már látjuk, dolgozni is képes a KISZ – mondották."[37]

A diákoknak szervezett programok mindemellett hozzájárultak a tábori élet változatosságához. Fontos volt, hogy a KISZ a diákok számára könyveket, újságokat (például: *Népszabadság* és *Magyar Ifjúság* példányai) biztosítson, hetente filmvetítést és kulturális előadásokat szervezzen.[38] A munkaverseny ösztönzése érdekében minden tábort vándorzászlóval láttak el, amelyet a nap legjobb teljesítményét elérő brigádja kapott meg. Turnusonként oklevéllel jutalmazták a legkiemelkedőbb eredményeket elért brigádokat. Minden táborban „Teljesítmény táblát", „Dicsőség táblát" és „Tábor faliújságot" állítottak fel, amelyek folyamatosan dokumentálták a fiatalok eredményeit és informálták a táborozókat a

[33] Uo.
[34] Uo.
[35] Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Apró Antal. https://neb.hu/hu/apro-antal (Letöltés: 2025. május 5.)
[36] Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Komócsin Zoltán. https://neb.hu/asset/phpR7ev2n.pdf (Letöltés: 2025. május 8.)
[37] *Szolnok Megyei Néplap,* IX. évf., 1958/200, 1.
[38] *Javaslat a KISZ nyári önkéntes munkatáboraira.* 1958.04.10. MNL-OL- XXVIII-M-18-c 1958.

fontosabb eseményekről. A táborokat nyitó- és zárótábortűz foglalta keretbe, ahol felhívták a diákok figyelmét elvégzett munkájuk társadalmi jelentőségére. A táborok irányítását a KISZ által kijelölt táborparancsnokság látta el, amely a szervezési és működési feladatokat koordinálta.[39]

Az 1958-as jelentés számos hiányosságot emelt ki a szervezés lebonyolítása kapcsán. Eszerint a brigádvezető pedagógusok nem voltak kellően felkészültek csoportjaik irányítására, a tábor rendje nem volt kellően kidolgozva, és a munkaverseny népszerűsítése sem volt elég hatékony. A jelentés kiemeli, hogy az ideológiai nevelés terén is maradtak hiányosságok: bár a fiatalokat többségében közelebb hozta a fizikai munka szeretetéhez, a politikai nevelés kulcskérdései, mint például a Nagy Imre „ügy" kevesebb figyelmet kapott a „nevelők tapasztalatlansága" miatt. A jelentés továbbá javaslatot tett a szabadidős programok, például a sportfoglalkozások, valamint a művész- és kultúrelőadások mennyiségének és minőségének emelésére.[40] Ennek orvoslására a KISZ KB az 1959. évi önkéntes ifjúsági építőtáborainak munkájáról szóló jelentésében arról számolt be, hogy a szezon során 46 politikai jellegű előadást és beszélgetést, 37 kultúrműsort, 30 sportbemutatót és 65 filmvetítést szerveztek.[41]

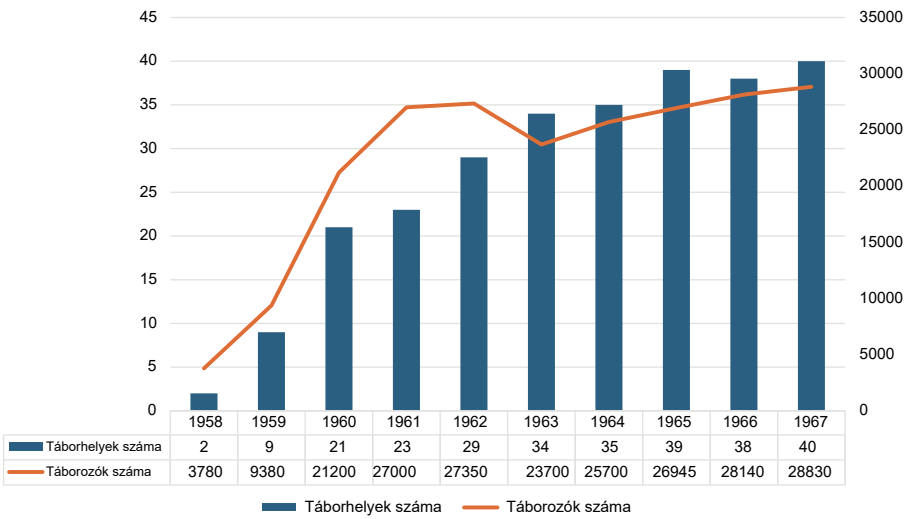
Az építőtáborokban a felmerült hiányosságok ellenére a KISZ KB Intéző Bizottság javaslatot tett a mozgalom kiszélesítésére és további táborok létrehozására. A hatékonyabb szervezés érdekében egy önálló szervezeti egységet hoztak létre, az Építőtáborok Bizottságát, amely az év során koordinálta a táborok előkészítését és lebonyolítását. A Bizottság felelősének Várnai Ferencet[42] nevezték ki.[43]

A mozgalom társadalmi és gazdasági jelentőségét jól mutatja a következő, Kádár Jánostól vett idézet:

> Pártunk Központi Bizottsága nagyra értékeli és támogatja a KISZ kezdeményezéseit. [...] Ezek az Önkéntes Ifjúsági Építőtáborok az egész ország számára igen jelentősek. [...] Napjainkban már egyre inkább reális helyzetkép alakul ki a magyar fiatalokról, természetesen nem feledve a még meglevő hibákat, problémákat sem. Ehhez a megváltozott véleményhez nem kis mértékben járultak hozzá a nyári önkéntes ifjúsági

[39] Uo.
[40] *Jelentés a KISZ KB Önkéntes Ifjúsági táborairól.* 1958.09.11. MNL- OL-XXVIII-M-18-c 1958.
[41] *A KISZ KB Intéző Bizottságának határozata a KISZ Központi Bizottság 1959. évi önkéntes ifjúsági építőtáborainak munkájáról.* 1959.09.24. MNL-OL-XXVIII-M-18p.1959.
[42] Várnai Ferenc 1957-től 1964-ig a KISZ KB titkára, *Magyar Ifjúság,* XX. évf., 1976/14, 7.
[43] *Jelentés a KISZ KB Önkéntes Ifjúsági táborairól.* 1958.09.11. MNL-OL- XXVIII-M-18-c 1958.

építőtáborok és a táborokban dolgozó fiatalok is. [...] A táborokban végzett munkák második ötéves tervünk teljesítéséhez jelentős hozzájárulást jelentenek.[44]

	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967
Táborhelyek száma	2	9	21	23	29	34	35	39	38	40
Táborozók száma	3780	9380	21200	27000	27350	23700	25700	26945	28140	28830

1. ábra. Az építőtáborok számának változása Magyarországon 1958–1967 között a szerző saját szerkesztése alapján. (Az adatok forrását lásd a törzsszövegben.)

A fenti adatokból jól látható, hogy már az első tíz év növekvő tendenciát mutatott mind a táborok, mind a résztvevők számában. Az induláskor, 1958-ban mindössze 3780 diák vett részt két táborban,[45] azonban 1967-re a táborok száma negyvenre, a résztvevők száma pedig 28 830 főre emelkedett. Az évek során a gyarapodás az alábbiak szerint alakult: 1958-ban a Hanság és a Duna gátépítésében 3780 fő[46] kettő táborhelyen, 1959-ben 9380 fő kilenc táborhelyen,[47]

[44] Kádár János beszéde a berentei táborban. Idézi: Völgyi István: Építő fiatalok, *Vízgazdálkodás*, II. évf., 1962/4, 126.

[45] Ezen számadatban eltérés mutatkozik a korábban általam említett négy táborhely tekintetében. Oka abban keresendő, hogy a horvátkimlei, tárnokréti és Hansági Állami Gazdasághoz tartozó táborhelyek ugyanabba a finanszírozásba, míg a Vének községében felállított táborhely főként a Vízügyi Főigazgatóság által került megszervezésre. Lásd: *Javaslat a KISZ nyári önkéntes munkatáboraira.* MNL-OL- XXVIII-M-18-c 1958.

[46] *Jelentés a KISZ KB Önkéntes Ifjúsági táborainak munkájáról.* 1958.09.11. MNL-OL- XXVIII-M-18-c 1958.

[47] *A KISZ KB Intéző Bizottságának határozata a KISZ Központi Bizottság 1959. évi önkéntes ifjúsági építőtáborainak munkájáról.* 1959.09.24. MNL-OL- XXVIII-M-18-c 1959.

1960-ban 21 200 fő 21 táborhelyen,[48] 1961-ben 27 000 fő 23 táborhelyen,[49] 1962-ben 27 350 fő 29 táborhelyen,[50] 1963-ban 23 700 fő 34 táborhelyen,[51] 1964-ben 25 700 fő 35 táborhelyen,[52] 1965-ben 26 945 fő 39 táborhelyen,[53] 1966-ban 28 140 fő 38 táborhelyen[54], 1967-ben 28 830 fő 40 táborhelyen vett részt.[55]

A táborok népszerűségének és a táborhelyek számának növekedése részben az intenzív agitációs és propagandamunkának,[56] részben az állami gazdaságok vezetői kezdeti bizalmatlansága feloldódásának, valamint annak, hogy a mezőgazdaság egyre hangsúlyosabb szerepet kapott a népgazdasági tervben.[57] 1963-tól a táborhelyek és a táborozók száma stagnálásnak indult. Erre vonatkozóan még nem áll rendelkezésünkre elegendő forrás és információ, hogy meg tudjuk határozni, minek a következtében esett vissza közel 4000 fővel a táborozók száma. Minden bizonnyal ez összefüggésben áll a kényszerkollektivizálás utolsó hullámával és az azt követően kialakuló agrárválsággal.[58] A mozgalom irányítása rövidesen decentralizálódott, a központi irányítás helyett a megyei szervek vették át a vezető szerepet,[59] ennek következtében alakultak ki a helyi szintű sajátosságok a táborok szervezésében.

Összegzés és további kutatási irányok

A fent bemutatott első építőtáborok tapasztalatai jól szemléltetik, hogy a Kádár-korszak „építőtábor mozgalma" nem csupán az ideológiai nevelés keretében a fiatalok fizikai munkára való szocializálását célozta meg, hanem már kezdetektől fogva gazdasági szempontból is jelentős szerepet kapott. A tanulmány az „építőtábor mozgalom" kezdeti időszakát volt hivatott bemutatni, elemezve a

[48] *A KISZ Központi Bizottságának határozata az 1960.évi nyári önkéntes ifjúsági táborok megszervezésére.*1960. március, MNL-OL-XXVIII-M-18-p 1960.
[49] *Pest Megyei Hírlap,* V.évf., 1961/42, 1.
[50] *Csongrád Megyei Hírlap,* VII. évf., 1962/163, 3.
[51] *Magyar Ifjúság,* VII. évf., 1963/10, 1.
[52] *Népszava,* XCII. évf., 1964/149, 1.
[53] *Magyar Ifjúság,* IX. évf., 1965/24, 1.
[54] *Vas Népe,* XI. évf., 1966/94, 1.
[55] *Vas Népe,* XXII. évf., 1967/65, 1.
[56] *Javaslat a KISZ nyári önkéntes munkatáboraira.* 1958.04.10. MNL-OL- XXVIII-M-18-c 1958.
[57] *Magyarország,* XV. évf., 1978/31, 29.
[58] Rigó Róbert: „Valahányszor csak föloszolhattak, menten fölloszoltak". A parasztság viszonya a termelőszövetkezetekhez Bács-Kiskun megyében, in Csikós Gábor – Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Lefojtva. Uralom, alávetettség és autonómia a pártállamban (1957–1980),* Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2021, 257–286.
[59] *A KISZ KB. Az 1964. évi építőtáborozás értékelése, az 1965. évi feladatok.* 1964.11.25. MNL-BKML-XXXV.16, 1964.

Kádár-korszak ifjúságpolitikájában elfoglalt szerepét. Ennek során rávilágítottam arra, hogy a táborok nem csupán a fiatalok szocialista ideológia által meghatározott társadalmi rendbe integrálását kívánták elősegíteni, hanem a szocialista gazdaság munkaerőhiány csökkentésének is eszközévé váltak. Ez a jelenség már egészen korán, a hatvanas évek elején is megfigyelhető.

A kutatás következő szakaszában célszerű lenne interjúkat készíteni az első építőtáborok még élő résztvevőivel, így lehetőség nyílna a feltárt pártiratok és az egyes személyek által megélt tapasztalatok összevetésére. Ennek köszönhetően egy részletesebb és árnyaltabb képet alkothatnánk a korszak építőtáborainak működéséről, különösen a dolgozatban felvetett kérdésekkel kapcsolatban.

Irodalomjegyzék

Felhasznált levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
XXVIII-M-18-c. KISZ Intézőbizottság iratai
XXVIII-M-18-p. KISZ KB határozatok
XIX-A-83-b 3209-3279. Minisztertanácsi előterjesztések és határozatok
Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltár (MNL BKVML)
XXXV.6. MSZMP Kecskeméti Járási Bizottsága és alapszervezeteinek iratai
Budapesti Fővárosi Levéltára (BFL)
XXXV.37.c.7.109. Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség VII. Kerületi Bizottságának iratai, Jelentések a munkásifjúság ideológiai és kulturális nevelésének tapasztalatairól, a KISZ KB Nevelési irányelvek c. határozatának végrehajtásáról

Felhasznált napi- és hetilapok

Csongrád Megyei Hírlap, VII. évf., 1962/163
Magyar Ifjúság, IX. évf., 1965/24
Magyar Ifjúság, VII. évf., 1963/10
Magyarország, XV. évf., 1978/31
Népszava, XCII. évf., 1964/149
Szolnok Megyei Néplap, IX. évf., 1958/200
Vas Népe, XI. évf., 1966/94
Vas Népe, XXII. évf., 1967/65

Felhasznált szakirodalom

„Az építőtábor nem üdülőhely”. https://mult-kor.hu/20120326_az_epitotabor_nem_udulohely?pIdx=3

Feitl István: A száműzött Rákosi, in Csorba László (szerk.): *A magyar történelem rejtélyei*, Budapest, Kossuth, 2016, 43–44.

Gergely Ferenc: *KISZ. A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség története 1957–1989*, Budapest, Holnap, 2008, 121–123.

Jóború Madra: Az oktatásügy időszerű kérdései, *Köznevelés*, XIII. évf., 1957/1, 1.

Kenyeres Ágnes (szerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon*, I. köt., Budapest, Akadémiai, 1967, 565.

Kisztori: *50 éve alakult a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség*. https://multkor.hu/cikk.php?id=16887&pIdx=1

Mirák Katalin: Kezdetben… Agitációs és propagandamunka a Kádár-korszak első hónapjaiban (1956. november–1957. június), in Máthé Áron (szerk.): *„Tudják már a gyerekek is”. Tanulmányok a proletárdiktatúra ideológiai és kulturális alapjainak megteremtéséről*, Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottság, 2017, 223–304.

Nagy Ádám – Boros László – Folmeg Balázs – Trecsényi László: Az ifjúságügyi gondolkodás diszciplináris előtörténete, *Kultúra és Közösség*, VIII. évf., 2007/1, 5.

Oross Dániel: Ifjúságpolitika 1956 után Magyarországon, in Bódi Ferenc – Savova Ralitsa (szerk.): *Bátorság a politikában*, Budapest, Gondolat, 2021, 284–285.

Ö. Kovács József: A téeszneurózisról. „Gyenge” téeszek és földügyek a kollektivizált vidéki Magyarországon, in Csikós Gábor – Horváth Gergely (szerk.): *Az árnyékos oldalon. Vidéki Magyarország a rövid hatvanas években*, Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2020, 55–93.

Rainer M. János: *Újratervezés. Szocializmus Magyarországon a 20. században*, Budapest, Osiris, 2023, 62–72.

Rigó Róbert: „Valahányszor csak föloszolhattak, menten föloszoltak”. A parasztság viszonya a termelőszövetkezetekhez Bács-Kiskun megyében, in Csikós Gábor – Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Lefojtva. Uralom, alávetettség és autonómia a pártállamban (1957–1980)*, Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2021, 257–286.

Szabó Ildikó: *Az ember államosítása. Politikai szocializáció Magyarországon*, Budapest, Tekintet Alapítvány, 1991, 69.

Szécsényi András: A Turul Szövetség és a munkaszolgálat kezdetei Magyarországon (1935–1936), *Valóság*, LIX. évf., 2016/6, 92–98.

Szilágyi János: *A KISZ tevékenysége Csongrád megyében az ifjúságpolitikai határozatot követő időszakban, 1970–1975*, egyetemi doktori értekezés, Szeged, 1983, 75, 80.

Újszászi Ilona: *Építőtáborok kora. A Hanság lecsapolásától a rostocki kikötő építéséig*. https://u-szeged.hu/egyetemtortenet/epitotaborok-kora-hansag

Völgyi István: Építő fiatalok, *Víztükör – Vízgazdálkodás*, II. évf., 1962/4.

A MUNKÁSŐRSÉG ORSZÁGOS PARANCSNOKSÁGA PROPAGANDA ÉS SAJTÓ OSZTÁLYÁNAK SZEREPE

A Békés megyei források tükrében 1983–1989

Csík Ádám Lajos
Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar,
Budapest, Magyarország
ORCID: 0009-0009-6474-5080

Absztrakt: A Munkásőrség rendeltetése a fennállása teljes időszakában a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) védelme volt. A Kádár-korszakban a propaganda tevékenység – bár nem tartozott a fegyveres testület elsődleges feladatai közé – részét képezte a szervezet feladatrendszerének. A korai években inkább a propaganda tárgyaként, támogatandó és követendő példaként szerepelt a pártmilícia, de az idő előrehaladtával a politikai agitáció folytatása is a tevékenységének fontos feladattá vált. Jelen tanulmányomban összefoglalom az e területen folytatott tudományos kutatásaim eredményeit, bemutatom a kutatás időszakát jelentő nyolcvanas években a Békés megyei parancsnokság és az Országos Parancsnokság Propaganda és Sajtó Osztálya propaganda célú tevékenységének fő jellemzőit, az együttműködésük fontosnak tartott területeit.

Kulcsszavak: Munkásőrség, Propaganda, Békés megye, Propaganda és Sajtó Osztály, MSZMP, nyolcvanas évek.

THE ROLE OF THE PROPAGANDA AND PRESS DEPARTMENT OF THE NATIONAL COMMAND OF THE WORKERS' MILITIA

As Reflected in the Sources from Békés County, 1983–1989

Abstract: The purpose of the Workers' Militia throughout its entire existence was to protect the Hungarian Socialist Workers' Party (MSZMP). During the Kádár era, propaganda activities—although not among the primary duties of this armed organization—formed an integral part of its operational framework. In the early years, the party militia appeared more as a subject of propaganda,

Fiatal kutatóink II., 357–367.
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-399-1-25

serving as a model to support and follow. However, over time, the continuation of political agitation also became an important aspect of its activities. In this study, I summarize the results of my scientific research conducted in this field and present the main characteristics of the propaganda-related activities of the Békés County Command and the Propaganda and Press Department of the National Command during the 1980s, which is the period covered by my research. I also highlight the areas of cooperation they considered important.

Keywords: Workers' Militia, Propaganda, Békés County, Propaganda and Press Department, MSZMP, 1980s.

Bevezető

1957-es megalakításától kezdve a Munkásőrség elsődleges feladata az állampárt – a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) – szolgálata, és szükség esetén annak fegyveres védelme volt. Ezek mellett, pártmilícia lévén, céljai között szerepelt az 1956-os események után frissen újjáalakuló régi/új MSZMP tagságának és tettre kész támogatóinak összefogása, politikai és világnézeti irányvonalának erősítése is. Ebben a politikailag elkötelezett fegyveres szervben az agitáció, a szocialista ideológia terjesztése mindig jelentős szerepet játszott. Ez a kezdeti időszakban elsősorban az erődemonstrációs felvonulásokra, zászlóavatókra és más nyilvános rendezvényeken való részvételre korlátozódott. Ezt követően a belső – szervezeten belüli – és külső propaganda formája és tartalma folyamatosan átalakult, változott a párt vezetőinek igényei szerint. 1980 előtt főleg a nagyobb évfordulókra – megalakulás kerek dátumai, jubileumok, állami- és pártünnepek – és a szervezet elfogadtatására és népszerűsítésére koncentráltak. A testületben végzett agitációs munkának folyamatos témái voltak a belső kohézió erősítése, a kádári 1956-os (ellen)forradalmi narratívának, majd az abból levont torz következtetései sulykolása, és ebből fakadóan a munkásőrség létének legitimitása. A nyolcvanas éveket megelőzően ugyan voltak olyan események – például az 1968-as csehszlovákiai bevonulás vagy a különböző, a szervezetet érintő évfordulók –, amelyek újdonsággal szolgáltak ebben a feladatkörben, de komoly változások csak az 1980-as években következtek be.[1]

[1] Kiss Dávid: A Munkásőrség felállítása és tevékenysége 1958 elejéig, *Hadtörténelmi Közlemények,* CXXVII. évf., 2014/4, 969–970; uő: A Munkásőrség utolsó hónapjai, *Századok,* CXLIX. évf., 2015/6, 1397–1398; Simon F. Nándor: A Munkásőrség létrehozása, *Rendvédelem-történeti Füzetek,* XVIII. évf., 2010/21, 121.

A Munkásőrség propagandatevékenységének a címben jelzett időszakra és Békés megyére koncentrálódó vizsgálata azért is érdekes, mivel a témához szervesen kapcsolódó iratanyag csak 1983-tól kezdve maradt fenn az illetékes levéltárban. Kutatási eredményeim összegzése során konklúzióimat elsősorban az ott található forrásokra támaszkodva vonom le. A témaválasztás fő oka – a hiánypótláson túl –, hogy a kiválasztott szervezeti – megyei parancsnoksági – tevékenységre fókuszált tudományos kutatások alapján mutatható be a legjobban a különböző vezetési szintek agitációs és propaganda célú együttműködése.

A vizsgálat elvégzésének további indoka, hogy a jelzett időszakban bekövetkezett politikai, gazdasági és társadalmi változások szükségszerűen hatottak a testületre és annak propagandatevékenységére.[2] Természetesen ezen változások hatásai érzékelhetőek voltak a munkásőrök körében is, de a testület sorsát illetően kiemelkedő jelentőségű volt az 1985-ös pártkongresszus, amelyen bekövetkezett a Munkásőrség szerepének átértékelése irányába tett első lépés, továbbá Kádár János 1988-as felmentése, majd pártelnöki kinevezése, ezzel összefüggésben a Grósz Károly pártfőtitkári időszakában meginduló reformfolyamatok. Mindezek a történések és a „rendszerváltó hangulat" erősödése kikezdték azokat a morális és legitimitási alapokat, amelyeken a Munkásőrség nyugodott. A rendszerváltást megelőző egy-két évben már elkezdődött a szervezet nyílt kritizálása is, amely 1989 októbere felé haladva egyre csak erősödött a társadalom részéről.[3]

[2] Az évtized elejétől a világgazdasági változások, a növekvő államadóssági szint és a magyar gazdasági helyzet fokozódó romlása súlyos nyomást helyezett a pártállami rendszerre. Ennek ékes példái az olyan lépések voltak, mint az IMF-hez való csatlakozás, majd az évtized során bevezetésre kerülő, a kereskedelmi termékek árába beépülő általános forgalmi adó (ÁFA) vagy a személyi jövedelemadó (Szja).

[3] Ezen folyamat további részleteiről például lásd: Honvári János – Torda Csaba: Magyarország csatlakozása az IMF-hez és a világbankhoz III. rész, *ArchívNet. XX. századi történeti források,* IX. évf., 2009/3. https://www.archivnet.hu/gazdasag/magyarorszag_csatlakozasa_az_imfhez_es_a_vilagbankhoz__iii._resz.html (Letöltés: 2025. május 25.) Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Budapest, Osiris, 2010, 366–368; Ólmosi Zoltán: Munkásőrség hangulata 1989-ben, *ArchívNet. XX. századi történeti források,* IX. évf., 2009/4. https://www.archivnet.hu/politika/munkasorseg_hangulata_1989ben.html (Letöltés: 2023. szeptember 10.) Sebők Balázs: Acélszürke egyenruhák alkonya a jászságban. További adalékok a Kóka László Munkásőregység történetéhez, in Pethő László (szerk.): *Jászsági évkönyv 2014,* Jászberény, Jászsági Évkönyv Alapítvány, 2014, 170–171; Kiss: *A Munkásőrség utolsó hónapjai*, 1399; Germuska Pál: Százötven századot a népköztársaság védelmére! Munkásőr készenléti egységek szervezési terve 1989 áprilisából, in Gecsényi Lajos – Izsák Lajos (szerk.): *Magyar történettudomány az ezredfordulón. Glatz Ferenc 70. születésnapjára*, Budapest, MTA Társadalomkutató Központ ELTE Eötvös, 2011, 472; Ólmosi Zoltán: *Munkásőrség és rendszerváltás 1988–1989*, Budapest, Tarsoly, 2016, 7-9.

Visszalépve az időben, Papp Árpádot,[4] a Munkásőrség országos parancsnokát Borbély Sándor[5] váltotta 1980-ban. Ezt követően több szervezeti átalakítást is végrehajtottak a testületen belül. Főleg az országos parancsnokságban történtek nagyobb összevonások; új feladatkörök lettek kijelölve, a meglévő osztályok átstrukturálását pedig 1980 és 1983 között hajtották végre. 1983-ban, a járások megszűnésével, a megyei parancsnokságokat is átszervezték.[6]

Az országos parancsnokságon ekkor szabályozták újra a Propaganda és Sajtó Osztály tevékenységét. Az osztály feladata minden olyan operatív munka megszervezése, levezénylése és ellenőrzése volt, amiket a testületen belül vagy a társadalom felé történő agitációs tevékenységnek tekintettek. Ehhez kapcsolódtak a társ fegyveres erővel – a Magyar Néphadsereggel – és testületekkel – a határőrséggel, a rendőrséggel – meglévő kapcsolat bizonyos elemei és a más szervezetekkel – ezek között kiemelten az Úttörő Szövetséggel és a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetséggel (KISZ) – való együttműködés. Az osztály hatáskörébe tartozott az évzáró-évnyitó egységülések ellenőrzése is, elsősorban ezek időpontjairól és helyszíneiről kellett jelentést tenniük a megyei parancsnokságoknak.[7]

A Propaganda és Sajtó Osztály lett a felelős az 1983-tól bevezetett információs jelentések bekéréséért és elemzéséért is, amelyhez – főleg megyei szinten – mint feladat társult a Munkásőrségen belül a könyvek és nyomtatott lapok,

[4] Papp Árpád: 1927. december 14-én született Újpesten, munkáscsaládba. 1942-ben lépett be az illegális kommunista mozgalomba. 1950–1954 között zászlóalj politikai tiszt, majd politikai helyettes. 1956-ban részt vett az újpesti pártbizottság székházának védelmében. Szolgált a 3. (budai) karhatalmi ezred híradófőnöki beosztásában, majd 1957-től a Munkásőrség szervezésében vett részt. 1958 és 1962 között az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezetek Osztályán instruktor. 1962 februárjában előléptették ezredessé és a Munkásőrség országos parancsnoka lett. 1968-tól munkásőr vezérőrnagynak nevezték ki. 1980-ban került nyugállományba. Forrás: Kommunizmuskutató Intézet: https://www.kommunizmuskutato.hu/eletrajzok/papp-arpad (Letöltés: 2025. május 16.); *Párthadsereg. A munkásőrség vezetői 1957–1989*. https://parthadsereg.hu/ords/f?p=1055:7:6243467261560:::7:P7_SZEMELY_ID,P7_SZEMELY_NEV:478376,Papp+%C3%81rp%C3%A1d (Letöltés: 2025. május 16.)

[5] Borbély Sándor: 1931. december 12-én született a mai Románia területén lévő Nagybúny településen. 1945-ben belépett a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetségbe. 1957 júniusától 1962-ig az MSZMP Központi Bizottság (KB) póttagja. 1975-től a KB Mezőgazdasági és Közlekedési Osztályának vezetője. 1980-ban felmentették a KB-tagság alól és vezérőrnagyi rendfokozatban a Munkásőrség országos parancsnokává nevezték ki. 1986-ban altábornagy lett. A testület megszűnéséig töltötte be a posztot. A rendszerváltást követően visszavonult a közélettől. 1988-ban hunyt el. Forrás: Kommunizmuskutató Intézet. https://www.kommunizmuskutato.hu/eletrajzok/borbely-sandor (Letöltés: 2025. május 16.); *Párthadsereg. A munkásőrség vezetői 1957–1989.* https://parthadsereg.hu/ords/f?p=1055:7:6243467261560:::7:P7_SZEMELY_ID,P7_SZEMELY_NEV:459121,Borb%C3%A9ly+S%C3%A1ndor (Letöltés: 2025. május 16.)

[6] Kiss Dávid: *A Munkásőrség története és előzményei*, Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet – Magyar Napló, 2017, 396–401.

[7] Uo.

magazinok terjesztése is. A *Munkásőr* magazin gyakorlatilag a milícia belső saját havilapjának tekinthető, amelynek kiadásáért is az osztály felelt. A havilap rendeltetése elsősorban a belső kohézió erősítése, a szervezeten belüli élet bemutatása volt a munkásőrök számára. Ehhez szorosan kapcsolódott az *Iránytű* című, parancsnokoknak szóló szaklap szerkesztésének koordinálása és előkészítése. Ezt a megyei parancsnokok segítségével oldották meg, általában olyan formában, hogy cikkötleteket, illetve kijelölt szerzőket vártak egy-egy téma bemutatásához. Ebben olyan szakmódszertani kérdéseket dolgoztak fel, mint a kiképzés, a tömegoszlatás vagy egyéb harcászati tematikájú témakörök.[8]

A Propaganda és Sajtó Osztály tevékenységéhez szorosan kapcsolódott az MSZMP-hez köthető politikai események ismertetése és azok értelmezésének koordinálása, de az osztály biztosította a megyei Állományszervezési és Nevelési alosztály által kért propagandaanyagokat is. Ezt a feladatot főleg könyvek, nyomtatványok és – a technikai fejlesztések nyomán – videófilmek kiajánlásával és eljuttatásával oldották meg. Elismerések és kitüntetések esetében a felmerülő anyagokat – például oklevelek – szintén az osztály biztosította a megyei parancsnokságok részére. Az osztály működéséről egy írásbeli beszámoló alapján tudható, hogy 1985-ben az Állományszervezési és Nevelési Alosztály tevékenységének 55%-át ellenőrizte. Amint az fentiekből is látható, a propagandatevékenység jelentősen hatott a testület működésére, és meghatározta a külső kapcsolatok jellegét és tartalmát.[9] A következő fejezetben az információgyűjtési és irányítói szegmenseken keresztül mutatom be ezt a sokszínű feladatrendszert és tevékenységet.

Útmutatók, adatbekérések, ellenőrzések

A Propaganda és Sajtó Osztály másik nagyobb csoportba tartozó feladatcsomagja a rendezvények felügyelete, az alárendelt szervezetek tevékenységének a koordinálása és az adatok gyűjtése volt. Ennek az egyik fő terepét az évnyitó-évzáró

[8] A Munkásőrség Országos Parancsnokság hatásköri és ügyrendi szabályzata. 1. számú melléklet a Munkásőrség Országos Parancsnokság Hatásköri és Ügyrendi szabályzatához, Budapest, Munkásőrség Országos Parancsnoksága, 1981, 8-9.; Magyar Nemzeti Levéltár, Békés Vármegyei Levéltár, XXXV.14.a Munkásőrség Békés Megyei Parancsnokságának iratai (1957–1989) HU-MNL-BeVL- XXXV.14.a.5-11/1983. ikt. sz. *[Évi 4-szeri információ kérés a munkásőrség hangulatáról és a politika gyakorlatáról]*; uo., 5-18/1987. ikt. sz. *[Segítség kérés a következő évi Parancsnoki Tájékoztató és Iránytű magazinok szerkesztéséhez]*. Továbbiakban röviden: HU-MNL-BeVL-XXXV.14.a.

[9] HU-MNL-BeVL-XXXV.14.a. 5-11/1/1985 ikt. sz. *[A Propaganda és Sajtó Osztály véleményezése a Békés megyei szintről*; uo., 5-24/1984. ikt. sz. *Program a budapesti a megyei parancsnokságok Állományszervezési és Nevelés alosztályvezetői értekezletére.*

egységülések ellenőrzése és kontrollálása alkotta. Az időszak elején a kiadott utasítások szabályozták az ülések formai rendjét, a felszólalókat, illetve az események egyes elemeit. Az újonc munkásőrök avatásának menetrendjét és annak tartalmát is meghatározták 1983-ban. Az új szabályozásokban már építettek az előző években kiadott utasítások és parancsnoki döntések tartalmi elemeire.[10] Az osztály által kiadott utasításban is figyelmeztették a megyei parancsnokságokat, hogy a helyi sajtóban való megjelenéseikben hangsúlyozzák, hogy ezek nem ünnepi, hanem évzáró-évnyitó egységülések. Ennek célja az egységes arculat mutatása, illetve az esemény jellegének kiemelése lehetett.[11]

A másik változást az egységülésekről történő beszámolási kötelezettség és összefoglalók készítése jelentette. Az 1983. évi jelentések tanulságaiból kiindulva szabályozták, milyen szempontok szerint kell ezeket megírni. A felső vezetés tudni akart arról, hogy volt-e az adott egységülésnek tömegrendezvény jellege, mekkora volt a résztvevők létszáma, milyen volt az ülés hangulata és jellege, a lakossági fogadtatása, illetve a meghívott felszólalók megérkeztek-e, elmondták-e a vállalt beszédet.[12]

1983-tól 1986-ig következetesen ezt a formulát követték. Az 1986-ban történt változás lényeges elemei, hogy kiegészítették és pontosították a bekért információkkal kapcsolatos elvárásokat. Ettől az évtől jelentést kértek az előadott beszédek és az elhangzott egységparancsnoki beszámoló politikai tartalmáról, azok fogadtatásáról, tudati és érzelmi hatásáról. Továbbá az egyes ceremoniális részek – munkásőravatás, fegyverátadás, leszerelők búcsúztatója, kitüntetések átadása – sikerességére is rákérdeztek. Megállapítható, hogy a Békés megyei parancsnokság jelentései nem mindenben tükrözték ezt a fajta szempontrendszert, annak nem minden eleme jelent meg a megyei anyagokban.[13] Az évtized végéig egyéb változás nem történt ezen a téren.

Ezek alapján felsejlik, hogy a Sajtó és Propaganda Osztály célja az egységülésekben rejlő propaganda és agitációs lehetőségek minél hatékonyabb kiaknázása volt. Ezzel a fajta információszerzéssel egyrészt igyekeztek mérni e rendezvénytípus hatékonyságát, azon belül az állomány reakcióit, érzelmi állapotát, ugyanakkor nem egyértelmű, hogy használhatóak voltak-e bármire is az így készült

[10] HU-MNL-BeVL-XXXV.14.a. 5-3/1/1983. ikt. sz. *[Összefoglaló jelentés az évzáró-évnyitó egységülésekről];* uo., 5-3/3/1983. ikt. sz. *[Egységülésekről gyorsjelentések].*

[11] Uo.

[12] Uo.

[13] HU-MNL-BeVL-XXXV.14.a. 5-2/1/1986. ikt. sz. *[Szempontok a jövőbeli egységülési jegyzőkönyvekről].*; uo., 5-2/1986. ikt. sz. *[Gyors jelentés az 1986. január 11-én megtartott egységülésről Orosházán, Mezőkovácsházán, Szarvas].*

jelentések, miután azokban negatívumok nem jelentek meg, hiszen a jelentéstevő egyértelműen a pozitívumok kiemelésében volt érdekelt.

Az MSZMP Politikai Bizottsága 1983 elejétől évente négy alkalommal beszámoló jelentést kért a Munkásőrség tevékenységéről, hangulatáról és a tagság politikai véleményéről. Így a Propaganda és Sajtó Osztály ehhez igazodva bevezette a negyedéves információs jelentések rendszerét, amelyekben a testület tagságával folytatott elbeszélgetésekből készített beszámolók segítségével kívántak képet alkotni az állomány állapotáról, gondolkodásáról, problémáiról, összességében a szervezet belső helyzetéről.[14] Ezen felül például 1985-ben rendkívüli elbeszélgetéseket szerveztek az MSZMP XIII. kongresszusával összefüggésben. Ezeken a beszélgetéseken az állomány életkörülményeiről, a Munkásőrséghez való kötődésről, a munkásőrszolgálat megítéltségéről gyűjtöttek információkat, továbbá felmérték, hogy a munkásőrök szigorúbb követelményekkel vállalnák-e a további szolgálatot.[15]

A megyei parancsnokságok negyedéves információs jelentéseit a Propaganda és Sajtó Osztály feldolgozta és összegezte. Ugyan a főbb szempontok megnevezései folyamatosan változtak, de azok tartalmilag mégis három jól elkülönülő csoportba sorolhatóak: belpolitika; külpolitika; valamint a Munkásőrség szervezete és a testület belső viszonyai. Ebben az utolsó pontban néha megjelentek a Munkásőrség Országos Parancsnokságával szembeni „kritikák" is.[16]

Az információs jelentések alapját a megyei parancsnokságoknak alárendelt egységparancsnokságok szolgáltatták, amelyekben munkásőrök által elmondottakat, tapasztalatokat summázták. E jelentések tartalmukban és nyelvezetükben nagyon különbözőek. Az állomány nézeteit ismertető írások egy részében kritikus véleményeket és helyi problémákat is megemlítenek. Néhány ezek közül: a mezőgazdaság problémái; a gazdasági helyzet romlása; az életszínvonal csökkenése, vagy a külpolitikai események és a hidegháború alakulása. De a kritikai élű megjegyzések szövegkörnyezete mutatja a párt irányvonalához való igazodást. A megyei parancsnokság beszámolóiban a beérkezett egységparancsnoki jelentésekhez képest a kritikusabb, merészebb kijelentések, megállapítások tompultak.

[14] HU-MNL-BeVL-XXXV.14.a. 005-11/1983. ikt. sz. *Információs jelentés (Bekérés Megyére)*; uo., XXXV.14.a. 5-11/1983. ikt. sz. *[Évi 4-szeri információ kérés a munkásőrség hangulatáról és a politika gyakorlatáról].*

[15] HU-MNL-BeVL-XXXV.14.a. 5-16/1985. ikt. sz. *[Segédlet a munkásőrökkel történő elbeszélgetésekhez]*; uo., XXXV.14.a.5-27/1984. ikt. sz. *[Utasítás az MSZMP XIII. kongresszusának feldolgozására].*

[16] HU-MNL-BeVL-XXXV.14.a. 05-5/8/1986. ikt. sz. *[Összesítő a megyei parancsnokságok információs jelentéseiből];* uo., 5-33/1985. ikt. sz. *[Összesítő jelentés a munkásőrök hangulatáról, kritikai megjegyzéseikről a megyei parancsnokságok jelentése alapján].;* uo., 005-18/8/1984. ikt. sz. *[Összesítő a megyei parancsnokságok információs jelentéseiből].*

A Propaganda és Sajtó Osztálynak az összefoglalói az évtized első felében sematikusabbak voltak, azokban az aktuális társadalmi problémákra csak később reflektáltak.[17] Az összefoglalók tartalmával természetszerűleg felmerülő kérdés, hogy a leírtaknak mekkora a valóságalapja. Amikor a beszámolókban megfogalmazott állításokat vizsgáljuk, az sem feledhető, hogy egy szűk, indoktrinált közösség véleményét olvashatjuk, vagyis az egységparancsnokságok és a megyei parancsnokságok anyagai esetében is számolni kell a konfabuláció lehetőségével.

Az információk gyűjtésére és az események koordinálására a fentieken kívül több más példa is van. A különböző adatok, kimutatások bekérése a megyei parancsnokságoktól általánosnak számított a korszakban. Számos területről kértek be információkat, amelyek az állományt érintették. Annak, hogy ezeket milyen kimutatásokhoz, adatfeldolgozásokhoz használták fel, nem találtam nyomát a megyei anyagokban. Például olyan információkat gyűjtöttek, hogy hányan lettek a testületből tisztségviselők vagy kerültek különböző pártbeosztásokba; a veterán munkásőrök száma és összetétele; milyen állami kitüntetéseket kaptak a munkásőrök. A gyakori adatbekérések megterhelték a megyei és egységparancsnokságokat, amiről egy értékelő jelentésben azok panaszt is tettek az osztály felé.[18]

A Propaganda és Sajtó Osztály a különböző eseményekhez, megemlékezésekhez, feladatokhoz kapcsolhatóan rendszeresen adott ki módszertani leírásokat, illetve programokat. Ilyen például a Munkásőrség fennállása 30. évfordulója alkalmából indított öntörténetírási projekt. E projekt részeként az egységtörténetek megírásához külön összeállítottak egy útmutatót, hogy azok milyen szempontok mentén, milyen szakirodalomra alapozva legyenek megírva. Ez elősegítette, hovatovább biztosította a közelmúlt történéseinek a rendszer narratívájának megfelelő feldolgozását. Ugyanilyen gondosan dolgozták ki a felszabadulás 40. évfordulójára vagy a Magyar Úttörők Szövetsége 40. évfordulójára szervezett

[17] Erre példák találhatóak: HU-MNL-BeVL-XXXV.14.a. 005-4/7/1984. ikt. sz. *[Információs jelentés];* uo., 005-11/5/1984. ikt. sz. *[Információs jelentés a megyei parancsnokságok részére];* uo., 5-11/2/1983. ikt. sz. *[Információs jelentés (Békés megye)];* uo., 005-11/7/1983. ikt. sz. *[Információs jelentés adása (Mezőkovácsháza)]*; uo., 05-5/6/1986. ikt. sz. *[Információs jelentés december, január havi időszakra].*

[18] HU-MNL-BeVL-XXXV.14.a. 5-7/1/1985. ikt. sz. *[Felmérés arra, hogy az MSZMP tisztújításán hány fő tényleges munkásőrt vagy tartalékost választottak meg.].*; uo., 5-15/4/1985 ikt. sz. *[Információ kérés az egységparancsnokságoktól a megválasztott munkásőrökről]*; uo., 5-20/1/1985. ikt. sz. *[Új párttisztviselők részére készített felkészítő anyagok igénylésének lehetősége];* uo., 5-13/1/1985 ikt. sz. *[Munkásmozgalmi veteránok lakhatási és szociális körülményeinek felmérése]*; uo., 5-3/10/1987. ikt. sz. *[Nagy októberi szocialista forradalom veteránjai];* uo., 5-6/4/1986. ikt. sz. *[*Adatközlés *azokról a testületi tagokról akik a 30. évfordulós elismerésen kívül más szalagos kitüntetést nem kaptak];* uo., 5-15/2/1985. ikt. sz. *[Kitüntetésekről szóló adatszolgáltatás pontosításának kérése].*

eseményekhez való csatlakozás programjait, amely útmutatók betartását az adott feladatról készített beszámolók alapján ellenőrizték.[19]

Konklúziók

A kiragadott példa és terület alapján látható, hogy a Propaganda és Sajtó Osztály – koordinációs és szakirányító szerepkörben – kialakította azokat a kereteket, amelyeken belül megtörtént a megyei parancsnokságok, alárendeltek tevékenysége ellenőrzésének lehetőségei. Az osztály a szervezeten belüli és a társadalom irányába folytatott agitációs és propaganda tevékenységéhez a kommunikáció széles eszköztárát alkalmazta. Egységesítette és ellenőrzése alá vonta mindazokat a munkafolyamatokat, amelyek a propagandához, sajtóhoz, vagy a munkásőrség belső életéhez voltak köthetőek. Az információs jelentések és a különböző adatbekérések révén elsősorban a szervezet erkölcsi és politikai állapotát, ideológiai helyzetét igyekeztek több-kevesebb sikerrel felmérni, és az MSZMP központi apparátusa felé közvetíteni, a Munkásőrség kizárólagos és közvetlen irányítását ellátó párttestületeknek bemutatni. Ez utóbbi feladatkörből is következik a munkásőrségen belüli propaganda tevékenység összetettsége, szervezésnek és irányításának fontossága.

Irodalomjegyzék

Germuska Pál: Százötven századot a népköztársaság védelmére! Munkásőr készenléti egységek szervezési terve 1989 áprilisából, in Gecsényi Lajos – Izsák Lajos (szerk.): *Magyar történettudomány az ezredfordulón: Glatz Ferenc 70. születésnapjára*, Budapest, MTA Társadalomkutató Központ – ELTE Eötvös, 2011, 471–478.

Honvári János – Torda Csaba: Magyarország csatlakozása az IMF-hez és a világbankhoz III. rész, *ArchívNet. XX. századi történeti források,* IX. évf., 2009/3. https://www.archivnet.hu/gazdasag/magyarorszag_csatlakozasa_az_imfhez_es_a_vilagbankhoz__iii._resz.html

Kiss Dávid: A Munkásőrség felállítása és tevékenysége 1958 elejéig, *Hadtörténelmi Közlemények,* CXXVII. évf., 2014/4, 941–989.

[19] HU-MNL-BeVL-XXXV.14.a. 5-19/1/1985. ikt. sz. *[Módszertani útmutató egységtörténetek megírásához];* uo., 5-9/1986. ikt. sz. *[Részvétel az Úttörő Szövetség alapításának 40. évfordulóján];* uo., 5-8/1/1984. ikt. sz. *[A Munkásőrség Országos Parancsnokának állásfoglalása a munkásőrség felkészüléséről hazánk felszabadulásának 40. évfordulójára];* uo., 5-8/1/1985. ikt. sz. *[A felszabadulás 40. évfordulója alkalmából rajvetélkedőkről szóló elhatározás].*

Kiss Dávid: *A Munkásőrség története és előzményei,* Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet – Magyar Napló, 2017.

Kiss Dávid: A Munkásőrség utolsó hónapjai, *Századok,* CXLIX. évf., 2015/6, 1397–1443.

Ólmosi Zoltán: *Munkásőrség és rendszerváltás 1988–1989*, Budapest, Tarsoly, 2016.

Ólmosi Zoltán: Munkásőrség hangulata 1989-ben, *ArchívNet. XX. századi történeti források,* IX. évf. 2009/4. https://www.archivnet.hu/politika/munkasorseg_hangulata_1989ben.html

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Budapest, Osiris, 2010.

Sebők Balázs: Acélszürke egyenruhák alkonya a jászságban. További adalékok a Kóka László Munkásőregység történetéhez, in Pethő László (szerk.): *Jászsági évkönyv 2014,* Jászberény, Jászsági Évkönyv Alapítvány, 2014, 170–171.

Simon F. Nándor: A Munkásőrség létrehozása, *Rendvédelem-történeti Füzetek,* XVIII. évf., 2010/21, 117–122.

A Munkásőrség Országos Parancsnokság hatásköri és ügyrendi szabályzata, Budapest, Munkásőrség Országos Parancsnoksága, 1981.

Felhasznált források

Magyar Nemzeti Levéltár Békés Vármegyei Levéltára XXXV.14.a Munkásőrség Békés Megyei Parancsnokságának iratai (1957–1989).

XXXV.14.a. 5-11/1/1985 ikt. sz. *[A Propaganda és Sajtó Osztály véleményezése a Békés megyei szintről].*

XXXV.14.a. 5-24/1984. ikt. sz. *[Program a budapesti a megyei parancsnokságok Állományszervezési és Nevelés alosztályvezetői értekezletére].*

XXXV.14.a. 5-3/1/1983. ikt. sz. *[Összefoglaló jelentés az évzáró-évnyitó egységülésekről].*

XXXV.14.a. 5-3/3/1983. ikt. sz. *[Egységülésekről gyorsjelentések].*

XXXV.14.a. 5-2/1/1986. ikt. sz. *[Szempontok a jövőbeli egységülési jegyzőkönyvekről].*

XXXV.14.a. 5-2/1986. ikt. sz. *[Gyors jelentés az 1986. január 11-én megtartott egységülésről Orosházán, Mezőkovácsházán, Szarvas].*

XXXV.14.a. 005-11/1983. ikt. sz. *Információs jelentés (Bekérés Megyére).*

XXXV.14.a. 5-11/1983. ikt. sz. [*Évi 4-szeri információ kérés a munkásőrség hangulatáról és a politika gyakorlatáról*].

XXXV.14.a. 5-7/1/1985. ikt. sz. [*Felmérés arra, hogy az MSZMP tisztújításán hány fő tényleges munkásőrt vagy tartalékost választottak meg.*].

XXXV.14.a. 5-15/4/1985 ikt. sz. [*Információ kérés az egységparancsnokságoktól a megválasztott munkásőrökről*].

XXXV.14.a. 5-20/1/1985. ikt. sz. [*Új párttisztviselők részére készített felkészítő anyagok igénylésének lehetősége*].

XXXV.14.a. 5-13/1/1985 ikt. sz. [*Munkásmozgalmi veteránok lakhatási és szociális körülményeinek felmérése*].

XXXV.14.a. 5-3/10/1987. ikt. sz. [*Nagy októberi szocialista forradalom veteránjai*].
XXXV.14.a. 5-6/4/1986. ikt. sz. [Adatközlés *azokról a testületi tagokról akik a 30. évfordulós elismerésen kívül más szalagos kitüntetést nem kaptak*].
XXXV.14.a. 5-15/2/1985. ikt. sz. [*Kitüntetésekről szóló adatszolgáltatás pontosításának kérése*].
XXXV.14.a. 5-19/1/1985. ikt. sz. [*Módszertani útmutató egységtörténetek megírásához*].
XXXV.14.a. 5-9/1986. ikt. sz. [*Részvétel az Úttörő Szövetség alapításának 40. évfordulóján*].
XXXV.14.a. 5-8/1/1984. ikt. sz. *A Munkásőrség Országos Parancsnokának állásfoglalása a munkásőrség felkészüléséről hazánk felszabadulásának 40. évfordulójára.*
XXXV.14.a. 5-8/1/1985. ikt. sz. [*A felszabadulás 40. évfordulója alkalmából rajvetélkedőkről szóló elhatározás*].
XXXV.14.a. 5-18/1987. ikt. sz. [*Segítség kérés a következő évi Parancsnoki Tájékoztató és Iránytű magazinok szerkesztéséhez*].
XXXV.14.a. 5-3/1/1983. ikt. sz. *[Összefoglaló jelentés az évzáró-évnyitó egységülésekről].*
XXXV.14.a. 5-3/3/1983. ikt. sz. *[Egységülésekről gyorsjelentések].*
HU-MNL-BeVL-XXXV.14.a. 5-16/1985. ikt sz. *[Segédlet a munkásőrökkel történő elbeszélgetésekhez]*
XXXV.14.a.5-27/1984 *[Utasítás az MSZMP XIII. kongresszusának feldolgozására].*
XXXV.14.a. 05-5/8/1986. *[Összesítő a megyei parancsnokságok információs jelentéseiből].*
XXXV.14.a. 5-33/1985. ikt. sz. [*Összesítő jelentés a munkásőrök hangulatáról, kritikai megjegyzéseikről a megyei parancsnokságok jelentése alapján*].
XXXV.14.a. 005-18/8/1984. ikt. sz. *[Összesítő a megyei parancsnokságok információs jelentéseiből.*
XXXV.14.a. 005-4/7/1984. ikt sz. *[Információs jelentés].*
XXXV.14.a.005-11/5/1984. ikt. sz. *[Információs jelentés a megyei parancsnokságok részére].*
XXXV.14.a.5-11/2/1983. ikt sz. *[Információs jelentés (Békés megye)].*
XXXV.14.a.005-11/7/1983. ikt. sz. *[Információs jelentés adása (Mezőkovácsháza)].*
XXXV.14.a.05-5/6/1986. ikt. sz. *[Információs jelentés december, január havi időszakra].*

Digitális adatbázisok

Párthadsereg. A munkásőrség vezetői 1957–1989: https://parthadsereg.hu/
Kommunizmuskutató Intézet: https://www.kommunizmuskutato.hu/eletrajzok

A KÖTET SZERZŐI

Balogh Péter: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Hittudományi Kar, Hittudományi Doktori Iskola, *bxpeter@gmail.com*, témavezető: Prof. Dr. Literáty Zoltán.

Bandor Zoltán: hallgató, alapképzés, Károli Gáspár Református Egyetem, Gazdaságtudományi, Egészségtudományi és Szociális Kar, Szociális Munka és Diakónia Intézet, *becskedi2@gmail.com,* témavezető: Birinyi Márk.

Bödő Krisztián: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Történettudományi Doktori Iskola, *bodo.krisztian93@gmail.com*, témavezető: Prof. Dr. habil. Nagy Marianna.

Csík Ádám Lajos: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Történettudományi Doktori Iskola, *csikadam4@gmail.com*, témavezető: Prof. Dr. habil. Horváth Miklós.

Dauner Bernát: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Történettudományi Doktori Iskola, *bernat.dauner@gmail.com,* témavezető: Dr. Horváth Csaba János.

Dr. Dorang Zsanett: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, *dorangzsanett8@gmail.com*, témavezető: Prof. Dr. Czine Ágnes.

Dr. Ipolyi Dóra: egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem, Gazdaságtudományi, Egészségtudományi és Szociális Kar, Szociális Munka és Diakónia Intézet, *ipolyi.dora@kre.hu*.

Kalauz Boróka Petra: hallgató, osztatlan mesterképzés, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék, *boro.kalauz@gmail.com,* témavezető: dr. Schlachta Boglárka Lilla.

Kovács Noémi: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Történettudományi Doktori Iskola, *kovacsnoe@gmail.com*, témavezető: Prof. Dr. habil. Nagy Marianna.

Mátyás Anna Réka: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Történettudományi Doktori Iskola, egyetemi tanársegéd, Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Kelet-Ázsia Intézet, *matyasanna98@gmail.com*, témavezető: Tokaji Zsolt Márton.

Mérész Anna: hallgató, osztatlan mesterképzés, Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Történettudomány Intézet, *mereszanna98@gmail.com*, témavezető: Prof. Dr. habil. Nagy Marianna.

Páll László: hallgató, osztatlan mesterképzés, Károli Gáspár Református Egyetem, Hittudományi Kar, Bibliai Teológiai és Vallástörténeti Tanszék, *palllaszlo0717@gmail.com*, témavezető: Péntek Dániel Gábor.

Péntek Dániel Gábor: egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem, Hittudományi Kar, Bibliai Teológiai és Vallástörténeti Tanszék, *pentek.daniel@kre.hu*.

Prontvai Vera: egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Társadalom- és Kommunikációtudományi Intézet, *prontvai.vera@kre.hu*.

Szabó Karina Brenda: hallgató, osztatlan mesterképzés, Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Történettudomány Intézet, *szabo.karinabrenda@gmail.com*, témavezető: Dr. Rigó Róbert.

Szabó Panni Luca: hallgató, osztatlan mesterképzés, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék, *szabop02@gmail.com,* témavezető: Prof. Dr. Kun Attila Sándor.

Szabó Szilárd Ferdinánd: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Történettudományi Doktori Iskola, *szaboferdiinand@gmail.com*, témavezető: dr. habil. Bertalan Péter Tamás.

Székely Botond Márk: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, *botond.szekely.hu@gmail.com*, témavezető: dr. habil. Arató Balázs.

Széll Veronika: hallgató, osztatlan mesterképzés, Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, *verocska10@gmail.com*, témavezető: Dr. Sebők Melinda.

Sziládi Levente Szabolcs: hallgató, osztatlan mesterképzés, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogelméleti Tanszék, *leva.sziladi@gmail.com,* témavezető: Dr. Balássy Ádám Miklós.

Tikász Ábel: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Hittudományi Kar, Hittudományi Doktori Iskola, *tikasz.abel@gmail.com*, témavezető: Prof. Dr. Literáty Zoltán.

Timári Krisztián Attila: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Történettudományi Doktori Iskola, *krisztian97@hotmail.com*, témavezető: Prof. Dr. habil. Kurucz György József.

Török Csanád: hallgató, osztatlan mesterképzés, Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, *torokcsani20@gmail.com*, témavezető: Dr. habil. Bölcskei Andrea.

Veres Ábel: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Hittudományi Kar, Hittudományi Doktori Iskola, *abelveres@gmail.com*, témavezető: Dr. habil. Kodácsy Tamás.

Zatykó Zsófia: hallgató, osztatlan mesterképzés, Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, *zsofizatyko@gmail.com*, témavezető: Dr. Sebők Melinda.

AZ ALSOROZATBAN EDDIG MEGJELENT

Tanulmánykötet

Császár-Nagy Noémi, Demetrovics Zsolt, Vargha András (szerk.):
A klinikai pszichológia horizontja. Tisztelgő kötet Bagdy Emőke 70. születésnapjára

Szávay László (szerk.): *„Vidimus enim stellam eius…"*

Petrőczi Éva, Szabó András (szerk.): *A zsoltár a régi magyar irodalomban*

Horváth Erzsébet, Literáty Zoltán (szerk.): *Történelmet írunk. Tisztelgő kötet Ladányi Sándor 75. születésnapja alkalmából*

Anita Czeglédy, József Fülöp, Szilvia Ritz (Hg.): *Inspirationen*

Gudor Botond, Kurucz György, Sepsi Enikő (szerk.):
Egyház, társadalom és művelődés Bod Péter korában

Ittzés Gábor, Péti Miklós (eds.): *Milton Through the Centuries*

Kendeffy Gábor, Kopeczky Rita (szerk.): *Vallásfogalmak sokfélesége*

Zsengellér József, Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): *„A Szentek megismerése ad értelmet." Conferentia Rerum Divinarum 1–2.*

Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): *Tan és módszertan. Conferentia Rerum Divinarum 3.*

Pap Ferenc, Szetey Szabolcs (szerk.): *Illés lelkével. Tanulmányok Báthori Gábor és Dobos János lelkipásztori működéséről*

Somodi Ildikó (szerk.): *A mindennapos művészeti nevelés megvalósulásának lehetőségei. Értékközvetítés a művészeti nevelésben*

Dávid István (szerk.): *Merre tovább kántorképzés? Gondolatok egy konferencián – Nagykőrös, 2012. október 5.*

Hansági Ágnes, Hermann Zoltán (szerk.): *Jókai & Jókai*

Dringó-Horváth Ida, N. Császi Ildikó (szerk.): *Digitális tananyagok – oktatásinformatikai kompetencia a tanárképzésben*

Erdélyi Ágnes, Yannick François (szerk.):
Pszichoanalitikus a társadalomban

Fülöp József, Mirnics Zsuzsanna, Vassányi Miklós (szerk.):
Kapcsolatban – Istennel és emberrel. Pszichológiai és bölcsészeti tanulmányok

Pap Ferenc (szerk.): *Dicsőség tükre. Művészeti és teológiai tanulmányok*

Sára Tóth, Tibor Fabiny, János Kenyeres, Péter Pásztor (eds.):
Northrop Frye 100: A Danubian Perspective

Spannraft Marcellina, Sepsi Enikő, Bagdy Emőke, Komlósi Piroska,
Grezsa Ferenc (szerk.): *Ki látott engem? Buda Béla 75*

Komlósi Piroska (szerk.): *Családi életre és kapcsolati kultúrára felkészítés*

Ida Dringó-Horváth, József Fülöp, Zita Hollós, Petra Szatmári,
Anita Szentpétery-Czeglédy, Emese Zakariás (Hg.): *Das Wort – ein weites Feld*

Fülöp József (szerk.): *A zenei hallás*

József Fülöp, Szilvia Ritz (Hg.): *Inspirationen II*

Tóth Sára, Kókai Nagy Viktor, Marjai Éva, Mudriczki Judit, Turi Zita, Arday-
Janka Judit (szerk.): *Szólító szavak. The Power of Words. Tanulmányok Fabiny Tibor hatvanadik születésnapjára. Papers in Honor of Tibor Fabiny's sitxtieth Birthday*

Lázár Imre, Szenczi Árpád (szerk.): *A nevelés kozmológusai. Kodály Zoltán, Karácsony Sándor és Németh László megújuló öröksége*

Erdélyi Erzsébet, Szabó Attila (szerk.): *A hit erejével. Pedagógiai tanulmányok*

Makkai Béla (szerk.): *A Felvidék krónikása.*
Tanulmányok a 70 éves Popély Gyula tiszteletére

Farkas Ildikó, Sági Attila (szerk.): *Kortárs Japanológia I.*

Gér András László, Jenei Péter, Zila Gábor (szerk.): *Hiszek, hogy megértsem*

Simon-Székely Attila (szerk.): *Lélekenciklopédia.*
A lélek szerepe az emberiség szellemi fejlődésében

Papp Ágnes Klára, Sebők Melinda, Zsávolya Zoltán (szerk.):
Nemzet – sors – identitás

Vassányi Miklós, Sepsi Enikő, Voigt Vilmos (szerk.): *A spirituális közvetítő*

Julianna Borbély, Katalin G. Kállay, Judit Nagy, Dan H. Popescu (eds.):
English Language & Literatures in English 2014

Sepsi Enikő, Lovász Irén, Kiss Gabriella, Faludy Judit (szerk.): *Vallás és művészet*

Bubnó Hedvig, Horváth Emőke, Szeljak György (szerk.): *Mítosz, vallás és egyház Latin-Amerikában. A Boglár Lajos emlékkonferencia tanulmánykötete*

Czeglédy Anita, Sepsi Enikő, Szummer Csaba (szerk.):
Tükör által. Tanulmányok a nyelv, kultúra, identitás témaköréből

Méhes Balázs (szerk.): *Lelki arcunk. Tanulmányok Szenczi Árpád hatvanadik születésnapja alkalmából*

Spannraft Marcellina, Korpics Márta, Németh László (szerk.): *A család és a közösség szolgálatában. Tanulmányok Komlósi Piroska tiszteletére*

Horváth Csaba, Papp Ágnes Klára, Török Lajos (szerk.):
Párhuzamok, történetek. Tanulmányok a kortárs közép-európai regényről

Anka László, Kovács Kálmán Árpád, Ligeti Dávid, Makkai Béla, Schwarczwölder Ádám (szerk.): *Natio est semper reformanda. Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére*

Fülöp József, Mészáros Márton, Tóth Dóra (szerk.): *A szél fúj, ahová akar. Bölcsészettudományi dolgozatok*

Zsengellér József, Kodácsy Tamás, Ablonczy Tamás (szerk.): *Felelet a mondolatra. Tanulmányok a 60 éves Bogárdi Szabó István tiszteletére*

Borgulya Ágnes, Konczosné Szombathelyi Márta (szerk.):
Vállalati kommunikációmenedzsment

Szávay László, Gér András László, Jenei Péter (szerk.): *Hegyen épült város. Válogatás a Fiatal Kutatók és Doktoranduszok Nemzetközi Teológuskonferencián elhangzott előadások anyagából.*

Wakai Seiji, Sági Attila (szerk.): *Kortárs Japanológia II.*

Sepsi Enikő, Tóth Sára (szerk.): *Mellékzörej. Background noise. Essays and Papers in Hungarian, English, and French, in Honor of András Visky's Sixtieth Birthday*
Írások Visky András hatvanadik születésnapjára

Erdélyi Erzsébet, Szabó Attila (szerk.): *Az üzenetjét, azt kell megbecsülni. Tanulmányok Barabás László hetvenedik születésnapja alkalmából*

Kendeffy Gábor, Vassányi Miklós (szerk.): *Istenfogalmak és istenérvek a világ filozófiai hagyományaiban*

Bárdi Nándor, Éger György (szerk.): *Magyarok Romániában 1990–2015. Tanulmányok az erdélyi magyarságról*

Zila Gábor (szerk.): Hitetek mellé tudományt

Kiss Paszkál, Tóth Dóra (szerk.): *Ubi dubium, ibi libertas. Tudományos diákköri dolgozatok*

Julianna Borbély, Borbála Bökös, Katalin G. Kállay, Judit Nagy, Ottilia Veres, Mátyás Bánhegyi, Granville Pillar (eds.): *English Language & Literatures in English 2016*

Spannraft Marcellina, Tari János (szerk.): *A kultúraátörökítés médiumai. Tanulmányok Tari János tiszteletére*

László Emőke (szerk.): *A szolgálat ékessége. Tanulmányok Fruttus István Levente hetvenedik születésnapja alkalmából*

Spannraft Marcellina (szerk.): *Tertium datur. Tanulmányok Lázár Imre tiszteletére*

Bárdi Árpád, Gombos Norbert, Tóth Etelka (szerk.): *Kisgyermeknevelés a 21. században*

Lányi Gábor János (szerk.): *A reformáció örökségében élve. A reformáció hatása a teológiai oktatásra*

Dróth Júlia (szerk.): *Gépiesség és kreativitás a fordítási piacon és a fordításoktatásban*

Lator László Iván (szerk.): *Sorsok és missziók a politikai változások tükrében*

Literáty Zoltán (szerk.): *Quoniam tecum est fons vitae in lumine tuo videbimus lumen. Teológiai témák a 65 éves Kocsev Miklós tiszteletére*

Fehér Pálma Virág, Kövesdy Andrea, Szemerey Márton (szerk.): *Testképek a gyógyításban. A test mint eszköz és referenciapont*

Fóris Ágota, Bölcskei Andrea (szerk.): *A szabványosítás fordítási és terminológiai vonatkozásai*

Kövi Zsuzsanna, Mirnics Zsuzsanna, Reinhardt Melinda (szerk.): *Lélek(sz)árnyak*

Czentnár Simon, Nagy József, Nagy Levente (szerk.): *Beszéljétek el dicsőségét. Conferentia Rerum Divinarum 6.*

Kovács Tibor Attila (szerk.): *Tehetségek hite. Hallgatói tanulmánykötet*

Zalatnay István: *Félúton. A liturgia erőterében született írások*

Farkas Ildikó, Sági Attila (szerk.): *Kortárs Japanológia III.*

Furkó Péter (szerk.): *Az önképtől és tudásreprezentációtól a hatalommegosztásig. Tanulmányok a bölcsészettudomány, a hittudomány és a jogtudomány területeiről*

Olay Csaba, Schmal Dániel (szerk.): *Értelem és érzelem az európai gondolkodásban. Tanulmányok a 60 éves Boros Gábor tiszteletére*

Fóris Ágota, Bölcskei Andrea (szerk.): *Dokumentáció, tartalomfejlesztés és szakírás*

Dróth Júlia (szerk.): *Korpusz és kontrasztivitás a szakfordítás oktatásában és gyakorlatában*

Zonda Tamás, Bozsonyi Károly, Moksony Ferenc (szerk.): *Az öngyilkosság szociológiája*

Bölcskei Andrea (szerk.): *Protestantizmus, identitás és hagyomány a nyelvben*

Papp Ágnes Klára, Sebők Melinda, Török Lajos (szerk.): *Kötelezők emelt szinten Balassitól Borbély Szilárdig*

Béres István, Korpics Márta (szerk.): *Ha kiderül az alkony. Tanulmányok Spannraft Marcellina tiszteletére*

Lázár Imre (szerk.): *A társas–lelki és művészeti folyamatok pszichofiziológiája*

Németh István: *El Grecóról és más mesterekről. Stíluskritika – ikonográfia – műgyűjtéstörténet*

Karasszon István: *Az ószövetségi teológia történetéhez*

Czeglédi Sándor: *Történelem és önismeret*

Literáty Zoltán (szerk.): *Száz év után Ravasz László* Homiletikájáról

Bányai Éva, Horváth Csaba, Pataki Viktor, Vincze Ferenc (szerk.): *Valóság és módszer. Test, történelem, elbeszélhetőség*

Domokos Johanna (szerk.): *Alkotni csodára vágyva. Kortárs szami művészeti fejlemények*

Adorján Mária, Kovács Tímea (szerk.): *Korpusznyelvészet és nyelvi közvetítés*

Korpics Márta, Spannraft Marcellina (szerk.): *Társadalmi kommunikáció és szakralitás. Közelítések és mélymerülések*

Hermann Zoltán, Lovász Andrea, Mészáros Márton, Pataki Viktor, Vincze Ferenc (szerk.): *Medialitás és gyerekirodalom*

Ordasi Zsuzsanna (szerk.): *Református templomok, 2010–2020*

Gulyás Adrienn, Mudriczki Judit, Sepsi Enikő, Horváth Géza (szerk.): *Klasszikus művek újrafordítása*

Csízy Katalin, Hóvári János (szerk.): *Hősök, mártírok, áldozatok, szentek*

Zsengellér József: *Az emberáldozattól az istennév kimondhatatlanságáig. Vallástörténet és teológia az Ószövetségben*

Szabó-Bartha Anett, Szondy Máté (szerk.): *Új utak a pszichoterápiában. Elfogadás, tudatos jelenlét és önegyüttérzés a kognitív viselkedésterápiában*

Gombos Norbert (szerk.): *Imre Sándor-emlékkötet. Tanulmányok a nemzetnevelő pedagógus, művelődéspolitikus halálának 75. évfordulójára*

Siba Balázs, Szabóné László Lilla, Kaszó Gyula (szerk.): *Hitben növekedni – ősi gyökerek és új hajtások. Tanulmányok Németh Dávid hatvanötödik születésnapjára*

Székely Zsófia: *A pszichológia gyakorlata a pedagógusképzésben. Tanulmányok a pedagógia és a pszichológia határvidékéről*

Korpics Márta, Spannraft Marcellina (szerk.): *Szakrális közösségek – kollektív emlékezet*

Horváth Csaba (szerk.): *Meghitt Bábelek*

Horváth Csaba (szerk.): *Közép-Európa a komparatisztikában*

Lázár Imre (szerk.): *Érzelmek élettana járvány idején*

Fóris Ágota, Bölcskei Andrea (szerk.): *Tartalomfejlesztés és dokumentáció. Nyelvészeti kutatások*

Boros Gábor, Hóvári János, Jakubovits Edit, Péti Miklós, Sepsi Enikő, Szabó-Bartha Anett (szerk.): *„Non est volentis." A Benda Kálmán Szakkollégium legjobb hallgatói munkái (2017–2021)*

Sepsi Enikő, Maczák Ibolya (szerk.): *Pilinszky János színházi és filmes víziója ma*

Doma Petra, Farkas Mária Ildikó (szerk): *Kortárs japanológia IV.*

Kincses Katalin Mária (szerk.): *A levél mint történeti forrás*

Furkó Péter, Pénzes Martin (szerk.): *Az Új Nemzeti Kiválóság Program tanulmánykötete*

Horváth Géza: *A lehetségestől a valóságosig*

H. Varga Márta: *Formák funkciói – funkciók formái*

Spannraft Marcellina, Korpics Márta, Béres István (szerk.): *Szakralitás és kommunikáció*

Fehér Pálma Virág, Kövesdi Andrea, Szemerey Márton (szerk.): *Testképek a társadalomban*

Bognár Zalán, Rigó Róbert (szerk.): *Trianoni utóhatások(k), következmények*

Szabó András: *Egyház és egyéniség*

Papp Ágnes Klára, Sebők Melinda, Török Lajos (szerk.): *Kötelezők emelt szinten Dantétól Lázár Ervinig*

Domokos Andrea, Homicskó Árpád Olivér, Miskolczi-Bodnár Péter, Tóth J. Zoltán (szerk.): *Audiatur et altera pars Ünnepi kötet, tanulmányok Czine Ágnes professzor 65. születésnapja tiszteletére*

Fülöp József: *Mérlegre téve*

Köbel Szilvia (szerk.): *Úton a református jogászképzés felé*

Trócsányi László Henrik: *Hova tovább? – Elmélkedések Európáról*

Németh István: *Jan van Eycktől a Bauhausig*

Horváth Csaba: *Hozott egérrel – A történelem ábrázolása a kortárs magyar regényben*

Sepsi Enikő et al. (szerk.): *Non est volentis II.*

Dróth Júlia (szerk.): *Tiltjuk, tűrjük vagy támogatjuk? – Gépi fordítás a fordítóképzésben*

Drjenovszky Zsófia, Sztárayné Kézdi Éva, Török Emőke (szerk.): *Kutatás, képzés, közösség*

Kiss Gabriella, Bethlenfalvy Ádám: *Színházpedagógiai körkép*

Tóth Etelka (szerk.): *Kisgyermeknevelés a 21. században, 2., bővített kiadás*

Farkas Ildikó, Doma Petra (szerk.): *Kortárs Japanológia V. – Az Edo-kori Japán*

Domokos Johanna, Nagy Judit (szerk.): *Többnyelvűség a kortárs művészetben*

Domokos Andrea, Czine Ágnes, Dobrocsi Szilvia (szerk.): *Áldozati szerepek*

Adorján Mária, Kovács Tímea: *Egyházi szövegek fordítása és utószerkesztése – Fordításoktatás és könyvkiadás*

Lázár Imre (szerk.): *Sorsunk hálóiban – Szocioszomatikus hálózatok nyomában*

Frazer-Imregh Monika: *Itáliai humanisták – Marsilio Ficino, Angelo Poliziano, Giovanni Pico della Mirandola és barátaik*

Sepsi Enikő, Szabó Attila (szerk.): *Mit lát a néző? – Bevezetés a színházszociológiai kutatások módszertanába*

Egeresi László Sándor (szerk.): *Hit és tudás a tudomány és a művészet oltáránál – Tanulmánykötet a 70 éves Babits Antal tiszteletére*

L'Harmattan France
5-7 Rue de l'École Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
Email: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 Torino
Tél: (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
Email: harmattan.italia@agora.it

A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:
L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: +36-70-554-3177
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

Nyomdai előkészítés: Károli Könyvműhely
Szakmai koordinátor: Gáspár Katalin
Olvasószerkesztők: Csőke Zoltán, Szűcs Mónika
Műszaki szerkesztő: Kardos Gábor
Borító: Kára László
Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Zrt.
Felelős vezető: Tomcsányi Péter